

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
V NITRE
REDAKTOR BOHUSLAV CHROPOVSKÝ
Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 150,-
Redakcia: Archeologickej ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ
РЕДАКТОР БОГУСЛАВ ХРОПОВСКИ
Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Кчс 150,-
Редакция: Archeologickej ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTLEITER BOHUSLAV CHROPOVSKÝ
Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 150,-
Redaktion: Archeologickej ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
XXXVIII-1, 1990

Hlavný redaktor
BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Redakčná rada

Vojtech Budinský-Krička, Dušan Čaplovič, Ján Dekan, Václav Furmánek, Alojz Habovštiak, Jozef Poulik, Miroslav Richter, Alexander Ruttikay, Peter Šalkovský, Miroslav Štěpánek, Ján Tirpák, Jozef Vladár

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK XXXVIII

ČÍSLO 1

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED, BRATISLAVA
1990

MEZOLITICKÍ LOVCI V MEDVEDEJ JASKYNI PRI RUŽÍNE

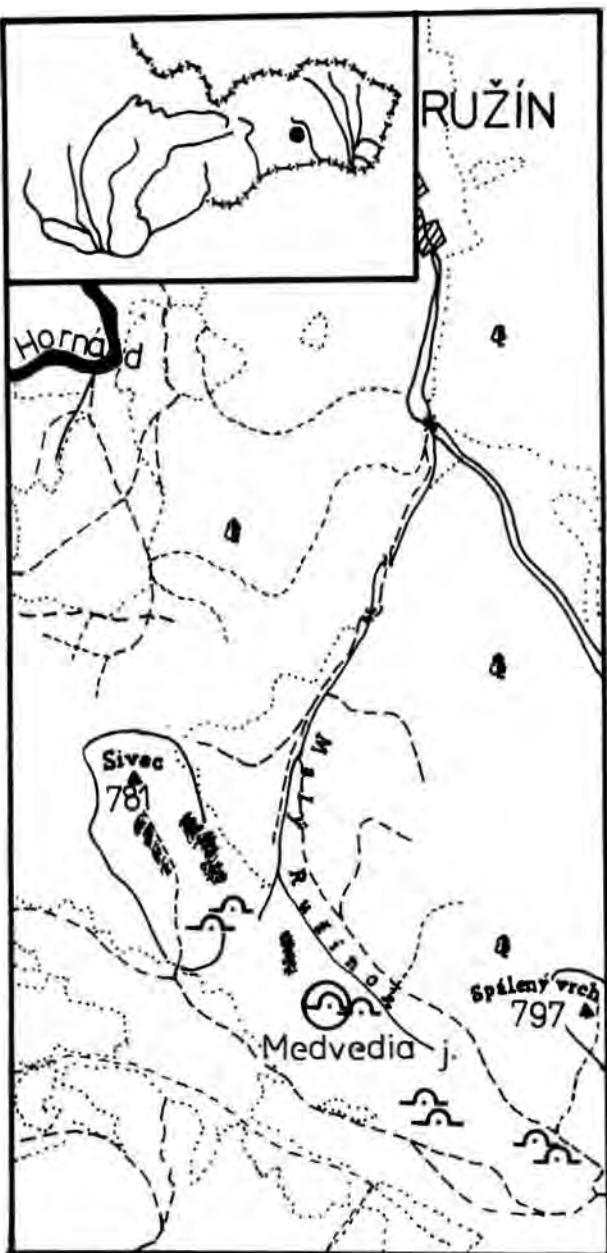
JURAJ BÁRTA

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Krasové územie s početnými horizontálnymi jaskyňami v regióne Pokryv na území juhovýchodnej časti Čiernej hory (prv východná časť Slovenského rudoohoria) v katastri dnes už zaplavenej obce Ružín, teraz pričlenenej ku Košickej Belej (okr. Košice-viediek), patrí k jaskyniam, v ktorých sa ešte v období Rakúska-Uhorska uskutočnil jeden z prvých speleoarcheologickej výskumov (Bárta, 1975). Výskum S. Rotha, nestora speleoarcheologie na Slovensku, v roku 1879–1880 vo Veľkej ružínskej jaskyni bol až do roku 1916 predmetom vlečúceho sa sporu, či v tejto jaskyni naozaj žil tzv. diluviálny človek a či Rothove vykopávky dokazujú prvenstvo existencie človeka starej doby kamennej v Uhorsku. Absencia štiepanej kamennej industrie nedovoľuje dodnes s istotou bližšie datovať tunajšie paleontologicko-stratigrafické indície, poukazujúce na reálnosť predpokladu mladopaleolitického osídlenia tejto jaskyne (Bárta, 1979). Novšie speleologické, ale aj speleoarcheologicke prieskumy dobrovoľných jaskyniarov z Oblastnej skupiny Slovenskej speleologickej spoločnosti č. 1 v Košiciach prinášajú nálezy kombinovaných loveckých zbraní z Medvedej jaskyne, čím prispievajú k riešeniu problematiky starého jaskynného osídlenia uvedeného regiónu (Bárta, 1981).

Geologicko-geomorfologická charakteristika

Medvedia jaskyňa je súčasťou krasových útvarov, nachádzajúcich sa na juhozápadnom svahu zalesneného údolia Malý Ružínok. Toto údolie s malým potokom, ktorý pred zatopením tvoril v obci Ružín pravobrežný prítok Hornádu, vytvára juhovýchodný bok miestnej krasovej dominanty vrchu Sivec. Jeho strmý svah je lemovaný zráznymi vápencovými bralami. Tunajší vápenec je súčasťou jurských svetlosivých, zelenkastých, miestami aj ružovkastých kryštalických vápencov tzv. ružínskej sérií (Fusan,

Obr. 1. Ružín. Poloha Medvedej a Hadej jaskyne. Situačný náčrt (kresba M. Antala).

1960), ktorá sa v členitom pruhu tiahne od Košíc do priestoru Ružína, pričom je tektonickými pohybmi silne narušená.

Medvedia jaskyňa po Veľkej ružínskej patrí dnes predovšetkým zo speleoarcheologickej hľadiska k najvýznamnejším lokalitám stredohorského krasu Pokryv (obr. 1). Leží 3,5 km na juho-juhozápad od zaplaveného Ružína v poslednej tretine ľavobrežnej časti doliny Malého Ružínka 200 m východne od kóty 667 nad ostrou cestnou zákrutou, kde sú dve bočné rázsochy. V nich v zalesnenom svahu s pásmom skalných stien nad údolím, priemerne vo výške ca 45 m na úpäti východného skalného rebra, sa vo výške asi 50 m nachádza celkovo ľahko dostupná, asi 20 m dlhá, pôvodne zasypaná Hadia jaskyňa (obr. 15). V nej Z. Fodor a L. Hudák, dobrovoľní jaskyniari z Košíc, na rozhraní tmavších holocénnych a svetlejších pleistocénnych sedimentov v roku 1979 našli bližšie nedatovanú, celkove zachovanú ľudskú pravostrannú stehennú kost.

Nad touto jaskyňou v zahlinenom a prudko stúpajúcim zalesnenom svahu vo výške 80 m od úrovne potoka v západnej rázsoche, končiaci neprichodnou skalnou stenou, sa nachádza Medvedia

jaskyňa (obr. 2). Leží na úpäti 14 m vysokého, galériami členeného vápencového brala, ktorého hlavná os sleduje zhruba smer V-Z. Prístup do Medvedej jaskyne od dna Malého Ružinka je však ťažko dostupný. Pohodlnejšia lesná cesta k Medvedej jaskyni vedie juhozápadne od tzv. Siveckého sedla traverzom zhruba po oblúkovej vrstevnici v zmiešanom lesnom poraste.

Lokalizácia a opis jaskyne

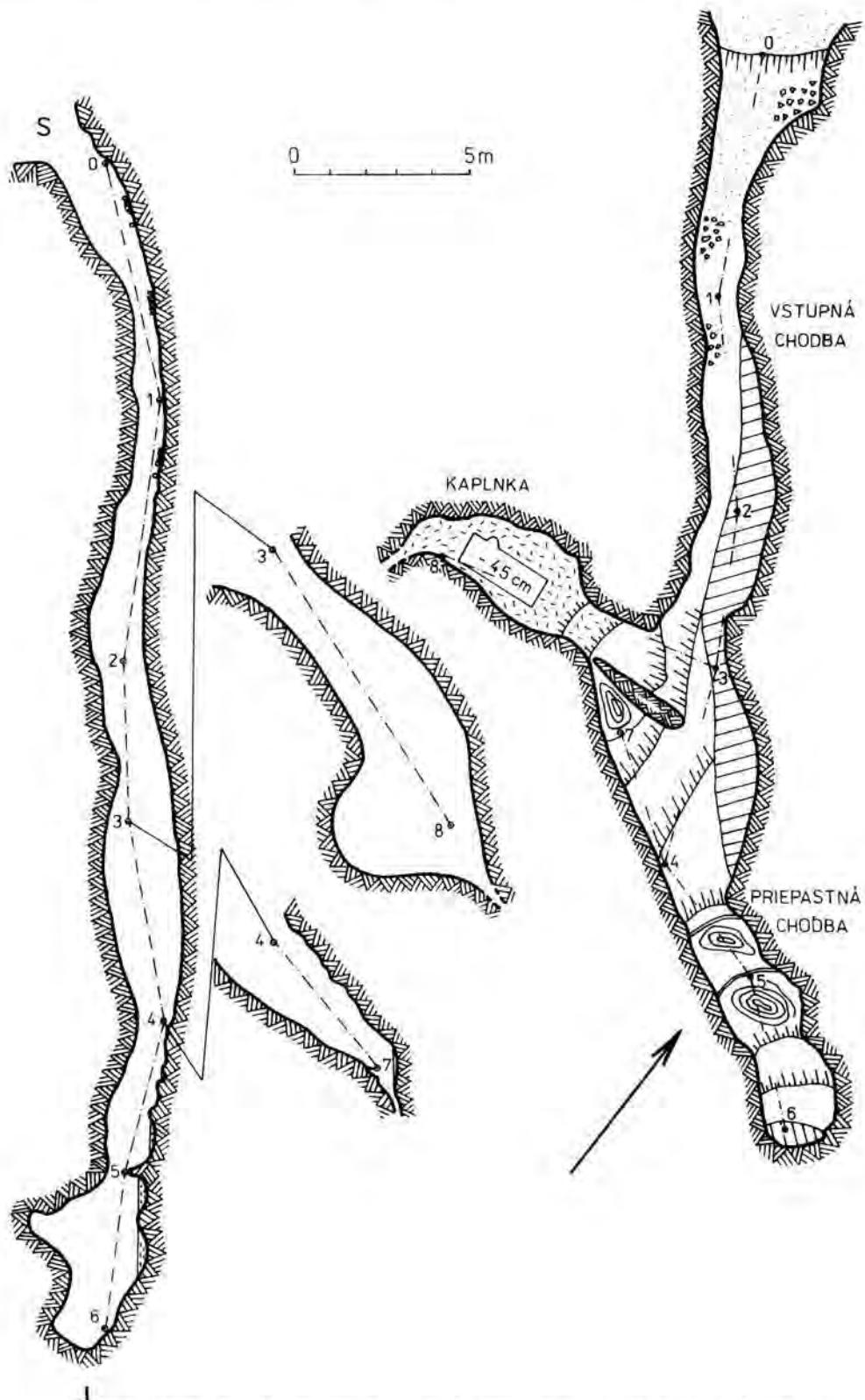
Na východnom úpäti spomenutého brala na západ od suťového kužeľa sa nachádza vcelku nenápadný, z diaľky takmer neviditeľný, dnes spočiatku vertikálne a potom horizontálne umelo prekopaný vstupný otvor Medvedej jaskyne, orientovaný na severozápad. Má charakter vľavo nakloneného románskeho oblúka širokého 2,80 m a vysokého 1,70 m. Horizontálny priestor priamočiarej vstupnej chodby vedúcej v smere JJV sa za vchodom rýchlo zmenšuje (prierez chodby je $1,00 \times 0,90$ m), takže je prístupný len plazením sa po dne zanesenom suťou, ktorá až do dĺžky 8 m prenikla sem pri postupnom zanášaní vchodu. Po 12. m sa priestor vstupnej chodby

Obr. 2. Ružín. Vchod do Medvedej jaskyne r. 1980 (obr. 2, 4, 8–10, 12–15 autor).

postupne zvyšuje na $1,30 \times 1,10$ m a je vyzdobený hladkými sintrovými zátekmi a poodlamovanými prsníkovitými stalaktitmi. Neskôr východnú časť stien zdobia kvapľové vodopády. Dno má po celej

dĺžke mierne stúpajúcu tendenciu. Od 18. m vstupnej chodby začína západným smerom ďalšia priepastovite klesajúca chodba zakončená oválnym priestorom tzv. Kaplnky (obr. 3).

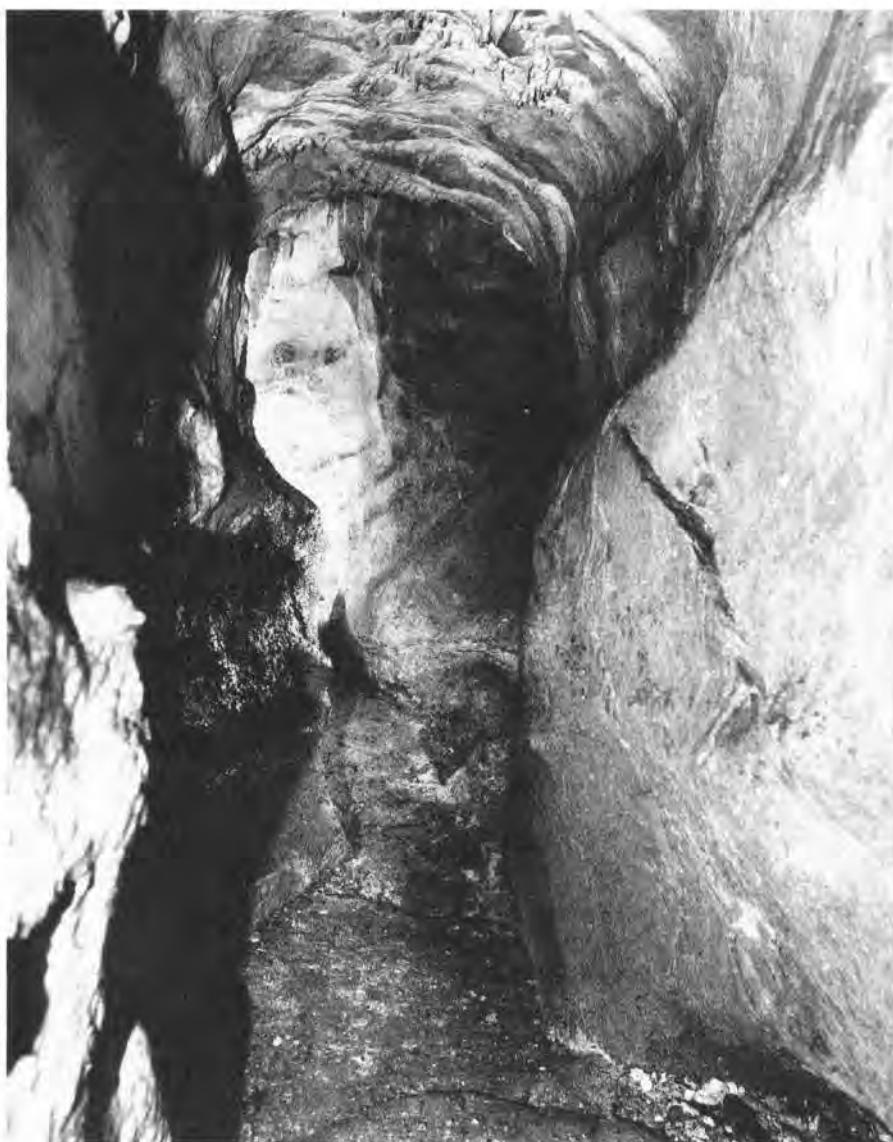
Obr. 3. Ružin. Plán Medvedej jaskyne (v roku 1980 ju zamerali M. Erdős a J. Thuróczy).

Za týmto rozdvojením pokračuje Medvedia jaskyňa v smere hlavnej pukliny SSZ–JJV s osou 145° do celkovej dĺžky 32 m tzv. Priepastnou chodbou s peknou živou sintrovou výzdobou, ktorej množstvo i krásu sa zväčšuje so vzdialenosťou od vchodu. Má menivo hlboké dno na konci s kaskádovitými jazierkami v rozličných výškach. Pred nimi je puklinový 4 m hlboký, juhozápadným smerom klesajúci priepastný priestor s rozširujúcim sa dnom, ktorý je vlastne len nižšou fažko dostupnou partiou hlavnej pukliny. Je v ňom tiež jazierko a pekná živá sintrová výzdoba, ktorá vyniká najmä v priestore nad priesťou, tvoriacou za umelo presekanou kaskádou ešte malú sieň. Ďalšie pokračovanie jaskyne je už veľmi zasintrované.

Vedľajšia severozápadným smerom strmo klesa-

júca chodba vedie do oválnej siene v hĺbke 5 m ($3 \text{ m} \times 2,1 \text{ m}$, výška 6 m), zvanej Kaplnka (obr. 4) a tvorí vlastne nižšie partie šikmej pukliny smerujúcej od hlavnej osi jaskyne. Kaplnka má hladké steny so stopami výmoľovej erózie stojacej vody. Strop má menlivé klenbovité priestory podobné dvom širokým hladkým komínom pripomínajúcim evorzné hrnce. Z Kaplnky juhozápadným smerom vyúsťuje nízka tunelovitá, mierne klesajúca tzv. Sifónová chodba, dostupná do 6 m. Po uvoľnení trativodu či pravdepodobne unikala stojaca voda do nižších priestorov skalného podložia.

Dno bolo pôvodne pokryté 0,20–0,25 m vrstvou mazlavého vrstevnatého krupicovitého sivožltého sintra, tzv. penovca, tvoriaceho pokrov nad podlažnou mazlavou hlinou hnedej farby, ktorá sa vyskytu-

Obr. 4. Ružín. Medvedia jaskyňa. Vchod do Kaplnky.

je len v tejto časti jaskyne. V opísaných sedimentoch ležali pozostatky troch (štvrtý bol v pleistocénnej vrstve) medvedov. Pred vchodom do Kaplnky bola 7. júla 1980 nameraná teplota 19 °C, na dne 6,8 °C a 96 % vlhkost vzduchu.

Celková dĺžka Medvedej jaskyne je 41 m. Svojou živou a neporušenou sintrovou výzdobou patrí medzi najkrajšie jaskyne Malého Ružína, aj keď nemá turistický význam. Z genetického hľadiska reprezentuje puklinovo-korozívnu jaskyňu, ktorej hlavný vchod treba ešte ďalším geomorfologickým štúdiom objaviť.

Prvé dve kapitoly tohto príspevku vznikli v spolupráci s Mikulášom Erdősom z Múzea vývoja a ochrany prírody v Liptovskom Mikuláši, pobočka Košice, ktorému ďakujem za jeho východiskový text a poskytnutie celkového plánu lokality.

História

Pomerne ťažko dostupná Medvedia jaskyňa bola donedávna prakticky neznáma, pretože bočný svalový suťový kužeľ na úpatí vápencového brala zasypal jej pôvodný pleistocénny vchod. V roku 1951 skupina košických turistov pod vedením A. Ružbašana pri náhodnom prechode pod bralom v bočnom údolí Malého Ružína zistila aj na základe výparov malú priehlbeň, zahádzanú guľatinou, pod ktorou našli zvyšky petrolejky a zhniaté kusy odevu. V roku 1953 košickí dobrovoľní jaskyniari L. Koiš, T. Béreš, G. a J. Székelyovci po odstránení spomenujtej guľatiny začali postupne odpratávať vápencovú sut vo vstupnej chodbe. No až v roku 1957 ďalšia skupina jaskyniarov pod vedením Z. Fodora, L. Koiša a T. Béreša dokončila odvoz naplavenej sute

Obr. 5. Ružín. Medvedia jaskyňa. Sonda A v Kaplnke (foto B. Bártá).

zo vstupnej chodby a potom prenikla aj do 24 m vzdialeného priestoru Kaplnky. V nej našli časť medvejdej lebky, trochu vyčnievajúcu zo sintrového dna, ktorú neskôr amatérsky vyprostili a odovzali do Východoslovenského múzea v Košiciach (kde po premiestnení prírodovedného depozitára sa ju zatiaľ nepodarilo nájsť).

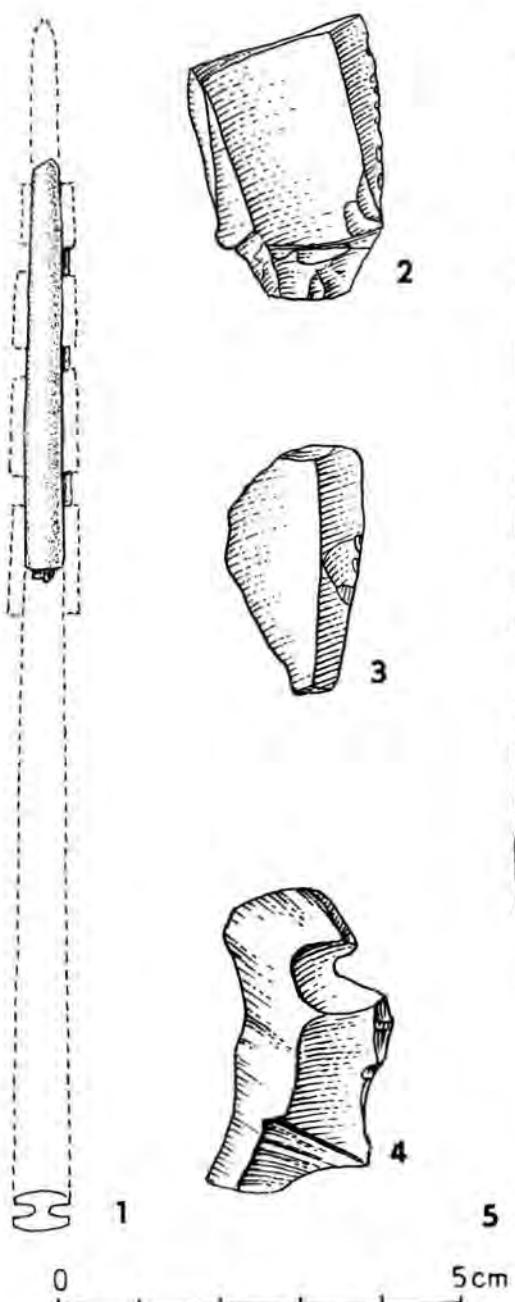
Po čase sa o tomto náleze dozvedeli aj členovia Slovenskej speleologickej spoločnosti v Košiciach pod vedením M. Erdösa. V polovici augusta 1979 aj

oni amatérsky vyprostovali ďalšiu časť medvejdej kostry, ktorú chceli skompletizovať. Boli totiž medzi nimi aj prví objavitelia lebky, o ktorej vzhľadom na jej veľkosť predpokladali, že ide o pozostatky nedospelého pleistocénneho medveďa. Nedokonalé osvetlenie pri vyberaní medvedích kostí zapríčinilo, že sa L. Koš náhodne porezał o bazálnu časť väčšej pravostranne jemne retušovanej čepele zo svetlosivého priesvitného obsidiánu (d. = 39 mm, š. = 25 mm, hr. = 5 mm), ktorá tu ležala pri kostre a možno súvisela s pitvaním či odrezávaním mäsa tohto medveďa. Pri ďalšej odkryvke Z. Fodor našiel tenký odlomený v priereze oválny kostený hrot s dvoma protiľahlými 1 mm úzkymi, 2 mm hlbokými žliabkami bez ďalších organických zvyškov (d. = 72 mm, š. = 6 mm, hr. = 5 mm), ktorý považoval za šidlo. Pozornosť referenta vzbudil nezvyčajný, pomerne malý, na vrchole i báze odlomený kostený hrot, doteraz v Československu bez analógií, spolu so zlomkom obsidiánovej čepele. Preto v dňoch 7. – 11. júla 1980 tu vykonal revízny výskum, mimo riadne skomplikovaný tažkou prístupnosťou Medvejdej jaskyne. Okrem toho dno pripasťovitej Kaplnky je pomerne malé a už pokryté vykopanými sedimentmi z výskumu predchodcov, preto po vymenaní sondy bolo v nej málo priestoru na odsun sedimentov. Ich skúmanie pred jaskynou na dennom svetle znemožnil predovšetkým tunajší problém so získaním pracovných sôl.

Archeologické, paleobotanické a paleontologické nálezy

Amatérské bádanie v južnej časti priestoru Kaplnky sa uskutočnilo v okolí vyčnievajúcej medvejdej lebky, pričom okolity voľný priestor sa zaplnil nakopanými sedimentmi. Bolo ich treba najprv premiestniť, aby sa uvoľnil priestor pre pravidelnú obdĺžnikovú sondu A v smere V – Z, ktorá v daných priestorových možnostiach mohla mať veľkosť iba $2 \text{ m} \times 0,90 \text{ m}$ (obr. 5). Keďže paleontologické nálezy pokračovali smerom na západ, sonda s označením B sa predlžila o 0,50 m. Zvyšná plocha Kaplnky v zmysle platných pravidiel pre speleoarcheologický výskum (Bárta, 1982) musela ostat nedotknutá pre ďalšie revízne výskumy.

Sonda A v podstate zarovnala predchádzajúci nepravidelný výkop dobrovoľných jaskyniarov, ktorí už odtiaľ okrem svetlosivožltu sfarbenej lebky vyzdvihli aj ďalšie kostrové pozostatky medveďa, ktoré podľa C. Ambrosa nepatria mladému pleistocénemu medveďovi jaskynnému (*Ursus spelaeus* Ros.), ale dospelému celkove menšiemu medveďovi

Obr. 6. Ružín. Medvedia jaskyňa. Mezoliticke kostene a kamenné artefakty (kresba P. Škvareková).

hnedému (*Ursus arctos arctos*). Pri čiastočnej odkrývke jedného z medveďov našli spomenutý zlomok čepele z obsidiánu slovenskej proveniencie (obr. 6; 7: 2) a kostennú násadu (os – hrot) s protifahlími žliabkami na vkladané a živicou zatmelené kamenné mikročepieľky (obr. 6: 1; 7: 1).

Traja dobrovoľní jaskyniari uskutočnili odkrývku dna jaskyne ($2,5 \text{ m} \times 0,90 \text{ m}$) len do hĺbky 0,50 m, t. j. do prieniku holocénneho sintrového pokrovu do hlineného pleistocénneho podložia. Profil tejto sondy mal nasledujúci charakter (obr. 8, 11):

- priemerne 8 cm hrubý, tvrdý vyschnutý bielo-žltý doskovitý krupicovitý sinter;
- priemerne 10 cm hrubý doskovitý krupicovitý žltý sinter;
- menivo hrubý mäkký krupicovitý mazlavý žltobiely sinter s koncentráciou paleontologickej a archeologickej materiálu a ojedinelých uhlíkov;
- vložky veľmi mäkkého bieleho krupicovitého sintra;
- podložná tmavohnedá mazlavá hmota s kvapľami a zlomkami zaoblenej väpencovej drviny.

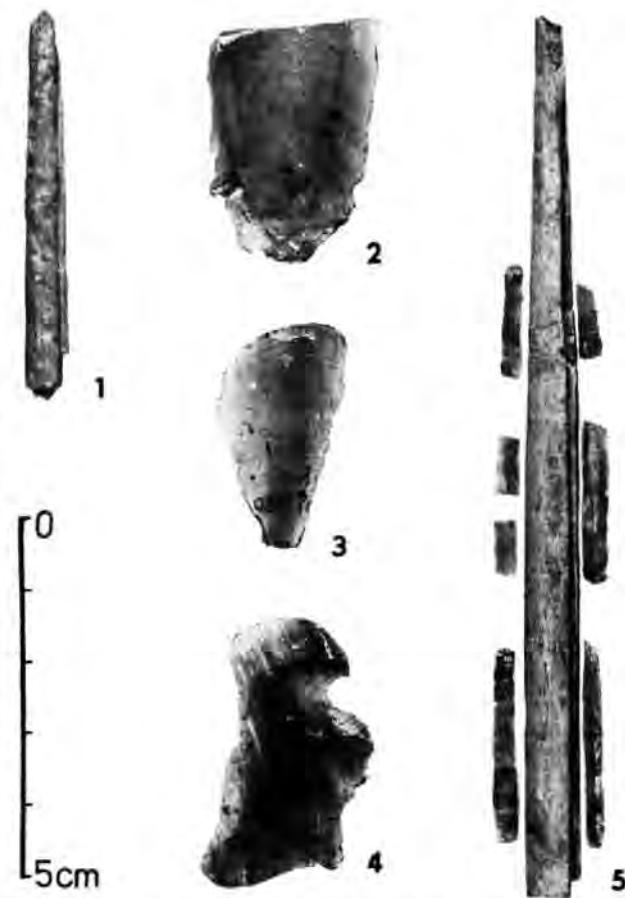
Charakter tejto kamennej frakcie poukazuje na chemické zvetrávanie bez pôsobenia mrazu. Nemožno preto vylúčiť, že by mohlo íst o sedimenty z interštadiálnej fázy pleistocénu, po ktorých až do starého holocénu nasledoval veľký sedimentačný hiát a po ňom pravdepodobne v teplom vlhkom období atlantiku vyzrážanie penovcových sintrov. Na rozhraní sintra a podložnej mazlavej tmavohnedej hliny sa nachádzali ojedinelé rozhádzané mikrouhlíky.

Paleontologickej nálezy pozostatkov medveďa (časti mandibuly, panvy, dlhých kostí, stavcov a reber) sa koncentrovali v západnej časti. Aby sme mohli získať čo najviac kostených pozostatkov, predĺžili sme pôvodnú plochu A o susednú malú plochu B. Počas odkrývky sme medzi rebrami jednej kostry objavili ďalší úzky plochý, postupne sa zužujúci kostenný hrot vo funkcií násady s odlomeným vrcholom a bázou, s dvoma protifahlími 2 mm úzkymi a rovnako hlbokými k vrcholu sa zužujúcimi žliabkami (d. = 121 mm, š. = 7 mm, hr. = 6 mm). V žliabkoch bolo vložených a tmavosivou hmotou protifahlo prilepených sedem supermikrolitických tenkých ostrých neretušovaných obdlžnikových čepieľok (d. 8–30 mm; š. 2–3 mm), vyrobených zo sivého limnokvarcitu (obr. 6: 5 a 7: 5). Pôvodne lepivú hmotu dnes už v prachovej substancii chemicky analyzoval M. Strnad.

Pri ďalšej odkrývke medvedich pozostatkov sa na hranici plochy A a B (obr. 9) našla pri mandibule ďalšia čepieľka, parciálne pravostranne retušovaná

so širšou oblúkovitou terminálnou časťou, vyrobená z priesvitného svetlosivého obsidiánu slovenskej proveniencie (d. = 32 mm, š. = 18 mm, hr. = 3 mm) (obr. 6: 3; 7: 3).

Odkryvka paleontologickej v prevahе žltookrovovo sfarbeného materiálu spolu s kostami prevzatými od jaskyniara Z. Fodora ukazuje, že v Medvedej jaskyni neuhybnul len jeden dospelý hnédý medveď, ako sa spočiatku predpokladalo. Odlišne tmavšie sivohnedo sfarbené kosti z rozhrania sintrového pokrovu a podložnej mazlavej hliny reprezentujú medvedie pozostatky ďalšieho jedinca. Z hľadiska nálezových okolností treba spomenúť, že na paleontologickej nálezoch sa nezistili žiadne stopy po ohni, hoci sa našli nepočetné drevené uhlíky v dvoch stratigrafických polohách. Podľa paleobotanického posudku E. Hajnalovej (AÚ SAV Nitra č. 10519/1983) v hnedej pleistocénnej hline v sintrovom podloží v hĺbke 40 cm sa v oboch sondách našli pozostatky jedle bielej (*Abies alba*), borovice (*Pinus spec.*), nerozlišiteľné pozostatky borovice alebo smreku (*Pinus-Picea*), neanalyzovateľná zuhľnatená drevina i ďalšie ihličiny (*Pinopsida*), ktorých

Obr. 7. Ružín. Medvedia jaskyňa. Mezolitické kostné a kamenné artefakty (foto J. Krátky).

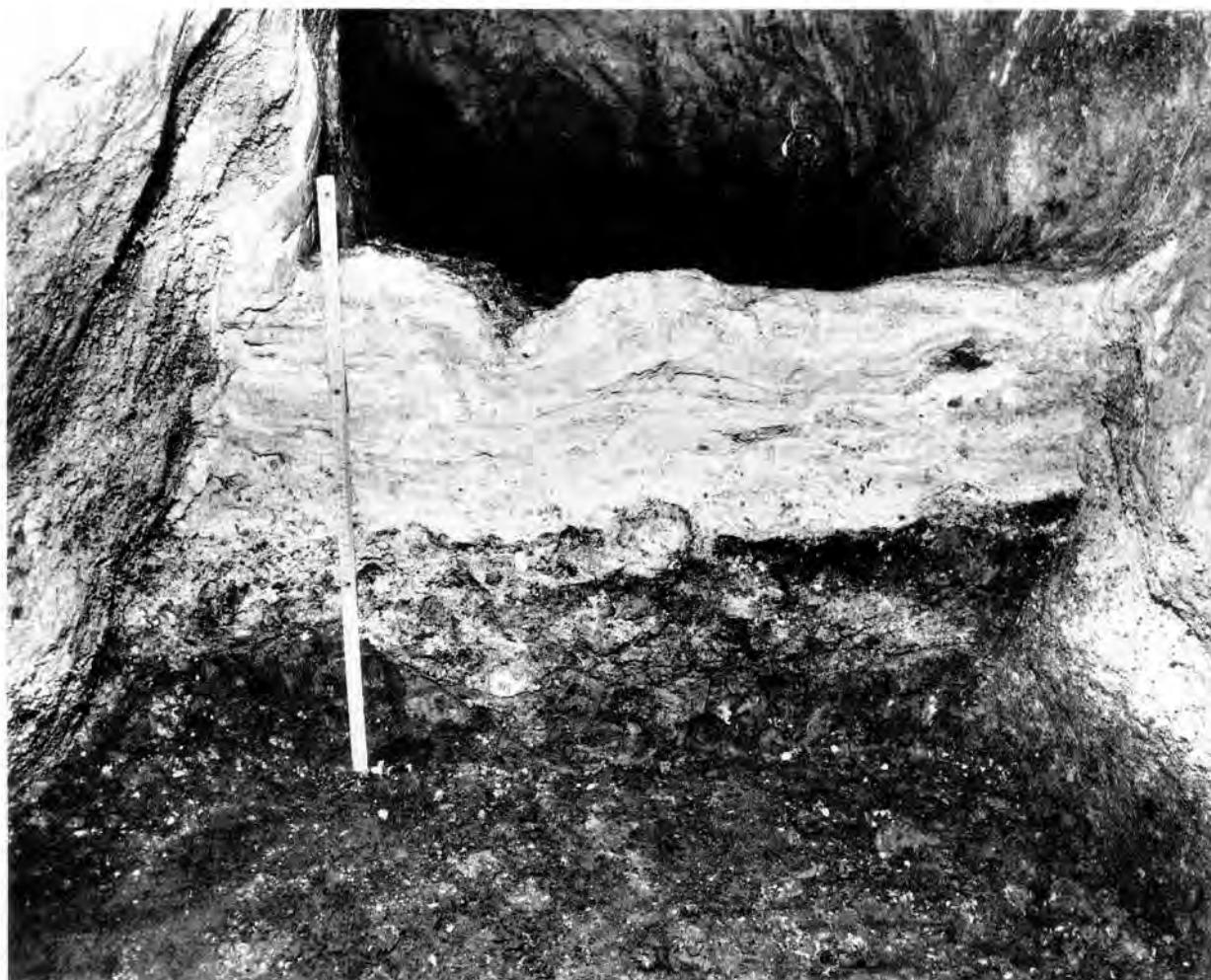
uhlíky sú zasintrené znútra, ďalej šupinaté uhlíky, ktoré nemajú celé ani jednoročné prírastky, ako aj drobné neanalyzovateľné uhlíky.

V sintrovom pokrove v hĺbke 26 cm, kde sa našli aj archeologické pamiatky, boli ihličiny (*Pinopsida*) a drobné neanalyzovateľné zasintrené uhlíky.

Význam týchto nálezov po skúsenostiach z prvej etape výskumu v roku 1980, ale aj potreba doriešiť niektoré paleontologickej a stratigrafickej nejasnosti, nás viedli k pokračovaniu výskumu predĺžením i výkopom ďalších sond v priestore Kaplnky, ale s lepším technickým vybavením. Od 17.–22. júna 1984 sa uskutočnil opäťovný výskum jaskyne. Na uľahčenie odvozu jaskynných sedimentov sa použil osobitne vyrobený korýtkovitý plechový transportér tahaný po dne vstupnej chodby dvoma protiľahlými lanami (obr. 10). Vykopané sintrové sedimenty zo západnej časti dna Kaplnky sa vynášali na úroveň strednej časti Vstupnej chodby a potom sa vytiahli pred jaskyňu, kde sa na dnom svetle kontrolovali a vysypávali z plošinky pred jaskyňou dolu svahom.

V prvej etape výskumu v roku 1984 sa odkrývala sonda C s veľkosťou $60\text{ cm} \times 80\text{ cm}$ v priestore zvažujúcej sa Sifónovej chodby, ktorá západným smerom do hlbín skalného masívu pôvodne odvodňovala dno Kaplnky. Nedostupnosť Sifónovej chodby stažovala výskum a ovplyvnila veľkosť odkrývky v susedstve sondy B, skúmanej v roku 1980 (obr. 11). V strede sondy C sa pôvodne týčil 20 cm vysoký stalagmit, ktorý súvisel s povrchovou stvrdenutou doskovitou 8 cm hrubou vrstvou žltobieleho sintra (obr. 12). Pod ňou sa striedali zvlnené biele sintrové vrstvy v pravidelnom slede s tmavšími, pričom belavá farba mäkkého sintra sa koncentrovala najmä na báze (obr. 11, 13).

V hĺbke 10 cm sa objavila zadná časť do biela sfarbenej veľkej medvedej lebky, prevrátenej mandibulou navrch. V susedstve smerom k okraju sondy B sa nachádzala skupina stavcov a ďalších kostí sfarbených na žltobielo. Pod touto skupinou paleontologickej nálezov v strede sondy zhruba v smere S–J bola uložená menšia medvedia lebka bez

Obr. 8. Ružin. Medvedia jaskyňa. Profil holocénneho zvrstvenia sintrového pokrovu v Kaplnke a na začiatku Sifónovej chodby.

mandibuly, tmavohnedej farby (obr. 13; 14). Spodok tejto lebky spolu s niekoľkými tmavohnedými medvedími kostami ležal na báze holocénneho sintrového pokrovu. Tu na rozhraní holocénu a pleistocénu našiel sa uhlíček, o ktorom E. Hajnálová predpokladá, že ide pravdepodobne o zvyšok z listnatého stromu.

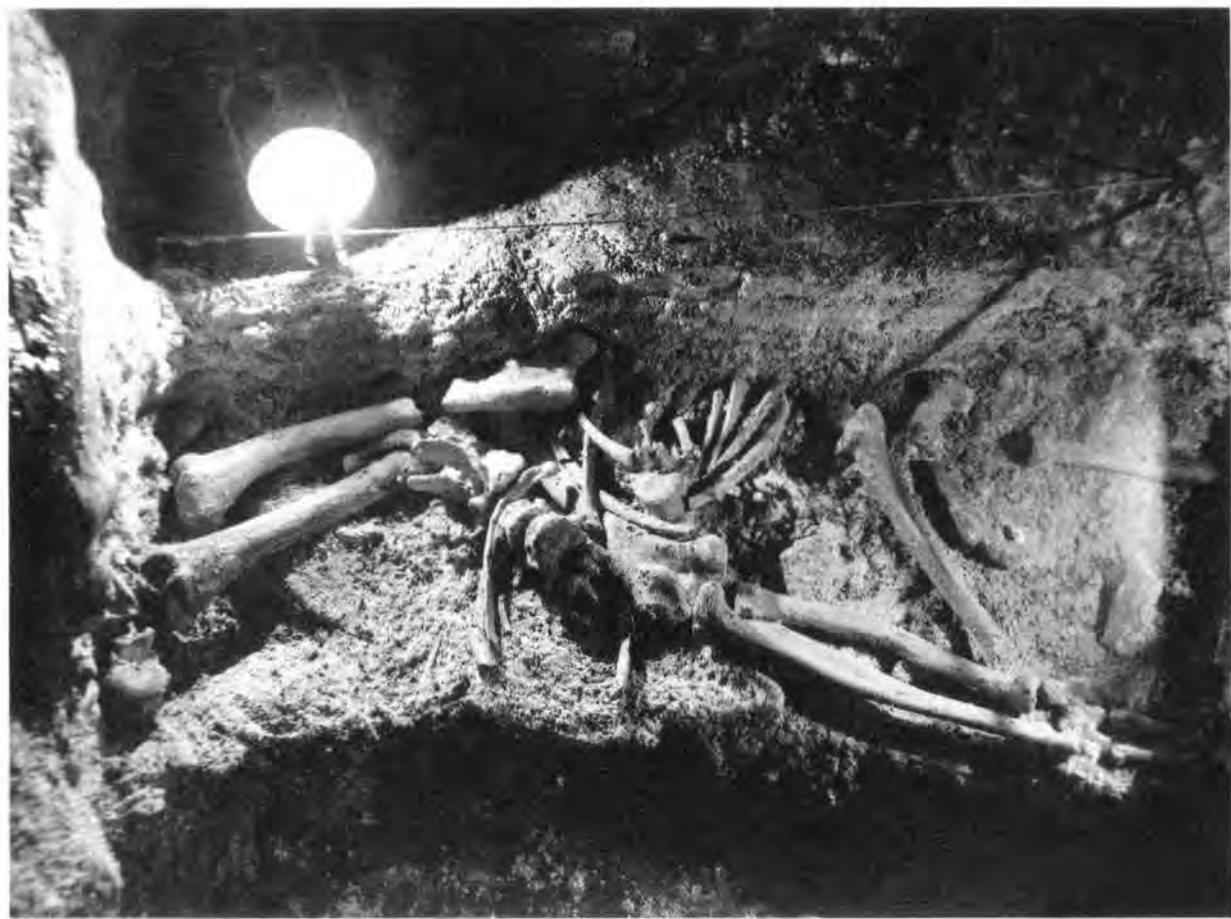
Podložná pleistocénna vrstva hnedej hliny bola vo vrcholovej časti sfarbená presakujúcim nadložím – belavým sintrom striedavej hrúbky do hĺbky 34–38 cm.

Súčasťou podložnej tmavohnedej hliny boli ploché, chemickou cestou zaoblené vápencové kamene, v ktorých sa nachádzali aj kryštály kalcia a kvapliky. Tu v 34–36 cm hĺbke pod vylámanými a neskôr spevnenými balvanmi sa našli pleistocénne kosti. V hĺbke 40 cm bol menší čepeľovitý ústup s pravostranným vrubom (d. = 39 mm, š. = 21 mm, hr. = 8 mm) vyrobený z lesklého, na okrajoch priesvitného a tmavšieho jemne pruhovaného sivého obsidiánu slovenskej proveniencie (obr. 6: 4; 7: 4). Ležal na povrchu mazlavnej hnedej pleistocénnej hliny, ktorá neobsahovala žiadne paleontologické nálezy, preto sa táto vrstva kopala len do hĺbky 50 cm.

Spomenuté pruhovanie obsidiánového artefaktu dokazuje, že neboli vyrobený z takého jadra ako skôr nájdené dva obsidiánové mezolitické čepeľovité nástroje.

V poslednej etape tunajšieho výskumu sa ešte uskutočnila odkrývka sondy D s veľkosťou 60 cm × 100 cm. Jej umiestnenie v severozápadnom priestore Kaplnky vyplynulo z predpokladu, že aj tu, podobne ako na rozhraní sond A a B z roku 1980, by mohla pokračovať koncentrácia paleontologických nálezov (obr. 11).

Po prekopaní vrchných kompaktných lavicovitých sintrových vrstiev s podložným mäkkým krupičkovitým až mazlavým sintrom sa povrch pod vplyvom klesajúceho dna jaskyne skláňal od západu na východ, a tým sa sedimenty stenčovali. V západnej časti tejto sondy v hĺbke 16 cm sa našli viaceré články medvedej laby, ktoré sú jedinými paleontologickými nálezmi z tunajšieho holocénneho sintrového súvrstvia. Okrem varvovitého zvrstvenia okrovo svetložltej farby je pre ne charakteristické aj farebné mramorovanie belšieho vápenitého sintra, ktorý tvorí prieplne a nachádza sa skoro vždy okolo paleontologických nálezov.

Obr. 9. Ružin. Medvedia jaskyňa. Rozhranie sond A a B v Kaplnke s medvedími pozostatkami.

Pod výraznou hranicou holocénnych sedimentov nachádzala sa prechodná hnedá krupičkovitá priezemne 3 cm hrubá vrstva, pod ktorou začína výrazne hnedá mazlavá pleistocénna hlina. Na rozhraní oboch vrstiev v hĺbke 30 cm sa našiel medvedí špičiak a nedaleko severnejšie aj stolička. Pleistocénna vrstva v sonde D, ležiaca na zošikmenom podloží jaskynného dna Kaplnky, mala medzi hnedou mazlavou hlinou aj rozpukané vápencové platničky na povrchu chemicky zaoblené. Medzi nimi boli hojné cievárové konkrécie. Tu sa našli aj zvieracie falangy, určené neskôr *C. Ambrosom* ako kamzíchie. V lievikovite pokračujúcej hnedej pleistocénnej vrstve v hĺbke 40 cm ležala hnedá medvedia kľúčna kost. V tejto hĺbke pri okraji jaskynnej steny medzi spomenutými už zaoblenými plochými kaemeňmi sa vyskytol zhľuk veľkých uhlíkov pripomínajúcich konár. Tento nález určila E. Hajnalová ako pozostatky smreka (*Picea abies*). Archeologické nálezy sa v sonda D nenašli.

Kedže v zmysle pravidiel speleoarcheológie časť jaskynného dna má podľa možnosti ostať intaktnou pre potreby neskorších revíznych výskumov (Bárta, 1982), v ďalšom výskume priestoru Kaplnky sa

nepokračovalo. Nepreskúmaná ostala štvrtina plochy dna v Kaplnke (obr. 11).

Problematika

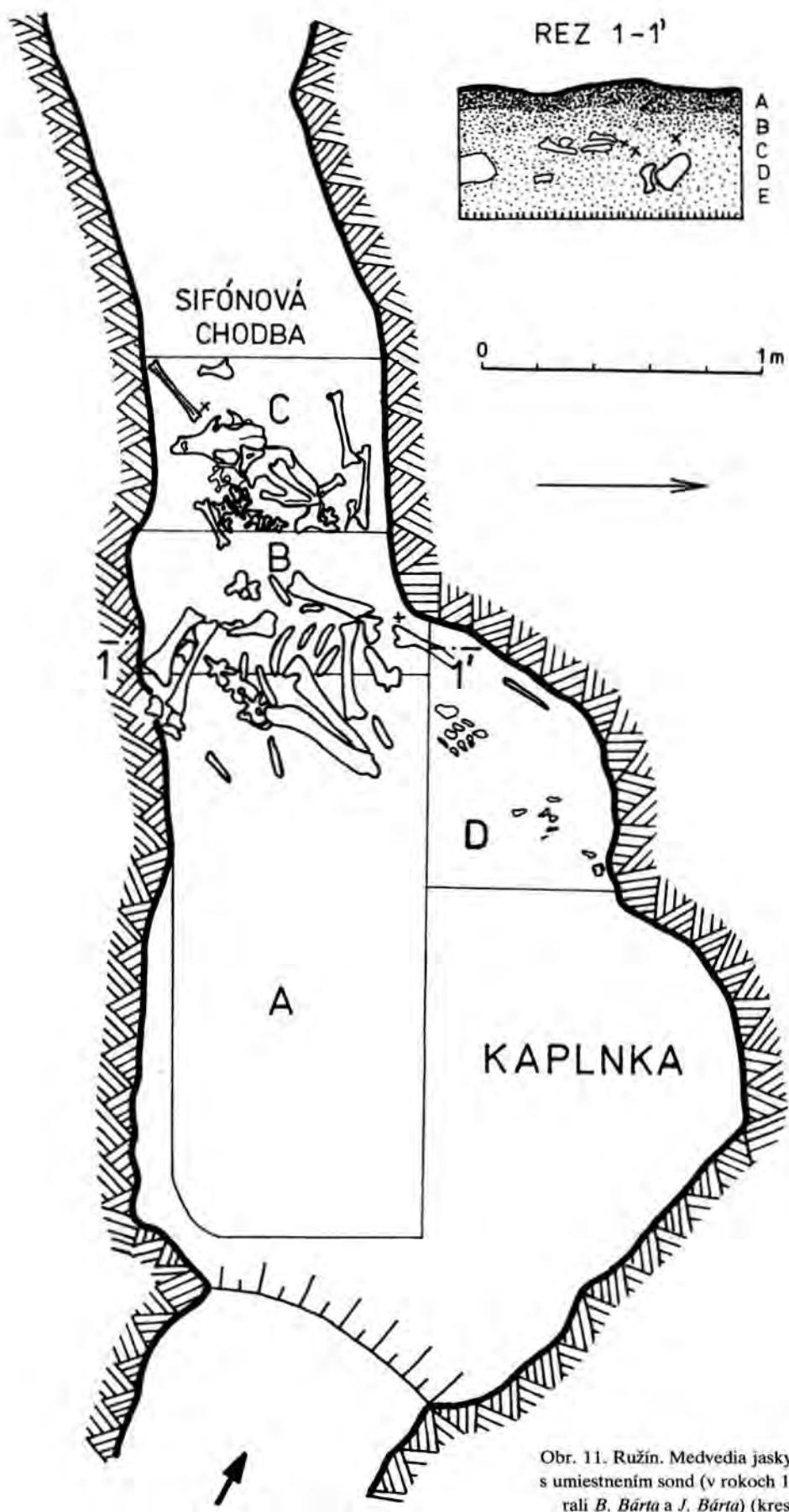
Medvedia jaskyňa svojím umiestnením, ako aj chladným a celkovo vlhkým klimatickým prostredím má spomedzi jaskýň v okoli Ružina najmenej vhodný prírodný sídliskový charakter. Nálezové okolnosti paleontologickej a archeologickej pamiatok však podľa C. Ambrosa poukazujú s istotou na uhynutie troch jedincov (zo štvrtého sa našli iba zuby) medveďa hnedého (*Ursus arctos arctos*), ktorý od nastupujúceho teplejšieho holocénu nahradza medveďa jaskynného (*Ursus spelaeus Ros.*) (Kahlke, 1955), prípadne ďalšie poddruhy mladopleistocénneho medveďa hnedého.

Kosti dvoch medveďov z Medvedej jaskyne sú svetlo sivožlté rovnako ako povrchová sintrová kôra, kým časť kostrových pozostatkov získaná z rozhrania podložnej hnedej mazlavej vrstvy hliny a nadložného sintrového pokrovu je sivohnedá, čo by nevylučovalo predpoklad, že ide o nález časovo o niečo starší.

Ani na jednej kosti z pozostatkov troch hnedých

Obr. 10. Medvedia jaskyňa. Vchod a technické pomôcky v II. etape výskumu v roku 1984.

Obr. 11. Ružín. Medvedia jaskyňa. Plán Kaplnky s umiestnením sond (v rokoch 1980–1989 zamestrali B. Bárta a J. Bárta) (kresba M. Antala).

medveďov niet žiadnych stôp opálenia alebo iného náznaku pobytu v blízkosti ohniska, ktoré by v pomerne malom priestore Kaplnky muselo zanechať nejakú kompaktnejšiu koncentráciu v jaskynných sedimentoch. Roztrúsenosť uhlíkov z ihličnatých drevín na ploche sondy A na rozhraní pleistocénnych a holocénnych sedimentov možno v obidvoch prípadoch vysvetliť (kedže reprezentujú aj nedorastené ihličnaté dreviny s nevyvinutými letokruhmi) len ako pozostatky konárov z niekdajších fakieľ – jediného zdroja svetla v pravekých jaskyniach. Ihličnaté smrečiny boli rozšírené v horskom prostredí starého atlantika (Ložek, 1973).

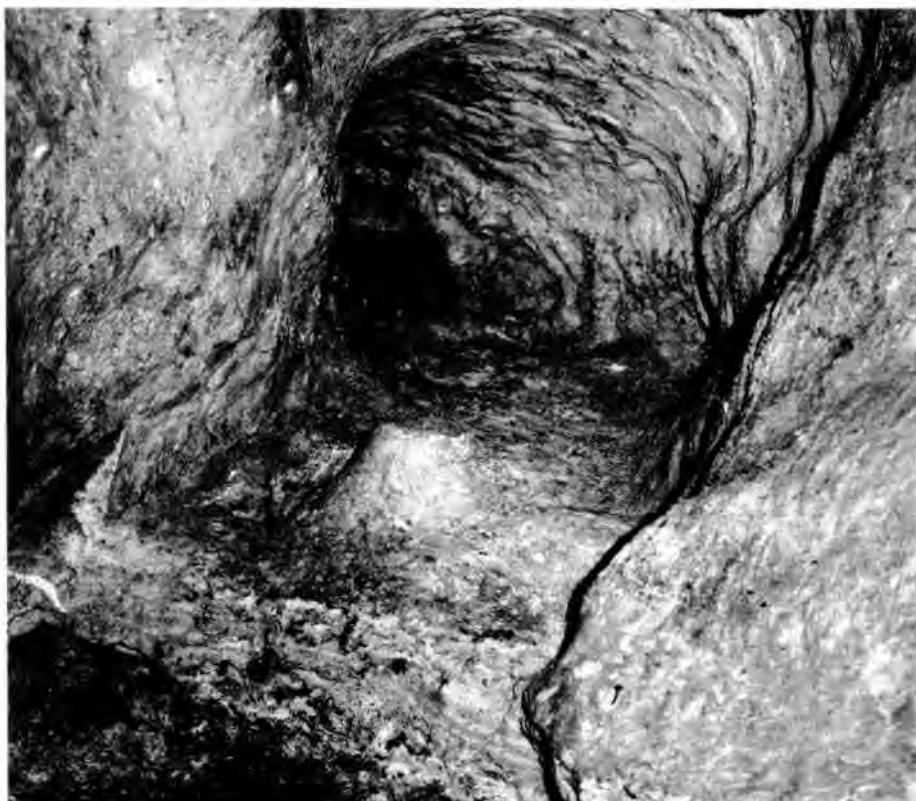
Spomenuté uhlíky v dvoch polohách poukazujú najmenej na dva pobity lovcov medveďov v tejto jaskyni. Najpresvedčivejší je ich pobyt v čase holocénneho vlhkého atlantika, v ktorom sa na dne viacerých československých jaskýň vytvoril sypký sivožltý sintrový vápencový pokrov (Ložek – Bárta, 1952). Aj v našom prípade je hlavným stratigrafickým horizontom, poukazujúcim na zhodu pomerne skromných archeologických pamiatok s typológiou materiálnej kultúry mezolitického veku.

Revízny výskum Archeologického ústavu SAV skorigoval pôvodnú informáciu amatérskych jaskyniarov a určil, že zlomok obsidiánového noža spolu so žliabkovanou kostenou násadou pochádza z po-

dložnej hnedej hliny. Podobná kostená násada spolu s vloženými mikročepieľkami i ďalším obsidiánovým čepelovým úštepm sa našla medzi rebrami pozostatkov medveďa hnedého v geologickom prostredí strednej časti belavého sintrového pokrovu. To s určitosťou svedčí o zabítí najmenej jedného medveďa kombinovaným kosteným nástrojom, pričom je otázne, či prvá zbraň objavená dobrovoľními jaskyniarmi zasiahla aj nami nájdeného medveďa, alebo či zásah prvej kostenej násady usmrtil len toho jedinca, ktorého z Medvedej jaskyne vyprostili spomenutí jaskyniari.

Až do konzultácie s C. Ambrosom sme len na základe sfarbenia kosti predpokladali, že obidvoma kombinovanými hrotmi zabili len toho medveďa, ktorého lebka mierne vyčnievala nad úrovňou sintrového pokrovu v Kaplnke (Bárta, 1981). Ak každý z dvoch medveďov (tretí pochádzal z rozhrania pleistocénu a bázy holocénneho sintrového pokrovu) bol zasiahnutý jedným kombinovaným oštropom či lukovým šípom, potom možno uvažovať o súčasnej jednorázovej loveckej akcii.

Aj keď nemožno vylúčiť, že v holocéne bola Medvedia jaskyňa brlohom medveďa hnedého a medvede mohli byť zabité streľbou z križovatky chodieb smerujúcich do priepastovitej Kaplnky, celkové vonkajšie geomorfologické prostredie, no

Obr. 12. Ružín. Medvedia jaskyňa. Sifónová chodba.

najmä interiér Medvedej jaskyne sa prihovára skôr za ďalšie vysvetlenie tunajších nálezových okolností. Je totiž možné, že mezolitickí lovci zasiahli medveďov (v poľovníckej terminológii „na mäkko“) ešte pred jaskyňou a zranené medvede so strelami v hrudi po vniknutí do jaskyne na križovatke chodieb spadli do hlbšie ležiacej Kaplnky, odkiaľ sa nemohli vrátiť. Tu ich potom možno našli a dobili a napokon pomocou obsidiánových nožov azda aj postupne konzumovali. Chladné prostredie jaskyne mohlo mať v tomto prípade aj funkciu zásobnice chladničky, z ktorej sa medvedie mäso mohlo konzumovať aj postupne.

Kedže dnes už nie sú k dispozícii kompletné kostry spomenutých medveďov, pretože si ich privlastnili aj ďalší amatéri, treba len teoreticky predpokladať, že v prípade medvedích pozostatkov zo sintrovej vrstvy išlo o samicu s mláďaťom. Tým by sa dal azda vysvetliť aj spôsob usmrtenia oboch jedincov v rovnakom čase, ale aj to, že mezolitickí lovci si na konzumáciu odnášali postupne len niektoré časti medvedieho mäsa.

Najvýznamnejším archeologickým nálezom z Medvedej jaskyne sú popri dvoch obsidiánových

čepieľkach predovšetkým pozostatky dvoch pomerne tenkých, tzv. kombinovaných hrotov z kostenných v priereze oválnych násad (žiaľ, s odlomenými bázami) s dvoma úzkymi pozdĺžnymi protiľahlými žliabkami, v ktorých pôvodne boli organickým tmelom vkladané a prilepené drobné neretušované mikročepieľky z limnokvarcitovej odrody kremeňa, zvyšujúce rezný a bodný účinok tejto diaľkovej zbrane. Prevaha archeológov ju pokladá za hrot oštěpov a v prípade menšej dĺžky i šírky za lukový šíp, ojedinele aj za harpúnu (Wyss, 1966; Rimantiene, 1971).

Vynález diaľkových zbraní, predovšetkým luku, už na počiatku mladého paleolitu bol vo vývoji vtedajšieho ľudstva revolúciou, ktorá umožnila ľahšiu kolektívnu i individuálnu obživu mladopaleolitickej a neskôr aj mezolitických loveckých skupín. Zlepšujúca sa materiálna základňa umožnila vytvárať staršiu ľudskú civilizáciu aj v nadstavbovej sfére. Spomenuté kombinované diaľkové zbrane s možnosťou opravovania poškodených či stratených častí zloženého kamenného ostria na drevenej alebo parohovej násade šetrili čas, lebo skracovali celkový výrobný proces takejto zbrane. Jednotlivé vkladace

Obr. 13. Ružín. Medvedia jaskyňa. Sifónová chodba s paleontologickými nálezmi v sonde C.

boli ľahko vymeniteľné, čo predlžovalo ich použitie (Semionov, 1957).

Tento ekonomický dôvod sa výrazne prejavil najmä v mezolite. Dômyselnosť pri tvorbe kombinovaných vkladaných nástrojov sa objavuje od sklonku paleolitu, vrcholí v mezolite a doznieva v starom neolite, a to nielen vo funkcií kombinovaných nožovitých, ale aj dýkovitých nástrojov, aké poznáme už z neskorého sibírskeho paleolitu na stanici Ošurkovo v Zabajkalsku (Beregovaja, 1960) či z Afontovej gory II (Abramova, 1967), z Kokoreva I v kokorevskej kultúre (Abramova, 1979), z mezolitického obdobia v Elinelunde i Bloksbjergu v Dánsku (Kozłowski, J. K. – Kozłowski, S. K. 1975), z mezolitického kundského sídliska v poriečí Pärnu v Estónsku (Indreko, 1948), či z pohrebiska tej istej kultúry na Olenjom ostrove v Onežskom jazere v ZSSR (Gurina, 1956). Niektoré z týchto dýk, ako napr. starostlivo zdobená dýka so zatmelenými pazúrikovými čepieľkami z dánskeho mezolitického sídliska v Kongemosene, nebola určená iba na bodanie, ale ako osobná zbraň bola akiste znakom významného spoločenského postavenia (Malina, 1981). Rybolovný ornament sa nachádza na koste-

nej dýke s jednoradovým silexovým ostrím na mezolitickom pohrebisku južného Uralu pri Pegane. Dýkové zbrane tohto druhu pretrvali až do neolitu, ako to dokazujú nálezy v staroneolitických hroboch pri Onnese v jakutskej oblasti na Sibéri (Kozlov, 1980).

Nálezy vkladaných kamenných mikrolitov tvoriačich zložené ostrie v drevených či kostenej násadách pochádzajú zo severnej a severovýchodnej Európy prevažne z mezolitických nálezisk na niekdajších jazerných, riečnych či morských pobrežiach, ktoré postupne zarastajúca bujná vegetácia zmenila na močariská. Zmena vodného režimu ich neskôr premenila na rašeliniská schopné zachovávať aj organické zvyšky, najmä parohovinu a kosti. V takomto geologickom prostredí sa občas zachovali aj drevené súčasti lukov, šípov a pod. Nález z White Hillu v Anglicku, kde sa našlo 35 mikrolitických kremenných nástrojov v jednom rade, nás oprávňuje predpokladať, že boli vsadené do drevenej násady, ktorá odhnala (Bárta, 1965).

Poznávanie efektívnej účinnosti diaľkových zbraní ovplyvňujúcich úspech lovov a rybolovu umožňuje široká škála kostenej industrie, ktorá je viac-menej

Obr. 14. Ružín. Medvedia jaskyňa. Sifónová chodba, sonda C s pozostatkami dvoch nesúvekých medvedov.

hlavným rysom niektorých mezolitických kultúr predovšetkým severoeurópskeho okruhu. Vo výrobných nástrojoch kundskej kultúry dokonca kostené nástroje prevládajú (Bárta, 1965). Súvisí to však do istej miery azda aj s tým, že časti diaľkových zbraní, ale aj iné pracovné nástroje z organických hmôt sa našli zväčša v spomenutom rašelinovom prostredí, ktoré okrem kamennej industrie obsahovalo aj typologicky pestrú škálu kostených harpún, zubačích hrotov, lukové šípky i viaceré varianty kombinovaných hrotov s vkladanými čepieľkami v žliabkoch.

Na uľahčenie opisu a stanovenie chronológie vytvoril *J. G. D. Clark* (1936) typologický systém pozostávajúci z 25 typov. Z nich posledných päť typov reprezentuje kombinované nástroje s vkladanými čepieľkami odlišujúce sa hrúbkou a tvarom stredovej násady. Poznatky z nových nálezov vyvolali potrebu rozčleniť prvý typ kombinovaných hrotov na typ 21 A a 21 B. Hrot s dvoma protifahlými žliabkami na vkladanie silicito-výkrových mikročepieľok s tenkou násadou, označovaný doteraz *J. G. D. Clarkom* ako typ 21, bude typom 21 B a k nemu sa priradí typ 21 A len s jedným žliabkom (Kozłowski, S. K., 1969).

Kosteným hrotom so žliabkom prisudzujú niektorí bádatelia jednak estetickú funkciu či magické účinky (Chlobystin, 1972), ale aj možnosť zlepšenia letových účinkov a väčšiu presnosť zásahu pri vrhu oštetu (Šovkoplyas, 1965), čomu však protirečí asymetrickosť tažiska pri existencii len jedného žliabka. Preto najreálnejší je predpoklad, že takýto žliabok mal funkciu krvnej ryhy na urýchlenie vykrvácania „na mäkko“ zasiahnej koristi (Jefimenko, 1953). Hľenie bočného žliabka v kostenej násade podnietilo azda myšlienku prilepiť vhodným tmelem kamenné ostrie do úzkeho žliabka na zlepšenie bodného a rezného účinku kostenej násady (Chlobystin, 1972).

Genéza vkladaných nástrojov má svoje počiatky už v koncovej fáze paleolitu. Hoci širšie i plytké žliabky na hrotoch z mamutoviny (no bez kamených vkladačov i stôp po upevňovacom tmele) sa od polovice posledného würmského štadiálu vyskytli na niektorých náleziskách západnej, strednej, ale aj východnej Európy, predsa ešte nedokazujú existenciu kombinovaných diaľkových zbraní. V takomto duchu pristupuje aj *I. G. Šovkoplyas* (1965) k nálezu viacerých hrotov so žliabkami z ukrajinského sídliska Mezin, ale aj k dvojžliabkovým hrotom z ukrajinskej Amrosijevky, ktorú naopak predtým niektorí bádatelia aj bez nálezu silexových vložiek prezentujú ako klasický, neskoro paleolitický kombinovaný

dvojradový hrot (*Boriskovskij*, 1953; Černyš, 1961a).

Z tohto hľadiska treba posudzovať aj jedno a dvojžliabkové či výstisnejšie dvojryhové kostené hroty z tretej vrstvy významného sídliska Molodova V a ďalších nálezisk na Dnestr, ktorým *A. P. Černyš* (1961a, 1961b) prisudzuje funkciu kombinovaných hrotov s kamennými vložkami. Pritom sa odvoláva okrem sovietskych aj na moravské, rakúske (Gudenushöhle), nemecké (Bockstein, Propstfels) i francúzske nálezy (Langerie Haute, Placard). Nálezy z jaskyň Pekárna (*Absolon – Czižek*, 1926) či Nová Drátenická (*Klíma*, 1949, 1966), ako aj ním spomínané ostatné západoeurópske nálezy nepredstavujú kombinované hroty, ale len hroty s krvnou ryhou (Kozłowski, J. K. – Kozłowski, S. K., 1975; Pittioni, 1954; Schmidt, 1912). Ešte pred Černyšom *R. Indreko* (1948), vychádzajúc z nesprávne pochopených vyobrazení silicito-výkrových mikrolitov bez nálezov u *R. Schmidta* (1912), zamenil jednoradové krvné ryhy na magdalenienských kostených hrotoch z Ofnethöhle, Bocksteina, Propfelsu, Hohlefelsu a Thaingenu za žliabky kombinovaných jednoradových hrotov.

O existencii jednoradových vkladaných hrotov s úzkymi hlbšími žliabkami zo záveru paleolitu sa uvažuje napr. v kokorevskej kultúre z povodia Jeniseja (*Abramova*, 1967, 1982), Afontovej gory II v povodi Angary (Černyš, 1961a; Abramova, 1967), azda aj z náleziska v ústí Birjusy a v povodí Jeniseja z východnej Sibíri (Chlobystin, 1972) i gruzínskej jaskyne Gvardžilas-Klde (Černyš, 1961a). Sem možno zaradiť aj jednoradový hrot z jaskynného previsu Šan-Koba na Kryme, ktorý bol pôvodne pripisovaný aziliénu s mezolitickými swiderskými elementmi, dnes zaradený do neskoro paleolitickej šan-kobanskej kultúry (Kozłowski, J. K. – Kozłowski, S. K., 1975). V západnej Európe jednostranný kombinovaný hrot magdalenienského veku pochádza z francúzskej jaskyne Blanchard pri Saint Marcel (*Allain – Descouts*, 1958).

Pri vyvodzovaní genézy kombinovaných diaľkových zbraní zo záveru paleolitu narážame na fažkostí pri objektívnom rozlišovaní krvných rýh od žliabkov na kamenné vkladače, najmä v prípadoch, kde sa v žliabku nezachovala ani jedna kamenná vložka, alebo kde ide o Kozłowského typ 21A (1969), t. j. o jednoradový kombinovaný hrot.

Nesporným dôkazom dvojradového typu hrotu bez bližšej špecifikácie je nález zo sídliska Taličkovo pri Ostrove na Urale (*Beregovaja*, 1960; Abramova, 1982). Celkové schátranie kostenej násady znemožňuje bližšie určiť jej charakter, avšak polohy dvoch

protifahlých radov mikročepieľok vedľa seba na okraji čiastočne rozrušenej organickej násady pre svedčivo dokazujú existenciu tohto typu. Zdá sa, že sem možno pričleniť aj hroty z náleziska Ošurkovo v Zabajkalsku (*Beregovaja*, 1960; *Abramova*, 1967), kde okrem dvojradových hrotov sa našiel aj kombinovaný jednoradový nôž.

Nespornú existenciu kombinovaných hrotov oštěpov, ale aj subtilnejších násad, skôr lukových šípok, dokazujú početné hroty so žliabkami, ale aj s najdejšími silexovými mikročepieľkami v období mezolitu, pre ktoré sú v niektorých kultúrach jedným z hlavných typov materiálnej kultúry. Hroty s jedným radom vkladaných mikročepieľok poznáme zo starého mezolitu severovýchodnej časti ZSSR v Nižnom Vereti I (*Ošibkina*, 1983), na lokalitách kundskej kultúry v Upaltách v Poľsku (*Wieckowska*, 1975), vo švédskom Hyltebergu, v estónskej Kunde-Lammasmägi i vo fínskom Närpiö (*Kozłowski*, S. K., 1969), Pärnu (*Indreko*, 1948), ako aj na kundskom sídlisku Zvejnieki II v Lotyšsku (*Zagorska*, 1980), nemeckom nálezisku kultúry Duvensee v Jenkwitzi (*Lęcziejewicz*, 1982), na lokalite Antrea Korpilaati vo fínskej kultúre Suomusjärvi (*Kozłowski*, J. K. – *Kozłowski*, S. K., 1975), niemenskej kultúre na sídliskách Vaikantony (*Rimantiene*, 1978) i Perkalen v Litve (*Kozłowski*, J. K. – *Kozłowski*, S. K., 1975).

Jednoradové kombinované hroty sa nachádzajú v maglemosskej mezolitickej kultúre na lokalitách Ežjavelis, Opšrutaj i Vaikantony v Litve (*Rimantiene*, 1971), ale aj na viacerých lokalitách tejto kultúry v severozápadnom Nemecku. Jednoradové kombinované hroty sa napokon vyskytujú aj na sklonku mezolitu v doneckej mezolitickej kultúre, ako na to poukazujú nálezy z Izjuma, Kamennoj Mogily, Rajgorodka na Ukrajine (*Telegin*, 1982, 1985), ako aj z Terpanje (*Indreko*, 1948).

Nálezická mezolitických hrotov s dvoma radmi vkladaných mikročepieľok zo starého mezolitu poznáme z oblasti Uralu na sídlisku Sjun II v romanovsko-ilmurzinskej kultúre (*Matjušin*, 1976), najpočetnejšie však v strednom mezolite v maglemoskej kultúre na dánskych náleziskách Henriksholm, Nivingaard (*Kozłowski*, S. K., 1969), Svaerdborg (*Kozłowski*, S. K. 1975), Mullerup (*Wyss*, 1966), Bohuslän, Bromma, Hjembæk, Skaane (*Feustel*, 1973), Holmegaard (*Clark*, 1957), ako aj na švédskych sídliskách Bäckaskog a Munkarp (*Althin*, 1954) i na nórskej lokalite Viste, kde širšia násada má aj vetvičkovitý ornament (*Menghin*, 1940). Dvojžliabkový hrot, rozšírený rovnako ako jednožliabkový, je známy v maglemoskej kultúre v Litve,

kde sa našiel na lokalitách Budvečjai (v literatúre uvádzané aj ako Potwiecie) (*Kozłowski*, S. K., 1967), Gułbiniskjai, Żjurjai-Gudjaljai (*Rimantiene*, 1971) i poľskej lokalite Murowana Górska (*Sulimski*, 1955).

Zo stredného mezolitu v nemeckej kultúre Oldesloe, rozšírenej aj vo Švédsku na sídlisku Ageröd I, pochádza dvojradový kombinovaný hrot (*Kozłowski*, J. K. – *Kozłowski*, S. K., 1975), rovnako ako v mladom mezolite v janislawickej kultúre na poľských lokalitách Kożuchy a Raškow (*Więckowska*, 1975; *Kozłowski*, S. K., 1975) i v Kaliningradskej oblasti ZSSR na sídlisku v Menturrene (*Kozłowski*, J. K. – *Kozłowski*, S. K., 1975).

Dvojradový kombinovaný hrot kundskej kultúry pochádza tiež z eponymného estónskeho náleziska (*Kolcov*, 1977), ako aj z Tarvastu (*Indreko*, 1948), ale aj lotyšského sídliska Zvejnieki II (*Kolcov*, 1977), odkiaľ poznáme už jednoradový kombinovaný hrot, častejší v kongemosskej kultúre na eponymnej lokalite v Dánsku s hrubšou násadou (*Kozłowski*, S. K., 1975), ale aj so širšou násadou s ornamentom ako výrazný umelecký prejavom (*Jorgesen*, 1961). Podobný zdobený dvojhrot z konca mezolitu pochádza aj z fínskeho náleziska Ylistaro (*Menghin*, 1940). Kombinovaný dvojhrot z obdobia atlantiku sa našiel na dánskych náleziskách Amager a Köbenhavn (*Kozłowski*, S. K., 1969), podobne ako kombinovaný dvojradový hrot s nápadne hrubou násadou na pohrebisku Vasilievka v povodí Dnepru (*Telegin*, 1957, 1982, 1985).

Z uvedeného prehľadu nálezov kombinovaných vkladaných kostenej hrotov vyplýva, že nejestvuje výrazná chronologická hranica medzi jednoradovými hrotmi typu 21A a dvojradovými Clarkovými hrotmi typu 21B až 25. Genéza týchto typov začína v závere paleolitu a všeobecny rozmach spadá do mezolitu, kde v niektorých kultúrach sú hlavným typom kostenej industrie. Predsa však dvojradové hroty typu 21B až 25 prevládajú skôr na konci stredného a napokon mladého mezolitu (*Kozłowski*, S. K., 1975, tab. 27), takže aj v prípade nálezových okolností a nálezov z Medvedej jaskyne, aj vzhľadom na stratigrafické okolnosti (sintrová vrstva z atlantika), možno tu reálne uvažovať o ich mladšom mezolitickom veku (*Bárta*, 1981).

Spomenuté sintrovo-vápnite prostredie okrem kostrových pozostatkov zachovalo aj kostené násady, pričom v jednej z nich okrem neretušovaných limnokvarcitových mikročepieľok boli aj pozostatky tmelu, ktorým boli tieto kamenné vkladače upevnené. Na základe etnických paralel vieme, že napr. severoaustrálski domorodci (*Moszyński*, 1956) fixo-

vali svoje oštepové hroty tmelom gumovitej živicovej substancie z eukaliptu, cédra hnedého (*Tooana australis*), či iných stromov (*Xanthorrhoea sp.*), pričom okrem stromových živic používali aj vosk divých včiel. V staromezolitických severoeurópskych kultúrach Maglemose a Star Carr v čase rozšírenia brezy (*Betula nana*) používali živicu z nej, hoci išlo u upevňovanie kamenných mikrolitov v inej funkcií (Clark, 1871).

Chemické analýzy stabilizačných tmelov na upevnenie mezolitických vkladaných mikrolitov sú celkovo ojedinelé jednak pre vzácnosť zachovania pozostatkov tmelu, jednak pre náročnosť metodiky takejto analýzy, a preto sa viac-menej len dohadom uvažovalo o používaní prírodných organických živic. Zoškrabaný tmel zo žliabkov dvojradového vkladaneho kosteného hrotu mezolitického veku z Medveďej jaskyne pri Ružíne analyzoval M. Strnad. Ide o prvú chemickú analýzu tohto druhu v strednej Európe, ktorá dokázala, že tmelom na upevnenie mikročepieľok v žliabku kostenej násady bola živica ihličnatého stromu.

Chemická analýza M. Strnada vylúčila včeli vosk na prípravu fixačného tmelu a potvrdila použitie živic lokálneho ihličnatého porastu. To znamená, že mezolitickí lovci či recentné národy žijúce ešte na ich civilizačnej úrovni (Moszyński, 1956) prednostne používajú živice z lesného porastu, ktorý v tom čase prevládal na ich okolí (Clark, 1971). V našom prípade ide o ihličnany, ktoré aj na základe paleobotanickej analýzy E. Hajnalovej nevylučujú predpoklad, že archeologické nálezy z Medveďej jaskyne pochádzajú zo starého atlantika (Ložek, 1973) a že môžu byť mezolitického veku.

Doterajšie archeologické výskumy na východnom Slovensku zistili zatiaľ len jedno mezolitické sídlisko z obdobia atlantika, a to v Košiciach-Barci I (Prošek, 1959). Používanie obsidiánu na výrobu štiepaných kamenných nástrojov a aj rumunské analógie (Bárta, 1965b) to umožňujú pracovne zaradiť do tzv. potiskej mezolitickej skupiny (Bárta, 1972, 1980). Najnovšie S. K. Kozłowski (1984) zaraďuje tieto nálezy do beuronienu. Keďže ďalšie artefakty z Medveďej jaskyne sú taktiež z obsidiánu, nemožno s istou toleranciou vylúčiť ich vzájomnú súvislosť s geograficky najbližším regiónom Košickej kotliny s dosiaľ jediným známym mezolitickým sídliskom v Košiciach-Barci I.

Spomenuté ružínske nálezy, a to predovšetkým dvojradové vkladané hroty, sú prvými tohto druhu v Československu, pričom nezvyčajné nálezové okolnosti v jaskyni svedčia o prvom love medveďa hnedého u nás. Tento druh medveďa lovili aj

v rumunskej jaskyni Hotilor pri Baile Herculane, kde (Nicolăescu-Plopșor – Comșa, 1958; Nicolăescu-Plopșor – Păunescu, 1961) objavili podľa vtedajších teórií aziliešske sídlisko.

Ružínsky nález dopĺňa doterajšie predstavy o mezolitických obyvateľoch na území Československa. Doteraz sa totiž o nich predpokladalo, že boli predovšetkým zberačmi plodov a rybármami, ktorí svoju obživu dopĺňali prevažne lovom vodných vtákov a drobnej, nanajvýš ak jelenej zveri. Prítomnosť mezolitických lovcov v jaskyniach Čiernej hory dokazuje ich odvahu pri prenikaní do hôr z Košickej kotliny. Ružín je druhým dôkazom pobytu mezolitického človeka na východnom Slovensku. Existuje tak predpoklad, že v regióne hornádskeho predhoria sa v budúcnosti objavia aj ďalšie mezolitické sídliská.

Dvojžliabkové kombinované kostené hroty z Ružína sú zatiaľ najjužnejším mezolitickým náleziskom v Európe. Napriek tomu, že rozšírenie hrotov Clarkovho a Kozlowského typu 21B má svoju doménu v severovýchodnej Európe, zdá sa, že obsidián použitý na výrobu ďalšej čepieľky z ružínskeho nálezového celku umožňuje hľadať jeho pôvod v juhovýchodnej oblasti, teda v regióne východných Karpát v širšom povodí Tisy, odkiaľ sú známe aj primárne ložiská obsidiánu. Čepele z Medveďej jaskyne sú vyhotovené z obsidiánu pochádzajúceho zo Zemplínskych vrchov.

Silicitové vkladače ružínskych kombinovaných hrotov sú veľmi úzke a celkove subtilne, vyrobené z vysokého ihlanovitého jadra charakteristického pre mladý mezolit, ale aj starý neolit zo stepnej oblasti Čierneho mora a Krymu (Telegin, 1973; 1982; Ketraru, 1973; Mackevoj, 1977; Vekilova, 1971). Aj keď detailnejšie úvahy o pôvode uvedenej mezolitickej kolekcie z Medveďej jaskyne sú práve pre vzácnosť mezolitických sídlisk na východnom Slovensku zatiaľ neúnosné, hypoteticky možno prene hľadať analógie v regiónoch východoeurópskej zemepisnej oblasti.

V historii výskumu paleolitu a mezolitu vyskytuje sa niekoľko konkrétnych dôkazov zásahov diaľkovými zbraňami do tela ulovenej koristi, pričom prevládajú príklady z lovú na otvorených sídliskách. Dôkazy úspešného lovú v jaskyniach poznáme už od stredného paleolitu. Stopy po rane spôsobenej zbraňou neandertálského lovca sa zistili na lebke jaskynného medveďa v Drachenhöhle pri Mixnitzu v Rakúsku. Aj v jaskyni Rotes Fels pri Terste sa našla medvedia lebka s úlomkom silicitového oštapa v čelovej kosti (Zotz, 1951). Niet preto pochyb, že neandertálci používali ako loveckú zbraň oštep so silicitovými hrotmi, aj keď možno predpokladať, že

sa v hojnej miere používali drevené oštepy bez kamenných hrotov, iba s priostreným a opáleným koncom (Bárta, 1965). Známy je aj nález kremencového hrotu oštepov, ktorý trčal v nosnej kosti na lebke medveda hnedého v Południowej jaskyni pri Wojcieszówe na Polome v poľskom Sliezsku (Zotz, 1951). Vzhľadom na to, že ide o medveďa hnedého (*Ursus arctos arctos*), nemôže pochádzať zo stredného, ale len z mladého paleolitu.

Z Československa prvý, nie však taký jednoznačný dôkaz loveckého zásahu medveďa v jaskyni poznáme zo Slovensko-šošůvskych jaskyň z chodby „U řezaného kamene“ v Moravskom kraji. Odtiaľto uvádzajú J. Wankel (1892) nález lebky jaskynného medveda so znakmi poranenia na temeni. Toto zranenie však medveďa neusmrtilo, lebo vyhojenie zanechalo na hrebeni lebky jamku, do ktorej sa veľkosťou hodil v blízkosti nájdený malý hrotitý úštep z hnedého rádiolaritu na okraji s úžitkovou retušou, ktorý sa však nedá bližšie určiť. K. Valoch, ktorý pozná tento artefakt zo zbierky profesora K. Absolona, s toleranciou pripúšťa možnosť jeho zaradenia do stredného paleolitu (z listu K. Valocha z 27. 12. 1983 adresovaného J. Bártovi). To, že spomenutý hrotitý úštep sa nezachoval priamo

v lebke, ako sa neskôr mylne uvádza (Červinka, 1927; Bárta, 1965), ale len vypadnutý v jej blízkosti, objasňuje Wankel premiestnením v procese rozkladu uhynutého medveďa. Tento pravdepodobne pred smrťou zaliehol do vzdialej chodby Sloupskej jaskyne, v ktorej ináč nezistili paleoliticke osídlenie.

Nálezové okolnosti z ružínskej Medveďej jaskyne poukazujú na zásah dvoch kombinovaných kostenných strelik „na mäkkoo“. Je to prvý nález tohto druhu z mezolitu v jaskynnom prostredí, kde lov na medveďa hnedého neboli doteraz tak presvedčivo dokázany. Z hľadiska techniky lovú je reálnejšie predpokladat zásah lukom či diaľkovým vrhačom, pri ktorých v tomto období predpokladáme, že boli všeobecne rozšírené, hoci na území Československa sa zatiaľ v materiálnej kultúre nezachovali.

Uvedený názor vychádza z poznania, že ružínske kostene hroty nespornie reprezentujú Clarkov typ 21B, ktorý vo všeobecnosti dosahuje maximálnu dĺžku do 20 cm a jeho násada je celkovo ľahká, subtilná na rozdiel od Clarkovho typu 23 a 24, ktoré vzhľadom na hrubšiu násadu mohli by mať skôr funkciu oštepového hrotu. Preto predpokladáme, že v Ružíne mezolitickí lovci zasiahli medveďov skôr lukom či diaľkovým vrhačom ako fažším oštepm.

Obr. 15. Ružín. Vchod do Hadej jaskyne.

Aj keď používanie luku má svoje počiatky už v mladom paleolite, mezolit charakterizuje práve všeobecná obľuba tejto výraznej diaľkovej zbrane, aj keď nemožno vylúčiť, že oštep a luk sa používali spolu podľa situácie na hromadných, ale už aj individuálnych formách lov.

Stažený výstup z Kaplnky do Vstupnej chodby znemožnil azda aj tu nájdeným medveďom najmenej v dvoch časových fázach kvartéru ich návrat z Medvedej jaskyne bez ohľadu na to, či boli ranené v mladšej fáze a so zapichnutými kombinovanými hrotmi šípu či oštenu tu postupne vykrvácali.

Napriek tomu, že Medvedia jaskyňa nebola vhodná na osídlenie, jej archeologický výskum v roku 1984 získal z pleistocennej vrstvy popri uhlíkoch smreka aj neveľký čepelovitý neretušovaný ústup s pravostranným vrubom vyrobený z obsidiánu. Vzhľadom na túto stratigrafickú polohu v hnedej, bližšie nedatovateľnej pleistocennej hline, ako aj preto, že tento kamenný artefakt reprezentuje čepelovú indušiu, možno pripustiť, že ide o mladopaleolitický nález. Absencia ohniska v pleistocennej vrstve a indícia pozostatku fakle, ktorú dokazujú uhlíky z konára, umožňuje predpokladať len prechodnú, časovo krátku prítomnosť paleolitických lovcov v Medvedej jaskyni.

Spomenutý, pravdepodobne mladopaleolitický nález z Medvedej jaskyne má však neočakávaný význam aj z hľadiska história speleoarcheológie na Slovensku. Ako sme už spomenuli v úvode, Veľká ružínska jaskyňa bola v minulom storočí predmetom dlhoročného vedeckého sporu medzi nestorom speleoarcheológie na Slovensku *Samuelom Rothom* a plejádou jeho odporcov na čele s *Lajosom Lóczyom*. *S. Roth* dokazoval existenciu paleolitického osídlenia tejto jaskyne na základe nálezu ohniska obloženého kameňmi a opálených zvieracích kostí v pleistocennej vrstve, no bez kamenných artefaktov (*Bárta, 1975*). Ojedinelý paleolitický nález z Medvedej jaskyne dokazuje prítomnosť paleolitických lovcov v doline Malého Ružinka, a tým nepriamo rehabilituje aj *Rothov* nález vo Veľkej Ružínskej jaskyni z roku 1879.

Význam paleolitických a mezolitických nálezov z Medvedej jaskyne zvyšuje aj antropologický nález pravej ľudskej stehennej kosti, pravdepodobne ženy, z blízkej spodnej Hadej jaskyne, ktorá leží o 50 m nižšie pod Medvedou jaskynou (obr. 15). Tí istí speleológovia, ktorí amatérsky skúmali Medvediu jaskyňu, našli v roku 1979 v Hadej jaskyni na rozhraní tmavších holocénnych a svetlejších pleistocénnych sedimentov izolovaný ľudský femur bez ďalšieho archeologického či paleontologického ma-

teriálu. Chemická analýza *J. Čejku*, ktorý porovnával tri kosti *Ursus arctos arctos*, ako aj kostenú násadu kombinovaného artefaktu z Medvedej jaskyne a femur *Homo sapiens sap.* z Hadej jaskyne, ukázala, že jedna košť medveða, kostený hrot a ľudský femur majú rovnaké chemické hodnoty fosilizácie, čo by mohlo poukazovať na ich súdobosť.

Podľa vyjadrenia *E. Vlčka* spomenutá stehenná košť by mohla byť prvým antropologickým nálezom z obdobia lovcov, používajúcich kostené kombinované hroty, ktoré v našom prípade siahajú do klimatického obdobia atlantika. Izolovanosť nálezu ľudskeho femura možno s toleranciou interpretovať tak, že medveď hnedý v blízkosti roztrhal mezolitického človeka a jeho stehno odvliekol do Hadej jaskyne.

Záver

Puklinovo-korozívna Medvedia jaskyňa v juhovýchodnej časti Čiernej hory je prvou jaskynou západných Karpát, v ktorej sa našli mezolitické pamiatky. Okrem pamiatok materiálnej kultúry dokazuje to aj stratigrafická situácia. Archeologické a paleontologické pamiatky pochádzajú z dna priečasťovitého priestoru Kaplnky pokrytého vápencovým sintrom, označovaným ako penovec, ktorý je hlavným stratigrafickým horizontom starého atlantika.

Materiálnu kultúru okrem obsidiánových artefaktov reprezentujú zatiaľ dva subtilne kostené hroty s dvoma radmi vkladaných supermikrolitických neretušovaných čepieľok z limnokvarcitu, ktoré z typologického hľadiska reprezentujú elementy vzťahujúce sa na juhovýchodnú Európu. Kombinované mezolitické kostené hroty typu 21B sú okrem toho prvým nálezom tohto druhu v Československu a najjužnejším náleziskom z obdobia mezolitu v Európe, keďže doménou takýchto hrotov je najmä v mladom mezolite severná a ešte viac severovýchodná Európa. Na týchto územiac sa však nenašádzajú v jaskynnom prostredí. Kombinované hroty, pravdepodobne vo funkcií šipových streličiek, našli sa v hrudi medveða hnedého, ktorý sa rozšíril predovšetkým v holocéne. Je prekvapujúcim dôkazom lovu mezolitických ľudí na tento druh dravcov, o čom doteraz nebolo presvedčivých dôkazov. Tým sa súčasne korigujú doterajšie predstavy o miestach pobytu a vtedajšej oikumene mezolitických obyvateľov východného Slovenska, kde nález z Medvedej jaskyne je druhým miestom nálezu mezolitických pamiatok tohto regiónu. Vápenné prostredie sintrového pokrovu okrem spomenutých kostených hrotov zachovalo v jednom z nich aj organickú tmelovú substanciu v žliabkoch. Z nej sa urobil prvý chemic-

ký rozbor na území strednej Európy, ktorý ukázal, že tmelom na upevnenie kamenných mikročepieľok bola živica ihličnatého stromu.

Odborný zisťovací výskum bol vykonaný až po amatérskom výkope, čo do istej miery skomplikovalo celkovú interpretáciu nálezových okolností smrti dospelého a mladého medveďa hnedejho, kym ďalší medveď tohto druhu zahynul už skôr.

Otvorenou ostáva otázka nálezov medvedích zubov z pleistocénnej vrstvy, ktoré podľa posudku C. Ambrosa by mali patriť štvrtému medveďovi hnedejmu.

Pozoruhodným je aj ojedinelý nález obsidiánového mladopaleolitického artefaktu z hnedej pleisto-

cénnej vrstvy, ktorý typologicky aj stratigraficky možno zaradiť do mladého paleolitu. Tento nález takto nepriamo rehabilitoval dávnejší predpoklad S. Rotha o paleolitickom osídlení neďalekej Veľkej ružinskej jaskyne, ktorý bol v minulom storočí predmetom veľkých vedeckých sporov.

Výskum Medveđej jaskyne po analýzach J. Čejku a vyjadrení E. Vlčka umožnil vysloviť názor na datovanie antropologického nálezu – ľudského femura, pravdepodobne ženy, z neďalekej Hadej jaskyne. Na základe spomenutých analýz je súčasný s mezoliticími kostenými artefaktmi z Medveđej jaskyne a v súčasnosti najstarší antropologický nález druhu *Homo sapiens sap.* na Slovensku.

Posudzoval PhDr. Stanislav Šiška, CSc.

Literatúra

- ABRAMOVA, Z. A.: K voprosu ob ochote v verchnom paleolite. Sov. Archeol., 1964, č. 4, s. 177–180.
- ABRAMOVA, Z. A.: O vkladyševych oruđiach v paleolite Jeniseja. In: Krat. Soobšč. Inst. Archeol. 111, Moskva 1967, s. 12–18.
- ABRAMOVA, Z. A.: Paleolit Jeniseja. Kokorevskaja kultura. Novosibirsk 1979.
- ABRAMOVA, Z. A.: Zur Jagd im Jungpaläolithikum. Archäol. Korresp.-Bl., 12, 1982, zošit 1, s. 1–9.
- ABSOLON, K. – CZIŽEK, R.: Paleolitický výzkum jeskyně Pekárny na Moravě. První zpráva. Čas. Morav. Mus. zemsk., 24, 1926, s. 1–59.
- ALLAIN, J. – DESCOUTS, J.: A propos d'une baguette à rainure armée de silex, découverte dans le magdalénien de Saint-Marcel. L'Anthropologie, 61, 1958, č. 5–6, s. 503–505.
- ALTHIN, C. A.: The Chronology of the Stone Age Settlement of Scania, Sweden I. The Mesolithic Settlement. In: Acta Archaeol. Lundensia 1. Stockholm 1954.
- BADER, N. O.: O sootnošenii kultury verchnego paleolita i mezolita Kryma i Kaukaza. Sov. Archeol., 1961, č. 4.
- BÁRTA, J.: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava 1965a.
- BÁRTA, J.: Poznámky k paleolitu Rumunska. In: Antropozoom A3, Praha 1965b, s. 123–140.
- BÁRTA, J.: Die mittlere Steinzeit in der Slowakei. In: Acta praehist. et archaeol. 3. Berlin 1972, s. 57–76.
- BÁRTA, J.: Sto rokov archeologického výskumu v jaskyniach na Slovensku. In: Slovenský kras. 13. Liptovský Mikuláš 1975, s. 3–36.
- BÁRTA, J.: Sto rokov od sporu o uznanie prvého paleolitického sídliska v jaskyniach pri Ružine. Krásy Slovenska, 56, 1979, č. 12, s. 554–556.
- BÁRTA, J.: Paleolit a mezolit. Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Slov. Archeol., 28, 1980, s. 119–136.
- BÁRTA, J.: Dôkazy pobytu mezolitickej lovcov v Medveđej jaskyni pri Ružine. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980. Nitra 1981, s. 27–28.
- BÁRTA, J.: Speleoarcheológia. In: Jakál a kol., Praktická speleológiá. Martin 1982.
- BEREGOVAYA, N. A.: Paleolitičeskie mestonachoždenija SSSR. In: Mater. Issled. Archeol. SSSR. 81. Moskva–Leningrad 1960.
- BIBIKOV, S. N.: Proizvodstvennaja roľ kostanogo inventarja v chozjajstve pozdnepaleoliticheskikh občestv Kryma. In: Učenye zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta. Leningrad 1949, č. 85, s. 16–19.
- BORISKOVSKIJ, P. I.: Pozdnepaleoliticheskie pamjatniki basseina severnogo Dona i Priazovja. In: Paleolit Ukrayiny. Mater. Issled. Archeol. SSSR. 40. Moskva–Leningrad 1953, s. 328–370.
- BORISKOVSKIJ, P. I. – KRASKOVSKIJ, V. I.: Pamjatniki drevnejšej človečeskoj kultury severo-zapadnogo Pričernomorja. Odessa 1961.
- CLARK, J. G. D.: The Mesolithic Settlements of Northern Europe. Cambridge 1936.
- CLARK, J. G. D.: Europa przedhistoryczna. Warszawa 1957.
- CLARK, J. G. D.: Excavations at Star Carr an Early Mesolithic Site at Seamer near Scarborough, Yorkshire. Cambridge 1971.
- ČERNÝŠ, A. P.: Paleolitičnaja stojanka Molodova V. Kyjiv 1961a.
- ČERNÝŠ, A. P.: Rezultaty novejších issledovanij paleolita Dnestra. In: Četvertičnyj period 13–15. Kijev 1961b, s. 377–384.
- ČERVINKA, J. L.: Pravěk zemí českých. Úvod do archeologie pravěké, předpravěké a historické. Brno 1927.
- FEUSTEL, R.: Technik der Steinzeit. Archäolithikum Mesolithikum. Weimar 1973.
- FUSAN, O.: Prispevok k stratigrafii mezozoika Braniska a Čiernej hory. Geol. Práce. Správy, 18, 1960.

- GURINA, N. N.: Oleneostrovskij mogiInik. In: Mater. Issled. Archeol. SSSR. 47. Moskva–Leningrad 1956.
- GVOZDOVER, M. D.: Vkladyševyj nakonečník s paleolitičeskoj stojanki Taličkogo. In: Učenye zapiski Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. 158. Moskva 1952, s. 207–210.
- CHLOBYSTIN, L. P.: Izdelija iz kosti i roga paleolitičeskich slojev Birjusinskogo poselenija. Paleolit i neolit SSSR VII. In: Mater. Issled. Archeol. SSSR. Moskva–Leningrad 1972, s. 150–156.
- INDRENKO, R.: Die mittlere Steinzeit in Estland. Uppsala 1948.
- JEFIMENKO, P. P.: Pervobytnoe obščestvo. Kijev 1953.
- JØRGENSEN, S.: Zur Frage der ältesten Küstenkultur in Dänemark. In: Bericht über den V. internationalen Kongress für Vor und Frühgeschichte, Hamburg 1958. Berlin 1961, s. 440–447.
- KAHLKE, D.: Grossiügetiere im Eiszeitalter. Leipzig 1955.
- KETRARU, H. A.: Pamjatniki epoch paleolita i mezolita. Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR 1. Kišinev 1973.
- KLÍMA, B.: Výzkum jeskyně „Nové Drátenické“. Čas. Morav. Mus. v Brně, 34, 1949, s. 1–15.
- KLÍMA, B.: Die materielle Kultur des europäischen Jungpaläolithikums. In: Handbuch der Urgeschichte herausgegeben von K. J. Narr. München 1966, s. 241–268.
- KOLCOV, L. V.: Finañnyj paleolit i mezolit Južnoj i Vostočnoj Pribaltiki. Moskva 1977.
- KOZLOV, V. J.: Novye archeologičeskie pamjatniki Amgi. In: Novye v archeologii Jakutii. Jakutsk 1980, s. 55–61.
- KOZŁOWSKI, S. K.: Z problematyki polskiego mezolitu. O podziale chronologicznym. In: Materiały do prehistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski. Warszawa 1967.
- KOZŁOWSKI, S. K.: O mezolicie Polski północno-wschodniej i terenów sąsiednich. Archeol. Pol., 12, 1969, s. 219–254.
- KOZŁOWSKI, S. K.: Kościane harpuny i ostrza mezolityczne. Świątowit, 30, 1969, s. 135–152.
- KOZŁOWSKI, S. K.: Cultural Differentiation of Europe between 10th to 5th. Millennia B. C. Varsovie 1975.
- KOZŁOWSKI, S. K.: Carte de la Culture de Beuron-Coincy (Beuronien). In: Hommages à J. P. Millote. Annales Littéraires de l'Université de Besançon. Paris 1984, s. 147–152.
- KOZŁOWSKI, J. K. – KOZŁOWSKI, S. K.: Pradzieje Europy od XL do IV tysięcia p. n. l. Warszawa 1975.
- LEČIEJEWICZ, L.: Jäger Sammler Bauer Handwerker. Bautzen 1982.
- LOŽEK, V.: Příroda ve štvrtorohách. Praha 1973.
- LOŽEK, V. – BÁRTA, J.: K otázce stáří holocenních travertinových poloh v našich jeskyních. Čs. Kras, 5, 1952, s. 137–139.
- MACKEVOJ, L. G.: Mezolit i neolit Vostočnogo Kryma. Kijev 1977.
- MALINA, J.: Archeologie včera a dnes. 2. České Budějovice 1981.
- MATJUŠIN, G. N.: Mezolit južnogo Urala. Moskva 1976.
- MENGHIN, O.: Weltgeschichte der Steinzeit. Wien 1940.
- MOSZYŃSKI, K.: Nieco szegótów z kultury materialnej współczesnych ludów pierwotnych. In: Dawna kultura. 3. Zeszyt 1. Wrocław 1956, s. 10–22.
- NICOLĂESCU-PLOPSOR, C. S. – COMŞA, E.: Mikrolity v Baile Gerkulane. In: Dacia II. Bucureşti 1958, s. 393–398.
- NICOLĂESCU-PLOPSOR, C. S. – PÂUNESCU, A.: Azilianul de la Bâile Herculane în lumina noilor cercetări. Stud. Cerc. Ist. Veche, 12, 1961, č. 2.
- OŠIBKINA, S. V.: Mezolit basseina Suchony i Vostočnogo Prionežja. Moskva 1983.
- PITTIONI, R.: Das Problem des Magdalenen. In: Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien 1954, s. 103–110.
- PROŠEK, F.: Mesolitická obsidiánová industrie ze stanice Barca I. Archeol. Rozhl., 11, 1959, s. 145–148.
- RIMANTIENE, R. K.: Paleolit i mezolit Litvy. Vilnius 1971.
- RIMANTIENE, R. K.: Die Herkunft der Mesolithischen Industrie in dem Bereich des Neman (Nemunas) – Flussbassins. In: The Mesolithic in Europe. Vilnius 1978.
- RUST, A.: Vor 20 000 Jahren. Neumünster 1962.
- SEMIKOV, S. A.: Pervobytnaja technika. In: Mater. Issled. Archeol. SSSR. Moskva–Leningrad 1957.
- SCHMIDT, R. R.: Die diluviale Vorzeit Deutschlands. Stuttgart 1912.
- SULIMIRSKI, I.: Polska przedhistoryczna. I. Londyn 1955.
- ŠOVKOPLJAS, I. G.: Mezinskaja stojanka. Kijev 1965.
- TELEGİN, D. J. A.: Tretij vasilievskij mogiInik. In: Krat. Soobšč. IMK. 7. Moskva 1957, s. 9–12.
- TELEGİN, D. J. A.: Pozdñij mezolit Ukrayny: Opyt kulturno-territorial'nogo členenija pamjatnikov. In: The Mesolithic in Europa. Varšava 1973, s. 531–549.
- TELEGİN, D. J. A.: Mezolitični pamjatki Ukrayny. Kyjiv 1982.
- TELEGİN, D. J. A.: Pamjatniki epochi mezolita na territorii Ukrajinskoy SSR. Kijev 1985.
- VEKILOVA, E. A.: Kamennyj vek Kryma. In: Paleolit i neolit SSSR. In: Mater. Issled. Archeol. SSSR. Moskva 1971.
- WANKEL, J.: Die prähistorische Jagd in Mähren. Olmütz 1892.
- WIĘCZKOWSKA, H.: Spoloczeńscy lowiecko-rybackie wczesnego holocenu. In: Paleolit i mezolit. Prahistoria ziem Polskich I. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdansk 1975, s. 339–434.
- WYSS, R.: Mesolithische Harpunen in Mitteleuropa. In: Helvetia Antiqua. Festschrift Emil Vogt. Zürich 1966, s. 9–20.
- ZAGORSKA, I.: Das Frühmesolithikum in Lettland. In: Mesolithikum in Europa. 2 Internationales Symposium 3. bis 8. April 1978. Potsdam 1980, s. 73–82.
- ZOTZ, L.: Die Altsteinzeitkunde Mitteleuropas. Stuttgart 1951.

Мезолитические охотники в Медвежьей пещере вблизи от села Ружин, район Кошице

Юрай Барта

В восточной Словакии в регионе восточной части Словацкого Рудогорья недалеко от затопленного ныне села Ружин, район Кошице, находится несколько пещер, заселенных уже в первобытное время. Археологическое первенство приобрела недавно расположенная выше остальных и в общем трудно доступная Медвежья пещера над карстовой долиной потока Малый Ружинок. Она находилась под осью и была открыта случайно несколько лет назад спелеологами. Из-за относительно узкого, трудно доступного коридора длиной 32 м, протянувшегося от входа на СЗ, Медвежья пещера среди других пещер в окрестностях с. Ружин наименее подходит для обитания. Наибольшую площадь имеет почти овальная „часовня“ длиной 7 м, уходящая вниз на глубину 5 м ниже чем более широкая западная ветка Медвежьей пещеры. Дно коридора у входа на две трети покрыто детритным известняком и болотистым гумусом – остатками завала входа. Лишь в боковой часовне дно состоит из сплошного горизонтального слоя зернистого синтра голубожелтого цвета толщиной в 40 см, в котором на основе оттенков красок можно различить седиментационные фазы.

В ходе исследований Медвежьей пещеры в юго-западной части синтрового дна „часовни“ была найдена передняя часть черепа медведя, которую спелеологи передали Восточнословацкому музею в г. Кошице. В 1978 члены Словацкого спелеологического общества из г. Кошице попытались выявить скелет упомянутого медведя, предполагая, что это детеныш *Ursus spelaeus Ros.* Во время этого любительского археологического исследования они нашли в слое оставшемся неопределенным фрагмент пластинки из обсидиана, и среди костей скелета медведя – сломанный маленький наконечник с двумя желобками на противоположных сторонах, считая это шилом. Когда эта находка попала наконец в руки автора, он сделал вывод, что это не шило, а так называемое комбинированное орудие для вкладывания силицитовых микролитов.

В июле 1980-ого г. в этой пещере были проведены кратковременные, но очень трудоемкие археологические исследования. Затруднения

вызывали не только сложные подходы к пещере, но и необходимость работать на незначительном пространстве „часовни“, из которой нельзя было транспортировать синтровые элементы для камеральной обработки. Несмотря на это, даже при недостаточном освещении ацетиленовых ламп, работа профессиональных спелеологов принесла поразительный успех. На ограниченном пространстве „часовни“ на месте любительского раскопа в направлении продольной оси был вырыт шурф, в западной части которого сосредоточивались уже упоминавшиеся остатки скелета медведя, позже идентифицированные Ц. Амбросом как *Ursus arctos arctos*. Среди этих костей, кроме находки отщепа из обсидиана, было найдено сравнительно длинное костяное острье сломанное у основания. На его противоположных сторонах имелись желобки (тип Кларка и С. К. Козловского 21Б), в которых находились 7 супермикролитических пластинок из лимнокварцита, прикрепленных замазкой.

Этой находкой окончательно прояснилась функция похожего костяного наконечника найденного спелеологами г. Кошице, которые не имея археологического опыта и в отсутствии хорошего освещения, не заметили наличие каменных микропластинок вложенных в желобки. Таким образом в Чехословакии впервые нашлись комбинированные орудия, в данном случае наконечники стрел лука, которыми охотники на расстояние убивали лесных хищников. Это открытие европейского значения, объясняющее функцию некоторых микролитических каменных орудий, встречаемых прежде всего на открытых мезолитических поселениях.

Исследования были продолжены в 1984 г. при более подходящих технических условиях. Первоначальный шурф был удлинен на СЗ в направлении расположенного ниже „сифонного“ коридора. Три скелета бурого медведя (*Ursus arctos arctos* – на основе определения Ц. Амброса) были нарушены скорее всего в связи с тем, что в период сырого голоценного атлантического климата воды стекали в банкообразную „часовню“. В подошве упомянутого синтрового покрова встречалась плеистоценная вязкая глина, в ней

обнаружены остатки горной серны (*Rupicapra rupicapra*) и угольки хвойных деревьев определенных Е. Гайналовой как остатки пихты белой (*Abies alba*), сосны (*Pinus spec.*) и *Pinus Picea*. В ходе дальнейших исследований был найден фрагмент неолитического остряя отличавшегося от двух предыдущих наконечников из обсидiana, найденных среди костяных остатков медведя бурого. С наступающим более теплым голоценом *Ursus arctos arctos* сменяет медведя пещерного (*Ursus spelaeus Ros.*) (Kahlke, 1985).

Кости двух медведей из Медвежьей пещеры, которые нашлись в верхнем синтровом слое, окрашены в цвет синтровой коры, пока часть остатков скелета найденных на месте стыка синтрового и глиняного слоев окрашена в синекоричневый цвет, так что можно предполагать более старый возраст скелета. Ни на одной кости из остатков трех медведей нет никаких следов обжига или других признаков воздействия огня. Если бы очаг существовал, то на относительно малой площади „часовни“ он должен был оставить следы. Найденные угольки неопределяемых хвойных деревьев из средней части синтрового покрова поблизости археологических находок и разбросанные угольки (*Pinopsida*) из плеистоценной подошвы имеют не развитые годичные кольца, свидетельствующие, что сжигались лишь ветви использовавшиеся в качестве факелей.

Упомянутые угольки из голоцена указывают по меньшей мере на двухкратное пребывание первобытных охотников в этой пещере в период голоценного атлантического сырого климата, во время которого на дне многих чехословацких пещер был создан упоминавшийся сине-желтый синтровый покров (Ložek – Bárta, 1952). И в этом случае он является главным стратиграфическим горизонтом указывающим на то, что и относительно скромные археологические памятники совпадают с типологией материальной культуры мезолитической эпохи. Упоминавшаяся находка комбинированных наконечников (вкладышевых наконечников) или лучше – наконечников стрел свидетельствует о том, что такой дальнобойной стрелой были убиты или ранены два медведя. Под вопросом остается, попал ли именно наконечник найденный спелеологами в медведя, которого они частично выкопали сами. Если дело касается двух погибших медведей (третий – более древний и из четвертого медведя из плеистоценного слоя нашлись только зубы) так, что в каждого из них попал один

комбинированный наконечник, то потом можно с толерантностью говорить о единовременном охотниччьем мероприятии.

И хотя нельзя исключить, что в период голоцена Мевежья пещера служила берлогой бурых медведей и они могли быть убитыми стрельбой из перекрестка коридоров в „часовню“, общая геоморфологическая обстановка, и прежде всего интерьер Медвежьей пещеры указывают на другую интерпретацию. Ни на одной из медвежьих костей не нашлось следов доказывающих, что в зверей попали стрелы мезолитических охотников найденные рядом с одним из медведей. При этом возможно, что стрелы мезолитических охотников попали в живот добычи еще перед пещерой и медведи, раненные насмерть со стрелами в животе взобрались в пещеру и на перекрестке коридоров упали в „часовню“ расположенную более глубоко. Выбраться оттуда из-за крутого и скользкого уступа не было возможно. Потом, медведей здесь может быть добили мезолитические охотники и возможно съели при помощи ножей из обсидiana, оставив потом ножи на месте. Прохладная среда пещеры могла в этом случае послужить холодильником, из которого мясо постепенно уносили.

Самой значительной находкой эпохи мезолита являются два вкладышевых наконечника с двумя узкими, расположенными на противоположных сторонах желобками, в которых при помощи органической замазки были прикреплены микропластинки из лимнокварцита. Большинство археологов называет это оружие дальнего действия остройми копья (Kozłowski, 1969), а в тех случаях когда их размеры меньше – стрелами лука или гарпунами (Wyss, 1966; Rimantienė, 1971).

Эти комбинированные орудия известны прежде всего во многочисленных культурах северо-западной и северо-восточной Европы, Российской равнины или Крыма и они отличаются друг от друга наличием одного или двух желобков для вкладывания микролитов. Анализ мезолитических находок из упомянутых территорий показал, что нет выразительной хронологической границы между однорядными наконечниками типа 21А и двухрядными наконечниками Кларка типа 21Б–25. Генезис этих типов начинается в конце палеолита и их наибольшее количество приходится на мезолит, где в некоторых культурах они становятся главным типом костяной индустрии.

Синтро-известняковая почва сохранила не только остатки скелетов, но и костяные наконеч-

ники. В одном из них кроме микропластиночек без ретуши нашлись и остатки замазки укрепляющей эти каменные пластинки. Химические анализы вкладываемых микролитов производились редко, потому что во первых, не часто находят остатки замазки и во вторых, методика такого анализа требует определенных условий. Такой анализ, первый в Центральной Европе, был сделан *M. Странадом*, который, использовав для него орудие из Медвежьей пещеры установил, что замазкой послужил битум хвойного дерева.

Археологическими исследованиями в восточной Словакии установлено пока только одно мезолитическое поселение времени атлантика в г. Кошице-Барца I (*Prošek, 1959*). Этот памятник из-за использования обсидиана для производства колотых каменных орудий можно на основе румынских аналогий включить в так называемую Потисскую мезолитическую группу (*Bártá, 1979, 1980*). Так как другие орудия из Медвежьей пещеры тоже сделаны из обсидиана, нельзя исключить их связь с мезолитическим поселением в г. Кошице-Барца, которое и географически самое близкое.

Село Ружин пока самое южное мезолитическое место в Европе, где нашлись двухжелобчатые комбинированные костяные остряя. Несмотря на то, что распространение остряй Кларка и Козловского типа 21Б является доминирующим в северо-восточной Европе, кажется, что место происхождения обсидиана, из которого были произведены пластинки ружинской находки, нужно искать в области юго-востока, т. е., в регионе на восток от Карпат в бассейне р. Тисы, где известны и залежи обсидиана. Силицитовые пластинки ружинских вкладышевых наконечников очень узкие и субтильные, сделанные из высокого пирамидального нуклеуса, что характерно как для раннего, так и для позднего неолита степных областей Причерноморья (*Tele-*

gin, 1973, 1982). Хотя более детальные выводы по поводу происхождения мезолитической коллекции из Медвежьей пещеры как раз из-за редкости мезолитических поселений сделать сложно, в общих чертах гипотетически можно искать аналогии в регионах расположенных в направлении Черного моря.

Условия находки из Медвежьей пещеры показывают на попадание двух комбинированных костяных наконечников в грудную клетку одного, или двух бурых медведей. Это первая мезолитическая находка в пещере, где охота на медведя не была до сих пор убедительно доказана.

Значение мезолитических находок из с. Ружин увеличивается и антропологической находкой человеческого фемура в соседней Змеиной пещере, которая находится на 50 м ниже Медвежьей пещеры. Те же спелеологи-любители, которые обнаружили Медвежью пещеру, нашли в Змеиной пещере на стыке плеистоценовых и голоценовых сedimentov единичную правобедренную кость человека без какого-либо археологического или палеонтологического материала. Химический анализ *Й. Чейки*, который, сравнивая 3 кости *Ursus arctos arctos* и костяной наконечник комбинированного орудия из Медвежьей пещеры и фемур *Homo sapiens* из Змеиной пещеры, установил, что одна кость медведя, костяной наконечник и человеческая кость имеют одинаковые величины фосилизации, что может свидетельствовать об их одновременности. Упоминаемый фемур мог бы таким образом стать, согласно *Э. Влчеку*, первой антропологической находкой времени охотников, пользовавшихся костяными комбинированными наконечниками. Изолированность находки человеческой кости можно осторожно интерпретировать как последствие того, что медведь разорвал человека и унес бедро, как пишу в свою берлогу в Змеиной пещере.

Перевод *M. Урбановой*

Chasseurs mésolithiques de la Grotte des Ours (Medvedia jaskyňa), près de Ružín (dist. Košice)

Juraj Bárta

En Slovaquie orientale, dans la partie est du massif Slovenské Rudohorie, près du village englouti de Ružín on a pu reconnaître plusieurs grottes occupées

durant la Préhistoire. Découverte fortuitement par des spéléologues et particulièrement digne d'attention, à titre archéologique on peut à l'heure actuelle

placer au premier rang la „Grotte des Ours“. D'accès difficile elle était, lors de sa découverte, il y a quelques années, entièrement comblée par l'éboulis de l'escarpement. Son entrée, orientée vers Nord-Ouest, conduit à un étroit couloir de 32 m de longueur et divise en quelques salles. Celle de l'ouest, longue de 7 m, dite la „Chapelle“ occupe la plus grande surface et s'enfonce à 5 m de profondeur. Le fond du couloir d'entrée, reposant sur le plancher rocheux, est recouvert aux deux tiers soit par un éboulis calcaire, soit par un humus terreux, restes du comblement primitif de l'entrée. Le fond de petites dépressions humides, créées plus tard, est recouvert par une concrétion calcaire et celui de la salle par une couche horizontale grenue, de couleur gris-jaune de 40 cm d'épaisseur, dans laquelle quelques phases de sédimentation ont été plus tard reconnues.

Lors de la découverte de la plus grande salle de la grotte, une partie antérieure du crâne d'ourson fut retrouvée par les spéléologues-amateurs et remise au Musée de la Slovaquie orientale à Košice. On avait supposé, à cette époque, que ce jeune individus pourrait appartenir à l'espèce *Ursus Spelaeus Ros.* Une couche indéfinissable a livré un fragment de lame en obsidienne et, plus tard, parmi les ossements d'ours fut découverte une petite pointe brisée à deux rainures opposées, considérée comme un poinçon, dont l'auteur a interprété comme une fût en os d'un artefact composite où étaient fixés des microlithes en silex.

Des fouilles de courte durée, rendues difficiles par l'obscurité de l'entrée et par l'accès à la salle y ont été entreprises en 1980. Le sondage longitudinal a été réalisé dans un espace limité de la salle. Dans la partie occidentale du fond concrétionné on a recueilli des restes d'ours, déterminés par *C. Ambros* comme *Ursus arctos arctos*. Parmi ceux-ci, fut trouvé, outre un éclat d'obsidienne, une pointe en os avec des rainures opposées (types 21 B de *Clark* et de *S. K. Kozłowski*), dans lesquelles l'auteur a identifié une ligature qui servait de colle pour fixer 7 armatures microlithiques en limnoquartzite.

Cette découverte a élucidé la fonction d'une pointe similaire trouvée par les spéléologues-amateurs, qui, à cause de l'obscurité de la grotte, n'avaient pas remarqué des armatures microlithiques. Pour la première fois en Tchécoslovaquie furent trouvés des artefacts composites, dans ce cas, des armatures de flèches qui composaient le principal armement des mésolithiques dans leur chasse. C'est une découverte d'importance européenne, confirmant l'utilisation des artefacts microlithiques,

représentés souvent sur les gisements de plein air mésolithiques.

La reprise des fouilles en 1984, au cours desquelles le sondage fut prolongé vers l'ouest, jusqu'au couloir de la salle, a permis d'obtenir des données paléontologiques. Il est apparu que la dissémination de trois squelettes d'ours bruns (*Ursus arctos arctos* – détermination due à *C. Ambros*), sans connexion anatomique, est vraisemblablement liée au passage d'eau dans la salle au cours de l'Holocène (phase atlantique). La couche argileuse de couleur brune, reposant sur le substrat concrétionné, contenait des restes osseux de chamois (*Rupicapra rupicapra*) ainsi que des morceaux carbonisés des conifères déterminés par *E. Hajnalová* comme sapin blanc (*Abies alba*), pin (*Pinus spec.*) et *Pinus-Picea*. La deuxième campagne de fouilles a livré un fragment de lame paléolithique en obsidienne distinct de celles mentionnées ci-dessus et trouvées parmi les restes osseux d'ours brun (*Ursus arctos arctos*). Ce dernier est apparu dès l'Holocène tempéré pour remplacer l'ours des cavernes (*Ursus spelaeus Ros.*) (*Kahlke, 1955*).

L'étude paléontologique a montré que les restes osseux de deux individus d'ours avaient la même couleur que l'enduit concrétionné, tandis que les autres ossements fossiles tirés de sa base pléistocène présentaient la couleur gris-brun. Cela n'exclut pas l'hypothèse d'un squelette plus ancien. Aucun des os de ces trois ours n'avait subi l'action du feu et n'en portait pas de traces. On n'y a rencontré aucun vestige indiquant la présence du foyer. Des morceaux carbonisés des conifères difficilement identifiables dans la couche concrétionnée ainsi que ceux de *Pinopsida* de la base pléistocène se caractérisent par de petites cercles de croissance, confirmant qu'il s'agissait des branches de bois brûlées, utilisées comme des torches.

Des morceaux carbonisés, datés de l'Holocène, montrent au moins deux installations des chasseurs préhistoriques dans cette grotte, certainement durant la phase humide de l'Atlantique (*Ložek – Bártá, 1958*). Le mobilier archéologique relativement modeste correspond à la typologie du mésolithique. La trouvaille de deux pointes composites, peut-être des flèches d'un arc témoigne que ces deux ours ont été tués ou plutôt blessés par cette arme de jet. On peut juger par là que ces deux animaux (les restes osseux du troisième ours ont été trouvés dans la position stratigraphique plus ancienne, ceux du quatrième ne sont représentés que par des dents isolées) ont été tués de telle sorte que chaque était frappé par une flèche composite. On n'y a retrouvé aucune trace

laissée sur les os d'ours, confirmant l'action des armes de chasseurs mésolithiques, trouvées non loin de restes osseux du troisième ours. Nous pouvons donc admettre que les ours, étant mortellement blessés à la chasse, se sont cachés avec une pointe dans leur cavité abdominale, dans la grotte. Ils sont tombés dans la salle profonde où ils ont été achevés par des chasseurs mésolithiques qui consommaient leur viande en les disséquant à l'aide des couteaux d'obsidienne qu'on y a recueillis. Le milieu froid de la grotte a conservé de la viande pour sa consommation suivante.

Parmi les trouvailles de grande importance, datées du mésolithique de la Grotte des Ours, appartiennent deux pointes de flèches composites, fragments d'une hampe en os avec ligatures enduites de résine pour fixer de petites lamelles de limnoquartzite. Elles furent considérées par la grande majorité des archéologues soit comme des pointes de lance (*Kozłowski, 1969*), soit comme des flèches d'un arc, lorsqu'elles sont plus courtes et plus étroites, soit enfin comme des harpons (*Wyss, 1966; Rimantienne, 1971*).

Les outils mentionnés ci-dessus se rencontrent surtout dans les nombreuses cultures mésolithiques de l'Europe du Nord-Ouest et du Nord-Est, ainsi que dans celles de la Plaine russe et de Krym, en se distinguant par le nombre de rainures utilisées pour la fixation des microlithes. L'étude des gisements mésolithiques des territoires cités a montré que la démarcation chronologique précise entre les pointes à une rainure de type 21 A et celles à deux rainures de type Clark 21 B ne peut être tracée. La genèse de ces types commence à la fin du paléolithique. Plus fréquents dans le mésolithique, ils présentent dans quelques cultures le type principal de l'industrie de l'os. Cependant, les pointes à deux rainures de type 21 B – 25 constituent des formes prédominantes plutôt à la fin du mésolithique moyen et récent (*Kozłowski, 1975, planch. 27*). S'appuyant sur les circonstances de la découverte et celles de la stratigraphie de la Grotte des Ours (la couche concrétionnée de la phase atlantique) on peut aussi bien penser à leur attribution au mésolithique récent.

Les analyses chimiques des microlithes sont très rares soit à mesure que nous ne connaissons presque jamais le liant employé pour les fixer à leurs hampes, comme il est très rarement conservé, soit par la

méthodologie difficile de telles analyses. Cette dernière a été appliquée aux objets de la Grotte des Ours par *M. Strnad*, qui a identifié la résine d'un conifère utilisée comme une colle dans la rainure d'une hampe. Il s'agit d'une analyse chimique effectuée pour la première fois en Europe centrale.

Les fouilles archéologiques entreprises jusqu'à nos jours en Slovaquie orientale ne livraient qu'une station mésolithique de la phase atlantique – à Košice-Barca I (*Prošek, 1959*). Cet atelier pour la taille de l'obsidienne et la fabrication des outils en pierre taillée peut se ramener, d'après les analogies roumaines, au groupe mésolithique de la Tisza (*Bárta, 1972, 1980*). Vu que les autres outils, trouvés dans la Grotte des Ours, ont aussi été fabriqués en obsidienne, on peut admettre les relations particulières avec la station mésolithique de Košice-Barca I, située dans son voisinage.

Le gisement de Ružín, qui a notamment livré ces pointes combinées à deux rainures présente l'aire de leur dispersion la plus méridionale. Bien que ces pointes de type *Clark* et *Kozłowski 21 B* aient été diffusées surtout en Europe du Nord-Est, il semble que l'origine de l'obsidienne sur laquelle les autres lamelles de Ružín ont été fabriquées il faut chercher dans les régions Sud-Est, c'est-à-dire à l'est de Carpates, dans la vallée de Tisza, l'origine de cette obsidienne. Les armatures siliceuses de flèches de Ružín sont très étroites et de dimensions minuscules, confectionnées sur de longs nucléus pyramidaux. Ils sont caractéristiques du mésolithique récent, ainsi que du néolithique ancien de la zone des steppes de la Mer Noire (*Telegin, 1973, 1982*), ou on peut également rechercher les analogies avec l'outillage mésolithique de la Grotte des Ours.

L'importance des gisements mésolithiques de Ružín est aussi soulignée par la trouvaille d'un fémur humain découvert à la limite de sédiments pléistocènes et holocènes dans la Grotte des Serpents (*Hadia jaskyňa*). L'analyse chimique, effectuée par *J. Čejka* sur des échantillons d'os d'*Ursus arctos arctos* sur une hampe en os d'un artefact composite de la Grotte des Ours et sur un fémur humain d'*Homo sapiens sap.* de la Grotte des Serpents témoignaient une affinité chimique de telle sorte que l'on peut admettre leur contemporanéité.

Traduit par *H. Zábojníková*

PRÍRODOVEDNÉ EXPERTÍZY NÁLEZOV Z MEDVEDEJ JASKYNE PRI RUŽÍNE

CYRIL AMBROS – MOJMÍR STRNAD – JIŘÍ ČEJKA

(Archeologický ústav SAV, Nitra; Ústřední ústav geologický, Brno; Národní muzeum, Praha)

Osteologické nálezy z Medvedej jaskyne pri Ružíne

Cyril Ambros (Nitra)

Na posúdenie mi bol predložený osteologický materiál z Medvedej jaskyne pri Ružíne (teraz Košická Belá), okr. Košice-vidiek. Časť materiálu bola vyzdvihnutá amatérskymi speleológmi, časť pri revíznom archeologickom výskume, ktorý uskutočnil Archeologický ústav SAV v Nitre pod vedením J. Bárta v roku 1980 a ďalší v roku 1984. Pri poslednom výskume sa našli ďalšie kosti, ktoré dopĺňajú neúplné kostry medveďov z predchádzajúceho výskumu a potvrdzujú tak ich stratigrafické zaradenie.

MATERIÁL

Medveď hnedy (Ursus arctos arctos)

Jedinec 1. Takmer celá kostra. Lebka (obr. 1) so sánkou, na lebke je poškodený pravý jarmový oblúk. V čeľusti chýbajú I^1 vpravo (postmortálne), zachované rezáky sú už viac opotrebované. Postmortálne chýbajú ďalej P^1 , intravitálne P^2 a P^3 . P^4 a obidva moláre sú značne opotrebované. V sánke chýbajú postmortálne obojstranne I_1 a ľavo I_3 , ľavo P_1 a obojstranne M_3 , intravitálne P_1 vpravo a P_2 , P_3 obojstranne. Všetky zuby sú značne opotrebované, takže hrbolčeky sú už zbrúsené, horné moláre majú dokonca žuvacie plochy konkávne. Všetky švy na lebke sú zrastené. Z osového skeletu sa zachovalo 7 krčných, 10 hrudných, 7 bedrových stavcov, križová kost a 13 rebier alebo ich časti s hlavicami a ďalšie zlomky rebier. Z končatinových kostí sa našla pravá a ľavá lopatka (poškodené), pravá (obr. 3: 1) a ľavá ramenná kost, pravá (obr. 3: 3) a ľavá vretenná kost, pravá a ľavá (obr. 4: 3) lakťová kost, obidve polovice panvy, na ktorých sú prirastené a sčasti zasintrované postranné časti krízovej kosti, ďalej sa našla pravá stehnová kost (obr. 4: 1), pravá holenná kost, pravá päťová kost, ľavá členková kost a ďalšie kosti zálpastia a predpäťia, 2.–5. pravá záprstná kost, 1.–5. ľavá záprstná kost, 8 proximálnych, 6 stredných a 8 distálnych článkov prstov, kost penisu (obr. 2: 5). Všetky kosti tohto jedinca sa vyznačujú svetlou

žltokrovou farbou, na niektorých drsnejších miestach sú vrstvičky bieleho väpnitého sintra. Kosti sú veľmi dobre zachované, neporušené. Ide o dospelého, starého medveďa, všetky epifýzy dlhých končatinových kostí a stavcov sú prirastené.

Jedinec 2. Časť kostry, z ktorej sa zachovala lebka (obr. 1, 2) a časť pravej sánky (obr. 2: 1, 4). Na lebke je poškodený pravý jarmový oblúk, postmortálne chýbajú všetky rezáky a obojstranne P^1 – P^4 . Stoličky sú čiastočne opotrebované, ale podstatne menej ako u jedinca 1. Lebečné švy sú zrastené. Časť pravej sánky tvorí jej molárová časť s M_1 – M_3 a vetva. Stoličky čiastočne opotrebované. Ďalej sa z kostry zachoval poškodený atlas a telo bedrového stavca, pravá ramenná kost (obr. 3: 2), pravá (obr. 3: 4) a ľavá vretenná kost, pravá a ľavá lakťová kost (obr. 4: 4), časti pravej a ľavej polovice panvy (acetabulum), pravá (obr. 4: 2) a ľavá stehnová kost, pravá a ľavá holenná kost, stredné časti oboch lýtkových kostí, 1., 3.–5. pravá záprstná kost, 1., 2. a 4. Ľavá záprstná kost a 2. a 4. pravá podpäťová kost. Tieto kosti majú oproti kostiam prvého jedinca tmavšie sfarbenie (tmavookrová až sivočierna farba) a pochádzajú z rozhrania žltobieleho sintra a pod ním ležiacej hlinitej tmavohnedej vrstvy.

Kosti patrili tiež dospelému jedincovi, avšak o niečo menšiemu, ako bol prvý jedinec. Sú dobre zachované, iba na stehnových kostiach sa kompaktna diafýza vrstevnatne odlučuje a na ľavej holennej kosti chýba jej proximálna časť.

Jedinec 3 (nájdený speleológmi ako prvý). Z neho boli k dispozícii iba jednotlivé kosti: diafýza ľavej ramennej kosti, proximálna časť ľavej stehrovej kosti, distálna oddelená epifýza pravej stehrovej kosti, pravá a ľavá holenná kost, pravá a ľavá päťová kost, druhá ľavá záprstná kost a dve ďalšie poškodené metapodiá. Patrili mladému, nedospelému jedincovi, pretože u všetkých kostí sú epifýzy oddelené, neprirastené. Zafarbené sú sivoookrovo, takmer rovnako ako prvý jedinec.

Okrem týchto, viac či menej úplných kostier sa našla časť sánky a jednotlivé zuby:

1. Časť pravej sánky (obr. 2: 2) s C , M_2 , M_3 (malo opotrebované), časť ľavej sánky. Mohla patrili jedincovi 3.
2. Premolárová časť ľavej sánky, ktorá pravdepodobne patrila k predchádzajúcej sánke.

3. Voľné zuby, lavostranné $M_1 - M_3$ (obr. 2:3), neopotrebované, nepatrili však k predchádzajúcej sánke, pretože tieto voľné zuby sú o niečo menšie a menej opotrebované. Ide teda o ďalšieho, štvrtého jedinca medveďa.

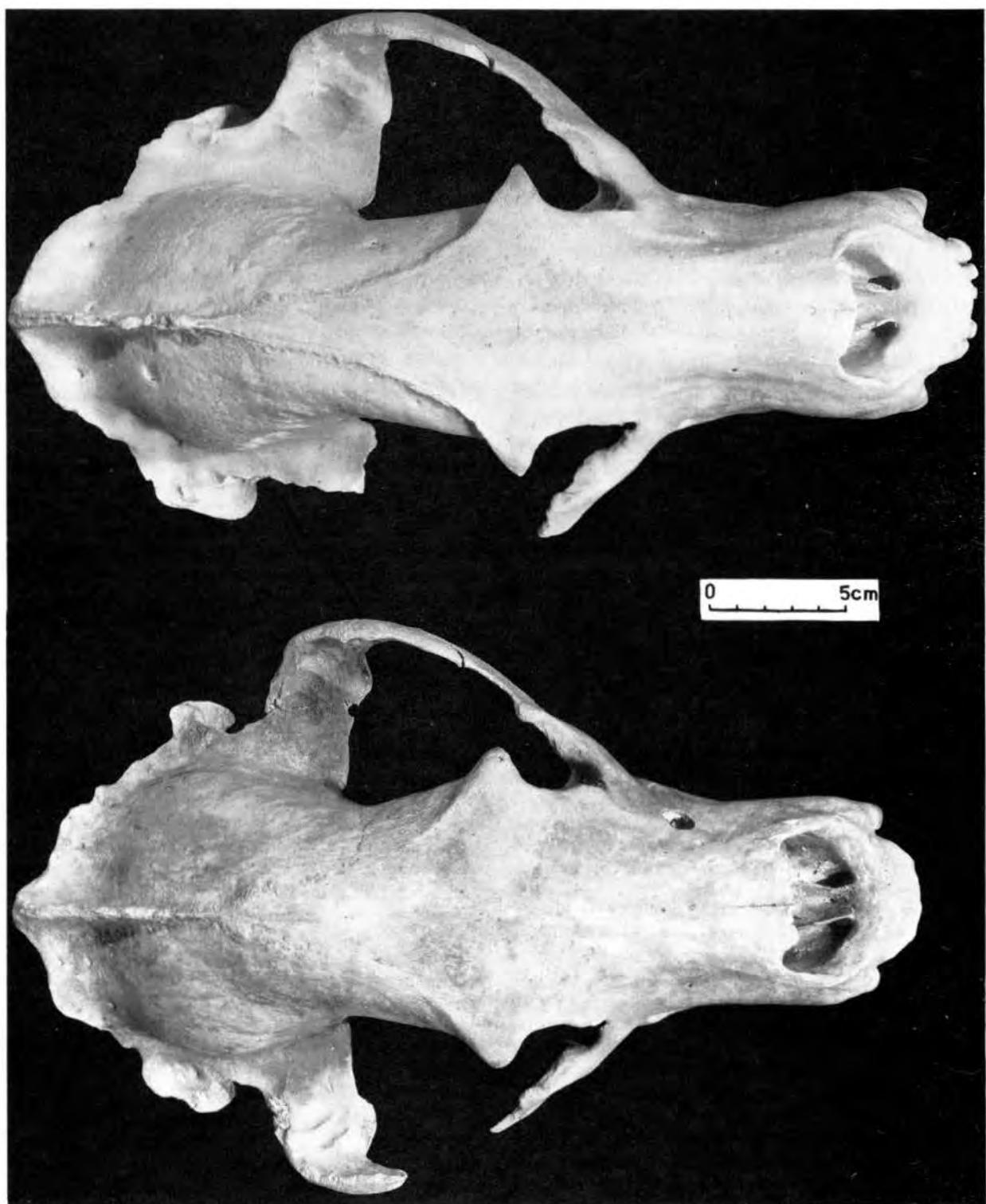
4. Voľný rezák, viditeľne viac opotrebovaný, mohol patriť jedincovi 2.

5. Voľný rezák, neopotrebovaný, mohol patriť k sánke 2 alebo k voľným stoličkám.

6. Dva voľné špičiaky, neopotrebované. Mohli patriť mladému jedincovi 3.

Kamzík vrchovský (*Rupicapra rupicapra*)

Lavá holenná koš, prox. poškodená, ľavá podpäťová koš (*metatarsus*) a proximálne články prstov (obr. 2:6). Kosti patrili zrejme tomu istému dospelému jedincovi. Majú tmavé, sivo až čiernochnedé zafarbenie. Pochádzajú z tmavej hlinnej pleistocénnej vrstvy. (Za pomoc pri určovaní ďakujem prof. R. Musilovi.)

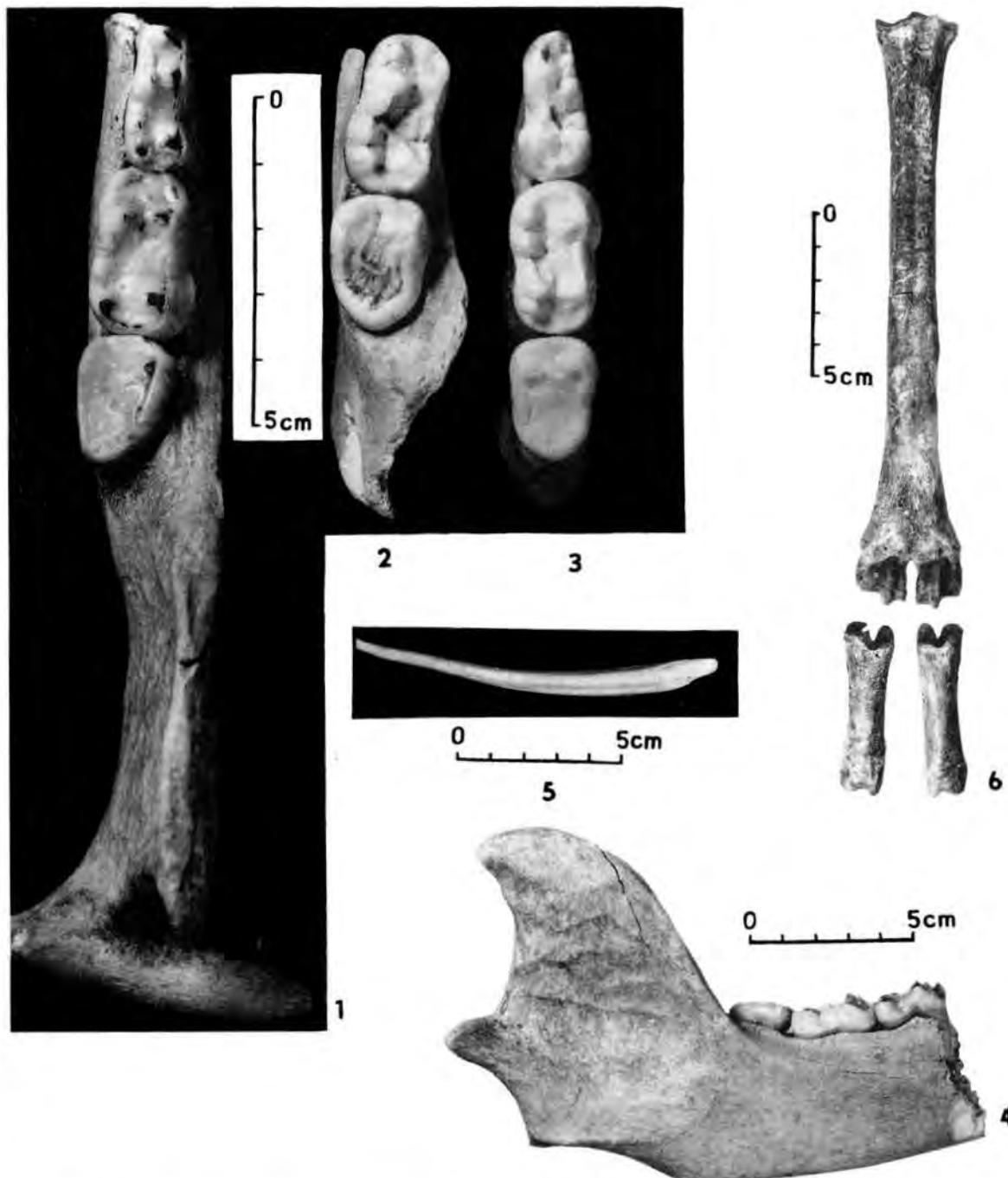
Obr. 1. Ružín, Medvedia jaskyňa. Ursus arctos a. 1 – lebka 1; 2 – lebka 2.

Záver

Určenie kostí medveďa nerobilo v podstate problémy, pretože už na prvý pohľad boli končatinové kosti i zvyšky sánok menšie ako kosti medveďa jaskynného (*Ursus spelaeus*). U fosilných nálezov zo starších období, teda z wúrmu alebo jeho interstadiálov to však nie je také jednoznačné, pretože variabilita druhov *Ursus spelaeus* a *Ursus arctos* sa čiastočne prekrýva, najmä

u rozmerov stoličiek, ako to uvádzá R. Musil (1964). Ten istý autor na základe rozboru morfologických a metrických znakov stoličiek medveďov z Předmostia u Přerova a ich porovnaním s inými náleziskami odlišuje nálezy *Ursus arctos* od druhu *Ursus spelaeus*. Pretože sa však podstatnejšie odlišujú aj od recentného poddruhu *Ursus arctos arctos*, zaraďuje ich súhlasne s *Theniom* (1956) do poddruhu *Ursus arctos priscus*.

Ako ukazuje porovnanie stoličiek $M_1 - M_3$ zo sánok medveďov

Obr. 2. Ružin, Medvedia jaskyňa. Ursus arctos a. 1, 4 – časť pravej sánky jedinca 2; 2 – časť pravej sánky, pravdepodobne jedinca 3; 3 – dolné moláre $M_1 - M_3$ jedinca 4; 5 – os penis; 6 – Rupicapra rupicapra. Metatarsus a prox. články prstov.

z Ružína s nálezmi, ktoré uvádzá *Musil* (1964), zapadajú rozmery molárov z Ružína do variačnej šírky recentného poddruhu *Ursus arctos arctos*. Od poddruhu *Ursus arctos priscus* (tab. 17) sa líšia menšími rozmermi. Dĺžka M_1 zapadá skôr do hornej hranice recentných jedincov. Dĺžky a šírky všetkých stoličiek nedosahujú ani v jednom prípade dolnú hranicu zubov jedincov *Ursus arctos priscus* z Předmostia. Okrem toho v pravej polovici zachovanej sánky mladšieho jedinca boli tiež všetky premoláre P_1 – P_4 , ktoré sú sice postmortálne vypadnuté, ale ostali po nich zreteľné alveoly. Pritomnosť prvých premolárov (P_1 – P_2) je tiež jeden zo znakov *Ursus arctos arctos*, kým u *Ursus arctos priscus* býva zachovaný iba P_4 (*Musil*, 1964). Špičiak, ktorý sa zachoval v časti

sánky, ako aj ďalšie dva voľné špičiaky, nemajú ešte uzavorené korene a ich korunky nie sú abradované rovnako ako moláre tej istej sánky, čo značí, že pochádzajú z mladšieho jedinca. Celková dĺžka špičiaka je 70 mm a nedosahuje teda ani dolnú hranicu zubov *Ursus arctos priscus* z Předmostia.

Záverom možno zhrnúť, že v Medvedej jaskyni pri Ružíne sa našli kostrové zvyšky pravdepodobne štyroch jedincov medveda a časť zadnej končatiny kamzíka. Ak máme prispieť k riešeniu stratigrafických otázok naznačených v prispevku *J. Bártu* (1990, s. 5–30), resp. k otázke datovania nálezov, môžeme uvedené osteologické nálezy zaradiť takto: zvyšky všetkých jedincov medveda, nájdených v Medvedej jaskyni pri Ružíne, treba

Obr. 3. Ružín, Medvedia jaskyňa. Ursus arctos a. 1 – humerus jedinca 1; 2 – humerus jedinca 2; 3 – radius jedinca 1; 4 – radius jedinca 2.

považoval za poddruh *Ursus arctos arctos*. Ten sa líši od poddruhu *Ursus arctos priscus* nielen geologickým vekom, ale predovšetkým morfológickými znakmi (najmä na stoličkách) a ekologicky (žil v inom prírodnom prostredí). *Ursus arctos priscus* žil na rozdiel od recentných medveďov v otvorennej stepnej krajine. Napriek tomu, že jedinci medveđa z Ružína nepochádzali z toho istého horizontu sedimentov jaskyne, morfológicky sa nijako od seba nelíšia a je teda zrejmé, že ide o nálezy v prevahе z toho istého geologického obdobia, pravdepodobne zo starého holocénu, ale aj mladého pleistocénu.

Ani na jednej z kostí medveđa sa nenašli stopy, ktoré by dokazovali, že zviera bolo zasiahnuté zbraňami pravekých lovcoў,

ktoré sa v tesnej blízkosti kostry jedného z jedincov medveđa našli. To však takýto zásah nevylučuje. Zviera mohlo byť zasiahnuté tzv. „na mäkkо“, teda napr. do brušnej dutiny. Zbraň sice nezanechala viditeľné stopy zranenia na niektorej kosti, ale mohla byť smrteľná, resp. zviera sa po zranení utiahlo do pomerne neprístupnej jaskyne, kde neskôršie na následky zranenia zahynulo.

Nález holennej kosti, metatarzu a prstných článkov kamzíka pochádza nesporne z hlinitej tmavohnedej vrstvy, označenej *J. Bártem* ako vrstva E a považovanej za vrstvu pleistocénu. Výskyt kamzíka v tomto období nie je zvláštnosťou (*Musil, 1980a, b, 1981*).

Obr. 4. Ružín, Medvedia jaskyňa. Ursus arctos a. 1 – femur jedinca 1; 2 – femur jedinca 2; 3 – ulna jedinca 1; 4 – ulna jedinca 2.

*Tabuľky mier (podľa A. von den Drieschovej, 1982)**Ursus arctos arctos*

Tab. 1. Kránum

		Lebka 1	Lebka 2
1.	Akrokraniom-prosthion	350	331
2.	Kondylobazálna dĺžka: zadný okraj cond. occip.-prosthion	326	316
3.	Bazálna dĺžka: basion-prosthion	308	300,5
7.	Dĺžka mozgovej časti: akrokraniom — stred čela	189	178,5
9.	Dĺžka tvárovej časti: stred čela — prosthion	184,5	170,5
12.	Predný okraj očnice — prosthion	139	128,5
15.	Dĺžka stoličiek (alv.)	95,5	102
16.	Dĺžka molárov (alv.)	53	58,5
17.	Dĺžka premolárov (alv.)	41	43
18.	Dĺžka $P^4 - M^2$	73	—
20.	Dĺžka M^1 (cing.)	21,5	22,5
21.	Šírka M^1	17	17,5
	Dĺžka M^2 (cing.)	34	40
	Šírka M^2	18	20
23.	Šírka otion-otion	154,5	152
25.	Šírka medzi condili occipit.	66	69
27.	Najväčšia šírka for. magnum	29	34,5
28.	Výška for. magnum (basion-opisthion)	26,5	24,5
29.	Šírka euryon-euryon	98	106
30.	Najväčšia šírka lebky: zygion-zygion	—	209
31.	Najmenšia šírka za proc. supraorbit.	67	73,5
32.	Šírka čela: ectorbitale-ectorbitale	106,5	110,5
33.	Najmenšia šírka medzi očnicami: entorbitale-entorbitale	73,5	81
34.	Najväčšia šírka podnebia (na vonkajších okrajoch lôžok)	86	87
35.	Najmenšia šírka podnebia	73	70
36.	Šírka medzi lôžkami špicakov	82	75,5
37.	Najväčšia vnútorná výška očnice	49	46,5
38.	Výška lebky (podľa Wagnera)	88	88,5
40.	Výška tyla: akrokraniom-basion	81	75

Tab. 2. Mandibula

	Jedinec č.	1	2	3	4
1.	Dĺžka: proc. condyloid. — zadný okraj lôžka C	203			
2.	Dĺžka od zárezu medzi proc. condyl. a proc. angul. k zadnému okraju lôžka C	187			
3.	Dĺžka od proc. angul. k zadnému okraju lôžka C	194			
4.	Dĺžka stoličiek $P_4 - M_3$ (alv.)	82			
5.	Dĺžka molárov (alv.)	67,5	69		
6.	Výška sánky medzi $M_1 - M_2$	42,5	41		
7.	Výška vety: bazál. časť proc. angul.—coronion	99	100		
8.	Dĺžka M_1 (cing.)	23,6	23,8		23,7
	Šírka M_1	12,1	11,8		11,8
9.	Dĺžka M_2 (cing.)	24,3	27	25,8	24
	Šírka pred. časti zadnej časti	15,6	15,2	14,4	13,4
10.	Dĺžka M_3 (cing.)	16,6	16,6	15,6	14,7
	Šírka M_3	—	21,6	21,2	19,7

Tab. 4. Humerus

	1	2	
	dex.	sin.	dex.
Najväčšia dĺžka	339,5	340	322
Najväčšia šírka prox.	70	69,5	64
Hrúbka prox.	87	88	75,5
Najmenšia šírka diafýzy	33	33	28
Najmenšia šírka dist.	100	101	94

Tab. 3. Scapula

	1
Najväčšia dĺžka proc. articul.	80
Dĺžka klíbovej plochy	62
Šírka klíbovej plochy	39,5

Tab. 5. Radius

	1		2	
	dex.	sin.	dex.	sin.
Najväčšia dĺžka	298	301,5	285,5	284
Najväčšia šírka prox.	45	46	41	41,5
Hrúbka prox.	36,5	33,5	30,5	30
Najmenšia šírka diafýzy	25	25	23	23
Najväčšia šírka dist.	58,5	57	55	55

Tab. 8. Femur

	1	2
	dex.	dex.
Najväčšia dĺžka	405	379
Najväčšia šírka prox.	97	93
Hrúbka caput fem.	47	42,5
Najmenšia šírka diafýzy	32	33
Obvod diafýzy	93	91
Najväčšia šírka dist.	82	75

Tab. 6. Ulna

	1		2
	dex.	sin.	dex.
Najväčšia dĺžka	—	348,5	327,5
Hrúbka nad proc. ancon.	51,5	52,5	53,5

Tab. 7. Pelvis

	1		2
	dex.	sin.	sin.
Dĺžka acetabula	53	53	50
Najmenšia výška tela	43	41	—
Najmenšia šírka tela	29	28	—

Tab. 10. Metapodia

	1						
	Mc1	Mc2		Mc3	Mc4	Mc5	
	sin.	dex.	sin.	dex.	sin.	sin.	dex.
Najväčšia dĺžka	72	78,5	78	81	81,5	82	84,5
				2			
				78	81	81	81

Tab. 11. Talus

	1
Najväčšia dĺžka	47
Najväčšia šírka	53

Tab. 13. Os penis

	1
Najväčšia dĺžka	113

Rupicapra rupicapra

Tab. 12. Calcaneus

	1
Najväčšia dĺžka	86
Najväčšia šírka	51

Tab. 14. Metatarsus

Najväčšia dĺžka	182
Najväčšia šírka prox.	24,5
Najmenšia šírka diafýzy	14,5
Obvod diafýzy	49,5
Najväčšia šírka dist.	32

Tab. 16. Phalanx prox. post.

	perif.	med.
Najväčšia dĺžka perif.	51,5	51
Najväčšia šírka prox.	14,5	15
Najmenšia šírka diaf.	10,5	11
Najväčšia šírka dist.	13,5	14

Tab. 15. Tibia

Najväčšia dĺžka Najmenšia šírka diaf. Najväčšia šírka dist.	280,5 17 31,5
---	---------------------

Tab. 17. Porovnanie mier dolných stoličiek Ursus arctos

	Ursus arctos arctos (red.)								Ursus arctos priscus		
	Ružin				Kaukaz*	Karpaty*	Moskva*	Pyreneje**	Předmosti***	Beuvry**	Maspi-no**
	1	2	3	4							
Dĺžka M ₁	23,6	23,8	—	23,7	19,6—23,1	21,2—24,7	21,9—26,3	22,0	26,2—29,0	29,0	25,1
Dĺžka M ₂	24,3	27	25,8	24				22,0	28,0—30,8	23,0	26,2
Dĺžka M ₃	—	21,6	21,2	19,7				17,5	21,5—26,5		23,8
Šírka M ₁	12,1	11,8	—	11,8				11,0	13,0—14,7		13,0
Šírka M ₂	16,6	16,6	15,6	14,7				13,5	16,6—19,9	20,0	16,2
Šírka M ₃	—	14,4	15,9	14,1				13,5	16,2—19,3	17,0	17,0

* Rode, 1930; ** Couturier, 1954; *** Musil, 1964

Literatúra

- BÁRTA, J.: Mezolitickí lovci v Medveďej jaskyni pri Ružine. Slov. Archeol., 38, 1990, s. 38.
- COUTURIER, A. J. M.: L'ours brunn. Grenoble 1954.
- DRIESCH, A. von den: Das Vermessen von Tierknochen aus vor- und frühgeschichtlichen Siedlungen. 2. Aufl. München 1982.
- MUSIL, R.: Die Braunbären aus dem Ende des letzten Glazials. Čas. Morav. Mus., Vědy přírodní, 49, 1964, s. 83—102.
- MUSIL, R.: Ursus spelaeus — Der Höhlenbär. I. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte. Weimar 1980a.

- MUSIL, R.: Ursus spelaeus — Der Höhlenbär. II. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte. Weimar 1980b.
- MUSIL, R.: Ursus spelaeus — Der Höhlenbär. III. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte. Weimar 1981.
- RODE, K.: Über der ersten Unterkiefermolaren der Bären. Zentralblat für Mineralogie, abt. B, 1930, s. 83—90.
- THENIUS, E.: Zur Kenntnis der fossilen Braunbären (Ursidae, Mammal.). Sitz.-Ber. Österr. Akad. Wiss. Math.-naturw. Kl. Abt. I. 1956, s. 153—172.

Остеологические находки из Медвежьей пещеры вблизи от села Ружин

Цирил Амброс

В статьи описаны найденные в Медвежьей пещере остатки скелетов либо спелеологами любителями, либо в ходе археологических исследований проведенных Археологическим Институтом САН в городе Нитра под руководством Ю. Барты. Обнаружились остатки скелетов по крайней мере четырех медведей и часть скелета горной серны (*Rupicapra rupicapra*). Более подробно описаны отдельные части скелетов. Так как при определении костей горной серны не трудно было установить видовую принадлеж-

ность, у медведей нужно было сравнить размеры зубов с двумя подвидами: *Ursus arctos arctos* и *Ursus arctos priscus*. Из этого сравнения вытекает, что кости медведей из Медвежьей пещеры принадлежали подвиду *Ursus arctos arctos*. Это определяет их стратиграфическую классификацию в голоцен, по-видимому в его позднюю фазу. В таблицах приведены размеры неповрежденных остеологических находок из Медвежьей пещеры.

Перевод М. Урбановой

Découvertes ostéologiques de la Grotte des Ours, près de Ružín

Cyril Ambros

L'article décrit des restes osseux, trouvés dans la Grotte des Ours soit par des spéléologues-amateurs, soit au cours des recherches effectuées par l'Institut archéologique de l'Academie Slovaque des Sciences à Nitra et dirigées par J. Bárta. On a été découvert des restes de quatre ours au moins et une partie du squelette d'un chamois (*Rupicapra rupicapra*). Les parties spécifiques des squelettes sont décrites en détail. Tandis que l'appartenance à l'espèce „cha-

mois“ ne fait aucun doute, dans le cas des os d'ours il fallait comparer les proportions des dents avec deux sous-espèces: *Ursus arctos arctos* et *Ursus arctos priscus*. De cette comparaison il résulte que les ours de la Grotte des Ours ont appartenu à la première. Ce fait détermine même leur position stratigraphique dans l'Holocène, probablement dans sa phase la plus ancienne. Des tableaux synthétiques regroupent les mesures de ces différents fossiles.

Traduit par H. Zábojníková

Chemická analýza tmelu z kostěného artefaktu z Medvědí jeskyně u Ružína

Mojmír Strnad (Brno)

Organický tmel ze žlábku násady upevňující silicitové mikročepelky z Medvědí jeskyně u Ružína (č. v. ÚÚG 2941 H) byl zkoumán v laboratořích organické geochemie Ústředního ústavu geologického, pobočky v Brně, metodami elementární analýzy, pyrolyzy a infračervené spektroskopie. Pro analýzy bylo pod stereomikroskopem vybráno mechanicky cca 30 mg materiálu s vysokým obsahem organického uhlíku a homogenizováno rozetřením na achátové misce. Chemickou separaci jsme nepoužili proto, aby se pokud možno zachovalo původní složení vzorku, i když určitou nevhodou tohoto postupu byl mírně zvýšený podíl minerálních látek. Výsledky elementární analýzy jsou uvedeny v tabulce I.

Pyrolyza byla provedena na přístroji ROCK EVAL (Strnad - Kotasek - Pašiak, 1981, s. 425-438). Vzorek se zde zahřívá v proudu helia při teplotách rostoucích od 250 °C do 550 °C a registruje se množství uhlovodíkových sloučenin a CO₂, vzniklých při pyrolyze. Z celkového množství uhlovodíku je možno určit atomární poměr H/C a z množství CO₂ atomární poměr O/C., ze známého obsahu uhlíku pak stanovíme obsah vodíku a kyslíku pyrolytickou metodou H_{pyrol} a O_{pyrol}.

Výsledky elementární analýzy byly získány na analyzátoru Carlo Erba 1102. Obě použité metody

dávají poněkud odlišné výsledky obsahu vodíku a kyslíku, diference jsou však vzhledem k rozdílům metodiky přijatelné. Za správnější považujeme výsledky elementární analýzy přímou metodou. Součet obsahu C + H + N + O činí 88,1 %, zbytek do 100 %, t. j. 11,9 % považujeme za obsah minerálních látek.

Infračervené spektrum bylo registrováno metodou KBr tablet na přístrojích UR-20 a Perkin-Elmer 283. Spektra z obou přístrojů jsou po překreslení do stejněho měřítka prakticky identická a jsou spolu se spektry porovnávaných látek uvedena na obr. 1 pod označením A. Spektrum je ve tvaru závislosti transmitance T (v %) na vlnočtu (v cm⁻¹). Stupnice transmitance je uvedena jen u spektra A, ostatní jsou sice ve stejném měřítku, ale s posunutou linií 100 %, aby se jednotlivá spektra nepřekrývala. Spektra jsou vyhodnocena pouze kvalitativně pomo-

Tab. I. Elementární složení vzorku

H/C _{at}	O/C _{at}	H _{pyrol}	O _{pyrol}	C	H	N	O	Σ
1,3	0,08	7,7	7,5	70,6	8,6	0,0	8,9	88,1

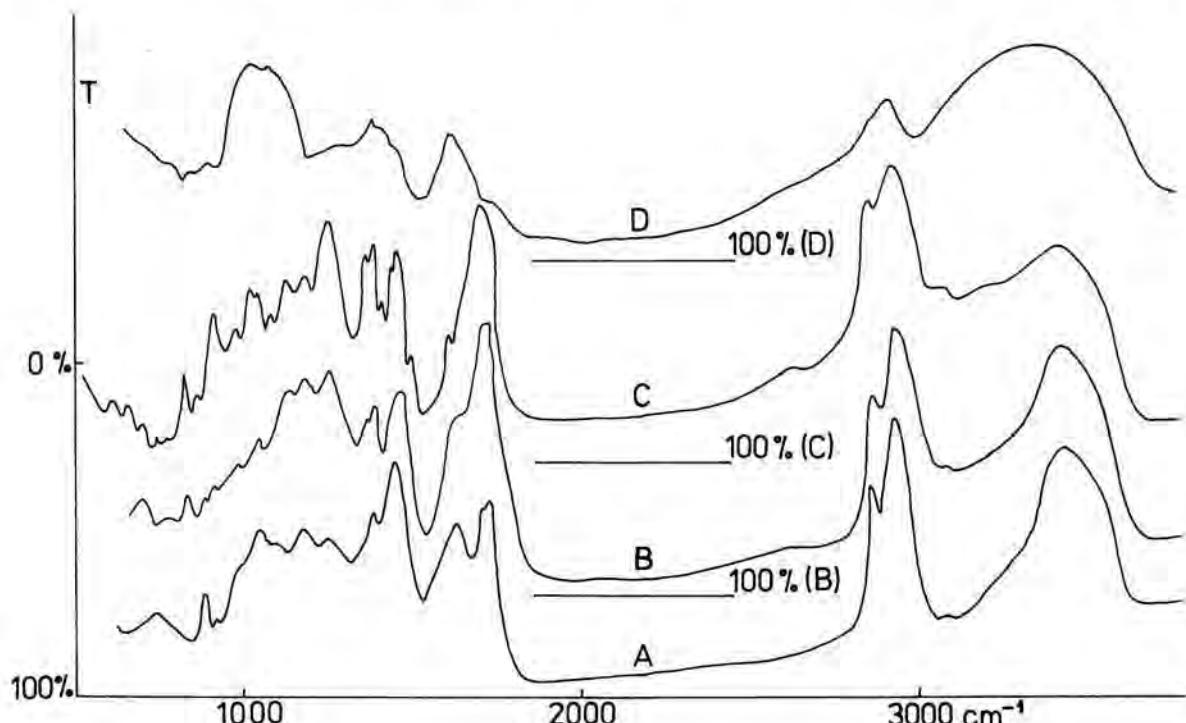
cí charakteristických absorpčních pásů vazeb C–H, C–C a C–O a porovnáním s příbuznými spektry.

Zkoumaný vzorek má poměrně jednoduché absorpční spektrum, typické pro geochemicky alterovaný přírodní materiál. Mimo absorpčních pásů minerální složky z prostředí, ve kterém byl vzorek uložen (C–O kalcitu při 880 cm^{-1} , Si–O a O–H silikátů při 1060 , resp. 3400 cm^{-1}), vidíme pásy CH₃ vazeb (1380 cm^{-1}), CH₂ vazeb (1460 cm^{-1}), C–C aromatických vazeb (1600 cm^{-1}), komplexu C–O karbonylových vazeb (1700 cm^{-1}) a CH₃ a CH₂ vazeb (2800 až 3000 cm^{-1}). Poměrné zastoupení těchto stavebních prvků a elementární složení ukazuje, že jde o látku typu pryskyřice (Blázej a kol., 1975).

Pro srovnání jsme tedy registrovali IČ spektra pryskyřice jehličnatých stromů *Picea abies*, *Larix decidua* a *Pinus silvestris*. Rozdíly mezi nimi jsou z hlediska vzorku 2941 H zanedbatelné a proto je na obr. 1 uvedeno jenom spektrum pryskyřice *Pinus silvestris* (označeno C). Ve srovnání se vzorkem z Medvědí jeskyně je toto spektrum členitější, ale hlavní absorpční pásky se shodují. Rozdíly jsou ve vzájemném poměru transmitancí pásu 1380 a 1460 cm^{-1} , pás C–C aromatických vazeb je jenom naznačen jako inflexní bod a pás C–C karbonylových vazeb má intenzitu přibližně stejnou jako pás CH₂. V oblasti 2800 – 3000 cm^{-1} jsou pásky antisymetrických a symetrických vibrací lépe rozlišeny.

Další možnost pro srovnání představuje míza listnatých stromů, z nichž jako typické uvádíme IČ spektrum zaschlé mízy švestky (*Prunus sp.*). Toto spektrum (na obr. 1 označeno D) se od spektra A liší zcela zřetelně. Nejvýraznějším pásem spektra je široký komplex C–O vazeb éterových a alkoholicích při 1100 cm^{-1} a O–H vazeb při 3400 cm^{-1} . Absorpce CH₂ vazeb při 1460 cm^{-1} zcela chybí, absorpce C–O vazeb je konjugací s C–C aromatickými posunuta až téměř k 1600 cm^{-1} a pásy 2800 – 3000 cm^{-1} nemají rozlišenu jemnější strukturu. Tento typ látky je tedy od vzorku z Medvědí jeskyně zcela odlišný.

Vzhledem k tomu, že jde o pravěký nález starý více než 5 tisíc let (B. P.), je zřejmé, že v době mezi depozicí a současnosti došlo k významným změnám jeho chemického složení, takže přímé porovnání s recentními materiály není možné. Pokusili jsme se proto modelovat oxidační změny zahříváním pryskyřice pinus silvestris při teplotě $140\text{ }^{\circ}\text{C}$ po dobu 1 měsíce. Ze známého vztahu mezi rychlosťí chemických procesů s běžnou aktivační energií a teplotou můžeme počítat, že každé zvýšení teploty o $10\text{ }^{\circ}\text{C}$ zhruba zdvojnásobí rychlosť, takže 1 měsíc při $140\text{ }^{\circ}\text{C}$ je velmi přibližně ekvivalentní 2^{13} měsícův ≈ 700 let při $10\text{ }^{\circ}\text{C}$. Spektrum tohoto vzorku je na obr. 1 označeno B. Pozorujeme, že ve srovnání se spektrem C se rozdíly od spektra A nápadně zmenšily. C se výrazně zjednodušilo, poměr

Obr. 1. Infračervená spektra.

CH_3/CH_2 je zhruba stejný jako u A, absorpcie C—C aromatických vazeb se zretelně zvětšila a poměrné zastoupení jednotlivých typů C—O vazeb (tvar pásu 1700 cm^{-1}) se blíží spektru A. Směr oxidačních změn tedy zřetelně vyrovnaná rozdíl mezi oběma spektry, takže můžeme považovat za velmi pravděpodobné, že zahřívání po dostatečně dlouhou dobu (cca 8 měsíců při 140°C) by zmenšilo rozdíl na nulu,

že tedy tímto vzorku z Medvědí jeskyně je silně zvětralá pryskyřice jehličnatého stromu. Nedá se samozřejmě rozhodnout, zda porost dané oblasti tvořil výhradně jehličnatý les, protože mohlo jít o les smíšený s výskytem jehličnanů, jejichž pryskyřice byla přednostně použita jako nevhodnější. Jde o první chemickou analýzu tohoto druhu ve střední Evropě.

Literatura

BLAŽEJ, A. a kol.: Chémia dreva. Bratislava 1975.

STRNAD, M. – KOTASEK, V. – PAŠIAK, J.: Využití pyrolýzy

hornin při naftové prospekci. Zemní plyn a nafta, 26, 1981, č. 3, s. 425–438.

Химический анализ замазки из костяного артефакта из Медвежьей пещеры в близи от села Ружин

Моймир Странад

Методом элементарного анализа, пиролиза и инфракрасной спектроскопии автор установил, что замазкой для укрепления микропластинон в желобках костяного наконечника комбиниро-

ванного остряя периода мезолита послужил битум хвойного дерева. Речь идет о первом химическом анализе в Центральной Европе.

Перевод М. Урбановой

Analyse chimique du lien d'un artefact en os de la Grotte des Ours, près de Ružín

Mojmír Strnád

Par la méthode d'analyse élémentaire, de pyrolyse et de spectrométrie d'absorption infrarouge l'auteur a identifié la résine d'un conifère qui servait de colle

dans la rainure d'une hampe en os pour fixer une pointe. Il s'agit d'une analyse chimique effectuée pour la première fois en Europe centrale.

Traduit par H. Zábojníková

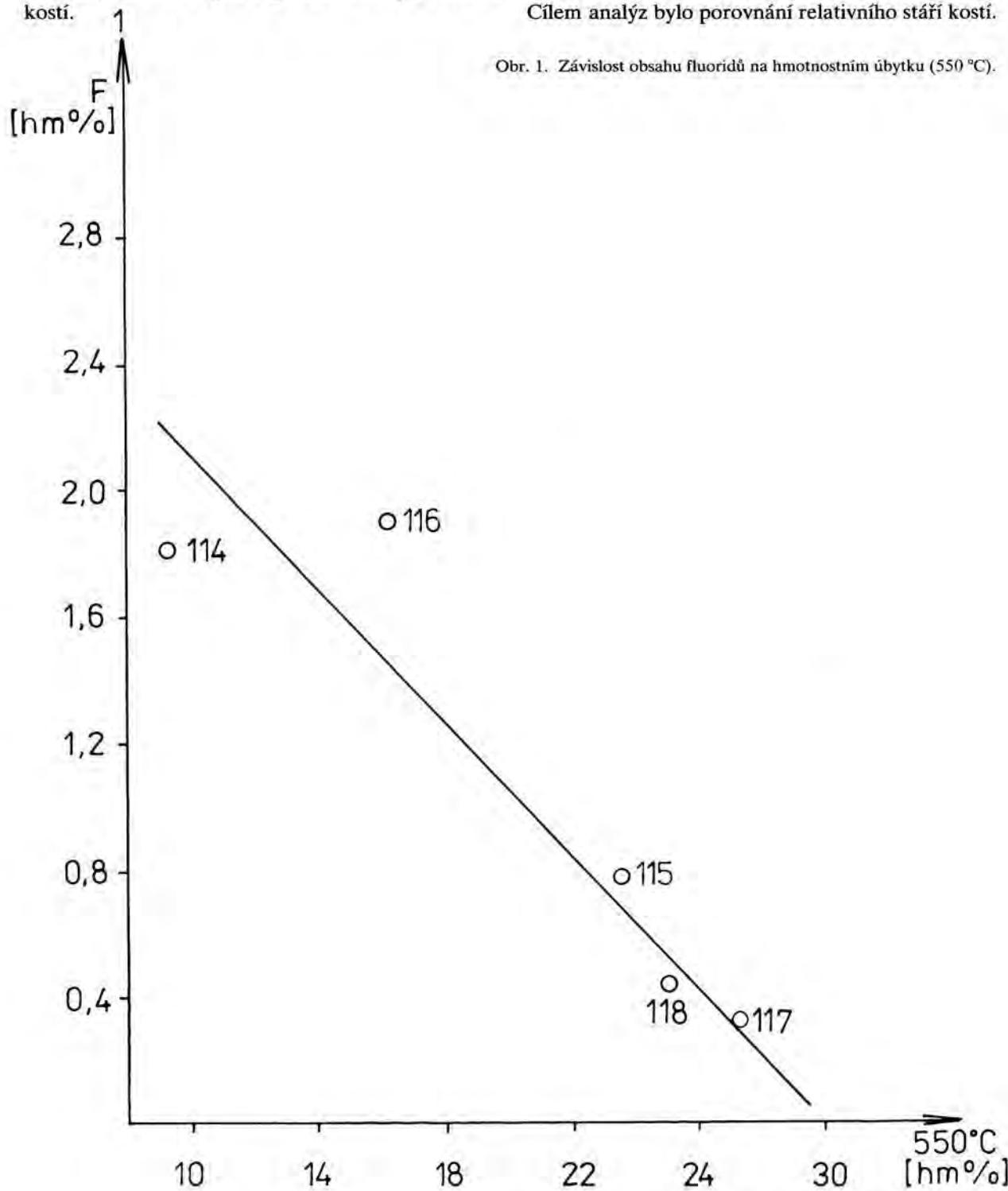
**Analýza vzorků z kostěného artefaktu, kostí medvěda hnědého z Medvědí jeskyně
a lidského řemenu z Ružína**

Jiří Čejka (Praha)

U každého vzorku byl určen obsah fluoridů, obsahy vlnkosti, vázané vody a organické hmoty a hustota kostí.

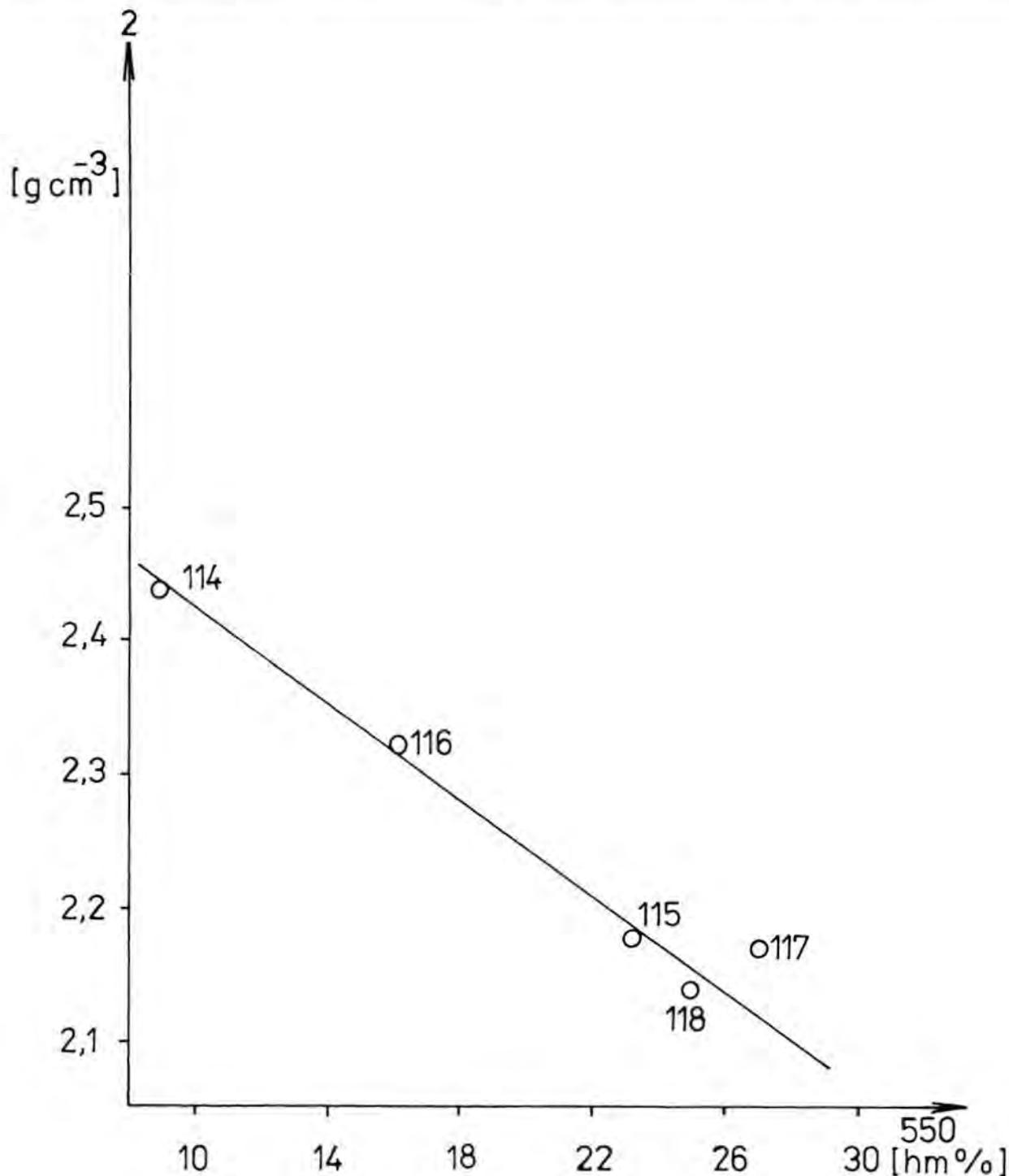
Bыло анализировано 5 образцов костей (3 из медведя F114, F115 и F116, 1 человеческая F117 и 1 кость F118). Целью анализа было сравнение относительного возраста костей.

Obr. 1. Závislost obsahu fluoridů na hmotnostním úbytku (550°C).

Tab. I. Obsah fluoridů a hmotnostní úbytky kostěných nálezů z Ružína

Číslo vzorku	Obsah fluoridů		Hmotnostní úbytky					Hustota (g · cm ⁻³)
	původní kost (hm %)	suchá kost	110 °C	180 °C	vázaná voda	550 °C	organická hmota	
F 114	1,795 ± 0,191	1,908 ± 0,205	4,34	6,85	2,51	9,01	2,16	2,44
F 115	0,776 ± 0,214	0,852 ± 0,231	6,13	9,33	3,20	23,45	14,13	2,18
F 116	1,896 ± 0,249	2,011 ± 0,275	3,88	6,61	2,73	16,07	9,46	2,32
F 117	0,325 ± 0,059	0,353 ± 0,064	6,60	9,23	2,63	27,12	17,89	2,17
F 118	0,431 ± 0,116	0,471 ± 0,127	7,02	8,64	1,62	24,98	16,34	2,14

Obr. 2. Závislosť hustoty na hmotnostnom úbytku (550°C).

Při odebírání vzorků byla kvalitativně posuzována pevnost kostí. Tři vzorky (F115, F117 a F118) byly poměrně pevnější než zbývající dva vzorky (F114 a F116).

Podle obsahu fluoridů v kostech lze vzorky seřadit do chronologické řady F116–F114–F115–F118–F117. Obsah fluoridů souhlasí i se stupněm fosilizace určeným při odebírání vzorků (pevnost kostí). Z výsledků analýz vyplývá, že čím více organické hmoty kosti obsahuje (obsah fluoridů je nižší), tím je kost pevnější. Postupem času, jak ubývá organické hmoty, stává se kost křehší a snadněji se rozpadá. Obsah fluoridů v analyzovaných kostech se pohybuje v rozmezí 0,33–1,90 hm %.

Vlhkost kostí u vzorků F114 a F116 je v průměru 4,11 hm % ($\pm 0,23$ hm %) a u zbývajících vzorků 6,60 hm % ($\pm 0,38$ hm %). Průměrná hodnota vá-

zané vody u všech 5 vzorků je 2,54 hm % ($\pm 0,51$ hm %); u vzorků F114 a F116 je průměr 2,62 hm % ($\pm 0,11$ hm %), u vzorků F115, F117 a F118 2,48 hm % ($\pm 0,65$ hm %).

Hustota kostí měřená pyknometricky rovněž závisí na obsahu organické hmoty. Pohybuje se v rozmezí 2,14–2,44 g · cm⁻³. Čím je kost mladší a čím více organické hmoty obsahuje, tím je hustota kosti nižší.

Uvedené závislosti lze pozorovat v tabulce a přehledněji na grafech (obr. 1, 2), které jsou přiloženy.

Z rozboru analýz vzorků kostí vyplývá, že lze vzorky rozdělit v podstatě do tří skupin. První skupinu tvoří vzorky F114 a F116 (nejstarší), druhou potom vzorky F117 a F118 (nejmladší). Vzorek F115 se podle obsahu fluoridů řadí mezi obě uvedené skupiny, ostatními charakteristickými znaky se však podobá druhé skupině, t. j. F117 a F118.

Анализ образца из костяного артефакта кости бурого медведя из Медвежьей пещеры и человеческого фемура из села Ружин

Йиржи Чейка

Содержание флуоридов в анализе образца костей *Ursus arctos a.* (F114, F115, F116), человеческого фемура (F117) и комбинированного остряя (F118) показало химическое родство человечес-

кого фемура, костяного остряя и медведя (F115). Остальные образцы медвежьих костей старше (F114, F116).

Перевод М. Урбановой

Analyse d'un objet en os d'ours brun de la Grotte des Ours et de fémur humain de Ružín

Jiří Čejka

Les caractéristiques des fluorures analysés dans des échantillons d'os d'*Ursus arctos arctos* (F114, F115, F116), de fémur humain (F117) et d'une pointe composite (F118) témoignaient une affinité

chimique entre certains d'entre eux (F115). Les autres échantillons d'os d'ours sont plus anciens (F114, F116).

Traduit par H. Zábojníková

MITTELPALÄOLITHISCHE KLEINFÖRMIGE INDUSTRIE AUS DEN TRAVERTINFUNDSTELLEN DER ZIPS

LADISLAV BÁNESZ

(Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra)

Es ist ungefähr ein Jahrhundert von der Entdeckung der ersten paläolithischen Funde auf den Zipser Travertinen, die überwiegend in der letzten interglazialen Zeit entstanden sind, vergangen. Während dieses Zeitabschnittes ist nicht nur eine Menge von Funden dazugekommen, aber vor allem solche Erkenntnisse, die die komplexe Grabung des Arbeitsteams unter der Leitung von E. Vlček, F. Prošek, V. Ložek und viele andere Spezialisten gewannen und durch die die paläoökologische Umgebung des urzeitlichen Menschen erläutert wurde. Teilanalysen wurden von verschiedenen Autoren in mehreren Arbeiten publiziert. Deren Ergebnisse hat E. Vlček (1969) vor allem aufgrund der Fundumstände in Gánovce zusammengefaßt. Im Laufe der systematischen Grabungen ist es gelungen hier sieben große Schichtkomplexe zu dokumentieren. Der Komplex I mit Funden aus der Bronzezeit gehört in den Holozän. Die Komplexe II – IV stellen Ablagerungen des letzten Würmer Glazials mit dem Jungpaläolithikum und den jüngsten Funden des Mittelpaläolithikums. Der überwiegende Teil der Travertine wurde während des letzten Interglazials in der V.–VI. Schichtung gebildet. Es handelt sich meistens um hellgelbe, stellenweise braun gefärbte feste Travertine. Während dieses Interglazials kann man mit Hilfe von Pflanzenabdrücken die komplette Entwicklung der interglazialen Flora verfolgen. Den unteren Teil der fünften Schichtung bilden sterile Travertine. Darüber sind weise tafelförmige Travertine, die große Mengen Pflanzenlaub bzw. deren Abdrücke, beinhaltet. In Basalteilen wurden Abdrücke einer Polarweide (*Betulus*) und einer Zwergbirke (*Salix*) festgestellt, die von der Zeit der strauchartigen Tundra zeugen. In der Richtung aufwärts nehmen die Abdrücke von Kiefernadeln und Blättern der Baumbirke zu. Das Vorkommen dieses Bestandes zeugt von einer Umgebung, die an die Taiga erinnert. An den langsamen Schwund der Birke knüpft der allmähliche vermischte Eichenhain

(*Quercetum mixta*) mit Abdrücken von Haseln, Birken, Eichen, Weiden und noch höher kommen weitere Laubbäume vor, die die Entwicklung des warmen vermischten Waldes charakterisieren. Die Vegetation endet in der Schichte mit Abdrücken von Tannen- und Fichtennadeln. In den oberen Lagen der Laubbäume wurden Reste vom thermophilen Waldelefanten und thermophilen Nashorn festgestellt. Die untersten Schichtungen der Travertine und der Mergel (VII. Schichtung) gehören zu den jüngeren Phasen des Glazials Riss. Diese beinhalteten aber nur wenige Flora- und Faunabelege. Für die Hauptinterglaziale Schichte ist die Antiquusfauna charakteristisch. Die reichste Fauna ist in den Schichtungen V und IV, wo *Ursus spelaeus*, *Castor fiber*, *Asinus cf. hydruntinus (Regalia)* vertreten sind und *Putorius* sp. weniger; viel öfters kommen aber *Equus*, *Tichorhinus antiquitatis*, *Ursus priscus*, *Mammuthus primigenius* (Blumenbach) vor. In der dritten Schichtung überwiegt besonders *Rangifer tarandus* und eine kleine Form des Pferdes, die kleiner ist als in den unteren Schichten.

Mittelpaläolithische Funde, die aus dieser Fundstelle kommen, wurden aus vier selbstständigen Horizonten gewonnen. Sie waren in festen Travertinen zusammengeschlossen und die kommen nur selten in Brekzien vor. Im mittleren Teil der Fundstelle wurden die ältesten (1) Funde aus der Fundschichte hervorgehoben, die in den Kiefer-Birken-Horizont gehören. Weitere Fundschichten gehören (2) in die Zeit des vermischten Eichenbestandes und (3) in die Zeit des vermischten Waldes mit Nadelbestand von Fichten, Tannen und Kiefern. Die dritte Kulturschichte ist ungefähr mit dem Horizont identisch, aus dem der Travertinausguß des Schädels eines Neandertalers stammt. Die vierte Fundschichte begleitete der Fund eines *Dicerorhinus*.

Es soll bemerkt werden, daß die weiteren hier angeführten Funde aus den Zipser Travertinen, die auch ungefähr in den letzten Interglazial datiert

werden, bisher noch nicht möglich ist so detailliert zu datieren wie in Gánovce. Wahrscheinlich handelt es sich aber auch dort um eine ähnliche Entwicklung der Naturumgebung.

Die ersten paläolithischen Funde aus den Zipser letzinterglazialen Fundstellen wurden in der Literatur von *A. Münnich* (1892) erwähnt, der aus Gánovce neben jüngerem urzeitlichen Fundgut auch Steinartefakte aus Melaphyr, Sandstein und Milchquarz anführt: „...Das interessanteste und wichtigste aber sind die oberen Kalk-Schichten aus der interglazialen Periode, indem bei Sprengungen in denselben Holzkohle und rohe Steinwerkzeuge zu Tage traten... Da der Kalktuff aus horizontalen Schichten besteht, ist die Voraussetzung, daß Kohle und Steinwerkzeuge hierher geschwemmt wurden, völlig ausgeschlossen. Natürlich gehören die Steinwerkzeuge (Melaphyr, Sandstein und Milchquarz) der ältesten paläolithischen Periode an. Unmittelbar unter diesen Schichten sind die bekannten Mammuth-, Rhinoceros- u.s.w. fossilen Ueberreste und gleichzeitig mit der Holzkohle in die Schichten gekommen...“.

Ein Jahr darauf ergänzte diese Angaben *M. Greisiger* (1893) indem er behauptete, dass bis dahin von der Travertinkuppe etwa 1/5 erhalten geblieben war, wobei die Travertine eine Dicke von 10,5 m erreichten und von einer 1 m dicken Kulturschicht überlagert waren. Von diesem Fundort erklärte er: „...Professor Alexander Münnich fand dort in der Felssmasse in einer Tiefe von 8 Meter die unterste 0,01 bis 0,03 Meter dicke, auch horizontal verlaufende, von Holzkohle und Asche dunkler gefärbte Kulturschichte. Oberhalb dieser, der ältesten Paleolithzeit angehörigen, Eocensandstein-, Melaphyr-, Milchquarzstückchen und Knochensplitter enthaltenden Kulturschichte finden sich, zahlreich in den Kalktuff eingebettet, gebrochene Mammuth- und Rhinocerosknochen, Rhinoceros- und Ellenthierzähne, Ellenthier- und Edelhirschgewehe, Nadeln von Fichten und Föhren, Blätter von Eichen, Erlen, Weiden und überhaupt von solchen Bäumen, welche auch heute noch die Wälder der „Gánoczer Höhen“ (Mezihuri) bilden...“.

Laut dieser Stilisierung hätte *M. Greisiger* diese Auskunft von *A. Münnich* erhalten, doch aus manchen Umsänden geht hervor, daß er selbst im Jahre 1893 diese Fundstelle auch untersucht hatte. Bis dahin wurde nämlich von *A. Münnich* nirgends in der Literatur die Kulturschichtdicke angegeben. Keiner von den beiden hatte aber den Fund eines Kernrestes aus grünem Jaspis erwähnt, der im Travertin in graugrüner Kulturschicht mit Holzkoh-

le eingebettet war und den *M. Greisiger* mit einem eigenhändig geschriebenen Zettel mit folgenden Angaben versehen hat: Gánovce 1893, 8 m Tiefe. Dieses Fundstück wird im Podtatranské múzeum (Museum des Gebietes) zu Poprad aufbewahrt. Danach besass *M. Greisiger* bereits zu jener Zeit eine eigene Sammlung, einen Teil davon schenkte er dem damaligen Karpatenmuseum, das übrige behielt er als seine Privatsammlung.

In seiner späteren der Zipser Urzeit gewidmeten Arbeit (1895) kam *A. Münnich* erneut auf die paläolithische Besiedlung der Gánovcer Travertine zu sprechen und neben der paläolithischen Herdstelle, den Holzkohlen und fossilen Überresten wird der Fund von Melaphyr, Quarz und Sandstein genannt „...14 cm langes Melaphyrstück, 5–8 cm starker Klopfstein, Quarzklinge, fossilisierte Knochen in Gestalt eines Meissels mit unzweifelhaften Herrichtungsspuren...“ In den vorhandenen Sammlungen der Zips werden leider diese Funde vermißt und es ist nicht festzustellen, ob es sich um neue Funde handelt, oder ob es jene Funde sind, die im Jahre 1892 und 1893 von *A. Münnich* und *M. Greisiger* schon erwähnt wurden.

In Podtatranské múzeum wird von *M. Greisigers* Streufunden aus dem Jahre 1895 ein kleiner Jaspisabspliß und ein Teil eines Quarzgeröllsteines aufbewahrt. Einige im festen Travertin eingebettete Holzkohlenstückchen stammen von seinen Streufunden aus dem Jahr 1896, als es ihm gelungen war auch zwei Quarzabsplisse und ein flaches Sandgeschiebe zu entdecken. Weitere Funde aus Gánovce in den Jahren 1900 und 1902 lokalisierte *M. Greisiger* in die „mittlere Schicht“. Ihre Mehrzahl ist im festen Travertin eingebettet, in welchem auch die Überreste einer Kulturschicht mit Asche und Holzkohle erhalten blieben. Es handelt sich um Quarz- und Jaspisstücke. Ähnliches Fundgut erfasste er in Gánovce im Jahre 1903 und 1904. In „der Tiefe von 16 m auf der Nordseite von Hrádok“ fand *M. Greisiger* im Jahre 1906 einen ovalen Abschlag aus weißem Quarz, der im Travertin ebenfalls eingebettet war in der Pflanzengesellschaft vom Laubwald. Diese letzgenannten Funde wurden nirgends veröffentlicht und bloß mit Hilfe der an ihnen angeklebten Etiketten mit *Greisigers* Angaben haben wir sie zur Kenntnis bekommen. Das Gleiche gilt auch vom Fund eines Quarzartefaktes aus dem Jahre 1907, der aus einer Kulturschicht stammt.

M. Greisiger war eigentlich der erste, der in Gánovce eine mehrfache paläolithische Besiedlung feststellte. Dies geht aus seiner Arbeit über die „Pfahlbauten in Gánovce“ (1907) hervor, wo auch

Geräte und Waffen aus Knochen, Holz und Zähnen wie auch solche aus Jaspis, Melaphyr, Hornstein, Serpentin un Sandstein erwähnt werden, die zumeist aus im Travertin eingebetteten Kulturschichten (zusammen mit Holzkohle und angebrannten Knochenresten) stammen. Sowohl im Museum von Poprad wie auch in Kežmarok konnte man diese Funde bei der Inventarisierung nicht identifizieren.

T. Kormos (1912), obwohl er über das Vorhandensein dieser Funde aus der Literatur zumindest informiert sein mußte, ließ die Existenz des pleistozänen Menschen in Gánovce nicht zu.

Als weiterer erfolgreicher Forscher, dem es gelungen ist im Jahre 1924 in Gánovce einen paläolithischen Quarzabschlag zu ermitteln, ist J. Petrbok. Sein Fund, den er dem Nationalmuseum zu Prag übergab, wird dort unter der Inventarnummer 22139/3 aufbewahrt.

In unserer Fachliteratur wurde diesen paläolithischen Funden später nur von B. Hajts (1926) und von J. Lipták (1935) Aufmerksamkeit gewidmet. B. Hajts reihte sie in die Altsteinzeit ein und es wurden von ihm wieder die Funde aus Sandstein, Melaphyr und Milchquarz erwähnt. Offenbar handelt es sich um die bereits erwähnten Funde A. Münnichs und M. Greisigers. Ausführlicher befaßt sich J. Lipták mit der paläolithischen Besiedlung von Gánovce: „... Beim Steinbrechen fand man in jeder Schichte Versteinerungen (Tierknochen und Tierchen, Holz und Pflanzenteile, Blattabdrücke), sowie Spuren menschlicher Siedlung... Als man beim Steinbruch in die Tiefe drang, kam etwa 8 m unter der Bodenfläche eine ganz besondere Schichte zum Vorschein. In der Mitte der Kuppe wies der Kalkstein Feuerspuren auf, dabei wurden zahlreiche aus verbranntem Holz stammende Kohlenstücke gefunden. Schließlich fand man ein Stück Melaphyr und eine Milchquarzspitze. Das Melaphyrstück hatte die Form eines Faustkeiles, trug Spuren menschlicher Bearbeitung und ausgeprägte Duschärfen, der Milchquarzsplitter aber stellt eine Steinklinge dar. Dazu kam noch ein versteinertes Knochenstück, das zu einem Meißel zugespitzt ist, ferner zahlreiche Sandsteinstücke mit scharfen Randbrüchen... Aus diesen Funden geht hervor, daß man es hier mit einer Siedlungsstätte des Menschen der Altsteinzeit zu tun hat. Das Lager des Menschen war in dieser Schichte ausschließlich mit Eichenzweigen und Gras gepolstert, auch in der Asche des Feuerherdes ist nur Eichenholz nachzuweisen. Die Reste der Eichenbalken (Durchmesser 15 cm, Länge 65 cm) scheinen zur Errichtung seiner einfachen Hütte gedient zu haben. Unter und über dieser Schichte fand man

versteinerte Knochen des Flußpferdes, des Mammuts und des Höhlenlöwen... Die Steinarten, aus denen die Geräte hergestellt waren, fand der Mensch unweit der Gansdorfer Quelle im Melaphyr-rücken des Ziegensteinzuges, der von Blumental (Kvetnica, Virágvölgy) in der Richtung gegen Leutschau sich hinzieht, während Quarzite unter der Tatra und auf dem Königsberg gefunden werden konnten...“.

Lange Jahre hindurch dienten bloß diese Funde als Beweisgrundlage für eine paläolithische Besiedlung in Gánovce. Auch im von J. Skutil (1938) zusammengestellten Verzeichnis der paläolithischen Stationen, werden in Gánovce keine paläolithische Funde angeführt. Von solchen hatte J. Skutil sicherlich wenigstens aus der Literatur Kenntnis, die er gründlich exzerpierte. Höchstwahrscheinlich schwieg er darüber aus gewisser Vorsicht oder weil er von einer Besiedlungsmöglichkeit der Travertine nicht überzeugt war.

Eine Nachprüfung der Fundstelle wie auch der paläolithischen Funde fand erst nach dem zweiten Weltkrieg statt, als bei systematischen komplexen Forschungsgrabungen weitere mittelpaläolithische Funde aus vier selbstständigen Kulturschichten entdeckt wurden. Gleichzeitig wurden auch jungpaläolithische Steinartefakte geborgen. Diese Funde verdanken wir den Leitern der Grabungen in Gánovce E. Vlček und F. Prošek und einem größeren Forscherkollektiv. Außer diesen wurden mehrere Fundstücke in Hranovnice, Hôrka und Beharovce von L. Bánesz geborgen (Abb. 20).

Beschreibung der paläolithischen Funde

Die Fundbeschreibung der Spaltindustrie erfolgt im Rahmen der einzelnen Fundstellen in der Reihefolge mit den ältesten Schichten beginnend und nach der ursprünglichen Bestandaufnahme E. Vlčeks bei Grabungen. An Ende werden die Funde aus den Sammlungen M. Greisigers beschrieben, die im Podtatranské múzeum zu Poprad aufbewahrt sind, wie auch die Streufunde von L. Bánesz. Bei der Beschreibung wollen wir die Lage der Funde in den einzelnen Schichten angeben.

Gánovce

Schicht 1

(Kiefer-Birken-Horizont – Ostseite des Kraters. Streufunde E. Vlčeks und F. Prošeks, 1955–1957)

- Regelmäßiger ovaler Abschlag, an der Rechtskante stellenweise niedrig retuschiert. Im oberen Drittel der linkskante kleine Endkerben, Schlagwinkel stumpf, Bulbus groß und sehr flach ovalförmiger Negativ nach Hiebsplitter, Schlagfläche gerade, unretuschiert; graugrüner Jaspis. Ausmaße: 42×32×8 mm (Taf. I: 1).

- Dreieckförmiger Abspliß, an der Rechtskante beim Spitzende stellenweise mit Kleinretusche, Schlagwinkel stumpf,

Schlagfläche keilförmig-zweiflächig; graugrüner Jaspis. Ausmaße: 19×16×3 mm (Taf. I: 2a, b).

3. Abspliß, amorph mit zwei steilretuschierten Kerben an der Rechtskante und flacher stufenartig retuschierten Kerbe an der Basis. Die kleine Schlagfläche unbearbeitet; grünbrauner Jaspis. Ausmaße: 19×19×6 mm (Taf. I: 3).

4. Klingenabschlag, regelmäßig, rechts und links den Kanten entlang im unteren Drittel grob bearbeitet, Bulbus markant gestreckt; weißer Quarz, mit Knollenrinde auf der linken Dorsalseite. Ausmaße: 31×20×7 mm (Taf. I: 4).

5. Dicker Abschlag von diskoider Form; weißer Quarz. Ausmaße: 21×20×12 mm (Taf. I: 5).

6. Amorpher Abschlag mit starker Basis, Schlagfläche gerade, nicht bearbeitet, Schlagwinkel stumpf; weißer Quarz. Ausmaße: 34×37×17 mm (Ostseite des Pfeilers, Streufund V. Ložek im Jahre 1959).

66. Dreieckiger Abschlag mit schmaler Basis und wechselseitiger Kerbretusche. Rechtskante an der Ventralseite kerbartig retuschiert, Terminalteil auf der Dorsalseite mit Kerbretusche versehen und Teilweise abgebrochen; graugrüner Jaspis. Ausmaße: 35×27×3 mm (Taf. I: 66).

67. Abschlag, flach, rechteckig, unregelmäßig. Bulbus groß mit markanten ovalförmigen Negativen nach Hiebsplitter, Schlagwinkel stumpf, Basis grober bearbeitet; dunkelbrauner Jaspis. Ausmaße: 25×33×6 mm (Taf. I: 67).

Schicht 2

(Felsenblock am Kraterrand, linke Hälfte des Profils 1/57).

7. Bogenschaber mit schräger Randretusche an der Rechtskante. Die Ventralfläche der Abschlagskante ist durch lange Querretusche meißelartig hergestellt; braungrauer geädterter Jaspis. Ausmaße: 34×26×4 mm (Taf. II: 7).

8. Beiderseitig bearbeitete Stielspitze, Dorsalseite mehr nach außen gewölbt, Rechtskante steil und kerbartig bearbeitet. Ventralseite mehr flach, durch druckfeste Retusche flächig bearbeitet, an der Rechtskante ein Stiel in Form einer Langkerbe herausretuschiert, Schlagfläche gerade, unbearbeitet, Schlagwinkel, Schlagwinkel stumpf; weißer Quarz. Ausmaße: 39×28×11 mm (Taf. II: 8).

9. Spitzer, dicker Klingenabspliß mit unbearbeiteter Basis. Linke Dorsalseite mit zentripetal, breiterer Retusche; weißer Quarz. Ausmaße: 31×17×9 mm. (Stammt aus dem großen Felsenblock des Profils 2 / 57) (Taf. II: 9).

10. Spitziger Abschlag mit schaberartiger, sanft kerbartiger Retusche im Ventraldrittel der Rechtskante, linke Abschlagsseite durch Retusche verdünnt, Schlagfläche von dreieckigem Durchschnitt, Schlagwinkel mäßig stumpf; weißer Quarz. Ausmaße: 56×35×17 mm (aus dem Profil 2 / 57) (Taf. II: 10).

Schicht 3

(Ceratus-Horizont)

11. Großer Geradschaber aus weißem Quarz. Sekundär gebrochen beim Travertinbrechen.

12. Flacher, nicht ausgeprägter Abschlag, weißer Quarz. Ausmaße: 30×22×7 mm.

13. Regelmäßig fünfkantiger, dicker Abschlag, durch Schlagtechnik hergestellte ventrale Kerbe; weißer Quarz. Ausmaße: 28×22×10 mm (Taf. II: 13a, b).

14. Spitzförmiger Abschlag mit verstärkter Basis, Linkskante schaberartig hergestellt; weißer Quarz. Ausmaße: 27×18×10 mm.

15. Flacher Abschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: 27×21×16 mm.

16. Geröllabschlag mit dicker Basis; Quarz. Ausmaße: 31×21×12 mm.

17. Dicker rechteckiger Abschlag mit senkrechten Kanten, eine Kante mit senkrecht gehauer druckfester kleinretusche; weißer Quarz. Ausmaße: 36×17×10 mm (Taf. III: 17).

18. Vierseitiger kantiger Rest eines Quarzkernes grob retuschiert an einer Kante und der angrenzenden Fläche. Ausmaße: 34×16×15 mm.

19. Quarzkern mit Kanten und Matrixspuren nach breiteren Abschlägen. Ausmaße: 77×44×36 mm (Taf. III: 19a, b).

20. Kleine Schmalklinge, im Durchschnitt dreieckige Lamelle, nicht retuschiert; brauner Limnoquarz. Ausmaße: 19×8×3 mm.

21. Regelmäßige Schmalklinge ohne Retusche, abgehau von der Kernkante; braungrüner Jaspis. Ausmaße: 37×11×3 mm (Taf. III: 21).

22. Bogenschaber mit konvexer stufenartiger, den Enden zu aber Kleinretusche; grau-grünlich-brauner Jaspis. Ausmaße: 28×22×7 mm (Taf. III: 22).

23. Prismatischer Abschlag, meißelförmig hergestellt; weißer Quarz. Ausmaße: 27×15×12 mm.

24. Flacher Klingenabschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: 31×20×5 mm (Taf. III: 24).

25. Dicker, an beiden Enden spitzer Abschlag, Rechtskante meißelartig hergestellt, an einer Seite die ursprüngliche Geröllrinde erhalten, Schlagfläche grob abgeklopft, Schlagwinkel stumpf; weißer Quarz. Ausmaße: 38×53×19 mm (Taf. III: 25).

26. Kleiner diskoider Kern, flachere Ventralfläche durch Bearbeitung abgerundet, Dorsalfäche aus kleinen Kantenflächen gebildet; rosaweißer Quarz. Ausmaße: 28×24×18 mm (Taf. III: 26).

27. Ganz kleiner dreieckiger Abspliß mit Ventralkerbe an der Rechtskante; weißer Quarz. Ausmaße: 38×53×19 mm.

28. Zwei flache, unregelmäßige, schuppige Absplisse aus Jaspis. Ausmaße: 17×12×3 mm und 12×10×2 mm.

29. Fünf ganz kleine amorphe Absplisse aus weißem Quarz. Ausmaße der größten Stücke: 11×9×4 mm und 29×15×5 mm.

30. Dreikantiger, terminal gespitzter Abspliß, ohne Retusche; weißer Quarz. Ausmaße: 38×19×13 mm.

31. Hoher, doppelspitzer Abschlag, eine Seite mit Kleinretusche zugerichtet, Schlagwinkel stumpf; Quarz. Ausmaße: 25×18×11 mm (Taf. III: 31).

32. Abschlagfragment mit dicker Basis, obere Hälfte der Linkskante schaberartig retuschiert; Quarz. Ausmaße: 24×19×9 mm (Taf. III: 32).

33. Dicker dreikantiger Abschlag aus dem Kernrücken: weißer Quarz. Ausmaße: 24×17×10 mm (Aus dem Ostrand des Kraters).

34. Flacher Klingenabschlag, an der Bogenkante bilaterale Kleinretusche; weißer Quarz (Ostrand des Kraters).

35. Flacher trapezförmiger Abspliß, Rechtskante grob retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: 26×17×7 mm.

36. Ganz kleiner Splitter (Ostrand des Kraters, aus Travertinen mit Homo und Holzkohle; Fund F. Prosekam 11. September 1955).

37. Dicker Abspliß von diskoider Form aus weißem Quarz. Ausmaße: 19×20×11 mm.

38. Bruchstück aus weißem Quarz (Ostrand des Kraters).

39. Prismatischer graubrauner Quarzit. Ausmaße: 54×26×19 mm.

40. Sechs ganz kleine Absplisse aus Quarz (Profil E, F).

41. Breiter Klingenabschlag mit ausgeprägtem Bulbus, Dorfläche flach retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: 17×21×7 mm (Sonde E, F) (Taf. III: 41).

42. Hoher massiver quadratischer Abschlag mit Bulbus, nachträglich retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: 26×26×14 mm (Sonde E, F).

43. Dicker Abschlag mit verstärkter Basis und zugespitzten Enden, die bogenförmige Rechtskante ist stufenweise retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: 28×28×16 mm (Sonde E, F) (Taf. III: 43).

44. Kleiner dicker Abspliß aus einer Kernkante; weißer Quarz. Ausmaße: 20×11×7 mm (Kulturschicht am Nordrand des Travertinbruches am Weg).

45. Quarzabsplisse, 2 Stück. Ausmaße: 24×15×8 mm und 14×12×7 mm (Sonde I, Abschnitt A im Block der Travertinbrekzie unter dem Profil).

46. Zwei kleine Quarzabsplisse (Travertinblöcke mit Nadelreisig und Zeraten in der Kulturschicht – Mauer im Bad von Gánovice).

47. Quarzabspliß von rötlich brauner Farbe. Ausmaße: 28×14×10 mm (Travertinblöcke mit Nadelreisig und Zeraten – Mauer im Bad von Gánovice).

48. Jaspabschlag, linke Dorsalkante mit gezähneter Retusche. Ausmaße: 21×11×4 mm (Profil I, Abschnitt E, F) (Taf. III: 48a, b).

49. Dreieckige Spitze mit einer dicken Basis von kreisförmigem Querschnitt mit regelmäßigen gleicharmigen langen Kanten. Das Gerät wurde aus einem Kern hergerichtet und zufolge dessen ist es von rhomboidem Querschnitt. Die Kanten bilden eine beiderseitige Retusche, die regelmäßige keilförmige Spitze ist sanft abgerundet; weißer Quarz. Ausmaße: 58×34×19 mm (Taf. III: 49).

50. Zehn kleine amorphe Absplisse, weißer Quarz (Profil 1–2/57 mit Zeraten).

51. Flacher Abspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: 32×26×4 mm (Profil 2/57).

Schicht 4

(Aus dem Unterteil des Kraters, Funde aus dem Jahr 1957)

50. Gestreckter Klingenabschlag, Seitenstück eines Kerns, Linkskante mit Kerbretusche; weißer Quarz. Ausmaße: 40×15×8 mm.

51. Stielspitze, Dorsalseite flacher und mit breiterem Stiel, an der Rechtskante naturgeformt an der Linkskante stufenartig retuschiert, der Terminalteil wurde von der Ventralseite zugespitzt, die Ventralseite wurde noch am Kern zugerichtet; weißer Quarz. Ausmaße: 33×19×12 mm (Taf. IV: 51a, b, c).

52. Beschädigter Bogenschaber an dickem, beidseitig behauem Quarzabschlag. Ausmaße: 52×32×15 mm (Taf. IV: 52).

53. Kurzretuschter Schaber am Quarzabschlag mit Bogenkante. Ausmaße: 38×27×13 mm (Kulturschicht im Krater, aus dem Unterteil der Moorfüllung aus der Südseite des Kraters zwischen ausgenagten Travertinblöcken).

54. Zertrümmertes Quarzgeröll. Ausmaße: 34×19×25 mm (Krater – Moor).

55. Quarzgeröllbruchstück. Ausmaße: 24×18×9 mm (im Moor aus dem Krater).

56. Basaler Klingenabschlag, stellenweise fein retuschiert (mit Kantenabbrechungstechnik), Bulbus groß, kugelförmig, ausgeprägt, Schlagfläche ohne Retusche, Schlagwinkel sehr stumpf; brauner Jaspis. Ausmaße: 24×31×5 mm (Krater, grauer Margel, Nordrand des Profils 3/58) (Taf. IV: 56a, b.).

57. Beschädigter Quarzbeschlag, an einer Seite mit Rinde.

Ausmaße: 54×31×16 mm (Kraterboden, Nordrand des Profils 3/58).

58. Großer Bogenschaber mit großem Endkerb und zugespitztem Endteil; an der Dorsalseite teils erhaltenen Knollenrinde, die übrige Fläche nach außen gewölbt; weißer Quarz. Ausmaße: 71×42×20 mm (Taf. V: 58).

59. Großer breiter Schaber mit gerader Schneide und stufenartig retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: 60×41×18 mm (Taf. IV: 59).

60. Hoher Abschlag, teilweise grob retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: 24×18×12 mm.

61. Breiter Abschlag, an der Kante mit Kerbretusche, fächerartiger Bulbus mit Rissen, Schlagfläche bildet die Geröllrinde, Schlagwinkel stumpf; weißer Quarz. Ausmaße: 34×48×19 mm (Kraterboden) (Taf. IV: 61).

Jungpaläolithische Schicht (Lößschutt W3 an der Westseite des Kraters)

62. Lange Klinge mit abgebrochenem Terminalteil und rundlich bearbeiteter Basis, Ventralfläche der Linkskante mit einer tiefen durch Retusche entstandenen Kerbe versehen, dieselbe Kante weist beiderseitig eine markante Gebrauchsretusche auf. Die Klinge entstand aus einem langförmigen Nukleus – aus der schon vorher hergerichteten Kernkante; schokoladenbrauner Radiolarit. Ausmaße: 85×27×10 mm. (Profil 3/58) (Taf. V: 62).

63. Kleiner Abspliß aus braunem Radiolarit. Ausmaße: 20×10×2 mm (Profil 2/57).

64. Dreikantige Spitzklinge aus braunem Radiolarit. Ausmaße: 55×7×9 mm (Lößschutt von westlicher Seite des Kraters, Fund aus dem Jahre 1952) (Taf. V: 64).

65. Ventralteil einer dünnen regelmäßigen nichtretuschierten Klinge, Bulbus, durch Negativen nach Hiebsplittern abgeschafft; schokoladenbrauner Radiolarit. Ausmaße: 31×13×2 mm (E. Vlček's Fund aus dem Jahre 1949 im Lößschutt des Kraters) (Taf. V: 65).

Jahr 1893

Nukleusfragment aus grünem Jaspis, eingegossen samt Holzkohlenstückchen in graugrüner Kulturschicht. Ausmaße: 22×12 mm („Tiefe 8 mm“).

Jahr 1895

Geröllbruchstück, zertrümmert beim Aushub aus dem festen Travertin; weißer Quarz. Ausmaße: 56×32×30 mm.

Umregelmäßiger Abspliß mit Rinde aus graugrünem Jaspis. Ausmaße: 19×17×9 mm.

Jahr 1896

Flaches Sandgeschiebe von grauer Farbe ohne Bearbeitungsspuren. Ausmaße: 56×30×20 mm.

Kleiner weißer Quarzabspliß. Ausmaße: 9×7×3 mm.

Holzkohlenstückchen, welche in festem Travertin angegossen waren.

Jahr 1900 („mittlere Schicht“)

Drei unregelmäßige kleine Absplisse aus grüngrauem Jaspis.

Kleiner Abspliß aus weißen Quarz mit Holzkohle und Asche, im festen Travertin eingegossen.

Kleiner weißer Quarzabspliß.

Jahr 1902 („mittlere Schicht“)

Kleiner Abspliß aus weißem Quarz.

Jahr 1903

Kleiner Abschlag aus braunem Radiolarit. Ausmaße: $23 \times 20 \times 3$ mm.

Kleiner graugrüner Jaspisabspliß. Ausmaße: $17 \times 8 \times 7$ mm.

Quarzabspliß, eingegossen im festen Travertin zusammen mit Holzkohlenstückchen.

Jahr 1904

Kleiner Abschlag aus weißem Quarz, eingegossen im festen Travertin.

Jahr 1906 (Tiefe 16 m auf der Nordseite von Hrádok).

Ovaler Abschlag aus weißem Quarz, mit Blattabdrücken von Laubbäumen im Travertin eingegossen. Ausmaße: $30 \times 23 \times 11$ mm.

Jahr 1907

Quarzabschlag, schaberartig bearbeitet, mit der Kulturschicht im Travertin eingegossen.

Ohne Jahreszahlangabe

Großer kantiger Nukleus eingegossen im festen Travertin; weißer Quarz. Ausmaße: 45×35 mm.

Gánovce III**(Travertinsande unterhalb des Bades Nr. 1)**

Weißer Quarzabspliß, klein, dick, kantig. Ausmaße: $11 \times 9 \times 8$ mm (Fund vom 14. 8. 1957).

Hörka**Schicht 1**

1. Dreieckiger spitzer Abschlag mit verstärkter Basis von dreieckigem Querschnitt, Schlagfläche gerade, nicht bearbeitet, Schlagwinkel stumpf, Bulbus stark ausgeprägt; graugrüner Jaspis. Ausmaße: $23 \times 21 \times 8$ mm (Taf. VI: 1).

2. Schuppiger grüner Jaspisabspliß, Fragment eines Jaspiskernes.

Schicht 2a (obere)

3. Breiterer Abschlag, plattenförmig aus braungrünem Jaspis, der aus dem Kernstück nach der Abspaltung des vorangehenden Abschlages abgespalten wurde. Bulbus groß und nach außen gewölbt, Schlagfläche glatt, unbearbeitet, Schlagwinkel sehr stumpf, Bulbus auf der Rechtsseite durch Schlagtechnik bearbeitet. Ausmaße: $20 \times 28 \times 8$ mm (Taf. VI: 3).

4. Flacher plattenförmiger, schuppiger Abschlag mit asymmetrischem spitzen Terminalteil, Bulbus ausgeprägt, Schlagfläche glatt, unbearbeitet; brauner Jaspis. Ausmaße: $22 \times 18 \times 2$ mm.

5. Zwei Absplisse aus hellgrünem Jaspis. Ausmaße: $25 \times 15 \times 11$ mm und $22 \times 12 \times 6$ mm.

6. Drei kleine flache klingenförmige Absplisse; hellgrüner Jaspis. Durchschnitt vom Ausmaß: $16 \times 7 \times 5$ mm.

7. Acht kleine schuppige, meistens quadratische Absplisse aus hellgrünem Jaspis, drei davon sind dreieckig mit ausgeprägtem Bulbus und mit keilförmiger zweiflächiger unbearbeiteter Schlagfläche.

8. Fünfkantiger Abschlag mit rhomboidem Querschnitt der Basis, abgespalten von der behauenen Kernkante, Schlagfläche ohne Retusche; Jaspis. Ausmaße: $19 \times 16 \times 7$ mm (Taf. VI: 8).

9. Drei kleine Absplisse von dreieckiger Form; hellgrüner Jaspis. Ausmaße im Durchschnitt: $19 \times 18 \times 6$ mm.

10. Zwei kleine spitzige dreieckige Absplisse aus grünem Jaspis. Ausmaße: $28 \times 13 \times 6$ mm und $23 \times 14 \times 6$ mm (Taf. VI: 10).

11. Spitzer Abspliß mit beschädigtem Bulbus aus der bearbeiteten Nukleuskante; die Kante wurde nach der Abspaltung vom Kern wieder retuschiert; grüner Jaspis. Ausmaße: $28 \times 17 \times 7$ mm.

12. Kernabspliß mit grober stufenartiger Retusche auf der basalen Kante; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: $33 \times 16 \times 12$ mm.

13. Flacher klingenförmiger Abschlag, retuschenlos mit kleiner, nicht herstellter Schlagfläche von dreieckigem Querschnitt; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: $25 \times 18 \times 6$ mm.

14. Dreieckiger Abschlag mit dicker bearbeiteter Basis, der Unterteil vom Basisteil und der Schlagfläche ist durch leichte Retusche bogenförmig in ein schaberartiges Gerät umgearbeitet; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: $25 \times 28 \times 20$ mm (Taf. VI: 14).

15. Spitzer dicker Abschlag mit teilweise bearbeiteter Schlagfläche, Schlagwinkel stumpf; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: $38 \times 30 \times 13$ mm (Taf. VI: 15).

16. Dreieckiger Abschlag an der Kernkante; grüner Jaspis. Ausmaße: $23 \times 30 \times 10$ mm.

17. Klingenaabschlag an bearbeiteter Nukleuskante, kleiner Bulbus, Schlagfläche unbearbeitet; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: $26 \times 15 \times 7$ mm.

18. Flacher Klingenaabschlag mit zweiflächiger dünner, nicht bearbeiteter Schlagfläche; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: $30 \times 16 \times 3$ mm (Taf. VI: 18).

19. Flacher Klingenaabschlag mit unretuschierten Kanten, kleiner Bulbus, Schlagfläche unbearbeitet; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: $40 \times 18 \times 4$ mm.

20. Diskusförmiger Kern mit kleinen, der Mitte zu gerichteten Abschlagnegativen auf beiden Seiten; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: $34 \times 28 \times 20$ mm (Taf. VI: 20).

Schicht 2c (untere)

21. Flacher Abschlag mit glatter unbearbeiteter Schlagfläche; aus hellgrünem Jaspis. Ausmaße: $21 \times 27 \times 6$ mm (Taf. VI: 21).

Schicht 2

22. Vier stellenweise bearbeitete Nukleusfragmente aus hellgrünem Jaspis.

23. Vier Absplisse an der Kernkante; grüner Jaspis.

24. Sechs breite, nicht retuschierte Abschläge mit ausgeprägtem großem Bulbus, Schlagwinkel sehr stumpf; grüner Jaspis. Ausmaße im Durchschnitt: $26 \times 34 \times 11$ mm.

25. Kleiner primatischer Nukleus mit Klingenaabschlagnegativ; grüner Jaspis. Ausmaße: $24 \times 21 \times 15$ mm (Taf. VII: 25).

26. Sechzehn kleine Abschläge aus hellgrünem Jaspis. Die Ausmaße bewegen sich von $22 \times 20 \times 8$ mm bis $35 \times 14 \times 8$ mm.

27. Sechs Jaspisabschläge mit Bulbus, Schlagfläche unbearbeitet, Schlagwinkel sehr stumpf. Ausmaße im Durchschnitt: $24 \times 18 \times 8$ mm.

28a. Abschlag mit nachträglich herausgebildeter Endkerbe; grüner Jaspis. Ausmaße: $27 \times 18 \times 8$ mm.

28b. Unregelmäßiger Abschlag, stellenweise retuschiert; grüner Abschlag. Ausmaße: $22 \times 26 \times 7$ mm.

28c. Dicker Abspliß, stellenweise mit leichter Retusche; grünbrauner Jaspis. Ausmaße: $29 \times 26 \times 11$ mm.

28d. Dreizehn amorphe Absplisse aus grünbraunem Jaspis.

29a. Kleiner dreieckiger Abspliß mit retusierter Schlagfläche, Bulbus groß, Schlagwinkel rechteckig; hellbrauner Jaspis. Ausmaße: $23 \times 18 \times 6$ mm.

29b. Breiter Abschlag mit glatter nicht bearbeiteter Schlagfläche.

- che, Bulbus groß, Schlagwinkel rechteckig; hellbrauner Jaspis. Ausmaße: 21×30×6 mm (Taf. VIII: 29b).
- 29c. Unregelmäßiger Klingenabschlag mit unbearbeiteter Schlagfläche, Schlagwinkel, stumpf; brauner Jaspis. Ausmaße: 27×17×6 mm. (Taf. VIII: 29c).
30. Weißer Quarzabspliß. Ausmaße: 8×5×4 mm.
31. 43 Absplisse aus grünem und grünbraunem Jaspis. Ausmaße im Durchschnitt: 14×10×4 mm.
32. Sieben kleine Absplisse mit kleiner bearbeiteter Schlagfläche.
- Drei kleine Absplisse mit keilförmiger zweiflächiger unbearbeiteter Basis, Bulbus klein, aber ausgeprägt; hellgrüner Jaspis.
- Sechs ganz kleine amorphe Absplisse mit Bulbus und gerader unbearbeiteter Schlagfläche aus grünem Jaspis.
33. Siebzehn ganz kleine amorphe Absplisse aus hellgrünem Jaspis. Ausmaße im Durchschnitt: 10×7×2 mm.
34. Fünf sehr kleine Absplisse mit bearbeiteter Schlagfläche aus grünem Jaspis.
- 15 ganz kleine Absplisse mit gerader nicht bearbeiteter Schlagfläche aus grünem Jaspis. Ausmaße im Durchschnitt: 10×8×3 mm.
35. 32 ganz kleine Absplisse aus grünem Jaspis.
36. Dreieckiger spitzer regelmäßiger Abspliß mit zweiflächiger bearbeiteter Basis, Bulbus ausgeprägt mit dem Negativ nach Hiebsplitter; hellgrauer Jaspis. Ausmaße: 23×12×5 mm (Taf. VII: 36).
37. Acht ganz kleine Abschläge mit retuschierte Schlagfläche, Bulbus ausgeprägt, Schlagwinkel stumpf; grünbrauner Jaspis.
- Acht ganz kleine Abschläge mit unbearbeiteter Schlagfläche, kleiner, jedoch ausgeprägter Bulbus, stumpfer Schlagwinkel; braungrüner Jaspis.
38. Drei sehr kleine dicke Abschläge, teilweise mit leichter Retusche; grünbrauner Jaspis.
39. 20 ganz kleine flache Absplisse aus braungrünem Jaspis.
40. 11 sehr kleine schuppige Absplisse aus grünbraunem Jaspis.
41. Drei Fragmentstücke aus zertrümmerten Kernen; grünbrauner Jaspis. Ausmaße: 30×31×21 mm, 23×45×19 mm, 21×35×21 mm.
42. Fünf Absplisse aus zerhauenen grünbraunen Jaspiskernen. Ausmaße im Durchschnitt: 30×25×13 mm.
43. 12 größere Absplisse aus zerhauenen grünbraunen Jaspiskernen. Durchschnittsausmaße: 35×25×15 mm.
44. Zehn Absplisse und Fragmente aus braungrünem Jaspis. Durchschnittsausmaße: 40×30×15 mm.
45. Seitenbohrer, unausgeprägt an einer runden Abschlagkante. Der Abschlag wurde von diskoidem Nukleus mit Klingenabschlagsnegativen abgespalten. Schlagfläche keilförmig, stellenweise grob bearbeitet; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 33×38×10 mm (Taf. VII: 45).
46. Flacher breiter Abschlag mit dicker Basis und nach innen gewölpter, gezähnt retuschierte Linkskante, Schlagfläche stumpf; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 50×33×10 mm (Taf. VII: 46).
47. Gestreckter fünfkantiger Spitzabschlag, Rechtskante mit Gebrauchsretusche, Bulbus ausgeprägt, stumpfer Schlagwinkel und Schlagfläche mit Retusche; grünlichbrauner Jaspis. Ausmaße: 45×37×6 mm (Taf. VII: 47).
48. Fünfkantiger regelmäßiger Spitzabschlag mit hoher verstärkter Basis, abgespalten von hellgrünem diskoidem Jaspisnukleus. Ausmaße: 30×32×15 mm.
49. Fünfkantiger Abschlag mit feiner Retusche an der Hauptkante mit schmaler unbearbeiteter Schlagfläche, Schlagwinkel stumpf; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 28×35×10 mm (Taf. VII: 49).
50. Bogenförmig retuschiertes Bruchstück von braungrünem Jaspis.
51. Dicker Klingenabschlag mit grober Kerbretusche an der Linkskante; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 35×20×9 mm (Taf. VII: 51).
52. Abspliß mit ausgeprätem Bulbus und keilförmig retuschierte Schlagfläche; grünbrauner Jaspis. Ausmaße 20×26×4 mm.
53. Zwei kleine Absplisse mit ausgeprätem Bulbus und keilförmiger Schlagfläche, Schlagwinkel stumpf; grüner und brauner Jaspis (Taf. VII: 53).
54. Abschlag mit stellenweise feiner Retusche und retuschierte Schlagfläche, Bulbus ausgeprägt, Schlagwinkel stumpf; grüner Jaspis (Taf. VII: 54).
55. Flache Levallois-Spitze am Abschlag mit schief retuschierte Schlagfläche; grüner Jaspis. Ausmaße: 36×26×8 mm.
56. Flacher Bogenschaber an der Rechtskante des Abschlages mit Andeutung zum Stiel, Schlagfläche retuschiert; braungrüner Jaspis. Ausmaße: 42×25×4 mm (Taf. VII: 56).
57. Drei Absplisse an bearbeiteter Kernkante; grünbrauner Jaspis.
58. Drei flache Klingenabschläge; grüner Jaspis. Durchschnittsausmaße: 31×2×4 mm (Taf. VII: 58a, b, c).
59. Flacher Spitzabschlag mit retuschierte Basis; Jaspis. Ausmaße: 29×19×4 mm.
60. Regelmäßiger dreieckiger langgestreckter Spitzabschlag ohne Retusche, Schlagfläche glatt; grüner Jaspis. Ausmaße: 35×17×9 mm (Taf. VIII: 60).
61. Dicker unausgeprägter langer Abspliß an Kernkante mit beschädigtem Bulbus; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 50×20×15 mm (Taf. VIII: 61).
62. Dreieckiger Abspliß mit dicker keilförmiger Basis, der Basis gegenüber gezähnte Retusche; braungrüner Jaspis. Ausmaße: 20×33×8 mm (Taf. VIII: 62).
63. Hoher rechteckiger Abschlag mit ausgeprätem Bulbus und glatter Schlagfläche, Schlagwinkel stumpf; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 39×27×10 mm (Taf. VIII: 63).
64. Großer Abschlag an Kernkante mit breiten Abschlagnegativen; grüner Jaspis. Ausmaße: 78×30×16 mm.
65. Breitschaber, konvex, an dreieckigem flachen Abschlag; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 37×33×7 mm (Taf. VIII: 65).
66. Diskusförmiger Kern mit flacherer Ventralseite, daran ein breiter Negativ nach ausgeprägtem Abschlag, der Oberteil symmetrisch hoch, mit Negativen von rautenförmigen Abschlägen; grünbrauner Jaspis. Ausmaße: 42×39×20 mm (Taf. IX: 66).
67. Großer hoher Abschlag in der Form des Buchstabens „D“, auf der Gesamtfläche mit Flachretusche grob bearbeitet. Kanten durch grobe Retusche gezähnt, Ventralseite flacher, Dorsalseite mehr erhaben; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 54×36×15 mm (Taf. IX: 67).
68. Breiter, nicht retuschierte Abschlag an der Kante eines großen Kernes mit zugerichteten Seitenflächen und mit einem Negativ nach breitem ausgeprägtem Abschlag; brauner Jaspis. Ausmaße: 50×33×8 mm.
69. Bogenschaber an ausgeprägtem langen Abschlag, die retuschierte Kante ist schräg, Retusche kontinuierlich, Rechtskante retuschenlos; graugrüner Jaspis. Ausmaße: 53×24×7 mm (Taf. VIII: 69).
70. Nicht retuschierte breiter Abschlag mit großem Bulbus; braungrüner Jaspis. Ausmaße: 33×35×10 mm (Taf. X: 70).

71. Breiter Abschlag mit keilförmig retuschierte Schlagfläche; Bulbus ausgeprägt, zweifach; braungrüner Jaspis. Ausmaße: $45 \times 54 \times 8$ mm (Taf. IX: 71a, b, c).
72. Grober Abspliß an bearbeiteter Kernkante; brauner Jaspis. Ausmaße: $27 \times 35 \times 11$ mm.
73. Diskusförmiger Kern mit beiderseitiger zentrifugaler Randretusche; grüner Jaspis. Ausmaße: $30 \times 30 \times 15$ mm (Taf. X: 73).
74. Flacher Abschlag, an der dorsalen Linkskante mit abgebrochenen Zackteilen, Bulbusausgeprägt, stumpfer Schlagwinkel und eine flache nicht retuschierte Schlagfläche; braungrüner Jaspis. Ausmaße: $37 \times 27 \times 6$ mm (Taf. VIII: 74).
75. Flacher langgestreckter spitzer Klingensabschlag, ohne Retusche; hellbrauner Jaspis. Ausmaße: $53 \times 23 \times 6$ mm (Taf. VIII: 75).
76. Dicker Abschlag am Basalteil des grünbraunen Jaspiskernes.
77. Flacher Jaspisabspliß mit Flachretusche an einer Kante (Taf. X: 77).
78. Zwei ganz kleine Jaspisabschläge, mit Feinretusche.
79. Hoher trapezförmiger Abschlag, Linkskante stellenweise retuschiert, die Kante der Basis gegenüber fein retuschiert, Schlagfläche glatt, ohne Retusche, Schlagwinkel stumpf, flacher Bulbus mit einem Negativ nach Hiebsplitter; braungrüner Jaspis. Ausmaße: $30 \times 27 \times 12$ mm (Taf. X: 79a).
- Kleiner Abschlag, stellenweise mit feiner Ventralretusche (Kantenabbruchtechnik) an derselben Kante und Seite. Bulbus ausgeprägt, Schlagfläche retuschiert; grüner Jaspis. Ausmaße: $25 \times 14 \times 7$ mm (Taf. X: 79b).
80. Kurzer Bogenschaber mit hoher stufenartiger Retusche; grüner Jaspis. Ausmaße: $36 \times 18 \times 7$ mm (Taf. X: 80).
81. Breiter, langer dreikantiger Abschlag mit ausgeprägtem Bulbus, Schlagwinkel stumpf, Schlagfläche glatt; grüner Jaspis. Ausmaße: $39 \times 23 \times 10$ mm (Taf. X: 81).
82. Regelmäßiger Spitzabschlag mit dicker Basis, Schlagfläche bearbeitet, Bulbus breit und ausgeprägt; grüner Jaspis. Ausmaße: $46 \times 37 \times 12$ mm (Taf. X: 82a, b).
83. Kleine kugelige Kernstücke mit abgehauenen Flächen, braungrüner Jaspis. Ausmaße: $20 \times 27 \times 15$ mm (Taf. X: 83).
- Schicht 3**
84. Klingensabschlag mit einer Rinde an der Basis, Bulbus strahlenförmig, Schlagwinkel stumpf; weißer Quarz. Ausmaße: $36 \times 22 \times 8$ mm (Taf. XI: 84).
- Schicht 4**
85. Dicker Abspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: $17 \times 12 \times 9$ mm.
86. Flacher schuppiger Spitzabschlag mit feiner Gebrauchsretusche an Einzelstellen der Kanten, Schlagfläche schmal und umgebogen, sie war retuschiert; Schlagwinkel rechteckig, Bulbus von Negativ nach Hiebsplitter verhüllt; brauner Jaspis. Ausmaße: $21 \times 17 \times 4$ mm (Taf. XI: 86).
- Schicht 5**
87. Großes Kerngerät mit stumpfer, keilförmiger Spitze, Basis an der ursprünglichen Geröllfläche, der Oberteil mit Hilfe von Negativ großer dreieckförmiger Abschläge von sogar 78×75 mm Größe hergestellt, Kernkante grob retuschiert, die hohe Arbeitskante von oben steil zu einer Hobelform zugeschlagen. Die andere Seite teils mit Rinde, in der oberen Hälfte durch breite Abschläge geformt; grobkörniger weißer Quarz. Ausmaße: $103 \times 92 \times 52$ mm (Taf. XI: 87).
88. Kleiner Klingensabschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: $19 \times 16 \times 7$ mm (Taf. XI: 88).
89. Amorpher Abspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: $18 \times 16 \times 7$ mm.
90. Vierkantiger prismatischer Abspliß aus Quarz. Ausmaße: $34 \times 9 \times 7$ mm.
91. Vierkantiger prismatischer Abspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: $28 \times 10 \times 8$ mm.
92. 13 ganz kleine Quarzabsplisse. Durchschnittsausmaße: $10 \times 7 \times 5$ mm.
93. Kleiner Spitzabschlag, Linkskante alternierend leicht retuschiert; graubrauner Jaspis. Ausmaße: $14 \times 11 \times 4$ mm (Taf. XI: 93).
94. Nukleusabspliß, stellenweise mit Gebrauchsretusche; hellbrauner Jaspis. Ausmaße: $20 \times 15 \times 8$ mm.
95. Fünf Absplisse aus weißem Quarz. Ausmaße im Durchschnitt: $30 \times 15 \times 10$ mm.
96. Quarzabschlag. Ausmaße: $32 \times 23 \times 11$ mm.
97. Quarzabschlag mit kleiner ausretuschierte Kerbe. Ausmaße: $34 \times 24 \times 11$ mm (Taf. XII: 97).
98. Hoher fünfkantiger Spitzabschlag mit abgezwickten Flächen; weißer Quarz. Ausmaße: $26 \times 22 \times 12$ mm.
99. Weißer Quarzabschlag, plattenförmig, alternierend retuschiert. Ausmaße: $29 \times 34 \times 14$ mm.
100. Kleiner diskusförmiger Abschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: $16 \times 17 \times 8$ mm (Taf. XI: 100).
101. Kleiner Diskusförmiger Abschlag; weißer Quarz. Ausmaße: $20 \times 19 \times 6$ mm (Taf. XI: 101).
102. Kleiner unregelmäßiger Nukleus mit Negativen von kleinen Abschlägen und mit bohrerförmig retuschierte Spitze; weißer Quarz. Ausmaße: $30 \times 20 \times 16$ mm.
103. Ganz kleiner Nukleus mit Kanten und kleinen Absplißnegativen; weißer Quarz. Ausmaße: $20 \times 18 \times 14$ mm.
104. Unausgeprägter kleiner Diskuskern, sekundär beschädigt; weißer Quarz. Ausmaße: $19 \times 26 \times 13$ mm (Taf. XI: 104).
105. Ganz kleiner Diskuskern mit behauenen Flächlein und zum Teil erhaltenen Knollrinde; weißer Quarz. Ausmaße: $19 \times 21 \times 10$ mm (Taf. XI: 105).
106. Kugeliger Nukleus mit behauenen Flächen und erhaltener Rinde; weißer Quarz. Ausmaße: $37 \times 30 \times 23$ mm (Taf. XII: 106).
107. Ganz kleiner kantiger Kern mit flachen behauenen Flächen; weißer Quarz. Ausmaße: $17 \times 23 \times 14$ mm (Taf. XII: 107).
108. Kugeliger kleiner Nukleus mit flachen behauenen Kanten; weißer, sanft rosafarbener Quarz. Ausmaße: $29 \times 24 \times 14$ mm (Taf. XII: 108).
109. Spitzer mit dicker Basis von dreieckigem Querschnitt, eine Ventralfäche mit Knollrinde, eine Kante mit tiefer Kerbe versehen; weißer Quarz. Ausmaße: $59 \times 38 \times 25$ mm (Taf. XII: 109a, b).
110. Nukleusrest mit Spuren von alternierender feiner Gebrauchsretusche; brauner gebränderter Jaspis. Ausmaße: $33 \times 26 \times 10$ mm.
- Schicht 6**
111. Vier ganz kleine Kalksteinbruchstücke.
112. Amorpher Abspliß an der bearbeiteten Nukleusbasis; grünbrauner Jaspis. Ausmaße: $27 \times 14 \times 7$ mm (Taf. XIII: 112).
113. Amorpher Abspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: $22 \times 17 \times 8$ mm.
114. Dicker Spitzabschlag mit Anlauf zur Herausbildung eines breiten massiven Stiels, beiderseitig bearbeitet; weißer Quarz. Ausmaße: $39 \times 25 \times 16$ mm (Taf. XIII: 114).

115. Dreieckförmiger, an einer Seite behauener Spitzabschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: 27×27×14 mm (Taf. XIII: 115).

116. Amorpher Abschlag mit grob behauenen Flächen an basaler Kermkante; Quarz von schmutzigweißer Farbe. Ausmaße: 44×33×12 mm (Taf. XIII: 116).

117. Spitzer Klingenaabschlag mit verjüngter Basis; weißer Quarz. Ausmaße: 34×18×10 mm (Taf. XIII: 117).

118. Spitzer unregelmäßiger Klingenaabschlag aus grobkörnigem grauweißem Quarzit. Ausmaße: 38×16×7 mm (Taf. XIII: 118).

„Großer Krater“

119. Ovalförmiger Abschlag, Dorsalseite zweiflächig behauen durch Abspaltung von Klingenaabschlägen; weißer Quarz. Ausmaße: 45×30×12 mm (Taf. XIV: 119).

120. Gestreckter spitziger dreieckiger Klingenaabschlag mit drei Seitenflächen, Rechtskante nach links gekrümmmt und von oben und unten schaberartig retuschiert, abgespalten von rohem Geröllkern, was aus der oberen Linksfläche mit Geröllrinde hervorgeht wie auch aus der negativen Spur nach dem Schlagpunkt aus der Geröllfläche; weißer Quarz. Ausmaße: 55×22×15 mm (Taf. XIV: 120).

121. Zerhauenes Geröll mit Geröllfläche; grauer grobkörniger Quarzit. Ausmaße: 23×30×16 mm.

122. Spitzer Kernabspliß mit vertiefter schaberartiger Retusche; weißer Quarz. Ausmaße: 31×28×19 mm.

123. Hoher Abspliß mit dicker Kerbretusche; weißer Quarz. Ausmaße: 35×34×20 mm.

124. Nukleusrest mit behauenen Flächen; weißer Quarz. Ausmaße: 30×25×23 mm.

125. Großer prismatischer Kern mit Negativen nach unregelmäßigen Abschlägen; grauweißer Quarz. Ausmaße: 60×40×35 mm (Taf. XIV: 125a, b, c).

126. Großer unregelmäßiger Nukleus mit rhomboiden Abschlagnegativen; weißer Quarz. Ausmaße: 39×48×32 mm (Taf. XV: 126a, b).

127. Hoher diskusförmiger Abschlag. Rechtskante mit Kerbretusche versehen und seine Basis war mit grober Flachretusche abgerundet, an der oberen Rechtskante zum Teil die Knollrinde erhalten; weißer Quarz. Ausmaße: 43×34×22 mm (Taf. XV: 127).

128. Zerhauenes Geröll, Knollrinde überwiegend erhalten; weißer Quarz. Ausmaße: 40×39×38 mm (Taf. XV: 128).

129. Großer kugeliger Kern mit größeren quadratischen Abschlagnegativen; weißer Quarz. Ausmaße: 40×57×38 mm (Taf. XV: 129).

130. Vier Absplisse aus hellbraunem Jaspis.

131. Flacher quadratischer ausgeprägter Abschlag mit retuschiertem Basisteil und Rinde; Jaspis. Ausmaße: 32×20×8 mm (Taf. XV: 131).

132. Dicker Abschlag mit gerader schaberartiger Kante; weißer Quarz. Ausmaße: 34×20×16 mm (Taf. XV: 132).

133. Hoher plattförmiger Abschlag mit gerader, stufenweise retuschierte Schaberkante; weißer Quarz. Ausmaße: 30×24×18 mm (Taf. XVI: 133).

134. Zarter dünner klingenförmiger Splitter aus weißem Quarz. Ausmaße: 23×6×4 mm.

135. Ganz kleiner kantiger Nukleus aus weißem Quarz. Ausmaße: 15×13×12 mm.

136. Dicker grob behauener Abspliß mit retuschiertem terminaler Kerbe, weißer Quarz. Ausmaße: 20×23×13 mm (Taf. XVI: 136).

137. Neun ganz kleine Absplisse mit behauenen Flächen; weißer Quarz.

138. Zwölf ganz kleine Quarzabsplisse.

139. Flacher ovaloider Abschlag mit Flachbearbeitung an der Dorsalseite, Bogenkante beiderseitig schaberartig flachretuschiert; weißer Quarz. Ausmaße 28×23×8 mm (Taf. XVI: 139).

140. Beiderseitig behauener Spitzabschlag, Linkskante gerade und schaberartig retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: 45×27×14 mm (Taf. XVI: 140).

141. Dicker Spitzabspliß, Gesamtfläche behauen; weißer Quarz. Ausmaße: 39×18×17 mm (Taf. XVI: 141).

142. Runder diskoider Abschlag an der Geröllkante; weißer Quarz. Ausmaße: 25×26×8 mm (Taf. XVI: 142).

Die Wand an der Straße

(Schicht 4 oder 5)

143. Kantiger Kern aus weißem fleckigem Quarz. Ausmaße: 25×30×23 mm.

144. Kleiner Klingenaabspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: 21×30×23 mm (Taf. XI: 144).

145. Kantiger plattenförmiger Quarzabschlag mit behauenen Flächen. Ausmaße: 26×24×16 mm.

146. Ganz kleiner dicker ovalförmiger Abspliß aus Quarz. Jaspisabspliß mit kleiner Gebrauchsretusche.

Jaspisbruchstück.

147. Spitzabschlag mit dicker Basis und angedeuteter Stielherausbildung; weißer Quarz. Ausmaße: 43×23×10 mm (Taf. XI: 147).

148. Diskuskern mit zentripetal angerichteten kleinen Abschlagnegativen im Dorsalteil, Ventralfläche mehr flach; weißer fleckiger Quarz. Ausmaße: 33×28×17 mm (Taf. XI: 148).

Fundinventar aus dem Jahr 1961 (Lesefunde von L. Bánesz)

Schicht 2 (Inv. Nr. AI SAW: 376/61)

1. Breiter Abschlag mit zweiflächiger Schlagfläche; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 35×38×8 mm.

2. Basisteil eines breiten regelmäßigen Abschlags aus hellgrünem Jaspis. Ausmaße: 38×33×11 mm.

3. Flacher Spitzabschlag aus hellgrünem Jaspis. Ausmaße: 31×20×4 mm.

4. Flacher Abspliß aus grünbraunem Jaspis. Ausmaße: 27×24×9 mm.

5. Flacher breiter Abschlag mit keilförmiger Basis; grüner Jaspis. Ausmaße: 24×29×6 mm.

6. Breiter unregelmäßiger Abschlag aus hellgrünem Jaspis. Ausmaße: 23×38×10 mm.

7. Massiver Abschlag, Längskante alternierend retuschiert; graugrüner Jaspis. Ausmaße: 59×40×19 mm.

8. Dreieckiger Abschlag, beiderseitig mit kleinen breiteren Abschlagnegativen; hellgrüner Jaspis. Ausmaße: 40×30×10 mm.

9. Kleiner Abschlag mit verjüngter Basis aus grünlichbraunem Jaspis. Ausmaße: 28×33×6 mm.

10. Abschlag mit gerader nicht retuschierte Basis; grüner Jaspis. Ausmaße: 33×24×10 mm.

11. Kernrest aus grünbraunem Jaspis. Ausmaße: 36×22×23 mm.

12. Flacher Abschlag aus grünem Jaspis. Ausmaße: 25×20×5 mm.

13. Flacher Abschlag aus grünem Jaspis. Ausmaße: 26×20×6 mm.

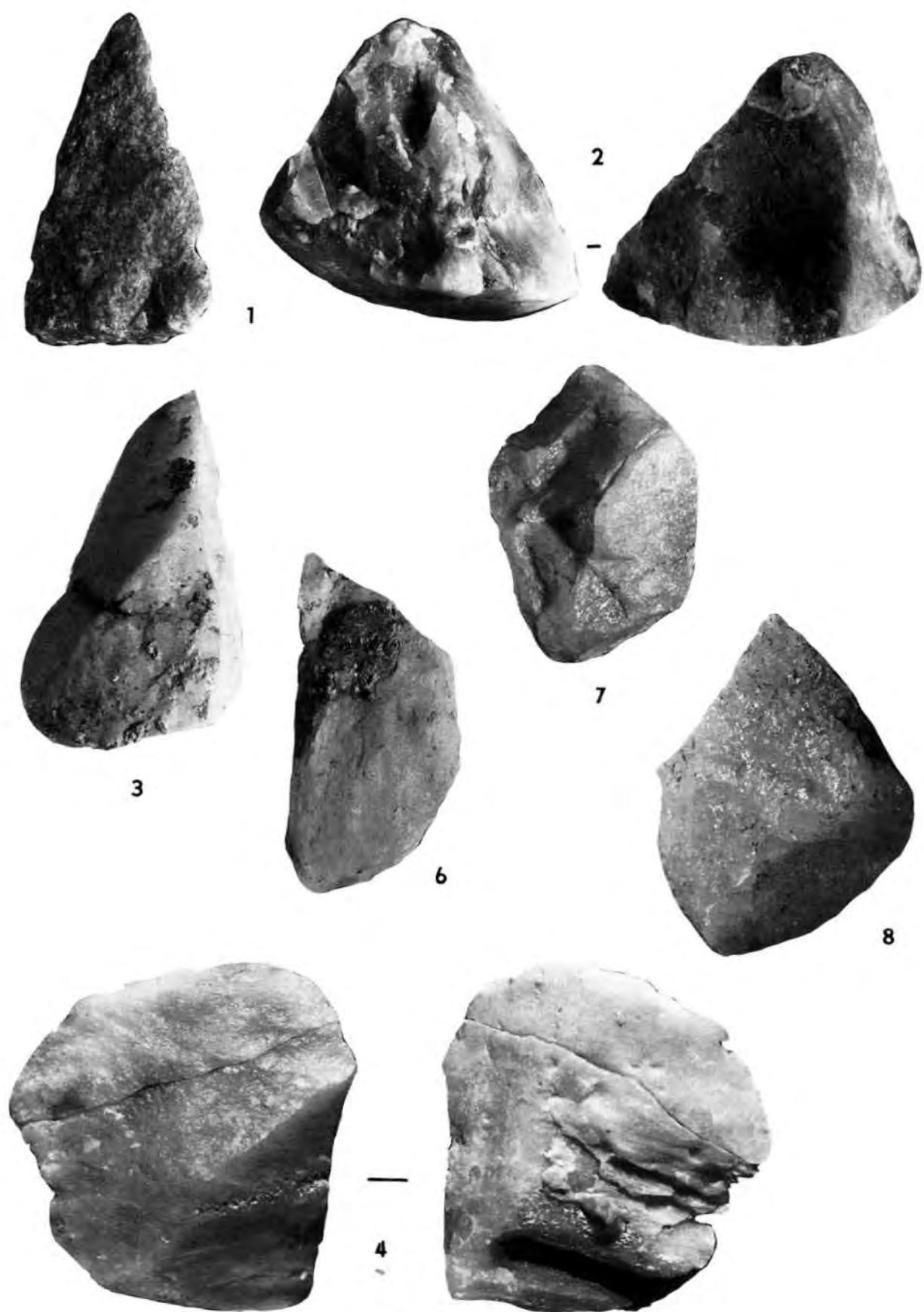

Abb. 1. Beharovce I.

14. Grüner Jaspisabspliß. Ausmaße: $16 \times 32 \times 5$ mm.
 15. Flacher Abschlag mit gerader nicht bearbeiteter Schlagfläche; grüner Jaspis. Ausmaße: $17 \times 32 \times 5$ mm.
 16–19. Flache Abschläge, mittelgroß, aus grünem Jaspis. Ausmaße im Durchschnitt: $25 \times 23 \times 7$ mm.
 20. Flacher Abschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: $21 \times 28 \times 7$ mm.
 21. Spitzabschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: $38 \times 25 \times 15$ mm.
 22. Grober spitzer Kernartefakt aus Kalkstein. Ausmaße: $45 \times 29 \times 24$ mm.
 23–25. Splitterartige Absplisse aus grünem Jaspis. Ausmaße: $38 \times 10 \times 6$ mm, $34 \times 11 \times 4$ mm, $36 \times 8 \times 4$ mm.
 26–33. Mittelgroße Absplisse aus grünem Jaspis. Durchschnittsausmaße: $27 \times 18 \times 11$ mm.
 33–39. Kleine mehrkantige Absplisse aus grünen Jaspiskernen. Durchschnittsausmaße: $12 \times 15 \times 10$ mm.
 40–57. Kleine Flachabschläge aus grünem Jaspis. Ausmaße im Durchschnitt: $16 \times 12 \times 3$ mm.
 58–88. Ganz kleine Absplisse; grüner Jaspis. Ausmaße durchschnittlich: $13 \times 9 \times 3$ mm.
Krater
 89. Klingenabspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: $26 \times 11 \times 6$ mm.
 90–91. Absplisse aus weißem Quarz. Ausmaße: $24 \times 16 \times 10$ mm und $19 \times 11 \times 8$ mm.
 92. Plattenförmiger Abschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: $15 \times 20 \times 6$ mm.
 93. Weißer Quarzabspliß. Ausmaße: $28 \times 15 \times 10$ mm.

Jungpaläolithikum

94. Der mittlere Teil einer nicht retuschierten durchglühten Hornsteinklingenlamelle. Ausmaße des Fragmentes: $9 \times 12 \times 5$ mm.

Jahr 1935

- Flacher, plattenförmiger Abschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: $18 \times 12 \times 5$ mm.

Jahr 1939

- Großer kugeliger Quarznukleus. Ausmaße: $52 \times 49 \times 42$ mm.

Jahr 1958

- Lesefunde von L. Bánesz (Inv. Nr. des Al SAW 209/58)
 Flacher Abschlag mit Feinretusche an der ventralen Linkskante; brauner Jaspis. Ausmaße: $11 \times 16 \times 3$ mm.

Zwei Quarzabsplisse.

Beharovce

- Flur I** (Lesefunde aus den Jahren 1956–1958 von V. Ložek, F. Prošek, E. Vlček).

1. Dreieckige Spitze mit langen symmetrischen, mit stufenförmiger Retusche bearbeiteten Kanten, Schlagfläche gerade, nicht bearbeitet, Schlagwinkel sehr stumpf; Quarz. Ausmaße: $40 \times 22 \times 13$ mm (Abb. 1: 1).
2. Dreieckiger Quarzabschlag mit Geröllbasis, an beiden Kanten schaberartig retuschiert. Ausmaße: $41 \times 39 \times 19$ mm (Abb. 1: 2).
3. Massiver ausgeprägter keilförmiger Spitzabschlag mit dicker Basis aus Quarznukleus. Ausmaße: $45 \times 23 \times 22$ mm (Abb. 1: 3).
- 4–5. Runder entzweigebrochener Abschlag mit zum Teil

erhaltener Rinde und stellenweise mit Gebrauchsretusche; weißer Quarz. Ausmaße: $43 \times 40 \times 13$ mm (Abb. 1: 4).

6. Dicker Abschlag aus dem Basisteil eines Quarznukleus mit durch grobe Retusche bogenförmig abgestumpfter Basis. Ausmaße: $20 \times 40 \times 11$ mm (Abb. 1: 6).

7. Quarzabschlag, trapezförmig, mit behauenen Flächen. Ausmaße: $26 \times 36 \times 15$ mm (Abb. 1: 7).

8. Massiver Abschlag, hobelartig zugerichtet, eine Kante in der ursprünglichen Geschiebeform erhalten, Hobelfläche durch eine bogenförmig behauene regelmäßige Kante gebildet, die von unten noch zugehaut wurde; weißer Quarz. Ausmaße: $33 \times 26 \times 18$ mm (Abb. 1: 8).

9. Dicker dreieckiger Abschlag mit stufenartig retuschierte bogenförmig hergestellter Schaberkante; weißer Quarz. Ausmaße: $27 \times 25 \times 15$ mm (Abb. 2: 9).

10. Zerschlagener Quarzabschlag mit ursprünglicher Geschiebekante und Endkerbe. Ausmaße: $28 \times 34 \times 16$ mm (Abb. 2: 10).

- 11–15. Absplisse aus hellbraunem Jaspis (Abb. 2: 12).

16. Diskusförmiger Nukleus mit Negativen nach vorangehenden Klingensabschlägen aus hellbraunem Jaspis. Ausmaße: $47 \times 45 \times 22$ mm.

Zur Nummer 16 gehören auch die Fundstücke Nr. 12 und 14, die zusammengeklebt waren!

17. Dicker Spitzabschlag mit stufenweise schaberartig retuschierte Rechtskante; weißer Quarz. Ausmaße: $35 \times 30 \times 14$ mm (Abb. 2: 17).

18. Spitzabschlag mit gerader schaberartiger Kante und flacher kleiner Kerbe auf der gegenständigen Seite; weißer Quarz. Ausmaße: $31 \times 17 \times 10$ mm (Abb. 2: 18).

19. Kleiner kugeliger Nukleus aus weißem Quarz. Ausmaße: $17 \times 13 \times 9$ mm.

20. Kleiner unausgeprägter Diskuskern mit Negativen nach vorangehenden quadratischen Abschlägen; brauner Jaspis. Ausmaße: $15 \times 20 \times 10$ mm.

- 21–22. Sehr kleine kugelige Kerne mit kleinen Abschlagnegativen; weißer Quarz.

23. Ganz kleiner kugeliger Kern aus weißem Quarz. Ausmaße: $18 \times 15 \times 15$ mm.

24. Ganz kleiner kugeliger Nukleus aus weißem Quarz. Ausmaße: $20 \times 19 \times 10$ mm.

25. Kugeliger Kern mit behauenen Flächen; weißer Quarz. Ausmaße: $35 \times 27 \times 25$ mm (Abb. 2: 25).

26. Quarzabschlag mit durch Feinretuschen gebildeter Terminalkerbe und grob bearbeiteten Kanten. Ausmaße: $26 \times 16 \times 8$ mm (Abb. 2: 26).

27. Doppelspitzer gestreckter Klingenabschlag, dorsale Rechtskante flach bearbeitet, Rechtskante mit grober, gezahnter Retusche versehen, gesamte Ventralfläche flach bearbeitet; weißer Quarz. Ausmaße: $34 \times 15 \times 8$ mm (Abb. 2: 27).

28. Kantiger Nukleus mit behauenen Flächen; weißer Quarz. Ausmaße: $25 \times 25 \times 25$ mm (Abb. 2: 28).

29. Ganz kleiner Hochkratzer mit keilförmig erhöhtem Rücken, aus weißem Quarz fertig. Ausmaße: $23 \times 14 \times 17$ mm (Abb. 2: 29).

30. Ausgeprägter flacher breiter Abschlag, Rechtskante kerbtartig retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: $40 \times 30 \times 10$ mm (Abb. 3: 3).

31. Ausgeprägter fünfkantiger Spitzabschlag mit grob bearbeitetem Stiel, beiderseitig bearbeitet; weißer Quarz. Ausmaße: $30 \times 20 \times 9$ mm (Abb. 3: 31).

32. Sehr kleiner, beiderseitig ausgehauer Hauer aus einem einseitig gänzlich behauenen Quarzgeschiebe, die andere Seite

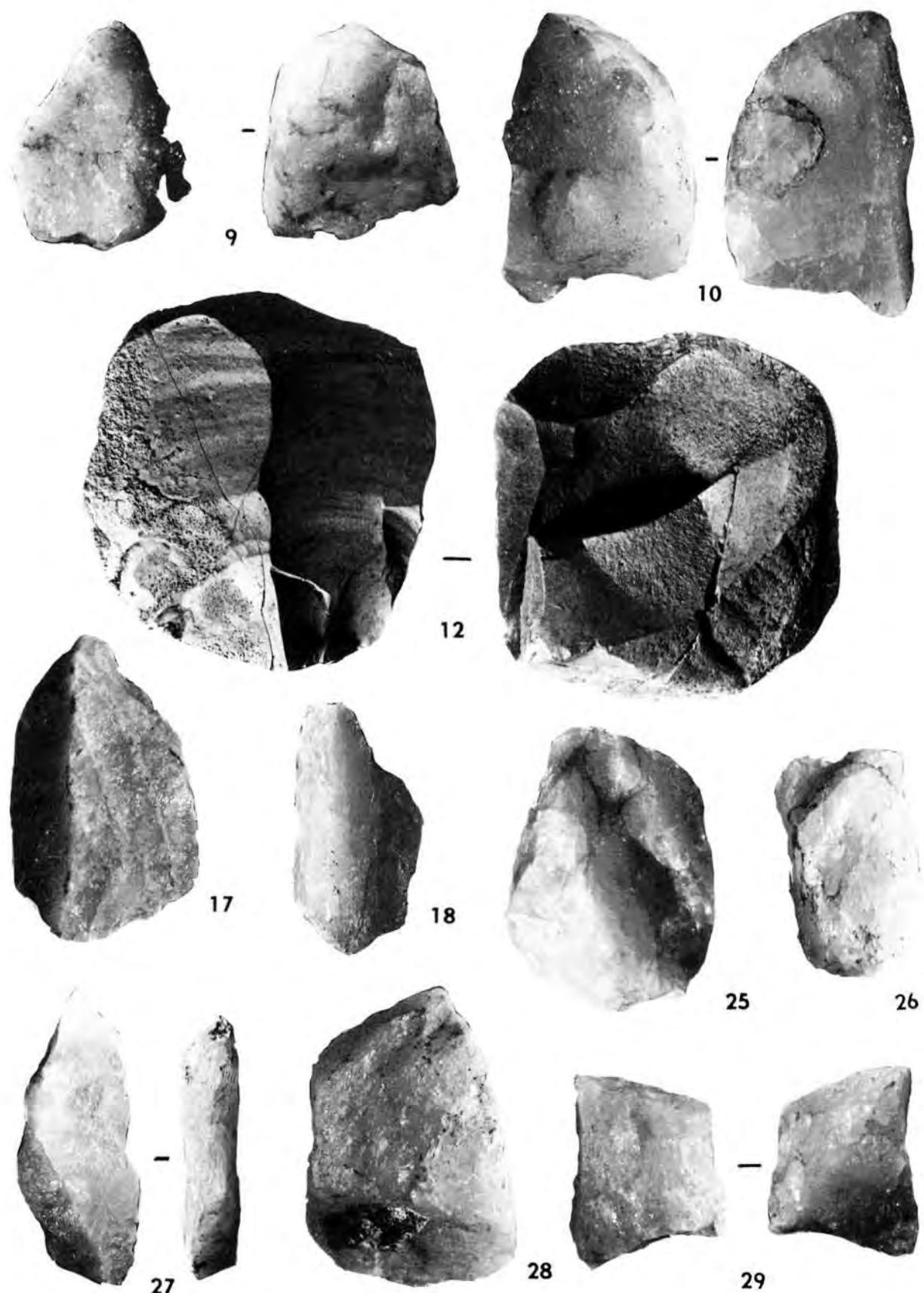

Abb. 2. Beharovce I.

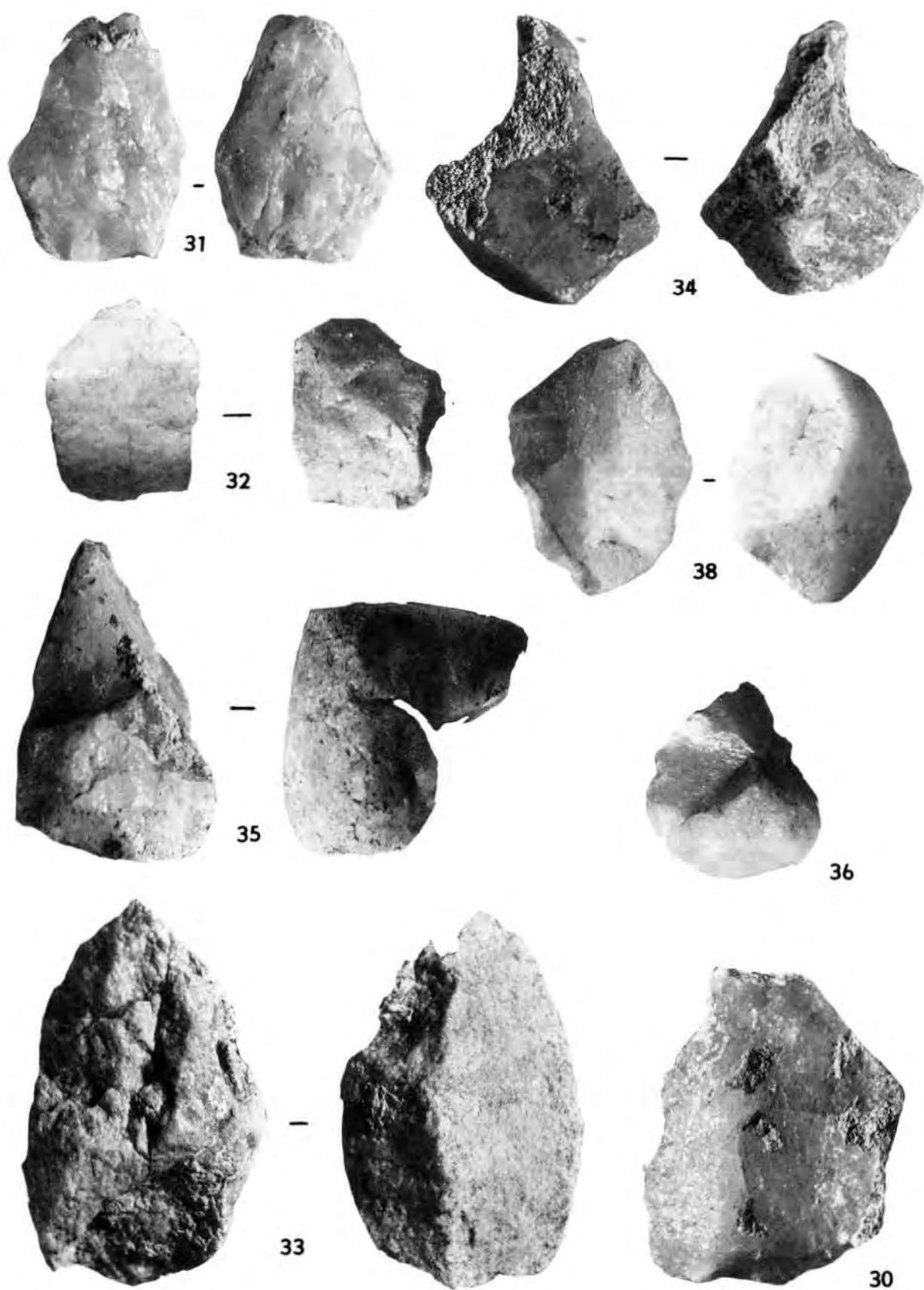

Abb. 3. Beharovce I.

- bloß an der oberen Arbeitskante gespalten. Ausmaße: 23×18×12 mm (Abb. 3: 32).
33. Quarzabsplisse, Linkskante beiderseitig retuschiert, keilförmig geformte Basis. Ausmaße: 44×29×16 mm (Abb. 3: 33).
34. Massiver Abspliß mit breiter tiefer Stufenartiger Retusche und Endkerbe; weißer Quarz. Ausmaße: 44×29×16 mm (Abb. 3: 34).
35. Kernartefakt, durch Schlagtechnik zu einem Keil herausgebildet, ursprünglich als Gerät zum Retuschieren gebraucht; Quarz. Ausmaße: 36×32×24 mm (Abb. 3: 35).
36. Einseitiger Hauer, hergerichtet aus einem kleinen Quarzgeröll. Ausmaße: 23×26×18 mm (Abb. 3: 36).
37. Gestreckter prismatischer Abspliß mit spitzem Endteil, die gesamte ventrale und dorsale Fläche flach behauen, die gerade Rechtskante ist kerbartig retuschiert. Ausmaße: 40×20×15 mm.
38. Hauerartig gespaltener, flach behauener Abschlag mit Rinde auf der Dorsalfläche, Ventralfläche völlig behauen; weißer Quarz. Ausmaße: 21×30×12 mm (Abb. 3: 38).
39. Dreieckiger, stufenartig retuschierte Abspliß mit Kerbe aus Quarz. Ausmaße: 19×18×10 mm.
40. Flacher Quarzabspliß, alterniert retuschiert, weißer Quarz. Ausmaße: 18×10×7 mm.
41. Dreieckiger Abspliß aus weißem Quarz stellenweise retuschiert. Ausmaße: 19×18×10 mm.
- 42–43. Kleine Klingenabschläge; weißer Quarz.
44. Ganz kleiner Quarzabschlag, stellenweise retuschiert.
45. Abschlag mit kleiner terminaler Kerbe aus weißem Quarz.
46. Spitzer Abschlag mit Oberflächenretusche, Rechtskante beiderseitig scharf retuschiert; weißer Quarz.
47. Sehr kleiner Abschlag, Rechtskante mit gezahnter Retusche, weißer Quarz.
- 48–49. Ganz kleine weiße Quarzabsplisse.
50. Dicker Abspliß mit behauenen Kanten aus weißem Quarz.
51. Flacher Abschlag, beiderseitig behauen; weißer Quarz.
52. Abspliß aus weißem Quarz.
53. Sehr kleiner spitzer Abspliß aus weißem Quarz.
- 54–56. Dicke, sehr kleine Absplisse mit behauenen Flächen; weißer Quarz.
57. Ausgeprägter flacher dreieckiger Abschlag aus weißem Quarz. Ausmaße: 31×30×10 mm.
58. Sehr kleiner spitzer Abspliß aus weißem Quarz.

Abb. 4. Beharovce I.

59. Basisteil eines dicken Kernabschlages mit bearbeiteter Fläche; weißer Quarz.
60. Gezackter Abspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: 28×17×10 mm.
61. Spitzer schuppiger Abspliß aus weißem Quarz.
62. Flacher Abschlag aus weißem Quarz.
63. Klingenabspliß, Rechtskante mit flacher Kerbe; weißer Quarz.
64. Ganz kleiner Abspliß aus weißem Quarz.
65. Sehr kleiner Abschlag aus weißem Quarz.
66. Kugeliger Kern mit behauenen Flächen und mit zwei kleinen Endkerben an einer Scharfkante; weißer Quarz.
67. Kernrest mit Negativen nach vorangehenden Dreieckabschlägen; Quarz.
68. Dicker dreieckiger Abspliß aus weißem Quarz.
69. Großer regelmäßiger dreieckiger spitzer Kernabspliß, alterniert grob retuschiert; weißer Quarz. Ausmaße: 48×30×21 mm.
70. Weißer Quarzabspliß. Ausmaße: 28×38×16 mm.
71. Abspliß aus weißem Quarz. Ausmaße: 28×38×16 mm.
- 72.–74. Sehr kleine Absplisse aus weißem Quarz.
75. Überrest eines zertrümmerten Geschiebes; weißer Quarz.
76. Flacher dreieckiger Abspliß aus weißem Quarz.
77. Dreieckiger Abspliß mit einer tiefen, nachträglich fein bearbeiteten Endkerbe; weißer Quarz. Ausmaße: 31×28×10 mm.
- 78–81. Sehr kleine Absplisse im festen Travertin eingegossen; weißer Quarz.
82. Zerschlagenes weißes Quarzgeschiebe.
83. Überrest eines zerhauenen Quarzgerölles.
84. Kantiger Kern mit behauenen geraden Flächen und Negativen nach Dreieckabschlägen; weißer Quarz. Ausmaße: 35×32×21 mm.
85. Weißer Quarzabspliß mit Gebrauchsretusche.
86. Kantiger Kern mit behauenen Flächen; weißer Quarz.
87. Quarzgeröll in zwei Hälften.
- 88–91. Reststücke von zertrümmerten Geschieben aus weißem Quarz.
92. Bruchstück eines zerschlagenen Quarzgeschiebes.
93. Spitzer dreieckiger Abspliß mit dicker Basis, Schlagfläche mit Rinde; weißer Quarz.
94. Dicker spitzer Abspliß, beide Kanten mit kleinen Endkerben; weißer Quarz. Ausmaße: 20×18×13 mm.
95. Kleines flaches Quarzgeröll.
- 96–100. Reste von Quarzgeschieben.
101. Spitzer Abspliß, Geschiebebasis mit abgespaltenen rhomboiden und trapezförmigen Flächen; weißer Quarz.
- 102–103. Sehr kleine Geschiebestücke aus Quarz.
- 104–106. Fragmente von zerhauenen Quarzgeschieben.
107. Flacher Abschlag, die gesamte Dorsalfläche flach bearbeitet, Rechtskante mit zwei kleinen durch Retusche entstandenen Kerben; weißer Quarz. Ausmaße: 21×18×7 mm.
108. Dicker dreieckiger Abspliß mit kleiner ausgebrochener Kerbe an der dorsalen Linkskante; weißer Quarz.
109. Abspliß mit behauenen Flächen aus weißem Quarz.
110. Dicker spitzer Abspliß mit behauenen Flächen aus Quarz.
- 111–116. Sehr kleine Absplisse aus zerschlagenen Quarzgeschieben.
- 117–136. Ganz kleine spitzige Absplisse aus weißem Quarz.
- 137–166. Dicke spitze Quarzabsplisse.

167. Kleiner kantiger Quarzkernrest.
 168. Abschlag aus weißem Quarz.
 169–178. Große Absplisse aus Quarzgeschieben.
 179. Kernrest mit dem Nagativ nach spitzem Dreieckabschlag; weißer Quarz.
 180. Flacher Abschlag aus zerhauenem Quarzgeschiebe.
 181–184. Reste von zerhauenem Quarzgeschieben.
 185–202. Quarzgeschiebereste mit erhaltenen ursprünglichen Geschiebeflächen.
 203–213. Ganz kleine Quarzabsplisse, eingegossen in grauem porösem Travertin.
 214. Winzige Schuppe aus braunem Jaspis.
 215. Abspliß aus weißem Travertin.
 216. Hoher Quarzabschlag mit gezackter Kante.
 217. Dreieckiger Abschlag mit gerader Schlagfläche, grobkörniger Quarz.
 218. Weißer Quarzabspliß.
 219. Ganz kleiner Quarzitabspliß.
 220. Schuppenförmiger Abschlag aus braunem Jaspis.
 221–222. Absplisse aus Kalkstein.
 223. Sehr kleiner Abspliß aus dunkelgrünem Jaspis.
 224. Amorpher Abspliß.
 225. Durchglühter Jaspisabspliß.
 226. Abspliß aus weißem Quarz.
 227. Kleiner Abspliß.
 228. Quarzabspliß.
229. Dicker Abschlag mit kleinen Kerben; grauweißer Quarz.
 230–235. Weiße Quarzabsplisse.
 236–264. Ganz kleine, überwiegend spitze Absplisse aus weißem Quarz.
 265–279. Sehr kleine Absplisse aus weißem Quarz.
 280–285. Reste von Quarzkernen.
 286. Klingenaabspliß mit flacher Endkerbe an der längeren Kante; weißer Quarz.
 287. Klingenaabspliß aus weißem Quarz.
 288–291. Absplisse vom Quarznukleus.
 292. Hoher Quarzabschlag mit gerader bearbeiteter Rechtskante.
 293–296. Dicke Kernabsplisse aus weißem Quarz.
 297–322. Sehr kleine, zumeist spitze und dicke Absplisse aus weißem Quarz.
 323–457. Ganz kleine Absplisse; weißer Quarz.
 458–517. Winzige weiße Quarzabsplisse.

Flur II

1. Stufenartig retuschierte Abschlag, die gesamte Dorsalfläche flachbearbeitet; weißer Quarz. Ausmaße: $23 \times 22 \times 9$ mm (Abb. 5: 1).
2. Spitzer Quarzabschlag mit stufenweise retuschierte Rechtskante. Ausmaße: $30 \times 25 \times 10$ mm (Abb. 5: 2).
3. Regelmäßiger runder Abschlag mit Negativen nach voran-

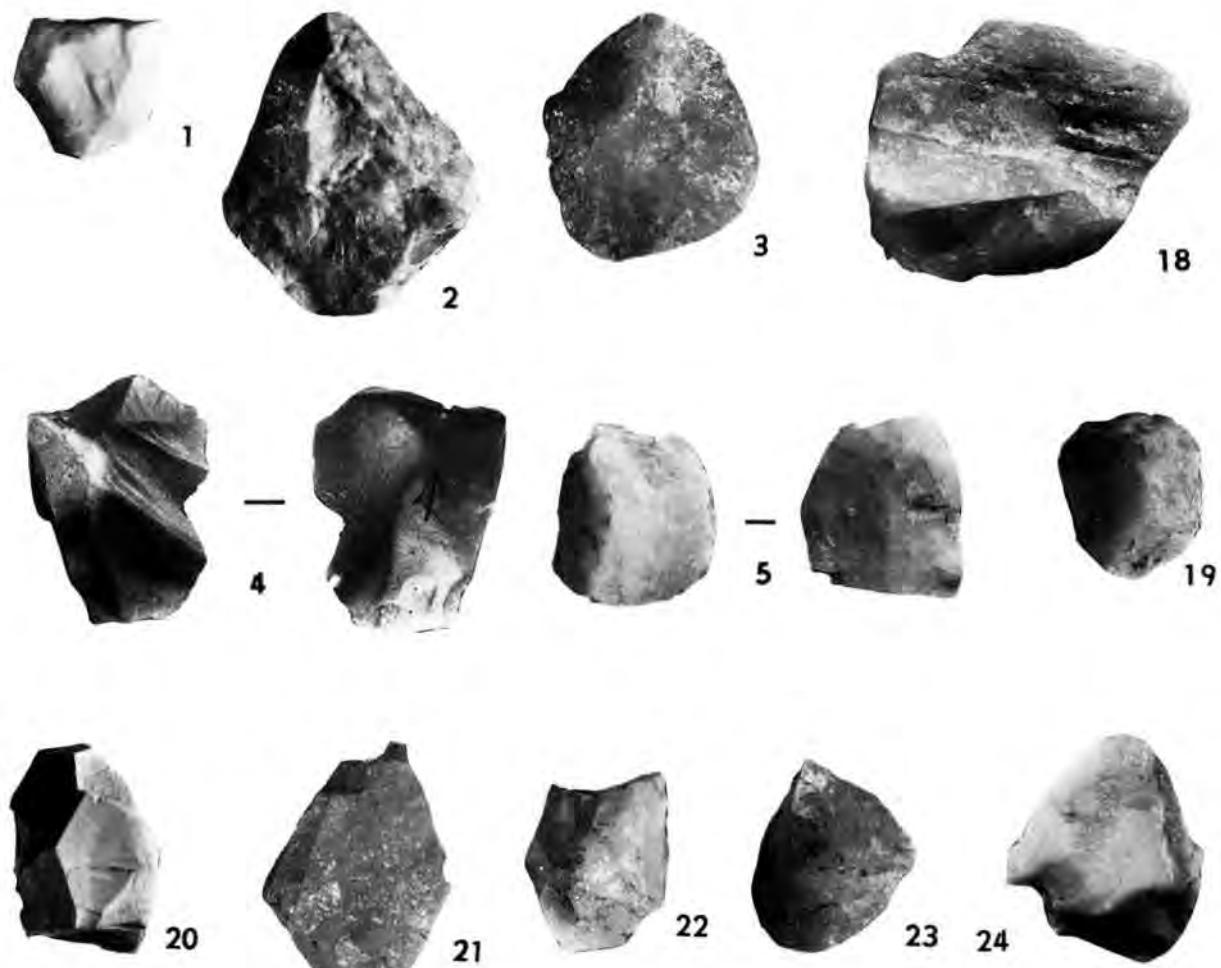

Abb. 5. Beharovce II.

gehenden dreieckigen Abschlägen und mit behauener Dorsalfläche, Bulbus ausgeprägt, Schlagfläche keilförmig, behauen; weißer Quarz. Ausmaße: 21×24×9 mm (Abb. 5: 3).

4. Flacher Abschlag mit Retusche, die Rechtskante in einen fein retuschierten Buckel auslaufend, Linkskante gerade mit feiner Terminalretusche, Schlagfläche retuschiert, Bulbus ausgeprägt mit zwei Negativen nach Hiebsplittern, Schlagwinkel mit Abschlagachse bildet 92° Winkel; grauer Jaspis. Ausmaße: 35×28×8 mm (Abb. 5: 4).

5. Diskusförmiger Abschlag mit dicker Basis und bogenförmig retusierter Arbeitskante, es handelt sich eigentlich um einen Bogenschaber; weißer Quarz. Ausmaße: 25×23×11 mm (Abb. 5: 5).

6. Dicker zweispitziger Abschlag mit Endkerbe an der geraden Kante; weißer Quarz. Ausmaße: 36×23×15 mm.

7–15. Klingenabsplisse aus braunem Jaspis; bei Nr. 13 Schlagfläche retuschiert.

16. Abspilß aus braunem Jaspis.

17. Kleiner dreieckiger Abspilß aus weißem Quarz.

18. Fragment eines entzweiten Quarzgeschiebes (Abb. 5: 18).

19–22. Flache Abschläge aus weißem Travertin (!) mit ausgeprägtem Bulbus und einem Schlagwinkel von 92° (Abb. 5: 19–22).

23. Kugeliger Nukleus mit behauenen Flächen; Quarz (Abb. 5: 23).

24. Amorpher Quarzabschlag (Abb. 5: 24).

Hrabušice

Flur „Na hore“

I. Fünfeckiger flacher Quarzabschlag (Abb. 6: 1).

Hranovnica

Feuerstelle I

1. Spitzer Quarzabschlag (Abb. 6: 2).

2. Dicker Quarzabschlag (Abb. 6: 3).

3. Flacher Quarzabschlag (Abb. 6: 4).

4. Abschlag aus Quarz (Abb. 6: 5).

Analyse der Steinindustrie

Als Grundlage zur Analyse der Steinindustrie dienen vor allem die Funde aus systematischen Ausgrabungen wie auch das Fundgut aus jenen Schichten, die mit Bestimmtheit datiert bzw. dokumentiert sind.

Will man die Industrie aus verschiedenen Schichten der Travertinfundstellen in der Zips untereinander vergleichen, so kann eine Klassifikation nur auf Grund der Garätetypen nicht ausreichen, man muß manche allgemein gültige Erscheinungen berücksichtigen oder manche morphologische, resp. morphologisch verwandte Merkmale und Geräteformen zur Hilfe nehmen. Beim Vergleich des Fundinventars zwischen den einzelnen Schichten der Zipser Fundplätze ist eine Kriteriumauswahl zu treffen, um mit diesem Hilfsmittel einen gründlichen Vergleich vorzunehmen. Eine rein typologische Beurteilung ist aus folgenden Gründen nicht ausreichend: auch in den

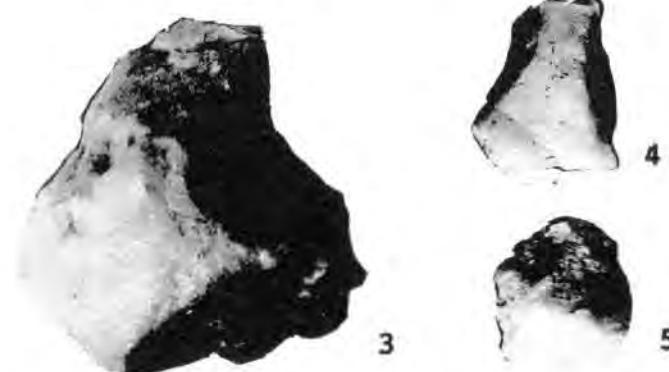

Abb. 6. Hrabušice (Nr. 1), Hranovnica, Feuerstelle I (Nr. 2–5).

reichhaltigsten Fundhorizonten kommen typische Artefakte, z. B. Spitzen, Schaber, Disken usw. bloß als Einzelstücke zum Vorschein. Daher wäre es unrichtig, ja unzulässig Schlußfolgerungen aufgrund der Tatsache zu fassen, daß diese Geräte in manchen Schichten mit spärlichen Funden nicht vorhanden sind. Übrigens gehören diese Geräte zu Standardtypen in allen Kulturkomplexen des Mittelpaläolithikums. Sollten wir uns bloß an diese Typen stützen, wäre unsere Beurteilungsrichtigkeit nicht gewährleistet, sowohl im Hinblick darauf, daß die Kulturschichten unterschiedlich reich an Funden sind, wie auch deswegen, daß in den Kulturschichten häufig (z. B. in den unteren Schichten von Gánovce und zumal von Hörka) nicht der gleiche Werkstoff vorliegt und bei einem Vergleich ist dieser Tatsache eine Bedeutung zuzuschreiben, weil die Jaspisgeräte naturgemäß ausgeprägter und besser ausgeführt sind als die Quarzgeräte.

Einen besseren gemeinsamen Nenner finden wir bei weniger ausgeprägten Geräten, die von Quarz abgeschlagen oder aus Jaspis zu dem Zweck geformt wurden, um eine bestimmte Gerätekategorie aus Kernen oder Absplissen zu erhalten. So verhält es sich bei den Spitzen, die in mehreren Schichten auf die gleiche Weise aus Quarz und Jaspis angefertigt waren. Und diese weniger ausgeprägten Artefakte standen sich gegenseitig viel näher als die eigentlichen charakteristischen Typen.

Entscheidende Bedeutung haben eher technologische und morphologische Kriterien. Gerade mit Hilfe dieser Merkmale kann von einer Gleichartigkeit der Industrien in allen Schichten jeder einzelnen Station gesprochen werden, obwohl die Schaber- und Spitzenformen, als Leitformen in technologischer Hinsicht, andere Formen und Ausführungen zeigen.

Die Steinindustrie der mittelpaläolithischen Travertinfundstellen in der Zips besteht hinsichtlich des Rohstoffes aus Jaspis- und Quarzartefakten. Beide Rohstoffe bedingten die Herstellungstechnik und die morphologische Zusammensetzung der Industrie. Jaspisartefakte erschienen vor allem in den untersten Schichten von Gánovce und Hörka. Auf Grund dieser Funde kann auch eine Charakteristik der Herstellungsart von Jaspisgeräten versucht werden. Wie die Absplisse und Abschläge an den Jaspiskernen abgespalten wurden, ist gut ersichtlich auf einem kleinen prismatischen Nukleus mit Doppelbasis und zwei Grundflächen, von denen in Gegenrichtung kleine kurze Abschläge abgespalten wurden. Neben diesem Fundstück, das aus der zweiten Kulturschicht in Hörka stammt, läßt sich das

technologische Verfahren hinsichtlich der Abspaltungstechnik bei Halbfabrikaten aus Kernen auch auf einem anderen Fund gut verfolgen. Man fand nämlich die Kante eines großen Jaspisnukleus, die auf einer Seite die Spuren von breiten Negativen und eines keilförmig konkaven Abschlagnegatives aufweist. Die Schlagfläche bei diesem Kern bestand aus einer geraden Fläche, die bereits vor der Abspaltung von Abschlägen mit einem energischen Seitenschlag geebnet wurde. Dieses Stück zeigt, wie auf geläufige Art und Wiese jene Abschläge hergestellt wurden, deren basaler Querschnitt dreieckig und glatt oder die Form vom „V“ – Buchstaben aufweist. War die Nukleusoberfläche uneben, wurde sie im voraus mit kleinen entgegengerichteten Hieben bearbeitet. In diesem Fall haben die Abschläge gewöhnlich eine zweiflächige keilförmige Basis, die im Querschnitt nach innen vertieft war. Als gutes Beispiel gilt der Abschlag aus Hörka (Schicht 2), mit keilförmig konkavem Umriß der Schlagfläche und gerader glatter Schlagfläche; dieser entstand während der Abspaltungen von Abschlägen, was die konkave Negativspur auf der Dorsalseite und der Bulbus an der Abschlagseite verrät. Bei diesem Stück befinden sich neben dem Bulbus ganz kleine (fazettierte) Negative sekundärer Fazettierung. Auf demselben Stück ist auch die Herausbildung der zweiflächigen keilförmigen Basis für den nächsten Abschlag zu sehen.

Anderseits geht aus der Fundbeschreibung hervor, daß verhältnismäßig viele Abschläge mit retuschierte Schlagfläche ans Licht gekommen sind, die gewöhnlich der Levallois-Technik zugeschrieben werden. Nach dieser Beobachtung dürfte eine Unterscheidung von Clactonien- und Levallois-Technik hier kaum richtig sein, schon auch deshalb nicht weil aus denselben Kernstücken beide Abschlagvarianten gewonnen wurden bzw. daß hier bei der Herstellung von Halbfabrikaten aus Kernen beide technologische Verfahren gebraucht wurden. War die Nukleus-Schlagfläche glatt, mußte keine vorangehende Kernzurichtung stattfinden.

Bei den Funden aus der zweiten Kulturschicht in Hörka ist die Schlagfläche sowohl retuschiert (27 Stück) wie auch unretuschiert (22 Stück). Überwiegend vertreten sind die geraden Schlagflächen (25 Stück), seltener begegnet man Funde mit keilförmiger zweiflächiger Basis (10 Stück), wovon 7 Stück ohne Retusche sind. Die Basis ist dabei in 14 Fällen keilförmig konvex und häufig trifft man auch dreieckige Querschnitte. Bei den Abschlägen mit retuschierte Schlagfläche ist die Fazettierung meistens dem Bulbus zu gerichtet.

Besondere Beachtung soll der Herstellungstechnik von Quarzgeräten wie auch der Bearbeitungsart dieser Geräte in der Zips gewidmet werden. Diesen Rohstoff gewinnt man sicherlich ganz leicht in der Natur und daher wurde er auch oft neben dem für die Verarbeitung mehr geeigneten Jaspis häufig gebraucht.

Im Grunde genommen kann man damit rechnen, daß die Gerätemehrzahl aus Geschieben und geädertem Quarz zugerichtet wurde. Die Herstellungstechnik war bei Geschiebe sehr einfach. In bezug auf das Produktionsverfahren müssen an erster Stelle jene Geräte genannt werden, die durch grobes Abklopfen der Nuklei selbst entstanden sind. So entstandene Geräte waren vor allem chopperförmig oder auch keilförmig spitzig, wobei die verstärkten Teile noch die ursprüngliche Knollenrinde beibehielten. Die Anzahl solcher Geräte war aber ziemlich gering, denn die Mehrheit der Geräte wurde so hergestellt, daß man die Geröllstücke durch Schlagtechnik auf plattenförmige Stücke zertrümmerte, die dazu geeigneten Abschläge und Absplisse wurden dann in zweckmäßige Gerätetypen geformt. Auf dem Hauptteil der auf diese Weise gewonnenen Geräte ist diese Herstellungsart sowohl durch ihre Formgestaltung wie auch nach der erhaltenen Rinde und Geröllfläche noch zu erkennen. Diese Geräte weisen die Geröllfläche bloß auf einer Seite lateral auf; Ventral- und Dorsalflächen waren gewöhnlich plattenförmig und nur nachträglich und sehr bescheiden geformt und überarbeitet. Auf diese Weise entstanden Schaberartefakte, bei denen es genügte die Arbeitskante zuzurichten.

Ein weiteres Herstellungsverfahren bei den Quarzgeräten ist das traditionelle Abschlagen von Halbfabrikaten und die so entstandenen Abschläge und Absplisse von den Kernen wurden dann weiter bearbeitet. In diese Kategorie stellen sich die spitz- und schaberartige Geräte, welche aus den der Form nach geeigneten und funktionsgemäßen Halbfabrikaten zugerichtet wurden, deren Zurichtung bereits geringe nachträgliche Arbeit erforderte.

Sehr geläufig war auch die Herstellung der Geräte direkt aus den Nuklei, wobei entweder Geschiebe oder Rohkern – geädertes Quarzstück – durch grobe Oberflächenbehauung bei Schlagtechnik und Druckretusche zweckgemäß geformt wurde. Auf diese technologische Art vollkommen gestaltete Exemplare gibt es nur wenig, es gehören zu solchen vor allem Spitzen wie auch Spitzen mit Stiel.

Geräte aus Rohkernen wurden auch auf jene Weise gewonnen, daß Geschiebe auf grobe meistens dreieckige Stücke zertrümmert wurden. Eine Aus-

wahl von dicken Absplissen war jene Form, von der dann spitzartige Geräte mit dicker Basis mit Schlagtechnik fabriziert wurden. Die Spitzteile dieser Artefakte wurden noch mit mehrflächig gerichteter Schlagtechnik und Druckretusche vervollkommen. Diese Artefakte weisen mehrere behauene Flächen, dicke Basis und scharfe Spitze auf. Auf diese Weise gewonnene Kernhalbfabrikate waren häufig viereckig, was bei mehreren Stücken erfaßt wurde.

Schichtenweise Charakteristik und Korrelation der Zipser Funde

Bei der Wechselbeziehung der Funde aus den einzelnen Schichten der Zipser Fundplätze richtete sich unser Augenmerk auf die allgemein charakterisierende morphologische und technologische Merkmale. Bereits bei der Fundbeschreibung kam es zum Vorschein, daß in den unteren Schichten von Gánovce und Hörka Jaspisfunde vor Quarzfunden vorherrschten. Jaspisgeräten begegnete man am meisten in der zweiten Kulturschicht zu Hörka, schon weniger in Gánovce. Der Erdoberfläche näher nimmt die Quarzgeräteanzahl überall zu. Diesen Rohstoffunterschied in den Schichten einer ethnischen Welle oder Kulturströmung zuschreiben zu wollen, wäre kaum am Platze. Eine wirklichkeitsnahe Abschätzung des Zeitabstandes zwischen den einzelnen Kulturschichten wird sicherlich nicht möglich sein, aber dies ist auch nicht das Wesentlichste. Wenn wir die Zipser Industrie als einheitlich bezeichnen, so denken wir dabei an ihre Entwicklungsreihe sowohl im vertikalen wie auch im horizontalen Sinn. Hervorzuheben ist dabei, daß sowohl in vertikal wie auch horizontal gefaßten Korrelation der Zipser Fundstellen gemeinsame oder zumindest sehr verwandte morphologische, technologische wie auch formenkundliche Erscheinungen vorliegen, die nicht isoliert aufzufassen sind.

Die Frage nach der Schichtenfolge von der ältesten zu der jüngsten ist natürlich im Rahmen einer Fundstelle bereits durch die Superposition gelöst. Ihre Nacheinanderfolge in der Zeit ist daher einwandfrei festgestellt. Schon schwieriger ist die Frage zu beantworten, welche Schichten der Zipser Fundstellen als die ältesten zu bezeichnen sind und wie die einzelnen Schichten der verschiedenen Fundplätze zeitlich nacheinander folgen.

Die meisten Möglichkeiten zu einer gegenseitigen Schichtenkorrelation bietet der Vergleich von Funden aus Gánovce und Hörka. So der dreieckiger Abschlag alterniert retuschiert vom Tayacien-Typus Nr. 66 aus der Schicht 1 in Gánovce (weiter bereits

abgekürzt: G1, Nr. 66 = Gánovce, Schicht 1, Fundinventar Nr. 66; oder z. B. H2, Nr. 3 = Hörka, Schicht 2, Fundinventar Nr. 3, usw.) steht nicht nur in der Zips, sondern auch im Karpatenbecken ohne Analogie und kann daher bei dem gegenseitigen Fundvergleich keine Rolle spielen. Günstigere Vergleichsmöglichkeit ergibt der dreieckige Abschlag mit keilförmiger Basis (G1, Nr. 2), der in Hörka eine geläufige Geräteform ist, u. zw. in H1, aber ganz besonders in H2 ist er eine kennzeichnende Erscheinung. Der Bogenschaber (G2 Nr. 7) ist mit seinem Rohstoff, flacher Abschlagseite und feiner schaberartiger Retusche wie auch mit dem Gesenke der retuschierten Kante nahe verwandt mit einem Schaber aus grünem Jaspis mit denselben Merkmalen (H2, Nr. 59). In den übrigen Schichten und Fundstellen der Zips wurden solche Geräte nicht angetroffen. Ihre Zeitverwandtschaft bezeugt außerdem auch der gleiche Rohstoff. Im Grunde genommen sind beide älteren Schichten in Gánovce und Hörka leicht zu vergleichen, wobei beide ungefähr von gleichem Alter sind, umso mehr, da auf beiden Fundplätzen dieselben graugrünen stark patinierten Jaspise zutage gefördert wurden.

Die schaberartige, leicht gekerzte Retusche am Abschlag (G2, Nr. 10) aus Gánovce erinnert sehr an die Retusche am Abschlag in Beharovce (Bel, Nr. 30). Außerdem ist auch der dicke spitze Klingenabschlag (G2, Nr. 9) auch in Beharovce bekannt (Bel, Nr. 27), die beiden waren von gleicher Ausführung. Diese Rundgattung ist aber auch in G3 und G4 bekannt und sie wird auch in Hörka „Krater“ nicht vermisst, doch anscheinend dürfte sie bei der Bestimmung der Zeitspanne nicht ausschlaggebend sein. Die Stielspitze (G2, Nr. 8) kommt in weniger vollkommener Ausführung auch in Beharovce (Bel, Nr. 31) wie auch in G4 (Nr. 51) vor, wobei diese letztere aber anders zugerichtet ist. In H6 kommt dieser Gerätetypus auch vor, ist aber größer bearbeitet und stammt nicht aus einem Nukleus. Mit seiner Flachbearbeitung nähert er sich dem Fund Nr. 31 aus Bel.

Der Bogenschaber Nr. 22 aus G3 weist denselben Rohstoff auf wie die Geräte aus H2 und H2a, doch es war das einzige Jaspisgerät, das mit hoher Kantenretusche bearbeitet wurde. Schmalklingenformen aus G3 begegnete man auch in H2, zumal in H2a. Ein weiterer Jaspisschaber (G3, Nr. 48) ist alleinstehend in der Zips; ähnlich retuschiert und patiniert sind bloß die Funde aus H2 und H4, mit denen er aber unmittelbar nicht verglichen werden kann. Ein diskusförmiges Gerät (G3, Nr. 26) aus rosafarbigem Quarz ist in den Gánovce-Schichten ein Erstlings-

fund. In Hörka kommen zwar diskusförmige Artefakte schon in H2 und H2a vor, doch diese waren flacher und von größerem Format. Das Gánovcer Exemplar war mehr kugelig, mit höherer Mitte, aber flacher Grundfläche. Ähnliche Geräteformen trifft man zahlreicher besonders in H5, wo in Hörka zum erstenmal rosafarbiger Quarz vorgekommen war.

Die Quarzspitze Nr. 49 aus G3 mit dicker Basis ist mit ihrer hervorragenden Symmetrie eine Einzelerrscheinung. Das Herstellungsprinzip dieser Spitzformen ist in primitiver Ausführung in Beharovce bekannt, wo sie zwar einfacher sind, aber häufiger erscheinen. Ähnliche Merkmale der Herstellungs-technik fand man bei den Spitzen aus Kernen in der Schicht 5 und im Krater.

Die ursprüngliche Zertrümmerungsart der Kerne auf plattenförmige Kernabschläge (z. B. G3, Nr. 25) ist auch in Beharovce I bekannt, wo die Flachbehauungstechnik der Artefakte ebenfalls nicht unbekannt ist. In Hörka begegnet man dieser Entzweisplatungstechnik in der Schicht 5, insbesondere jedoch bei den Funden aus dem „Krater“ (HKr). Eine gewisse Korrelation ist auch zwischen H5 und HKr wie auch zwischen Beharovce I möglich, und zwar nach den höher angeführten Merkmalen und plattenförmigen Abschlägen wie auch kugeligen Kernen, hauerartigen Artefakten und hinsichtlich des Rohstoffes selbst.

In G3 treten Klingenabschläge häufiger auf und die Art ihrer Zurichtung durch starke, energische Hiebe wurde auch in H3 (Nr. 84) erfaßt. Ziemlich massive Abschläge mit steilen behauenen Wänden und weniger bearbeiteten Kanten aus G3 kommen in Hörka vor allem im „Krater“ und in der Schicht 5 vor. Geläufig sind in G3 auch Doppelspitzen, Spitzabschläge, ähnlich wie auch gezackte und gekerbte Abschläge.

In der vierten Schicht von Gánovce begegnen wir kaum Neuformen von Geräten und Herstellung. Sämtliche bereits beschriebene Geräteformen sind hier vorhanden und auch die anderen morphologischen Gruppen sind hier nicht unbekannt. Auch große Schaber (G4, Nr. 58, 59) mit flachbearbeiteter Oberfläche, die eigentlich in allen Schichten ziemlich rar sind, bilden hier keine Seltenheit, insofern sich die formenkundliche wie auch morphologische Gestalt dieses Typus bereits in H2 (Nr. 67) kundtut.

Beim Vergleich und der Herausstellung von gegenseitigen Beziehungen der Funde aus Hörka wollen wir auch eine kurze Charakteristik darbieten. Der alleinstehende Abschlag mit dreieckig erhöhter Basis aus der Schicht 1 ist, wie bereits bei der

Fundkorrelation in Gánovce angeführt wurde, eine bekannte Form in G1 und in der weiteren (H2) Schicht wird sie als geläufige Form betrachtet.

In der Schicht 2 in Hôrka gibt es meistens diskusförmige Kerne, gewöhnlich mit flacher Grundfläche und symmetrisch erhöhter Mitte an der Dorsalseite. Ihre Ventralseite ist intensiv bloß in der Randhälfte bearbeitet, und zwar zentripetal (H2, N 73), sie weisen also kleine runde Negativflächen auf. Im Querschnitt ist der Kantenumfang sehr gezackt. Die dorsale Fläche ist in der Mitte meist unberührt geblieben, nur die Randflächen der äußeren Hälfte sind zentripetal behauen. Auch ein diskoider Artefakt (H2, Nr. 66) ist ebenfalls von gleichem Charakter bloß mit dem Unterschied, daß die dorsale Fläche schildförmig zusammenläuft und der Basisteil durch Abspaltung breiterer Abschläge entstanden ist. Außerdem wurde ein kleiner kugeliger Kernrest (H2, Nr. 83) geborgen, der scharfwinkeilig behauene Flächen auf einem maximal Ausgenützten Kernrest ergibt.

Wenn wir bei der Frage der „Diskuskerne“ halmachen, ist bei der Mehrzahl dieser Funde festzustellen, daß es sich eigentlich nicht um Diskuskerne handelt sondern eher um Geräte von diskoider Form. Die ganz kleinen Abschlagnegative, durch zentripetal gerichtete Schlagtechnik erreicht, entstanden in der Zips nicht aus Abschlägen, welche als Halbfabrikate zur Herstellung weiterer Geräte dienen sollten, sondern es handelt sich hier um auf diese Art gestaltete Geräte. Sicherlich ist in manchen Fällen auch eine maximale Ausnutzung von Kernstücken anzunehmen, von denen bloß diese Formen geblieben sind, aber bei den zahlreichen Abschlagnegativen und bei der allgemeinen Kleinformigkeit der Industrie ist dies höchst unwahrscheinlich.

Die weiteren Fundkategorien in H2 sind vor allem für die unteren Schichten in Hôrka und Gánovce kennzeichnend. Absplisse und Abschläge gewann man nach der obenangeführten Technik. Die Absplisse sind fast alle ohne Retusche und sie stammen zumal aus schildförmigen Kernen, wie man aus den dreieckigen Abschlägen mit ziemlich dicker Basis darauf schließen kann. Die Basisretusche hing von der Art der vorangehenden Herstellung und der ursprünglichen Form des Kernes ab. Andere Absplisse waren von quadratischer und unregelmäßiger Form. Zu Absplissen kann auch ein Teil der Klingengabschläge gerechnet werden, darunter kamen auch klingenförmige Stücke selten zwar zum Vorschein. Dies gilt auch für Abschläge, die nur ausnahmsweise mit Benutzungsretusche bearbeitet waren. In die

Kategorie von anwendbaren Geräten können aus den morphologischen Gruppen die dreieckige und fünfeckförmige Spitzabschläge und -absplisse einge-reiht werden, die ihrer Form nach für Spitzen bestimmt waren und die als sog. „Abschlagspitzen“ bezeichnet werden dürften.

Schaber waren hier nur spärlich vertreten. Ein Breitschaber (H2, Nr. 65) an dreieckigem Abschlag erinnert durch seine Formgestaltung an Tayacien-Formen. Formenkundlich ist er in die Gruppe der Moustier-Schaber zugehörig, ähnlich dem schon erwähnten Schaber Nr. 69. Der Abschlag in der Form des Buchstabens „D“ mit schaberartiger Retusche (H2, Nr. 67) findet mit seiner Herstellungsart und Flachbearbeitung eine Fortsetzung nicht bloß in G4, sondern auch in ostsłowakischen Aurignacien und westslowakischen Szeletien.

Die Schicht H2 weist stellenweise eine Zerteilung auf. Der obere Schichtteil (H2a) ergab ein diskusförmiges Gerät mit flacherer Basis, das Negative kleiner Abschläge enthielt, die durch von drei Seiten geführte Schlagtechnik entstanden sind; die Dorsalseite ist an der Kante wie nur behauen. In dieser Schicht geborgene Klingengabschläge (H2, Nr. 18, 19) sind eine Fortsetzung der Formen von H2 und obwohl sie auf den anderen Fundplätzen bloß in Einzelfällen vorkommen (nur in G3) sind sie für den weiteren Steinindustrievergleich schon auch deshalb nicht maßgebend, weil in den anderen stratigraphisch jüngeren Schichten eine Quarzindustrieentwicklung ihren Anfang nimmt, wo nur schwerlich klingenförmige Geräte aus Quarz zu erwarten wären. Dabei ist zu erwähnen, daß sämtliche Funde aus diesem Teil der Kulturschicht aus Jaspis sind.

Die spitzen Abschläge aus dieser Schicht knüpfen mit ihrer Formgestaltung und Ausführung auf das Fundgut der unteren Schichten an. Wiederum begegnen wir hier ganz kleinen Spitzabsplissen und -abschlägen (Nr. 8) und Absplissen mit dicker Basis. Auch größere Stücke (z. B. Nr. 15) sind von ähnlichem Charakter. Besonders zu erwähnen ist der Spitzabschlag mit dicker Basis (Nr. 14), der aus einem schildförmigen Nukleus stammt. Seine Schlagfläche ist bogenförmig und im Hinblick auf das Größenverhältnis auch zu breit, was durch intensive Basisretusche erreicht wurde. Die Schlagfläche ist jedoch auf der Gegenfläche der Abschlagsseite retuschiert, anscheinend wegen zweckbedingter Anpassung. Eine so retuschierte Basis erinnert also eher auf funktionsgemäße Zurichtung der Gerätebasis als an Retuschierung vor der Abspaltung aus dem Kern.

Die dritte Schicht in Hôrka enthielt nur einen

einigen Klingenabschlag, der aus einem entzweigespaltenen weißen Quarzkern entstanden ist. Solche Funde bieten sämtliche Schichten der Zips und daher ist die Korrelation dieser Schicht nicht möglich.

Ein Quarzabspliß und ein sehr kleiner Radiolarit-abschlag mit retuschierte Basis aus der Schicht 4 in Hörka reihen sich in die Zwischenschichten, die den Übergang von den ältesten Schichten in Hörka mit überwiegender Jaspisindustrie zu den jüngeren Schichten mit Quarzindustrie darstellen. Die Tatsache, daß in den Zwischenschichten beide Werkstoffe angetroffen werden, läßt vermuten, daß in der Zips wahrscheinlich nicht zwei unterschiedliche interglaziale Industrien des Mittelpaläolithikums vorhanden waren, sonder daß es sich hier eher um einen einheitlichen Zyklus im horizontalen wie auch vertikalen Sinne handelt.

Mit der Schicht 5 beginnend kann in Hörka bereits fast ausschließlich mit Quarzindustrie gerechnet werden. Die Fundmehrzahl aus dieser Schicht besteht aus ganz kleinen diskusförmigen und kugeligen Kernstücken und ihrer Resten. Solche Nuklei gibt es auch in G3 und in Beharovce I. Neben diesen ganz kleinen Nukleusresten fand sich hier ein großes keilförmiges Kerngerät aus einem großen Quarzgeröll herausgeschlagen (Nr. 87) und ein großer Kernabspliß mit dreieckiger breiter Basis, retuschierte Spalte und Endkerbe (Nr. 109). Ein ähnlicher Artefakt wurde auch im „Krater“ geborgen. Die Spitzabsplisse ähneln jenen in Gánovce und Beharovce, wo sie überall zum Vorschein kamen. Vielleicht wird man die Funde dieser Schicht mit jenen sehr ähnlichen aus dem „Krater“ gleichstellen können.

Die Schicht 6 in Hörka hat nur einige Fundstücke ergeben, von denen vor allem eine grob aus einem Quarzkern herausgehauene Spalte mit grob gebildetem Stiel (Nr. 114) Aufmerksamkeit verdient. Solche Spalte ist in vollkommener Ausführung in Gánovce Schicht 2 bekannt. Absplisspitzen erinnern an die Funde aus der Schicht G3. Auch die Absplisse sind von ähnlichem Charakter. Verwandtschaft zu dieser Schicht kommt auch darin, zum Ausdruck, daß G3 und H6, ja sogar auch Hörka-„Krater“ bezogen ihren Rohstoffbedarf anscheinend aus derselben Quelle, was der weiß geäderte, grün befleckte Quarz, der höchstwahrscheinlich desselben Ursprungs ist, beweist.

Bereist öfters haben wir hervorgehoben, daß die paläolithischen Funde aus dem „Krater“ in Hörka dem Fundgut aus H5 oder H6, wo ähnliche Stücke aufgefunden wurden, am meisten verwandt sind. In

der Fundkollektion des „Kraters“ erscheint wiederum weißer Quarz. Mehrere grobe Nukleusstücke und zertümmertes Geschiebe kamen zum Vorschein. Quarzartefakte wie Spitzen, gekerbte und gezackte Abschläge sind ebenfalls mit Funden aus G3 leicht zu parallelisieren. Auch die Jaspis-geräte erinnern an die soeben erwähnte Schicht von Gánovce.

Die Flur Beharovce I ist im Vergleich zu Beharovce II bedeutend reichhaltiger auf paläolithische Funde. Verwandschaftserscheinungen können daher nur schwer bestimmt werden. Übereinstimmungen begegnen man in der Technologie der Quarzartefaktproduktion. Am nächststehenden sind von den Artefakten die spitzigen mehrseitig behauenen Absplisse (BI, Nr. 37; BII, Nr. 6) wie auch die spitzen Abschläge mit dicker Basis. Kein Unterschied besteht im Herstellungsverfahren von Absplissen und Abschlägen aus Jaspis. Auch die plattenförmigen Kernabschläge mit Rinde sind einander ähnlich. Anscheinend ist mit einem größeren Zeitabstand zwischen den beiden Fluren kaum zu rechnen.

Auf Grund der erwähnten Beobachtungen melden sich die Wechselbeziehungen am ehesten zwischen den ältesten Schichten G1–2 und H1–2. Mittels einer archäologischen Analyse ist es allerdings unmöglich festzustellen, welche Schichten die älteren und welche die jüngeren sind. Nach den stratigraphischen Beobachtungen zu schließen, dürfte die Schicht G1 und H1 beiläufig gleich alt sein; die Schicht H2 wäre zwischen die Schicht G1 und G2 einzureihen. Einwandfrei kann behauptet werden, daß von der Schicht G3 und H5 eine gewisse Entfaltung der Quarzindustrie ihren Anfang nimmt, die auf dem gesamten Gebiet der Zips zur Geltung kommt. Die Funde aus Beharovce, wie bereits angedeutet, sind schwer zu parallelisieren, bloß manche Gerätestücke weisen an bestimmte Verwandschaftspunkte unter den Funden aus der Schicht G2 und G3 hin. Die Funde aus G3 lassen sich auch nur andeutungsweise mit den jüngeren Schichten in Hörka, zumal mit H5 parallelisieren.

Die mittelpaläolithischen Denkmäler aus der weiteren Travertinfundstelle in der Zips, aus Hranovnica, waren zahlgemäß gering und wenig kennzeichnend. Ihre Bearbeitungstechnik ähnelt jener an den schon erwähnten Fundplätzen und da hier ausschließlich Quarz vorgefunden wurde, ist es darauf zu schließen, daß sie mit den jüngeren Kulturschichten von Gánovce un Hörka gleichlaufend sind. Die paläolithischen Lesefunde aus der Umgebung von Bušovce (diskusförmiger Nukleus aus grünem Jaspis, Streufund *M. Greisigers*, und Bogenschaber mit

behauener Oberfläche aus weißem Quarz, Lesefund L. Banesz' 1962) deuten die Verwandschaft mit ähnlichen Geräten aus Hörka an.

Auswertung

Will man für die Industrie der Zipser mittelpaläolithischen Travertinfundstellen eine Einordnung treffen, dann müssen noch einige Fragen berücksichtigt werden. Aus der Fundbeschreibung geht hervor, daß etwa die Hälfte der Funde mit der sog. Levallois-Technik, die andere Hälfte jedoch mit der Clactonien-Technik hergestellt wurde. Dieser Sachverhalt läßt sicherlich nicht zu, diese Industrie je nach der Bearbeitung oder Unbearbeitung der Schlagfläche von Artefakten diese als Levallois- oder Clactonien-Industrie bezeichnen zu wollen. Auf Grund dieser Technologie können in der Zips weder Levallois- noch Clactonien-Elemente gesucht werden. Es handelt sich einfach um morphologische Begleiterscheinungen, die bloß die Geräteherstellung aus Kernen beweisen.

Das Vorhandensein von Geräten mit retuschierte Schlagfläche und die Fazettierungsrichtung dem Bulbus zu kommt in Westeuropa, zumal im Tayacien, geläufig vor. Ob auf Grund dieser Erscheinung die Fundkollektion aus der Zips eindeutig dem Tayacien zuzuschreiben ist, ist fraglich, ebenso wie eine Zuweisung dieser Funde dem Moustérien im Hinblick auf Schaber wie auch einige Spalten und Disken nicht eindeutig klar erscheint. Außer dem Vorhandensein einiger morphologischer Merkmale und eines einzigen Exemplares, das entweder zum polnischen Tayacien oder dem westeuropäischen Gepräge einzureihen ist, begegnen wir in der Zips keinen Funden, die eine Einreichung des Zipser Fundgutes in den Tayacien berechtigen könnten.

Im Tayacien Westeuropas (auf Grund des Studiums vom typischen Tayacien aus La Micoule) kommen von den Kerngeräten die hohen Artefaktformen zum Vorschein, gewöhnlich mit Knollenrinde, wobei beide Kanten sehr steil bearbeitet sind; Arbeitsenden sind nasenförmig und erinnern an Kielkratzer, Abschlagnegative sind breit, plattenförmig, mit Schlagrichtung auf die Basis. Die Abschläge sind mittelgroß, stets jedoch viel größer als in der Zips, von dreieckiger, fünfeckiger, ovaler, quadratischer und mehr oder weniger unregelmäßiger Form. Retusche ist grundsätzlich steil, abwechselnd ventral- und dorsalflächig. Weiter begegnen wir auch gezackter gekerbter Retusche. Tiefe Kerben sind häufig, wie auch Kerben durch Steilretusche entstanden. Der Bulbus ist angesichts des Werkstoffes

wenig plastisch, doch dabei erkennbar. Gewöhnlich ist er breiter mit geringem Übergang in das Abschlagsfeld, womit er allmählich und kontinuierlich zusammenfließt. Die Schlagfläche ist zumeist glatt und bearbeitet, und zwar so daß bei einer Fazettierung die Bearbeitung dem Bulbus zu führt wird.

Manche Abschläge nähern sich den Kratzern am Abschlag, sind aber gewöhnlich kerbförmig und steil bearbeitet, zumal auf den Kanten. Am häufigsten kommen alterniert retuschierte unregelmäßige Abschläge vor. Kratzerförmige Abschläge weisen selten schulterförmigen Endteil mit Schrägretusche auf. Kernförmige Disken haben vorwiegend auf einer Seite die Knollenrinde erhalten und nur hier sind sie durch die in die Mitte gerichtete Schlagtechnik entblößt. Beiderflächige Bearbeitung trifft man bei den Disken seltener. Die Schlagführung war bei den Disken der Mitte zu gerichtet. In diesen Fällen handelt es sich um tiefe muldenförmige Negative auf den Disken.

Als leitende Form für das typische Tayacien gelten also amorphe Abschläge, alternierend bilateral, von Dorsal- und Ventralfläche mit steiler Kerbretusche und gezahnt.

Nach dieser kurzgefaßten Charakteristik ist es klar, daß wenngleich in der kleinförmigen Industrie des Zipser Mittelpaläolithikums Tayacien-Elemente zu erfassen sind, unterscheidet sich diese Industrie der Zips doch ziemlich wesentlich vom Tayacien.

In Mitteleuropa ist die Frage hinsichtlich des Tayacien nicht gelöst (Valoch, 1963). In Österreich war man schon seit längerem dazu geneigt (Mottl, 1951) manche Fundkollektionen als Tayacien zu bezeichnen (z. B. Repolust-Höhle). Jüngsthin wurde auch in Polen mit der Herausstellung des Tayacien in den Okiennik-, Nietopierzowa- und Koziarnia-Höhle begonnen (Kostrzewski – Chmielewski – Jazdżewski, 1965). Das Fundgut aus diesen Fundstellen ist im Vergleich zu jenem aus der Zips großförmiger und enthält breitere bilaterale retuschierte Klingenabschläge, welche in der Zips nicht erfaßt wurden. Auch aus Mähren meldete K. Valoch (1963) Tayacien-Funde aus den Fundstellen Jezeřany, Kubšice, Maršovice und Vedrovice im Gebiet des Krumlov-Waldes. Aus diesen Fundplätzen werden ebenfalls großförmige Artefakte angeführt. Laut K. Valoch handelt es sich hier um Clactonien Schlagtechnik mit leiser Andeutung von Spuren der Levalloisien-Technik. Fast völlig vermisst man hier die Artefakte mit zweifächig-keilförmiger Schlagfläche, welche in der Zips so zahlreich auftreten.

Von den Travertinfundstellen Mitteldeutschlands, die V. Toepfer (1958, 1960, 1964) und G.

Behm-Blancke (1960) dem Tayacien zuweisen, ist Taubach, Bilzingsleben, Weimar wie auch Steinmühle, Falkstein und Rabutz zu erwähnen. Den Zipser Funden meist verwandt ist das Fundgut aus Rabutz, ganz besonders jedoch aus Bilzingsleben, wo eine ähnliche kleinförmige Industrie wie in der Zips zum Vorschein kam. *V. Toepfer*, der wegen Mangel an typischen Artefakten bei der Fundbestimmung auf technologische und morphologische Analyse angewiesen war, gelangte zu der Ansicht, daß die Eingliederung von den Fundstellen Rabutz und Taubach in das Tayacien nur in dem Sinne berechtigt ist, wen wir darunter vor allem einen Sammelbegriff atypischer Silex-Kulturen im letzten Interglazial verstehen (*Toepfer, 1958*). Er betont ebenfalls: „Wir stellen also fest, daß es im mitteldeutschen Paläolithikum aus dem waldreichen Abschnitt des letzten Interglazials ein mikrolithisches Silexmaterial von einem technisch-kulturellen Gepräge gibt, das für eine bestimmte Kulturgruppe kennzeichnend ist“ (*Toepfer, 1960*).

Sowohl *V. Toepfer* wie auch *G. A. Bonč-Osmolovskij (1940)* sehen Verwandschaftszüge zwischen den Funden aus Rabutz, Taubach und dem Fundinventar aus der VI-V Schicht der Kiik-Koba-Höhle auf der Krim, wo neben den Skelettresten des Neandertalers auch primitive Artefakte geborgen wurden und diese gewissermaßen morphologisch den Gánovce Artefakten ähneln. Dies gilt insbesondere von den Absplissen, einigen bearbeiteten Abschlägen, Spitzgeräten und zumal von den Querschabern.

Von den genannten Fundstellen dürften unseres Erachtens die mitteldeutsche Funde technologisch, morphologisch wie auch im Hinblick auf ihre mikrolithische Form mit den Zipser Funden am meisten verwandt sein.

Das Fundmaterial aus der Travertinfundstelle in Ehringsdorf wurde von *V. Toepfer* dem Moustérien zugeschrieben, doch *G. Behm-Blancke* betrachtet es als Ausgangspunkt des sog. „Mousterien-Preszeletien“. Von sämtlichen interglazialen Travertinfundstellen bietet der Fundplatz Ehringsdorf die vorzüglichst ausgeführten Fundstücke, die sich jedoch mit ihrem gesamten typologischen Inhalt von Zipser kleinförmigen Funden gänzlich unterscheiden.

In typologischer Hinsicht lassen sich in den Zipser mittelpaläolithischen Kulturrelikten solche Artefakte und bestimmte morphologische Merkmale beobachten, die für das Mousterien kennzeichnend sind.

Eine Zuweisung der mittelpaläolithischen Funde

dem Mousterien sensus stricto ist vor allem deshalb fraglich, denn von Mousterien-Typen wurden hier bloß Schaber, Disken und manche Spitzen angetroffen, die eigentlich solche Gerätetypen darstellen, die mehr oder weniger zahlreich in allen mittelpaläolithischen Kulturen vorkommen und allgemein zu den geläufigsten Arbeitsgerätetypen des Mittelpaläolithikums gehören. Daneben ihre mikrolithische Form von ganzen Fundkollektionen der Zipser mittelpaläolithischen Industrien bezeugen, daß wir hier mit einer vom typischen Mousterien abweichenden Industrie zu tun haben. Gegen eine solche Einstufung spricht auch der Gesamthabitus der Industrie, der einwandfrei abweichend ist vom typischen Mousterien des westeuropäischen Typus, aber auch von der Mousteroiden Industrie, wie sie in Mitteleuropa bekannt ist, z. B. in Polen, Ungarn oder Mähren.

In der letzten Zeit wurden die mittelpaläolithischen Funde in Polen gut bearbeitet und neben den Funden des Pradnik-Typus und des Tayacien wurden zumal mousteroide großförmige Artefakte herausgestellt, die sowohl eine innere Sonderentwicklung widerspiegeln wie auch eine Annäherung zu den mitteldeutschen Funden ganz besonders zu den blattförmigen Spitzen aufweisen. Daher vermuten wir, daß sie mit den Zipser Funden nichts gemeinsames haben.

Ähnlich stehen die Dinge hinsichtlich der mousteroiden Funden Mährens, wo wiederum großförmige Industrie angetroffen wird, obwohl z. B. in der Šipka-Höhle (*Valoch, 1965*) auch mehr mikrolithische Geräte geborgen wurden. Der Gesamthabitus dieser formenkundlich ziemlich entwickelten und reichhaltigen Šipka-Industrie ist von den Zipser Funden grundverschieden. Bei den Funden aus Mähren handelt es sich nicht um eine Industrie aus dem letzten Interglazial. Bloß die Funde aus der untersten Schicht der Höhle Švédův stůl (*Klíma, 1962*), konnten in den letzten Interglazial gestellt werden. Das Fundmaterial aus diesem Horizont ist wenig zahlreich und wie bereits von *B. Klíma* festgestellt wurde, ist es markant von den Zipser Funden abweichend.

Interglaziale Mousterien-Funde aus Ungarn sind ziemlich selten und sie wurden in der unteren Schicht der Höhlen Subalyuk, Szelim, Lambrecht Kálmán und Pörgölhegy geborgen. Von all diesen sind bloß die spärlichen Funde aus der Lambrecht Kálmán-Höhle die einzigen, die wenigstens in groben Rissen der Zipser Fundkollektion, zwar nur morphologisch, ähnlich sind. Die Funde aus den beiden Horizonten der Subalyuk-Höhle ähneln eher den Funden aus

Tata, und zwar mit den bifazialen Geräten und Schabern des „Subalyuk-Typus“. Mousteroiden Denkmäler aus Tata stammen ebenfalls aus Travertinen, sind aber jüngerer Herkunft und wenngleich wir hier auch mit mikrolithischen Funden zu tun haben, kann eine eventuelle genetische Beziehung kaum herausgestellt werden, weil keine Fundstellen vorhanden sind, womit die Zeitlücke zwischen den Zipser und den transdanubischen mikrolithischen Industrien ausgefüllt wäre.

Chronologisch wie auch morphologisch die nächststehenden Analogien zu den Zipser mikrolithischen Industrien des Mittelpaläolithikums findet man in den bisher nicht publizierten Funden von der Fundstelle Bojnice III in der Westslowakei. Dieses Fundgut stammt von mehreren übereinander liegenden Travetinschichten, die bisher geologisch nicht verlässlich datiert waren. Nach den vorläufigen Publikationen von J. Bárta (1966) zu schließen, wurden die Steingeräte von Bojnice aus geädertem Quarz, Andesit und Radiolarit hergestellt. Von den mehr ausgeprägten Geräten wird von J. Bárta ein konvexer Breitschaber, gezackte Abschläge, atypische Bohrer, stichelartige Artefakte, ja sogar Meißel genannt. Nach den veröffentlichten Lichtbildern dürfte es sich um eine Industrie von ähnlichem Charakter handeln wie in der Zips.

Ausgenommen den Fundort Bojnice III, wo wir wahrscheinlich mit einer der Zipser ähnlichen Industrie zu tun haben, konnten wir für den Zipser mittelpaläolithischen Komplex im Mousterien Mitteleuropas keine direkte Analogien finden. Zu bemerken ist dabei, daß diese Unterschiedlichkeit nicht nur in den Quarzfunden oder im Mangel von kennzeichnenden Typen bei den einzelnen mousteroiden Industrien zu erfassen ist, sondern vor allem in allgemeiner typologischer und morphologischer Zusammensetzung der Steinindustrie.

Laut der höher ausgeführten Betrachtungen und der Fundanalyse der Spaltindustrie, wäre zu behaupten, daß das Zipser Material aus zwei Komponenten besteht, und zwar vom Tayacien-Teil und Mousterien-Teil. Zweifelsohne, wie schon oben angeführt, kommen in diesem Fundgut Spuren von beiden Komponenten zum Vorschein, andererseits jedoch bei der Gesamtbestimmung der Funde mußten jene Geräte berücksichtigt werden, die zwar eine wenig typische doch offensichtlich die wesentlichste Industriegruppe darstellen. Mousterien- und Tayacien-Elemente gibt es ziemlich wenig und wenn man dieses Fundmaterial mit dem typischen Mousterien oder Tayacien vergleichen will, ist es ersichtlich, daß es sich um eine unterschiedliche Industrie handelt,

im Grunde genommen rahmenmäßig mousteroid, die man vielleicht in der Zukunft als eine selbständige Fundgruppe bezeichnen dürfen wird.

Bei einer allgemeinen Charakteristik der Zipser Industrie muß grundsätzlich an erster Stelle die mikrolithische Form der Steinindustrie hervorgehoben werden, wobei fast ausschließlich stark patinierter Quarz und Jaspis Verwendung fand. Die Funde aus den einzelnen Schichten sind fast ganz übereinstimmend und auch der Charakter wie auch der Verlauf von Kulturschichten überall der gleiche ist. Die Artefakte waren eigentlich nur grob bearbeitet, Ausnahmen bilden bloß manche Schaber und Quarzspitzen.

Der Formenschatz der Zipser Fundstellen besteht aus Gerad-, Bogen- und Breitschabern, gezahnten und Kerbabschlägen, fünfeckigen Spitzen, Doppelspitzen oder triangulären Spitzen, fern den Stielspitzen, symmetrischen dreieckigen Spitzen und dreieckigen Spitzen mit erhöhter verdickter Basis, diskusförmigen Artefakten und Diskenkernen, Klingenabschlägen, retuschierten Abschlägen und schließlich aus Absplissen und Splittern, die bei der Geräteherstellung und der Anfertigung von Halbfabrikaten beim Abschlagen von Kernen oder Geschieben entstanden waren. Diese Typen und Typengruppen führt der Mousterien-Komplex, sie unterscheiden sich jedoch insbesondere dadurch, daß sie kleine Ausmaße und im Falle der Quarze primitive Formen aufweisen. Vereinzelt begegnen wir auch abwechselnd steil retuschierten, im wesentlichen dreieckigen Abschlägen, die im Tayacien bekannt sind. Selten findet man Geräte vor, die die Funktion von Bohrern gehabt hätten. Ein recht seltenes Exemplar ist ein kleiner Kielkratzer aus Quarz mit hohem Kamm, eine Form, die im Aurignacien der Ostslowakei sehr typisch ist.

Es ist festzustellen, daß die Herstellungstechnik von Geschiebegeräten auf die Art von Choppern, und zwar aus ganz kleinen Geschieben bei Abschlägen von kleinen Flächen, in Mitteleuropa bereits seit der Mindel-Eiszeit bekannt ist, insbesondere aus der altpaläolithischen Travertinfundstelle Vérteszöllös (Vértes, 1965, 1966). Ein Anknüpfen des mittelpaläolithischen Komplexes der Zips auf dieses altpaläolithische Auftreten von kleiniformiger Industrie ist ausgeschlossen sowohl im Hinblick auf die allzu große und zeitlich lang dauernde Etappe als auch wegen Mangel an Kontakten zwischen diesen Stationen und nicht zuletzt auch aus formenkundlichen Gründen. Das gleiche gilt auch vom Fundinventar des Altpaläolithikums, das zwar etwas unsicher doch stets häufiger in der Zips zum Vorschein kommt (z.

B. Vyšné Ružbachy). Trotzdem liegt die Vermutung nahe, daß im Raum des Karpatenbeckens eine erweiterte Grundlage für die Entwicklung der mikrolithischen Industrie entsteht.

Stellt man Betrachtungen über die endgültige Klassifizierung der Funde aus den angeführten karpatischen mittelpaläolithischen Travertinfundstellen an, wäre nichts einfacher, als sie anhand der Schabertypen und einigen Spalten dem Mousterien zuzuschreiben. Nach der Ansicht des Verfassers genügt jedoch ein Blick auf das Typenverzeichnis einer beliebigen westeuropäischen Moustérien-Station, ein Blick auf ihre Formen und das Gesamtaussehen, um sich davon zu überzeugen, daß nicht jede mittelpaläolithische Industrie mechanisch dem Moustérien, Tayacien oder anderen, bereits genauer definierten mitteleuropäischen Kulturen des westeuropäischen Schemas zugeschrieben werden kann (Bordes, 1950b, 1963; Bordes – Bourgon 1951; Pradel, 1954). Man überzeugt sich ebenfalls leicht davon, daß sich das Fundgut karpatischer Travertinfundstellen nur sehr schwierig und nur mechanisch mit den Mousterien-Funden Westeuropas vergleichen läßt und noch schwerer kann es bezüglich seiner kulturellen Entwicklung identifiziert werden.

Die Analyse der mikro- oder kleingerätigen mittelpaläolithischen Industrie aus den karpatischen Travertinfundstellen überzeugt uns davon, daß im östlichen Teil Mitteleuropas zur Lösung von recht komplizierten Fragen herangetreten werden muß, wie auch davon, daß der sog. mousteroide Kultur-

komplex, wie dies bereits vor einigen Jahren F. Prošek und V. Ložek (1954) angedeutet haben, in zahlreiche Industrien verschiedenen Charakters und verschiedener Zusammensetzung zerfallen war.

Daß die Entwicklung des mittleren Paläolithikums namentlich in Mitteleuropa zersplittert war, ist unserer Ansicht nach nicht zu bestreiten und wir zweifeln auch darüber nicht, daß beinahe auf jeder Fundstelle oder in jedem Rayon Industrien verschiedenen Gepräges bzw. gegenseitig wenig nanehestehende Industrien angetroffen werden. Bei der Erklärung dieser Erscheinungen müssen wir uns deshalb auf Analysen einzelner kleineren Industriegruppen einstellen, die sich gegenseitig wenigstens in den Hauptzügen nahestehen, die allerdings anscheinend nicht sehr häufig angetroffen werden. Die kleingerätigen Industrien des nordkarpatischen mittleren Paläolithikums stehen sich nicht nur in bezug auf die angedeutete Charakteristik der Steinindustrie nahe, sondern auch durch die gleiche Besetzung der Travertine und eine übereinstimmende Äußerung der Kulturschichten bzw. Feuerstellen.

Danach also müßten im Mittelpaläolithikum Industrien unterschieden werden, die im wesentlichen nichts Gemeinsames mit den reinen Moustérien sensu stricto haben, und es sollte eine Revision von den bisher als moustéroid bezeichneten Funden stattfinden. Künftig wird für Einzelgebiete oder Stationen die Bezeichnung „moustéroide Industrie“ nicht ausreichend sein und man wird sich in diese Problematik mehr vertiefen müssen.

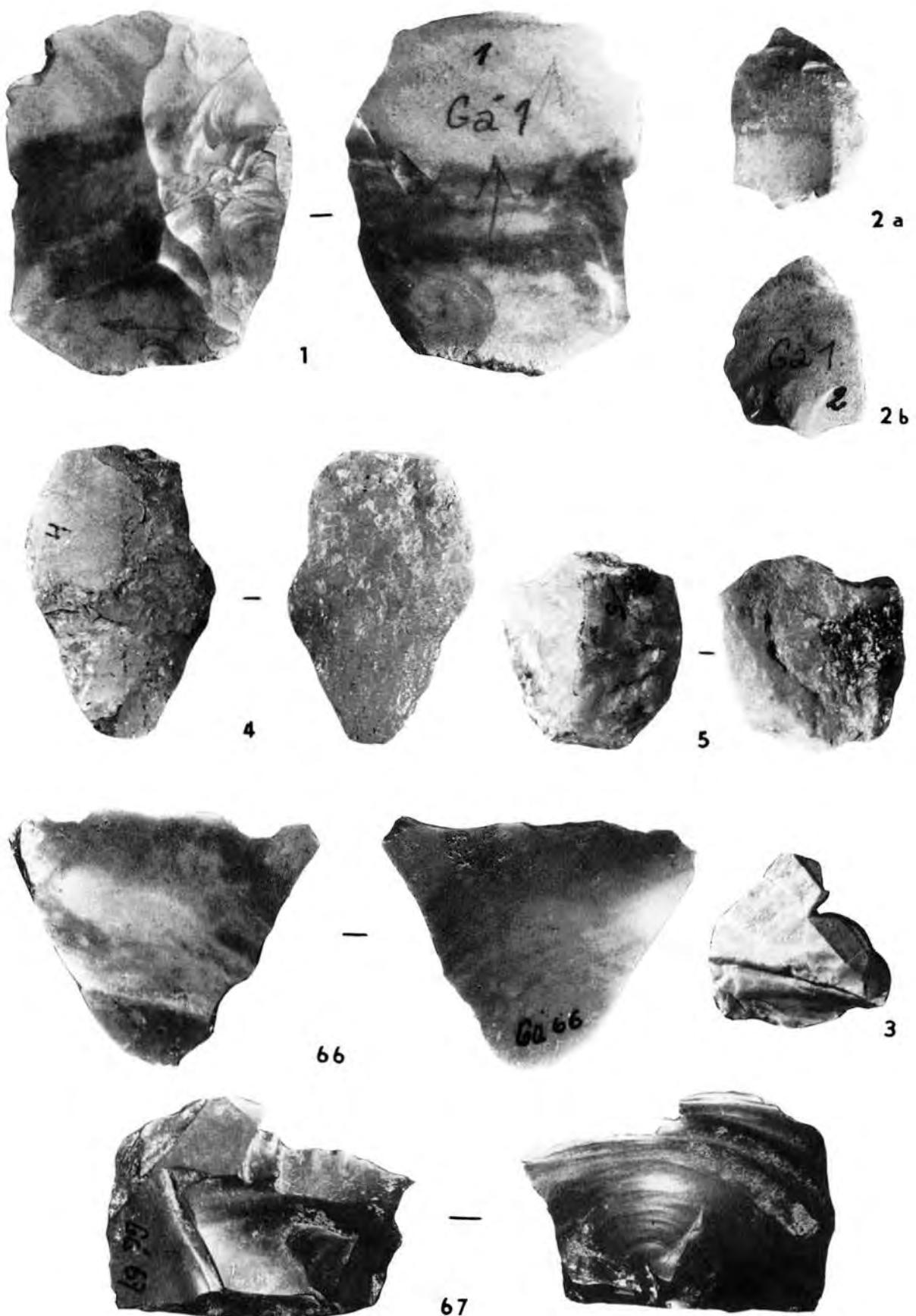
Übersetzt von Z. Lányiová

Der Beitrag war ursprünglich für die Monographie über Gánovce bestimmt und im J. 1966 abgeschlossen.

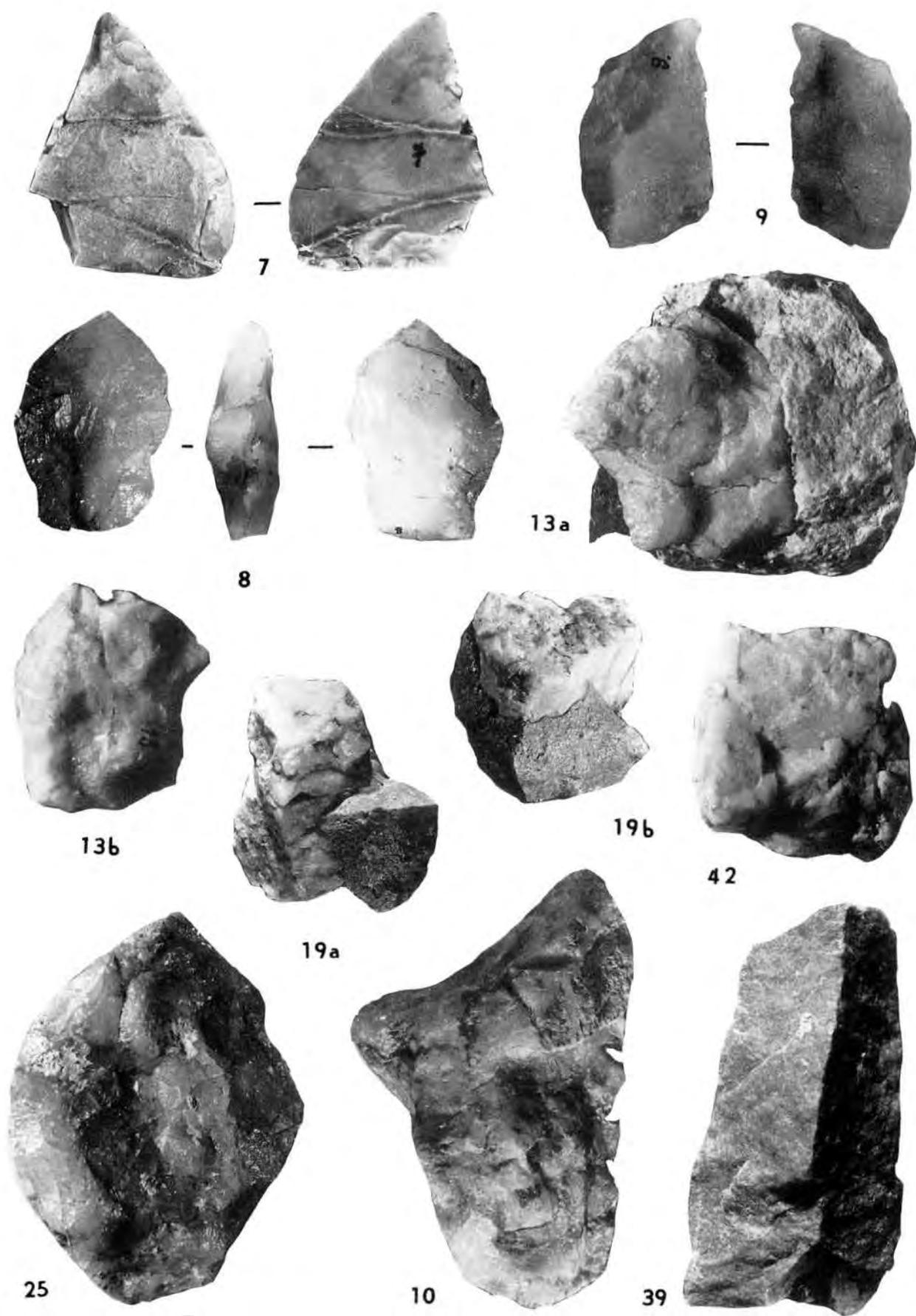
Literatur

- BÁNESZ, L.: Nové poznatky o pravekom osídlení v oblasti Vysokých Tatier. Archeol. Rozhl., 14, 1962, s. 420–426.
- BÁRTA, J.: Bojnice vo svetle paleolitickeho osídlenia. In: Vlastived. Zbor. Horná Nitra. II. Martin 1966, s. 9–18.
- BÁRTA, J.: Mittelpaläolithische Besiedlung des Burghanges und der Höhle Prepoštáská jaskynka in Bojnice. In: Einige beachtenswerte paläolithische Fundstellen in der Westslowakei. Nitra 1966, s. 10–22.
- BEHM-BLANCKE, G.: Altsteinzeitliche Rastplätze im Travertingebiet von Taubach, Weimar, Ehringsdorf. In: Alt-Thüringen. IV. Weimar 1960, s. 1–246.
- BONČ-OSMOLOVSKIJ, G. A.: Paleolit Kryma. I. Grot Kiik-Koba. Moskva–Leningrad 1940.
- BORDES, F.: L'évolution buissonante des industries en Europe occidentale. Considération théoretique sur le Paléolithique ancien et moyen. L'Anthropologie, 54, 1950, s. 393–420.
- BORDES, F.: Le Moustérien à denticulés. In: Arheol. Vest. (Brodarjev zborník.) 13–14. Ljubljana 1962–1963, s. 43–49.
- BORDES, F. – BOURGON, M.: Le Complexe Moustérien: Moustériens, Levalloisien et Tayacien. L'Anthropologie, 55, 1951, s. 1–23.
- GREISIGER, M.: Zur Vorgeschichte unserer Tatragegend. In: Jb. Ung. Karpath.-Ver. 20. Iglo 1893, s. 45–65.
- GREISIGER, M.: Gánócz „Hradek“ cölöpépítményeiről. In: Szepesi orvos-gyógyszerész egylet 1906. Évk. Késmárk 1907, s. 1–7.
- HAJTS, B.: Beiträge zur Urgeschichte und Vorgeschichte der Zips. In: Turistik, Alpinismus und Wintersport. 7. Késmárk 1926, s. 14–21.
- KLÍMA, B.: Die archäologische Erforschung der Höhle „Švedův stůl“ in Mähren. In: Anthropos N. S. 5 Brno 1962, s. 7–96.

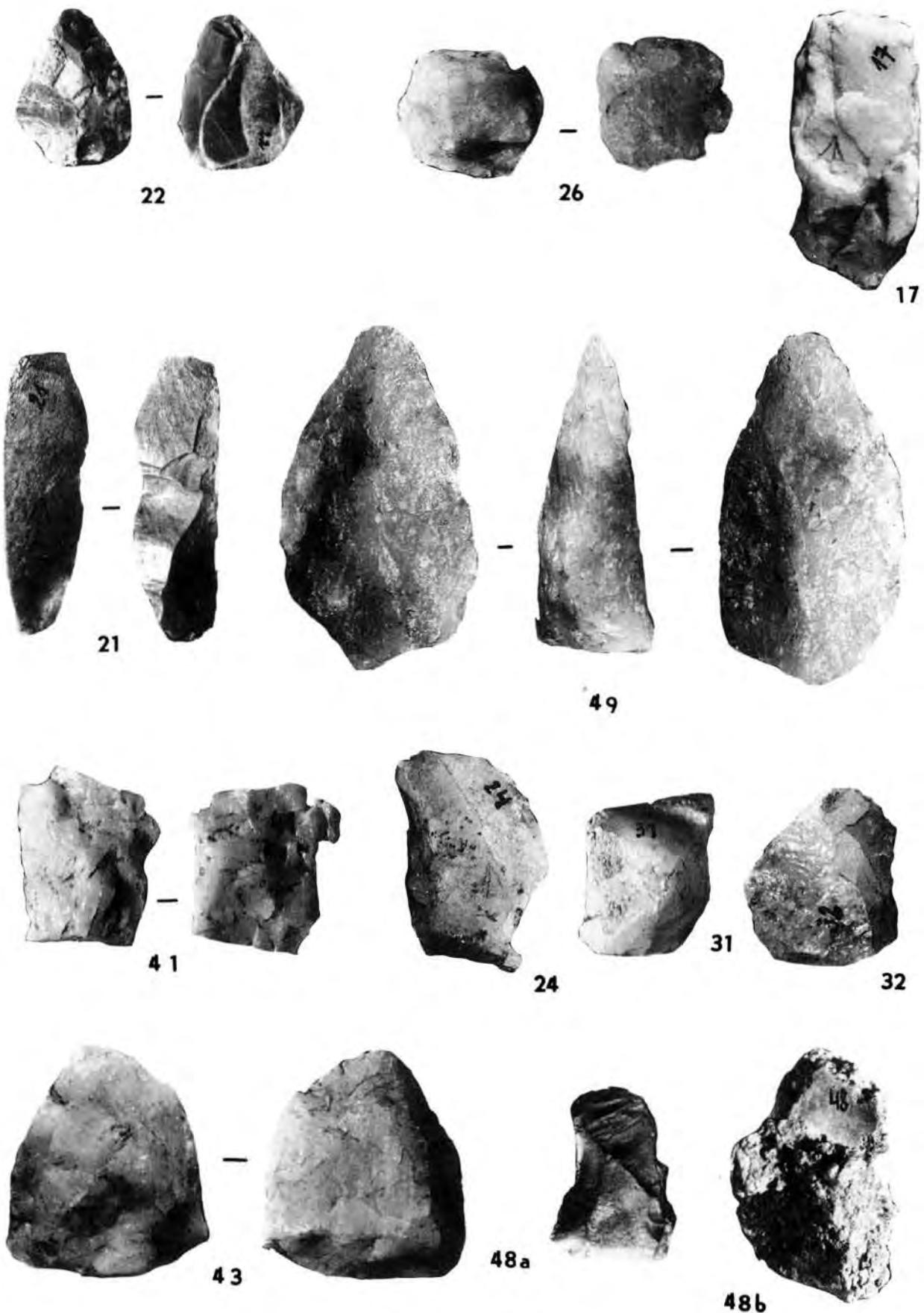
- KOSTRZEWSKI, J. – CHMIELEWSKI, W. – JAŻDŻEWSKI, K.: Pradzieje Polski. Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.
- KORMOS, T.: Beiträge zur Kenntnis der pleistozänen Molluskenfauna des Mittelkarpathen-Gebietes. In: Jahresbericht der Königlichen Ungarischen Geologischen Reichsanstalt für 1910. Budapest 1912, s. 326–340.
- LIPTÁK, J.: Bilder aus der Zipser Vergangenheit. Urgeschichte und Besiedlung der Zips. In: Führerbücher des Karpathenvereines. I. Wiss. Reihe. 1. Késmárk 1935.
- MOTTL, M.: Die Repolusthöhle bei Peggau und ihre eiszeitlichen Bewohner. In: Archaeol. austr. 8. Wien 1951, s. 1–78.
- MÜNNICH, A.: Prähistorische Plauderein. In: Jb. ung. Karpath. Vereines. 19. Igló 1892, s. 1–14.
- MÜNNICH, A.: A Szepesség őskora. In: A Szepesmegyei Történelmi Társulat Milléniumi Kiadványai. I. Lőcse 1895.
- PRADEL, L.: Le Moustérien. Les grades civilisations préhistoriques de la France. Bull. Soc. Pröh. Franc., 51, 1954, N. 8, s. 1–9.
- PROŠEK, F. – LOŽEK, V.: Stratigrafické otázky československého paleolitu. Památ. archeol., 45, 1954, s. 35–74.
- SKUTIL, J.: Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Turčiansky Sv. Martin 1938.
- TOEPFER, V.: Steingeräte und Paläoökologie der mittelpaläolithischen Fundstelle Rabutz bei Halle (Saale). In: Jschr. mitteldtsch. Vorgesch. 41/42. Halle 1958, s. 140–177.
- TOEPFER, V.: Das letztinterglaziale mikrolitische Paläolithikum von Bilzingsleben, Kr. Artern. Ausgrab. u. Funde, 5, 1960, s. 7–11.
- TOEPFER, V.: Das Altpaläolithikum in Pleistozänen Schotterablagerungen der unteren Saale und mittleren Elbe. In: Report on the VIth Int. Congr. on Quaternary. Łódź 1964, s. 425–437.
- VALOCH, K.: Starší a střední paleolit v ČSSR. In: XIV. sjezd Společ. pro Mineral. a Geol. Brno 1963, s. 159–166.
- VALOCH, K.: Jeskyně Šipka a Čertova díra u Štramberku. In: Anthropos N. S. 9. Brno 1965, s. 5–125.
- VÉRTES, L.: Tata, eine mittelpaläolithische Travertinsiedlung in Ungarn. In: Archaeol. Hung. 43. Budapest 1964.
- VÉRTES, L.: Jelentés a vérteszöldösi őstelep újabb ásatásairól. In: Magyar. Tudományos Akadémia II. Osztály Közleményei 15. Budapest 1966, s. 111–114.
- VÉRTES, L.: Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Budapest 1965.
- VLČEK, E.: Neandertaler der Tschechoslowakei. Prag 1969.

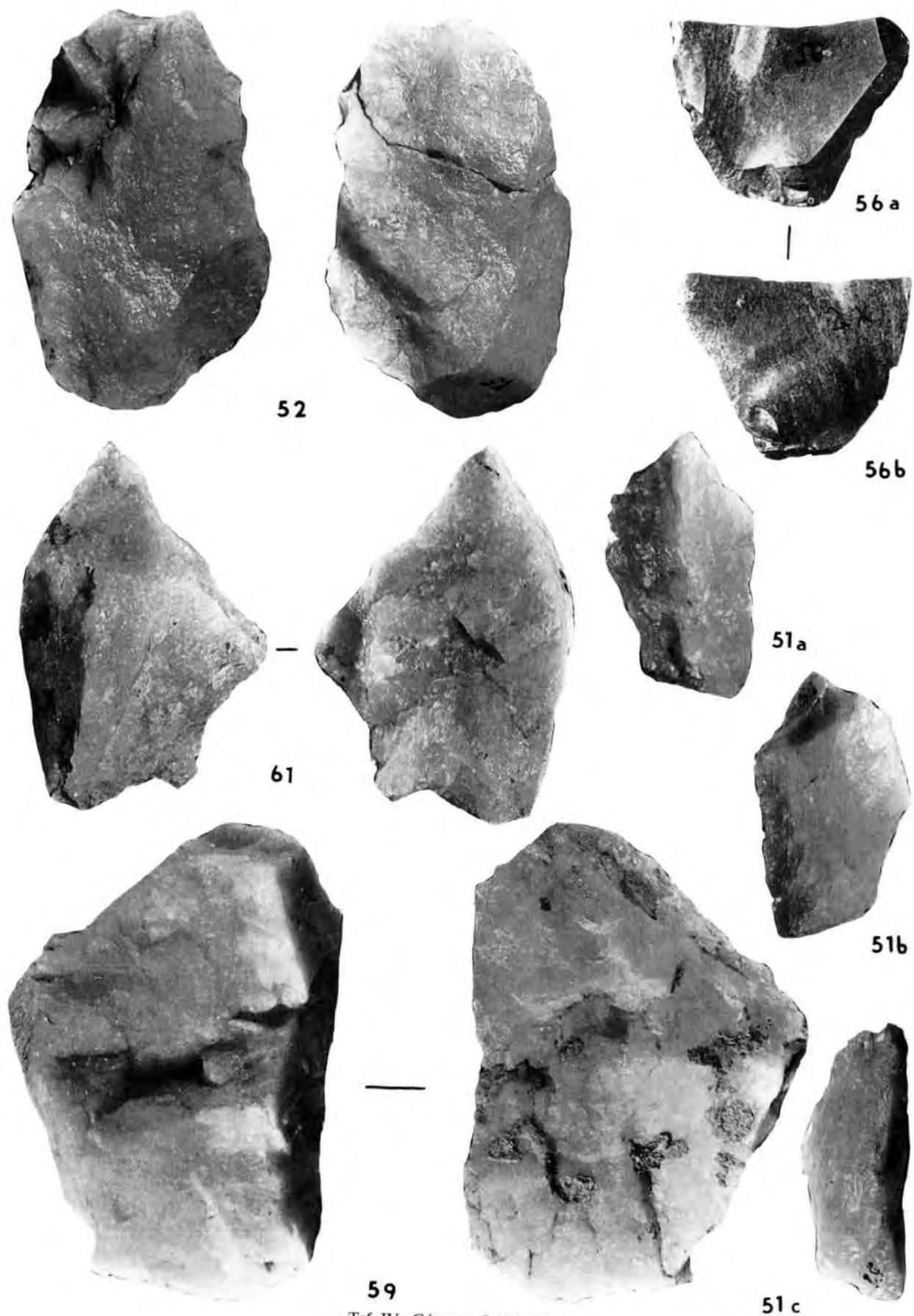
Taf. I. Gánovce. Schicht 1.

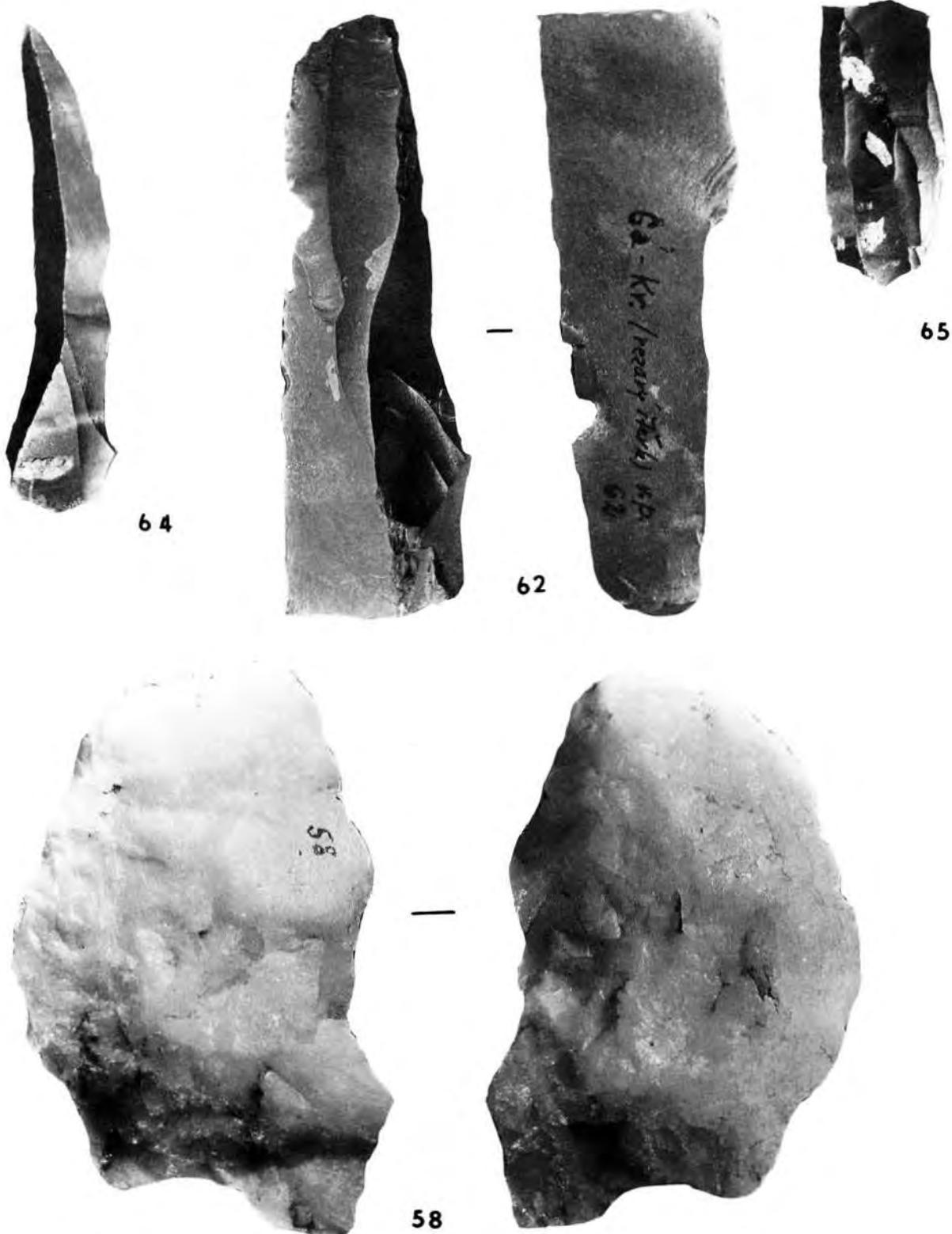
Taf. II. Gánovce. Schicht 2. (Nr. 7–10). Schicht 3 (Nr. 13, 19, 25, 39, 42).

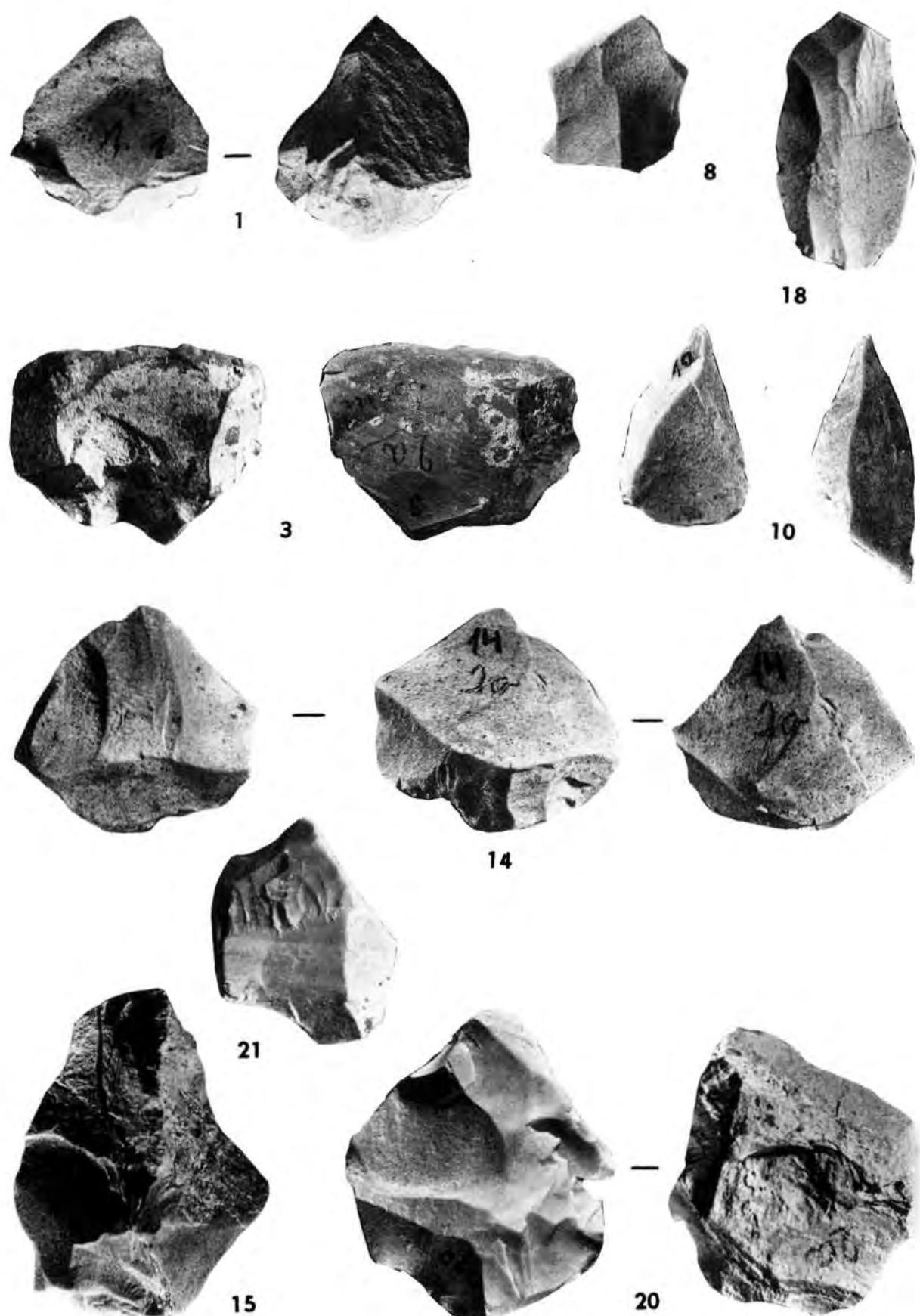
Taf. III. Gánovce, Schicht 3.

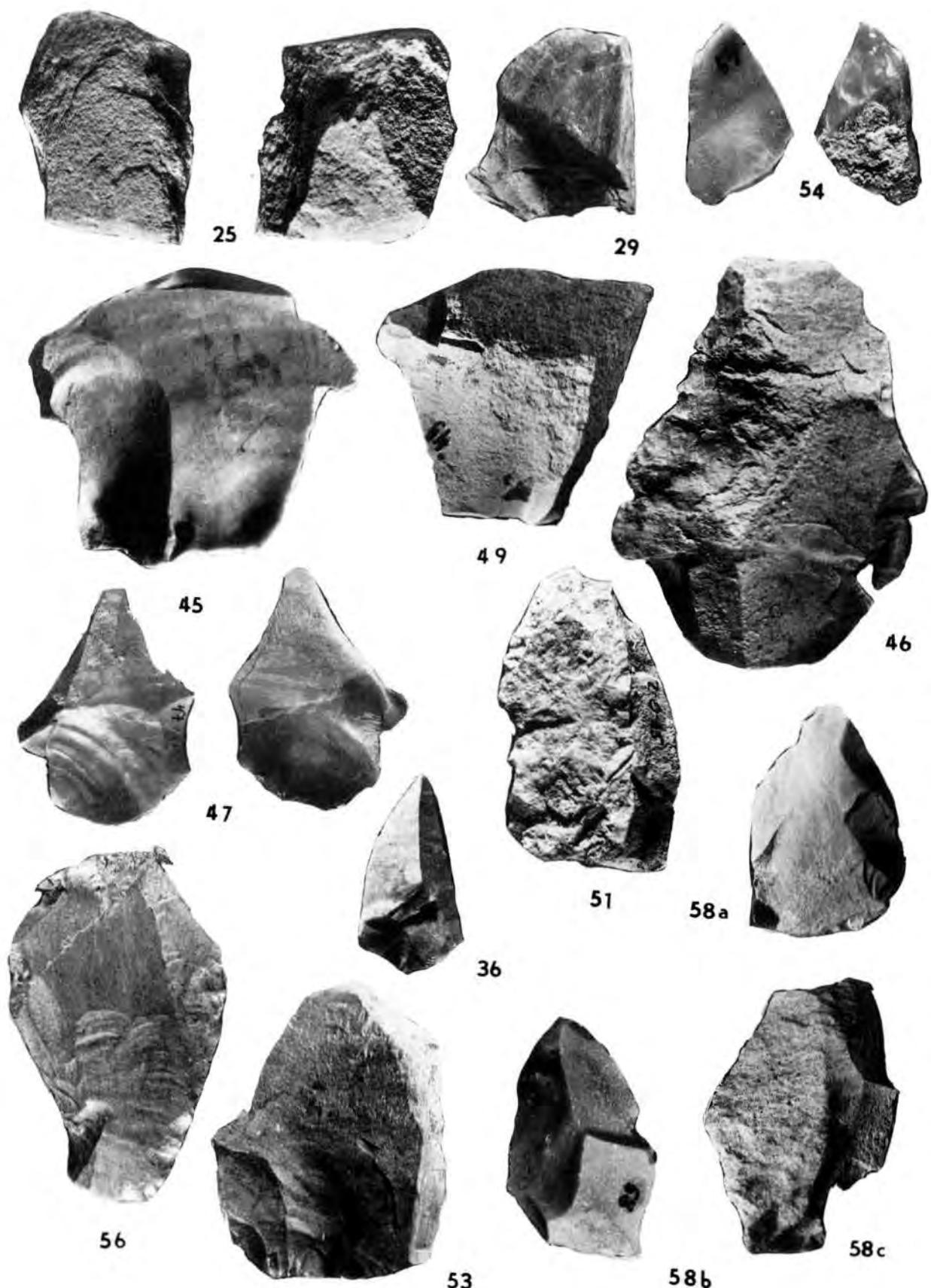
Taf. IV. Gánovce. Schicht 4.

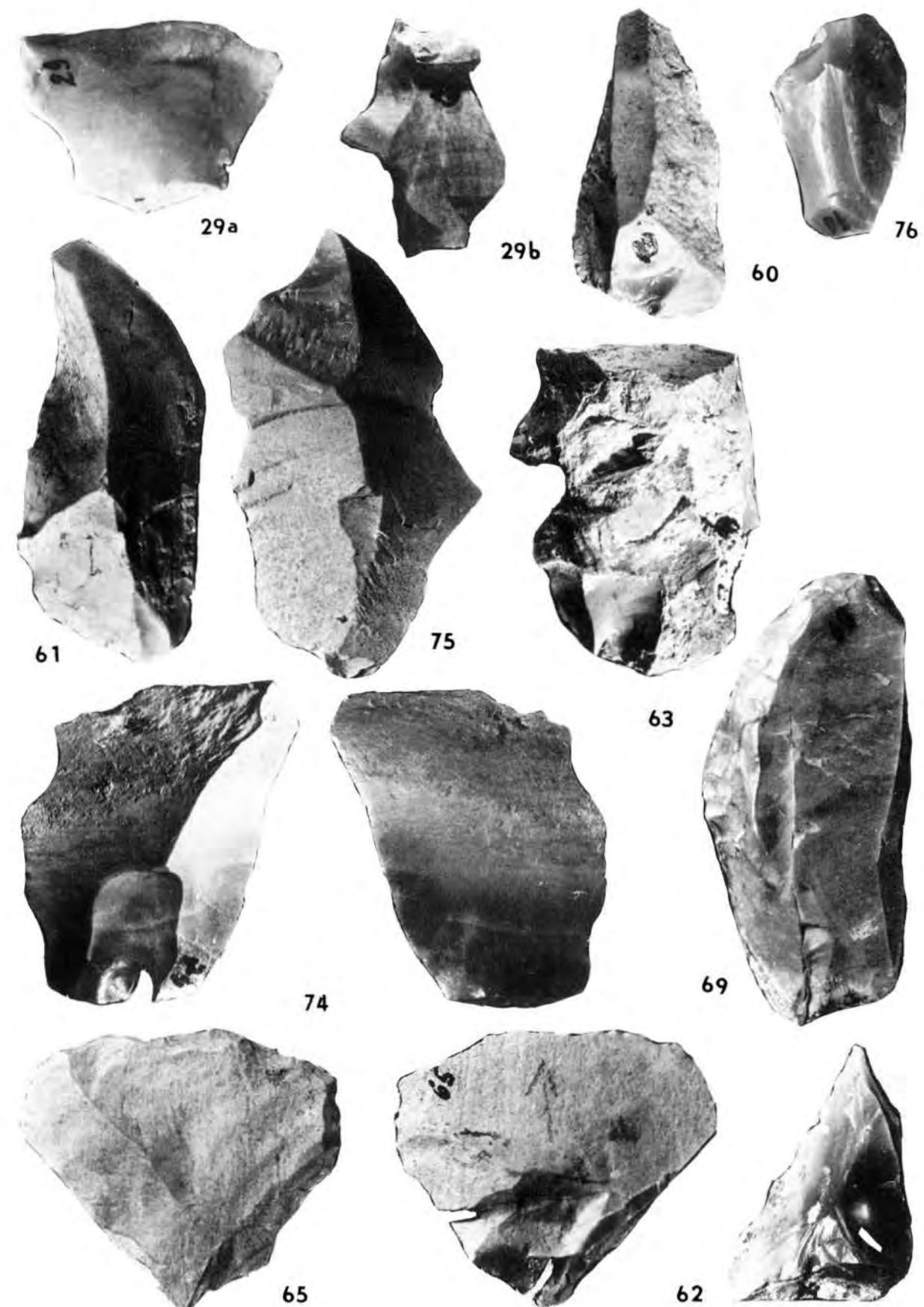
Taf. V. Gánovce. Schicht 4 (Nr. 58) und Jungpaläolithikum.

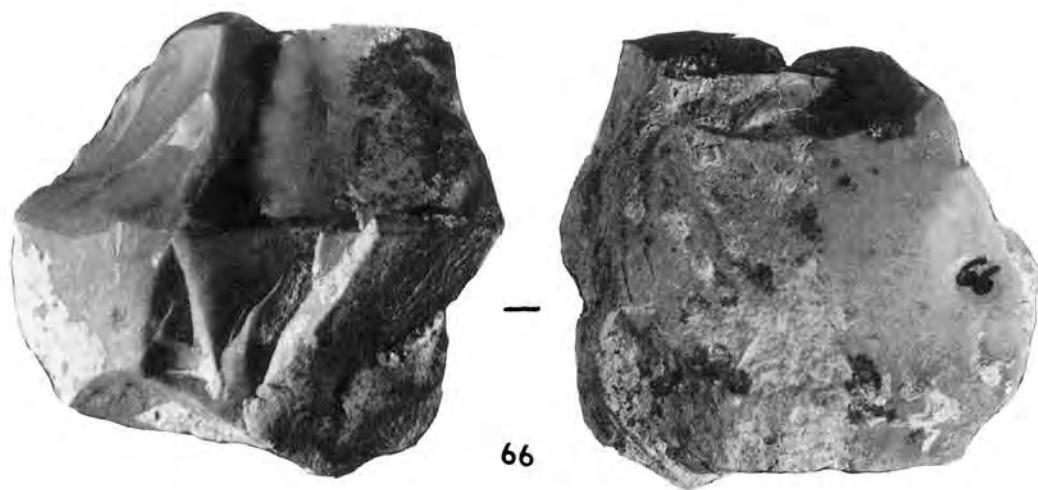
Taf. VI. Hörka. Schicht 1 (Nr. 1). Schicht 2a (Nr. 3, 8, 10, 14, 15, 18, 20). Schicht 2c (Nr. 21).

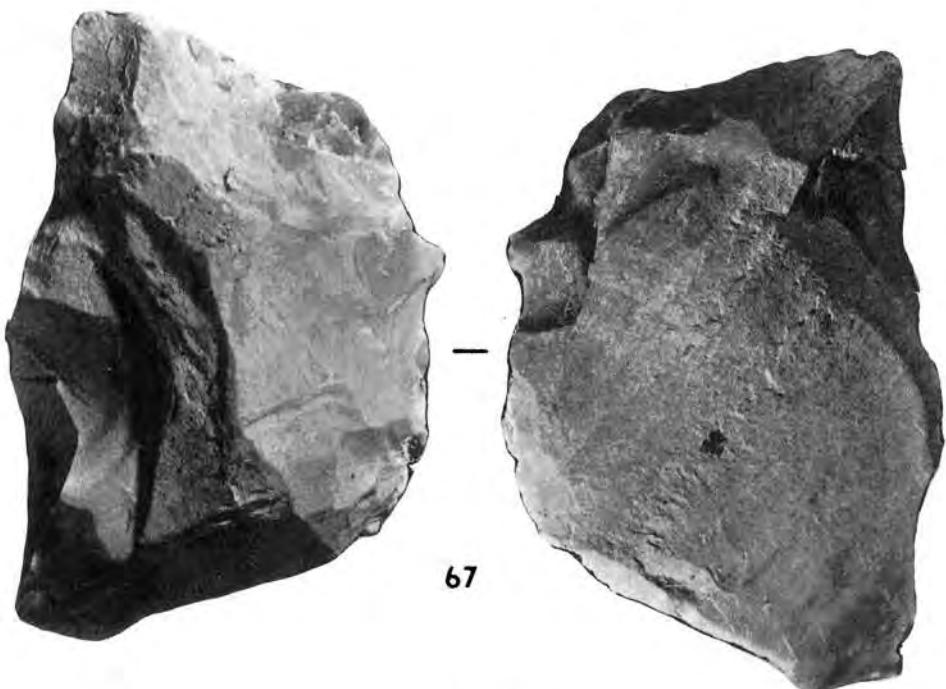
Taf. VII. Hörka. Schicht 2.

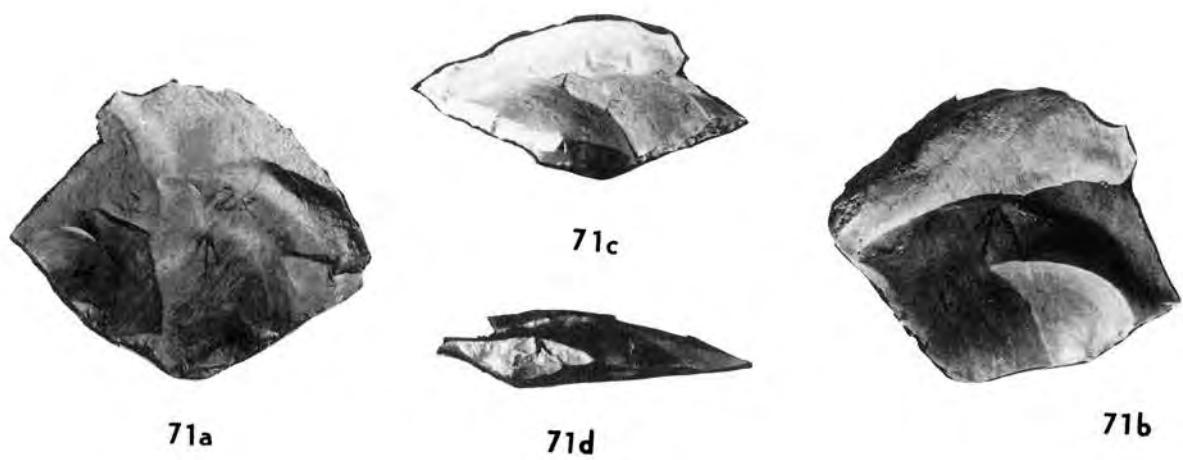
Taf. VIII. Hörka. Schicht 2.

66

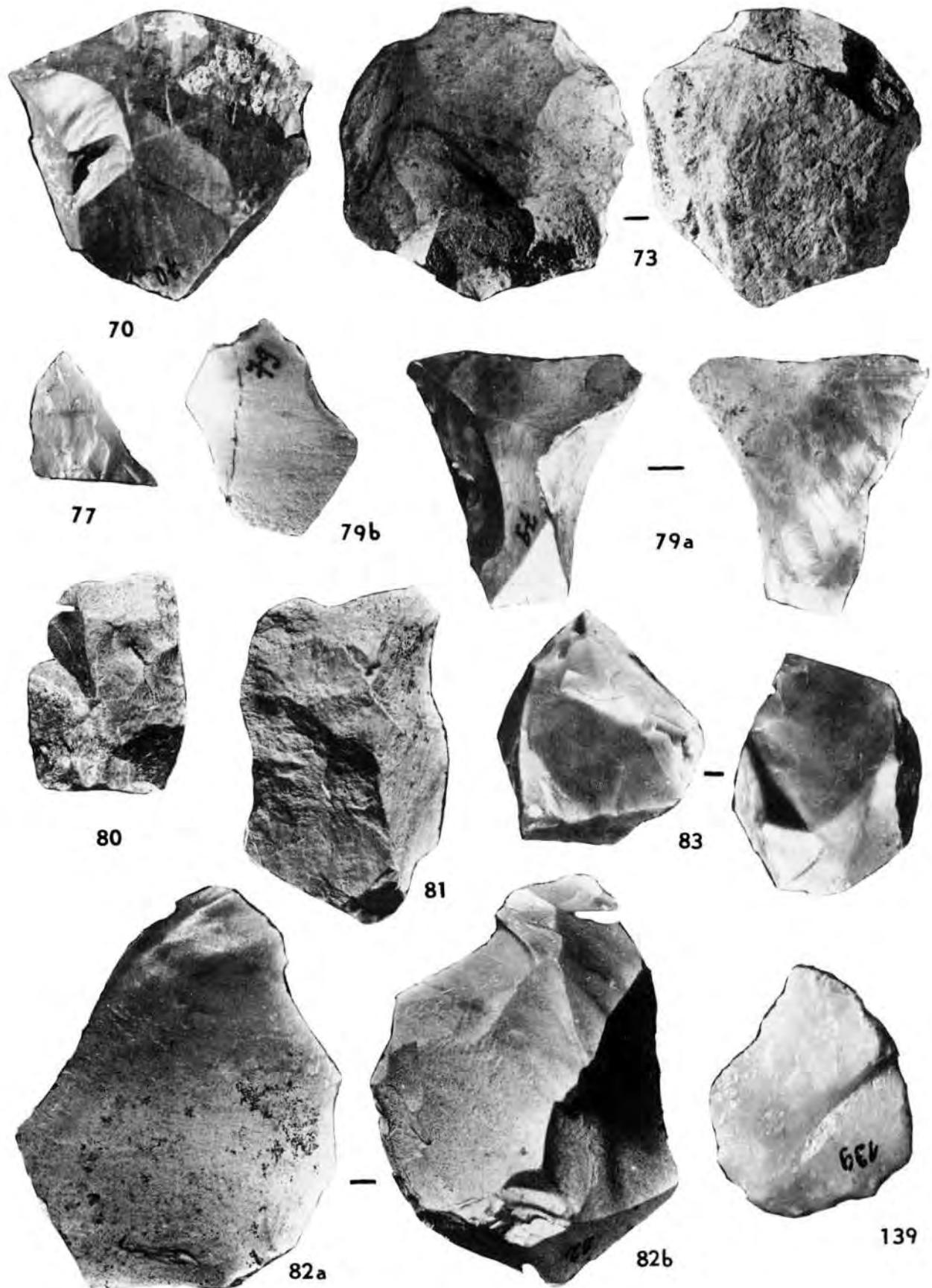
67

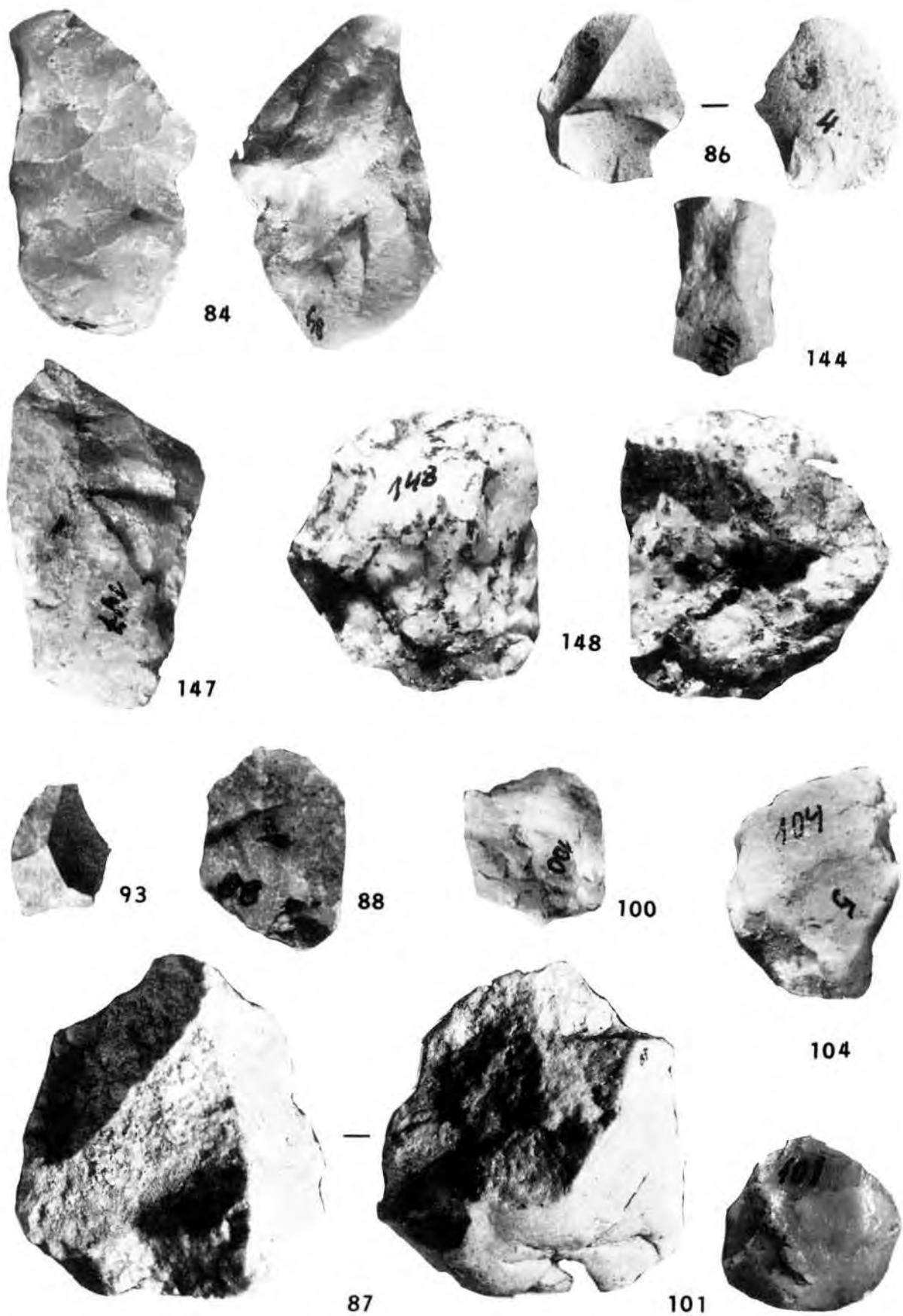
71a

71d

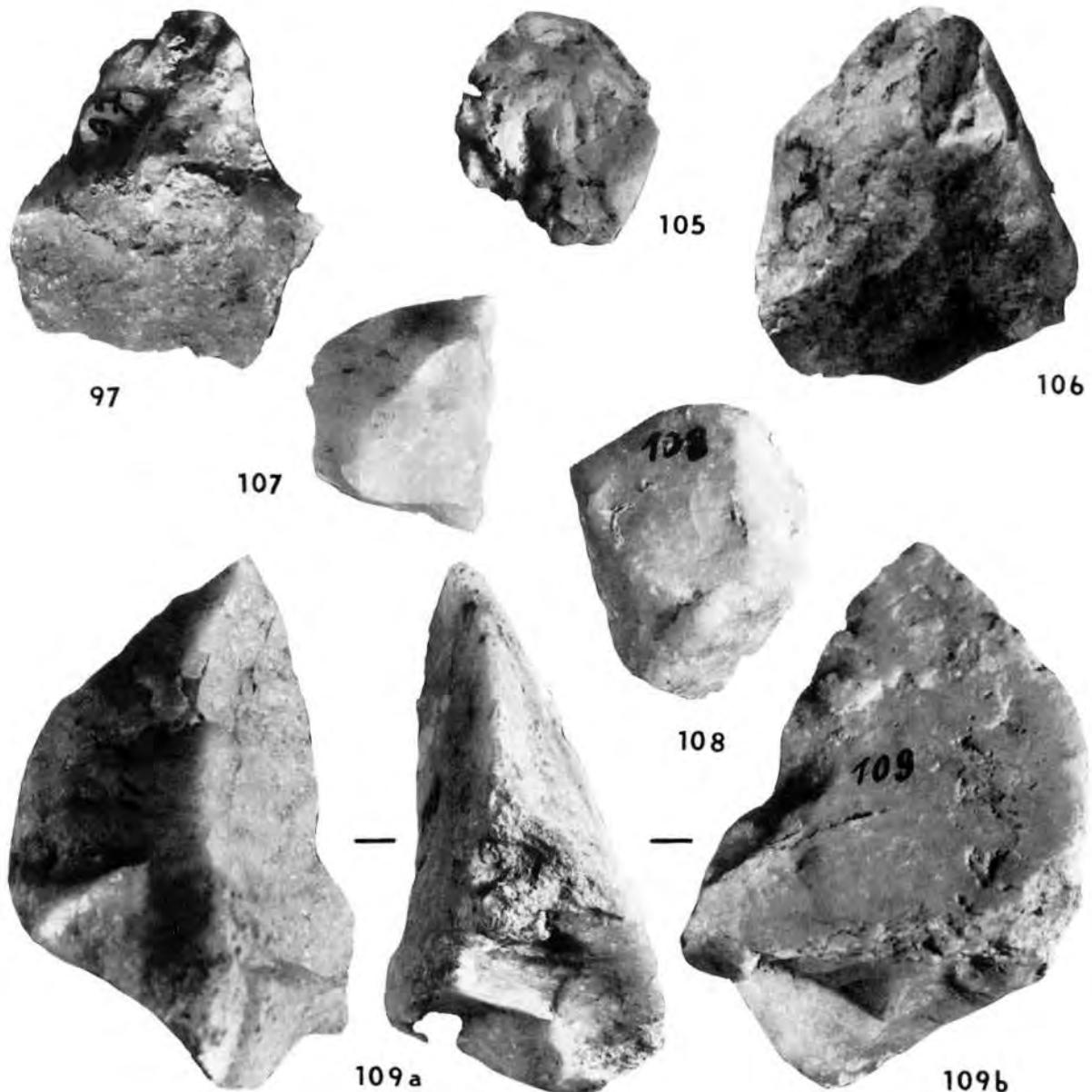
71b

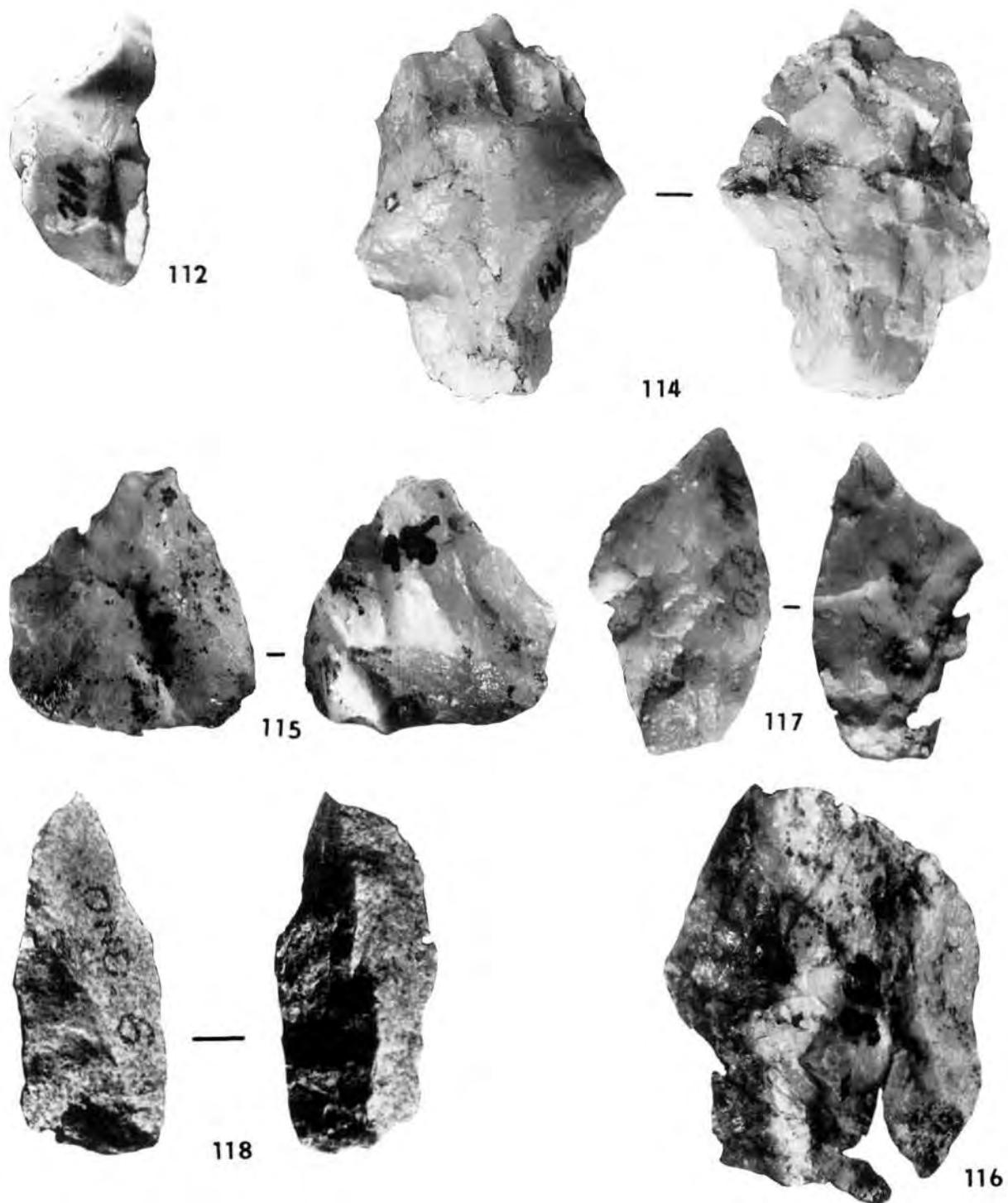
Taf. X. Hörka. Schicht 2. Krater (nr. 139).

Taf. XI. Hörka. Schicht 3 (Nr. 84). Schicht 4 (Nr. 86). Schicht 4–5 (Nr. 144, 147, 148). Schicht 5 (Nr. 87, 88, 93, 100, 101, 104).

Taf. XII. Hörka. Schicht 5.

Taf. XIII. Hörka, Schicht 6.

122

119

120

125a

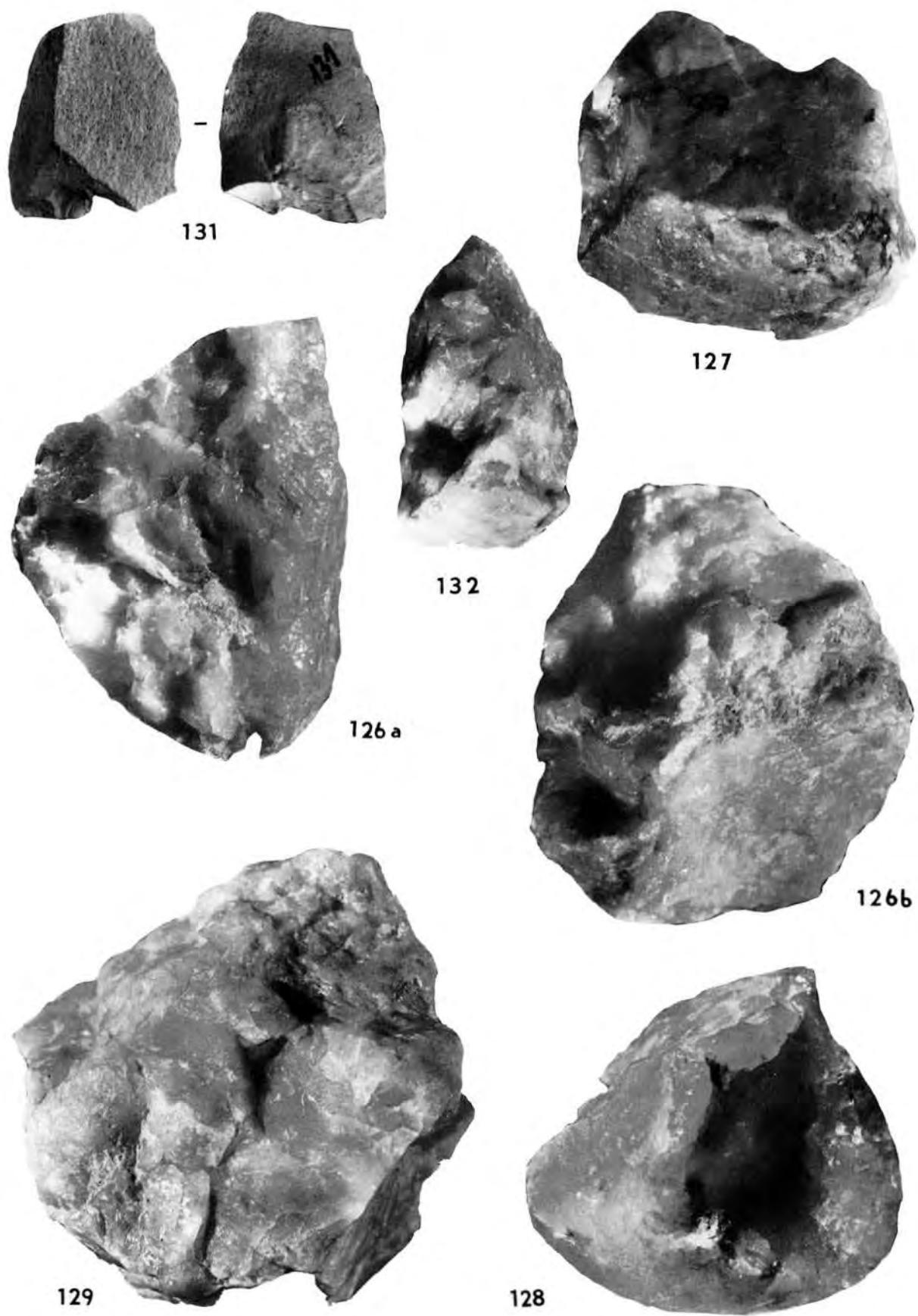

125b

125c

Taf. XIV. Hörka. „Krater“.

Taf. XV. Hörka. „Krater“.

136

139

133

142

142

141

140

Taf. XVI. Hôrka. „Krater“.

Среднепалеолитические индустрии мелких форм из памятников травертина в Спише

Ладислав Банес

Уже в конце XIX и начале XX-ого веков в северной части Словакии были известны разные палеолитические, палеоботанические и палеонтологические находки из слоев травертина, седиментированных в последнюю межледниковую эпоху (*interglacial Riss-Würm*). Число этих находок росло и в первой половине двадцатого века. В то время исследования этих памятников проводили прежде всего местные исследователи (A. Мюних, M. Греисигер, B. Гаитс, I. Липтак, позже к ним присоединились несколько венгерских и чехословацких ученых). В исследовании спишских памятников травертина значительный прогресс был отмечен в начале второй половины нашего века. Толчком к систематическому и комплексному исследованию травертинов послужила находка черепной коробки неандертальца, сделанная I. Петрбоком в с. Гановце перед второй мировой войной. Эту находку изучал Э. Влчек, который вместе с Ф. Прошеком руководил исследованиями на памятнике и при помощи методов естественных наук датировал предыдущие находки временем последней межледниковой эпохи. Одновременно были установлены и другие среднепалеолитические памятники с очень похожей палеоэкологической ситуацией. Автор был одним из участников этих работ и подвел итоги палеолитическим исследованиям в предложенной статье. Одновременно он описывает и основные условия находки основываясь на стратиграфических и палеоэкологических данных, которые были опубликованы под руководством Э. Влчека ранее. На основе этих результатов палеолитические памятники травертина под Высокими Татрами относятся к периоду среднего палеолита.

Каменная индустрия среднепалеолитических памятников травертина в Спише в отношении использованных видов сырья состоит из кварцевых и радиоларитовых артефактов. Оба вида сырья предупредили технологию производства и морфологический состав индустрии. Артефакты из радиоларита появляются прежде всего в ранних слоях уроцищ Гановце и Горки, они

делались из нуклеусов, которые в свою очередь перед отщеплением отщепов предварительно обрабатывались, если их ударная база не имела ровную поверхность. Найдки спишских среднепалеолитических артефактов мелких форм встречаются во многих последовательно сменяющихся слоях на разных памятниках. Они содержат скребла с прямым или округлым рабочим краем, поперечные, зубчатые и выемчатые орудия, двойные наконечники, с пятью краями или треугольные с толстой поднятой базой, соразмерные треугольные острия и острия с чешуком, дисковидные орудия, усеченные отщепы и отколы, обломки возникшие при производстве орудий и полуфабрикатов, далее отщепы возникшие при раскалывании нуклеусов и галек. Некоторые скребла с ретушью площасти (урочище Горка). Они напоминают более новые находки из окрестностей, а также некоторые артефакты из Задунавья.

Вся коллекция орудий из памятников в Спише выходит за рамки классических памятников, обозначаемых как мистериен. Более отдаленные памятники травертина в Центральной Германии (Рабуц, Таубах, Эрингсдорф) также нельзя надежно сравнить с найденными в Спише. Кажется, что развитие в Центральной Европе в период среднего палеолита было сильно раздробленно.

В статье приводится подробное описание среднепалеолитических находок из с. Гановце (слои 1–4), местоположения Горка (6 находочных положений), Бегаровце (2 находочных горизонта), Грабушице, Грановница (очаг 1).

Среди спишских среднепалеолитических памятников стратиграфия и развитие травертиновых осадков лучше всего показана на памятнике Гановце, где удалось зафиксировать семь комплексов слоев. I комплекс относится к голоцену. Комплексы II–IV представляют собой осадки последнего вюрмского ледникового периода содержащие находки верхнего палеолита и среднего палеолита. Большинство травертинов сложилось на протяжении последнего межледнико-

вого периода Рисс-Вюрм в V–VI комплексах. Нижнюю часть (VII) составляют стерильные слои позднего Рисса. На протяжении приведенного выше межледникового периода (по большей мере речь идет о бело-желтых, местами коричневых травертинах) можно с помощью отпечатков растений рассматривать полное развитие межледниковой флоры: в базальных слоях были обнаружены отпечатки полярной ивы (*Betulus*) и карликовой берёзы (*Salix*), свидетельствующие о периоде кустарниковой тундры. По направлению к верху увеличивается число отпечатков иголок сосны и листьев деревьев берёзы. Наличие этого растительного покрова свидетельствует о среде, напоминающей тайгу. Берёзы вытесняют постепенно смешанный дубовой лес (*Quercetum mixtum*) с отпечатками лещины, берёзы, дуба, ивы и еще выше находятся другие лиственные деревья, характерные для развития теплолюбимого смешанного леса. Вегетация за-

вершена слоем с отпечатками иголок еля и пихты.

Древнейшие среднепалеолитические находки встречались в средней части местонахождения в слое (1), который относится к сосново-берёзовому горизонту. Следующие слои с находками (2) относятся к периоду смешанного дубового покрова и (3) к периоду смешанного леса с хвойным лесом содержащим ель, пихту и сосну. Третий культурный слой временно совпадает с горизонтом, в котором был найден травертиновый лепок мозга неандертальца. В четвертом слое был обнаружен *Dicerorhinus*. Следующие находки из спишских травертинов, которые можно приблизительно датировать последним межледниковым периодом, нельзя пока что точнее датировать, как в случае памятника Гановце. По всей вероятности, тоже здесь можно говорить о подобном развитии природной среды.

Перевод М. Урбановой

НОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ДРЕВНЕСЛАВЯНСКОЙ КЕРАМИКИ НА ПОСЕЛЕНИЯХ ВОСТОЧНОЙ СЛОВАКИИ

ВОЙТЕХ БУДИНСКИ-КРИЧКА

(Археологический Институт Словацкой Академии Наук, исследовательский центр Кошице)

На раннеславянскую керамику на поселениях восточной Словакии и связанное с ней славянское население впервые обратил внимание исследователей Я. Пастор в 1955 г. своими находками на Сомоторской горе в с. Сомотор. Понятно, что эти находки вызвали значительный интерес археологов, главным образом в связи с их хронологическим определением. Я. Пастор (1958, с. 330, 334) на основе керамики датировал сомоторские селищные объекты VI–VII вв. К этой датировке склонялся также Я. Эйснер (1966, с. 104). Д. Бялекова (1980, с. 216) назвала находки на Сомоторской горе в своей хронологической схеме раннего средневековья сомоторским типом, датируя его поздней фазой раннеславянского периода, т. е. VII–VIII вв.

Открытие в 50-х и 60-х гг. на территории Восточной Словакии (список см. *Lamiová-Schmiedlová*, 1969, с. 404–458) многочисленных поселений римского периода, особенно его младшей фазы, пролило новый свет на вопрос о зачатках славянской керамики, а тем самым также на проблему древнейшего славянского заселения. Оказалось, что грубая керамика младшего и позднего римских периодов – если она не украшена – и раннеславянская керамика очень подобные не только по форме горшковидных сосудов, но также по материале и технологии производства. Именно эти неукрашенные черепки, обнаруженные в ходе разведочных и спасательных раскопок можно было на основе сопровождающего материала хронологически определить. Так как нам известно очень мало датирующих предметов, определяющих для римского периода становилась серая кружальная керамика. Типичные славянские сосуды украшенные горизонтальными резными волнистыми и прямыми линиями появляются лишь в VII в., но главным образом в VIII в.

Поселения римского периода располагались в основном в долинах рек, ручьев и на пойменных террасах почти по всей территории Юго-Восточной Словакии. Хотя раскопки пока проведены лишь на небольшой ее части, их результаты, также как и приобретенный в ходе поверхностных сборов материал дали немалое количество доказательств для того, чтобы они могли рассматриваться как сельско-хозяйственные усадьбы со следами домашнего ремесленного производства, в основном керамического и кузнечного ремесел, а изредка также ткачества, каменотесного и косторезного дел.

Так как нам известно лишь небольшое количество поселений периода переселения народов, складывалось у многих учёных впечатление, что в Восточной Словакии возник перерыв в заселении.

Не менее интересными с точки зрения древнеславянского заселения восточной Словакии были также находки на поселении, исследованном автором настоящей статьи в 1954, 1955 и 1959 гг. на площади Павловича и прилегающей к ней Будовательской улице в Прешове, датированные позднеримским периодом и началом эпохи переселения народов (*Budinský-Krička*, 1963а, с. 36). Исключительность находок привела к тому, что они были в специальной литературе обозначены как прешовский тип. Я. Эйснер (1961а, с. 177, 178; 1961б, с. 460) не сомневался в славянской принадлежности находок из Прешова, доказывающих большую славянскую экспансию из Закарпатья через Полонинские Карпаты на юг. Однако, он предлагает пока что не определять, к какой группе славян относятся находки прешовского типа. По его мнению, керамика из Прешова связана с позднечерняховской керамикой (*Eisner*, 1961а, с. 178), но Я. Эйснер (1966, с. 104) связывает ее также с наиболее ранними сосудами из подунайского типа. На то, что вопрос

о датировке прешовского типа остался нерешенным, указывают Д. Бялекова (1980, с. 216) и М. Ламирова-Шмидлова (1969, с. 477–478). Находкам из Прешова и современным им древностям такого рода в Словакии значительное внимание уделяет также Б. Хроповски (1982, с. 19, 20), по мнению которого носители керамики т. наз. прешовского типа были несомненно славяне; тип Прешов он считает важным элементом для освещения развития древнеславянских племен на территории Словакии (*Chropovský – Ruttay*, 1985, с. 84). По мнению Т. Кольника (1980, с. 202) тип Прешов, бытующий в позднеримский период и в начале эпохи переселения народов, является лишь более поздним этапом культурной группы, ранний этап которой представляют памятники Блажице–Островани. В связи с этапом Прешов он упоминает, что он характеризуется преобладанием лепной горшковидной керамики, имеющей, может быть, определенную генетическую связь с древнеславянской керамикой.

Среди советских археологов находкам прешовского типа (по их мнению культуры) уделяли внимание главным образом С. И. Пеняк и И. П. Русанова. С. И. Пеняк (1973, с. 6; 1980, с. 8, 16) высказывает мнение, что прешовская культура в первой половине I тысячелетия наряду с пшеворской культурой и культурой карпатских курганов участвовала в сложении славянских древностей в верхнем Потисье. По мнению И. П. Русановой (1976, с. 118, рис. 76) прешовская культура распространена в восточной Словакии и прилегающей к ней южной части Малопольши, на севере граничит с областью пшеворской культуры и на востоке с областью культуры карпатских курганов.

Поиски связи типа Прешов с черняховской культурой пока что не принесли более убедительных результатов (*Budinský-Krička*, 1963а, с. 37). В этом направлении более ободряющим кажется исследование взаимоотношений типа Прешов и пшеворской культуры, находки которой – хотя пока что только ее более ранней фазы – встречаются не только на поселении в Прешове (*Budinský-Krička*, 1963а, ц. 36, 37), но и на других памятниках в Восточной Словакии.

Результаты нынешнего состояния исследований показывают, что древности, связанные с типом Прешов, представляют собой особую своеобразную группу, занимающую территорию не только восточнославацких долин. Памятники этой группы встречаются также в низменности, где они представлены в настоящее время наход-

ками на поселении в с. Грань (*Budinský-Krička*, 1978е, с. 40, 41; 1980а, с. 47, 48), интересного также наличием керамики блажицкой группы (*Budinský-Krička*, 1978е, рис. 13: 9, 10; 1980а, рис. 19: 2, 10).

При изучении находок прешовского типа важнейшими все считаются их комплексы из г. Прешов, содержащие горшки грубого изготовления без орнаментации или же орнаментированные волной (уже значительно напоминающие о славянской керамике и образующие его своеобразный состав) и древности провинциально-римского характера (тонкая гончарная керамика, сосуды-зерновки с колетом, прясла, фибулы, гребень, монета Констанция II) и начала эпохи переселения народов (керамика), важные главным образом для датировки приведенного выше типа (табл. 1–11). С находками типа Прешов расходятся два богатых погребения в с. Островани и могильник гуннской эпохи в с. Капушани. Проявляя определеннуюдержанность, в настоящее время можно с ним связывать, по-видимому, только захоронение сожженного животного, обнаруженное в 1983 г. в с. Островани (*Lamiová-Schmidlová*, 1984, с. 131–135). В связи с поисками аналогий находкам прешовского типа западнее восточной Словакии особого внимания заслуживает поселение позднеримского периода и начала эпохи переселения народов в с. Злехов на территории Моравии (*Hrubý*, 1967, с. 656), напоминающие находками грубой и тонкой керамики прешовское поселение.

Настоящая работа имеет своей целью опубликовать новые находки славянской керамики из 28 выбранных объектов поселения раннеславянского и великоморавского периодов, т. е. находок VI–IX вв. Материал, полученный во время исследований на шести памятниках в области южного Земплина и Кошицкой котловины (рис. 1), составляет простая лепная керамика, которой уделяется в работе повышенное внимание, и керамика, подправленная на ручном гончарном круге. Славянская лепная керамика, имеющая важнейшее значение в проблематике древнеславянского заселения восточной Словакии, была обнаружена в течение наших раскопок и разведок также на других поселениях, а также на дюне Ургомок в с. Кралевски Хлмец (*Andel*, 1955, с. 166, рис. 10), на дюне Маломгомок в с. Стреда над-Бодрогом (*Andel*, 1955, с. 166; *Budinský-Krička*, 1980а, с. 46, таб. XXV: 1), в урочище Мочидла в с. Сомотор (*Budinský-Krička*, 1980б, табл. XXVI: 12), а также на Сомоторской горе

(*Andel, 1955, с. 166; Budinský-Krička, 1980b, с. 46, табл. XXVI: 15*), на дюне Верешгедь в с. Вельке Тракани (*Budinský-Krička, 1980a*), на дюне Апатьгомок в с. Стражске (*Čaplovič – Gašaj – Olexa, 1977, с. 93, рис. 44: 2, 5*), в урочище Градище (Заблатье) в с. Дворянки (*Budinský-Krička, 1951, с. 38, рис. 14: 4, 6*) и в последнее время также в с. Курим в долине верхнего течения Топли (*Budinský-Krička, 1978a, с. 44; Budinský-Krička – Mačala, 1985, с. 68, рис. 23: 8*). Сюда можно отнести также находки вышеупомянутой керамики более ранних курганов в с. Кралевски Хлмец (*Budinský-Krička, 1980b*).

Первые находки древнеславянской керамики на поселениях в восточной Словакии

Коромля, р-н Михаловце

Во время разведок на Восточнославацкой низменности в 1953–1954 гг. К. Андел обнаружил в урочище Гложинки в с. Коромля широкий слабо профилированный сосуд с выразительным округлым углублением на дне, датированный предгородиценской эпохой; более точные условия находки неизвестны. По К. Анделу во время его разведок это был

единственный раскопанный в восточной Словакии предгородиценский славянский горшок (*Andel, 1955, с. 165, рис. 9; Budinský-Krička, 1980b, с. 40, табл. XXVIII: 5*).

Сомотор, р-н Требишов

Ввиду того, что землянки, обнаруженные в 1955 г. Я. Пастором на Сомоторской горе в с. Сомотор, были первыми в восточной Словакии находками объектов поселения с древнеславянской керамикой, считаем полезным хоть вкратце повторить итоги этих значительных исследований (*Pastor, 1958, с. 327–331, табл. VIII–XII*).

Шурфовой Я. Пастор вскрыл на Сомоторской горе пять овальных в плане объектов. Объект 1 содержал лепные горшковидные сосуды без орнаментации с S-образной профилировкой или же с конически расширяющейся шейкой; в объекте было найдено также днище сосуда, по Я. Пастору изготовленного на круге. Часть керамического материала из объекта 2 относится к керамике грубого изготовления без орнаментации и часть к керамике S-видного профиля или с сильно отогнутым наружу венчиком, изготовленной на круге и орнаментированной волной и полосками горизонтальных линий. Среди находок из объекта 3 также встречаются обломки грубой лепной керамики без орнаментации и фрагменты гончарных сосудов с обиходной орнаментацией. В объекте 4 были обнаружены только три нетипичных обломка грубой лепной керамики и несколько фрагментов орнаментированной подправленной на круге керамики. Среди находок из землянки 5 кроме нетипичных и четырех орнаментированных черепков среднегородиценского облика (по Я. Пастору) встречаются также днища трех лепных сосудов. На основе керамики Я. Пастору датирует объекты

ПОЛЬША

Рис. 1. Верхнее Потисье – памятники довеликоморавского периода. ЧСФР: позднеаварские могильники: 1 – Кошице-Барца, 2 – Кошице-Шебастовце, 3 – Валалики, 4 – Граничина; поселения: 5 – Прешов, 6 – Блажице, 7 – Нижна Мишля, 8 – Вранов, 9 – Дворянки, 10 – Блатне Ремети, 11 – Вельке Тракани, 12 – Кралевски Хлмец, 13 – Сомотор, 14 – Стреда-над-Бодрогом, 15 – Коромля; СССР: 1 – Ужгород, 2 – Зуячево, 3 – Чепа, 4 – Червенево, 5 – Галоц, 6 – Лисково, 7 – Холмок, Федорово (по Пеняку, 1980); ВР: 1 – Карча.

1–4 VI–VII вв., остальные IX–X вв. Простую лепную керамику без орнаментации, которая лучше всего представлена в материале объекта 1, относит Я. Пастор к потисскому типу и находки керамики второй группы к подунайскому типу.

Блажице, р-н Кошице-провинция

При исследовании древнеславянской керамики на поселениях восточной Словакии заслуживают внимания также находки из объекта 4, вскрытого в 1959 г. Я. Пастором в с. Блажице. Я. Пастор (1961, с. 89–91, табл. IX: 1, 2, 5) датирует его позднеримским временем и эпохой переселения народов. Керамический материал вышеупомянутого объекта – углубленного жилища квадратного в плане, столбовой конструкции – разнообразен, весьма вероятно, что он относится к двум указанным периодам I тысячелетия. Среди находок жилища предположительно относящегося к первому периоду можно надежно датировать только обломки тонкой штампованной керамики блажицкой группы. Остальную керамику, попавшую в объект в результате более позднего вмешательства, можно датировать на основе других сосудов, найденных в заполнении объекта: горшковидный сосуд без орнаментации с низкой вертикальной шейкой грубого изготовления (табл. III: 5), горшок без орнаментации S-видного профиля со срезанным наискосок краем венчика, орнаментированный симметричной многорядной волной и изготовленный, по-видимому, на примитивном круге (табл. III: 4). Если первых два из описанных выше сосудов входят с последним в один комплекс, автор считает возможным датировать этот керамический комплекс не ранее VII в.

Стреда-над-Бодрогом, р-н Требишов

При раскопках в с. Стреда-над-Бодром кроме находок римского времени и эпохи переселения народов Б. Полла нашел также хорошо обожженный горшок серого цвета, со слабо отогнутым наружу венчиком, слабо выпуклым коническим корпусом и немного оттянутым дном, высотой 15,8 см (табл. III: 2). Б. Полла (1969, рис. 10: 5) в статье о приведенных выше находках опубликовал только его фотографию. (Находка обнаружена на поверхности; по А. Точику она относится к типу Корчак.).

Новые находки древнеславянской керамики на поселениях восточной Словакии

В этой главе мы описываем находки из выбранных селищных комплексов начала раннего средневековья, обращая особое внимание на керамический материал. Речь идет о находках, полученных в результате раскопок, проводившихся в восточной Словакии в 1970–1982 гг. кошицким филиалом Археологического института Словацкой академии наук, в сотрудничестве с Восточнословацким музеем в Кошицах на двух памятниках (Нижна Мишля, Вельке Тракани).

Нижна Мишля, р-н Кошице-провинция

Один из самых значительных керамических комплексов для изучения древнеславянской селищной керамики был получен во время спасательных раскопок Восточнословацкого музея в Кошицах (Д. Гашай), проведенных в 1979 г. в сотрудничестве с кошицким филиалом Археологического института САН (Л. Олекса) на южном склоне песчаной дюны Мольва в с. Нижна Мишля, на правом берегу Ольшавы, близ ее слияния с Горнадом. При разведках на месте земляных работ, проводившихся в связи с постройкой третьего участка газопровода, археологи заметили, что в разрезе траншеи шириной в 6, глубиной в 4 м, углубленной экскаватором для кладки труб газопровода, очерчиваются четыре объекта. Самым значительным был объект 1, который не удалось проследить полностью. В его очаге сохранился богатый керамический материал, в том числе четыре грубых сосуда, поддающихся реконструкции. В остатках других объектов находки не попадались.

Объект 1 в разрезе траншеи очерчивался как яма, углубленная в песчаный материк. Ее заполнение темного цвета выделялось под песчаным слоем дюны мощностью в 85–88 см. В центральной части объекта было углубление шириной 165 см и глубиной 20 см, его дно покрыто слоем угля толщиной в 5–10 см. На его поверхности в южной части были обломки сосудов. В заполнении объекта над очагом и в его окружности были найдены только единичные бутовые камни. При вскрытии остатков очага и окружающего его слоя заполнения объекта удалось приблизительно зафиксировать небольшую часть края жилища. По очертанию можно

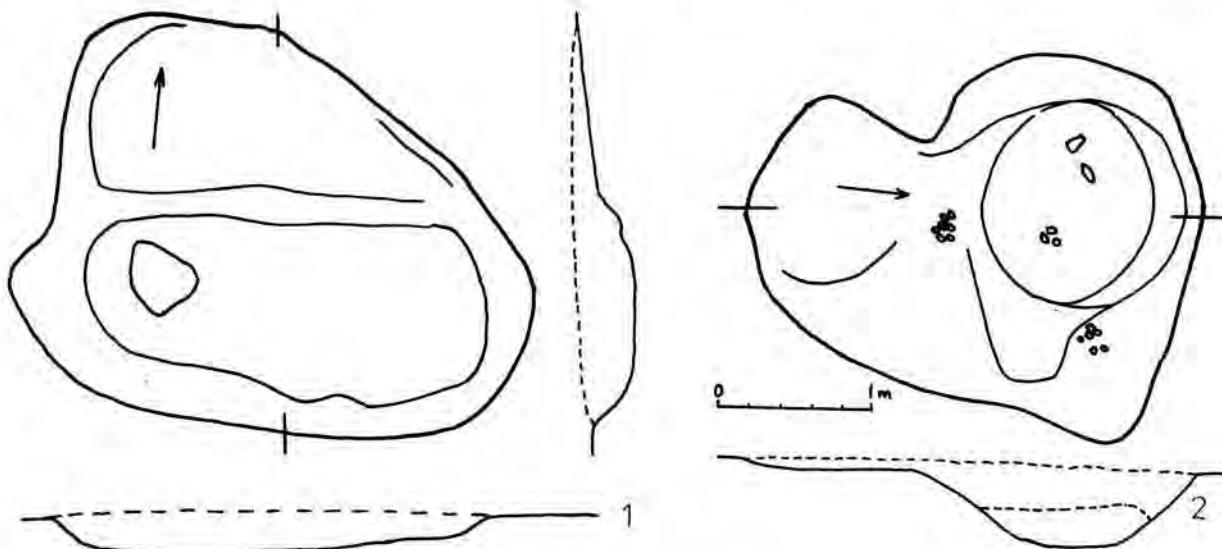

Рис. 2. Блатне Ремети. 1 – план объекта 4; 2 – план объекта 41.

предполагать, что оно квадратное в плане. Интересно, что на черепках, которыми был выложен очаг, не наблюдаются следы вторичного обжига. Сосуды изготовлены из глины с примесью дресвы, их поверхность бугристая, коричневого, местами серо-коричневого цвета, хорошего обжига.

1. Несимметричный горшок со слабо выделенной шейкой и с коническим, расширяющимся к верху корпусом, на дне округлое углубление диаметром в 5,3 см (!); высота 16,9 см, диаметр по венчику 16,3 см, макс. диаметр 15,8 см, диаметр дна 10 см (табл. III: 1).

2. Горшок S-видного профиля в верхней части с выразительными плечиками, сохранившийся частично. Высота реконструированной части туловища 20,2 см, диаметр по венчику 19,2 см, макс. диаметр 23,5 см (табл. III: 3).

3. Горшок похожей профилировки но с более пологими плечиками; высота 24 см, диаметр по венчику 17,2 см, макс. диаметр 20,5 см, диаметр днища 12,8 см (табл. III: 6).

4. Горшок похожей формы, сохранившийся частично, высота сохранившейся части 30,5 см, диаметр по венчику 29 см, макс. диаметр 31 см (табл. III: 7).

Объект, пока что наиболее выразительно представляющий древнеславянскую селищную керамику восточной Словакии, можно на основе описанного керамического комплекса датировать VI, не позднее начала VII вв.

Блатне Ремети, р-н Михаловце

Из многочисленных объектов (95), вскрытых в 1972–1974 гг. на обширном славянском поселении в с. Блатне Ремети, мы выбрали два наиболее древних объекта. Поселение расположено на небольшой возвышенности в урочище Ремецко (название урочища было импульсом для исследования поселения, ограниченном с юга и запада первоначально болотистой равниной) (*Budinský-Krička, 1978a*, с. 26–27).

Объект 4. Приблизительно почкообразный в плане, вытянутый по оси север–юг, длина 3 м, ширина 2,5 м. В большей северной части объекта была очажная яма длиной в 1,3 м, глубиной 53 см (рис. 2: 1). Толщина темного слоя в южной части объекта достигла 9 см. Находки сосредоточились в очажной яме, углубленной в илистый материк. В верхнем слое черноватого заполнения было 10 обломков лепной (грубой) керамики, кости животных (крупный рогатый скот, свинья, овца), единичные куски обмазки (два заглаженных с одной стороны), 59 камней и развал сосуда неизвестной культурной принадлежности. В нижнем слое заполнения объекта найдены многочисленные куски заглаженной с одной стороны обмазки очажного пода, фрагменты двух грубыx сосудов, мелкая миска и обломок точильного бруска (длина 5,3 см, ширина 4,6 см).

Керамика верхнего слоя ямы

Среди обломков грубой неорнаментированной керамики наиболее выразительными являются: обломок венчика (табл. IV: 7), верхняя часть горшка (табл. IV: 5); среди гончарной керамики – три обломка венчика с диаметром горла 12, 18 и 20 см (табл. IV: 4, 9, 10) и обломок корпуса горшка (табл. IV: 8); орнаментация: многорядная волна, полоска горизонтальных линий и пучок желобков с полоской насечек.

Реконструированная нижняя часть лепного сосуда красно-коричневого цвета, изготовленного из хорошо отмученной глины, раскрашенного в выпуклой части темнокоричневыми треугольниками: высота сохранившейся части 9,6 см, макс. диаметр 12 см, диаметр днища 6 см (табл. IV: 2). Сосуд связан с первобытним поселением.

Керамика из нижнего слоя ямы

Реконструированная толстостенная профилированная миска из глины с примесью дресвы, поверхность бугристая, желто-коричневого цвета с темносерыми пятнами: высота 11,1 см, диаметр горла 13,5 см, макс. диаметр 15,2 см, диаметр днища 7 см (табл. IV: 1).

Толстостенный реконструированный горшок со слабо отогнутым венчиком и расширяющимся к верху корпусом, из глины с богатой примесью песка, шероховатая поверхность охрово-коричневого цвета: высота 12 см, диаметр горла 13,5 см, макс. диаметр 12,4 см, диаметр днища 7,2 см (табл. IV: 3).

Мелкая лепная полусферическая миска из хорошо отмученной глины с примесью мелкого песка светлокоричневого цвета с красноватым отливом; высота 2,3 см, макс. диаметр 3,8 см (табл. IV: 6).

Объект, на основе грубой керамики, датируется VII в. Обломки кружальной керамики, главным образом фрагмент утолщенного профилированного венчика, орнаментированного насечками и пучками желобков (табл. IV: 8), могут рассматриваться как более поздняя примесь, появившаяся в результате объекта в IX–X вв.

Объект 41. Двухкамерный, приблизительно трапециевидный в плане, углубленный в илистый материк, ориентированный длиной по оси запад–восток. В южной его части находилась корытообразная яма с черно-серым заполнением в нижней части; длина 3,6 м, ширина 1,6 м, глубина 40 см. На ее дне в западной части находился слой угольков из очага диаметров в 50 см. В центре треугольной части объекта (длина 1,4 м, ширина 0,6 м, глубина макс. 20 см) находилось скопление угольков (рис. 2: 2; 11: 1).

Находки концентрировались главным образом в южной части объекта, близ очага. Это обломки славянской керамики (78), обнаружены также многочисленные кости животных (крупный рогатый скот, свинья, овца), угольки (луб, ясень), обломок точильного бруска, обломки речных камней (150)

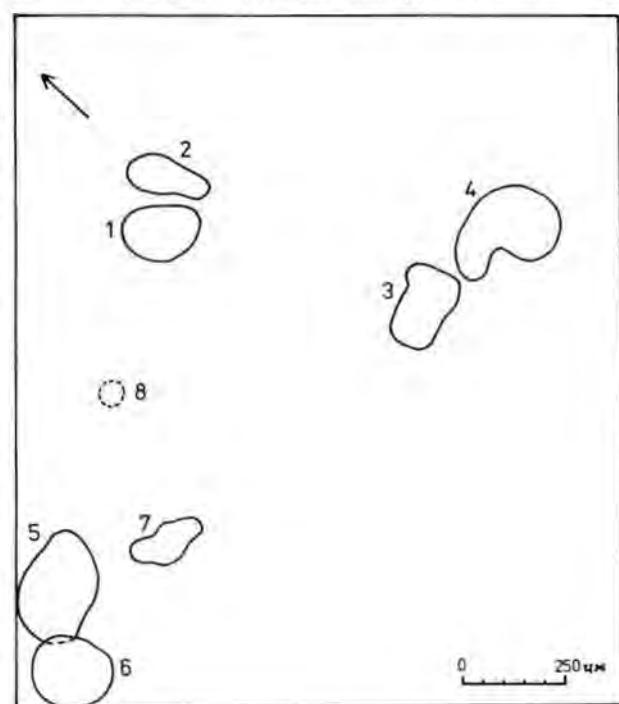

Рис. 3. Дворянки, урочище Вельки Кевеш. План объектов на поселении.

и фрагмент гончарного кувшина серого цвета, который можно датировать рубежом римского времени и эпохи переселения народов (табл. IV: 13).

Грубая керамика (40 фрагментов). Набор: реконструированный тонкостенный сосуд с низким цилиндрическим горлом, слабым перегибом корпуса и слегка оттянутым дном, из глины с примесью песка коричневого цвета, относительно заглаженная поверхность; высота 15,4 см, диаметр горла 10,5 см, макс. диаметр 13,1 см, диаметр дна 8 см (табл. V: 1); четыре фрагмента сосудов с низким цилиндрическим или слабо отогнутым наружу венчиком диаметром 10, 14 и 16 см (табл. IV: 11, 16, табл. V: 9), по краю венчика одного из них насечки (табл. IV: 12); конически расширяющийся венчик диаметром 18 см (табл. V: 15); выразительно отогнутый венчик диаметром 20 см (табл. IV: 14, 15) и обломок горшка орнаментированного округлым штампом диаметром 10–11 мм (табл. V: 3); глина преимущественно с примесью дресвы, бугристая поверхность коричневого, коричнево-серого, желто-коричневого, охрово-коричневого, редко темно-серого цвета.

Кружальная керамика (набор): слабопрофилированная чашевидная шейка – диаметр венчика 16 см (табл. V: 2); фрагменты днищ диаметром 12, 14 и 15 см (табл. V: 12); обломок со следами рельефного знака; обломки с орнаментом (многорядные волны, полосы горизонтальных линий, горизонтальные желобки, редко насечки) (табл. V: 4–8, 10, 11, 13, 14); материал песчаный, в отдельных случаях песчаник с примесью слюды, коричневый, коричневато-серый, красно-коричневый, редко охрово-коричневый, темно-серый цвет.

Керамика из объекта 41, как и в предыдущем объекте, относится к двум периодам поселения на возвышенности, причем грубая керамика датируется VII–VIII вв., подправленная на круге керамика, связанная с более поздним вмешательством, восходит к IX–X вв.

Дворянки, р-н Требишов

Обнаруженное Ю. Мацаком поселение расположено в уроцище Вельки Кевеш, на ровном поле в юго-западном направлении от села, в бассейне Ондавы, недалеко от ее слияния с Топлей. На основе положительных результатов разведок и разведочных исследований в 1980 г. (*Budinský-Krička, 1981, c. 37, 38, рис. 10–11*) и в 1981 г. (*Budinský-Krička, 1982, c. 47, 48*) кошицкий филиал Археологического института САН

в следующие два сезона в сотрудничестве с Ю. Мацаком, П. Мачалом и А. Мачаловой начал систематические исследования поселения. Уже находки собранные на поверхности а также взятые из слоя темной, болотистой пахотной земли мощностью 30–35 см показали и заполнения объектов подтвердили, что местонахождение было заселено в эпоху поздней бронзы, в славянское время и в развитом средневековье, спорадично также в период неолита и в римское время. В статье сосредоточимся на находках из восьми славянских селищных объектов (рис. 3), разбросанных на площади поселения и углубленных в иллистый материк.

Объект 1. Эта полуземлянка плохо очерчивается на темной поверхности пахотной земли. В материке удалось зафиксировать только ее нижнюю часть – мелкую, овальную яму, глубиной макс. 24 см (длина 1,9 м, ширина 1,35 м), ориентированную по оси СЗ–ЮВ. Найдены: гальштатская (21 обломок) и славянская (113 обломков) керамика, многочисленные кости животных (крупный рогатый скот, свинья, лошадь, коза), отщеп радиолярита, обломок точильного бруска, угольки (дуб) и речные камни. Остеологические находки и большинство черепков концентрируются в слое над заполнением ямы объекта.

Славянская керамика состоит из грубых горшковидных сосудов с различной профилировкой верхней части с яйцевидным или более выпуклым корпусом и с дном нередко слабо или выразительно оттянутым, диаметром 6–14 см (табл. VI: 12; VII: 6–9). Горло сосудов было S-видного профиля, или же низкое, ровное, иногда слабо отогнутое наружу; диаметр горла 10–20 см (табл. VI: 1–6, 8, 10, 11; VII: 1, 2, 4, 5, 10, 11). Из остальных находок керамики отметим: фрагмент сосуда с конически расширяющимся горлом (табл. VII: 3), многорядной волной орнаментированный обломок биконического сосуда (табл. VI: 9), волной орнаментированный фрагмент с вдавлениями на венчике (табл. VI: 7) и обломок горшка с закраинкой и ямкой на дне, изготовленного, по-видимому, уже на круге.

Объект 2. Также от этого объекта сохранилась только нижняя часть, овальная яма размерами 105 × 100 см, глубиной 12 см, ориентированная по оси СЗ–ЮВ. Найдены: 21 гальштатских и 27 по большей части нетипичных обломков славянской керамики грубого изготовления, часть точильного бруска (длина 6,3, ширина 5,7 см) (табл. VIII: 7), кости животных (крупный рогатый скот, свинья), угольки (дуб, ясень).

Более выразительные обломки славянской керамики: S-видного профиля венчик (табл. VIII: 8), фрагмент с треугольным врезом (табл. VIII: 6), обломок дна (табл. VIII: 9) и обломок нижней части горшка (табл. VIII: 10).

Объект 3. Неправильная в плане яма близка прямоугольнику с выступом в северо-западном углу, размеры 212 × 150 см, глубина 12 см, ориентированная по оси З–В. Найдены: 20 гальштатских и 15 по большей части нетипичных обломков славянской керамики грубого изготовления, обломок пряслы с диаметром 4,6 см, кости животных (лошадь), угольки (дуб, граб, клен, липа). Среди находок славянской керамики выразительны только три обломка венчика (табл. VIII: 3–5).

Объект 4. Почкообразный в плане с округлой ямой диаметром в 1,7 м в восточной части, ориентированный по оси З–В, размеры 275 × 205 см, глубина 25 см. Найдены: 43 гальштатских и только 20 по большей части нетипичных обломков славянской керамики грубого изготовления, кости животных (крупный рогатый скот, свинья), обломки речных

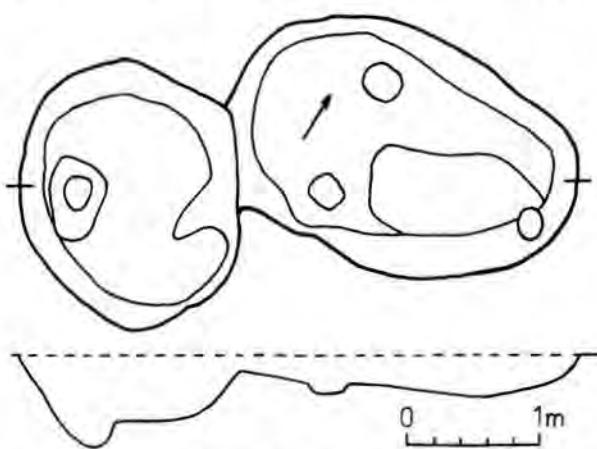

Рис. 4. Дворянки, урочище Вельки Кевеш. Планы объектов 5–6.

камней. Среди славянской керамики более выразительны только два обломка венчика (табл. VIII: 1, 2).

Объект 5. Овальная полуzemлянка в южной части разрушена объектом периода развитого средневековья (6), ориентированная по оси СВ–ЮЗ, размеры 235 × 193 см, глубина 35 см, на дне котлована три столбовые ямы диаметром 22, 28 и 30 см, глубиной 12, 10 и 16 см (рис. 4). Находки: пластика из обсидиана, резец из радиолярита (связаны по-видимому с неолитическим поселением памятника), около 22 обломков гальштатского облика, обломок тонкой серой керамики позднеримского периода – начала эпохи переселения народов, фрагменты славянской лепной керамики (310 обломков), часть биконического прясла, диаметром 3,1 см, высотой 2,1 см (табл. XI: 2); точильный бруск из песчаника, длиной 8,9 см, шириной 5 см (табл. X: 6); кости животных (крупный рогатый скот, олень), угольки (дуб, ясень), речные камни.

Обломки славянской керамики принадлежали к горшкам с низким, ровным, иногда слабо отогнутым наружу венчиком и сосудам с выразительной профилировкой шейки, диаметр по венчику 12–24 см (табл. IX: 1–10; X: 1–5, 7–9, 14); венчик был в отдельных случаях орнаментирован насечкой (табл. X: 1, 2); днища диаметром 8,5–17 см были слабо или выразительно оттянуты (табл. X: 11, 12, 15).

Остальные находки славянской керамики

Часть тулов более широкого горшка S-видного профиля; высота 8 см, диаметр горла 9,7 см, макс. диаметр 10,8 см, диаметр дна 7 см (табл. X: 13).

Многорядными волнами орнаментированный фрагмент биконического горшка с диаметром горла 16 см (табл. XI: 4) и обломок такого же сосуда с похожей орнаментацией (табл. XI: 3).

Часть тулов слабо профилированного кружкообразного сосуда: высота 5,1 см, диаметр горла 6 см, макс. диаметр 6,3 см, диаметр дна 4,7 см (табл. X: 10).

Восемь обломков, орнаментированных округлым штампом (табл. XI: 5–10).

Часть горшка с слабо отогнутым наружу венчиком, орнаментированным мотивом кессона: диаметр горла 16 см, макс. диаметр 19,5 см (табл. XI: 11).

По-видимому случайно попал в заполнение объекта фрагмент тонкостенного биконического изготовленного из тонкой глины на круге сосуда позднеримского времени и начала эпохи переселения народов (табл. XI: 1).

Славянская керамика из объектов 1–5 изготовлена из глины с примесью дресвы. Ее поверхность большей частью бугристая, шероховатая, коричневого, серо-коричневого,

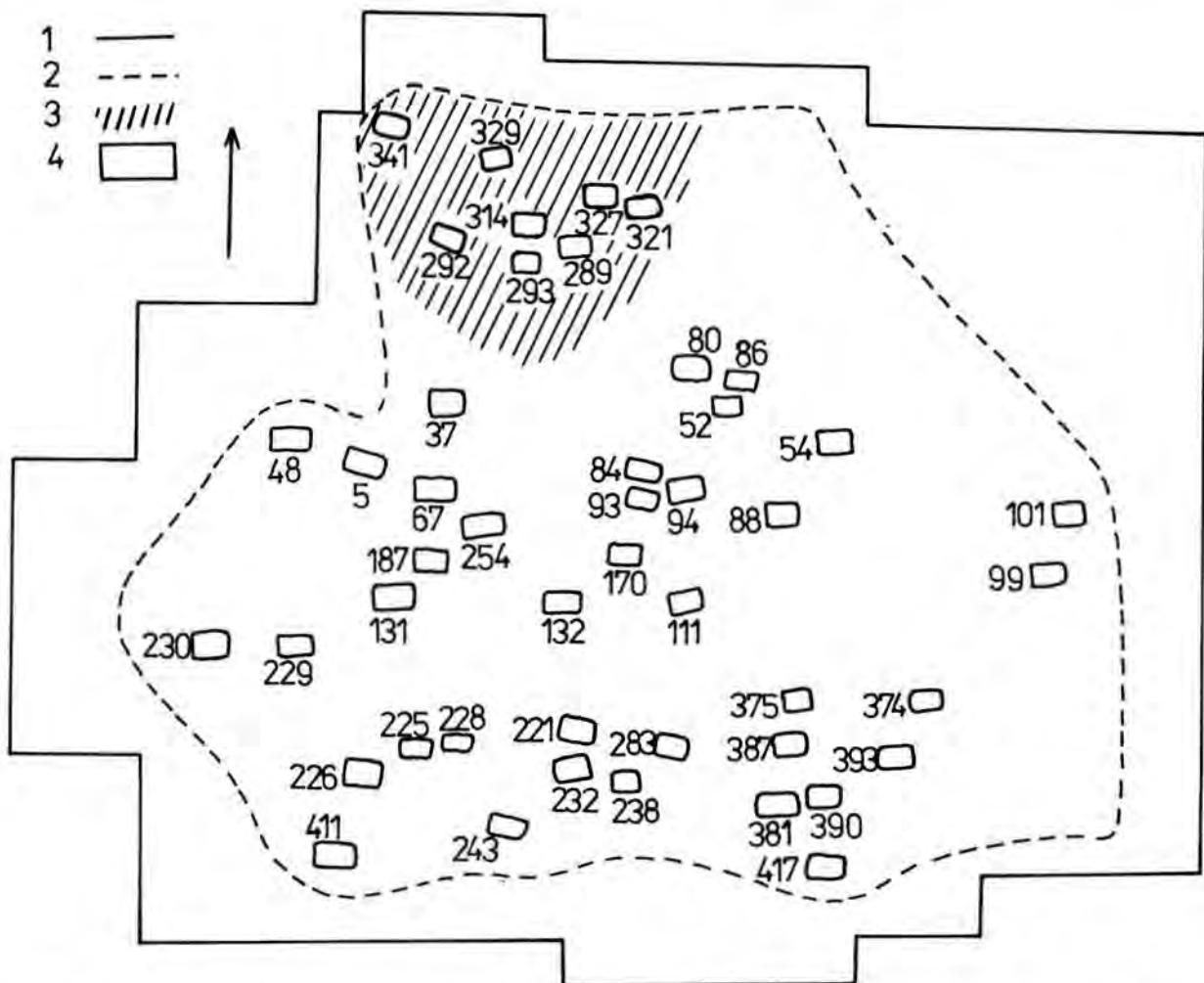

Рис. 5. Кошице-Шебастовце. План поселения (VII в.) и могильника (VII–VIII вв.) великормавского периода. 1 – граница исследованной площади, 2 – граница могильника, 3 – селищные объекты, 4 – погребения с конем.

красно-коричневого, охрово-коричневого, серого и темно-серого цвета. На основе керамики объекты можно датировать VII–VIII вв.

Объект 10. Овальная яма размерами 216 × 180 см, глубиной 10 см, ориентированная по оси З–В с остатками очага в восточной части, перед которым было округлое углубление глубиной 80 см. Находки: славянская керамика (14 фрагментов), обломки обмазки, железное лирообразное кресало длиной 5,1 см, шириной 3 см (табл. XII: 7), обломок клинка железного ножа длиной 6,7 см (табл. XII: 4), кости животных (крупный рогатый скот), обломок рога со следами обработки (олень). Три нетипичных обломка принадлежали сосуду грубого изготовления, остальные посуды горшковидных форм, изготовленной на примитивном круге, орнаментированной многорядной волной и полосами горизонтальных линий (табл. XII: 1–3).

Объект 12. Близкий в плане к букве L (рис. 11: 2) длина 2,2 м, глубина 10 см, ориентированный по оси З–В, с подом очага в северо-восточной части (диаметр 60 см) и с двумя столбовыми ямами, из которых одна была в северо-западном, вторая в юго-восточном углу объекта. Находки: неопределенные кости животных, два нетипичных обломка лепной керамики и три от гончарных сосудов, орнаментированных как обломки из вышеупомянутого объекта (табл. XII: 5, 6, 9).

Объект 15. Овальная яма размерами 260 × 80 см, глубиной в 15 см, ориентированная по оси В–З. Находки: славянская керамика (29 обломков), биконическое пряслице диаметром 3,4 см, высотой 1,8 см (табл. XII: 14), железный ножик длиной 15,2 см (табл. XII: 12), обломок кости животного (неопределенный). Большинство обломков принадлежит грубым горшкам коричневатого цвета. Из обломков была восстановлена низкая цилиндрическая миска; высота 5,5 см, диаметр бортика 13,3 см, диаметр дна 11,1 см (табл. XII: 13). К керамике грубого изготовления относится также фрагмент сосуда с рельефным валиком под венчиком (табл. XII: 16) и обломок горшка с конически расширяющимся венчиком

(табл. XII: 10). Три обломка подправленной на круге керамики принадлежат горшкам S-видного профиля, орнаментированных волной и полосами горизонтальных линий (табл. XII: 8, 11, 15).

Гончарная керамика из объектов 10, 12 и 15 изготовлена из песчано-слюдистой глины. Она коричневого, коричневато-серого и темно-серого цветов. В глине лепной керамики имеется примесь дресвы.

На основе описанных находок, но главным образом обломков керамики, подправленной на гончарном круге, упомянутые выше объекты можно датировать VIII в.

Кошице-Шебастовце, р-н Кошице

При исследованиях на конусообразной возвышенности Лапище в Кошицах-Шебастовцах кроме могильника лажнянской группы ранней эпохи неолита, объектов поселения позднего и финального периодов бронзы и обширного славяно-аварского могильника (Budinský–Klčka, 1978c, с. 208–214) была обнаружена также группа славянских селищных объектов, врезанных в желтый песчаник материк. Они располагались на площади размерами около 20 × 10 м в северной части исследованной площади (рис. 5), четыре (8a–11/70) тянулись по оси З–В, последний (7/70) находился южнее вышеупомянутых объектов.

Объект 7/70 (рис. 6). Прямоугольная квадратная в плане полуzemлянка с вертикальными стенами, размерами 3,4 × 3,8 м, глубина 35–38 см. В восточной половине объекта в черном заполнении из развали очага тянулся пояс речных камней длиной 2,6 м и шириной 0,8 м с большим количеством угольков (дуб, граб). В юго-западной части объекта была обнаружена овальная яма, по-видимому хозяйственная, размерами 1 × 1,7 м, глубиной 57 см. В южной окраинной части зафиксировано заполнение столбовой ямы диаметром 10–12 см. Кроме угольков в объекте были найдены только обломки славянской керамики (21), по большей части грубого изготовления.

Набор грубой керамики: три фрагмента венчика различного профиля (табл. XIII: 1, 2, 6), один – диаметром по венчику 16 см, орнаментированный ямками (табл. XIII: 1) и обломки днищ диаметрами 5, 12 и 14 см (табл. XIII: 7).

Набор гончарной керамики: украшенный многорядной волной с полосами горизонтальных линий фрагмент горшка диаметром по венчику 26 см (табл. XIII: 5), обломок с симметричной волной (табл. XIII: 3) и фрагмент дна диаметром 8 см (табл. XIII: 4).

Объект 8a/70. Яма близкая к кругу в плане, диаметром 2,9 м, глубиной 40 см, сильно разрушенная погребением 292 славяно-аварского могильника, которым был также разрушен объект 8/70 эпохи поздней бронзы, ранее перекрытым славянским объектом (8a/70). В остатках заполнения этого объекта наряду со славянской керамикой (19 обломков) и угольками (дуб, ясень), костью животного (которая позже пропала) и речными камнями был обнаружен также фрагмент бронзового браслета.

Набор лепной керамики: два фрагмента венчика, один S-видного профиля с диаметром 14 см (табл. XIII: 10), второй принадлежит горшку с низким, слегка отогнутым венчиком диаметром 18 см (табл. XIII: 9) и три обломка днищ диаметром 9, 10 и 12 см (табл. XIII: 8, 12, 13).

Несколько нетипичных обломков гончарной керамики. Бронзовый браслет в виде кольца диаметром 26,5 мм с немногим усиленными концами (сохранился один), датированный VII–VIII вв. (табл. XIII: 11).

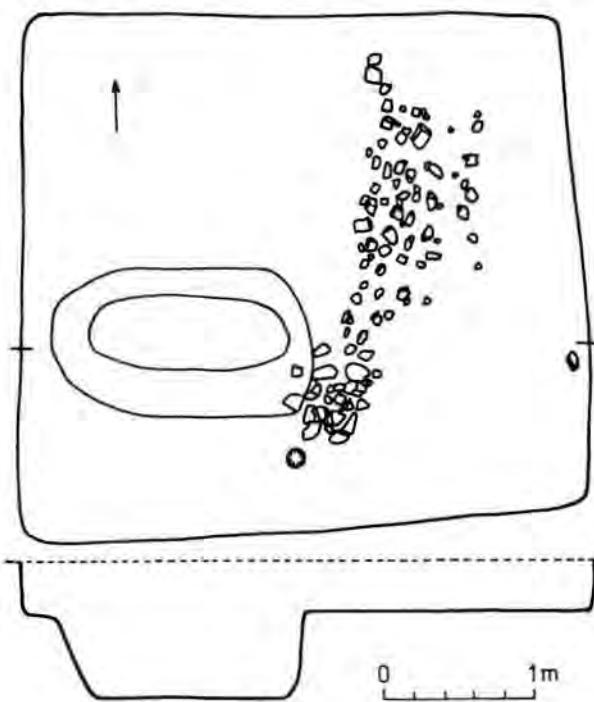

Рис. 6. Кошице-Шебастовце. План жилища 7/70.

На основе керамики и браслета с учетом того, что большая часть объекта перекрыта погребением, его можно датировать периодом предшествующим основанию славяно-аварского могильника, т. е. VII-первой половиной VIII в. Возможно, что браслет попал в заполнение объекта во время его разрушения вышеупомянутым богатым погребением воина.

Объект 9/70. Овальная яма длиной 2 м, глубиной 27 см. Находки: славянская керамика (31 обломок), точильный бруск длиной 4,6 см, шириной 2,9 см (табл. XIV: 4), кости животных (крупный рогатый скот), речные камни.

Набор грубой керамики: венчик горшка с низкой вертикальной шейкой диаметром по венчику 16 см (табл. XIV: 1), край сосуда со слабо расширяющимся венчиком (табл. XIV: 6), обломки миски с закругленными стенками из глины с примесью песка (диаметр по венчику 18 см, табл. XIV: 2) и фрагмент жаровни из тонко отмученной глины (диаметр бортика 21 см; табл. XIV: 5).

Среди находок подправленной на круге керамики более выразительным является только обломок с сквозным отверстием – следами ремонта, орнаментированный волной и резной линией (табл. XIV: 3).

Объект 10/70. Полуземлянка округлая в плане с нишей в северной стене, 4,15 × 3,75 м, глубиной 50 см, разрушенная погребениями славяно-аварского могильника – детским (310), с конем (314) и женским (323). Находки: славянская керамика (109 обломков), биконическое пряслице с диаметром 3,1 см, высотой 2,9 см (табл. XIV: 13), бронзовая бляшка, кости животных (крупный и мелкий рогатый скот), большое количество речных камней.

Керамика грубого изготовления (набор): обломок мешкообразного сосуда с диаметром по венчику 18 см (табл. XIV: 8) и фрагменты венчиков сосудов горшковидной формы с слабо расширяющимся или же S-образным венчиком (табл. XIV: 7, 9, 11, 12, 14–16; XV: 1, 2, 4), зачастую с оттянутым дном (табл. XV: 5, 7–11); иногда край венчика орнаментирован насечкой (табл. XV: 2) и вдавлениями (табл. XV: 4), или украшенный ямками (табл. XIV: 16); диаметр по венчику 12–18 см, диаметр дна 7,5–16 см. Почти полностью реконструированный горшок S-видного профиля, высота 16 см, диаметр по венчику 12 см, макс. диаметр 13,9 см, диаметр дна около 8,7 см (табл. XV: 3).

Гончарная керамика: несколько нетипичных обломков, два венчика с диаметром 10 и 12 см и восстановленный биконический сосуд, орнаментированный волной и полосами горизонтальных линий, материал песчаный, поверхность заглаженная, цвет серый, местами серо-коричневый, высота 20,8 см, диаметр по венчику 19,7 см, макс. диаметр 23,3 см, диаметр дна 11,2 см (табл. XV: 6).

Эллипсовидная верхняя часть литой бронзовой накладки пояса из двух частей с мотивом отдыхающего грифона; ширина 2,6 см (табл. XIV: 10).

Принимая во внимание тот факт, что объект разрушен погребениями славяно-аварского могильника, а также основываясь на керамике объект можно датировать VII-первой половиной VIII вв.

Значение бронзовой бляшки для датировки полуземлянки проблематично, так как она попала в слой, по-видимому случайно, при разрушении объекта вышеупомянутыми потреблениями.

Объект 11/70. Овальная яма размерами 2,6 × 1,8 м, глубиной 18 см. Находки: несколько нетипичных обломков лепной керамики, фрагмент венчика (табл. XV: 12) и два

украшенных обломка кружальной керамики (табл. XV: 13, 14), обломок сковороды и кости животных (свинья, крупный рогатый скот, лошадь).

Лепная керамика из поселения в Кошицах-Шебастовцах изготовлена главным образом из глины с примесью дресвы и гончарная – главным образом из глины с примесью мелкозернистого песка. Цвет лепной керамики: коричневый и коричнево-серый.

На основе керамики (рис. 9: 1–24), а также учитывая, что объекты нарушены погребениями славяно-аварского могильника (рис. 10: 1–12), небольшое поселение на возвышенности Лапише можно датировать VII-первой половиной VIII вв. С оговорками можно допустить, что жилища поселения дожили до появления могильника.

Вранов-над-Топльоу, р-н Вранов-над-Топльоу

В окрестностях села Ломница – в настоящее время часть г. Вранов-над-Топльоу – славянские поселения зафиксированы в урочищах На-Ломница, Мале-полью и Половини. Они были обнаружены Ю. Мацаком. Поселение в урочище На-Ломница расположено на правом, остальные на левом берегу реки Травка, недалеко от ее впадения в Топлю. Находки на поселении в урочище Половини, исследованного в рамках охранных раскопок и датированного IX в., были уже опубликованы (*Budinský-Krička*, 1980, с. 49, 50; 1981, с. 46, 47). Спасательные исследования поселения в этом урочище завершил в 1985 г. П. Мачала. В статье сосредоточимся на находках из селищных комплексов, вскрытых в урочищах На-Ломница и Мале-полью (рис. 7, 8).

На-Ломница. Из нескольких объектов, очерчивавшихся на поверхности пахотной земли, в рамках спасательных исследований вскрылись пока что два.

Объект 1/70. Овальная полуземлянка размерами 3 × 4,2 м, глубина 35 см, ориентированная по оси СЗ–ЮВ. Находки: славянская керамика (41 обломок), единичные куски печины, речные камни.

Среди находок грубой, лепной керамики выделяются два венчика (диаметром 14 см, табл. XVI: 1) и три обломка днищ, среди находок гончарной керамики – фрагмент, украшенный простой волной и горизонтальными желобками (табл. XVI: 2).

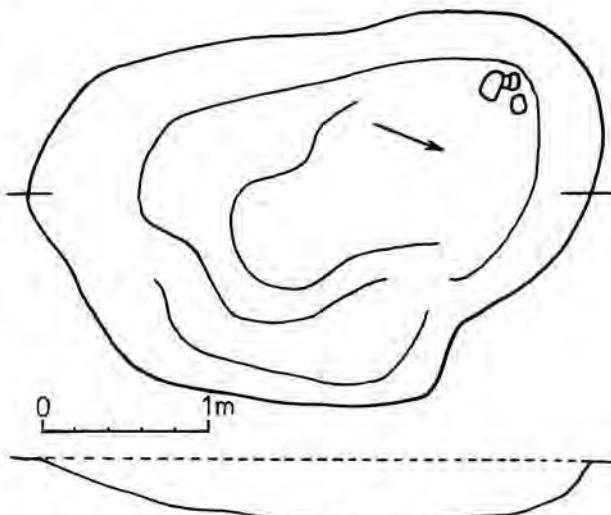

Рис. 7. Вранов-Ломница, урочище Мале полью. Объект 4/79.

Объект 2/78. Почти овальная, скорее округлая в плане яма размерами $3 \times 3,5$ м, глубина 15 см. Найдены: славянская керамика (130 обломков), обломок железного ножа длиной 7,2 см (табл. XVI: 9), куски печины, речные камни.

Среди единичных обломков лепной керамики выделяются три днища диаметром 8 и 16 см (табл. XVII: 8–10) и фрагмент сковородки (табл. XVII: 13).

Многочисленные обломки кружальной керамики относятся к горшковидным сосудам S-видного профиля; диаметр по венчикам 10, 14, 18 см (табл. XVI: 3, 8; XVII: 7), с менее или более выпуклыми стенками, в одном случае биконическим профилем туловы (табл. XVI: 6) и с дном, иногда слабо оттянутым, диаметром 7, 8,5 и 12 см (табл. XVII: 5, 12); сюда относится также обломок с рельефным округлым клеймом (табл. XVII: 11). Орнаментация: многорядные волны с полосами горизонтальных линий, простая волна, накол, мотив кессона и шахматной доски и полосы заштрихованных квадратов (табл. XVI: 3–8, 10, 11; XVII: 1–4, 6, 7).

Мале-польо. В этом урочище на обширном славянском поселении были обнаружены пока что два скопления объектов – одно недалеко от левого берега р. Трнавка, второе – более чем 200 м к северо-востоку от нее. В первом (южном) скоплении в 1971 г. в рамках спасательных раскопок частично вскрыты два объекта, разрушенные глубокой пахотой. В 1979 г. во втором (северном) скоплении прослежены еще три объекта (1, 3, 4) и один – 2а – в южном скоплении (Budinský-Krička, 1980, с. 50).

Южная группа объектов

Объект 1/71. Овальная в плане полуземлянка размерами $3,5 \times 4,3$ м, глубиной 60 см со следами очага в центральной части. Найдены: славянская керамика, часть точильного бруска и красно-коричневого песчаника (табл. XVIII: 14), железный ножик длиной 11,2 см (табл. XVIII: 10), железное четырехгренное в сечении шило длиной 9,6 см (табл. XVIII: 13), железный шлак, кости животных (свинья, мелкий рогатый скот, олень), два нетипичных обломка по-видимому сковород, речные камни.

Керамика грубого изготовления (16 обломков). Реставрированный горшок S-видного профиля, украшенный простой несимметричной волной, цвет желто-коричневый, высота 12 см, диаметр по венчику 13,3 см, макс. диаметр 15 см, диаметр дна 10 см (табл. XVIII: 8); венчики сосудов с низкой, ровной шейкой (диаметр по венчику 14 см, табл. XVIII: 4), слегка расширяющиеся венчики (диаметром 10 см, табл. XVIII: 5) или сильно отогнутые наружу (диаметр 22 см, табл. XVIII: 7), венчик мешкообразного сосуда (табл. XVIII: 3), обломок дна (табл. XVIII: 13).

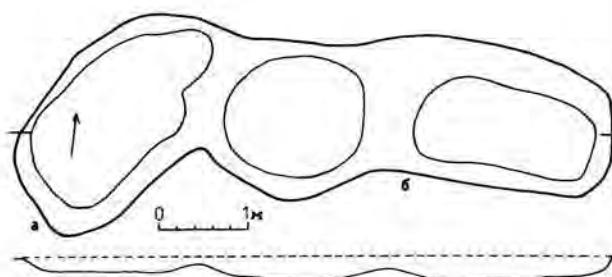

Рис. 8. Вранов-Ломница, урочище Мале-польо. а – план объекта 1/71а; б – план объекта 1/71.

Кружальная керамика (122 обломка). Набор: два обломка венчика (диаметр 14,5 и 13,5 см, табл. XVIII: 1, 6), обломки днищ с диаметром 10–16 см (табл. XVIII: 12), один с закраинкой (табл. XVIII: 11); орнаментация: многорядные волны и полосы горизонтальных линий (табл. XVIII: 1, 2, 9, 15, 16).

Объект 2/71. Большая его часть разрушена глубокой пахотой. Найдены: славянская керамика, биконическое пряслице, украшенное волнами из беловато-серой пастозной глины, диаметр 2,8 см (табл. XIX: 7), неопределимые кости животных, речные камни.

Керамика грубого изготовления (28 обломков). Набор: венчики сосудов с низкой, ровной шейкой и горшков S-видного профиля (диаметр по венчику 12–16 см, табл. XIX: 1–6, 8, 9, 11), обломки днищ (диаметр 10–18 см), фрагмент сковороды с закругленными стенками (табл. XIX: 10).

Гончарная керамика (106 обломков). Набор: фрагменты венчиков диаметром 14–16 см (табл. XX: 1, 2, 5, 6, 11), обломки днищ диаметром 8–14 см (табл. XX: 9); орнаментация: многорядная и простая, волны, полосы горизонтальных линий и наколы (табл. XX: 1, 3, 4, 7, 8, 10–12).

Объект 2а/79. Овальная яма, ориентированная по оси СЗ–ЮВ, размерами $2,3 \times 1,4$ м, глубиной 20 см. Найдены: славянская керамика, 2 куска печины, стеклообразный шлак (табл. XXI: 3), угольки (бук), речные камни.

Грубая керамика (16 обломков). Набор: два обломка сосудов с низким, слегка отогнутым наружу венчиком (диаметр 10; 12 см, табл. XXI: 2, 7), конически расширяющийся венчик диаметром 18 см (табл. XXI: 4), обломок, по-видимому, сковороды (табл. XXI: 13).

Кружальная керамика (21 обломок). Набор: три обломка венчика (табл. XXI: 1, 11, 12), украшенных волной и полосами горизонтальных линий (табл. XXI: 1, 5, 6, 8–10, 14).

Северная группа объектов

Объект 1/79. Жилище в три помещения, почти прямоугольное в плане, ориентированное по оси З–В, углубленное в желтый песчаный материк на 30 см. Размеры $6,75 \times 1,8$ м (рис. 8). Найдены: славянская керамика (429 обломков), кресало из радиолярита (табл. XXIII: 1), сферическое прясло диаметром 3,4 см (табл. XXIII: 2), кости животных (крупный рогатый скот, свинья), угольки (бук, дуб, ясень, клен, граб, терн) и большое количество камней (около 400 штук), концентрирующихся главным образом в центральной части объекта.

Керамика грубого изготовления (около 383 обломков). Обломки горшковидных сосудов с низким, ровным или слабо отогнутым наружу венчиком, обломки венчиков сосудов S-образного профиля, нередко с усиленным краем и обломки горшков с вогнутым внутрь венчиком (диаметр по венчику 14–28 см; табл. XXII: 1–23), фрагменты днищ диаметром 6–14 см (табл. XXII: 24), обломок конусовидной миски высотой 3,6 см (табл. XXII: 26), фрагменты сковород (диаметр по бортику 20–40 см) с косыми или вертикальными стенками (табл. XXII: 27–29) и тарелкообразной сковороды (табл. XXII: 25) и нетипичный материал.

Гончарная керамика (46 обломков). Венчики диаметром 12–18 см и фрагменты других частей горшковидных сосудов с обиходной орнаментацией (волна и полосы горизонтальных линий) (табл. XXIII: 3, 5–14) и нетипичный материал.

Объект 3/79. Очаг почти круглый в плане, размерами $1,6 \times 1,8$ м с подом толщиной 2–2,5 см, беловато-серого, местами охрово-красного цвета, расположенный на желтом песчаном

материке; в окраинных частях 25–35 см, в центральной части 40 см под поверхностью. В черном сыпучем слое заполнения очага были найдены фрагменты славянской керамики грубого изготовления (61 обломок) и большое количество обожженных камней (150 штук).

Большинство фрагментов принадлежит сосудам с низким ровным или слабо отогнутым наружу венчиком (табл. XXIV: 1, 4–6, 8, 9) и только в отдельных случаях венчик отогнут сильнее (табл. XXIV: 2, 7, 11), некоторые сосуды имеют бочкообразную форму (табл. XXIV: 3); диаметр по венчику 8–16 см (табл. XXIV: 10, 12). С лепной керамикой связан также обломок сковороды (табл. XXIV: 13). Только на одном обломке имеются следы украшения (табл. XXIV: 5), на другом – имеются следы на венчике (табл. XXIX: 2), которые свидетельствуют, по-видимому, об изготовлении на ручном круге.

Объект 4/79. Полуземлянка овальная в плане (рис. 7), врезанная в желтый песчаный материк, ориентированная по оси СВС–ЮЗЮ, размерами 3,4 × 3,2 м, глубиной 35–40 см. Находки: славянская керамика (98 обломков), обломок биконического прясла диаметром 3,2 см (табл. XXV: 4), фрагмент сковороды больших размеров (табл. XXV: 17), куски обмазки, кости животных, по большей части обожженные (крупный рогатый скот, свинья, олень), угольки (дуб, явор, граб, ива), многочисленные камни.

Среди четырех обломков керамики грубого изготовления выразительны два венчика диаметром 14 и 12 см (табл. XXV: 8, 15) и фрагмент с примитивным образом нанесенной многорядной волной (табл. XXV: 5).

Набор изготовленной на круге керамики: венчики диаметром 12–20 см (табл. XXV: 1–3, 6), обломки днищ диаметром 8–10 см (табл. XXV: 9, 10, 13) и других частей сосудов; орнаментация: простая волна, двойная, многорядная волна, полосы горизонтальных линий и желобков, горизонтальные ребра (табл. XXV: 1–3, 6, 7, 11, 12, 14, 16).

Что касается материала из объектов поселения в г. Вранов-над-Топльоу, лепные сосуды были сделаны по большей части из глины с примесью дресвы, нередко также мелких камешков, а посуда, подправленная на круге, как правило, из глины с примесью песка или песчано-слюстистой глины. Поверхность грубой керамики по большей части бугристая и шероховатая, коричневого, серо-коричневого, иногда красно-коричневого, охрово-коричневого, желто-коричневого и темно-серого цвета. Поверхность кружальной керамики заглажена, ее цвет чаще коричневый чем красно-коричневый, желто-коричневый или темно-серый.

При датировке находок можно учесть только керамики. Металлические находки – фрагменты ножа и шило не имеют значения для датировки. На основании керамики объекты 1/70 и 2/78, выявленные в урочище На Ломнице, и объекты 1/71, 2/78 и 3/79, вскрытые в урочище Мале-польо, можно датировать VII–VIII вв., объекты 1/79 и 2а/79, обнаруженные в том же самом урочище – VIII в., объект 4/79 главным образом на основании двух фрагментов венчика (табл. XXV: 1, 5) датирован IX в.

В связи с поселением в урочище Мале-польо следует еще добавить, что в 1984 г. в рамках спасательных раскопок, вызванных мелиорационными работами, автор в сотрудничестве с Ю. Мацаком и П. Мачалом выявил на нем еще 15 славянских селищных объектов, среди которых особого внимания заслуживает главным образом печь купольной конструкции для выпечки хлеба, остатки которой были перекрыты обломками жерновов.

Вельке Тракани, р-н Требишов

Памятник зафиксирован Д. Гашаем из Восточнословацкого музея в Кошицах и Л. Олексом из кошицкого филиала Археологического института САН в ходе разведок дюны Эрденгешдомб (высота 108,9) севернее села. Конусообразный холм был разрушен не столько силосными ямами, сколько песчаным карьером, который уничтожил уже его большую часть. В восточной стене карьера вышеупомянутые археологи зафиксировали остатки селищных объектов периода неолита и славянской эпохи (1) и в стенах самой восточной из силосных ям остатки других селищных объектов неолитического и славянского периодов (2–5), из заполнения которых происходит керамический материал. Остатки славянских объектов, врезанных в желтый песчаный материк в 1978 г. исследовал автор настоящей статьи, который в конце спасательных раскопок пробным шурфом раскрыл также часть культурного слоя славянского поселения, очерчивавшегося в западной стене песчаного карьера (*Budinský-Krička, 1980a*, с. 56).

Объект 1. Сохранились только остатки его заполнения, в которых обнаружено несколько обломков славянской керамики с обычным украшением (многорядная и простая волна, полосы горизонтальных линий, желобки) горшков, изготовленных на круге.

Объект 2. Сохранилась полукруглая яма глубиной 25 см и шириной 2 м с овальным углублением глубиной 15 см (размеры 1,8 × 1 м) северо-восточной части. Находки: славянская керамика, костяное шило длиной 10,3 см (табл. XXVI: 6), обломок точильного бруска длиной 4 см (табл. XXVI: 12), обломок прясла (табл. XXVI: 5), кости животных (крупный и мелкий рогатый скот, свинья, олень), куски обмазки и камни.

Керамика грубого изготовления (13 обломков). Фрагмент полусферической толстостенной миски высотой 11,5 см, диаметром по венчику 25 см (табл. XXVI: 2) и нетипичные обломки.

Керамика, изготовленная на круге (41 обломок). Фрагменты венчиков и других частей сосудов, чаще украшенных многорядной волной и полосами горизонтальных линий, чем простой волной и желобками; диаметр по венчику 12–24 см, диаметр дна 8–16 см (табл. XXVI: 1, 3, 4, 7–11, 13).

Объект 3. От него сохранилась яма глубиной от 18 до 25 см и шириной от 1,2 до 2 м (на северной стороне). Находки: славянская керамика, куски обмазки, кости животных (крупный рогатый скот, свинья, олень) и камни.

Среди находок лепной керамики (8 обломков) наиболее выразителен фрагмент миски с закругленными стенками диаметром по венчику 26 см (табл. XXVII: 1) среди находок гончарной керамики (21 обломок) – фрагмент венчика с обыкновенным украшением диаметром 26 см (табл. XXVII: 3), обломки с той же орнаментацией (табл. XXVII: 2, 4, 6) и фрагмент дна (табл. XXVII: 5).

Объект 4. От него сохранилась полукруглая яма глубиной 20 см и шириной 3,4 м. Под ее северной частью в профиле силосной ямы зафиксировано заполнение объекта поселения позднего каменного века, раскопанного Д. Гашаем (1980, с. 105–116). Находки: керамика (239 обломков), два куска обмазки, многочисленные кости животных (крупный рогатый скот, свинья, олень), камни.

Керамика грубого изготовления (140 обломков) преобладает над находками керамики, подправленной на круге (99 обломков). Венчики по большей части с S-образным профилем (табл. XXVII: 8–11, 15; XXVIII: 1, 3–11, XXIX: 1–3),

фрагментов принадлежащих сосудам с низким ровным венчиком – меньше (табл. XXVII: 7, 12–14; XXVIII: 2); некоторые днища были оттянуты (табл. XXVIII: 12–16); диаметр по венчику 12–22 см, диаметр дна 8–14 см. На одном фрагменте сохранилось сквозное отверстие – следы ремонта (табл. XXVII: 10). Сковороды имели косые, вертикальные или закругленные стенки, высотой от 1 до 3–4 см, диаметром по бортику от 13 до 28–30 см (табл. XXVIII: 17–25).

Гончарная керамика. Фрагменты сосудов со слегка, а в отдельных случаях с выразительно отогнутым венчиком, с обыкновенным украшением (многорядная волна, полосы горизонтальных линий); диаметр по венчику 14–16 см, диаметр дна 8–12 см (табл. XXIX: 4–12).

Объект 5. От этого объекта также сохранилась полукруглая яма (шириной 2,1 м, глубиной 35 см), в северо-восточной части которой находилось окружное углубление диаметром 1 м, глубиной 50 см. Найдены: керамика (56 обломков), костяное орудие длиной 12,8 см (табл. XXX: 1), каменный брускок длиной 5,9 см, шириной 3,2 см (табл. 10), пластинка из обсидиана длиной 2,8 см (табл. XXX: 4), кости животных (крупный рогатый скот, свинья, мелкий рогатый скот, водяная птица, олень) и камни. В вышеупомянутом окружном углублении кроме черепков, костей животных и камней встретились также угольки, свидетельствующие о наличии очага.

Керамика грубого изготовления (набор). Два венчика (табл. XXX: 1, 5), часть широкого горшка с S-видным профилем со сквозным отверстием – следами ремонта, высота 15 см, диаметр по венчику 18 см, макс. диаметр 18 см, диаметр дна 9,5 см (табл. XXX: 13) и фрагменты днищ диаметром 8–12 см (табл. XXX: 7).

Керамика, изготовленная на круге (набор). Два венчика и обломки других частей сосудов с обиходным украшением (табл. XXX: 2, 3, 6, 12, 14) и фрагменты днищ диаметром 14 и 16 см (табл. XXX: 8, 9).

Керамика грубой выделки из глины с примесью дресвы, керамика подправленная на круге, изготовленная из песчано-слюдистой глины. Цвет лепной керамики коричнево-серый, красно-коричневый, серый и охровый, подправленной на круге – коричневато-серый и темно-серый.

На основании керамики объекты 4 и 5 датированы периодом рубежа VIII и IX вв. и объекты 1–3 – IX в.

Пробным раскопом размерами 8,5 × 2 м на западной стороне песчаного карьера выявлен культурный слой толщиной 60 см, тянувшийся под гумусом толщиной 50 см и перекрывающий желтый песчаный материк. В траншее на западной стороне дюны зафиксированы следы славянского поселения, к которому принадлежали, по-видимому, также объекты, разрушенные силосной ямой на восточной стороне возвышенности. Найдены: славянская керамика, обломок точильного бруска, обмазка, кости животных (крупный рогатый скот, свинья, олень). Из единичных обломков керамики грубого изготовления наиболее выразительным является фрагмент горшка с низким, слабо отогнутым наружу венчиком и небольшой фрагмент венчика похожего горшка; среди более многочисленных находок кружальной керамики типичны фрагменты сосудов со слабо или сильнее отогнутым наружу венчиком и с обычным украшением (волны, полосы ровных линий, желобки).

Культурный слой, датируемый на основании керамики IX–X вв., представляет собой, по-видимому, самую позднюю fazu славянского поселения на дюне Эрденгешдомб.

Значение спасательных раскопок в с. Вельке Тракани

заключается не только в том, что является вкладом в изучение славянского поселения песчаных дюн в Междуборожье, но и в том, что находки из разрушенных объектов поселения указывают на fazu отживания простой славянской керамики в восточной Словакии.

Попытка анализа, датировки и оценки находок

Основная масса находок исследованных селищных объектов представлена керамикой, преобладающей над другими древностями (пряслы, точильные бруски, железные и бронзовые предметы). Почти весь керамический материал представлен двумя группами глиняной посуды, отличающимися не только примесями в составе керамической массы и техникой производства, но, в значительной мере, также формой. Автор признает, что классификация изученного керамического материала (главным образом малоизвестного) на основе техники изготовления оказалась зачастую весьма трудной и малонадежной. Сосуды первой группы – главным образом горшковидных форм – были изготовлены, как правило, из глины с примесью дресвы. Они были в основном толстостенные, с бугристой поверхностью, чаще коричневого цвета чем серого, темно-серого и красно-коричневого. Эти горшки украшены только в отдельных случаях. Особого внимания заслуживают фрагменты жаровен и сковородок, изготовленных в большинстве случаев из тонкой глины.

Керамика второй группы представлена сосудами с более тонкими стенками, по большей части горшковидных форм, подправленных на ручном круге, из глины с примесью песка или песчано-слюдистой глины, с бугристой поверхностью, чаще коричневого, коричневато-серого, серого и темно-серого цвета, чем желто-коричневого, красно-коричневого и охрово-коричневого и, как правило, украшенными. В материале обеих керамических групп не встречается примесь шамота. Отмечено, что поверхность сосудов в последней fazе их изготовления, зачастую обмазывалась тонкой отмученной глиной, на мокрый слой которой легко наносились резцом или гребенкой мотивы орнаментации. В большинстве случаев можно говорить о керамике качественного обжига с очевидными признаками уже ремесленного гончарства. О тщательном ремонте свидетельствуют обломки со сквозными отверстиями (табл. XIV: 3; XXVI: 13; XXVII: 11; XXX: 13). Жилые и хозяйственные постройки с наличием керамики, рассматриваемые в настоящей статье, сосредоточены, как уже было

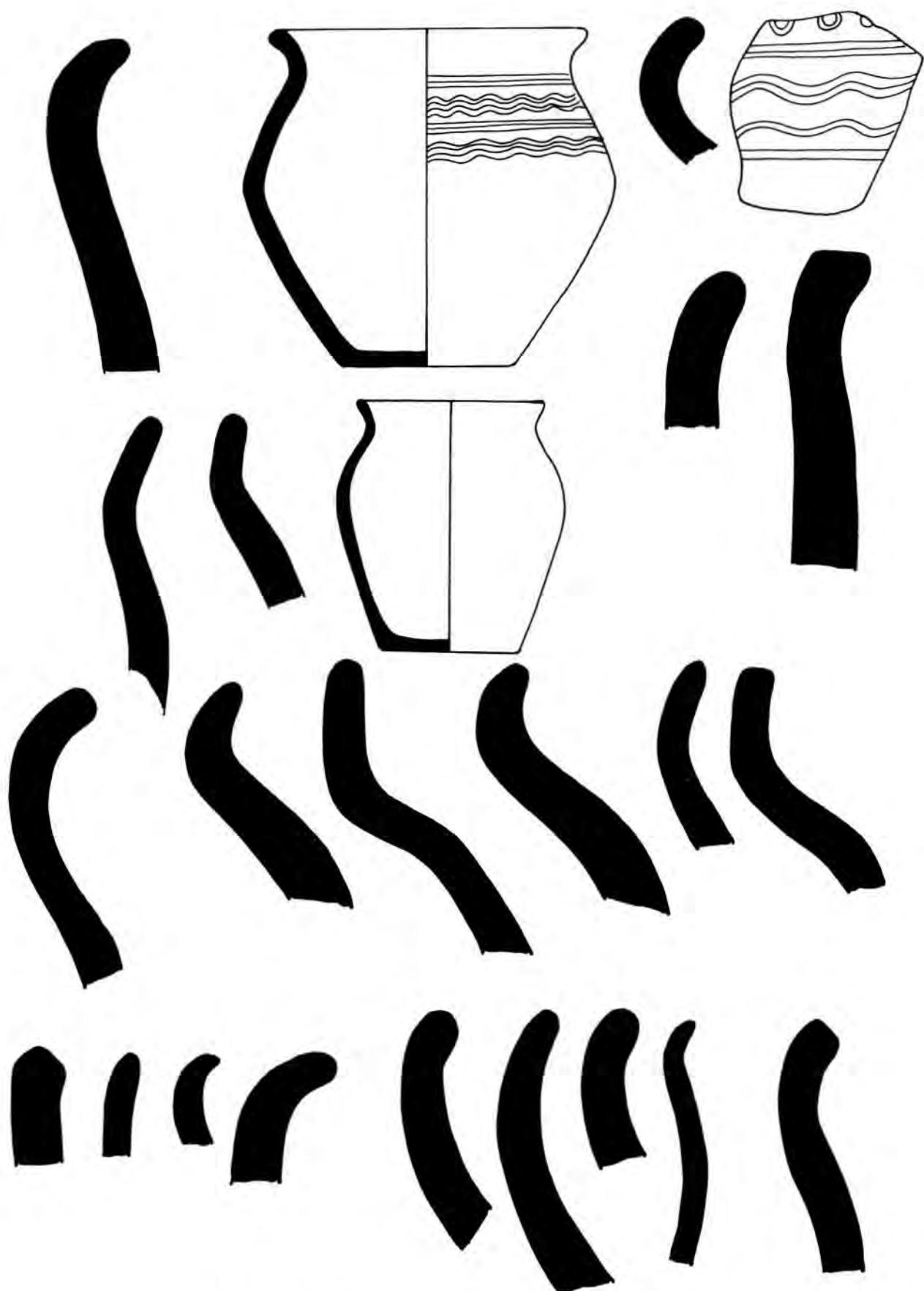

Рис. 9. Кошице-Шебастовце. 1–24 – набор находок из объектов поселения.

отмечено выше, в области южного Земплина и в Кошицкой котловине.

Керамика грубого изготовления (лепная)

Горшковидные сосуды. Среди грубой лепной керамики, происходящей из исследованных объектов, они значительно преобладают и разделяются в основном на две формы, отличающиеся друг от друга в сущности только профилировкой венчика. Типологически, главным образом первый их вариант, составляет керамика, относящаяся скорее к пражскому, чем потисскому типу, связанному с точки зрения развития скорее с кочевнической керамикой, для которой типичны небольшие грубые горшки со значительной разновидностью форм, они встречаются главным образом на славяно-аварских могильниках.

Первый вариант горшков грубого изготовления представлен сосудами с низкой, вертикальной шейкой, зачастую с легко отогнутым наружу венчиком, более или менее выпуклым корпусом, иногда слабо перегнутым в верхней трети и с дном нередко слабо или выразительно оттянутым. В нашем материале этому варианту лучше всего отвечает горшок из с. Блатне Ремети (табл. V: 1), который можно сравнить напр. с урной пражского типа из биритуального курганного погребения в с. Брезолупи (*Budaváry, 1935, рис. 8: 1*) и с раннеславянскими урнами VI-начала VII вв. из с. Матушково (*Bialeková, 1962, рис. 10: 7, 8, 10*) и Поторице (*Bialeková, 1962, рис. 47: 1, 7*), с керамикой раннеславянского комплекса поселения Бржецлав-Поганско (*Dostál, 1982, рис. 5: 4; 15: 2*), в Закарпатской области Украинской ССР не только с урной пражского типа из безкурганного погребения VI–VII вв. в Ужгороде (*Пеняк, 1980, с. 77, 78, рис. 32*), но и с керамикой из поселения VII–XI вв. в Холмке (*Пеняк, 1980, с. 45, рис. 16: 1*), из поселения VII–IX вв. в Федорово (*Котигорошко, 1974, с. 110, рис. 3: 2*) и из поселения на территории с. Чепа, датированного С. И. Пеняком (*1980, с. 24*) и В. Г. Котигорошко (*1974, с. 110, рис. 3: 2*) VII–IX вв. и из последних исследований в Польше с некоторыми формами керамики из жилища VI–VII вв. в с. Злотники под Krakowem, принадлежащей по X. Цолл-Адамиковой малопольско-словацкому варианту классических форм пражского типа (*Zoll-Adamikowa, 1985, с. 161 и сл.*).

Более многочисленными в исследованных объектах являются горшковидные сосуды второго варианта с S-видным профилем верхней части. В нашем материале эта форма представлена лучше всего тремя сосудами из с. Нижна Мишля

(табл. III: 3, 6, 7), сравнимыми напр. с другой урной из уже вышеупомянутого кургана в с. Брезолупи (*Budaváry, 1935, рис. 8: 2*) и напр. также с некоторыми урнами из могильника VII–VIII вв. в с. Вичапи-Опатовце (*Budinský-Krička, 1947, табл. II: 2, 4, 5, 7; III: 2*), но с точки зрения развития, типологии и хронологии прежде всего с керамикой поселений в Закарпатской области Украинской ССР, исследованных в сс. Федорово, Чепа, Оросьево, Холмок (*Budinský-Krička, 1980b, с. 54*) и Комаривци (*Пеняк, 1980, с. 51, рис. 21: 1–4*). В западной Украине грубая типологически похожая лепная керамика встречается главным образом на поселении VIII–IX вв. в с. Невиско Станиславской (ныне Ивано-Франковской) области (*Смирнова, 1961, с. 215, рис. 4: 1, 2, 8, 10; 7: 7, 9; 22: 2*), в малопольской области такого рода керамика встречается в подкурганных трупосожжениях VI–IX вв. в сс. Дахнув, Тшебаславице, Виниаре и Корнатка (*Budinský-Krička, 1980b, с. 42, 43, 47*) и керамика из селищного комплекса V–VIII вв. в с. Нова-Гута-Могила (*Hachulska-Ledwos, 1971, с. 193–194, рис. 110*) в великоморавской области керамика из городища VI–VIII вв. в с. Боников (*Hołowińska, 1956, с. 77, рис. 6: A; 19: C, D, F; 34: A; 41: 1*) и в Молдавской области Румынии керамика селищного комплекса VIII–IX вв. в сс. Спиноаса, Глинцеа а Суцеава (*Petrescu-Dimbovița, 1958, рис. 3: 1, 4–6*). В Венгрии многочисленные аналогии главным образом ко второму варианту горшковидных сосудов (в отдельных случаях также к первому) наблюдаются среди находок керамики главным образом на поселении VII в. в Дунауйвароше (*Вόна, 1973, с. 76–78*) и на поселениях позднеаварского периода в сс. Надькереш-Гомолитая (*Simon, 1983, с. 76, 88*) и Уйлендел (*Simon, 1983, с. 81–83*).

Наряду с горшковидными формами, сильно преобладающими среди находок грубой керамики и связанными, пока что предварительно, с пражским типом, встречаются хоть редко, также менее широкие горшки с отогнутым наружу венчиком, типологически близкие к подунайской керамике (табл. X: 13; XVIII: 8; XXX: 13).

Среди находок грубой керамики исследованных жилищных комплексов особого внимания заслуживают также единичные фрагменты биконических сосудов с низким горлом из с. Дворянки (табл. VI: 9; XI: 3, 4). Керамика такой же формы единично встречается также в славяно-аварских могильниках юго-западной и централь-

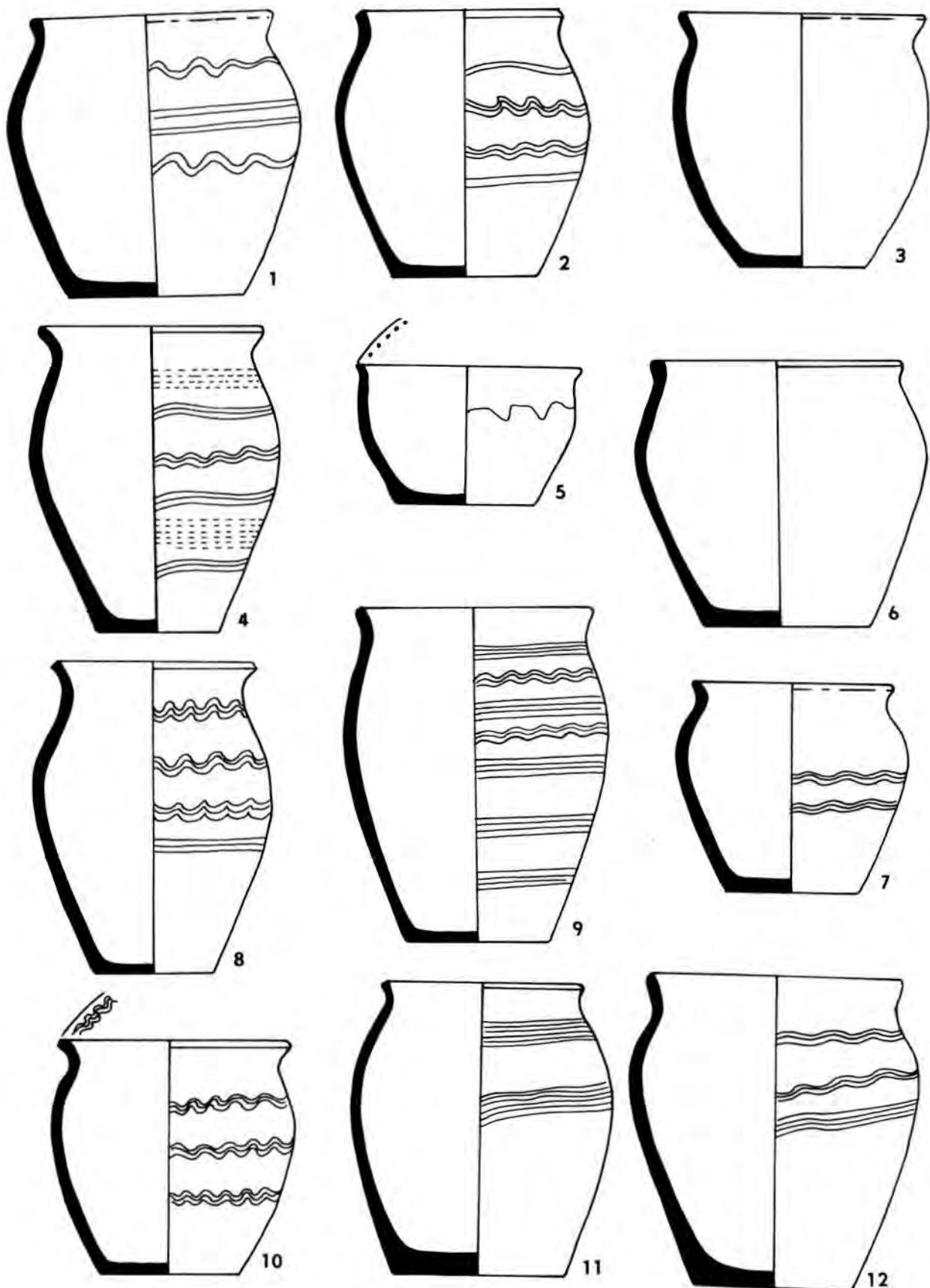

Рис. 10. Кошице-Шебастовце. 1–7 – керамика из погребений с конем; 8–12 – керамика из погребений без коня.

ной Словакии в сс. Девинска-Нова-Бес (*Eisner*, 1952, рис. 93: 2), Житавска Туонь (*Čilinská*, 1963, табл. XXI: погребение 9: 1) и Желовце (*Čilinská*, 1973, табл. LXXX: 7), в западной Украине ее напоминает керамика поселения VI–VIII вв. в Городке Хмельницкой области (*Винокур – Приходнюк*, 1974, с. 234, 235, 241, рис. 4: 1–3) и на славянском северо-западе керамика из городища в с. Манкендорф (*Eisner*, 1966, с. 220, рис. 13: 1–2).

Из остальных находок лепной керамики следует упомянуть несимметричный конический горшок с раструбом и с ямкой на днище (!) из с. Нижна Мишля (табл. III: 1), типологически сравнимый с находкой из с. Стреда-над-Бодрого (табл. III: 2), тюльпановидный горшок со слабо отогнутым наружу венчиком из с. Блатне Ремети (табл. IV: 3), единичные фрагменты боченообразных сосудов из г. Вранов-над-Топльоу-Ломница (табл. XXII: 1, 2; XXIV: 3), сравнимые с сосудом с вогнутым внутрь венчиком, обнаруженным на раннеславянском поселении в с. Нитрянски Градок (*Bialeková*, 1962; рис. 14: 1), с урной из сс. Потворице (*Bialeková*, 1962; рис. 47: 4) и Томашиково (*Eisner*, 1966, табл. 2: 6) и с керамикой из поселения в Глинцеа (*Petrescu-Dimbovița*, 1958, с. 214, рис. 5: 2), небольшой слабо профилированный мешкообразный горшок из с. Дворянки (табл. X: 10), имеющий аналогии в славяно-аварских могильниках в сс. Девинска-Нова-Бес (*Eisner*, 1952, рис. 38: 3), Гольяре (*Točík*, 1968, табл. IV: 2), г. Штурово (*Točík*, 1968b, табл. XIV: 19; XXI: 28) и с. Желовце (*Čilinská*, 1973, табл. XXIII: 26; XXIV: 15) и наконец фрагмент горшка с рельефным валиком под венчиком из с. Дворянки (табл. XII: 16), связанного с кочевнической керамикой (*Eisner*, 1966, с. 166, рис. 39: 10), встречающиеся в славяно-аварском могильнике в с. Радвань-над-Дунаем, часть Вирт (*Čilinská*, 1970, с. 58, рис. 3: 1–4). Похожий обломок встречается также на великоморавском поселении в г. Бойнице (*Bialeková*, 1981, с. 21, рис. 15: 1).

Орнаментация. Лепная керамика была украшена только в отдельных случаях. Фрагменты, украшенные штампованными кружками из с. Блатне Ремети (табл. V: 3) и Дворянки (табл. XI: 5–10), имеют аналогии на славянском востоке на обломке горшка из поселения VIII–IX вв. в Луке-Райковецкой (*Гончаров*, 1963, рис. 12: 6). В юго-западной Словакии подобная орнаментация встречается в славяно-аварском могильнике VII в. в с. Вельке Косиги (*Čilinská*, 1978, с. 233,

рис. 112) и на поселении рубежа VIII–IX вв. в урочище Пустатина Враблицова в с. Гаяри (*Eisner*, 1939–1946, с. 103, 104, рис. 6: 1), в центральной Словакии на поселении первой половины IX в. в с. Победим III (*Vendrová*, 1969, с. 214, рис. 15: 9, 10), в Моравии на великоморавском дворце вельможи в Бржецлав-Поганско, в раннеславянском горизонте поселения (*Dostál*, 1975, рис. 98: 14, таб. XIII: 5) и в Чехии на славянском поселении VII–VIII вв. в с. Клучов (*Kudrnáč*, 1970, табл. LXXX: 2) и на славянском городище IX–X вв. в с. Стара Коуржим (*Solle*, 1966, рис. 62: 4). О аналогичной орнаментации керамики также на славянском северо-западе свидетельствует фрагмент менкендорфской керамики на поселении и городище VII–VIII вв. в Брандебурге (*Grebe*, 1976, с. 172, рис. 2: 10), обломок керамики подобного типа из городища VIII–IX вв. в Вильдберге (*Grebe*, 1976, с. 187–189, рис. 14: 15), фрагмент фельдбергской керамики из поселения VII–IX вв. в с. Бютцер (*Grebe*, 1976, с. 174, рис. 5: 28) и обломок сосуда из городища VII–VIII вв. в с. Диц (Grebe, 1976, с. 174, 176, рис. 7: 14). Хотя штамп в виде кольца, как вытекает из вышеуказанного, был частично встречаемой орнаментацией в славянском мире, этот орнамент не относился к массово использованным мотивам для украшения сосудов.

Мотив кессона напоминает в исследованном материале грубой керамики до определенной степени украшение на фрагменте из с. Дворянки (табл. XI: 11). В определенных случаях этот мотив встречается напр. также на керамике грубого изготовления на поселении Спиноаса в Молдавской области Румынии (*Petrescu-Dimbovița*, 1958, с. 216, рис. 4: 1) и он часто встречается также на подунайской керамике в славяно-аварских могильниках (*Eisner*, 1952, с. 159, 160, рис. 18: 1; 60: 5; *Točík*, 1968b, табл. XXXII: 22; *Čilinská*, 1973, LVIII: 7).

Горшковидные формы грубого изготовления были украшены волной редко, простой – сосуд из г. Вранов-над-Топльоу, часть Ломница (табл. XVIII: 8), многорядной – фрагмент из того же самого памятника (табл. XXV: 5) и похожей орнаметацией покрыты уже вышеупомянутые обломки биконических сосудов из с. Дворянки (табл. VI: 9; XI: 3, 4).

К относительно массовым находкам относятся в рассматриваемом материале лепной керамики фрагменты сосудов. В связи с украшением грубой керамики исследованных селищных объектов следует упомянуть также фрагменты сосудов

Табл. 1. Хронологическая таблица поселений довеликоморавского периода в Восточной Словакии

Раннеславянский период		Довеликоморавский период		
ранний	поздний	I	II	III
Нижна Мишля, Коромля, Среда-над-Бодрогом				
	Блатне Ремети, о. 4, Блажице			
	Блатне Ремети, о. 41, Шебастовце, Вранов-Ломница, Сомотор		Вельке Тракани, Вранов-Ломница, (поздний объект)	

с насечками (табл. IV: 12; X: 1, 2; XV: 2) или пальцевыми вдавлениями (табл. VI: 7; XV: 4) по краю венчика, в отдельных случаях венчик украшен ямками (табл. XIII: 1). О продолжительной традиции украшения по краю венчика говорит напр. уже керамика поселений позднеримского времени и начала эпохи переселения народов (*Hrubý, 1967*, рис. 213: 4–9; *Budinský-Krička, 1963*, табл. II: 1; VII: 17). *И. Бона (1973, с. 78)* связывает керамику с похожей орнаментацией края венчика из поселения VII в. в с. Дунауйварош, на котором она массово встречается, с предвижением аваров в Карпатский бассейн, подчеркивая ее восточноевропейское происхождение.

Миски. Или грубого изготовления, или изготовленные на примитивном круге они относятся к малочисленным находкам на славянских поселениях восточной Словакии. Лепные миски в рассматриваемом материале представлены следующими формами: 1. миска S-видного профиля из с. Блатне Ремети (табл. IV: 1), имеющая аналогии на славяно-аварском могильнике в с. Девинска-Нова-Вес (*Eisner, 1952*, рис. 14: 5), и миска фельдергской керамики из поселения VII–IX вв. в с. Вильдберг (*Grebe, 1976*, с. 188, рис. 14: 6); 2. слабопрофилированная, почти с вертикальными стенками миска из с. Дворянки (табл. IV: 6), сравнимая с фрагментами сосуда с горшком из славяно-аварского могильника в с. Девинска-Нова-Вес (*Eisner, 1952*, с. 56: 3; рис. 98: 2) и с миской типа IIIb 1 (*Váňa, 1958*, рис. 28: 1); 3. фрагмент полусферической миски из с. Вельке Тракани (табл. XXVI: 2); аналогии: обломок из поселения VIII и начала IX вв. в Федорово Закарпатской области УССР (*Kotygoroško, 1974*, рис. 3: 9), обломок из поселения VIII–IX вв. в Глинцеа в Молдавской области Румынии (*Petrescu-Dimbovića, 1958*, с. 214, 215, рис. 5: 1), раннеславянский и среднегородищен-

ский фрагмент из великоморавского дворца вельможи на памятнике Бржецлав-Поганско (*Dostál, 1975*, рис. 103: 17; 107: 4), миска из поселения великоморавской эпохи в г. Бойнице (*Bialeková, 1981*, с. 12, рис. 8: 2); 4. обломок миски с закругленными стенками из памятника Кошице-Шебастовце (табл. XIV: 2) и фрагмент похожей миски из с. Вельке Тракани (табл. XXVII: 1) типа 1a-b (*Váňa, 1958*, с. 243, рис. 4: 1; 5: 3); 5. миниатюрная полусферическая миска из с. Блатне Ремети (табл. IV: 6).

Сковороды. Обломки такого рода глиняной посуды массово встречаются на славянских поселениях в восточной Словакии, главным образом в области южного Земплина. Первые сковороды здесь нашел *K. Андел (1959, с. 115–126)*. Следующая находка сковороды из вышеупомянутой области происходит из Сомотора (*Pastor, 1958*, табл. X: 1). В последнее время они наиболее часто встречаются на юге Земплина на славянском поселении в с. Блатне Ремети. Единичные фрагменты сковород найдены также в долине Бодвы (*Budinský-Krička, 1963b*, с. 212, 213, рис. 4: 2) и в прешовской области (*Blahuta, 1961*, с. 265–267, рис. 8: 1) и в последнее время также на славянском поселении IX в. в с. Немцовце в долине р. Секчов, притока Торисы. Обломки сковород в рассматриваемом материале происходят из селищного комплекса восьми объектов, раскопанных в г. Вранов-над-Топльоу, часть Ломница и в с. Вельке Тракани; они свидетельствуют о низких мискообразных формах с вертикальными, косыми или закругленными стенками и диаметром по венчику 20–40 см, в. 3–4 см, изготовленных из тонко отмученной глины, зачастую с примесью мякины или из глины с примесью песка (табл. XXII: 25, 27–29; XXIII: 13; XXIV: 13; XXVIII: 16–24). Фрагмент из с. Вранов-над-Топльоу, часть Ломница свидетельствует о сковороде больших размеров (табл. XXV: 17). Бли-

жайшие аналогии находят эти сковороды из восточной Словакии на поселениях VII–IX вв. в закарпатской области УССР, где так же как и на территории восточной Словакии их сопровождает грубая и изготовленная на круге керамика (Пеняк, 1974, рис. X: 6–9; Котигорошко, 1974, рис. 5: 5, 6; 8: 8, 9, 11, 13, 14; Пеняк, 1980, с. 134, рис. 52). Восточнославацкие и закарпатские находки сковород сравнимы с похожими находками Молдавской области Румынии (Petrescu-Dimbovița, 1958 с. 214, рис. 4: 5, 7).

Керамика изготовленная на ручном круге

Ее фрагменты встречаются вместе с грубой керамикой в большинстве исследованных селищных объектов. Они свидетельствуют о горшковидных сосудах со слабо или сильнее отогнутым венчиком, на краю скорее закругленным чем срезанным, в отдельных случаях утолщенным (табл. XXII: 3; XXV: 1), с яйцевидным или бочкообразным корпусом и с дном иногда оттянутым. Только на одном фрагменте днища находится закраинка (табл. XVIII: 11), на другом кроме закраинки также ямка (Дворянки, объект 1), и в одном случае рельефное округлое клеймо (табл. XVII: 11). Исследованная керамика орнаментирована главным образом многорядной волнной и зачастую горизонтальными линиями (табл. XII: 15, XIII: 5, XVIII: 15, 16, XXII: 11, XXVII: 3). Реже встречаются грубые резные волнистые линии (табл. XVI: 7, XXII: 3, XXV: 7) и желобки (табл. XVI: 1, XXII: 3, XXV: 7, комбинированные иногда с простой волной (табл. XX: 4, XXV: 1, 14, XXVI: 8)). Другие мотивы, как в виде кессонов (XVI: 10), так и в виде шахматной доски (табл. XVI: 2), вертикальных полос наколов (табл. XVI: 5, XX: 11, 12) или больших заштрихованных квадратов (табл. XVI: 4), встречаются редко; к редко встречаемой орнаментации относятся также насечки на одном фрагменте, датированном более поздним временем – X в. (табл. IV: 9). В общем можно сказать, что сосуды, подправленные на ручном круге, тесно связаны в своем развитии с вышеупомянутым подунайским типом.

Среди находок приведенной выше керамики единственным является биконический сосуд, украшенный волной и полосами горизонтальных линий, обнаруженный на памятнике Кошице-Шебастовце (табл. XV: 6).

На возможности исследования преемственности славянского и предславянского населения указывают обломок кувшина из с. Блатне Реме-

ти (табл. XV: 10) и фрагмент биконического, изготовленного из тонко отмученной глины гончарного сосуда из с. Дворянки (табл. XI: 1), датированного периодом рубежа римского времени и эпохой переселения народов.

Остальные находки

Встречаются пряслица (табл. XI: 2, XII: 14, XVI: 13, XIX: 7, XXII: 2, XXV: 4), свидетельствующие о ткачестве, точильные бруски (табл. VIII: 7, X: 6, XIV: 4, XVIII: 14, XXII: 4, XXVI: 12, XXX: 10), служащие для затачивания предметов быта и сельскохозяйственных орудий, железные ножи (табл. XII: 4, 12, XVI: 9, XVIII: 10), шило (табл. XVIII: 13) и кресало (табл. XII: 7), костяное шило (табл. XXVI: 6) и долото (табл. XXX: 11), железный шлак (объект 1/79) в городе Вранов-над-Топльоу, часть Ломница, свидетельствующий о производстве железа, кресало из радиоляриита (табл. XXII: 1), пластинка из обсидиана (табл. XXX: 4), связанная с неолитическим поселением памятника, кости животных и угольки. Кости животных по определению В. Райтовой (не все определимы) принадлежали крупному рогатому скоту, свинье и оленю (!), реже овце, козе, лошади и водяной птице. Угольки по палеоботаническому анализу Э. Гайноловой свидетельствуют о дубе, грабе, ясене, клене, буке, иве, липе и терне. Массово встречаются в большинстве объектов речные камни.

Из приведенных выше металлических предметов в связи с вопросом датировки двух жилищных объектов из памятника Кошице-Шебастовце особого внимания заслуживают обломки бронзового браслета со слабо утолщенными концами и верхняя часть двухчастной литой поясной бляшки. Аналогичные браслеты встречаются в находках начиная с позднеримского времени до раннего средневековья. Нахodka на памятнике Кошице-Шебастовце типологически близка к браслетам из позднесарматских могильников (Párducz, 1950, табл. LXVIII: 3, LXIX: 7), но еще более близка браслетам из могильника времени аварского каганата (Hampel, 1894, табл. CXXXII: 10–13, 15a, CXXXVII: 3; Čilinská, 1966, табл. LXI: погребение 407: 8, 9; Točík, 1968b, табл. LXXVI: 1, 2). На западной Украине аналогичные браслеты восходят к VI–VII вв. на Зимновском городище (Баран, 1976, с. 102–104, рис. 30: 2, 4) и напр. также в могильнике с трупосожжениями VI–VII вв. у с. Княжево в Курской области (Липкин, 1974, с. 137, 141, рис. 2: 12). Браслет из Кошице-Шебастовце был

1

2

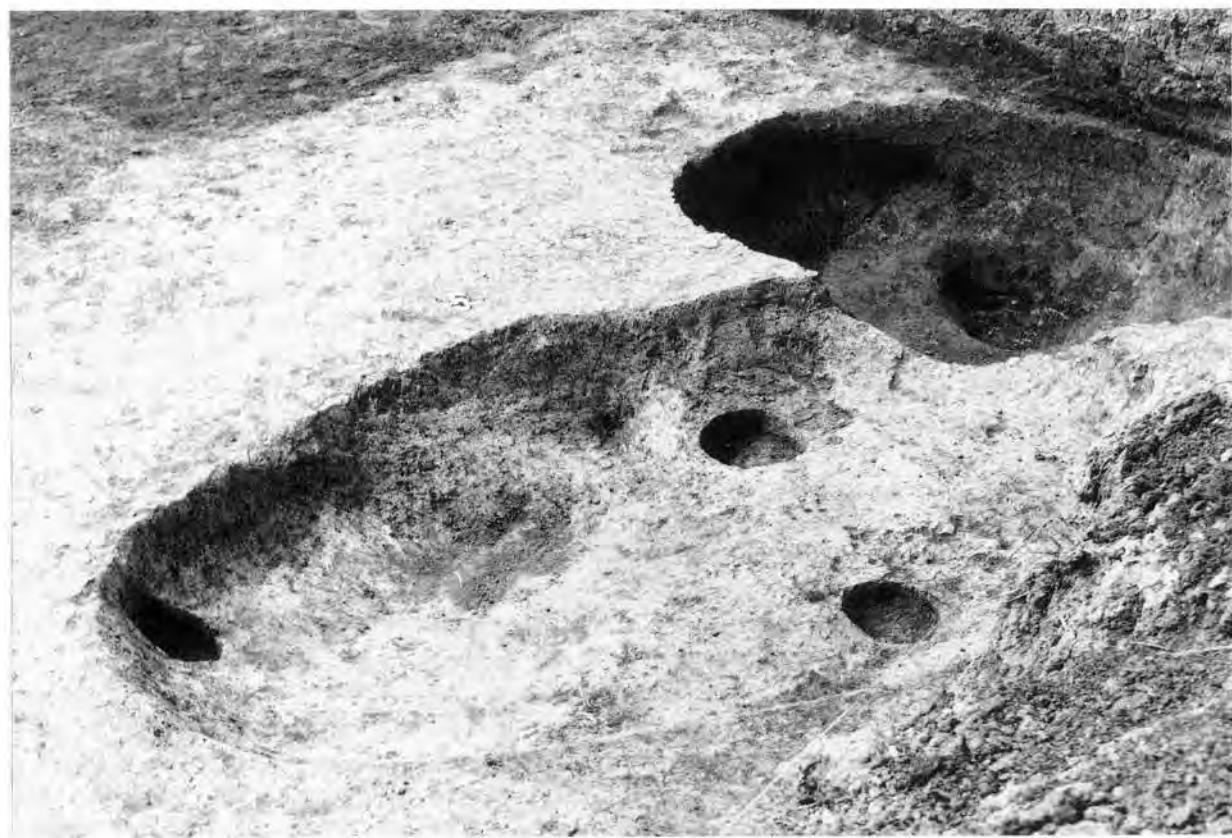

Рис. 11. 1 – Блатне Ремети, объект 41; 2 – Дворянки, жилище 12.

найден в селищном объекте 8а/70, разрушенном большей частью богатым погребением с конем 292. Только с возражением можно сказать, что браслет попал в объект, когда его перекрыло вышеупомянутое погребение воина. Более вероятным кажется его прямая связь с объектом, датируемым на основе браслета и сопровождающей его керамики VII, не позднее первой половины VIII в.

Прорезная литая бляшка с мотивом отдыхающего грифона (верхняя часть двухчастной бляшки), обнаруженная при вскрытии объекта 10/70 в Кошице-Шебастовце, не была составной частью инвентаря ни одного из трех погребений славяно-аварского могильника, врезанных в объект, включая и погребение с конем (314), которое было бедно – без поясной гарнитуры. В связи с этим следует добавить, что также бляшки не имеют аналогий на шебастовском могильнике. Если она не связана с объектом, то могла попасть в прекрывающий его слой только случайно, хотя нельзя утверждать, что именно при разрушении объекта вышеупомянутыми потреблениями.

Рассматриваемые в статье селищные объекты позволяют сделать некоторые выводы также о жилищах и других постройках славянских поселений в восточной Словакии. О полностью вскрытых объектах в Кошице-Шебастовце и, по-видимому, Нижна Мишля можно сказать, что они являются следами небольших усадеб. Все остальные объекты являются только частями больших, постоянно заселенных поселков, из числа которых только поселение в с. Блатне Ремети было исследовано почти полностью.

Об объекте в Кошице-Шебастовце, прямоугольном, квадратном в плане жилище можно определенно сказать, что это полуземлянка, типологически близкая к тем, что в большем количестве вскрыты в с. Гнойне в восточной Словакии (*Šiška, 1964, с 379 и сл.*). Объект того же типа был раскопан также в Прешове (*Budinský-Krička, 1955, с. 495–496*) и на славяно-аварском могильнике в с. Валалики-Вшехсветых. Из числа объектов неправильных в плане, более овальных чем круглых, почкообразных, трапециевидных или прямоугольных, полуземлянки можно считать только более углубленные и больших размеров, остальные можно считать остатками наземных построек или же объектов хозяйственного характера. Наземная часть жилищ была скорее всего срубная и у меньших объектов хозяйственного характера она состоя-

ла, если они были вообще накрыты, из простых навесов. В г. Вранов-над-Топльоу, часть Ломница (1/79), открыт продолговатый и относительно узкий в плане мелкий объект в три помещения, к которому относятся скорее всего открытый очаг (объект 3/79), вскрытый вблизи от него. Особой формой в виде буквы L выделяется объект хозяйственного характера в с. Дворянки (12) с очагом в восточной части. По-видимому к хозяйственным постройкам относится также объект овального очертания с очажным подом и приочажной ямой в с. Блатне Ремети (объект 4). Очаг, зафиксированный в центре жилища в с. Нижна Мишля, интересен главным образом тем, что его под был выложен сплошным слоем черепков. Столбовые ямы были обнаружены только в объекте 7/70 на памятнике Кошице-Шебастовце и в объектах 5 и 12 в с. Дворянки. Их связь с конструкцией построек, однако, проблематична. В связи с неправильными в плане объектами зачастую встает вопрос, самостоятельные ли это постройки, или только части больших объектов, очертания которых на поверхности нельзя было выявить. Ответ на этот вопрос дают скорее всего исследования подобных объектов на славянских поселениях в восточной Словакии, для которых они особенно типичны. К славянской керамике грубого изготовления и к формам славянских селищных объектов наиболее близкие аналогии находим в непосредственном соседстве, в Закарпатской области УССР. Остатки исследованных построек свидетельствуют об усадьбах, жители которых наряду с земледелием, животноводством, пастушеством и ремесленной деятельностью (гончарство, ткачество, производство железа, кузнечное дело, плотничество, кожевничество) интенсивно занимались также охотой.

При исследовании и анализе керамического материала выяснилось, в какой пропорции представлены в прослеженных жилищных объектах находки лепной керамики и находки на круге подправленной керамики. Обнаружено, что лепная керамика грубого изготовления самостоятельно встречалась только в нескольких объектах (Сомотор – объект 1, Нижна Мишля – объект 1, Вранов-над-Топльоу, часть Ломница, уроцище Мале Польо – объект 3, Дворянки – объекты 1–5). На основе вышесказанного можно полагать, что в восточной Словакии оба типа посуды изготавливались с раннеславянского и до начала великоморавского периодов, когда грубая керамика постепенно исчезает и начинает до-

минировать керамика подунайского типа, которая в дальнейшем своем развитии непрерывно существует вплоть до развитого средневековья. Это свидетельствует также о том, что керамика грубого изготовления использовалась славянским населением восточной Словакии также как и подправленная на круге керамика, хотя их применение видимо различалось. Это также мнение напр. И. Боны (1973, с. 77). Поэтому она относительно долгое время существует наряду с подправленной на круге керамикой.

Примером совместного бытования лепной и подправленной на круге керамики в жилищных комплексах вне территории восточной Словакии в Закарпатской области УССР является поселение VII–VIII вв. в с. Девинске Язера, хронологически совпадающее с расположенным вблизи славяно-аварским могильником в с. Девинска-Нова-Вес (*Kraskovská*, 1961, с. 391–404; 1966, с. 73–92), или же похожее поселение в с. Обид в юго-западной Словакии, раскопанное вблизи от современного ему могильника (*Zábojník*, 1983, с. 261–263). В Венгрии, в связи с вышесказанным, заслуживает внимания керамический материал на поселении VII в. в Дунауйвароше (*Bóna*, 1973, с. 73–78) и на поселениях в междуречье Дуная и Тисы в Пештянской столице в с. Надькереш и его окрестностях, датированных VIII–IX вв. (*Simon*, 1983, с. 69–83).

Датировка керамических комплексов из рассматриваемых объектов поселения опирается главным образом на анализ только керамического материала, используя типологию. По этим критериям объекты раннего средневековья на основе хронологии славянского периода на территории Словакии (*Bialeková*, 1980, с. 213–228) можно датировать только приблизительно. Более точную и надежную датировку керамических комплексов позволяют в отдельных случаях только условия находки жилищного комплекса в Кошице-Шебастовце, разрушенного погребениями славяно-аварского могильника, а именно объектов 7/70 и 10/70, которые на основе стратиграфии позволяют датировать всю славянскую усадьбу периодом начала захоронения на вышеупомянутом могильнике, значит VII–первой половиной VIII в.

Древнейшим из исследованных керамических комплексов является комплекс грубой керамики из с. Нижна Мишля (таблица I), датированной VI, не позднее начала VII в., II раннеславянским горизонтом раннего средневековья. Среди более древних находок с ней хронологически совпадает

сосуд из с. Стреда-над-Бодрогом и горшок из с. Коромля. Таким образом грубую керамику из очажной ямы 4 в с. Блатне Ремети и среди более древних находок сосуды из объекта 4 в с. Блажице можно датировать более поздним отрезком второго раннеславянского и первым довеликоморавским горизонтом, значит VII в. Наиболее многочисленными в керамическом материале являются комплексы VII–VIII вв. более позднего отрезка второго раннеславянского–третьего довеликоморавского горизонтов, именно из объекта 41 в с. Блатне Ремети (без более поздней примеси), из объектов на памятнике Кошице-Шебастовце и в с. Дворянки, а также из большинства пока что раскопанных объектов в г. Вранов-над-Топльоу, часть Ломница; из первых находок древнеславянской керамики к этому периоду относятся скорее всего также керамические комплексы из объектов 1–4 в с. Сомотор.

Из числа наиболее поздних керамических комплексов на рубеже VIII–IX вв. к второму и третьему довеликоморавским горизонтом были отнесены находки из объектов 4 и 5 в с. Вельке Тракани и в IX в., классическим великоморавским горизонтом датируется керамика из объектов 1–3 в с. Вельке Тракани и из объекта 4/79 в г. Вранов-над-Топльоу, часть Ломница. Последние комплексы керамики уже более выразительно указывают на постепенное изживание простой керамики на славянских поселениях восточной Словакии, хотя и напр. в объекте 4 в с. Вельке Тракани находки керамики грубого изготовления преобладают над находками на круге подправленной керамики.

При попытке синхронизации исследованного керамического материала и связанных с ним объектов керамический комплекс из с. Нижна Мишля хронологически совпадает с безкурганными погребениями из Ужгорода (*Пеняк* 1980, с. 77, 78, рис. 32, 33) и урновыми погребениями в г. Ступава (*Kraskovská*, 1956, с. 163–167), с. Матушково (*Bialeková*, 1962 с. 100–104) и Потворице (*Bialeková*, 1962, с. 109–111). Современным керамическим составом VII–VIII вв. можно считать славяно-аварские могильники в Кошицкой котловине, могильник с трупосожжениями в с. Вичапи-Опатовце (*Budinský-Krička*, 1947, с. 135–144) и курганы в с. Кралевски Хлмец (*Budinský-Krička*, 1980а, с. 63) и в Червенево в Закарпатской области УССР (*Пеняк*, 1980, с. 99) в их более древней фазе. Наконец, с керамическими комплексами рубежа VIII–IX вв. хронологически совпадают курганный могильник

в с. Красняни (*Budaváry, 1938–1939*, с. 85–105) и славяно-аварские могильники в Кошицкой котловине, курганы в сс. Кралевски Хлмец и Червенево в своей более поздней фазе, с комплексами керамики IX в. подкурганные трупоположения на памятнике Чингов в с. Спишске Томашовце (*Béreš – Šalkovský, 1978*, с. 38; *Béreš – Štukovská, 1980*, с. 43).

Статья охватывает состояние исследований древнеславянской керамики в восточной Словакии, сосредоточиваясь на лепной керамике. С VI до начала IX вв. она представлена главным образом простым, лишь редко украшенным горшком с низким, ровным, зачастую слабо отогнутым венчиком или с S-образным профилем верхней части. Другие формы грубой керамики (биконические, бочкообразные) редко встречаются. Относительно часто встречаются на славянских поселениях восточной Словакии сковороды. В большинстве исследованных селищных объектов керамику грубого изготовления сопровождали находки подправленной на круге керамики, связанные с точки зрения развития с поду-

найским типом. Несмотря на то, что аналогии керамики грубого изготовления на поселениях восточной Словакии можно встретить на большей части территории славян, отмечено, что ее основные формы имеют определенно местный характер, определенный дославянским населением области под северо-восточной частью карпатской дуги. Если говорить о доказательствах этого влияния, к наиболее выразительным относятся в настоящее время находки грубой лепной керамики, украшенной, как правило, волной, т. наз. прешовского типа, и в значительной мере напоминающей некоторыми своими формами более совершенную раннеславянскую керамику (табл. I: 1, 3, 8, 13; II: 1, 10).

Объекты небольшой усадьбы в с. Нижна Мишля и подобной в Кошице-Шебастовце вместе с единичными трупосожжениями в с. Валалики-Вшехсветих и древнейшими курганами в с. Кралевски Хлмец надежно свидетельствуют о славянском заселении восточной Словакии еще до прибытия в Кошицкую котловину аварских конных дружин.

Перевод Э. Громовой

Литература

- БАРАН, В. Д.: Раннослав'янське населення Прікарпаття і Волині напередодні утворення давньоруської держави. В кн.: Населення Прікарпаття за доби розкладу первіснообщинного гуду та в давньоруські час. Київ 1976, сс. 94–107.
- ВИНОКУР, Я. С. – ПРИХОДНЮК, О. Н.: Раннеславянское поселение на р. Смотрич. В кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Ленинград 1974, сс. 227–241.
- ГОНЧАРОВ, В. К.: Лука-Райковецкая. Матер. и Исслед. по Археол. СССР. Москва–Ленинград 1963, сс. 283–315.
- КОТИГОРОШКО, В. Г.: Дослідження слов'янських пам'яток Виноградівського району Закарпатської області. В кн.: Методичний посібник для студентів в археології. Ужгород 1974, сс. 102–124.
- ЛІПКІН, Ю. А.: Могильник третьєї четверті І тис. н. е. в Курському Посемі. В. кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Ленинград 1974, сс. 136–152.
- ПЕНЯК, С. И.: Слав'янське населення Закарпаття другої половини I тисячоліття н. е. Археология, 1973, № 12, сс. 3–13.
- ПЕНЯК, С. И.: Дослідження слов'янських і давньоруських пам'яток Ужгородського району. В. кн.: Методичний посібник для студентів в археології. Ужгород 1974, сс. 73–101.
- ПЕНЯК, С. И.: Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–VIII ст. Київ 1980.
- РУСАНОВА, И. П.: Славянские древности VI–VII вв. Москва 1976.
- СМИРНОВА, Г. И.: Раннеславянские поселения у с. Незнависко на Днестре. Památ. archeol., 51, 1961, сс. 215–239.
- АНДЕЛ, К.: Výsledok archeologického prieskumu na zemplínsko-užskej nížine v r. 1953–1954. В кн.: Vlastived. Sbor. I. Košice 1955, сс. 144–171.
- АНДЕЛ, К.: Pekáče a pece z doby hradistej v Zemplíne. В кн.: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 3. Nitra 1959, сс. 115–122.
- БЕРЕШ, Ј. – ŠALKOVSKÝ, Р.: Výskum slovanského hradiška v Spišských Tomášovciach. В кн.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977. Nitra 1978, сс. 36–38.
- БЕРЕШ, Ј. – ŠTUKOVSKÁ, Д.: Výskum slovanského hradiška v Spišských Tomášovciach. В кн.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra 1980, сс. 42–44.
- БЕРЕШ, Ј.: Keramika na tzv. avarských pohrebiskách a sídliskách zo 7.–8. stor. na Slovensku. Slov. Archeol., 23, 1985, сс. 15–70.
- БЕРЕШ, Ј.: Slovanský sídliskový objekt vo Valalikoch-Všechnsvätych. В кн.: Hist. Carpatica. 18. Košice 1987, сс. 263–273.
- БIALEKOVÁ, D.: Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. Slov. Archeol., 10, 1962, сс. 97–145.
- БIALEKOVÁ, D.: Slovanské obdobie. Slov. Archeol., 28, 1980, сс. 213–228.

- BIALEKOVÁ, D.: Slovanské sídlisko v Bojniciach. B kn.: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 19. Nitra 1981, cc. 5–36.
- BLAHUTA, F.: Záchranný výskum v Prešove roku 1959. B kn.: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 6. Nitra 1961, cc. 261–275.
- BÓNA, J.: VII. századi avar települések és árpád-kori magyar falu Dunajvárosban. Budapest 1973.
- BUDAVÁRY, V.: Výskum staroslovanských mohyl v Brezolupoch a v Jerichove (obec Vysočany) (okres Bánovce nad Bebr.). B kn.: Sbor. Matice slov. 13. Turč. Sv. Martin 1935, cc. 335–364.
- BUDAVÁRY, V.: Slovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne. B kn.: Sbor. Muz. slov. Spoloč. 32–33. Martin 1938–1939, cc. 85–105.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské popolnicové pole z doby predhradišnej vo Výčapoch-Opatovciach, okr. Nitra. B kn.: Hist. Slovaca (Eisnerov sborník), 5. Bratislava 1947, cc. 135–144.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nález staroslovanskej zemnice v Prešove. Archeol. Rozhl., 7, 1955, cc. 494–496.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Sídliško z doby rímskej a zo začiatkov stáhovania národov v Prešove. Slov. Archeol., 11, 1963a, cc. 5–58.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Príspevok k poznaniu slovanského osídlenia na juhovýchodnom Slovensku. B kn.: Štud. zvesti Archeol. Úst. SAV. 11. Nitra 1963b, cc. 209–228.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské obdobie. B kn.: Pravek východného Slovenska. Malá monografia východného Slovenska. 8. Košice 1966, cc. 211–249.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Archeologické prieskumy a nálezy na východnom Slovensku v roku 1977. B kn.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977. Nitra 1978a, cc. 39–52.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Blatné Remety, okres. Michalovce. B kn.: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978b, cc. 26–27.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Prešov. B kn.: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978c, cc. 175–177.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Šebastovce, okr. Košice. B kn.: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978d, cc. 208–214.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nové nálezy na východnom Slovensku. B kn.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977. Nitra 1978e, cc. 39–52.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nové nálezy na východnom Slovensku. B kn.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra 1980a, cc. 46–59.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Kráľovský Chlmec – záchranný výskum na slovanskom mohylníku. Nitra 1980b.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nové nálezy na východnom Slovensku. B kn.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979. Nitra 1980c, cc. 46–59.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nové nálezy na východnom Slovensku. B kn.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980. Nitra 1981, cc. 35–48.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nové nálezy na východnom Slovensku. B kn.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981. Nitra 1982, cc. 44–53.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. – MAČALA, P.: Výsledky prieskumu a záchranných výskumov na severovýchodnom Slovensku. B kn.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984. Nitra 1985, cc. 67–70.
- ČAPLOVIČ, D. – GAŠAJ, D. – OLEXA, L.: Archeologický prieskum Medzibodrožia a Košickej kotliny v roku 1976. B kn.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. Nitra 1977, cc. 88–96.
- ČILINSKÁ, Z.: Slovansko-avariské pohrebisko v Žitavskej Tôni. Slov. Archeol., 11, 1963, cc. 87–107.
- ČILINSKÁ, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- ČILINSKÁ, Z.: Druhé predveľkomoravské pohrebisko v Radvaní nad Dunajom. Slov. Archeol., 18, 1970, cc. 57–64.
- ČILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- ČILINSKÁ, Z.: Veľké Kosihy, okres Komárno. B kn.: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, cc. 233.
- DOSTÁL, V.: Břeclav-Pohansko – velkomoravský velmožský dvorec. Brno 1975.
- DOSTÁL, B.: K časné slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska. Stud. Archeol. Úst. Československé akademie věd v Brně, 10, 1982, № 2.
- EISNER, J.: Sídliště ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví. Památ. archeol., 42, 1939–1946, № IX–XVI, cc. 94–105.
- EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Slovanské pohrebiště. Bratislava 1952.
- EISNER, J.: Šafaříkovo „Slovanské starožitnosti“ a náš archeologický výzkum. B kn.: Slavia. 30. Praha 1961a, cc. 169–178.
- EISNER, J.: Archeologie o kulturní jednotě slovanské. Památ. archeol., 52, 1961b, cc. 459–464.
- EISNER, J.: Rukověť slovanské archeologie. Praha 1966.
- GREBE, K.: Zur frühslawischen Besiedlung des Havelgebietes. B kn.: Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam. 10. Berlin 1976, cc. 167–189.
- HACHULSKA-LEDWOS, R.: Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie-Mogile. In: Mater. archeol. Nowej Huty. 3. Kraków 1971.
- HAMPEL, J.: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. I. Budapest 1984.
- HOŁOWIŃSKA, Z.: Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie w powiecie kościańskim. Poznań 1956.
- HRUBÝ, V.: Sídliště z pozdní doby římské ve Zlechově. Archeol. Rozhl., 19, cc. 643–658.
- CHROPOVSKÝ, B.: K etnogenéze Slovákov. Historický Časopis, 30, 1982, cc. 19–27.
- CHROPOVSKÝ, B. – RUTTKAY, A.: Archeologický výskum a genéza slovanského etnika. Hist. Čas., 33, 1985, cc. 257–292.
- JUREČKO, P.: Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej. In: Hist. Carpatica. 14. Košice 1987, cc. 277–384.
- KOLNÍK, T.: Doba římska a stáhovanie národov. Slov. Archeol., 28, 1980, cc. 197–204.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské popolnicové pohrebisko v Stupave. Slov. Archeol., 4, 1956, cc. 163–167.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské sídlisko pri Devinskem Jazere. Slov. Archeol., 9, 1961, cc. 391–404.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské sídlisko pri Devinskem Jazere. (Výskumy v rokoch 1960, 1962 a 1963.) B kn.: Zbor. Slov. nár. Múz. 60. História. 6. Bratislava 1966, cc. 73–92.
- KUDRNÁČ, J.: Klučov – staroslovanské hradisko ve středních Čechách. Praha 1970.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Römerzeitliche Siedlungs-keramik in der Südostslowakei. Slov. Archeol., 17, 1969, cc. 403–506.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Nové nálezy z doby stáhovania národov z Ostrovian. B kn.: Zbor. Prác Ľudmila Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, cc. 131–135.

- PÁRDUCZ, M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon. III. Budapest 1950.
- PASTOR, J.: Sídliskový výskum na Somotorskej hore r. 1958. Slov. Archeol., 6, 1958, cc. 314–346.
- PASTOR, J.: Sídliskový výskum v Blažiciach. В кн.: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 6. Nitra 1961, cc. 83–124.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M.: Slovanské sídliská v Moldavskej oblasti Rumunska. Slov. Archeol., 6, 1958, cc. 209–222.
- POLLA, B.: Nálezy z doby rímskej a stahovania národov v Strede nad Bodrogom. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 63. Bratislava 1969, cc. 183–206.
- SIMON, L.: Nagykörös és környéke avar kori topografiája. A nagykörösi avar fejedelmi kard. Nagykörös 1983.
- ŠIŠKA, S.: Slovanské sídliskové objekty v Hnojnom, okr. Michalovce. Archeol. Rozhl., 16, 1964, ss. 379–385, 407–408.
- ŠOLLE, M.: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha 1966.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968a.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968b.
- VÁŇA, Z.: Misy v západoslovanské keramice. Památ. archeol., 49, 1958, ss. 185–247.
- VENDTOVÁ, V.: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. Slov. Archeol., 17, 1969, ss. 119–224.
- ZÁBOJNÍK, J.: Výskum pohrebská a sídliska z doby avarskej ríše v Štúrove-Obide. В кн.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1982. Nitra 1983, cc. 261–263.
- ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Chate s praskim typem ceramiky ze Zborník, woj. Miejskie krakowskie. Archeol. Polski, 30, 1985, cc. 161–173.

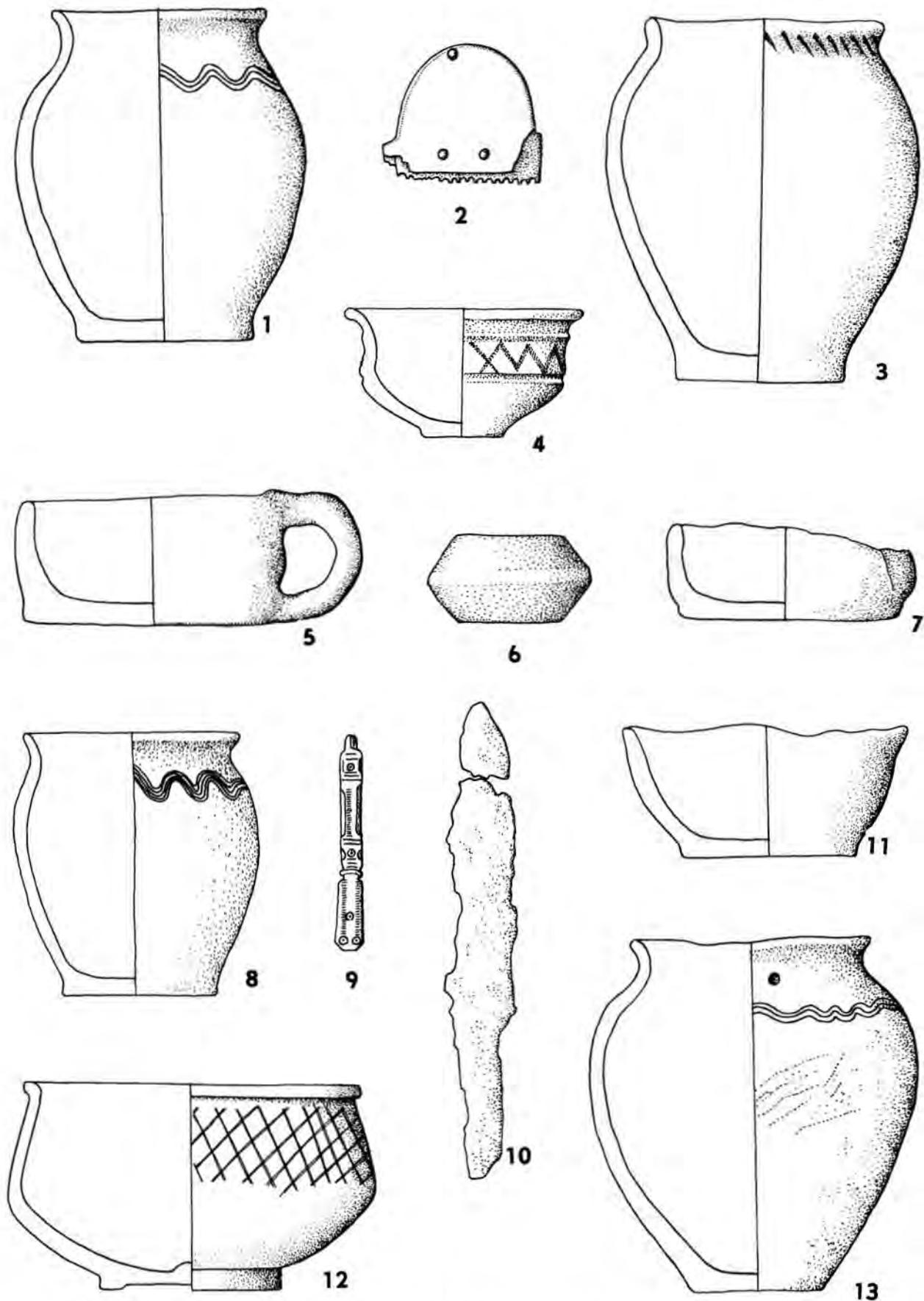

Табл. I. Прешов (площадь Павловича). Позднеримский период и начало переселения народов. Набор находок.

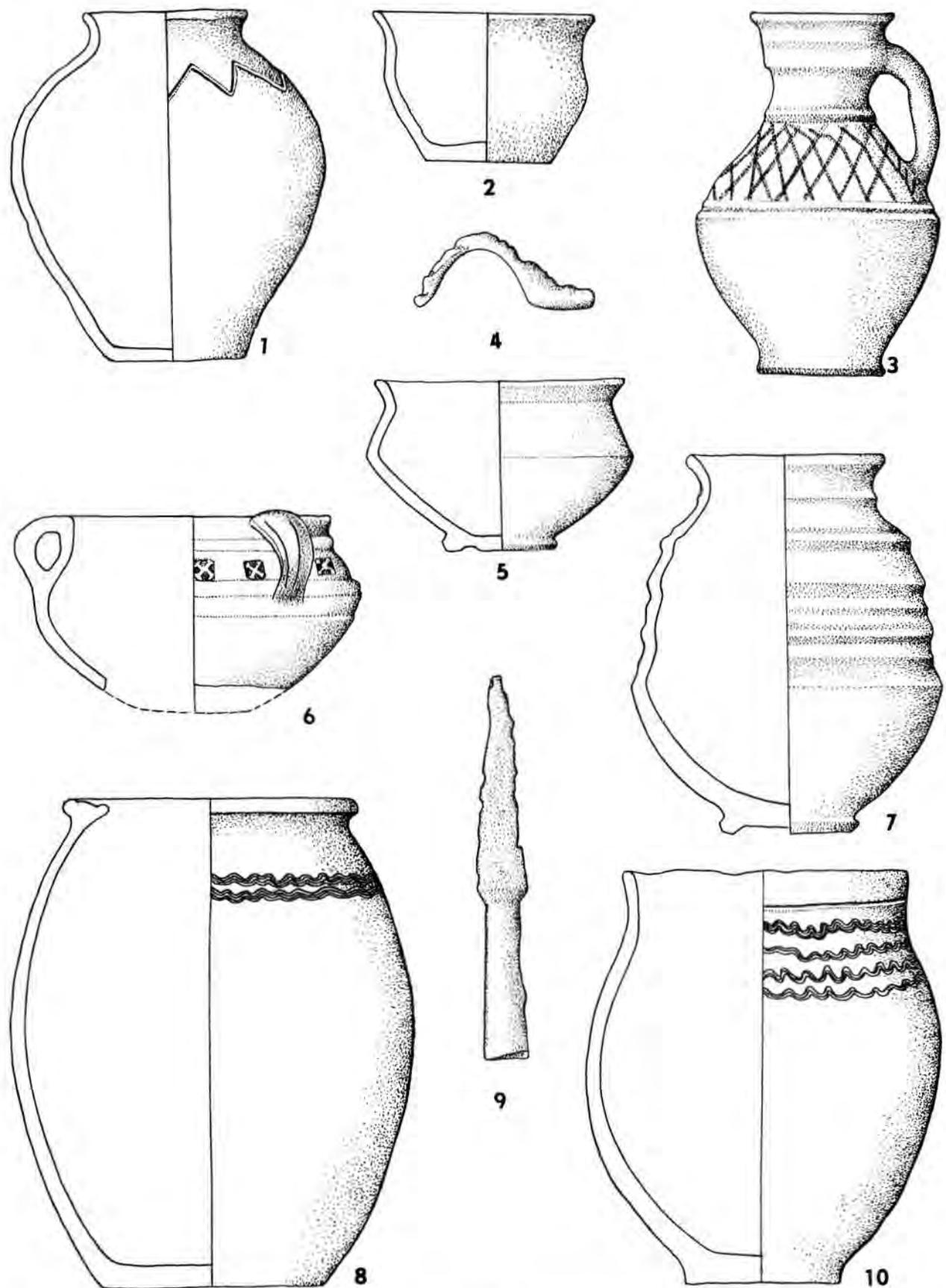

Табл. II. Прешов. 1, 2, 4–6, 8–10 – площадь Павловича, 3, 7 – Будовательска улица. Позднеримский период и начало переселения народов. Набор находок.

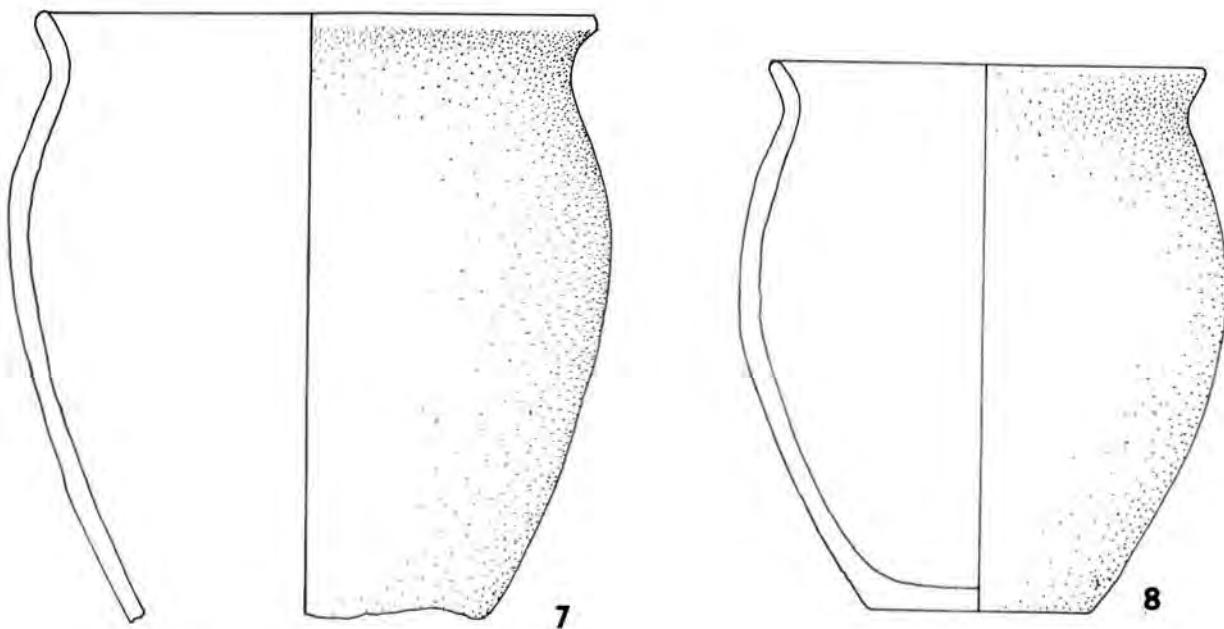
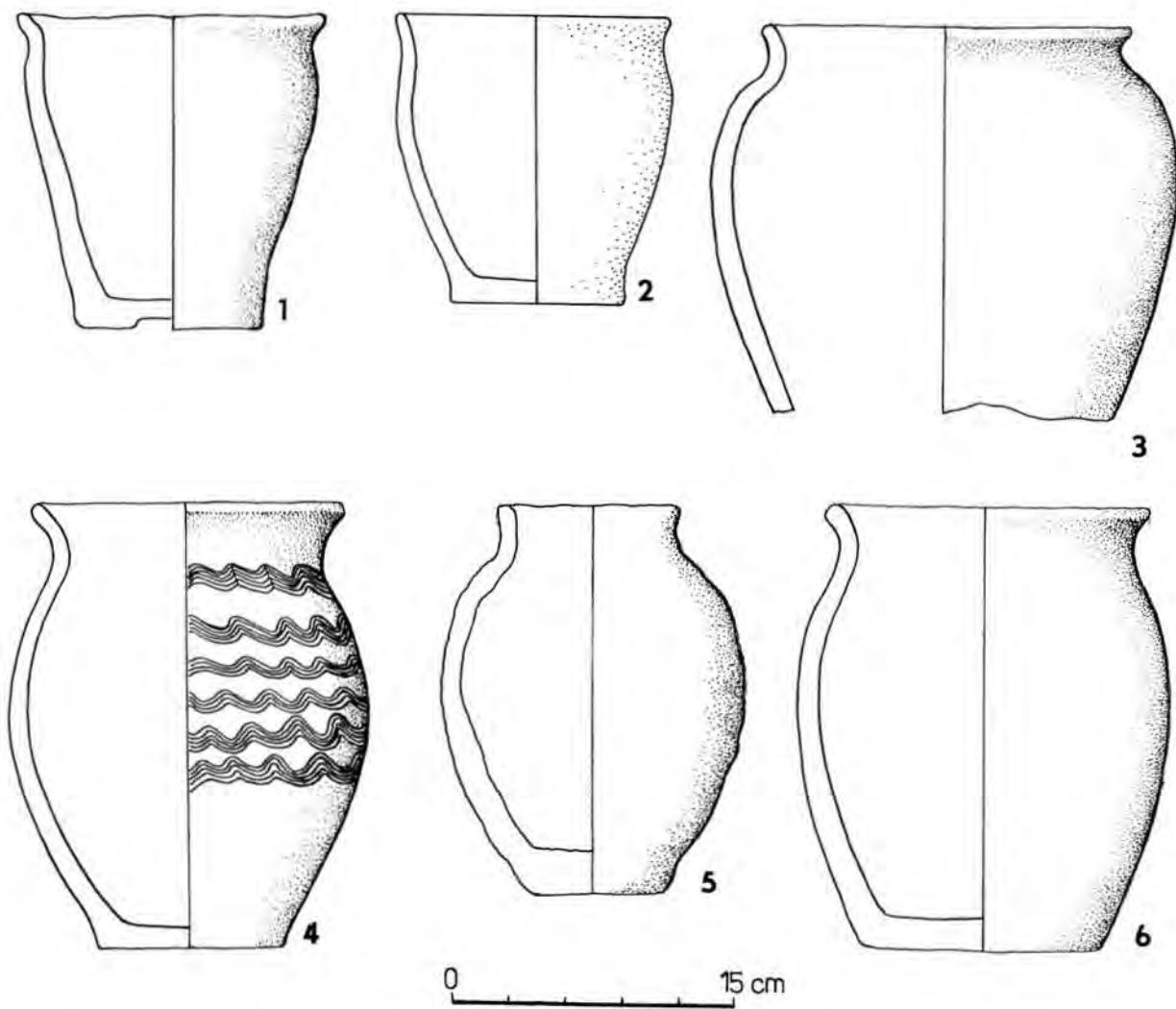

Табл. III: 1, 3, 6, 7 – Нижна Мишľя; 2 – Стреда-над-Бодрогом; 4, 5, 8 – Блажице.

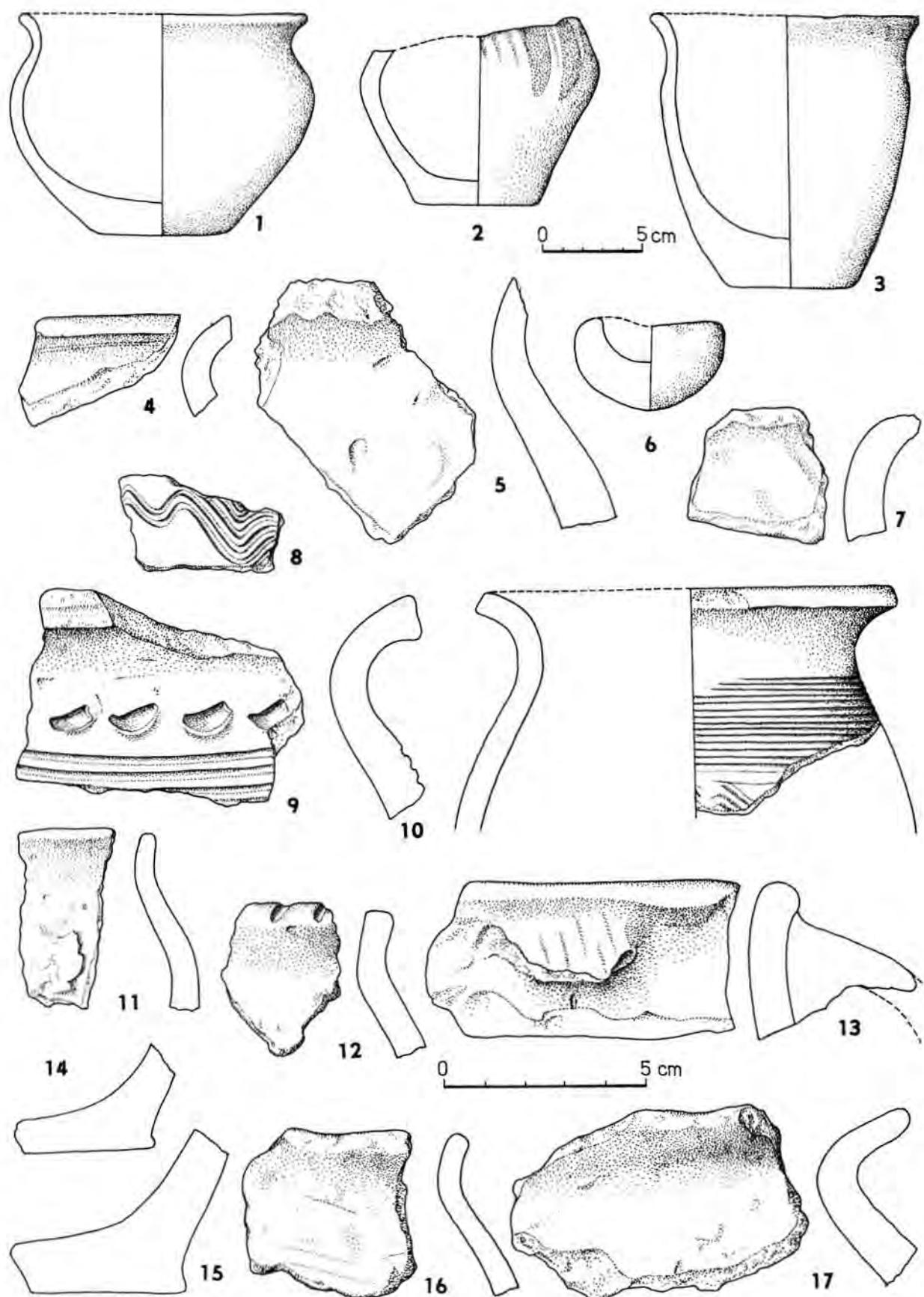

Табл. IV. Блатне Ремети (Ремециско). 1–3 – объект 4; 4–17 – объект 41. Набор находок.

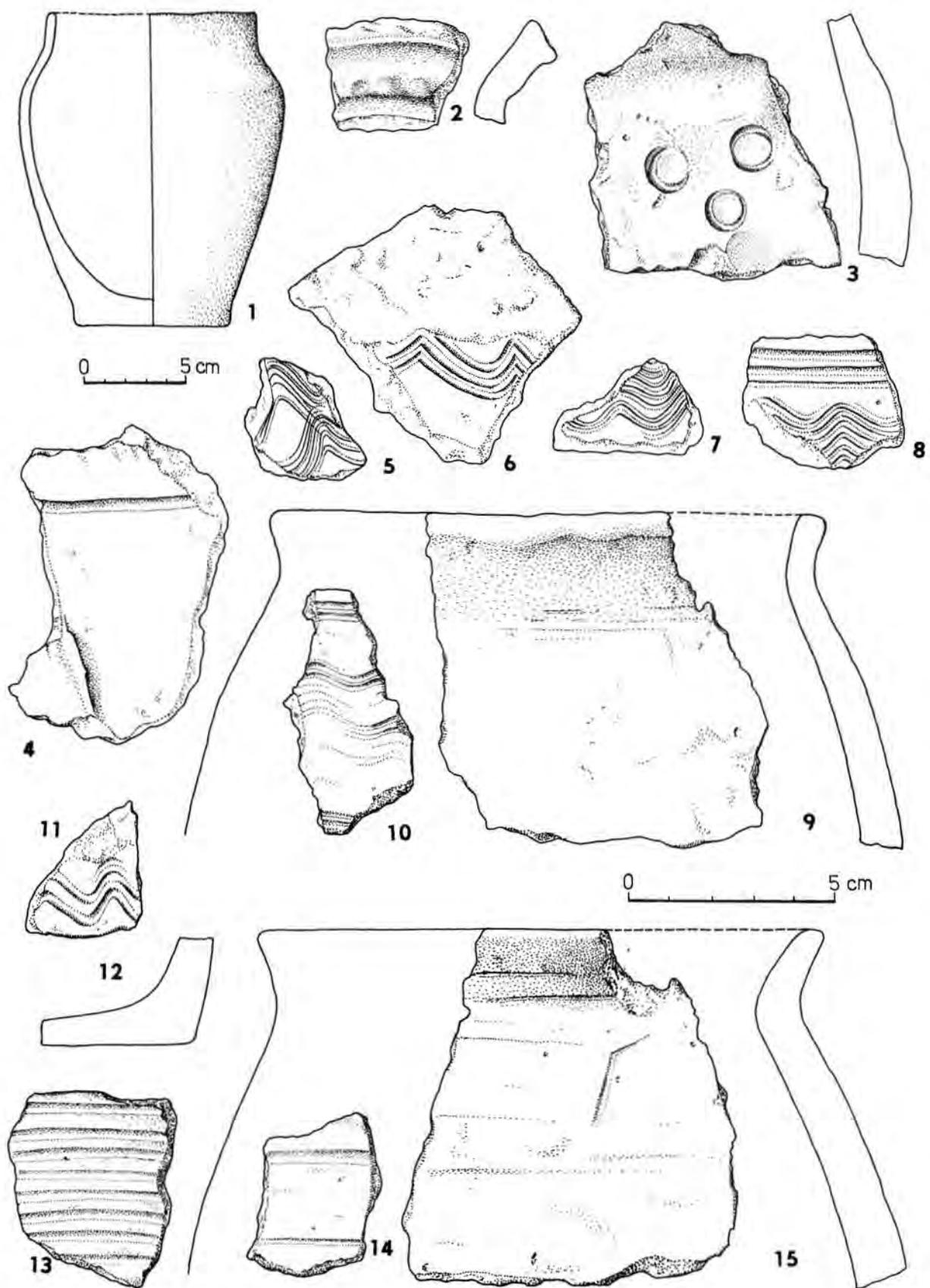

Табл. V. Дворянки (Вельки Кевеш). Объект 1. Набор находок.

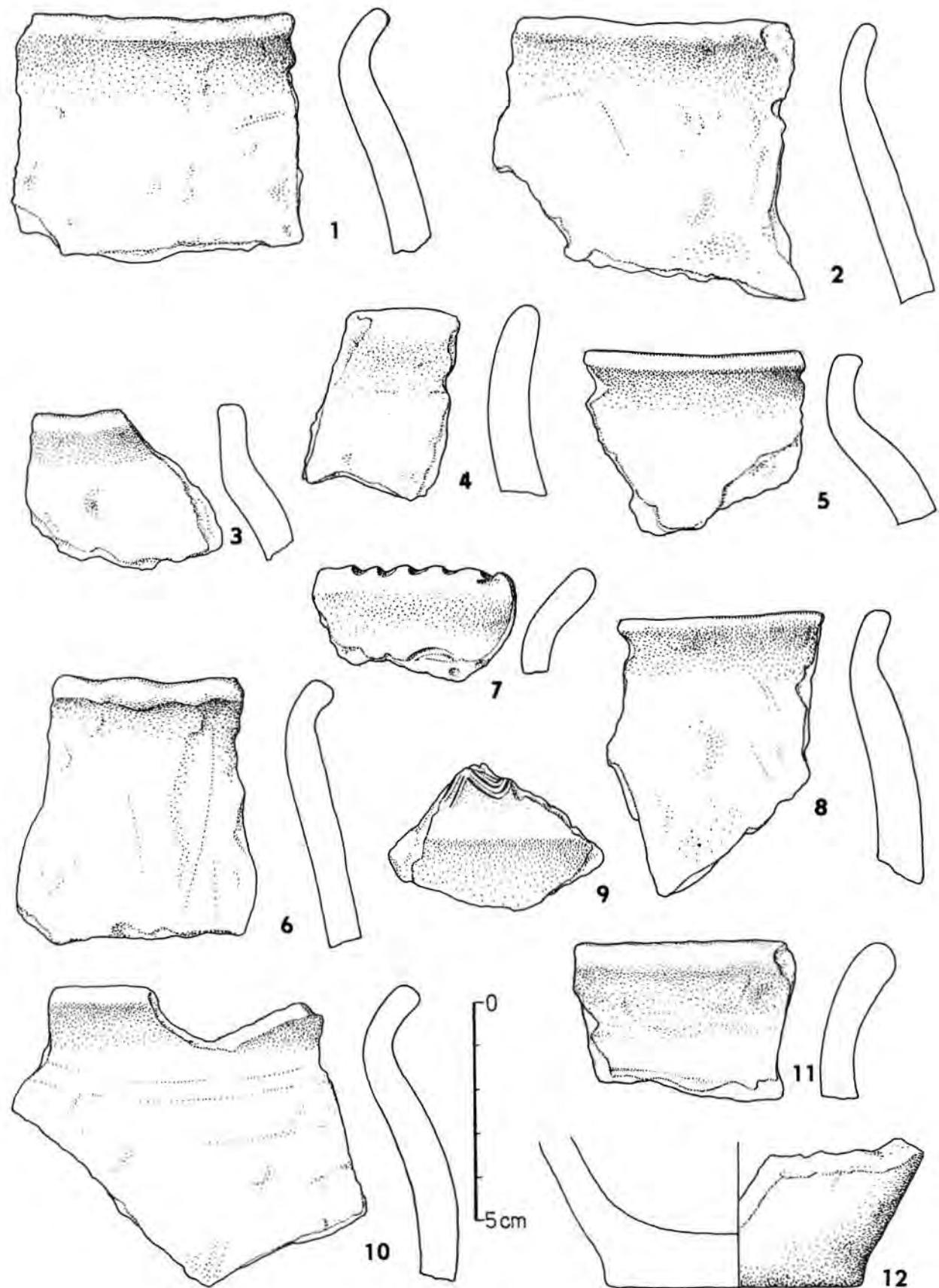

Табл. VI. Дворянки (Вельки Кевеш). Объект 1. Набор находок.

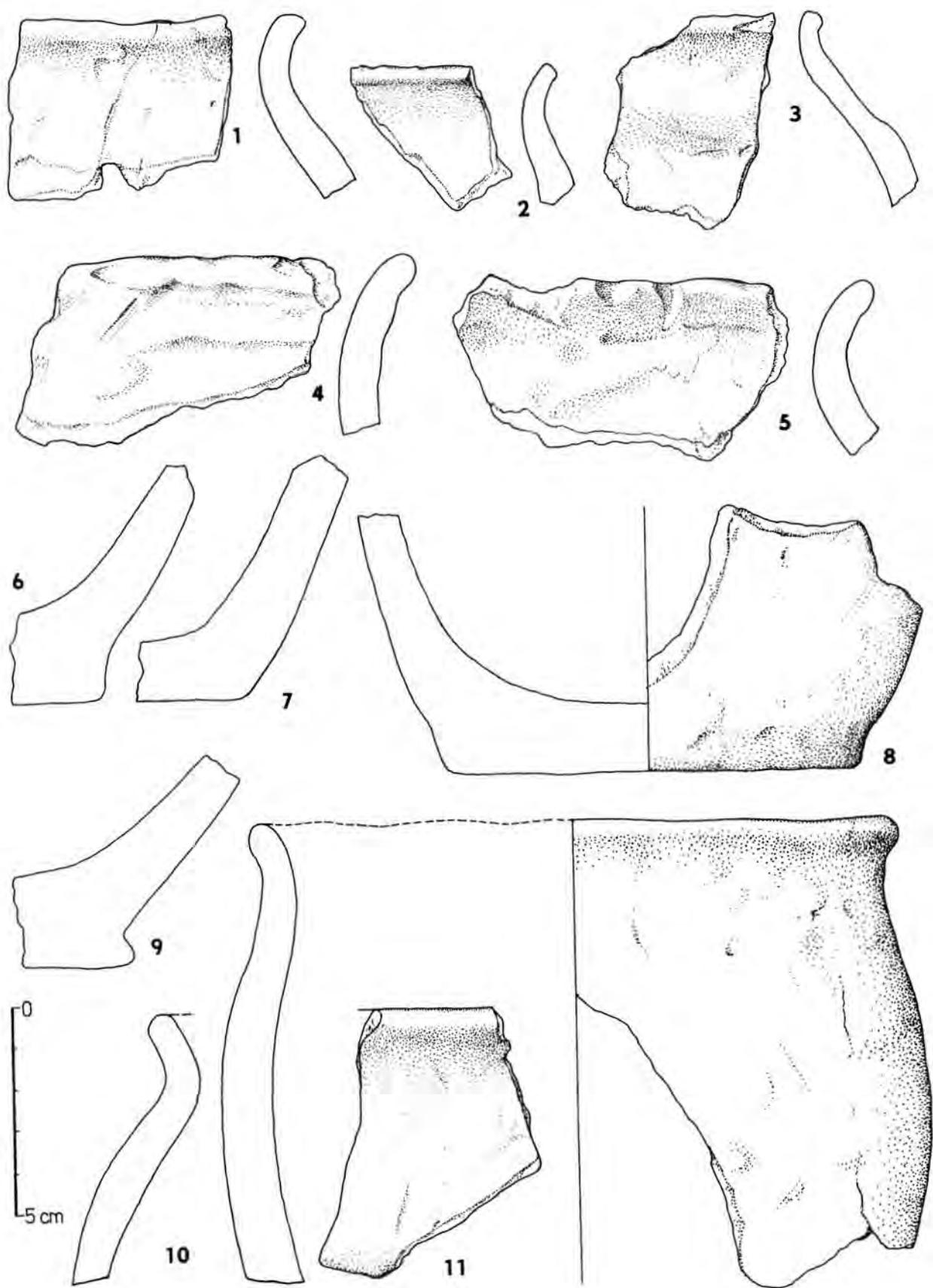

Табл. VII. Дворянки (Вельки Кевеш). Объект 1. Набор находок.

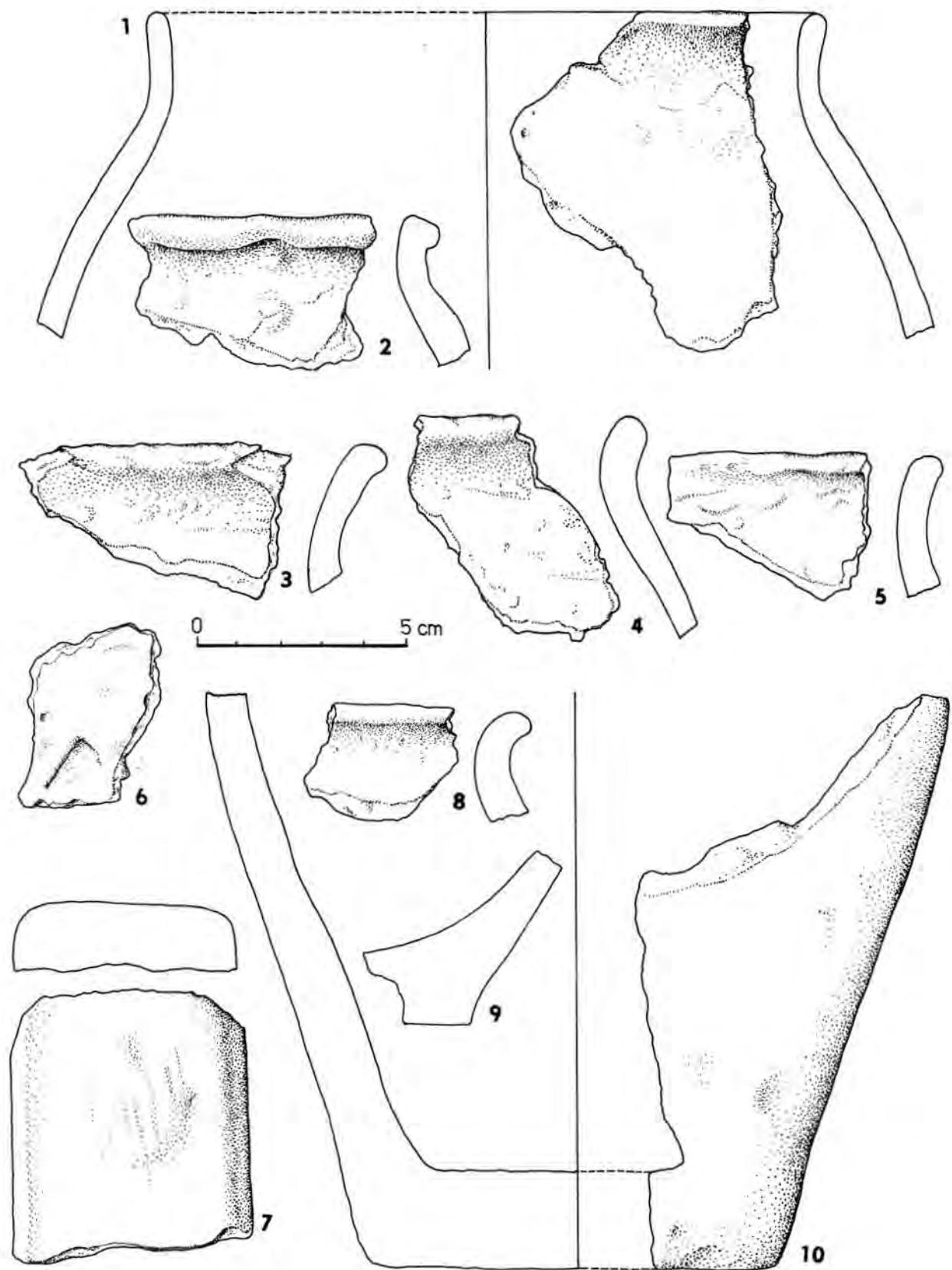

Табл. VIII. Дворянки (Вельки Кевеш). 1–2 – объект 4; 3–5 – объект 3; 6–10 – объект 2. Набор находок.

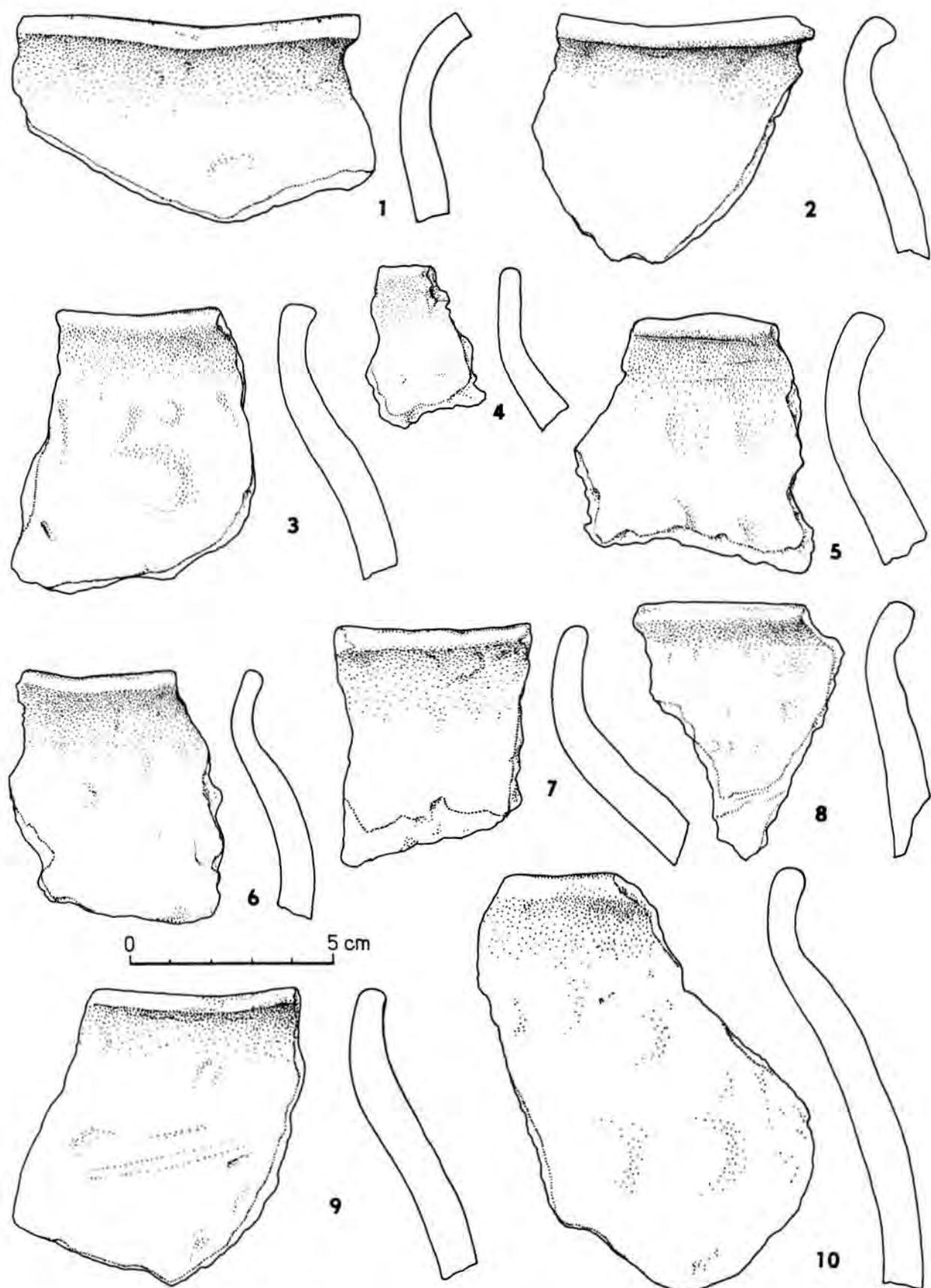

Табл. IX. Дворянки (Вельки Кевеш). Объект 5. Набор находок.

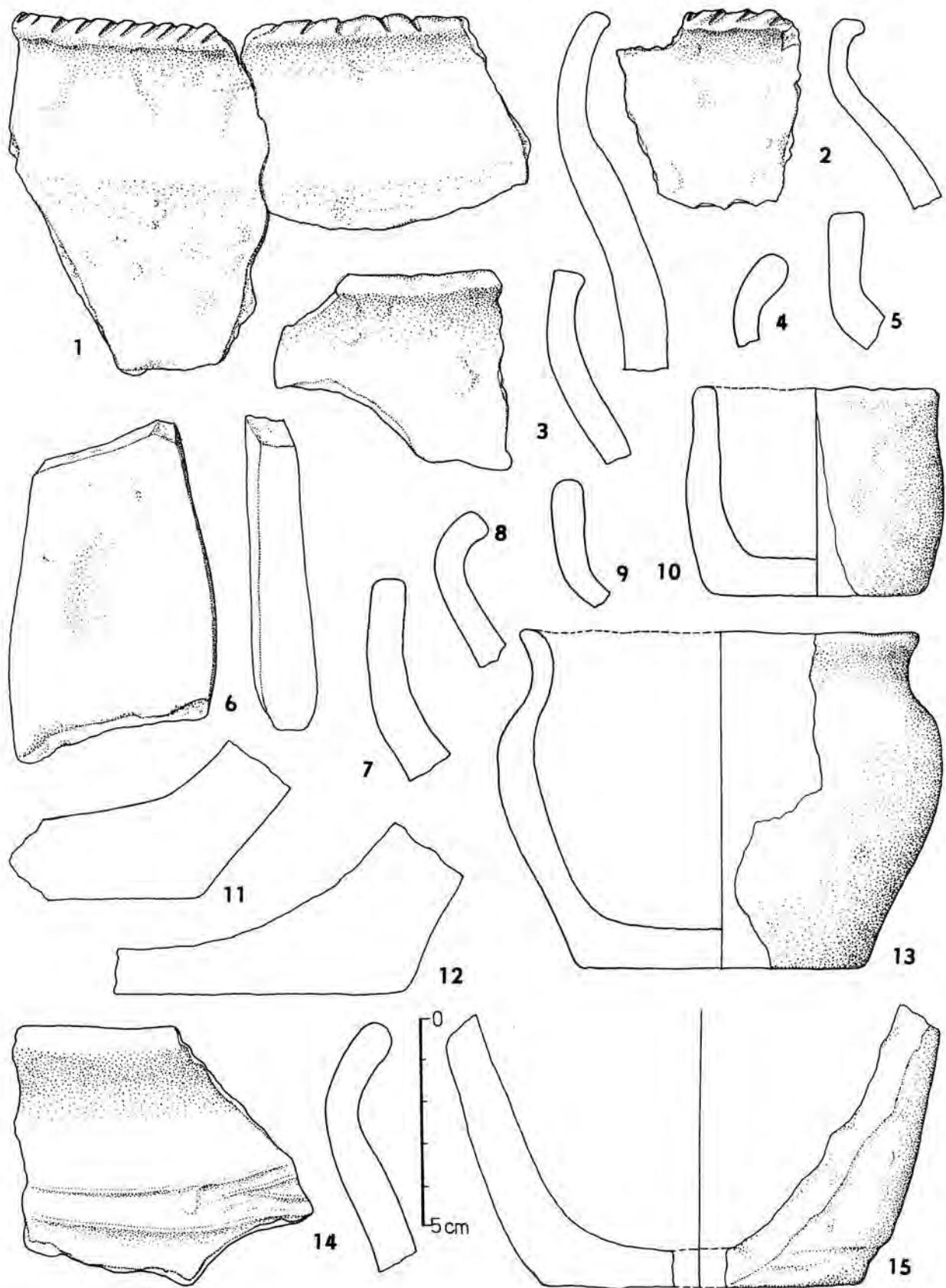

Табл. X. Дворянки (Вельки Кевеш). Объект 5. Набор находок.

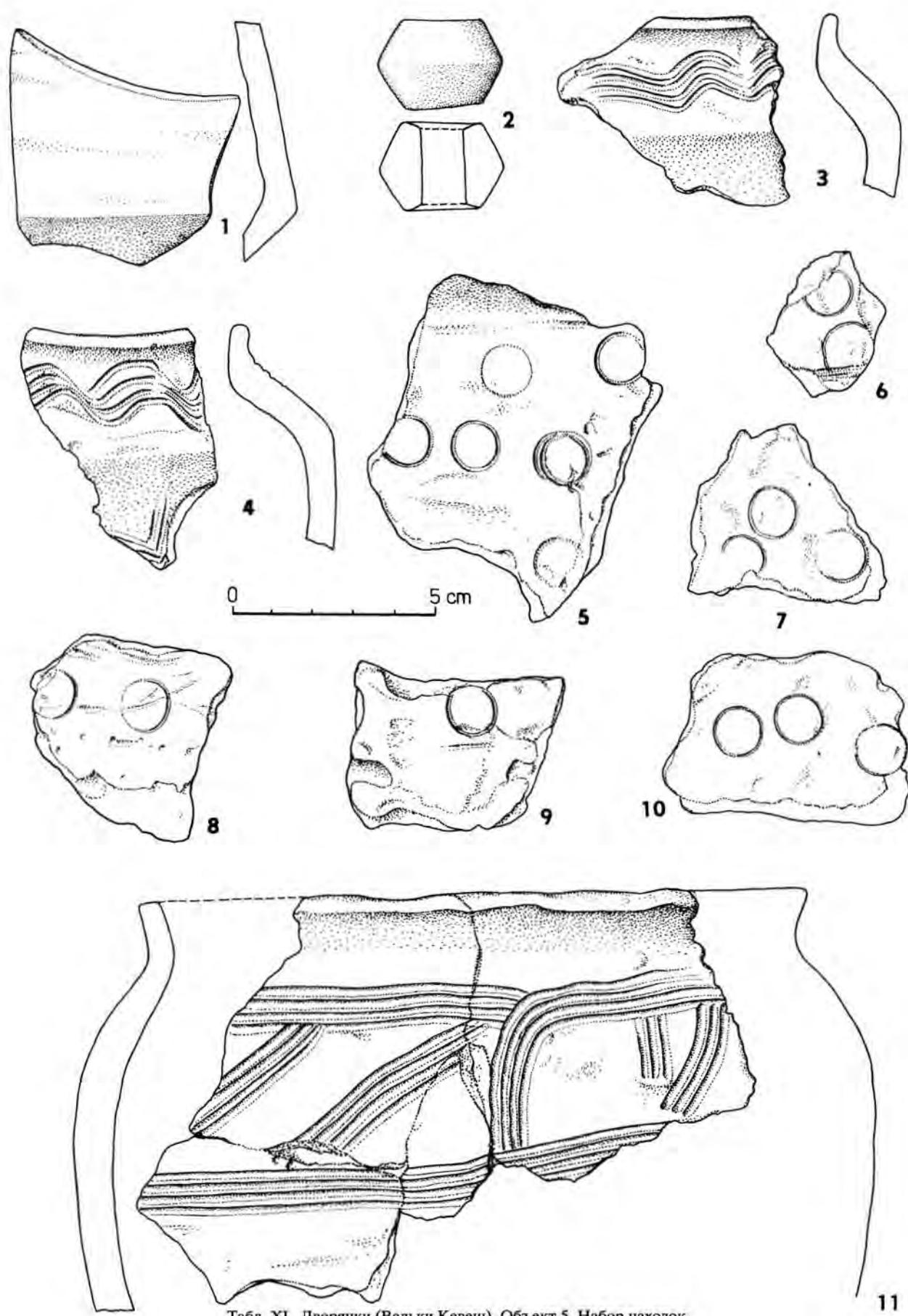

Табл. XI. Дворянки (Вельки Кевеш). Объект 5. Набор находок.

11

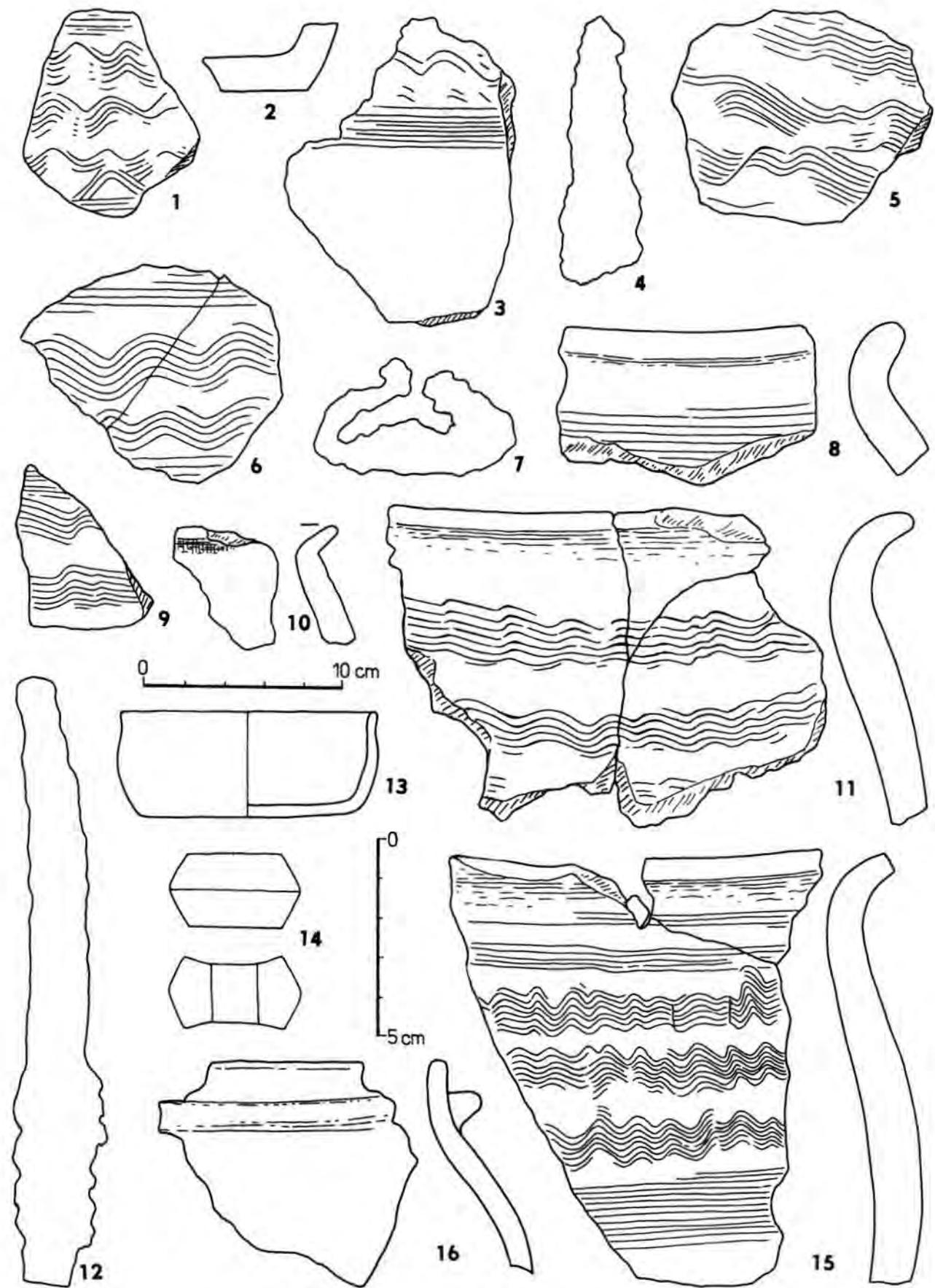

Табл. XII. Дворянки (Вельки Кевеш). 1–4, 7 – объект 10; 5, 6, 9 – объект 12; 8, 10–16 – объект 15. Набор находок.

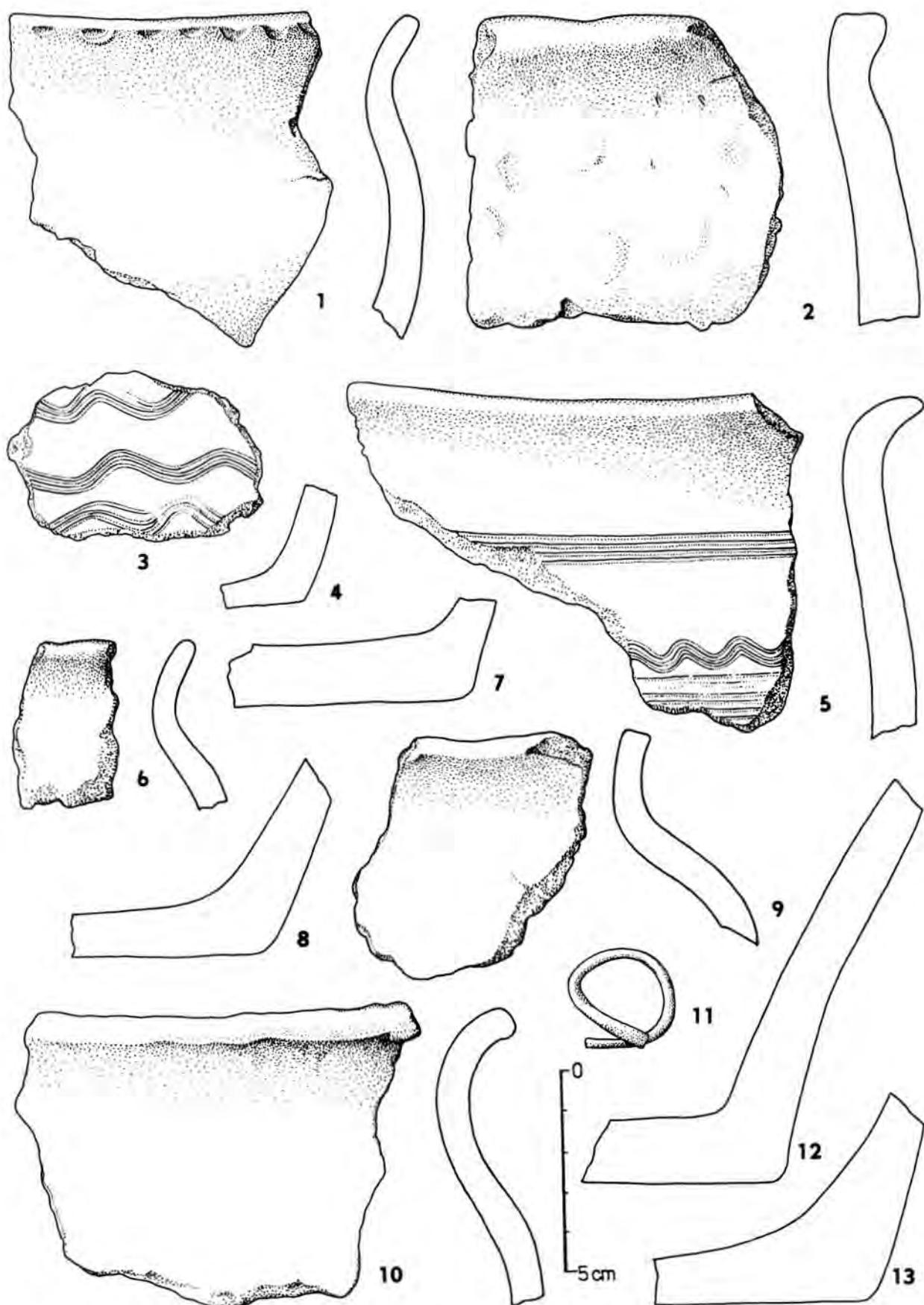

Табл. XIII. Кошице-Шебастовце (Лапише). 1–7 – объект 7/70; 8–13 – объект 8а/70. Набор находок.

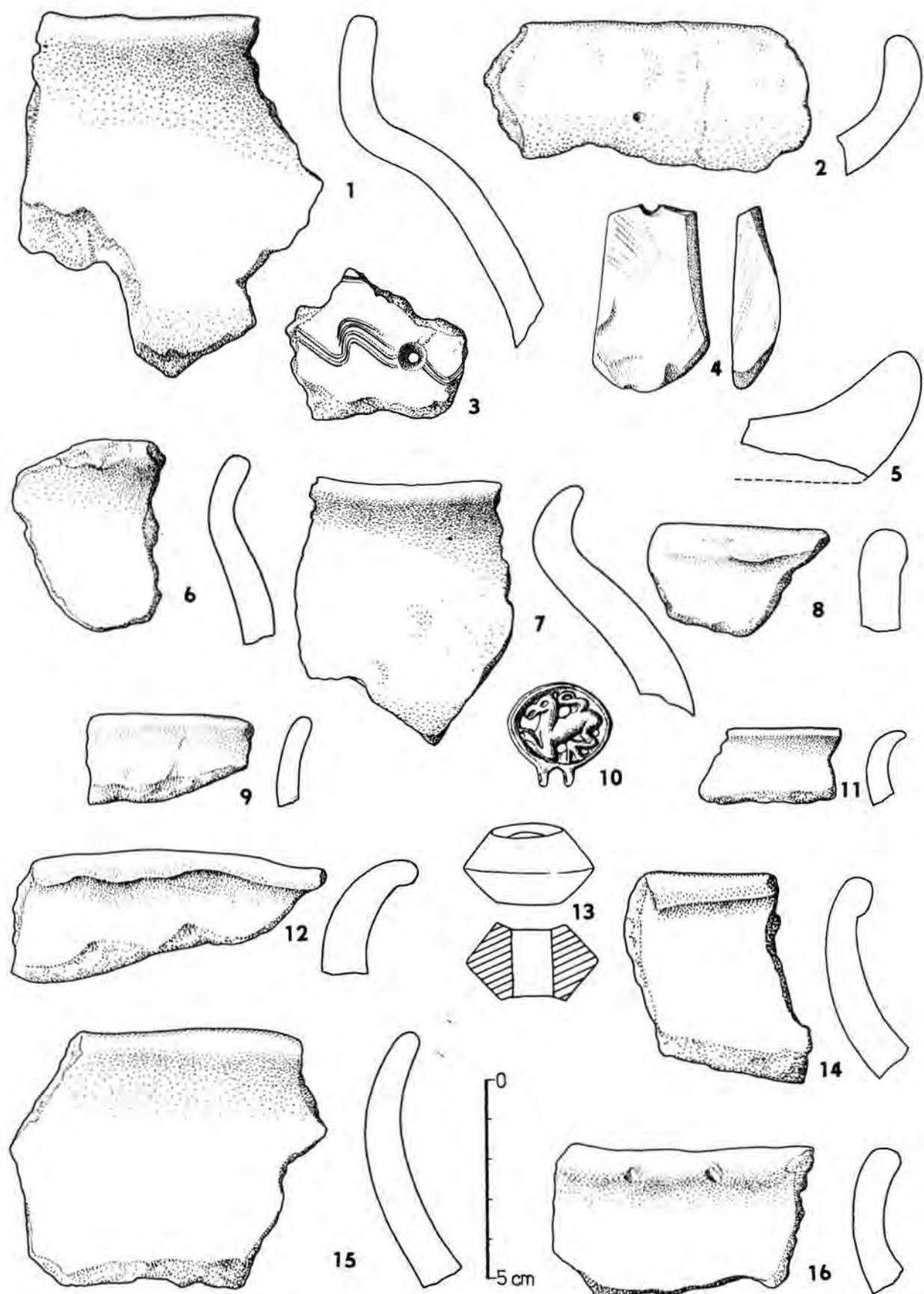

Табл. XIV. Кошице-Шебастовце (Лапише). 1–6 – объект 9/70; 7–16 – объект 10/70. Набор находок.

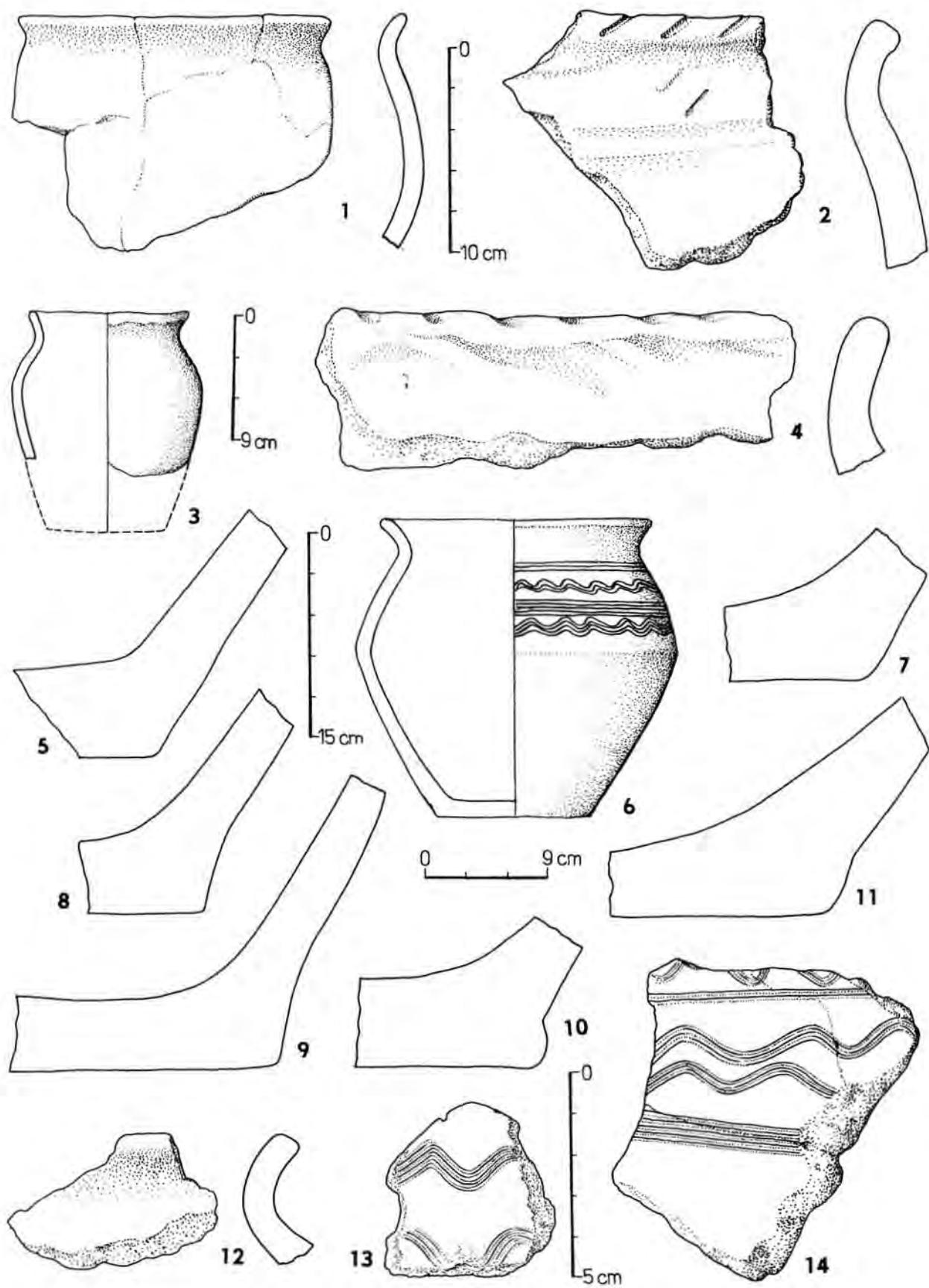

Табл. XV. Кошице-Шебастовце (Лапише). 1–11 – объект 10/70; 12–14 – объект 11/70. Набор находок.

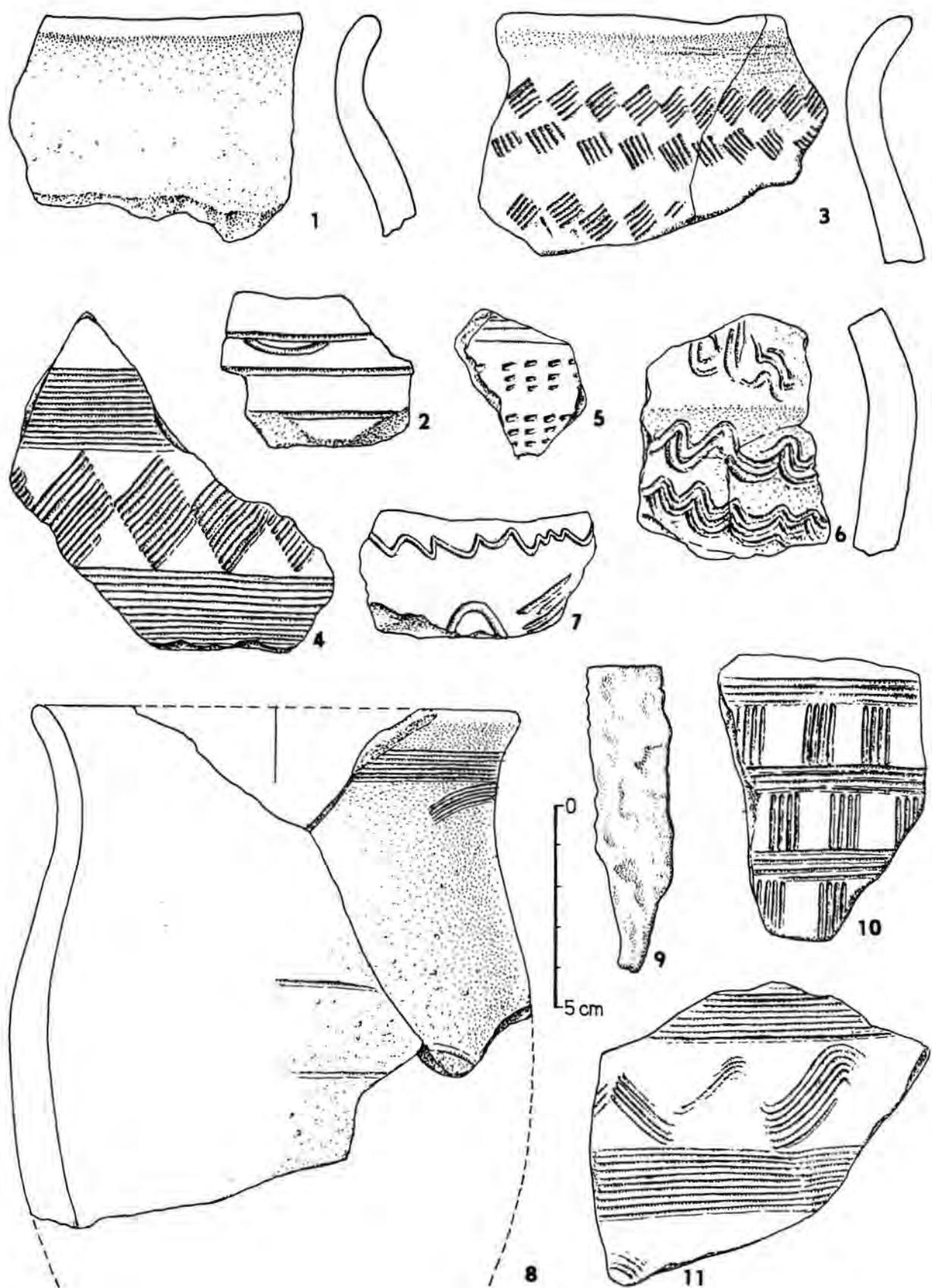

Табл. XVI. Вранов-над-Топльоу-Ломница (На Ломници). 1–2 – объект 1/70; 3–11 – объект 2/78. Набор находок.

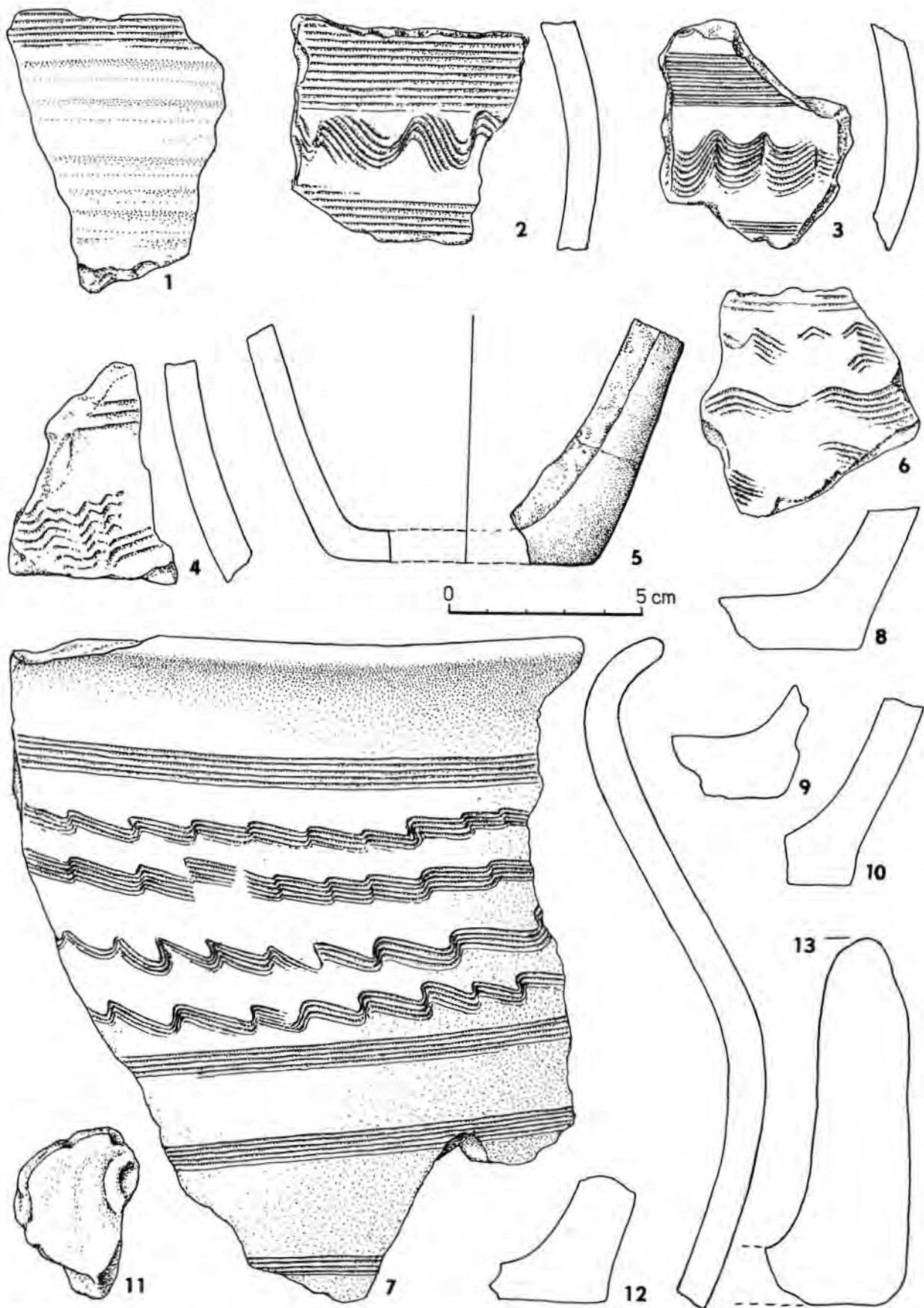

Табл. XVII. Вранов-над-Топльоу-Ломница (На Ломнице). Объект 2/78. Набор находок.

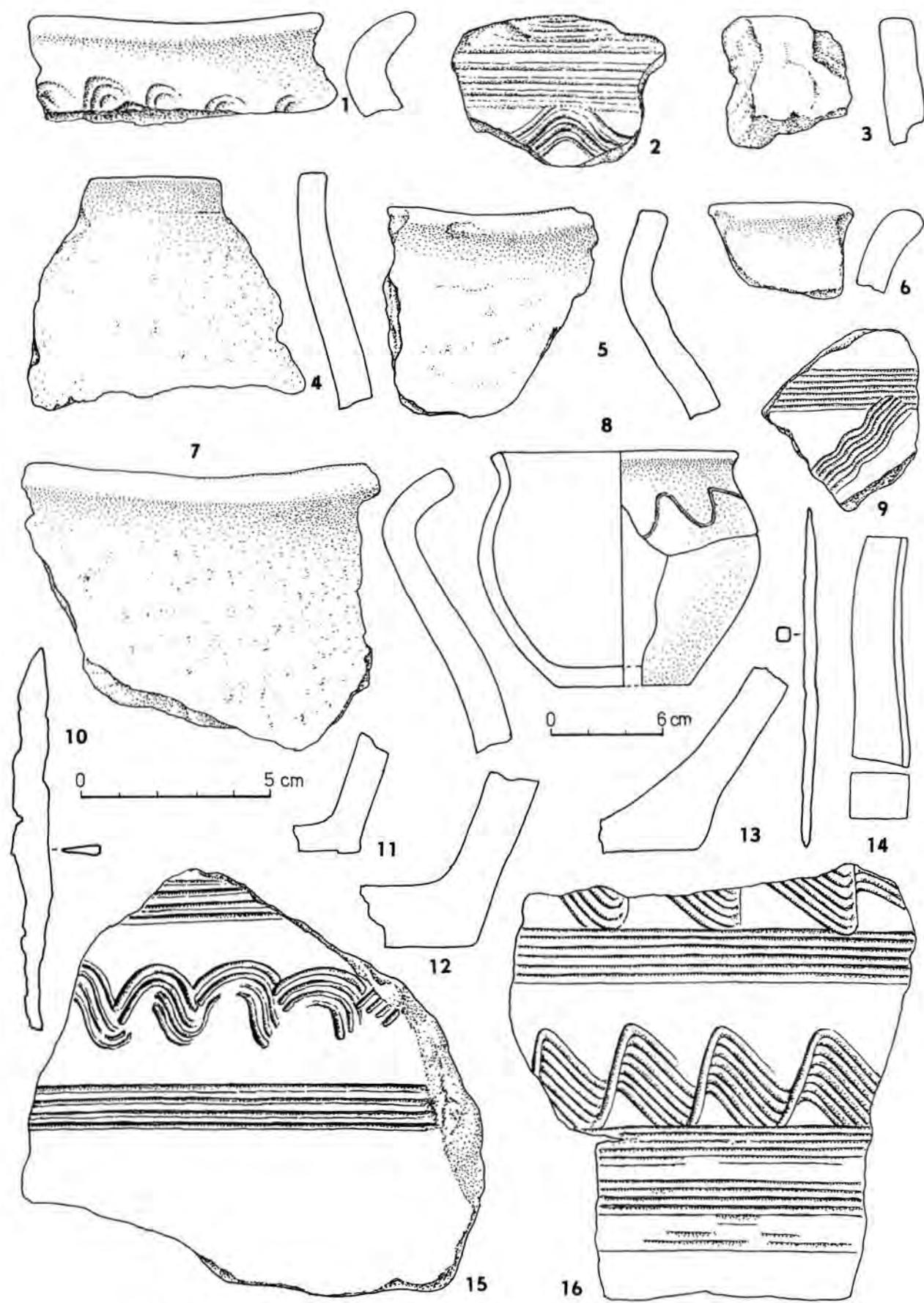

Табл. XVIII. Вранов-над-Топльоу-Ломница (Мале польо). Объект 1/71. Набор находок.

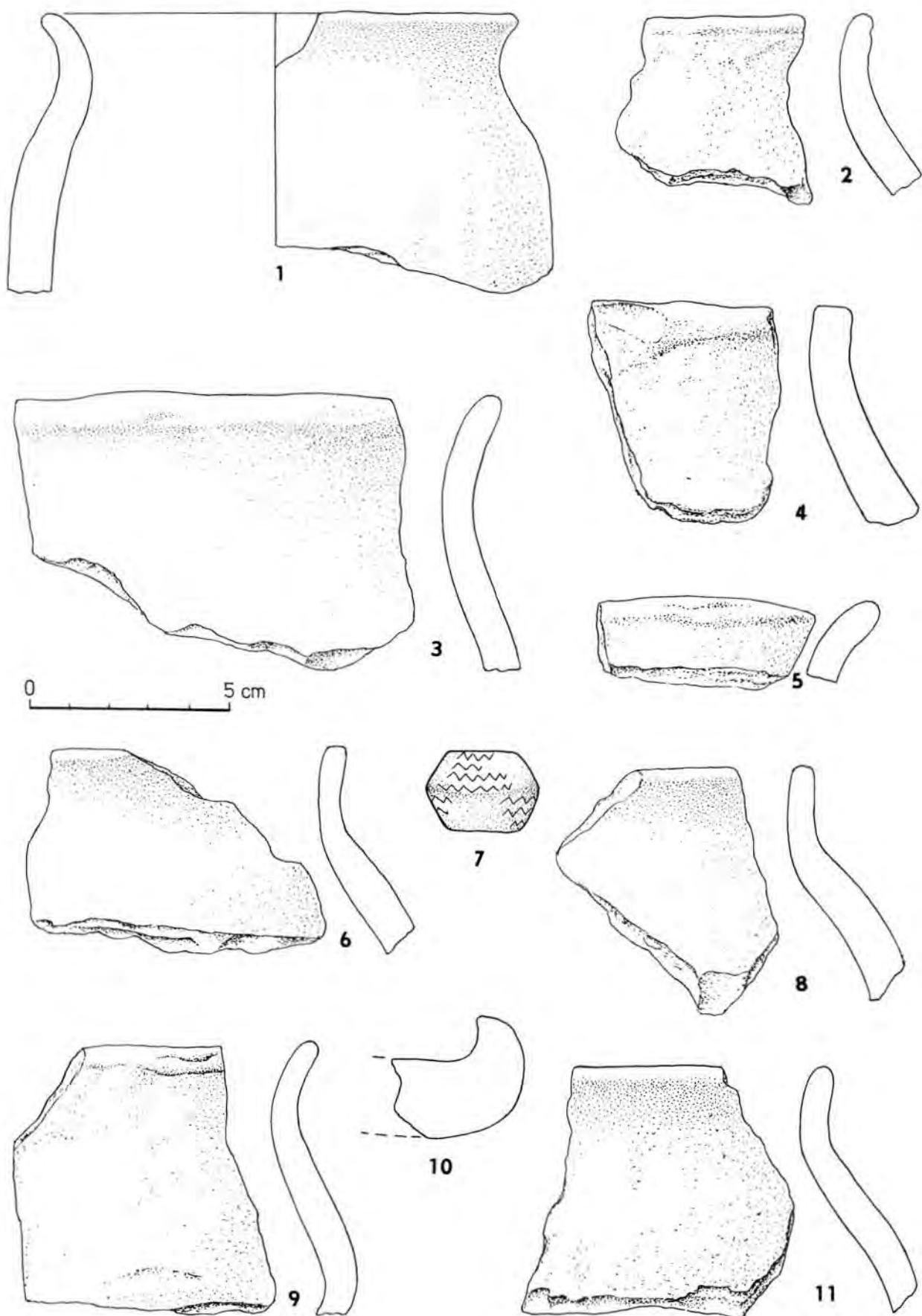

Табл. XIX. Вранов-над-Топльоу-Ломница (Мале польо). Объект 2/71. Набор находок.

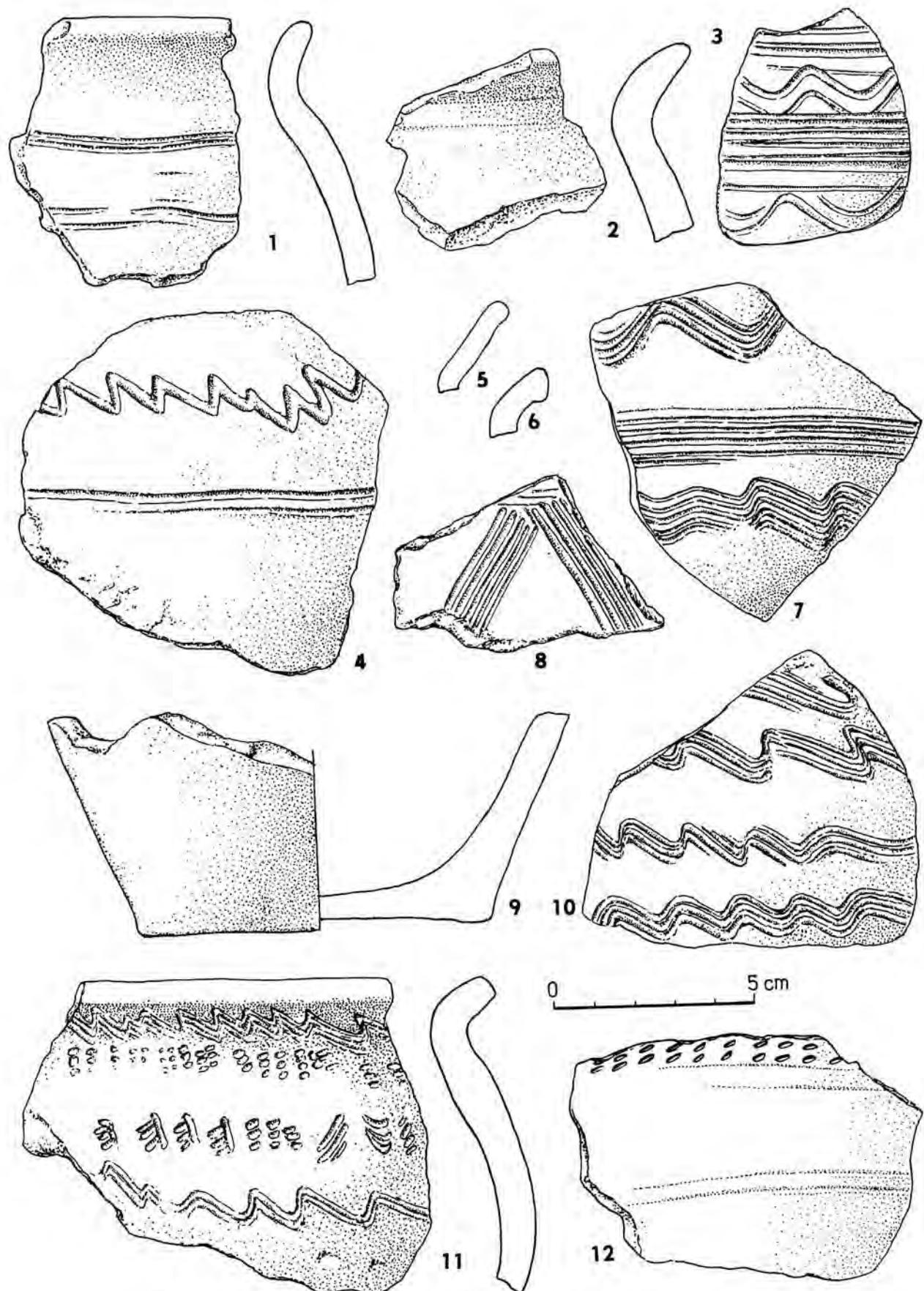

Табл. XX. Вранов-над-Топльоу-Ломница (Мале польо). Объект 2/71. Набор находок.

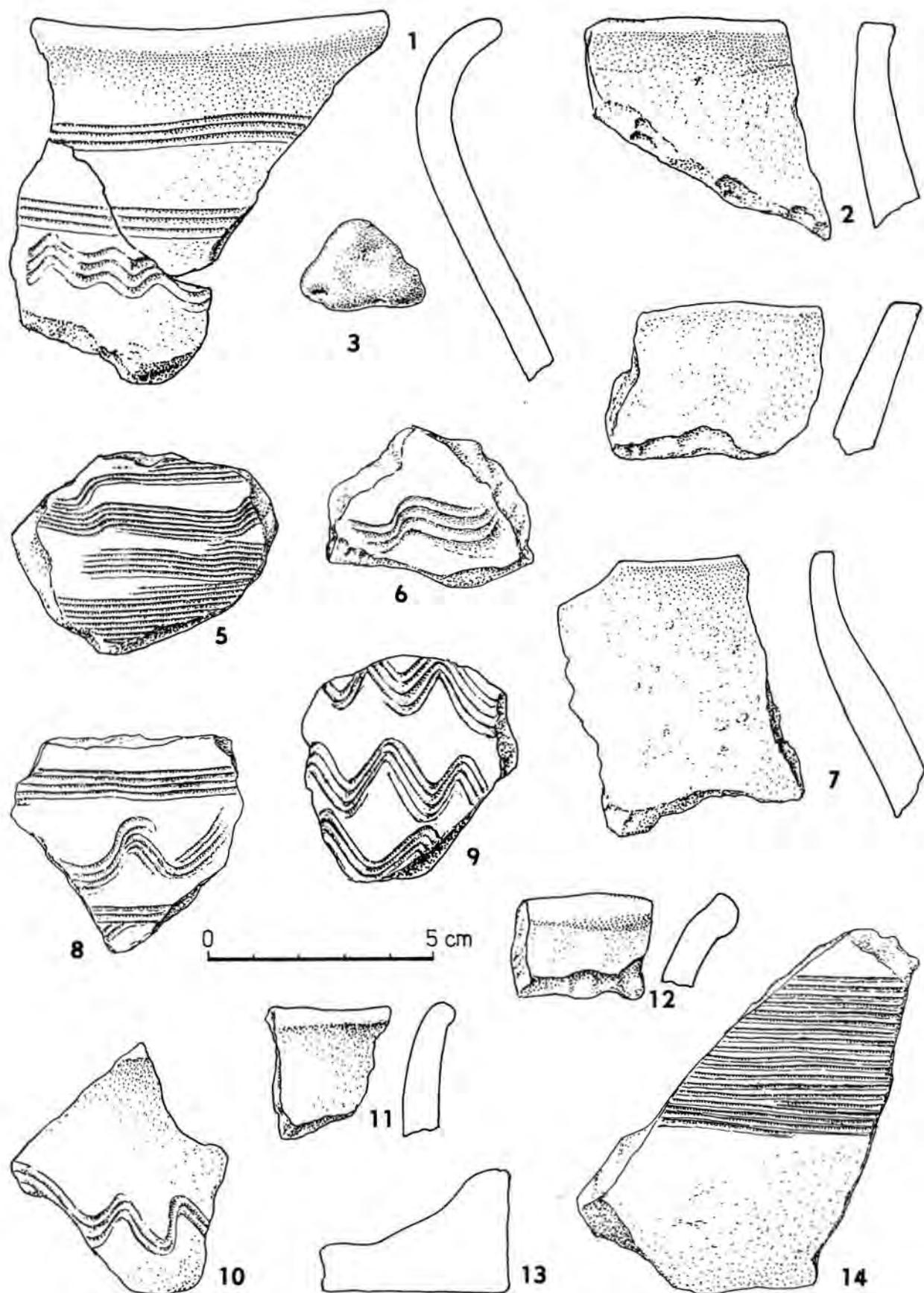

Табл. XXI. Вранов-над-Топльоу-Ломница (Мале польо). Объект 2а/79. Набор находок.

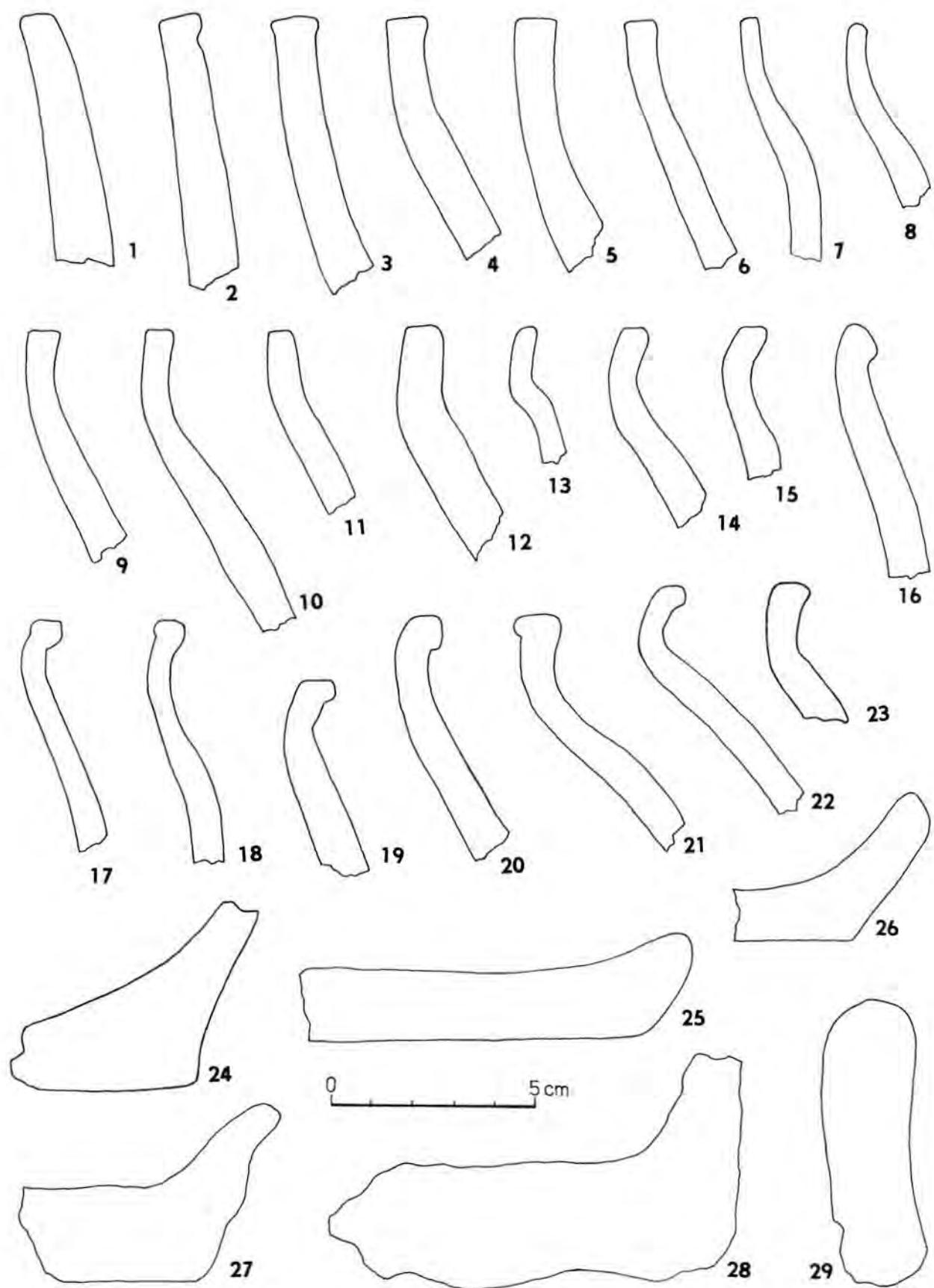

Табл. XXII.: Вранов-над-Топльоу-Ломница (Мале польо). Объект 1/79. Набор находок.

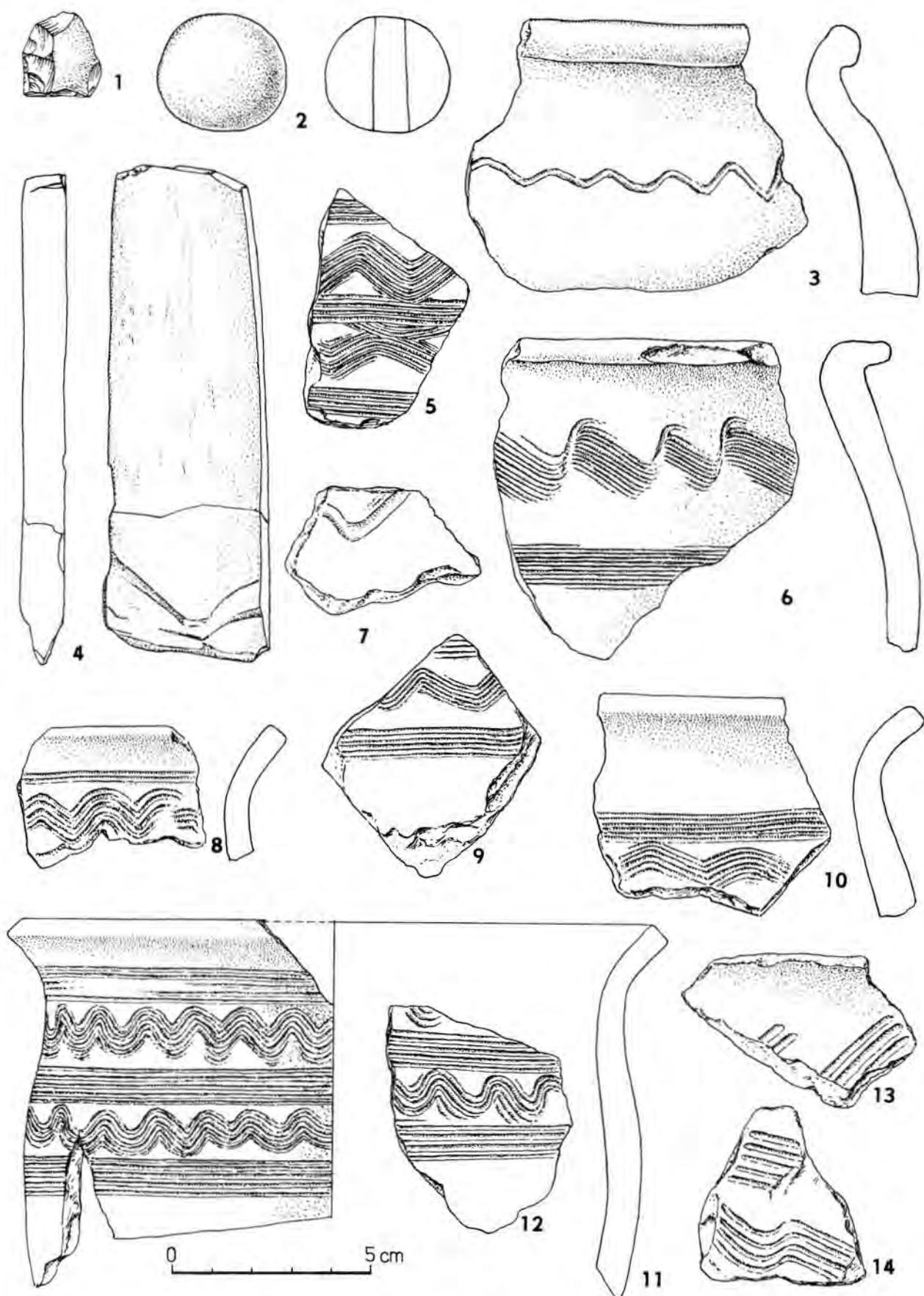

Табл. XXIII. Вранов-над-Топльоу-Ломница (Мале польо). Объект 1/79. Набор находок.

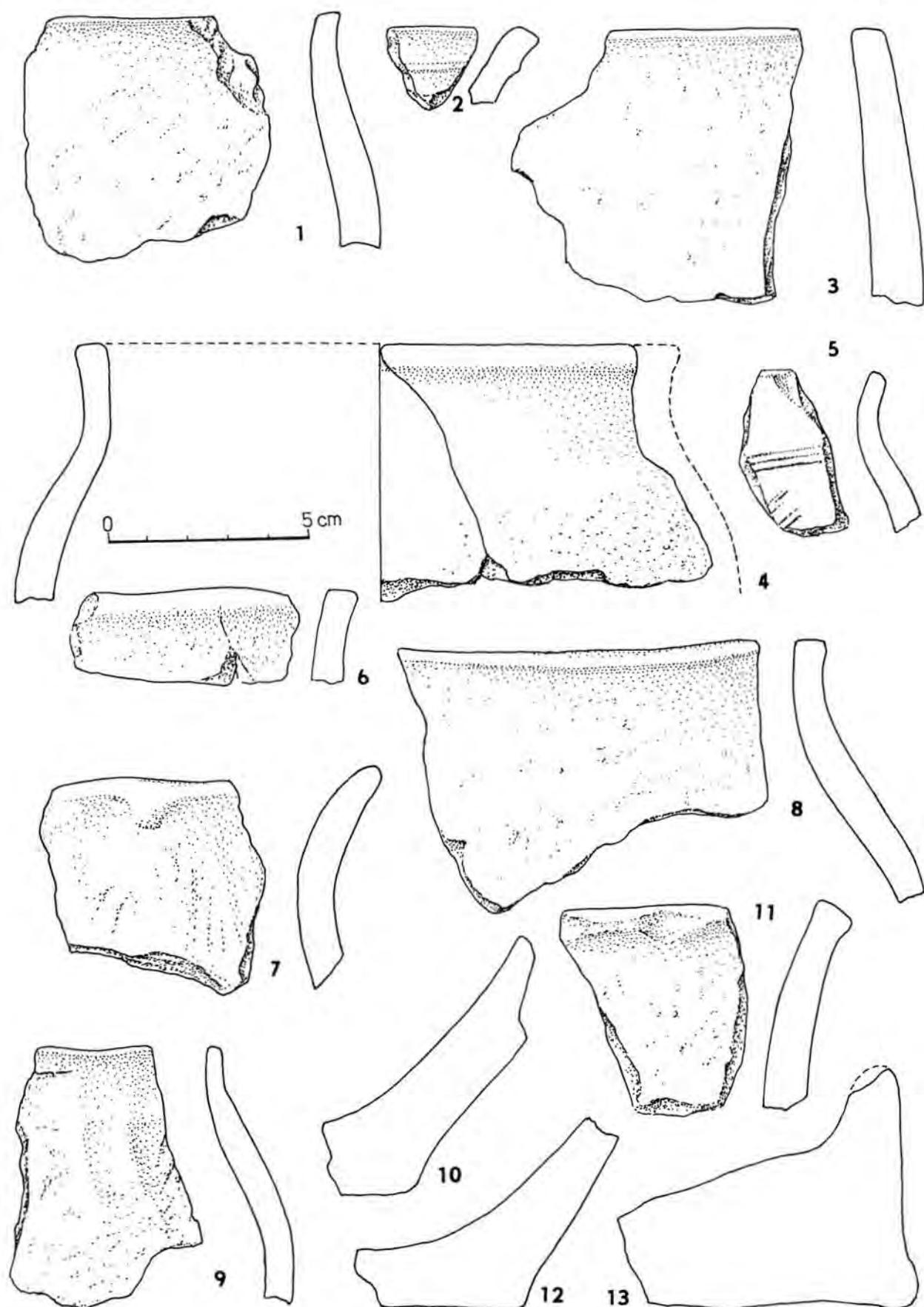

Табл. XXIV. Вранов-над-Топльоу-Ломница (Мале польо). Объект 3/79. Набор находок.

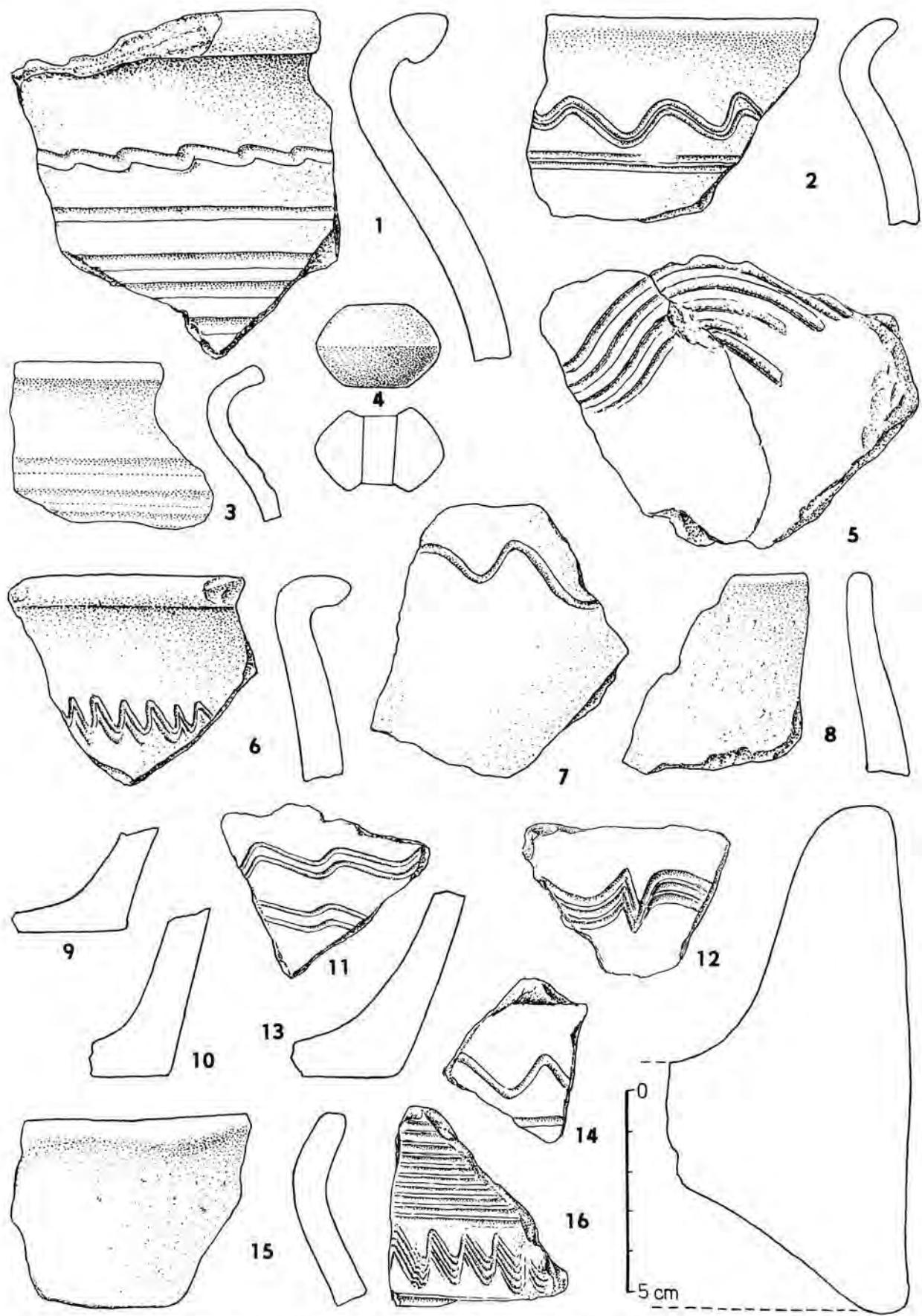

Табл. XXV. Вранов-над-Топльоу-Ломница (Мале польо). Объект 4/79. Набор находок.

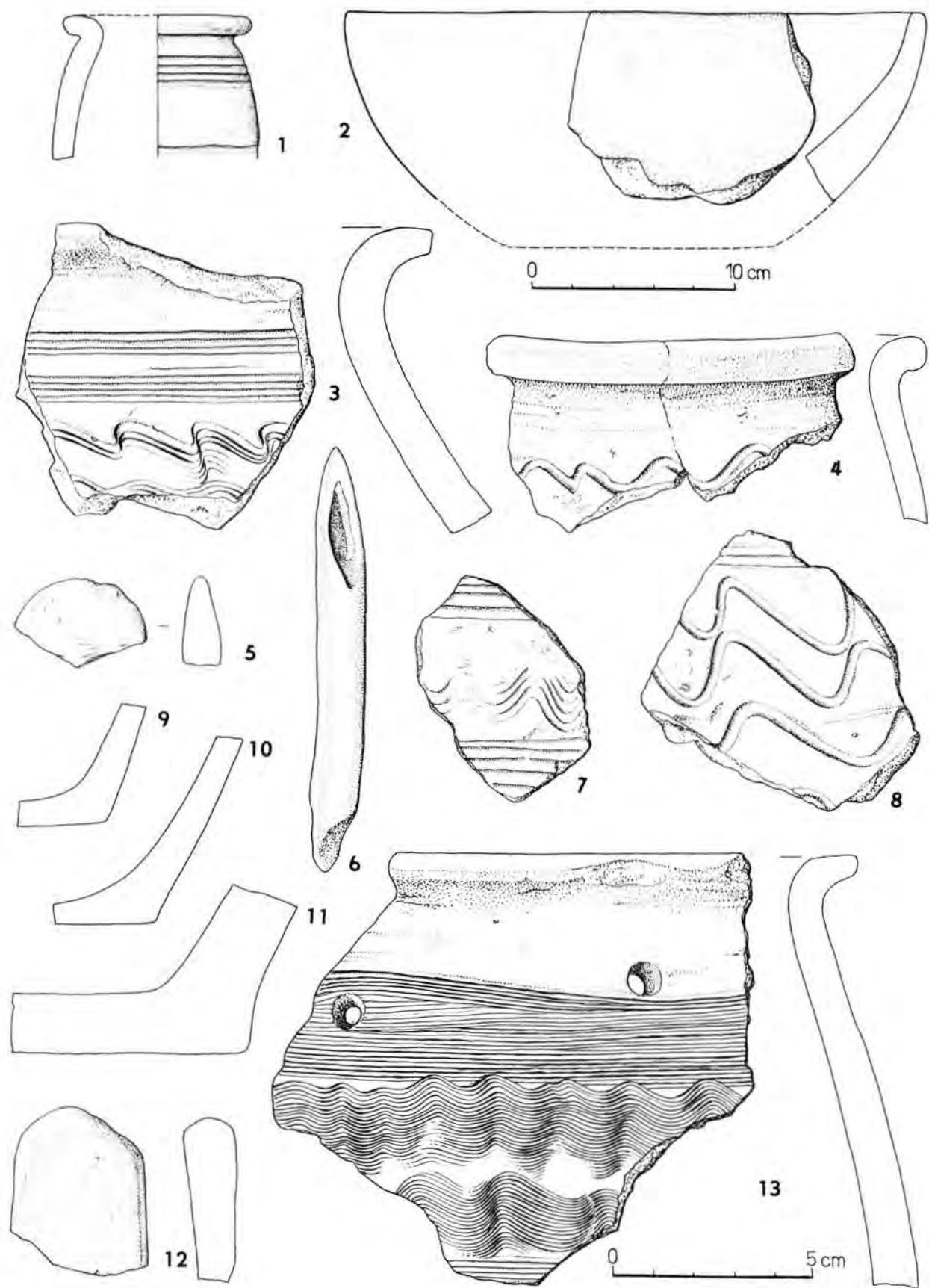

Табл. XXVI. Вельке Тракани (Эрденгешдомб). Объект 2. Набор находок.

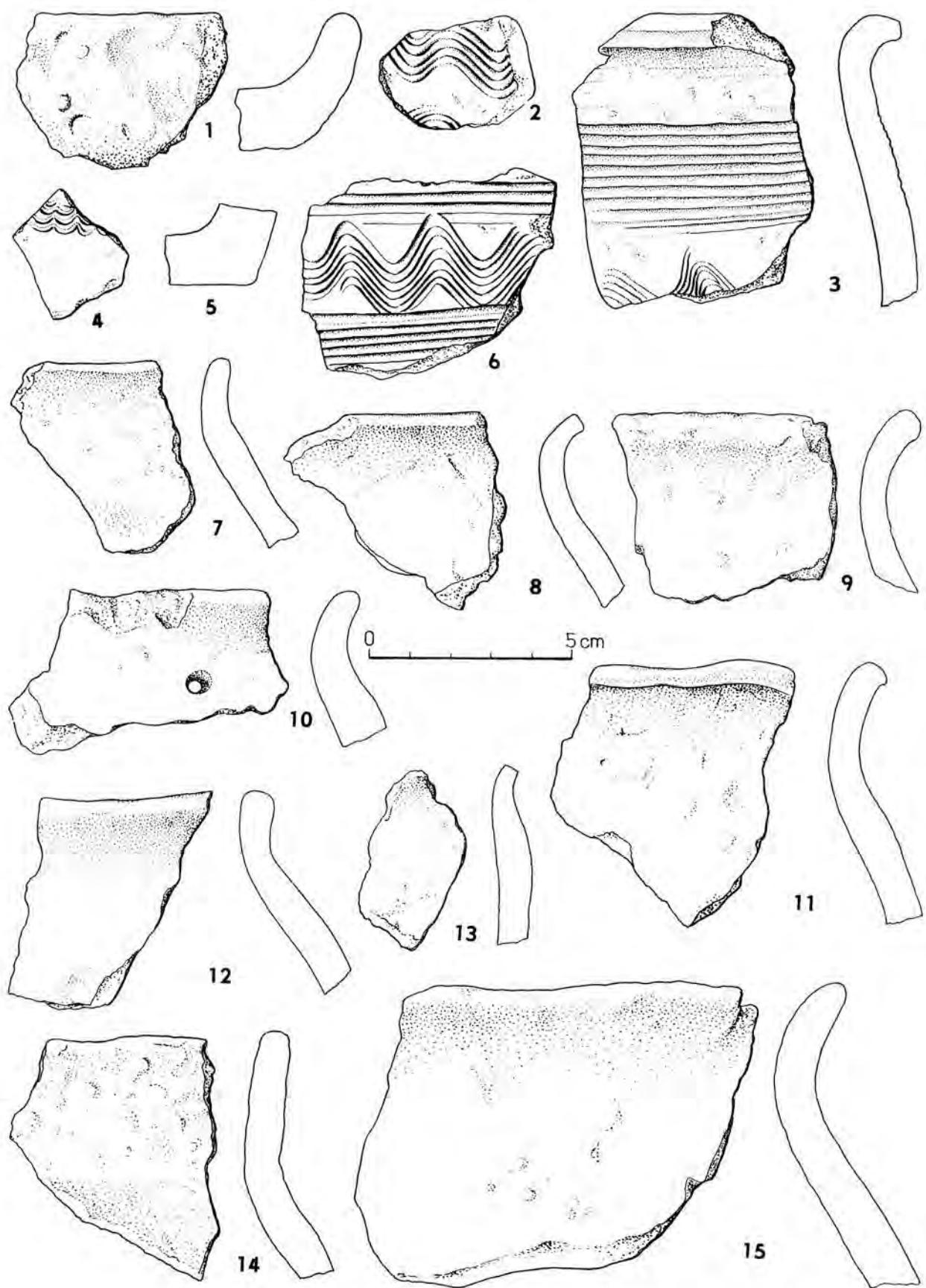

Табл. XXVII. Вельке Тракани (Эрденгешдомб). 1–6 – объект 3; 7–15 – объект 4. Набор находок.

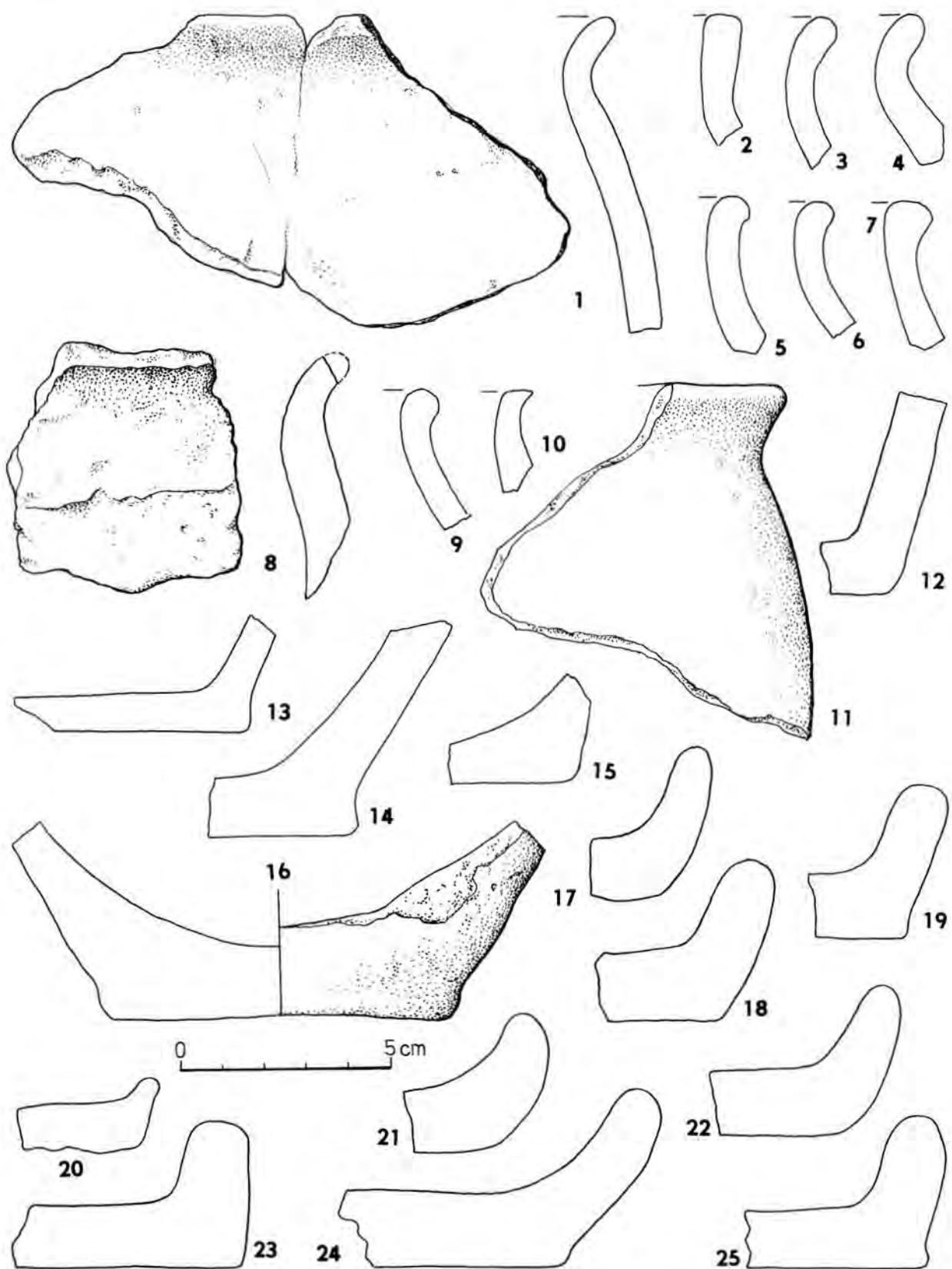

Табл. XXVIII. Вельке Тракани (Эрденгешдомб). Объект 4. Набор находок.

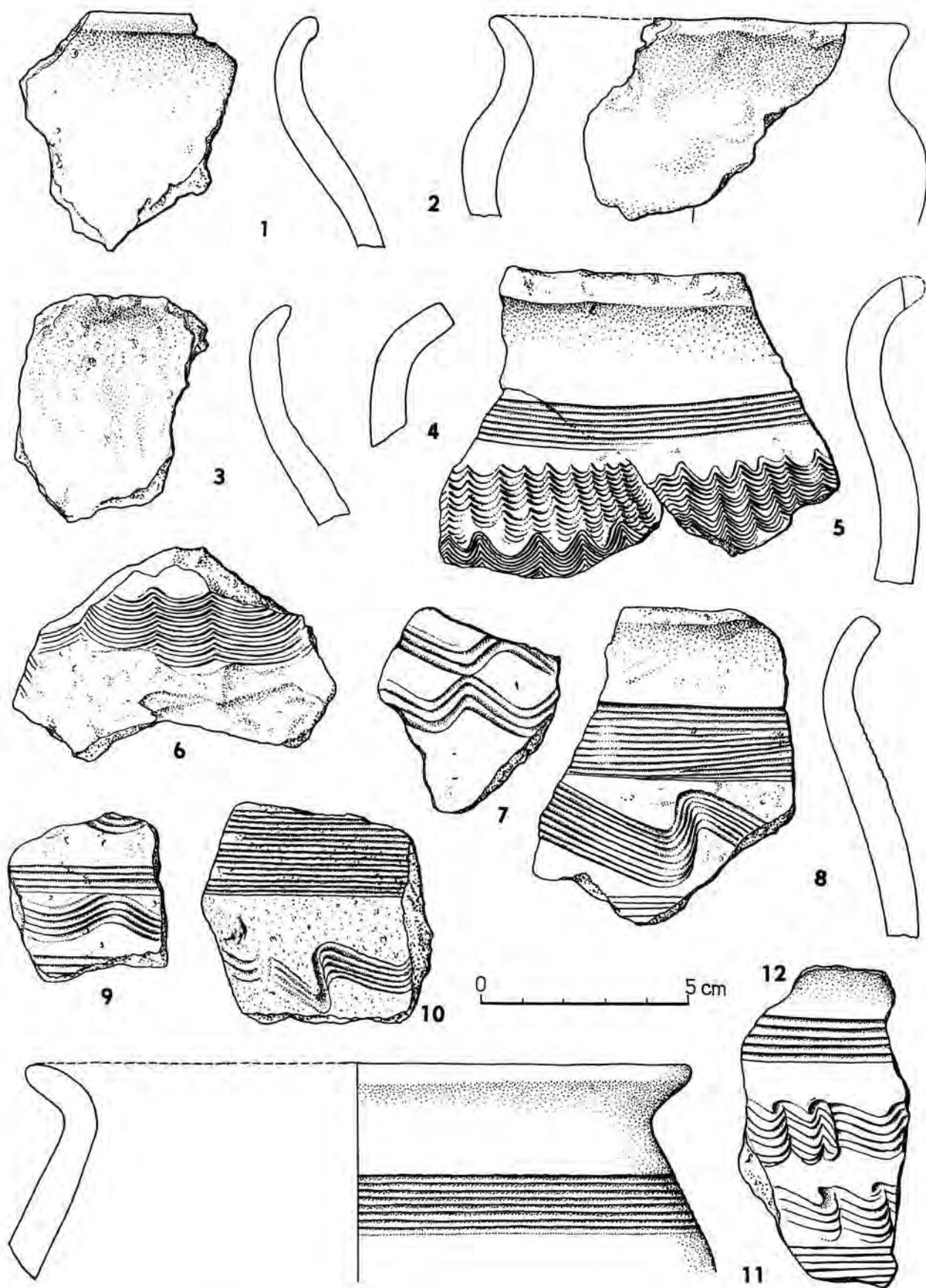

Табл. XXIX. Вельке Тракани (Эрденгешдомб). Объект 4. Набор находок.

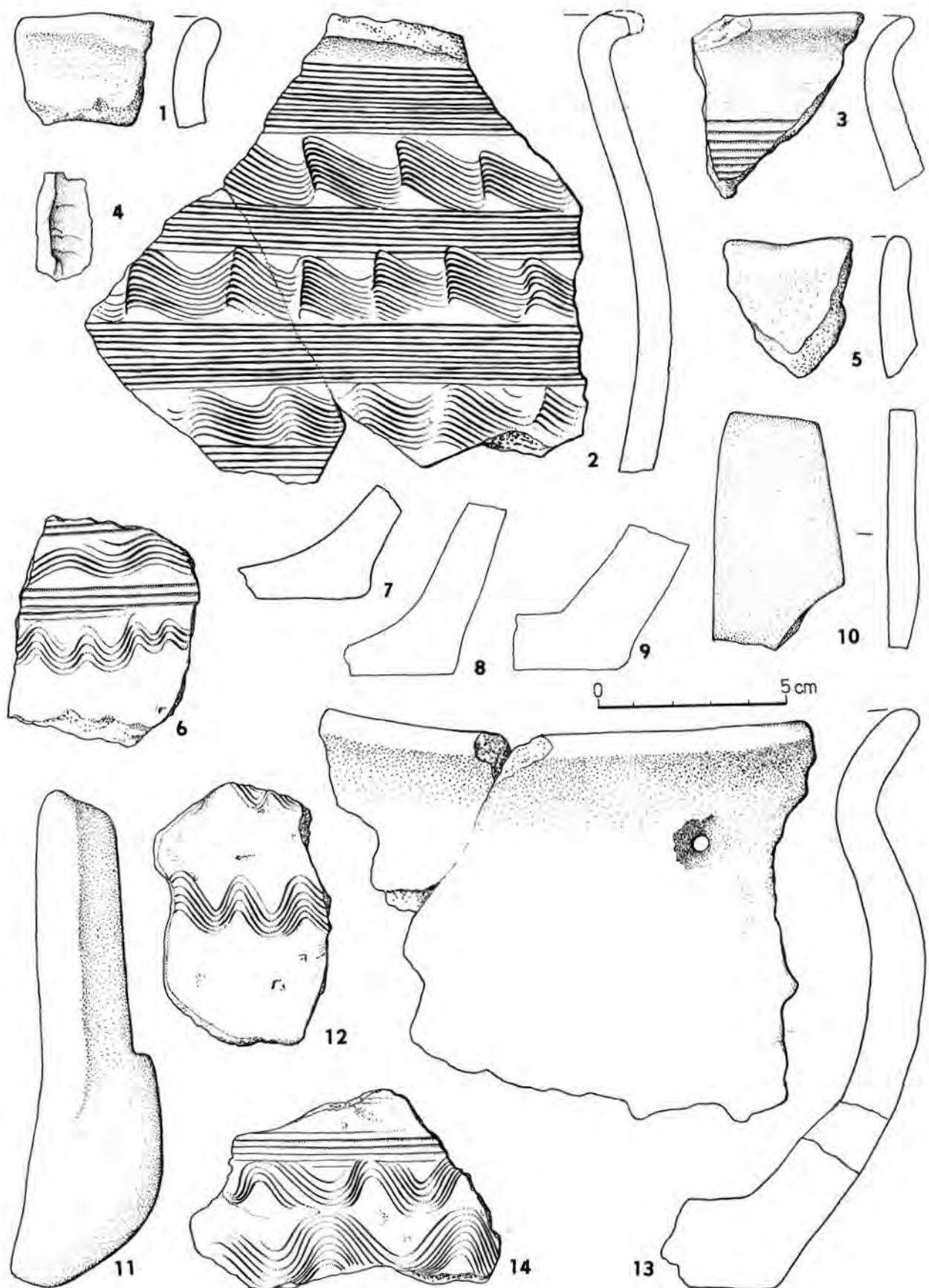

Табл. XXX. Вельке Тракани (Эрденгешдомб). Объект 5. Набор находок.

1

2

3

4

5

6

Табл. XXXI. 1, 3, 5 – Нижна Мишля, р-н Кошице-провинция; 2 – Стреда-над-Бодрогом, р-н Требишов; 4 – Кошице-Шебастовце; 6 – Блажице, р-н Кошице-провинция.

1

2

3

4

Табл. XXXII. 1, 3, 4 – Блатне-Ремети, р-н Михаловце; 2 – Кошице-Шебастовице.

Neue Materialien zum Studium der ältesten slawischen Siedlungsgeramik in der Ostslowakei

Vojtech Budinský-Krička

In der Einleitung des Artikels sind Überlegungen des Autors über die Problematik des sog. Prešov-Typs beschrieben. Dieser Typ wird gemäß der Siedlungsfunde aus der eponymen Fundstelle abgesondert und in die jüngere Römerzeit und in die Anfänge der Völkerwanderung (Taf. I, II) datiert und auch mit den slawischen Anfängen in der Ostslowakei in Zusammenhang gebracht. Von den Hypothesen die in diesem Zusammenhang ausgesprochen wurden, verdient eine besondere Aufmerksamkeit die Ansicht von *J. Eisner*, der in Denkmälern des Typs Prešov Belege für die große slawische Expansion aus der Karpatoukraine in den Süden, in neue Gebiete, sucht. Mehr überzeugende Argumente in der Frage des Prešov-Typs werden vor allem von der Grabung der zugehörigen Gräberfelder erwartet, obwohl deren Fundstellen bisher noch nicht bekannt sind.

Der Beitrag konzentriert sich hauptsächlich auf die Veröffentlichung neuer Funde der slawischen Keramik von ausgewählten Siedlungsobjekten der frühslawischen bis großmährischen Zeit, also keramischer Kollektionen aus dem 6.–9. Jh. mit besonderer Betonung der Grobkeramik. Das untersuchte Material stammt aus Grabungen im Südteil von Zemplín und Košická kotlina. Das einleitende Kapitel berichtet über die ersten Funde der ältesten slawischen Siedlungsgeramik in der Ostslowakei, die aus Koromľa, Somotor, Blažice (Taf. III: 4, 5) und Streda nad Bodrogom (Taf. III: 2) gewonnen wurden.

Im Teil über neue Funde der Siedlungsgeramik wird eine Beschreibung der Objekte und Funde aus deren Füllung gegeben. Es handelt sich um Funde aus Nižná Myšla (Taf. III: 1, 3, 6, 7), Blatné Remety (Taf. IV–V), Dvorianky (Tab. VI–XII), Košice–Šebastovce (Taf. XIII–XV), Vranov nad Topľou–Lomnica (Taf. XVI–XXV) und aus Veľké Trakany (Taf. XXVI–XXX).

Das keramische Material aus den untersuchten Objekten kann im Grunde in zwei Gruppen von Tongeschirr aufgeteilt werden. Beide Gruppen unterscheiden sich voneinander nicht nur durch die Formen, sondern auch durch die Ton zusammenset-

zung und die Herstellungstechnik. Gefäße der ersten Gruppe waren meistens mit der Hand geklebt aus Ton mit grobkörnigem Sandzusatz, oft auch mit kleinen Steinen, sie hatten dicke Wände und waren nur ausnahmsweise geziert. Die Keramik der zweiten Gruppe bilden Gefäße mit überwiegend dünneren Wänden, die auf einer Scheibe aus Sandton oder Glimmersandton handgedreht wurden und in der Regel geziert waren.

Im Rahmen der Keramikfunde aus der groben Produktion, um die es sich in diesem Beitrag vor allem handelt, überwiegen Topfgefäße die im allgemeinen in zwei Formen geteilt sind und die in vielen Fällen an die Keramik des Prager Typs erinnern. Eine von deren Varianten ist durch einen niederen geraden, manchmal schwach gebogenen Hals, den eiartig oder auch markanter gewölbten Gefäßkörper und durch den manchmal abgesetzten Boden gekennzeichnet. Im untersuchten Material wird diese Form am auffallendsten durch das Gefäß aus Blatné Remety (Taf. V: 1) zum Ausdruck gebracht. Zahlmäßig überlegen sind Funde der zweiten Variante der Gefäßformen mit Asförmiger Profilierung des Mündungsrandes, die in den untersuchten Funden am besten die Keramik aus Nižná Myšla zum Ausdruck bringt (Taf. III: 3, 6, 7). Besonders hervorragend ist der konische Topf aus Nižná Myšla (Taf. III: 1), Fragmente von Faßgefäßen aus Vranov nad Topľou–Lomnica (Taf. XXI: 1, 2; XXIV: 3), Gefäßbruchstücke mit doppelkonischem Körper aus Dvorianky (Taf. VI: 9; XI: 3, 4), ein Beutelgefäß (Taf. X: 10) und ein Topffragment mit einer plastischen Leiste unter dem Hals aus Dvorianky (Taf. XII: 16). Zum Tongeschirr der groben Produktion gehören auch Bratpfannenfragmente (Taf. XIV: 5; XVII: 13; XIX: 9; XXI: 25–29; XXIII: 13; XXV: 17; XXVIII: 16–24) und vereinzelte Schüsselfragmente (Taf. IV: 1, 6; XII: 13; XIV: 2; XXI: 26; XXVI: 2; XXVII: 1). Trotz der Tatsache, daß die Ähnlichkeiten mit den Topfgefäßen der groben Produktion in der Ostslowakei auf beträchtlichem Teil des slawischen Territoriums verfolgt werden können, zeigt es sich, daß deren Grundformen ein gewisses Ortsgepräge aufweisen, das seinen Ur-

sprung in Vorlagen der vorslawischen Besiedlung des Gebietes unter dem nordöstlichen Karpatenbogen hat.

Fragmente der zweiten Gruppe vom Tongeschirr, scheibengedrehter Keramik, bilden in den meisten verfolgten Objekten ein Begleitmaterial der groben Produktion. Funde dieser Keramik signalisieren deutlich ihren engen Entwicklungszusammenhang mit dem Donauländischen Typ. Aus deren Funden tritt besonders vielleicht nur das doppelkonische Gefäß aus Košice-Šebastovce (Tab. XV: 10) hervor. Keramische Komplexe aus den verfolgten Objekten deuten an, daß in der Ostslowakei die Produktion von beiden Typen des Tongeschirrs kontinuierlich nebeneinander verlief, von der frühslawischen Zeit bis zum Anfang der großmährischen Zeit, wann die Keramik der groben Produktion langsam schwindet.

Außer der Keramik wurden in den verfolgten Objekten auch Spinnwirbel gefunden (Taf. XI: 2; XII: 14; XIV: 13; XIX: 7; XXII: 2; XXV: 4; XXVI: 5), weiter Eisenmesser (Taf. XII: 4, 12; XVI: 9; XVIII: 10), eine Ahle (Taf. XVIII: 13) und ein Feuerstahl (Taf. XII: 7), Schweißschlacke, Schleifsteine (Taf. VIII: 7; X: 6; XIV: 4; XVIII: 14; XXVI: 12; XXX: 10), Beinwerkzeug (Taf. XXVI: 6; XXX: 11), Bronzeschmuck (Taf. XIII: 11; XIV: 10), Tierknochen (Rindvieh, Borstenvieh, kleine Wiederkäuer, Schaf, Ziege, Pferd, Wassergeflügel, Hirsch) und Glutkohlenstücke (Eiche, Weißbuche, Buche, Esche, Ahorn, Linde, Weide, Schlehedorntrauch).

Von den neugewonnenen Keramikkomplexen ist der Gefäßkomplex aus Nižná Myšla in das 6. spätestens am Anfang des 7. Jh. datierbar und von den älteren Funden ein Gefäß aus Streda nad Bodrogom und ein Topf aus Koromľa. In das 7. Jh. gehört die grobe Keramik aus der Feuerstellengruben 4 in Blatné Remety und von den älteren Funden

der Gefäßkomplex aus dem Objekt 4 in Blažice. In größter Anzahl sind im keramischen Material Komplexe aus dem 7.–8. Jh. vertreten, was sich auf die Keramik vom Objekt 41 in Blatné Remety (ohne jüngerem Zusatz), auf die Keramik von den Objekten in Košice-Šebastovce, in Dvorianky und aus den meisten Objekten in Vranov nad Topľou-Lomnica und von den älteren Funden auf die Keramik von den Objekten 1–4 in Somotor bezieht. In dem Zeitabschnitt um die Wende des 8. und 9. Jh. kann man keramische Komplexe von den Objekten 4 und 5 in Veľké Trakany und in das 9. Jh. die Keramik von den Objekten 1–3 in Veľké Trakany und vom Objekt 4/79 in Vranov nad Topľou-Lomnica datieren. Die Funde von den zuletzt genannten Objekten signalisieren deutlich die Untergangsphase der Keramik der groben Produktion in den slawischen Siedlungen der Ostslowakei.

Auch trotz der Tatsache, daß die Ähnlichkeiten zur Siedlungskeramik der groben Produktion in der Ostslowakei auf beträchtlichem Gebiet des Slawentums verfolgt werden können, zeigt es sich, daß man deren Grundformen ein gewisses Ortsgepräge nicht aberkennen kann, welches durch seine Vorlagen in vorslawischer Besiedlung des Gebietes unter dem nordöstlichen Karpatenbogen gegeben ist, wobei wir an Funde der groben, handgefertigten und in der Regel durch Wellenlinien verzierte Keramik des sog. Typ Prešov denken (Taf. I: 1, 3, 8, 13; II: 1, 10), die durch ihre Formen ziemlich schon an die fortgeschrittene frühslawische Keramik erinnert.

Objekte des kleinen Anwesens in Nižná Myšla und des ähnlichen in Košice-Šebastovce zusammen mit vereinzelten Brandgräbern in Valaliky-Všechny svätých und mit den ältesten Hügelgräbern in Královský Chlmec zeugen deutlich von der slawischen Besiedlung der Ostslowakei vor dem Einzug der awarischen Reitergefolgschaften in den Košice-Becken.

Übersetzt von E. Trúchla

AUSSAGEFÄHIGKEITEN ARCHÄOLOGISCHER QUELLEN AUS FLACHGRÄBERFELDERN DES 9.–12. JAHRHUNDERTS

MILAN HANULIAK

(Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra)

Die Flachgräberfelder aus dem 9.–12. Jh. bieten uns zahlreiches Material mit reichen Aussagefähigkeiten. Es birgt sie in sich jede Quelle aus der Kategorie der Gegenstände der materiellen Kultur und des materiellen Niederschlags der menschlichen Tätigkeit. Mittels der Aussagefähigkeiten des Materials schaffen wir uns ein geschlosseneres Bild über solche Problemkreise, wie es z. B. der Bereich der religiösen Vorstellungen ist, wir dringen tiefer in die komplizierte Sphäre der Überbauerscheinungen ein und gewinnen die Möglichkeit einer indirekten Lösung bestimmter Seiten des Wirtschafts-Produktionsprozesses und der damit verknüpften gesellschaftlichen Beziehungen (*Gassowski, 1957, S. 22; Chropovský, 1971, S. 590; Pravécké dejiny, 1978, S. 367*). Aus der Kollektion weiterer Möglichkeiten ist insbesondere die Aussagefähigkeit des Materials in Fragen der Chronologie, Intensität und Struktur der Besiedlung, verschiedener Seiten des Lebens, der interethnischen Beziehungen und des biologisch-physischen Charakters der Population beachtenswert.

Die Vertiefung der Erkenntnisse und die Ausnutzung der Aussagefähigkeit des Materials aus den Gräberfeldern entfaltete sich auf mannigfache Weise. Bis zum Ende der 60er Jahre dominierte die Extensivität, die vom Ausmaß der Materialbasis beeinflußt war. Seit Anfang der 70er Jahre begann eine Intensivierung, bedingt durch die vielversprechende Entfaltung des interdisziplinären Herantretens an die Bearbeitung und Auswertung des Materials. Eine neue Etappe bedeuten die 80er Jahre mit erfolgreich angetretenem Trend. Durch das Verlegen der Betonung auf die methodische Seite der Lösung ist es gelungen, vor allem die theoretische Forschung auf ein qualitativ höheres Niveau zu verschieben. Eine der Formen des neuen Herantretens ist die Beglaubigung der Aussagefähigkeit des Materials. Mit ihrer Hilfe wird der Charakter der Quellenbasis bewertet, es werden die Methoden des

Herantretens an die Lösung, die Gültigkeit der früher formulierten Thesen der Grenzen des Ausmaßes der Aussagefähigkeiten beglaubigt, wodurch eine neue Qualität der Erkenntnisse gewonnen wird, die in größerem Maße dem Niveau und Stand der Forschung entspricht.

Die letztgenannte der Vertiefungsformen der Erkenntnisse wurde bei der Analyse des Materials aus dem Milieu der Gräberfelder aus dem 9.–12. Jh. benutzt. Bei der Auswahl der Gräberfelder legte man die Betonung vor allem auf den Umfang, die Qualität und Zugänglichkeit des Materials mit der notwendigen Menge von präzis vermerkten Einzelheiten. Die auf die angeführte Weise geschaffene Materialkollektion bilden 34 Gräberfelder mit 2830 Gräbern aus dem Gebiet der Slowakei (Abb. 1; Taf. I). Die in den nachfolgenden Teilen der Studie vorgelegten Analysenergebnisse repräsentieren keine komplette Kollektion der Aussagefähigkeiten des Gräberfeldmaterials. Es handelt sich bloß um jene, die etwas Neues brachten, ihre Gültigkeit ausreichend beglaubigt wurde, und sie werden zur Verfolgung anderer Erscheinungen ausgenutzt.

Das Material aus dem Milieu der Gräberfelder kann dem Charakter nach in drei Hauptgruppen eingeteilt werden, d. h. in Material aus den Nekropolen selbst, in Elemente des Bestattungsritus und in Gegenstände des Bestattungsinventars.

Gräberfelder

Die Gräberfelder sind Gebilde einer bestimmten Menschengruppe, die durch langfristige rituelle Tätigkeit, durch gesellschaftliche Beziehungen, gemeinsame religiöse Vorstellungen, wirtschaftliche Interessen und das Zusammenleben auf einem gegebenen Gebiet verknüpft waren (*Gassowski, 1957, S. 20*). Sie zeichnen sich durch undeutlich wahrnehmbare innere Prinzipien aus, die nach außen in der unterschiedlichen Größe, Oberflächen-

gestaltung, Lage im Gelände, Verteilung der Gräber und die Verknüpfung mit einem bestimmten sozialökonomischen Milieu zum Ausdruck kommen.

Typen der Gräberfelder

Durch die Hinwendung der Aufmerksamkeit auf den sozialökonomischen Aspekt lassen sich zwischen den Flachgräberfeldern des 9. bis 12. Jh. mehrere Typen herausgliedern. Gräberfelder aus befestigten Verwaltungs- und Wirtschaftszentren aus dem 9. bis ersten Drittel des 10. Jh., d. h. Gräberfelder von Burganlagen und Herrenhöfen, befinden sich nicht in unserer Kollektion (*Chropovský*, 1957, S. 204; *Dostál*, 1980, S. 291). Der Grund für ihr Fehlen ist die Bruchstückhaftigkeit des bekannten Materials und die Unzulänglichkeit mehrerer bedeutender Einheiten mit hochwertigen Angaben. Aus ähnlichem Grund wurden in die Kollektion nicht die sog. „altnagyarenischen Großfamiliengräberfelder“ aus dem 2.–3. Drittel des 10. Jh. eingegliedert (*Točík*, 1968). Ausschlaggebend für ihr Weglassen waren teils auch die spezifischen Züge der außerkarpatischen Herkunft, die infolge der ökonomischen, sozialen und ethnischen Isolierung nicht tiefer in das wirtschaftliche und kulturelle Geschehen in unserem Gebiet eingewirkt haben. Im Komplex der Lokalitäten fehlen deshalb.

Im analysierten Fundverband sind ausschließlich Gräberfelder aus dem Milieu ländlicher Agrarsiedlungen vertreten. Ihre Unterbringung im Gelände und die Bodengüte verraten, daß in der Wirtschaftsbasis ihrer Bewohner der Getreideanbau, kombi-

niert mit Viehzucht, die bedeutendste Rolle gespielt hat. Die Präzisierung des Verhältnisses zwischen der Pflanzen- und Tierproduktion ist aus Mangel repräsentativer archäologischer und archäozoologischer Materialanalysen aus Siedlungen und Gräberfeldern nicht möglich (*Šalkovský*, 1983, S. 160). Hypothetisch ist ebenfalls der Nachweis eines bestimmten Anteils der spezialisierten Handwerksproduktion in der Beschäftigung der Bewohner auf Grundlage der Typenzusammensetzung des Bestattungsinventars. Nicht geringen Problemen begegnet man auch bei der Herausgliederung von Gräberfeldern militärischer Wachtsiedlungen. Außer ihrer Unterbringung an strategisch wichtigen Stellen außerhalb der damaligen Zentren hält man für ihren kennzeichnenden Zug eine stärkere Vertretung von Bewaffnung in den Gräbern. Das Gewicht ihrer Zeugenschaft mindern anderseits die in ungenügendem Maße beleuchteten Umstände des Vorkommens, der Bedeutung und Funktion der Waffen in den Gräbern (*Chropovský*, 1966, S. 75 f.; *Dostál*, 1980, S. 291 f.; *Šalkovský*, 1983, S. 68).

Auf den Gräberfeldern aus dem Milieu der Agrarsiedlungen richtet sich nach einheitlichen Prinzipien ihre Unterbringung im Gelände, ihr Belegungsverlauf und die Gräberverteilung. Im Grabinventar sind im 9.–10. Jh. markanter vor allem Gegenstände des täglichen Gebrauchs und von Kultcharakter vertreten. Frauenschmuck pflegt nicht zahlreich zu sein und besteht aus schlichten Formen. Im 11.–12. Jh. reduzierte sich das Vorkommen von Gegenständen des Bestattungsinven-

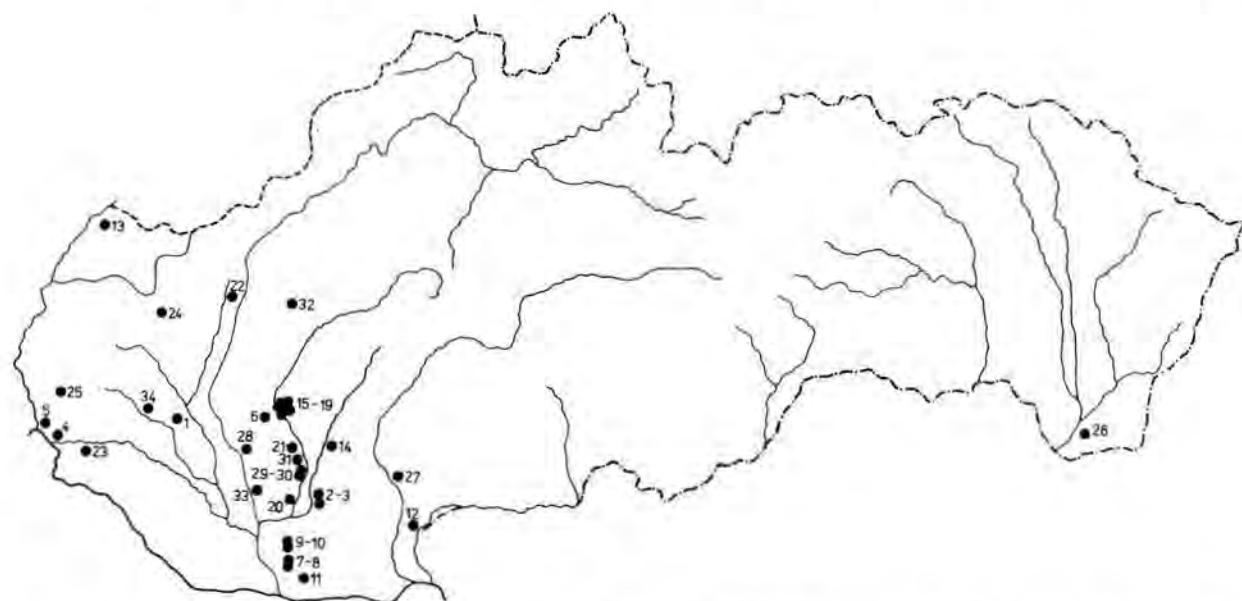

Abb. 1. Das Gebiet der Slowakei mit Fundorten aus dem Fundverband der Arbeit (Numerierung der Fundorte nach der Reihung im Katalog auf Taf. I.).

tars auf Münzen, Schmuck und Gewandzubehör, welche bloß fünf Hauptarten von Gegenständen repräsentieren. Zu kennzeichnenden Zügen gehört nicht in vollem Ausmaß die Größe der Gräberfelder, obwohl die Zahl der bekannten Gräber in der Regel nicht 100 überschreitet. Aus der Analyse ging hervor, daß die Größe der Gräberfelder stark von anderen objektiv bestehenden Tatsachen beeinflußt war. Zu ihnen gehören nicht nur die Größe der lebenden Population mit langdauernder Bestattung, der Vollständigkeitsgrad der Abdeckung der Nekropolen, das Ausmaß der Störung und Vernichtung vor der Grabung, sondern auch die Form der Besiedlungsstruktur, die von der Wirtschaftsweise mit der Organisierung der Gemeinschaft beeinflußt war (*Měřinský, 1985, S. 12*).

Lage der Gräberfelder im Gelände

Zu den durch Analysen nachgewiesenen Prinzipien gehört der Grundsatz der Anlegung der Gräberfelder bloß in einem bestimmten und für sie typischen Milieu. Aktiv beteiligte sich daran die Hierarchie der Hauptkomponenten. Ihre durch das Gräberfeldausmaß beschränkte Kollektion bilden geographische, wirtschaftliche und religiös-rituelle Faktoren. Die letztgenannten, mit der Überbauosphäre des Menschen verknüpften Faktoren waren bei der Lagewahl des Gräberfeldes erst drittrangig. Auf Begrabungsplätze entfielen deshalb Stellen, die vom Gesichtspunkt der wirtschaftlichen Ergiebigkeit weniger wertvoll waren (*Patay, 1957, S. 64; Zoll-Adamikowa, 1971, S. 10*). Der Einfluß religiös-ritueller Faktoren ist nach außen hin in der Unterbringung der Nekropole in bestimmter Entfernung von den Siedlungen wahrnehmbar. Ihre Größe pflegt nicht konstant zu sein. Sie ist vom Ausmaß der Ackerfläche im Umkreis der Siedlungen, von den Bodenverhältnissen mit dem Charakter des umliegenden Geländes beeinflußt. Die Entfernung der Gräberfelder von den Siedlungen kann in Übereinklang damit von 150 m bis zu 1300 m schwanken (*Szóke – Váendor, 1977, S. 99; Marešová, 1983, S. 5; Kraskovská – Paulík, 1978, S. 113, 120; Ludíkovský – Snášil, 1974, S. 58*).

Die Unterbringung der Gräberfelder auf sonnigen Südhangen sollte wieder zur Beseitigung schädlicher Einflüsse der Toten dienen. In der Slowakei begegnen wir Erscheinungen dieser Art schon im 9. Jh. Eine Erklärung kann man in der häufigen Anwendung der reinigenden Funktion des Feuers finden – im ewig heiligen Element der Sonne (*Ratkoš, 1964, S. 329; Bednárik, 1939, S. 85; Horváthová, 1975, S. 1024*). Die Verknüpfung eines Gräberfel-

des mit einer nahen Wasserquelle pflegt nicht dermaßen gebräuchlich zu sein, obwohl das Wasser in den Vorstellungen unserer Vorfahren ein weiteres heiliges Element war. Die ihm zugesprochene schützende-reinigende Funktion erinnerte an die Sendung der Sonne (*Horváthová, 1975, S. 1024*). Über eine absichtliche Ausnutzung der Funktion des Wassers kann insbesondere in jenen Fällen erwogen werden, wenn sich seine Quelle zwischen der Siedlung und Nekropole in der Funktion einer symbolischen Trennung der Welt der Lebenden vom Reich der Toten befand. Eine solche Situation herrschte z. B. in Halimba (*Török, 1962, S. 8 f.*), Képuszta (*Kralovánszky, 1968, S. 77*), Letkés (*Bakay, 1978, S. 144*) und in Pobedim II (*Bialeková, 1979a, S. 63 f.*).

Innere Struktur der Gräberfelder

Die in der unterschiedlichen Gräberverteilung sich äußernde innere Struktur der Gräberfelder ist das Ergebnis eines bestimmten Kreises von Prinzipien. Grundlegend ist von ihnen der Verlauf der Gräberanlegung. Der Nachweis seiner Existenz hängt jedoch in beträchtlichem Maße von unserer Fähigkeit ab, die innere Chronologie der Gräberfelder zu erfassen. Nach einem weiteren Prinzip richtete sich die Gräberverteilung. In der Literatur begegnet man dem Streben, ihre resultierenden Formen in eine Entwicklungslinie zu reihen. Anfangs handelte es sich um unregelmäßig verteilte Gräber, die sich später zu unregelmäßigen Reihen änderten und in regelmäßigen Reihen endeten (*Dostál, 1966, S. 15; Krumphanzlová, 1979, S. 31*). Die Erkenntnisse aus den Analysen unserer Kollektion erwiesen, daß auf den Gräberfeldern die Gräber zu Gruppen konzentriert waren. In ihrem Rahmen waren sie in zusammenhängenderen Reihen angeordnet, die Paare bildeten wie auch unregelmäßig verstreut waren. Allen Formen begegnet man in gesamten Verlauf der verfolgten Zeit. Die Anlegung der Gräber und das System ihrer Verteilung hängt dabei von der Homogenität des Oberflächenreliefs und der verwandtschaftlichen Beziehungen zwischen den bestatteten Individuen ab. In vollem Ausmaß bestätigen dies paläoserologische und taxonometrische Expertisen des anthropologischen Materials (*Kralovánszky, 1968, S. 57 f.; Bakay, 1975, S. 32–34, 45 f.; Szabó, 1980, S. 45–49, Abb. 10*).

Die Verfolgung der Gräberverteilung auf den Nekropolen bietet Möglichkeiten, die Unterschiede in der sozialen Stellung der Bestatteten zu erfassen. In erster Linie handelt es sich um Fälle, wenn die Gräber deutlicher von den übrigen entfernt liegen

Taf. I. Grundlegende Quellen zu den Gräberfeldern

L. NR.	FUNDORTE	GRÄBER-ZAHL	CHRONOLOGISCHE POSITION				LITERATUR
			9. JH.	10. JH.	11. JH.		
1.	Abrahám (Bez. Galanta)	101			—	—	Chropovský, 1961; Kolník, 1971; Fundbericht im AI SAW-4598/69
2.	Bešeňov-Papföld (Bez. Nové Zámky)	201		—	—	—	Kraskovská, 1949-1951, 1958
3.	Bešeňov-Sírvölgy (Bez. Nové Zámky)	129		—	—	—	Nevizánsky, 1975, 1977, 1979 b Hanuliak, 1977; Fundbericht im AI SAW 8017/77, 8623/78
4.	Bratislava – Karlová Ves (Bez. Bratislava)	15	—	—	—	—	Kraskovská, 1955
5.	Devín (Staré Vinohrady) jetz: Bratislava-Devín (Bez. Bratislava)	26	—	—	—	—	Kraskovská, 1963
6.	Cabaj-Čápor (Bez. Nitra)	51		—	—	—	Točík-Paulík, 1979
7.	Dolný Peter II. (Bez. Komárno)	107		—	—	—	Dušek, 1960; Fundbericht im AI SAW 3466/66
8.	Dolný Peter IV. (Bez. Komárno)	68	—	—	—	—	Fundbericht im AI SAW 6902/74
9.	Hurbanovo (Bez. Komárno)	73	—	—	—	—	Točík, 1971; Fundbericht im AI SAW 2264/57
10.	Hurbanovo-Bohatá (Bez. Komárno)	130			—	—	Rejholecová, 1976; Fundbericht im AI SAW 7445/75
11.	Chotín (Bez. Komárno)	52		—	—	—	Dušek, 1955; Fundbericht im AI SAW 457/57
12.	Ipeľský Sokolec (Bez. Levice)	10	—	—	—	—	Vendová-Rejholec, 1963
13.	Kopčany (Bez. Senica)	83	—	—	—	—	Kraskovská, 1965, 1969
14.	Michal n. Žitavou (Bez. Nové Zámky)	33	—	—	—	—	Točík, 1971; Fundbericht im AI SAW 817/57
15.	Nitra Pod Zoborom I. (Bez. Nitra)	166			—	—	Čaplovič, 1954; Fundbericht im AI SAW 43/60
16.	Nitra Pod Zoborom II. (Bez. Nitra)	52	—	—	—	—	Chropovský, 1978 b; Fundbericht im AI SAW 6952/74
17.	Nitra-Dolné Krškany (Bez. Nitra)	54	—	—	—	—	Fundbericht im AI SAW 8168/77

(Krumphanzlová, 1966, S. 312 f.; Ludikovský – Snášil, 1974, S. 49). In anderen Fällen können Gräber im Zentrum einer Gräbergruppe dominieren, in der ihre Lage respektiert wird (Chropovský, 1957, S. 191). Hier kann schon über ihren sog. Ehrenplatz gesprochen werden. Ein anderer Beleg über eine solche Unterbringung des Grabes pflegt seine Lage auf dem höchsten Punkt des Gräberfeldes zu sein (Kraskovská – Paulík, 1978, S. 110,

Abb. 3). Die berechtigte Voraussetzung der aus der Gräberverteilung hervorgehenden höheren sozialen Stellung der Individuen wird durch wertvollereres Grabinventar wie auch durch Elemente des Bestattungsritus gestützt.

Elemente des Bestattungsritus

Ein untrennbarer Bestandteil des mit dem Tode

aus dem Fundverband der Arbeit.

L. NR.	FUNDORTE	GRÄBER-ZAHL	CHRONOLOGISCHE POSITION				LITERATUR
			9.JH.	10.JH.	11.JH.		
18.	Nitra-Lupka (Bez. Nitra)	92		—			Chropovský, 1962; Fundbericht im AI SAW 4229/68
19.	Nitra-Mlynáreč (Bez. Nitra)	72			—		Točík, 1960; Fundbericht im AI SAW 8718/55
20.	Nové Zámky (Bez. Nové Zámky)	51		—	—	—	Rejholecová, 1974; Fundbericht im AI SAW 5832/71
21.	Ondrochov I.II., jetzt: Lipová (Bez. Nové Zámky)	69		—	—		Točík, 1971; Fundbericht im AI SAW 5832/71
22.	Pobedim II. (Bez. Trenčín)	162	—	—			Vendrová, 1969; Fundbericht im AI SAW 2871/65, 1076/66, 6246/72
23.	Rovinka (Bez. Bratislava-Land)	17		—			Pavúková, 1952
24.	Smolenice (Bez. Trnava)	48		—	—		Dušek, 1969; Fundbericht im AI SAW 8360/73
25.	Stupava-Máš jetzt: Stupava (Bez. Bratislava-Land)	5		—			Kraskovská, 1954
26.	Somotor I. (Bez. Trebišov)	64			—	—	Pástor, 1955; 1957; 1959 Fundbericht im OM-komplett
27.	Šarovce (Bez. Levice)	38		—			Novotný, 1964; Fundbericht im AI SAW 612/55
28.	Trnovec n. Váhom (Bez. Galanta)	528		—	—		Točík, 1971; Fundbericht im AI SAW 612/55
29.	Tvrdošovce-Halomi Domb (Bez. Nové Zámky)	34	—	—			Kraskovská – Paulík, 1978; Fundbericht im SNM-komplett
30.	Tvrdošovce-Kerektó (Bez. Nové Zámky)	24	—				Točík, 1971; Fundbericht im AI SAW 7015/74
31.	Ulany n. Žitavou jetzt: Šurany (Bez. Nové Zámky)	39		—	—		Liptáková, 1963; Fundbericht im AI SAW 895/62
32.	Závada (Bez. Topoľčany)	36	—				Bialekárová, 1975; 1977a; 1982 Fundbericht im AI SAW 7122/74
33.	Zemné (Bez. Nové Zámky)	66			—		Rejholecová, 1979; Fundbericht im AI SAW 7121/74
34.	Veľký Grob (Bez. Galanta)	134	—	—			Chropovský, 1957; Fundbericht im AI SAW 583/55

eines Menschen verbundenen Ereignisses ist die Bettung seines Körpers in die Grabgrube von den nächsten Hinterbliebenen unter Durchführung verschiedener ritueller Praktiken, die geschlossen Bestattungsritus genannt werden. Direkt abhängig ist sein Charakter von den Traditionen und der Lebensart, von der erreichten sozialen Entwicklungsstufe, vom religiösen Empfinden der Menschen und ihrer Beziehung zum Tod. Dank dessen ergänzt der

Bestattungsritus deutlich das Gesamtbild über die religiösen Vorstellungen, die materielle und geistige Kultur der einstigen Menschen. Als zentrales Motiv des Bestattungsritus kann man den hygienisch-ge sundheitlichen Aspekt bezeichnen, den Glauben an die Fortsetzung des Lebens im Jenseits, namentlich jedoch die Angst vor den Toten und ihrer evtl. Rückkehr (Gassowski, 1957, S. 21 f.). Zur Überwindung der Befürchtungen sollte das Bezeigen einer

pietätvollen Ehrfurcht und die Sicherung eines garantierten Überganges des Toten aus der Gemeinschaft der Lebenden in das Jenseits mittels der aus Praktiken, Symbolen und Hilfsgegenständen zusammengesetzten Zeremonien dienen (*Miskiewicz, 1969, S. 244; Chováthová, 1981, S. 1*). Teile dieser Komponenten des Bestattungsritus nennen wir Elemente. Einigen von ihnen begegnen wir im Fundgut aus den Gräberfeldern. Es handelt sich um materiell erfaßbare Seiten der Praktiken, zu denen die Grabgrube mit einer ganzen Reihe von innerlich verknüpften Eigenschaften gehört, wie die Markierung an der Oberfläche, die Form, Größe wie auch die Bettungsart der Toten, repräsentiert durch die Lage und Orientierung des Körpers.

Markierung der Gräber

Eine Reihe direkter und indirekter Indizien überzeugt uns von der Existenz bestimmter Formen der Gräbermarkierung auf der Geländeoberfläche. Zu indirekten Indizien gehört die reihenmäßige Anlegung der Gräber, die geringe Zahl von Superpositionen, die nachträgliche Bettung der Individuen in dieselbe Grabgrube (*Kraskovská, 1958, S. 237, Abb. 1*) und die rituelle Störung der Körper der Begrabenen nach einem bestimmten Zeitabstand nach dem Begräbnis (*Špaček, 1971, S. 206 f.; Marjanović-Vujović, 1984, S. 68 f.*). Zu direkteren Indizien der Gräbermarkierung reihen wir die Erkenntnis, daß über jedem Grab die durch die Ausschachtung gelockerte Erde einen nicht hohen Hügel bildete, der mehrere Jahre sichtbar blieb (*Rajewski, 1937, S. 51 ff.; Šikulová, 1959, S. 92 f.; Chropovský, 1970, S. 137*). Seine Form sollte deshalb der Längsachse der Grabgrube entsprechen, die Größe wieder dem Rauminhalt der Grabgrube und dem Hohlraum, der um den Toten durch irgendeine der Konstruktionen gebildet wurde.

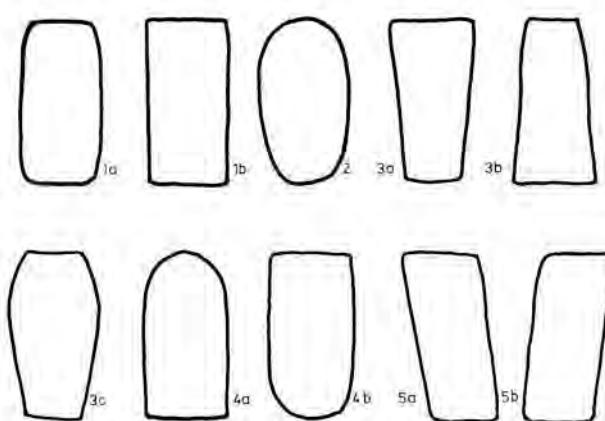

Abb. 2. Formen der Grundrißdispositionen von Grabgruben.

Unmittelbare Belege der Gräbermarkierung sind die verschiedenen, mit Hilfe von Steinen oder Holz gebildeten Formen. Vereinzelte Steine, mit Steinen umstellter Grabhügel oder eine Steinbedeckung ist in Gebieten der Slowakei mit natürlichem Steinvorkommen anzunehmen (*Ruttkay, 1978c, S. 70 f.; Pástor, 1955, S. 276–282; 1957, S. 227–229; 1959, S. 618 f.*). Wegen der allgemeinen Einfachheit, materiellen Anspruchslosigkeit und der leichten Zugänglichkeit kann im Großteil des Gebietes hypothetisch auch eine Markierung der Gräber mit Holzpfählen angenommen werden, deren Tradition bei den Slawen tief in die Vergangenheit zurückreicht (*Budenz, 1897, S. 123; Niederle, 1911, S. 327*), obwohl Belege über sie in Form von Pfostenlöchern am Kopfende der Toten bloß in Ausnahmsfällen vorgefunden wurden (*Jazdżewski, 1949, S. 97; Török, 1962, S. 94; Friesinger, 1971–1974, S. 81*).

Form der Grabgruben

Durch die typologische Analyse der Grundrißdispositionen der Grabgruben ließen sich in unserer Kollektion zehn Haupttypen und deren Varianten herausgliedern (Abb. 2). Zu neuen Erkenntnissen gehört bloß die Abhängigkeit der verbreitetsten Grabgrubenformen von der pedologischen Zusammensetzung des Gräberfeldmilieus (Abb. 2: 1a, 1b, 2). Bei keinem der herausgegliederten Grabgrubentypen wurde eine ausgeprägte Reagenz mit einem anderen Element des Bestattungsritus, mit dem Charakter des Inventars bzw. mit der Aufteilung der Begrabenen nach Geschlecht und Alter nachgewiesen. Es ist deshalb möglich, daß die Vorstellung über eine gewisse Aussagefähigkeit der Grundrißdispositionen der Grabgruben fiktiv ist und das verfolgte Element in den Bestattungssitten ohne eine konkrete Aufgabe und Bedeutung war. Überzeugen können wir uns davon im Falle der außergewöhnlichen Grabgrubenformen (Abb. 2: 3–5). Bei der trapezförmigen Form 3a setzen wir deshalb bloß einen Zusammenhang der Disposition mit dem stilisierten Umriß des menschlichen Körpers, mit einem Bretterbelag oder einem Sarg voraus (*Kraskovská – Paulík, 1978, S. 98; Marešová, 1983, S. 10*). Bei der Form 3b ist die Begründung der Disposition lediglich in Fällen klar, wenn der Tote in Hocklage in sie untergebracht wurde (z. B. Grab 35 aus Nitralupka, Gräber 2 und 3 aus Bratislava-Karlová Ves). Die Grabgrubenumrisse 3c verfolgen wieder am getreuesten den Körperumriß des Toten. In den übrigen Fällen entgeht uns bisher die Bedeutung, und weitere Analysen ergaben trotz der Genauigkeit nicht die erwarteten Ergebnisse.

Größe der Grabgruben

In unserer Materialanalyse wurde die Abhängigkeit der Länge der Grabgruben vom Zusammenhalt des Bodens nachgewiesen. Sie äußert sich in sparsameren Längen der Grabgruben, die in kompakterem Bodenmilieu ausgeschachtet wurden. Den Einfluß des sich ändernden Zusammenhaltes des Bodens während verschiedener Jahreszeiten lassen wir auch bei den Grabgrubentiefen zu. Den angedeuteten Zusammenhang können wir leider wegen fehlender verlässlicher Kriterien zur Bestimmung der saisonweisen Bestattung nicht beglaubigen. Bei den Breitenausmaßen wurde eine solche Abhängigkeit nicht bestätigt, im Falle der Tiefen- und Volumenausmaße hatte der größere Zusammenhalt des Bodens unter normalen Umständen keinen Anteil an höheren Werten. Die Abhängigkeit der Grubengröße vom Wuchs der Toten wurde früher schon mehrmals angedeutet (*Friesinger, 1971–1974, S. 81, Szöke – Váendor, 1977, S. 100*). Nach unseren Feststellungen stehen beide Werte nicht in absolut direkter Beziehung. Die wahrgenommene Gesetzmäßigkeit überzeugt uns von der Existenz eines sog. Längenstandards. Sein Wert stellt die maximale Grenze des Ausmaßes dar, welcher sich gewöhnlich der Länge der Grabgruben männlicher Individuen näherte. Bei Individuen von niedrigerem Wuchs hatte die Länge das Streben, sich der maximalen Grenze zu nähern. Aus diesem Grunde pflegt der Raum am Kopf und Fußende in den Gräbern von Frauen und Kindern durchschnittlich größer zu sein als bei Männern. Bei den Tiefen der Grabgruben wurde durch Analysen ihre Verknüpfung mit der Gliederung der Erwachsenen nach dem Geschlecht ausgeschlossen. Die geringere Tiefe der Kindergräber ist mit technischen Problemen bei der Ausgrabung in Zusammenhang zu bringen (*Šikulová, 1959, S. 96*).

Bei den Größen-, Tiefen- und Volumenausmaßen wurde die Abhängigkeit von chronologischen Relationen nachgewiesen, die sich in der Senkung der Werte widerspiegelt (Abb. 3, 4). Infolge dieser Tendenz gelangten seit dem zweiten Drittel des 10. Jh. die Grabgrubentiefen unter die untere Niveaugrenze der hygienischen Anforderungen, die *V. Hrubý (1955, S. 16)* und *K. Marešová (1983, S. 16)* übereinstimmend auf 80 cm bestimmten. Bei den Breitenausmaßen mündete die Tendenz in der Zunahme von unterdurchschnittlich breiten Grabgruben aus, deren Länge dreifach die Gräberbreite übersteigt. Analysen bestätigten auch die Reagenz der Größenangaben der Grabgruben auf das Niveau der Prestigestellung der Bestatteten. In den Gräbern

mit unterdurchschnittlichen Längen, wenn der Raum am Kopf- und Fußende höchstens 20 cm beträgt, finden wir ein ausgeprägtes Übergewicht von Frauen über Männer, ein minderwertigeres Grabinventar, ein Übergewicht von beigabenlosen Gräbern, pietätlos begrabene Individuen und an den Skeletten Formen von produktiv-degenerativen Veränderungen (z. B. Grab 32 aus Nitra-Dolné Krškany, Grab 22 aus Nitra-Lupka). In Gräbern mit überdurchschnittlichen Längen, bei denen der freie Raum 60 cm übersteigt, finden wir wieder ein deutliches Übergewicht von Männern über Frauen, wertvoller Inventar, miteinbezogen Bewaffnung, Rasiermesser, Edelmetallschmuck wie auch Eimer. Bei den Tiefen und Kubaturen ist eine Gesetzmäßigkeit lediglich im Falle von Gräbern mit überdurchschnittlichen Angaben offensichtlich, die in der Regel wertvoller oder zahlreicheres Inventar

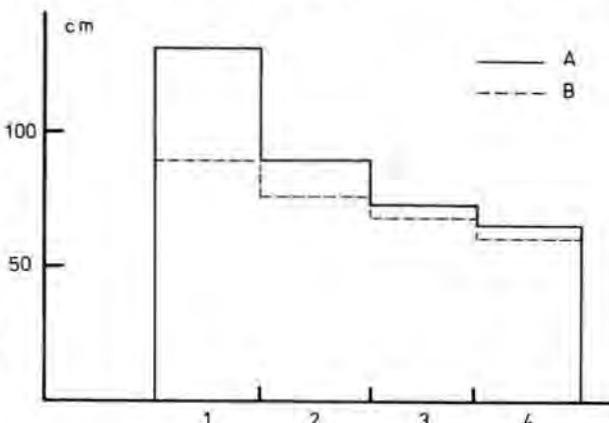

Abb. 3. Anzeiger der durchschnittlichen Tiefen und Breiten der Grabgruben. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. Jh. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.; 4 – 11.–12. Jh. Funktion: A – Durchschnittswert der Grabgrubentiefen; B – Durchschnittswert der Grabgrubenbreiten.

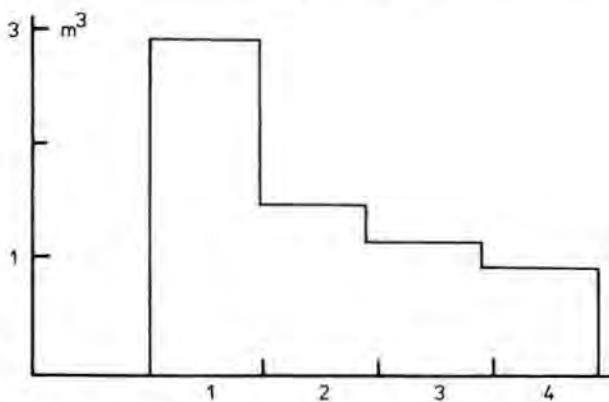

Abb. 4. Anzeiger der durchschnittlichen Kubatur der Grabgruben. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.; 4 – 11.–12. Jh.

enthalten. In beiden Fällen ist diese Tendenz chronologisch auf die Zeit des 9. Jh. beschränkt, wann Gräber mit überdurchschnittlichen Angaben vorkommen (*Hrdlicka - Frolík*, 1961, S. 24–28). In späterer Zeit nahmen die diesem Grundsatz widersprechenden Ausnahmen zu. Der Wert und die Menge des Inventars unterscheiden sich in weit größerem Maße als die Werte der variierenden Grabgrubenausmaße. Ein weiterer Hinweis auf das Prestigeniveau des Bestatteten ist der Arbeitsaufwand für die Ausschachtung der Grabgrube. Bei den damaligen technischen Möglichkeiten war zur Ausschachtung von 1 m³ Erdreich die Zeit von etwa vier Stunden notwendig (*Šolle*, 1966, S. 209; *Marešová*, 1983, S. 16). Unter diesen Bedingungen hätte die Ausschachtung des Grabes 87 aus Velký Grob mit dem Volumen von 12,32 m³ dem Totengräber etwa 50 Stunden gedauert, die Ausschachtung des Grabes 2 mit 0,38 m³ bloß 1,5 Stunden. Zur Ausschachtung des Grabes 14 aus Nitra-Lupka mit dem Volumen von 4,42 m³ waren 17,5 Stunden notwendig, hingegen beim Grab Nr. 2 mit 0,7 m³ lediglich 2,8 Stunden. Die Gültigkeit der pertraktierten Abhängigkeit wird in vollem Maße vom Wert des Grabinventars aus angeführten Gräbern bestätigt.

Innere Ausgestaltung der Grabgruben

Im 9.–12. Jh. pflegte mit Hilfe von Holz, Steinen und anderen Materialien bloß ein niedriger Prozentsatz der Gräber ausgestaltet zu sein. Im Großteil der Fälle waren die Toten in eine schlichte Grabgrube auf die nackte Sohle gebettet. Einer mit Moos, unbestimmten Pflanzen oder Stroh gestalteten Grubensohle begegnet man nur im ersten bis zweiten Drittel des 9. Jh. (*Budinský-Krička*, 1959, S. 12, 14; *Chropovský*, 1957, S. 192; *Bialeková*, 1982, S. 140).

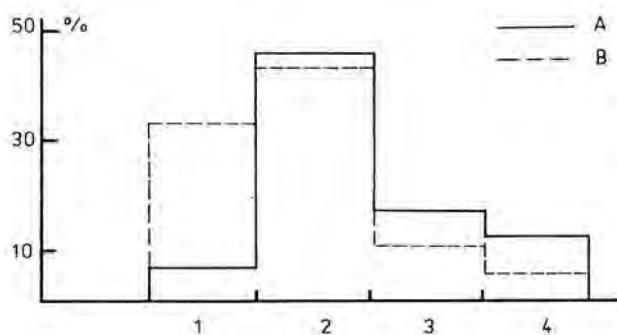

Abb. 5. Frequenz des Vorkommens von Textilienhüllen und von Holzeinbauten in den Grabgruben. 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.; 4 – 11.–12. Jh. Funktion: A – Textilhüllen; B – Holzeinbauten in den Grabgruben.

Auf diesen chronologischen Abschnitt beschränkte sich auch die Bestattung der Toten in Lederhüllen, deren Aufgabe es war, den Toten von der unmittelbaren Berührung mit der Erde zu isolieren, genauso wie im Falle der Bestattung der Toten in Textilienhüllen. Ihre Reste werden ebenfalls bloß ausnahmsweise angetroffen (*Chropovský*, 1957, S. 175, 177 f.). Auf eine häufigere Benützung von Textilienhüllen verweisen nur die deutlicher zusammengezogenen Knochen der Skelette. Das bedeutet allerdings nicht, daß in den übrigen Fällen ohne sichtbare Identifikationsbelege Hüllen nicht verwendet worden wären. In den Gräbern aus Velký Grob verweisen die Skelette in keiner Weise auf eine Einhüllung in Textilien, obwohl es gelungen ist, ihre Reste freizulegen. Es muß deshalb zugelassen werden, daß die Benützung von Textilienhüllen im Verlauf vom 9.–12. Jh. häufiger war, als wir zu erfassen imstande sind (Abb. 5).

Die Grabgrubengestaltung mit Holz wurde in unserer Kollektion nur in 3 % der Fälle verzeichnet. Die Analysen von Proben der Konstruktionen zeigten, daß das Holz aus örtlichen Beständen stammte (*Rejholecová*, 1976, S. 205; *Hajnalová*, 1978, S. 123; *Bialeková*, 1982, S. 140). Das relativ häufige Vorkommen von Brettern aus Nadelhölzern spräche dafür, daß im Falle von Auswahlmöglichkeiten leichter bearbeitbares Holz bevorzugt wurde (*Kytlicová*, 1968, S. 232; *Friesinger*, 1972a, S. 139). Die niedrige Vertretung der Grabgrubenausgestaltung mit Holz, beeinflußt durch die leichte Vergänglichkeit, ist die Ursache der anhaltenden Ungeklärtheit ihrer primären Aufgabe und sekundären Funktionen. Wir können jedoch zusammenfassen, daß außer der Äußerung der erhöhten Pietät manche der Formen den Transport des Toten auf das Gräberfeld erleichterten und ihn vor der unmittelbaren Berührung mit der Erde schützten. Das Vorkommen der Ausgestaltung der Gräber mit Holzeinbauten nahm seit dem beginnenden 9. Jh. bis zum Beginn des 10. Jh. zu und senkte sich kraß in nachfolgender Zeit (Abb. 5). Aus dem Vergleich der einzelnen Gestaltungsformen, wie Bretterunterlagen und -überdeckungen, die auf einer Vierpfostenkonstruktion ruhende Überdeckung, eine Umstellung des Toten mit Brettern, eine Umstellung und Unterlage samt einer Überdeckung, Bahnen, Bretter- oder ausgestemmte Särge mit chronologischen Relationen und anspruchsvoller Konstruktion der Gestaltung, ergibt sich die Schlußfolgerung, die ihre Entwicklung im Verlauf der verfolgten Zeit bestreitet. Sämtliche Gestaltungsformen sind bereits von Gräberfeldern des 7.–8. Jh. bekannt (*Čilinská*, 1966, S. 109–114;

Točík, 1970, S. 32–38). Die Frequenz des Vorkommens und die Typenzusammensetzung der Gestaltungen war in größerem Maße von der zeitgenössischen und örtlichen, von Traditionen und sozialen Aspekten beeinflußten Beliebtheit abhängig. Der Wert des Grabinventars wie auch der übrigen Elemente des Bestattungsritus reiht die Toten mit speziell gestalteter Grubensohle, mit Leder- und Textilienhüllen höchstens zu den Individuen mit durchschnittlicher Stellung in der Kommunität. Aus den mit Holzeinbauten ausgestalteten Gräbern des 9.–10. Jh. stammt hingegen ein Inventar von höherem und hohem Wert, die Grabgruben erreichten überdurchschnittliche Tiefen- und Kubaturenwerte (*Jakab – Ruttkay – Stloukal, 1979, S. 120–124*). Es ist dabei beachtenswert, daß im älteren Zeitabschnitt die Holzeinbauten für Männer kennzeichnend waren. In jüngerer Zeit glich sich das Mißverhältnis durch Zunahme von derartig gestalteten Frauen- und Kindergräbern aus.

Steine, die bei der Grabgestaltung benutzt wurden, findet man bloß in Ausnahmefällen vor. In unserer Kollektion kamen solche Gräber lediglich in 1,7 % der Fälle vor. Es handelt sich um Steine aus der Umgebung des Kopfes oder der Beine des Toten und um mehr oder weniger komplette Steinsetzungen. Ihr Vorhandensein im Grabe kann ein Werk des Zufalls dann sein, wenn die bei der Ausschachtung der Grube gewonnenen Steine aus Pietät in der Grube gelassen wurden (*Bednárik, 1972, S. 16; Chorváthová, 1974, S. 38–40*). Über eine funktio-

nelle Ausnutzung der Steine kann auch im Falle des Ausgleichs der Holzkonstruktionen auf einer unebenen Grubensohle erwogen werden (*Krumphanzlová, 1966, S. 304*), ferner einer Stütze der Umstellung mit Brettern (*Török, 1962, S. 36 f., 91–94*) und von Überdeckungen (*Chropovský, 1962, Abb. 16*). Die Grabgrubenausgestaltung mit Steinen weist keinen Zusammenhang mit den Elementen des Bestattungsritus oder mit dem Wert des Grabinventars auf. Die einzige wahrnehmbare Gesetzmäßigkeit ist das Vorkommen der Grabgrubengestaltung mit Steinen im Zeitabschnitt des 9. bis ersten Drittel des 10. Jh. Eine Verknüpfung dieser Erscheinung mit dem sich verbreitenden Christentum (*Borkovský, 1948, S. 480; Šikulová, 1959, S. 97 f.; Krumphanzlová, 1966, S. 420*) kann nicht akzeptiert werden. Dagegen sprechen die Ergebnisse unserer Analysen.

Bettung der Toten

Die mit wiederholter Regelmäßigkeit vorkommenden Lagen der Toten sind ein Beleg ihrer Bettung in einer kanonisierten Lage auf dem Rücken mit dem Kopf im Nacken, mit gestreckten Armen und Beinen. Auch trotz dieser Regelmäßigkeit können wir über keine Einheitlichkeit der Lagen sprechen. In der Beurteilung des Grades der Absicht der Abweichungen wurden bisher nicht deutlicher die Grenzen der simplen Anschauung und Verfolgung typologischer Aspekte überschritten. Vollauf gilt dies von den unterschiedlichen Lagen der Unterarme (Abb. 6). Durch unsere Analysen

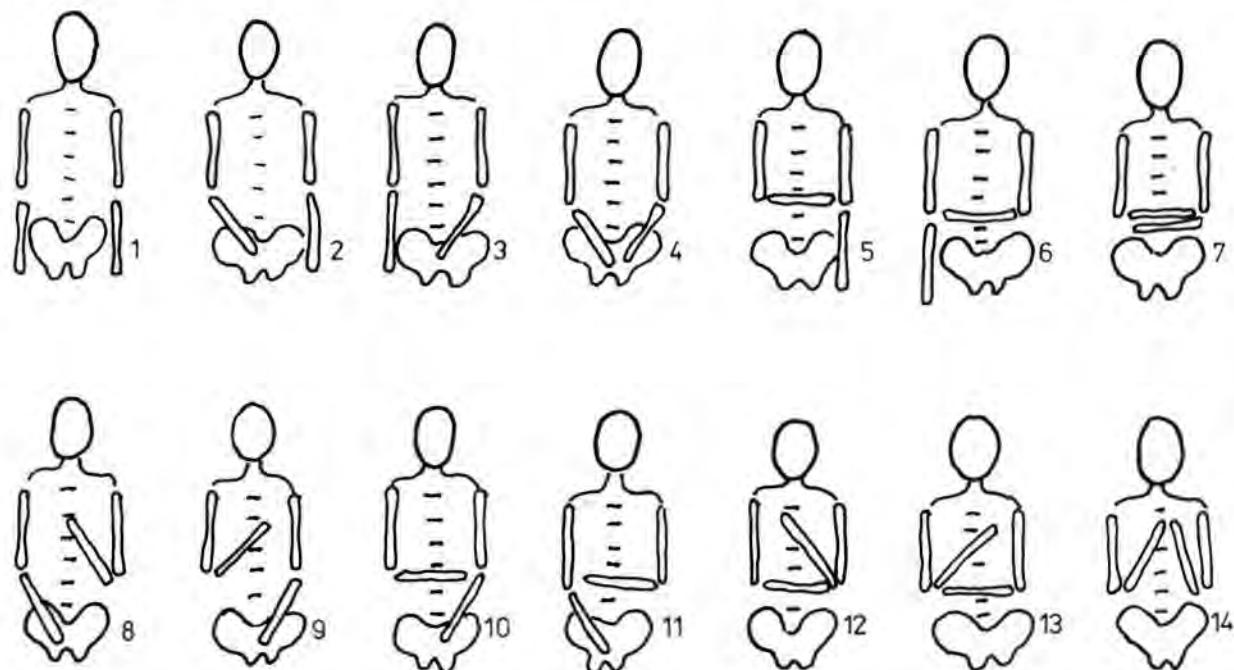

Abb. 6. Form der Bettung der Unterarme.

wurde ihre Verknüpfung mit chronologischen Relationen bestätigt. Im 9.–12. Jh. äußerte sich eine verringerte Frequenz des Vorkommens der Unterarme in gestreckter Lage längs des Körpers (Abb. 7) wie auch in der Zunahme, in der Kulminierung und in der nachfolgenden Abnahme der Zahl der unterschiedlichen Bettungsarten der Unterarme (Abb. 8). Durch den Vergleich der Lage der Unterarme mit dem Geschlecht und Alter der Bestatteten wurde ihre gegenseitige Verknüpfung ausgeschlossen (vgl. Dušek, 1960, S. 370). Ein häufigeres Vorkommen einer der Lagen vermerkte man auf den verfolgten Gräberfeldern bei Männern, ein andermal bei Frauen, niemals bei Kindern, bei denen solche Abweichungen deutlich weniger frequentiert zu sein pflegen und die Lage der Arme gestreckt längs des Körpers dominiert. Eine Verknüpfung der Abweichungen in der Lage der Unterarme mit dem Niveau der sozialen Stellung der Toten, die von S. Tettamanti (1982, S. 89) angedeutet wurde, fand in unserer Materialkollektion keine Bestätigung. Beim gegenwärtigen Stand verbleibt der Sinn der abweichenden

Lage unbekannt. Eine einzige Ausnahme ist die Ansicht, die die pertraktierten Abweichungen mit dem östlichen Christentum verknüpft (Török, 1962, S. 14). Ihre Stütze sind die Direktiven der byzantinischen Kirche über das Verbot, die Toten mit längs des Körpers gestreckten Unterarmen zu begraben. Als richtig wurden dabei solche Lagen empfohlen, bei denen die Unterarme auf den Bauch oder die Brust paarweise oder in wechselnder Lage untergebracht waren (Krumphanzlová, 1971, S. 420; Zoll-Adamikowa, 1971, S. 55; Szabó, 1980, S. 76–106). Solche Lagen bilden in unserer Kollektion bloß 7,1 %. Ihr Vorkommen kulminierte im dritten Drittel des 10. Jh. Im 9. Jh. und im 11.–12. Jh. erreichte ihre Häufigkeit weniger als die Hälfte des angeführten Wertes (Abb. 8). Es ist ebenfalls nicht auszuschließen, daß die unterschiedlichen Lagen der Unterarme keinen tieferen Sinn hatten und die Frequenz ihres Vorkommens ein Ergebnis des zeitgenössischen Geschmacks war.

Die Bettung der Toten in einer anderen als in Rückenlage ist selten. In unserer Kollektion bilden drei Varianten der Ausnahmen bloß 2 % der Fälle. In der ersten Variante haben die Toten nur gering angezogene untere Gliedmaßen und sind leicht auf eine der Seiten geneigt. In der zweiten Variante sind die Beine stark angezogen und die Toten liegen auf der rechten oder linken Seite. Individuen in Bauchlage mit den Gliedmaßen in verschiedener Unterbringung gehören zur dritten Variante. An Hand der Analysenergebnisse begegnet man der abweichenden Totenbettung schon während des 1. und 2. Drittels des 9. Jh. und das Aufhören beobachten wir im Verlauf der ersten Hälfte des 11. Jh. (Abb. 9). Das minderwertige bzw. eher ausnahmsweise Inventar verweist auf eine niedrige soziale Stellung der Toten. Dies belegen auch die Expertisenergebnisse J. Chochols (1973, S. 446). Sie verraten, daß sich solche Individuen in größerem Maße mit physischer Arbeit befaßten und in schlechteren hygienischen Bedingungen lebten. Die zweite und dritte Variante der abweichenden Totenlage betrachtet man als ausgeprägte Form der Äußerung präventiver antivampirischer Vorkehrungen, zugleich auch als Beleg einer schmachvollen Bettung (Krumphanzlová, 1961, S. 545; 1964, S. 192). Zahlenmäßig dominieren Frauen in der angeführten Lage. Ihre zahlreichere Vertretung erklärt man mit der Neigung zu Aberglauben, zu Verehrung geheimer Kräfte, mit der höheren psychischen Labilität und geringeren physischen Widerstandskraft (Szabó, 1976, S. 71 f.). Wenn man dazu die Fähigkeit der Manipulation mit magischen Kräften, ein körperliches Gebrechen

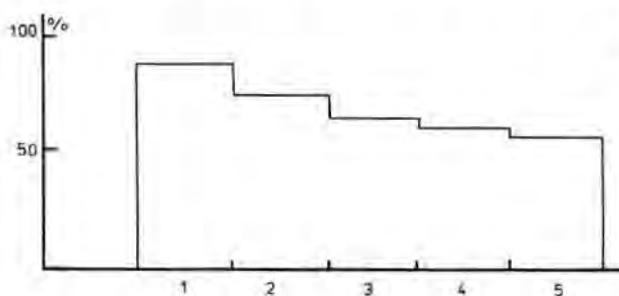

Abb. 7. Frequenz des Vorkommens der Bettung der Unterarme längs des Körpers. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.; 4 – 10.–11. Jh.; 5 – 11.–12. Jh.

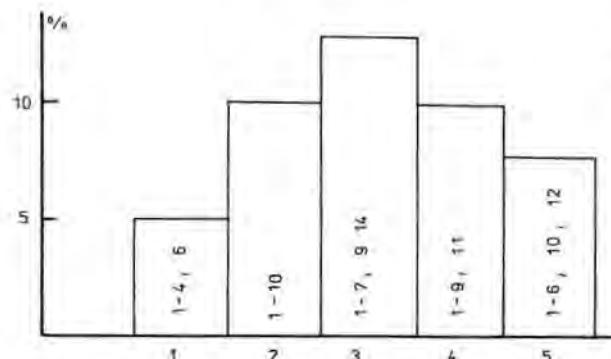

Abb. 8. Frequenz des Vorkommens von Formen der Bettung der Unterarme. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.; 4 – 10.–11. Jh.; 5 – 11.–12. Jh. Funktion: Lagen 1–14 nach Abb. 6.

bzw. evidente Folgen einer schweren Erkrankung hinzureiht, ist nicht daran zu zweifeln, daß solche Individuen in den menschlichen Gemeinschaften außergewöhnlich waren. In diesem Zusammenhang überrascht es nicht, daß Gräber dieser Toten in der Regel am Rand und in den Randzonen der Gräberfelder, entfernt von den übrigen Individuen, untergebracht wurden (*Bednárik*, 1939, S. 59; *Chorváthová*, 1974, S. 39). Zufälle bei der Bettung des Toten in Hocklage werden bei Fällen ausgeschlossen, wenn die Grube schon vorher in solcher Form ausgeschachtet wurde und keine Möglichkeit bestand, den Körper in gestreckter Lage zu betten (Grab 20 von Hurbanovo; Grab 112 aus Pobedim II; Grab 93 aus Chotín). Die Absicht ist klar, wenn die Dispositionsförderung der Grabgrube (Abb. 2:3b) dem Umriß des angehockten Körpers entspricht (Grab 35 aus Nitra-Lupka). Die Lage der in der ersten Variante gebetteten Toten spricht dafür, daß es sich hier mit großer Wahrscheinlichkeit um eine Bestattung in „rigor mortis“ handelt, bzw. um eine verringerte Pietät und eine Oberflächlichkeit bei der Grablegung. Als Begründung solcher Lagen führt man nicht selten pathologische Veränderungen an den Skeletten an, hervorgehend aus dem niedrigen Niveau der Lebensbedingungen, ferner produktiv-degenerative Veränderungen als Widerspiegelung erhöhter physischer Belastung (*Chochol*, 1973, S. 446 f.; *Ludikovský – Snášil*, 1974, S. 55).

Orientierung der Toten

Die Aussagefähigkeit der Totenorientierung wurde bisher nur oberflächlich ausgenutzt. Größere Aufmerksamkeit richtete man auf die Verfolgung ihrer Disponibilität in der Bestimmung der Saisonbestattung, weniger schon auf die Begründung der gewöhnlichen Orientierung der Individuen. Auf Gräberfeldern von Agrarsiedlungen hält man die Orientierung in W-O-Richtung für grundlegend und von der Sonne bestimmt, die eine bedeutsame Rolle im irdischen und jenseitigen Leben spielte (*Vallašek*, 1962, S. 35). In diesen Intentionen begann man die Abweichungen der Gräberorientierung in der Spannweite von SW bis NW mit dem sich ändernden Sonnenaufgang in den verschiedenen Jahreszeiten zu erklären. Der vorausgesetzte Zusammenhang wurde ohne kritische Umwertung universell zur Bestimmung der Bestattungssaison auzunützen begonnen (*Niederle*, 1911, S. 359; *Hrubý*, 1955, S. 75 f.). Zweifel über die Abhängigkeit der Abweichungen der W-O-Orientierung der Gräber von der Sonnenbewegung äußerten in der Vergangenheit *E. Wienecke* (1940, S. 93 f.), *J. Poulik* (1948, S. 72), *Z.*

Krumphanzlová (1966, S. 287) und *A. Kiss* (1983, S. 155). Auch die Ergebnisse unserer Analysen schließen eine direkte Abhängigkeit beider Erscheinungen aus (*Hanuliak*, 1984, S. 109–119). Eine Stütze bilden die unterschiedlichen Spektren der Gräberorientierung, nach denen auf einigen Gräberfeldern die Sterblichkeit in untypischen Jahreszeiten gipfeln würde (*Čorović-Ljubinković*, 1956, S. 132). In Nitra-Dolné Krškany wären die meisten Individuen im späten Frühjahr und im Sommer gestorben; in Zemné und Nové Zámky im Spätherbst und am Winteranfang; in Nitra-Lupka, Hurbanovo-Bohatá und Nitra-Mlynárce während des Winters. Die pertraktierte Abhängigkeit machen auch die Unterschiede zwischen dem Azimut der Sonnenabweichungen und den fünf frequentesten Azimuten der Gräberorientierung zweifelhaft. Während bei den Sonnenlagen die Grenze der Abweichungen zu 72° in der Spannweite von 240,5°–315,5° liegt (*Kralovánszky*, 1968, S. 83; *Éry*, 1971, S. 96), pflegen die Azimute der Gräber eine Abweichung von 112° zu haben und oszillieren von 214° bis zu 326°. Gegen den Zusammenhang der Saisonbestattung mit dem verschiedenen Sonnenstand sprechen auch die in den Gräbern gefundenen Pflanzenreste. Ein Lindenzweig mit Trieben aus dem Grab 33 in Sárbogárd (*Éry*, 1971, S. 97), ein Zweig von unbestimmter Holzart mit Knospen aus dem Grab III in Blučina (*Poulik*, 1948, S. 138–148), ein Birkenzweig mit Blättern aus den Gräbern 63/48, 191/51, 316/AZ in Staré Město (*Hrubý*, 1955, S. 58) konnten in die erwähnten Gräber nicht im März, bzw. Oktober bis Dezember gelangt sein, wie es die Orientierung bestimmen würde. Umgekehrt zeigten die Analysen, daß die Gräberorientierung im 9.–12. Jh. außer rituellen Praktiken in nicht geringem Maße vom Charakter des Oberflächenreliefs des Gräberfeldes abhängig war. Der angedeutete Zusammen-

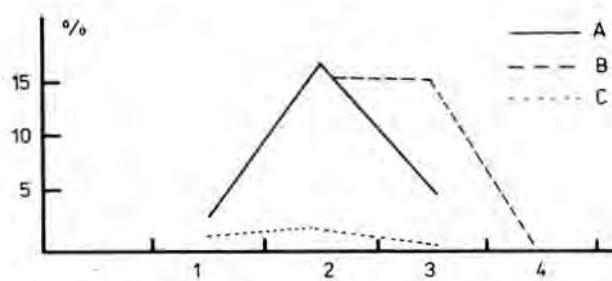

Abb. 9. Frequenz des Vorkommens dreier Varianten von außergewöhnlich gebetteten Individuen. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.; 4 – 11.–12. Jh. Funktion: A – erste Variante; B – zweite Variante; C – dritte Variante.

hang ist besonders in bergigem Gelände offensichtlich, in welchem sich eine ziemliche Anzahl von Gräberfeldern befindet. In einem solchen Falle weichen die Gräber mit ihren Längsachsen von der rituellen W-O-Orientierung ab. Sie passen sich dem Gelände in der Weise an, daß sie parallel mit seiner Neigung, seltener auch vertikal auf die Geländeneigung angelegt sind. Den Ursprung dieses, in das Gräberfeldmilieu übertragenen Prinzips finden wir in Siedlungen in bergigem Gelände, in denen sich während vieler Generationen die Anlage der Wohnbauten nach ihm richtete (*Kraskovská*, 1966a, S. 73–92; 1969, S. 53–69; *Bialeková*, 1981, S. 15–35). Nach diesem angeführten Prinzip wurden über 90 % aller Gräber angelegt. Die Orientierung der übrigen Gräber beeinflußten andere Gesetzmäßigkeiten, ähnlich wie auch im Falle der nördlich, südlich und östlich orientierten Gräber. Über die Sonderstellung der Individuen aus solchen Gräbern bestehen keine Zweifel (*Kovrig*, 1963, S. 101 f.). Schon allein die ungewöhnliche, gegen den damaligen Kanon verstörende Orientierung gehört zu Ausnahmserscheinungen. Jedoch ist es schwierig, einen einheitlichen Ausgangspunkt aus dem Wirral der Ansichten zu finden. Das Lösen des Problems gerät aus der Sphäre des materiellen Lebens in den Bereich des Überbaues, wo sich die Aussagefähigkeiten der archäologischen Quellen materieller Art verringern (*Friesinger*, 1971, S. 212; *Chropovský*, 1978b, S. 107). Den ethnographischen Analysen nach kann es sich zum Beispiel um eine antivampirische Praktik handeln.

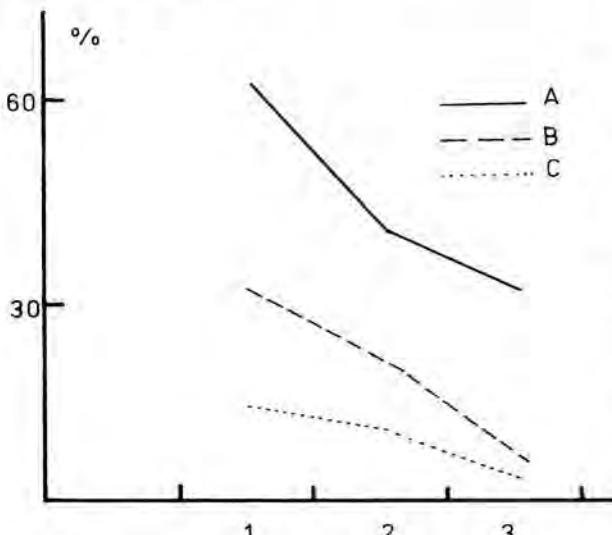

Abb. 10. Frequenz des Vorkommens von Messern bei Individuen verschiedenen Geschlechtes und Alters. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.
Funktion: A – Männer; B – Frauen; C – Kinder.

Gegenstände des Bestattungsinventars

Das Bestattungsinventar gehört in die Kategorie der Hilfsgegenstände und Symbole des Bestattungsritus (*Chorváthová*, 1981, S. 1). Seine Rolle beim Übergang des Toten ins Jenseits scheint genügend bekannt zu sein. Von der Unklarheit unserer Vorstellungen überzeugen wir uns schon bei der Einreichung der Gegenstände des Bestattungsinventars in Gruppen nach dem Funktionsaspekt in tägliche Gebrauchsgegenstände und Werkzeuge, Waffen und Bestandteile der Kriegerausrüstung, Schmuck und Gewandzubehör und in Gegenstände von Kultcharakter. In den existierenden Systemen dieser Art besteht nämlich keine Einheitlichkeit und viele Gegenstände sind – aus Unkenntnis ihrer tatsächlichen Funktion im Bestattungsritus – abweichend eingegliedert (*Dostál*, 1966, S. 27 f.; *Zoll-Adamikowa*, 1971, S. 57–118; *Bakay*, 1978, S. 132; *Marešová*, 1983, S. 34 f.).

Eine Ursache anderer Komplikationen ist die typologisch-terminologische Uneinheitlichkeit. Dadurch skizziert sich unklar die Grenze zwischen Gegenständen und Beigaben. Im Verlauf der Analysen erwies es sich, daß der Erfolg der Lösung in dieser Richtung von der Präzisierung der Beziehung der Gegenstände des Bestattungsinventars zum Toten abhängig ist. Nach der Berücksichtigung dieses Aspektes läßt sich das Bestattungsinventar viel präziser in Inventar des Toten und in Grabinventar teilen. Im ersten Falle handelt es sich um Schmuck, Gewandzubehör und andere Gegenstände, die dem Toten belassen wurden, resp. er erhielt sie während der ersten Phase der im Wohnhaus abgehaltenen Bestattungszeremonien. Im zweiten Falle geht es besonders um Gegenstände von Kultcharakter. Sie wurden von den Hinterbliebenen während der zweiten Phase der Bestattungszeremonien auf dem Gräberfeld in die Grabgrube gelegt. Von den übrigen Materialgruppen gehören hierher Gegenstände in unfunktionellen Lagen und in jenen Fällen, wenn keine Beziehung zwischen den Gegenständen und dem Toten erkennbar ist.

Der Erfolg im Beseitigen der angeführten Probleme ist nur teilweise von der Disponibilität und Präzision der Analysen abhängig. In nicht geringem Maße beeinflußt diesen Prozeß die unterschiedliche Fähigkeit der Gegenstände, nach außen hin die komplizierten und uns unzugänglichen Seiten des Bestattungsritus zu widerspiegeln. Diese Eigenschaft der einzelnen Gegenständen beeinflusst unterschiedlich die Frequenz des Vorkommens und den symbolischen Charakter der Bedeutung.

Gruppe der täglichen Gebrauchsgegenstände und Werkzeuge

Zwischen den Gegenständen dieser Materialgruppe sind die Messer am frequentiertesten. Ihre Abstellung in die Gräber endete Anfang des 11. Jh. Die übrigen Gegenstände sind sporadischer vertreten. Sie wurden in die Gräber höchstens bis zu den abschließenden Jahrzehnten des 10. Jh. gelegt. Bei den unterschiedlichen Geschlechtern der Bestatteten wurde die Einteilung der Gegenstände nach der aktiven Tätigkeit eingehalten. Männer erhielten daher Feuerstähle, Zündsteine, Wetzsteine, Ahlen und Rasiermesser. In den Frauengräbern sind es wieder Nadeln, Nadelbehälter und Spinnwirte. Sicheln befinden sich häufiger in Frauengräbern, Messer in Männergräbern (Abb. 10). Eine engere Bindung der Messer an Männer ist ebenfalls durch ihre größere Länge (Abb. 11) und durch die funktionelle Lage bestätigt (Abb. 12). Es handelt sich um Lagen, in denen wir ihr dauerndes Tragen als Zubehör der Tracht resp. der Ausrüstung voraussetzen. Bei Kindern pflegte das Vorkommen von täglichen Gebrauchsgegenständen und Waffen sporadisch zu sein.

Die Rolle der in das Grab gelegten täglichen Gebrauchsgegenstände und Werkzeuge wird allgemein mit ihrer täglichen Benutzung identifiziert. Dies bestätigt auch ihre Lage in den Gräbern, die, bis auf die Sicheln, einheitlich ist. Im Falle der Sicheln beeinflußt die Klarstellung ihrer Aufgabe auch die Möglichkeit einer vielseitigeren Benutzung. Die Abstellung von Sicheln auf das Becken kann z. B. die Arbeitstätigkeit – das Ernten – symbolisieren (*Beranová, 1975, S. 21–23*). In gleichem Maße können sie in jedweder Lage beim Bestatteten die Beziehung zur Landwirtschaft äußern. Auch eine magisch-schützende (*Budinský-Krička, 1944, S. 34; László, 1944, S. 473; Krumphanzlová, 1974, S. 43*) oder rituelle, aus ethnographischen Materialien bekannte Funktion ist nicht auszuschließen (*Čajánková, 1956, S. 293*). Ungenügend klar bleibt die Funktion der Sicheln in waffenführenden Gräbern (*Ruttay, 1974, S. 515*).

Durch die detaillierte Umwertung der Lagen der täglichen Gebrauchsgegenstände und Werkzeuge in den Gräbern überzeugen wir uns davon, daß bei ihrer Abstellung, außer dem Funktionsaspekt, eine bedeutende Rolle das Streben nach Einhaltung der von vornherein umgrenzten und vereinbarten Stellen gespielt haben konnte. Häufiger wurde hiebei die linke als die rechte Seite bevorzugt. Die Fähigkeit, eine höhere soziale Stellung der Bestatteten zu indizieren, haben nur die Rasiermesser. Diese Be-

hauptung stützt sich auf ihr reiches Vorkommen mit Bewaffnung, Eimern, durchschnittlichen und überdurchschnittlichen Kubaturen der Grabgruben, Holzkonstruktionen verschiedener Typen und in nicht letzter Reihe auch auf die erhöhte Sorgfalt für das Äußere, die eher für Angehörige der höheren Gesellschaftsschichten typisch ist (*Dostál, 1975, S. 201; Marešová, 1983, S. 82 f.*). Die übrigen Gegenstände haben im Inventar keine dominante, sondern nur untergeordnete und ergänzende Bedeutung. Ein Beispiel dessen sind die Messer. Unsere Analysen

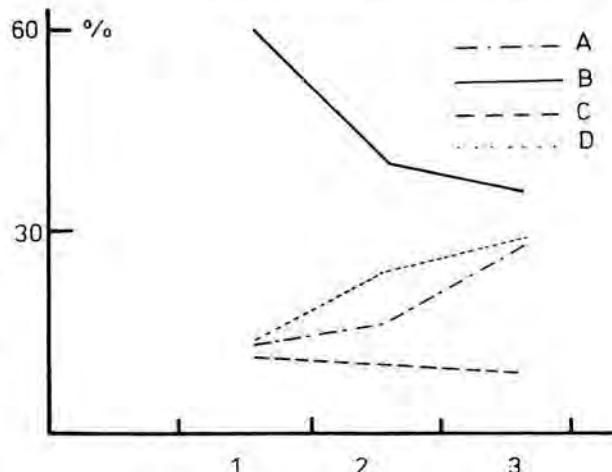

Abb. 11. Frequenz des Vorkommens von Messern, nach ihrer Länge gegliedert. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh. Funktion: A – kurze Exemplare; B – mittellange Exemplare; C – lange Exemplare; D – Exemplare in Fragmenten.

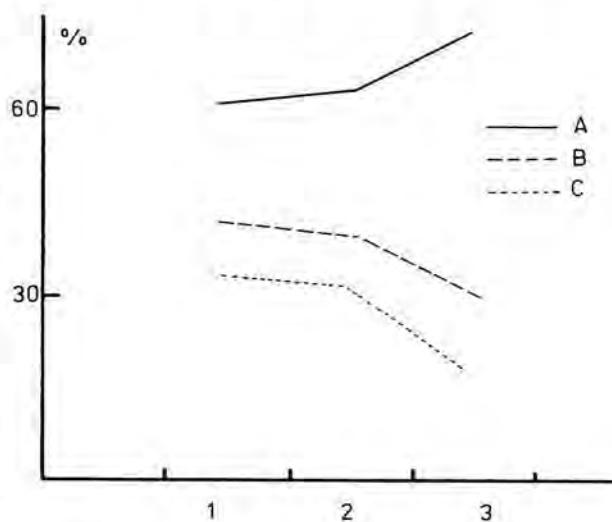

Abb. 12. Frequenz des Vorkommens von sog. funktionellen Lagen der Messer bei Individuen verschiedenen Geschlechters und Alters. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh. Funktion: A – Männer; B – Frauen; C – Kinder.

widerlegten erneut ihre Funktion als Attribute der höheren gesellschaftlichen Stellung, resp. einer privilegierten freien Stellung, wie es in der Vergangenheit angedeutet wurde (*Borkovský*, 1954, S. 358–367; 1957, S. 553–560). Es wurde bestätigt, daß das Messer mit seinem Charakter zu gebräuchlichen Gegenständen der pertraktierten Materialgruppe gehört. Der Widerspruch zwischen dem beschränkten Vorkommen von Messern auf den Gräberfeldern (in unserem Falle in 22,8 % der Gräber) und ihrer allgemeinen Zugänglichkeit während des Lebens ist auch bei anderen Gegenständen bekannt, wie z. B. bei Gefäßen, Feuerstählen u. a. Die These über die Messer als gebräuchliches Bestattungsinventory, bestätigen auch Fälle von mehreren Exemplaren in einem Grabe (*Eisner*, 1966, S. 425 f.; *Chropovský*, 1962, S. 200), ferner die Abhängigkeit vom Geschlecht und Alter des Bestatteten, von chronologischen Relationen (*Stloukal*, 1964, S. 111) und die freien Bindungen an andere Gegenstände des Bestattungsinventorys (*Krumpáčová*, 1974, S. 70; *Wachowski*, 1975, S. 39 f.). Messern begegnen wir in ärmlich ausgestatteten Gräbern, doch in reicher ausgestatteten Gräbern ist ihr Vorhandensein keine Regel.

Aus den gewonnenen Erkenntnissen geht ebenfalls hervor, daß Gegenstände dieser Materialgruppe für den Toten neben der realen auch eine übertragene symbolische Bedeutung haben konnten. Sie äußert sich in der Aufgabe, alle Gegenstände zu ersetzen, mit denen der Tote zeit seines Lebens in Berührung kam, ihren Zusammenhang mit einer bestimmten Tätigkeit zu betonen (z. B. Ernte, Spinnen), in begrenztem Ausmaß auch die Funktion von magisch-schützendem Charakter zu erfüllen (z.

B. Bruchstücke von Eisengegenständen, Sicheln). Die Intensität der symbolischen Auffassung der Bedeutung steigerte sich in Richtung zum Aufhören der Abstellungssitte dieser Gegenstände in die Gräber. Bei den Messern äußerte sich der Entwicklungstrend z. B. in der verringerten Frequenz ihres Vorkommens, in der Verkleinerung ihrer Ausmaße, im Anwachsen des Vorkommens von beschädigten Exemplaren und Bruchstücken (Abb. 11) und in der Zunahme von unfunktionellen Lagen. Bei der Auswahl von Gegenständen der Pietät spielten ihre Zugänglichkeit, ihre Entbehrlichkeit, teilweise auch der Verlust ihrer primären Funktion durch Beschädigung eine nicht geringe Rolle.

Gruppe der Waffen und Bestandteile der Kriegerausrüstung

Die Skala der Aussagefähigkeiten der Gegenstände dieser Materialgruppe reduziert sich durch das Verfolgen nur von Exemplaren aus Gräberfeldern. In vollem Maße bestätigt dies auch unser Fundverband, der die Beglaubigung nur mancher Aspekte der bisherigen Ansichten erlaubt.

Mit Ausnahme der Pfeilspitzen verfolgen wir im Verlauf des 9. Jh. eine Abnahme der Abstellung der übrigen Waffen in die Gräber (Abb. 13). Im letzten Drittel des 10. Jh. befinden sie sich nicht mehr in Gräbern aus dem Milieu der Agrarsiedlungen (*Nevizánsky*, 1973, S. 62 f.; *Ruttay*, 1974, S. 521). Die Widersprüchlichkeit des erfaßten Bildes und des damaligen militärisch-politischen Geschehens (*Havlik*, 1964, S. 440–443; *Ruttay*, 1980, S. 132) bringt genügende Unterlagen über die hohe Abhängigkeit der Militaria vom Entwicklungstrend des Bestattungsritus und weiterer Faktoren (Abb. 14). Als einen von ihnen können wir das Einsickern von erbrechtlichen Normen in den Bestattungsritus bezeichnen (*Steuer*, 1982, S. 82, 87). Bei den Waffen und Bestandteilen der Kriegerausrüstung ist sein konsequenteres Sichdurchsetzen infolge ihres hohen Wertes anzunehmen (*Ruttay*, 1979, S. 677). Zur Abnahme der Militaria konnte auch eine solche Form des Ausrüstens und der Organisierung der bewaffneten Einheiten beitragen, wenn der dem Gefolgsmann geliehene Teil der Waffen und Ausrüstung dem ursprünglichen Eigentümer zurückgegeben werden mußte (*Friesinger*, 1972b, S. 48; *Ruttay*, 1980, S. 134).

Die Werte der Elemente des Bestattungsritus mit der Zusammensetzung von Gegenständen des Bestattungsinventorys aus Gräbern mit Waffen schließen ihre Abstellung zum Toten in der Funktion von Jagd- und Arbeitsgerät aus. Die Funktionslagen der

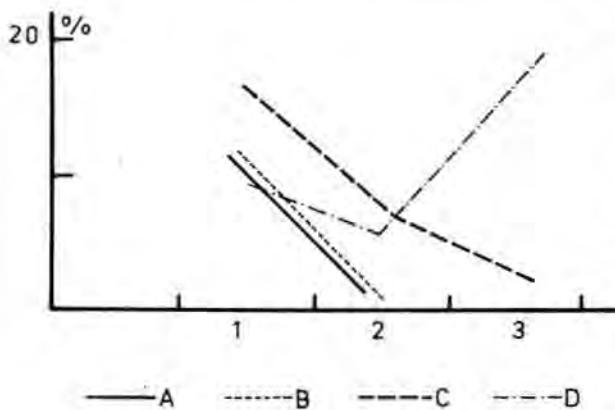

Abb. 13. Entwicklungstrend in der Frequenz des Vorkommens von Militaria. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh. Funktion: A – Lanze; B – Sporen; C – Axt; D – Pfeilspitze.

Waffen und Bestandteile der Kriegerausrüstung mit angedeuteter direkter Beziehung zur Person des Bestatteten bestätigen, daß sie in den Gräbern reale Bedeutung hatten. Als Beigaben können wir weder die Ausnahmsfälle der unfunktionellen Abstellung der Gegenstände betrachten. Ebenfalls schließt dies auch die enge Abhängigkeit ihres Vorkommens von der Geschicklichkeit und der Kenntnis ihrer Handhabung im Kampf aus, ferner die Voraussetzung einer gewissen Form der militanten, an die Waffe geknüpften Pflichten und die Übereinstimmung aller Anzeiger in den Grabkomplexen, in denen sich Militaria in Funktionslagen befanden. Die rituelle Aufgabe ist nur bei den in die Grubensohle geschossenen und in der Füllerde sich befindenden Pfeilen offensichtlich (*Móra, 1932, S. 62*).

Zu den Eigenschaften der Militaria gehört, in gesteigerter Form bei Schwertern und Sporen, die Fähigkeit, auf eine höhere soziale Stellung der Bestatteten hinzuweisen. Sie fußt auf der Aufgabe der Waffen und des mit ihnen verknüpften, damals hoch bewerteten Militärdienstes (*Ruttkay, 1978a, S. 45*). Eine Stütze dieser These ist der hohe Wert der Elemente des Bestattungsritus, des übrigen Begleitinventars, bis zu einem gewissen Maße auch der Charakter des Milieus, in dem sich das Gräberfeld befindet. Die ehrenvolle Unterbringung der waffenführenden Gräber pflegt jedoch nicht in allen Fällen offensichtlich zu sein. Im Milieu der damaligen Verwaltungs-Wirtschaftszentren können wir aufgrund der angedeuteten Zusammenhänge das Vorkommen von Waffen in Gräbern von Repräsentanten der höchsten Macht, der Mitglieder des Verwaltungsapparates, der Fürsten und Kriegergefolg-

schaftsangehörigen voraussetzen (*Kalousek, 1966, S. 89–91; Ruttkay, 1974, S. 484; 1979, S. 680*). Aufgrund des Vorkommens von Schwertern und Sporen auch in Kindergräbern ist die Möglichkeit einer erblichen gesellschaftlichen Vorrangstellung mit näher nicht spezifizierten Rechten zuzulassen (*Hrubý, 1955, S. 188; Kalousek, 1966, S. 89–91; Ruttkay, 1974, S. 484; 1984, S. 88*). Im Milieu der Agrarsiedlungen können wir mit gewissem Vorbehalt annehmen, daß sich Waffen in den Gräbern von Mitgliedern bewaffneter, außerhalb der Zentren zur Ausübung von Schutz- und repressiven Funktionen verteilter Einheiten befanden, resp. handelte es sich um prominente Individuen der aus den gemeinen Bevölkerungsschichten rekrutierten Reserveeinheiten (*Kalousek, 1966, S. 91; Ruttkay, 1978b, S. 273 f.; Kovács, 1982, S. 245, 250 f.*).

Gruppe des Schmuckes und Gewandzubehörs

Die Abhängigkeit der Gegenstände dieser Materialgruppe von chronologischen Relationen äußert sich im 9.–12. Jh. nicht in der allmählichen Abnahme ihres Vorkommens. Infolge des Schwindens der Gegenstände aus den übrigen Materialgruppen verfolgen wir umgekehrt in der Zusammensetzung des Bestattungsinventars seit Ende des 10. Jh. ein zunehmendes Vorkommen von Schmuck und Gewandzubehör bis zu ihrer Hegemonie im nachfolgenden Zeitabschnitt. Die tatsächliche Abhängigkeit der Form, des Wertes und der Anzahl des pertraktierten Typs der Gegenstände ersieht man vor allem aus der Beziehung zum zugehörigen Gräberfeldtyp, zum Charakter des sozialen und ethnischen Milieus.

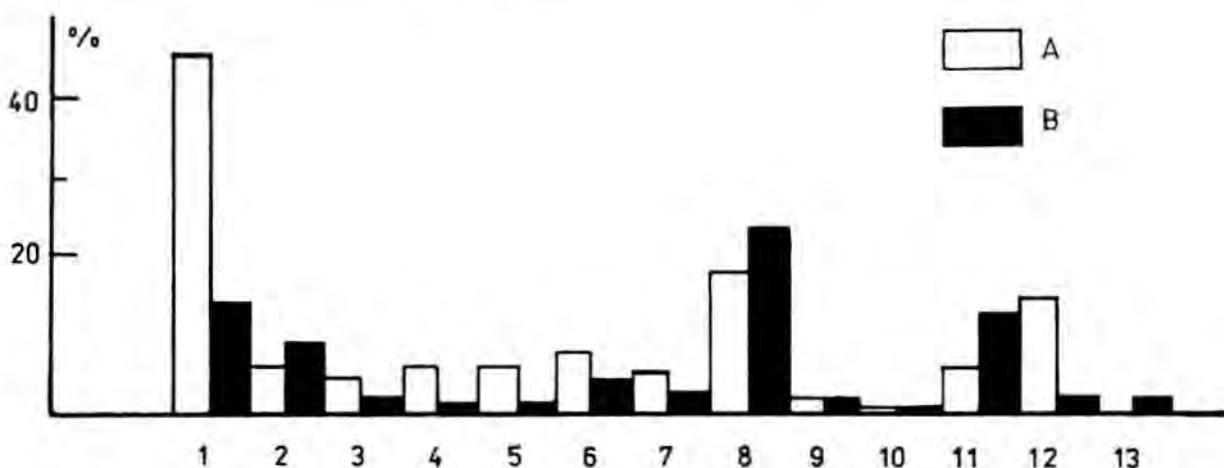

Abb. 14. Differenzen in der Zusammensetzung der Gegenstände des Bestattungsinventars in Gräbern mit Militaria. Art des Gegenstandes: 1 – Messer; 2 – Feuerstahl und Zündsteine; 3 – Rasiermesser; 4 – Sporn; 5 – Lanze; 6 – Axt; 7 – Pfeilspitze; 8 – Gefäß; 9 – Gefäßscherben; 10 – Schwert; 11 – Eimer; 12 – Tierknochen; 13 – Ei. Funktion: A – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; B – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.

Zu bedeutsamen Eigenschaften des Schmucks und Gewandzubehörs zählt man an erster Stelle ihre verhältnismäßig hohe chronologische Empfindlichkeit und die darauf gegründete Datierungsfähigkeit. Vor ihrer Absolutisierung warnen uns die Erkenntnisse über die ungelöste chronologische Stellung mancher Exemplare, über die ungenügende Klärstellung ihres Ursprungs und ihrer typologischen Entwicklungsmerkmale, wobei das Hilfskriterium der Beurteilung „vom Einfacheren zum Komplizierteren“ nicht in breiterem Maße als Ausgangslösung benutzt werden darf. Die Datierungsfähigkeit des Schmucks und Gewandzubehörs wird von der breiteren Spannweite ihres Vorkommens gemindert. Nur in Ausnahmsfällen ist die Benützung einer gewissen Form schmal und genauer umgrenzbar, wie z. B. im Falle der Fingerringe mit stufenförmigem Schildchen und der S-förmigen Schläfenringe des Nitra-Typs (*Szöke, 1962, S. 11–34, 88; Rejholecová, 1976, S. 420*). In deutlichem Übergewicht der übrigen Gegenstände, besonders im Milieu der Agrarsiedlungen, wurde während mehrerer Generationen einfacher Schmuck angefertigt und getragen. Eine Menge von Beispielen überzeugt uns von der methodisch unrichtigen Absolutisierung der Datierung des Schmucks und Gewandzubehörs an Hand von Analogien. Ihre Hauptunzulänglichkeit ist das Umgehen der Spezifika bestimmter Formen in verschiedenen Gebieten, die das Resultat einer ganzen Reihe regionaler Eigenständigkeiten zu sein pflegen. Ein Beispiel dafür sind die Abweichungen in der Datierung manchen Schmucks aus dem Gebiet der Slowakei gegenüber den Kerngebieten der sog. Bijelobrdo-Kultur (*Giesler, 1981, S. 151–157, Taf. 53: 1–2; Rejholecová, 1982, S. 203–205*). Ein warnendes Beispiel sind in dieser Richtung auch die Fälle der mechanischen Übertragung der Datierungsergebnisse von Gegenständen des Bestattungsinventars aus Staré Město (*Hrubý, 1955, S. 105–279*) als universal für das ganze Gebiet der Slowakei geltend.

Durch das Verfolgen der Abstellungsplätze der einzelnen Formen des Schmucks und Gewandzubehörs in den Gräbern gewinnen wir eine konkretere Vorstellung über die Art ihres Tragens, der Körper- und Gewandzier, die eine Voraussetzung zur Herausgliederung regionaler und ethnischer Eigenarten sind. Beim Großteil der Exemplare herrscht kein Widerspruch zwischen ihrer Unterbringung in den Gräbern und unseren Vorstellungen über ihre Tragweise. Eine Ausnahme bildet der Kopfschmuck. Seine uneinheitlichen Lagen pflegen die Ursache von Widersprüchen zu sein. Sie bestätigen, daß nicht

alle Typen so getragen wurden, wie man es heute gewohnt ist. Bei den Ohrringen, besonders jedoch bei den Haarringen könnte eine Ursache der Unklarheit die bunte Skala ihrer Benützung mit dekorativem und funktionellem Zweck sein (*Fehér, 1955, S. 317–320; Szöke, 1962, S. 35; Nosálová, 1975, S. 879, 885; Chropovský, 1978a, S. 19*).

Schmuck pflegt reichlich bei Individuen weiblichen Geschlechtes vertreten zu sein. Bei Männern kommen in größerer Anzahl nur Haarringe während des zweiten und dritten Drittels des 10. Jh. und einige Fingerringformen vor. Die übrigen Schmuckgattungen bilden Ausnahmen. Wir finden sie nicht an den gewohnten Stellen des Tragens und halten sie für ein Geschenk der Witwe (*Eisner, 1966, S. 417 f.*). Bei Frauen beobachten wir beinahe übereinstimmend ein langsames Ansteigen der Frequenz des Schmuckvorkommes in der Kategorie Infans II, ein markantes Ansteigen in der Gruppe Juvenis bis Adultus und die darauffolgende Abnahme in den übrigen Alterskategorien (*Stloukal, 1964, S. 107; Kralovánszky, 1968, S. 90; Bach – Dušek, 1971, S. 47*). Über die Gründe dieser, gewiß in tieferen Ursachen der Art der Haarfrisur, der Körper- und Gewandzier wurzelnden Abhängigkeit können wir nur bei Frauen in reproduktivem Alter (Adultus – Maturus) und bei Individuen der Alterskategorie Juvenis erwägen. In diesem Falle erlauben die Befunde auf anderen Gräberfeldern (*Vignatiová, 1977–1978, S. 150 f.*), Schrift- und ethnographische Quellen das reichliche Vorkommen von Schmuck mit der Vorbereitung einer symbolischen Hochzeit unverheirateter Mädchen bei der Bestattung in Zusammenhang zu bringen, wozu eine feierliche Zurichtung des Äußeren notwendig war (*Ratkoš, 1964, S. 270–278; Bednárik, 1939, S. 74 f.; Fischer, 1921, S. 296–300*).

Die Fähigkeit des Schmucks und Gewandzubehörs über die Güter- und soziale Differenzierung der Individuen auszusagen, beruht auf ihrem Wert. Teil an ihrer Schaffung hat der künstlerisch-ästhetische Wert der Exemplare mit anspruchsvollen Herstellungstechniken, ferner der Wert des benutzten Materials und seine Zugänglichkeit im gegebenen Milieu und die Gesamtzahl der Stücke im Fundverband. Die Bemühungen, die Vermögens- und Sozialstellung der Bestatteten aufgrund des Wertes der Exemplare genauer zu bestimmen, sind untragbar. Der Grund dafür ist der Mangel an notwendigen Belegen zur Bestimmung des tatsächlichen Wertes der Gegenstände und die geringe Information über die komplizierten Bestattungssitten, die bei der Ausstattung der Toten geltend gemacht wurden.

Von den Aussagefähigkeiten des Schmucks und Gewandzubehörs wird besonders ihre Aussage bei der Bestimmung der Ethnizität der Bestatteten hoch bewertet. Gebührende Bedeutung erlangt sie in solchem Milieu, wo sich im Entwicklungsprozeß die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung ändert, so wie es in der Slowakei nach der Ankunft des altmagyarenischen Ethnikums der Fall war. Die Epoche der sog. Bijelobrdo-Kultur, deren Träger das autochthone slowenische wie auch das neuangekommene altmagyarene Substrat waren, ist der Beleg für eine hohe, jedoch nicht unbegrenzte Aussagemöglichkeit bei der Bestimmung der Ethnizität. An diesem Beispiel überzeugen wir uns, daß man in solchen schwerwiegenden Fragen ein reales Bild der Vergangenheit größtenteils nur unter Einhaltung bestimmter Normen erlangen kann. Ihre Grundlage ist ein richtiges methodisches Herantreten und eine hohe, von nationaler Voreingenommenheit befreite Objektivität. Ohne Zweifel wäre bei ihrer gebührenden Akzeptierung der Stand unserer Vorstellungen über die Entstehung der Bijelobrdo-Kultur und ihrer Träger auf einem befriedigenderen Niveau. Demgegenüber zeigt jedoch die Gegenwart eher, was für zweifelhafte Schlüsse in dieser Richtung in der Vergangenheit entstanden sind und an wie vielen von ihnen auch trotz des offensichtlichen Anachronismus noch immer festgehalten wird (Giesler, 1981, S. 8–19). Zu ihnen gehört auch das Problem der Genese der S-förmigen Schläfenringe, die seit dem Aufkommen der angeführten Kultur auftauchten. Nach dem Bestreiten des Anteils des heimischen Milieus an ihrer Entstehung und der tendenziös hervorgehobenen genetischen Verknüpfung der ganzen Bijelobrdo-Kultur nur mit Gegenständen der altmagyarenischen materiellen Kultur, wurden die S-förmigen Schläfenringe mit Angehörigen dieses Ethnikums in Zusammenhang gebracht (Kralovánszky, 1959, S. 327–361; Szöke, 1962, S. 86, 88). Im angeführten Herantreten liegt jetzt die Ursache der gegenwärtigen Unfähigkeit, die Anfangsetappen der Entstehung der S-förmigen Schläfenringe zu beleuchten, weil wir gerade im autochthonen Milieu zu ihnen die formal allernächsten Vorlagen finden (Rejholecová, 1974, S. 443; Giesler, 1981, S. 151; Hanuliak – Zábojník, 1982, S. 496, Taf. IV: 1–2, 6, 9). In diesem Milieu finden wir ebenfalls eine große Verwandtschaft zwischen der Tragweise der S-förmigen Schläfenringe, Haarringe, Knotenhaarringe und Ohrringe (Abb. 15). Diese Erkenntnis kann man nicht ohne die Analyse des breiten Materialkomplexes der pertaktierten Gräberfelder annehmen.

Gruppe der Gegenstände kultischen Charakters

Die Gruppe von Gegenständen dieser Art zeichnet sich durch eine enge Bindung an die gebräuchlichen Praktiken des Bestattungsritus aus. Ihre hohe Vertretung ist ein überzeugender Beleg über ihre beträchtliche Bedeutung in dieser Sphäre der religiösen Vorstellungen. Nach religiösem Aspekt können wir die Gegenstände in Exemplare einteilen, die sich an die Zeit der heidnischen und christlichen religiösen Vorstellungen resp. an die Zeit des heidnisch-christlichen Synkretismus knüpfen.

In die erste Gruppe gehören Tongefäße, Gefäßscherben, Eimer und Tierknochen. Ihr gemeinsames

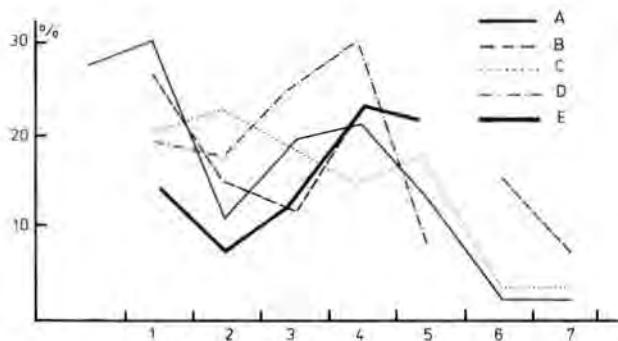

Abb. 15. Frequenz des Vorkommens von Lagen mit dem Vorkommen einzelner Schmuckarten der Kopfzier. Lage: 1 – rechte Schädelseite; 2 – linke Schädelseite; 3 – rechte und linke Schädelseite; 4 – unter dem Schädel; 5 – beim Schädel; 6 – unter dem Schulterblatt; 7 – bei der Schulter. Funktion: A – Haarringe aus dem 9. bis ersten Drittel des 10. Jh.; B – Knotenhaarringe aus derselben Zeit; C – Haarringe aus dem zweiten und dritten Drittel des 10. Jh.; D – Ohrringe aus dem 9.–10. Jh.; E – S-förmige Schläfenringe.

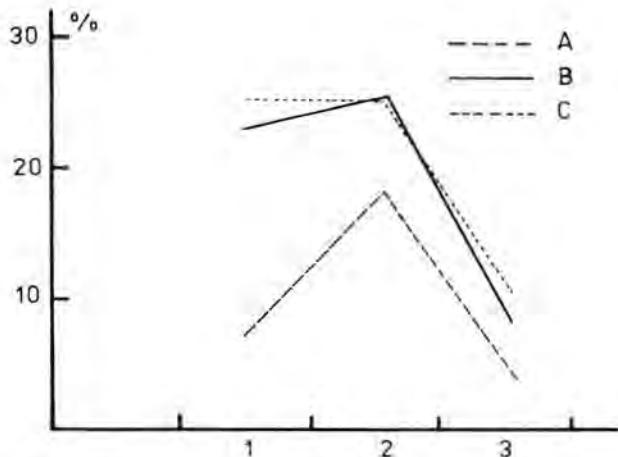

Abb. 16. Frequenz des Vorkommens von Keramikgefäßen bei Individuen unterschiedlichen Geschlechtes und Alters. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh. Funktion: A – Männer; B – Frauen; C – Kinder.

Merkmal ist eine markante Abnahme ihrer Abstellung in die Gräber bis zu dem Maße, daß ihr Vorkommen in der zweiten Hälfte des 10. Jh. nur in Form von Traditionen vermerkt wird. Im 11. Jh. begegnen wir ihnen nicht mehr in Gräbern im Gebiet der Slowakei. Die Vertretung der Gegenstände bei Individuen verschiedenen Geschlechtes und Alters pflegte verschieden zu sein. Während der ganzen verfolgten Zeit dominierten Gefäße in Gräbern von Kindern und Frauen (Abb. 16), Eimer in Männergräbern, Gefäßscherben und Tierknochen in Gräbern von Frauen. Die Unterbringung der Gefäße, Eimer und Tierknochen war ziemlich einheitlich. Sie erweckt den Eindruck, daß es bei ihrer Abstellung um die Einhaltung von vorausbestimmten Stellen ging. Die sieben frequentiertesten Lagen bestätigen die Abstellung der Gefäße, Eimer und Tierknochen in den breiteren Umkreis der Fußsohlen.

Aufgrund der beschränkten Zahl äußerer Merkmale erscheint die Grabkeramik als geschlossene Gruppe. Kennzeichnend für sie ist die Form, bei welcher im Vergleich zum breiteren Spektrum der Formen aus Siedlungsverbänden topfförmige Gefäße dominieren (Krumphanzlová, 1974, S. 86; Kvasay, 1984, S. 175).

Ein weiteres typisches Merkmal ist die markante Vertretung niedrigerer Formen und die in unserem Fundverband erfaßte Senkung der durchschnittlichen Gefäßhöhe (Abb. 17), wie es auch V. Hrubý (1965, S. 76) und K. Wachowski (1975, S. 45) anführen. Eine direkte Abhängigkeit der Gefäßhöhe vom Alter der Bestatteten wurde nicht erwiesen.

In den Keramikverbänden aus Gräberfeldern vermerken wir, außer entsprechenden zeitgleichen

Siedlungsformen, in weit zahlreicherer Vertretung eine zweite Gefäßgruppe. Typisch für sie ist Dickwandigkeit, eine weniger präzis zugerichtete Oberfläche und Verzierung und ein schwächerer Brennungsgrad. Die erwähnten Züge führten die Forscher zu Erwägungen über die Existenz einer sog. rituellen Keramik, die absichtlich für eine einmalige Benutzung als Grabbeigabe hergestellt wurde (Szöke, 1957, S. 56; Točík, 1962, S. 347). Evidente Benutzungsspuren an vielen Gefäßen aus Gräbern sind ein Zeugnis ihrer täglichen Benutzung, zugleich sind sie ein wertvoller Beleg der Siedlungsgermanistik (Vendtová, 1969, S. 210; Krumphanzlová, 1971, S. 422; Marešová, 1980, S. 35; Bialeková, 1982, S. 143 f.). Auch in ihren Kollektionen finden wir Gefäße von der erwähnten unterschiedlichen Qualität, obwohl wir infolge der beträchtlichen Zerscherbtheit ihr gegenseitiges Verhältnis nicht genau kennen (Hrubý, 1965, S. 267; Vendtová, 1969). Nach den Ergebnissen unserer Analyse müssen wir die Ursachen der verschiedenen Qualität in der unterschiedlichen Herstellungsart suchen, welche den Anforderungen bei der Benutzung der Gefäße entsprach. Höhere Formen (über 15 und 20 cm), die zum Kochen bestimmt waren, mußten einer größeren Belastung widerstehen. Dieser war ihre präzisere Anfertigung angepaßt. Alle Seiten der produktions-technischen Anzeiger weisen darauf hin, daß Gefäße dieses Typs ein Ergebnis spezialisierter Werkstätten sind. Gefäße von niedriger Form (unter 15 und 10 cm), die beim Tafeln benutzt wurden, stellen wieder einfache Gebrauchsgermanistik ohne Anspruch an technische Qualität und Widerstandsfähigkeit dar. Die Anspruchslosigkeit dieser Gefäße, erkennbar in äußeren Merkmalen an den archaischen Zügen, trägt hingegen Merkmale von häuslicher Kleinproduktion (Šikulová, 1959, S. 110; Liptáková, 1963, S. 232; Hrubý, 1965, S. 252, 265; Kraskovská, 1965, S. 46; 1966b, S. 106 f.). Gefäße dieser Art wurden überwiegend sekundär zu Funeralfürzwecken benutzt (Hrubý, 1965, S. 265; Vendtová, 1969, S. 210; Marešová, 1980, S. 35; Bialeková, 1982, S. 133 f.).

Die Frage der Funktion der Gefäße in den Gräbern zu lösen, verhilft die nicht große Anzahl von Fällen, wenn an den Wänden Reste der Nahrung vorgefunden werden, die ursprünglich dem Toten auf den Weg in das materiell aufgefaßte Jenseits mitgegeben wurde. Die Analysenergebnisse von solchen Proben bestimmten milchige, gesalzene, fleischige Speisen in breiartiger und flüssiger Form (Budinský-Krička, 1959, S. 19; Friesinger, 1971–1974, S. 84; Marešová, 1983, S. 43 f.). Im

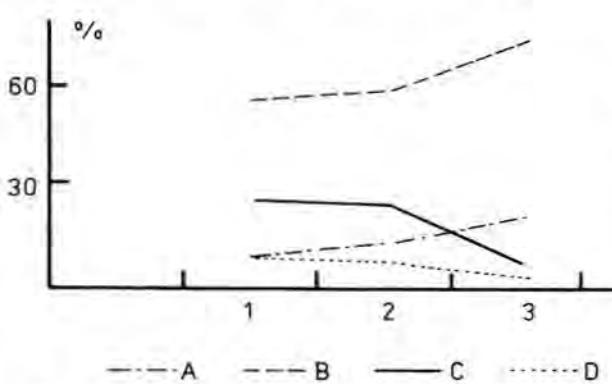

Abb. 17. Differenz in der Zusammensetzung von nach der Höhe gegliederten Gefäßen. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh. Funktion: A – Gefäße bis zur Höhe von 10 cm; B – Gefäße von 11–15 cm Höhe; C – Gefäße von 16–20 cm Höhe; D – über 20 cm hohe Gefäße.

Großteil der übrigen Fälle konnte es sich um Nahrung handeln, die mit freiem Auge keine erkennbaren Spuren hinterließ (*Hampel, 1905, S. 127–130; Eisner, 1940–1941, S. 302; 1952, S. 235*). Auszuschließen ist weder ein symbolisches Verstehen der Funktion dieser Gefäße, wenn die leeren Exemplare in den Gräbern Nahrungsmittelbeigaben ersetzen sollten. Zu dieser Version melden sich Fälle mehrerer ineinander gelegter Gefäße (*Chropovský, 1957, S. 196; Kraskovská, 1954, S. 144*) oder Fälle von umgestülpten Gefäßen (*Kraskovská, 1955, S. 237; Hrubý, 1955, S. 82*).

Eine abweichende Funktion setzen wir bei intentional zerschlagenen und ins Grab geworfenen Gefäßen voraus. Die Scherben von ihnen befinden sich unter dem Körper des Individuums, im Niveau der Grubensohle um ihn herum und in der Grubenverschüttung (*Poulik, 1948, S. 77–79; Hrubý, 1955, S. 99; Chropovský, 1957, S. 196; 1962, S. 199; Kraskovská, 1966b, S. 106 f.*) Durch Analysen erwies sich der Grundsatz, nach welchem das zerschlagene Gefäß immer das Produkt einer spezialisierten Werkstatt war und zu höheren Formen gehörte. Falls im Grabe zwei Gefäße waren, blieb das zweite ganz. Wir finden es auf der gewöhnlichen Stelle der Nahrungsmittelbeigaben und gehört zu typischen Produkten der häuslichen Kleinproduktion. Das gemeinsame Vorkommen von intentional zerschlagenen Gefäßen mit Asche und Holzkohlenstückchen könnte ein direkter Beleg des sog. rituellen Ausräucherns der Gräber sein. Es bezweckte, die Grube von schädlichen und unreinen Kräften vor der Grablegung des Toten zu reinigen (*Mansika, 1922, S. 21, 24; Borkovský, 1947, S. 146; Kraskovská, 1950, S. 43–49; Dostál, 1982, S. 184*). Falls bei intentional zerschlagenen Gefäßen keine Holzkohlenstückchen mit Asche gefunden wurden, können wir aufgrund ethnographischer Quellen über ihre Benützung beim rituellen Waschen des Toten erwägen. Dieses hatte eine magisch-reinigende, keine hygienische Bedeutung (*Bednárik, 1939, S. 61; Horváthová, 1975, S. 1003*).

Das geringe Volumen der Eimer aus Gräbern ist im Vergleich zu den voluminösen Exemplaren aus Siedlungen ein Indiz zu Erwägungen über ein funktionelles Ersetzen der Tongefäße durch Eimer, besonders im Falle der Beigabe von flüssiger Nahrung (*Kraskovská, 1963, S. 393 f.; Hrubý, 1965, S. 160; Vendová, 1969, S. 203; Fundber. 8168/77*).

Zugängliche Quellen bestätigen übereinstimmend, daß die Tierknochen in den Gräbern neben den vorausgesetzten flüssigen und breiartigen Nahrungsmittelformen ein direkter Beleg der für den

Toten bestimmten Fleischspeise sind. Die Beurteilung ihrer Beziehung zum Bestatteten ist durch die Menge verschiedener Formen erschwert, in welchen die Fleischbeigabe ins Grab abgestellt wurde. Im Falle von Geflügel handelt es sich um Portionen von einem Hähnchen bis alten Huhn resp. Hahn. Im Grab finden wir von ihnen Extremitäten- und Flügelknochen, ganze Stücke ohne oder auch mit Kopf, ganze Stücke ohne Flügel und Extremitäten. Im Falle von Rindern, Schweinen, Schafen und Ziegen handelt es sich größtenteils um Portionen mit wenig Fleisch (*Friesinger, 1971, S. 217; 1971–1974, S. 85; 1975–1977, S. 97; Ambros, 1979, S. 166; Marešová, 1983, S. 44 f.*). Alle Feststellungen weisen darauf hin, daß die Beigaben von Fleischspeisen in das Grab nach bestimmten Grundsätzen ausgewählt wurden. Ökonomische Aspekte gehörten zweifellos zu den bedeutendsten. Ihren Einfluß bemerkte man in der hohen Vertretung von Geflügel, weil es sich um die kleinsten und erschwinglichsten Haustiere handelte.

Die Fähigkeit der Eimer, die höhere soziale Stellung anzudeuten, stützt sich auf ihr hohes Vorkommen in Männergräbern, ihr gemeinsames Vorkommen mit Rasiermessern, Waffen und Bestandteilen der Kriegerausrüstung in 54 % der Männergräber. Aus der Reihe der Elemente des Bestattungsritus ist eine Bindung an die bekannten Gestaltungsarten der Grabgruben mit Holz und an die Kubaturen offensichtlich, die auf jedem Gräberfeld zu den größten gehörten. Zu den genannten Aspekten können wir weiters das reichliche Vorkommen von Eimern im Milieu einer Bevölkerung mit einem allgemein höheren sozialen Niveau hinzureihen, welches damals die Verwaltungs- und Wirtschaftszentren und ihre Siedlungsagglomerationen darstellten. Hier setzen wir die Produktion und das Verbraucherhinterland der Eimer voraus.

Im Falle der Tierknochen der Fleischbeigaben können wir mit gewissem Vorbehalt ihre Fähigkeit, eine höhere soziale Stellung der Bestatteten zu indizieren, voraussetzen. Zu indirekten Anzeigern, die diese Möglichkeit stützen, gehört der verhältnismäßig hohe Marktwert des Geflügels und der Rinder im Frühmittelalter (*Nohejlová-Prátová, 1964, Taf. 1–2; Kralovánszky, 1968, S. 91*) und das Vorkommen von Bewaffnung in 52,4 % der Männergräber. Zugleich muß zugelassen werden, daß die erwähnte Disponiertheit an Hand von Belegen materieller Art chronologisch beschränkt ist. Anzeichen eines qualitativen Wandels im Begreifen der Bräuche mit dem Übergang zur Symbolisierung sind seit Ende des 9. Jh. faßbar.

Tongefäße gehören nicht zu bestimmenden Faktoren einer höheren Sozialstellung der Bestatteten. Die Elemente des Bestattungsritus haben in den Gräbern mit Gefäßen nur durchschnittliche und unterdurchschnittliche Werte. In Fundkomplexen begegnen wir nur in Ausnahmsfällen wertvolleren Gegenständen. Beim Vorkommen mehrerer Gefäße skizzierte sich eine Abhängigkeit von chronologischen Relationen und der Aufteilung der Individuen nach Geschlecht und Alter. Keramikgefäße dominieren in Gräbern aus dem Milieu von Agrarsiedlungen. Auf Kirchenfriedhöfen der damaligen Zentren, d. h. im Milieu einer Bevölkerung mit allgemein höherer sozialer Stellung fehlen vollkommen Gefäße in den Gräbern (Moravany nad Váhom, Teil Ducové), oder sie befinden sich nur ausnahmsweise in abgegrenzten Gräbergruppen, die von den Errenplätzen entfernt liegen (Břeclav-Pohansko, Zalavár-Burginsel).

Bei der Beglaubigung der Aussagefähigkeiten der Gefäße in Fragen der Ethnizität stützen wir uns beim Mangel an direkten Indizien auf indirekte. Zu ihnen gehören die äußeren Gegebenheiten der Gefäße. Bei doppelhenkeligen Gefäßen mit horizontal kanellierte Hals bestehen keine Zweifel, daß es sich um eine untypische Form im Milieu des Karpatenbeckens handelt (*Mesterházy*, 1975, S. 99–117; 1978, S. 325). Ein komplizierteres Problem stellen die topfförmigen Gefäße dar. Im autochthonen Milieu sind sie im 9. Jh. und mit fast nicht wahrnehmbaren Merkmalen einer Weiterentwicklung auch im 10. Jh. vertreten, wann es hier zu einem Wandel der ethnischen Bevölkerungszusammensetzung kam. Beim gegenwärtigen Forschungsstand scheint es, daß keines der äußeren Gefäßmerkmale das aufgetischte Problem zu lösen vermag. Anteil daran hat auch die These, nach der eine hohe Abhängigkeit der erwähnten Gegebenheiten der Keramik von örtlichen Bedingungen, Traditionen und vom Produzenten selbst, der nicht mit dem Benutzer identisch sein muß, besteht (*Dostál*, 1966, S. 78; *Chalikova – Chalikov*, 1981, S. 62; *Rejholcová*, 1982, S. 204; *Kvassay*, 1984, S. 178).

Das zweite indirekte Indiz der Ethnizität ist der eigentliche Brauch der Beigabe eines Gefäßes in das Grab, der durch Erkenntnisse über die hohe Resistenz der Bestattungspraktiken gegenüber äußeren Einflüssen gestützt ist (*Čajánková*, 1956, S. 290; *Kiss*, 1969, S. 178). Über die Kenntnis der Produktion und Benutzung von Tongefäßen bei den Altmagyaren bestehen keine Zweifel. Der Nachweis dieser Tatsache ist ein Anachronismus (vgl. *Bálint*, 1979, S. 128 f.). Die in das Grab abgestellten Gefäße in rein

altnagyarischem Milieu sind ein Beleg dessen, daß auch der Brauch selbst diesem Ethnikum nicht unbekannt war (z. B. *Točík*, 1968). Jedoch ist notwendig zu betonen, daß die Gefäße wie auch Eimer und Tierknochen in diesem ethnischen Milieu nur in beschränkter Menge im Verlauf eines kurzen Zeitabschnittes erscheinen und keinesfalls die Intensität des damit verbundenen Brauches dem pertraktierten Brauch bei der autochthonen slowienischen Bevölkerung gleichkommt. Man darf auch nicht übersehen, daß wir den erwähnten Gegenständen kultischen Charakters in der Slowakei besonders auf solchen Gräberfeldern begegnen, auf denen in den älteren Belegungsphasen die autochthone Bevölkerung erfaßt wird. Eindeutige Urteile über die Ethnizität der Individuen mit den angeführten Gegenständen im Grab zu fällen, ist aus objektiven Gründen nicht möglich. Zulassen können wir jedoch das Überleben der pertraktierten Bräuche vor allem bei den Nachkommen der ursprünglichen slowienischen Bevölkerung.

Unter den Gegenständen kultischen Gepräges nehmen Eier eine besondere Stellung ein. Ihre Unterbringung in die Gräber ist ein verbreiteter, doch wenig frequentierter Bestattungsbrauch. Nur dank mehrerer Wandlungen der ursprünglichen Bedeutung der Abstellung dieses heidnischen Symbols ins Grab ließ man nicht von diesem Brauch ab und er überdauerte mit den übrigen bis in die Gegenwart (*Václavík*, 1959, S. 355–357). Das Fehlen direkter Belege erlaubt es nicht, das richtige Wesen der ursprünglichen Funktion zu deuten. Die große Mannigfaltigkeit ethnographischer Parallelen verdunkelt eher unser Problem, als daß sie es zu lösen vermöchten. Nach ihnen verbindet man mit den Eiern in den Gräbern die Symbolik der Wiedergeburt (*Skutil*, 1939, S. 26 f.), die Funktion einer Nahrungsbeigabe (*Niederle*, 1911, S. 173; *Marešová*, 1977, S. 168), die Fähigkeit, neues Leben zu schenken (*Fischer*, 1921, S. 173–179) und schmerzende Stellen magisch zu heilen (*Junková*, 1956, S. 194; *Éry*, 1971, S. 103 f.). Die Zusammensetzung des Bestattungsinventars und die Elemente des Bestattungsritus reihen die Bestatteten mit Eierbeigaben zur gemeinen Bevölkerung der Agrarsiedlungen (*Tettamanti*, 1982, S. 90). Sicherlich überraschen deshalb die Eierbeigaben in den Gräbern von Boleslav I., Boleslav II. und seiner Gemahlin in der St.-Georgs-Basilika (*Borkovský*, 1975, S. 142 f.).

In der Zeit des heidnisch-christlichen Synkretismus vermerken wir eine Abnahme des Vorkommens von Gegenständen und der mit ihnen verbundenen Bestattungspraktiken der heidnischen Religion. Für

die erwähnte Zeit sind Amulette kennzeichnend. Ihre Aufgabe war es, mit Hilfe der ihnen zugeschriebenen magischen Kraft die Menschen in der Zeit der gestörten Stabilität in der ideologischen Sphäre zu schützen (*Miskiewicz, 1969, S. 268*). Im Übereinklang damit ist ihr steigendes Vorkommen besonders im dritten Drittel des 9.–10. Jh. zu verzeichnen, als das Vertrauen in die Kraft des heidnischen Glaubens schwand, doch die Ideen der christlichen Religion sich ihr gebührendes Vertrauen nicht erworben hatten. Zwischen den Amuletten befinden sich mit den heidnischen Vorstellungen verbundene Gegenstände, wie Tier- und Menschenzähne und Knochen, Muscheln und Schneckengehäuse, mondformige Anhänger, kleine Glöckchen, Klappern, durchbohrte Münzen u. a. Allmählich wurden sie von den mit der christlichen Religion zusammenhängenden Gegenständen ersetzt, wie kleine Kreuzchen, Kaptorgas und Reliquiare.

Mit dem Zeitabschnitt der christlichen religiösen Vorstellungen, besonders mit der Anfangsphase, wird das Münzvorkommen in den Gräbern in der Funktion von Obolen verknüpft (*Radoměrský, 1955, S. 3–81; Kolníková, 1967, S. 189–245; Vavřínek, 1970, S. 33–39*). Ihr massenhaftestes Vorkommen entfällt auf das 11.–12. Jh. Der Brauch selbst, jedoch mit sich ändernder Intensität in den nachfolgenden Epochen, überdauerte bis in die Gegenwart (*Bednárik, 1939, S. 70 f.*). Aus diesem Grunde können wir das richtige Wesen der Funktion von Münzen-Obolen in den Gräbern nicht eindeutig bestimmen. Nach der Umwertung des zugänglichen Materials sind wir jedoch der Meinung, daß die erstrangige Bedeutung der Obolen – als Gebühr für das Überfahren des Toten in das Jenseits (*Wilke, 1925, S. 302 f.*) – in unsere Bedingungen umgewandelt wurde. Infolge der beschränkten Zugänglichkeit der Münzen im Milieu der Agrarsiedlungen, die durch den Charakter einer Warenproduktion und des bedeutenden Wertes der Münze beeinflußt war, entstand in der Auffassung des Brauches eine Priorität des sozialökonomischen Aspektes (*Krumphanzlová, 1971, S. 416; Ludíkovský – Snášil, 1974, S. 27*), denn symbolisch wurde auf diese Weise die Beziehung der Hinterbliebenen zum Vermögen des Verstorbenen ausgedrückt, und umgekehrt. Diese Symbolik wurzelt in der Beilegung der Münze zum Individuum ohne Unterschied des Geschlechtes und Alters, obzwar die Beziehung zum Eigentum und das Teilhaberrecht mit der Höhe des Anteils abgestuft waren und sich gegenseitig unterschieden (*Filová, 1975, S. 959–969; Steuer, 1982, S. 26–29*). Unsere Analysen schwächen zugleich die

Ansicht über das Ersetzen der Nahrungsmittel- oder übrigen Beigaben des Bestattungsinventars durch Münzen ab (*Török, 1954, S. 208; 1959, S. 12; Radoměrský, 1955, S. 59*). Eine Stütze ist der nachgewiesene Hiatus von mehreren Jahrzehnten, der ihre Beilegung in die Gräber abteilt. Von nicht geringer Bedeutung ist auch die Feststellung, daß die Münzen den Wert mehrerer Gegenstände des Bestattungsinventars vom Ende des 10. Jh. hoch überschritten. Der Totenobolus ist aufgrund der erwähnten Erkenntnisse der Indikator eines höheren Niveaus der sozialökonomischen Stellung der Individuen und der hinterbliebenen Familienmitglieder, die imstande waren, eine Münze zu erwerben, sie jedoch zugleich auch durch das Beilegen ins Grab entbehren zu können.

Auswertung der gewonnenen Erkenntnisse über die Aussagefähigkeiten des analysierten Materials

Im vorangehenden Text wurde ein Bild über die Aussagefähigkeiten des Materials aus den Gräberfeldern des 9.–12. Jh. dargeboten. Die Ergebnisse zeigten, daß seine Qualität, Breite oder Konkretheit nicht in allen Fällen ausgeglichen sind und die gewonnenen Ergebnisse gewissermaßen einen isolierten Blick gewähren, der scheinbar von vielen Aspekten des gesamtgesellschaftlichen Geschehens in der verfolgten Zeit abgerissen ist. Teil daran hat auch der Charakter der Quellenbasis und deren Auswertungsart, die im Interesse eines größeren Hervorhebens einiger besonderer Eigenschaften, vor allem jedoch der Qualität und Breite der Aussagefähigkeiten der benutzten Quellen erwählt wurde. Im nachfolgenden Text versuchen wir eine Beseitigung der erwähnten Unzulänglichkeiten mittels der Auswertung der gewonnenen Erkenntnisse über die Aussagefähigkeiten und der Beglaubigung ihrer Zeugenschaft in wichtigen Problemkreisen, zu welchen zweifellos Fragen der Chronologie, der sozialen Beziehungen, der religiösen Vorstellungen und der interethnischen Beziehungen gehören.

Probleme chronologischen Charakters

Die mit der Zeitepoche des 9.–12. Jh. zusammenhängenden Probleme gehören auch in der Gegenwart zu sehr bedeutsamen. Das erreichte Wissensniveau auf diesem Gebiet zwingt uns unaufhörlich zur Umkehr und zur Vervollkommenung der Formen und Prinzipien der traditionellen chronologischen Systeme. Der Grund zur permanenten Konfrontation ist die Erkenntnis, daß die Probleme der

pertraktierten Art eine grundlegende Voraussetzung zum richtigen Begreifen einer ganzen Reihe weiterer Erscheinungen sind, die wir nicht anders verfolgen können als im Prozeß ihrer Entwicklung und in dialektischer Verknüpfung mit dem gegebenen Zeitabschnitt.

Mit der Lösung chronologischer Fragen auf den Gräberfeldern des 9.–12. Jh. hängt eine ganze Reihe von Komplikationen zusammen. Die Ursache einer von ihnen ist der Mangel an absoluten Daten, die zur ausgeprägteren Festlegung relativchronologischer Angaben notwendig sind. Die untere Grenze der verfolgten Epoche verbinden wir z. B. deshalb hypothetisch mit den Anfängen des Kristallisationsprozesses, der mit der Bildung des großmährischen Staates nach der militärischen Liquidierung des awarischen Reiches an der mittleren Donau Ende des 8. Jh. abgeschlossen wurde (*Bialeková, 1980a, S. 219; 1980b, S. 30*). Die obere Grenze verknüpfen wir wieder mit dem Belegungsende auf den nichtkirchlichen Gräberfeldern im Milieu der Agrarsiedlungen, das einen breiteren Zeitabschnitt im ausgehenden 11. bis Mitte des 12. Jh. ausfüllt. Die Ursache einer weiteren Komplikation ist die ungenügende chronologische Empfindlichkeit der meisten Gegenstände des Bestattungsinventars, verursacht durch eine verhältnismäßig beträchtliche Stabilisierung der Formen, die unausgeprägte Merk-

male der Entwicklungstendenzen aufweisen. Bei Gegenständen des täglichen Gebrauchs und bei Werkzeugen bilden das bestimmende Kriterium der Stabilisierung Funktionsaspekte. Ähnlich ist die Situation bei den Waffen und Bestandteilen der Kriegerausrüstung. Eine Ausnahme bilden von ihnen Sporen und Schwerter. In Männergräbern gehören sie zu den empfindlichsten Datierungsmitteln. In den Frauengräbern pflegt es wieder Schmuck und Gewandzubehör zu sein, obwohl sich diese Fundkategorie im Milieu der Agrarsiedlungen auf eine enge Formenskala und eine lange Benützungszeit beschränkte. Zur Verbesserung ihrer Datierungsfähigkeit verhilft weder die Berücksichtigung des Alters der bestatteten Individuen, bei welchem man in anderen Fällen die Zeit von der Anfertigung eines gewissen Exemplars bis zu seiner Grablegung eingrenzen kann. Mit Ausnahme der Münzen ist die Datierungsfähigkeit der übrigen Gegenstände kultischen Charakters abermals ungenügend.

Die erwähnten Komplikationen haben Anteil an der ungenügenden Bearbeitung des grundlegenden Chronologiesystems. Dies äußert sich markant im 9. bis ersten Drittel des 10. Jh. Durch mechanisches Übertragen der Datierungssysteme aus den Nachbargebieten ohne Beglaubigung ihrer Benützungsmöglichkeit im Gebiet der Slowakei entstand im erhaltenen Besiedlungsbild eine beträchtliche Disproportion zwischen der Zeit des ersten und zweiten Drittels des 9. Jh. und des dritten Drittels des 9. bis ersten Drittels des 10. Jh. Im Blatnica-Mikulčice-Horizont äußerte sich wieder ein Mißverhältnis im Vorkommen von Männer- und Frauengräbern, die wir auf einem Gräberfeld aus Gräbern der jüngeren Epoche herauszugliedern fähig sind (*Bialeková, 1979b, S. 99*). Einer nicht leichten Aufgabe begegnen wir bei der Bestimmung des Belegungsendes auf großmährischen Gräberfeldern. Das einzige empfindlichere Datierungsmittel der damaligen Gräber, wie es der Frauenschmuck darstellt, ist keine genügende Stütze. Auch auf den Gräberfeldern mit kontinuierlicher Bestattung im 9.–10. Jh. kann man, außer dem quantitativen Absinken des Schmuckvorkommens im Verlauf des ersten Drittels des 10. Jh., kein markanteres Spezifikum wahrnehmen, durch welches sich diese Formen von den Exemplaren aus der zweiten Hälfte des 9. Jh. unterscheiden würden. Die wenigsten Datierungsprobleme bestehen im zweiten und dritten Drittel des 10. Jh., wenn im Bestattungsinventory das Vorkommen einiger ausgeprägter Formen von Gegenständen aus außerkarpatischem Gebiet mit verhältnismäßig kurzer Benützungszeit vermerkt wird. Im

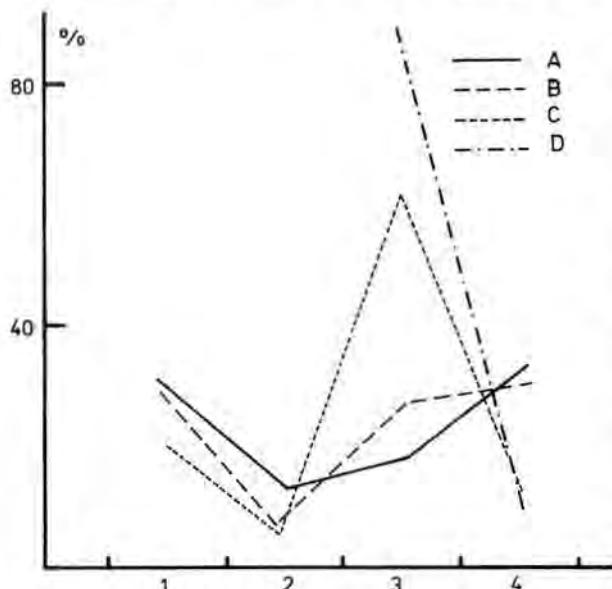

Abb. 18. Zusammensetzung der Materialgruppen des Bestattungsinventars. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.; 4 – 11.–12. Jh. Funktion: A – Gruppe von täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen; B – Gruppe von Waffen und Bestandteilen der Kriegerausrüstung; C – Gruppe von Schmuck und Gewandzubehör; D – Gruppe von Gegenständen kultischen Charakters.

11. Jh. nehmen die Datierungsprobleme zu. Hervorgerufen werden sie durch den Schwund von täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen, Bewaffnung, eines wesentlichen Teiles von Kultgegenständen aus dem Bestattungsinventory unter Teilnahme einer quantitativen Abnahme vieler Formen des Schmuckes und Gewandzubehörs (Abb. 18). Den Mangel ermöglichen teilweise die Münzen auszugleichen. Sie sind ein gültiges Hilfsmittel zur Datierung. Sie bieten die Möglichkeit, das Material aus den Gräberfeldern absolutchronologisch zu datieren. Jedoch beseitigen sie nicht den Hauptmangel dieses chronologischen Teilabschnittes, der aus dem hohen Vorkommen von Gräbern ohne jedwedes Bestattungsinventory hervorgeht (Abb. 19).

Im Verlauf unserer Analysen gelangten wir zur Schlußfolgerung, daß zur Beseitigung der angeführten Unzulänglichkeiten nicht allein die Datierungsfähigkeit der Gegenstände des Bestattungsinventorys genügt (vgl. Pleterski, 1982, S. 134 f.). Ihre Möglichkeiten sind in dieser Richtung schon ziemlich ausgeschöpft, obzw. man ihnen anderseits nicht die Unvertretbarkeit absprechen kann. Es hat sich bestätigt, daß es beim gegenwärtigen Stand der Quellenbasis notwendig ist, eine Ausgangslösung mittels einer komplexen Auswertung des Materials zu suchen, die es ermöglicht, auf dem Gräberfeld eine innere Chronologie auszuarbeiten. Nach einer zentralen Konzentration und gegenseitigen Konfrontation der auf den einzelnen Gräberfeldern gewonnenen Angaben kann man zur Systematisierung nach Qualität und Wertanzeigern in chronologische Teilabschnitte herantreten, die die Orientierung im betreffenden System erleichtern würden.

In den ersten chronologischen Teilabschnitt, d. h. in das erste und zweite Drittel des 9. Jh., können wir aus unserer Kollektion Gräber aus sechs Gräberfeldern reihen (Taf. I). Zur Präzisierung der unteren chronologischen Grenze fehlt es an genügenden direkten Belegen. Den Belegungsbereich datieren wir nach sporadisch vorkommenden Gegenständen westlicher Provenienz hypothetisch in die ersten zwei Jahrzehnte des 9. Jh. (Chropovský, 1957, S. 204; Bialeková, 1982, S. 149–154). In diesem Zeitabschnitt haben wir die Möglichkeit, im Bestattungsritus ein Überleben mancher Elemente aus dem Milieu der Gräberfelder des 7.–8. Jh. in Form von Traditionen zu verfolgen. Es handelt sich besonders um die hohe Frequenz des Vorkommens überdurchschnittlicher Tiefen und Kubaturen der Grabgruben, der Holzkonstruktionen, des Einhüllens der Toten in Tierfelle und die Lage der Unterarme längs des Körpers. In der Zusammenset-

zung des Bestattungsinventorys dominieren Gegenstände kultischen Charakters und tägliche Gebrauchsgegenstände wie auch Werkezeuge. Waffen und Bestandteile der Kriegerausrüstung sind in größtmöglichem Maße vertreten (Abb. 18).

Die Bestimmung der Grenze zwischen dem ersten und zweiten chronologischen Teilabschnitt, d. h. dem dritten Drittel des 9. bis ersten Drittel des 10. Jh., ermöglichen Wandlungen im Vorkommen von verlässlich datierbaren Schwert- und Sporenformen (Ruttkay, 1982, Taf. II; Bialeková, 1977b, S. 117 f.) und bedeutende politische Ereignisse, die eine äußere Widerspiegelung der wirtschaftlichen, militärischen Stabilität und des Kulturniveaus des großmährischen Staates sind (Havlík, 1964, S. 205–227; 1965, S. 109–119; 1978, S. 82; Bialeková, 1980b, S. 30 f.). Die Menge indirekter, in letzter Zeit gewonnener Belege widerlegt ein striktes Verstehen der Ereignisse aus den J. 907–908 als Grenze des Zerfalls des großmährischen Staates, mit welcher bis jüngsthin das Belegungsende auf Gräberfeldern im Milieu der Agrarsiedlungen in den südlichen Gebieten der Westslowakei verknüpft wurde (Havlík, 1964, S. 277–279; 1978, S. 97–101; vgl. Graus, 1963, S. 15; Ratkoš, 1965, S. 146 f.). Es mehren sich im Gegenteil Belege dessen, daß Gräberfelder dieses Typs mit ethnisch homogener Bevölkerungszusammensetzung mindestens während des ersten Drittels des 10. Jh. benutzt wurden. In den zweiten chronologischen Teilabschnitt reihten wir aus unserer Kollektion Gräber aus 14 Gräberfeldern (Taf. I). In diesem Zeitabschnitt kam es zu Wandlungen in den Elementen des Bestattungsritus. Merkmale, die im vorangehenden Zeitabschnitt eine Verbindung

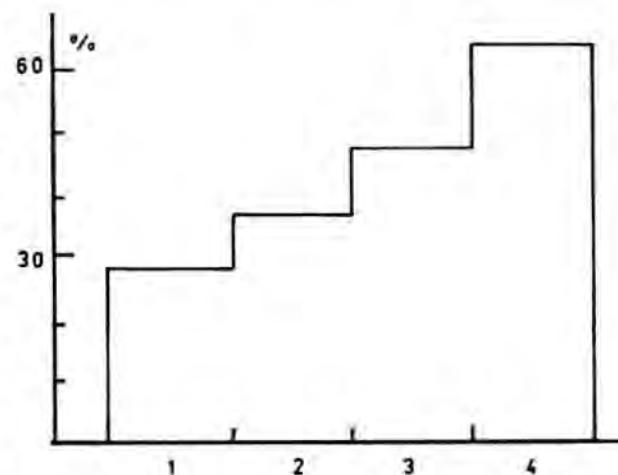

Abb. 19. Frequenz des Vorkommens von Gräbern ohne Bestattungsinventory. Zeitabschnitt: 1 – erstes und zweites Drittel des 9. Jh.; 2 – drittes Drittel des 9. bis erstes Drittel des 10. Jh.; 3 – zweites und drittes Drittel des 10. Jh.; 4 – 11.–12. Jh.

mit dem 7.–8. Jh. bildeten, schwanden in bedeutendem Maße. Die starke Vertretung von überdurchschnittlichen Tiefen und Kubaturen der Grabgruben senkte sich markant. In den Holzeinbauten der Grabgruben wurde ein Absinken vermerkt, das Vorkommen von Textileinhüllungen nahm zu. Das Abnehmen der Lage der Unterarme längs des Körpers wurde durch zunehmende Abweichungen ersetzt. Die Frequenz von ungewöhnlich gebetteten Toten erreichte den Höhepunkt. Neben der Abnahme von Bewaffnung in den Gräbern und dem steigenden Vorkommen von Frauenschmuck behielten Gegenstände des täglichen Gebrauches und Werkzeuge wie auch Gegenstände von Kultcharakter ihre bedeutende Stellung in der Zusammensetzung des Bestattungsinventars. Auch bei ihnen ist jedoch infolge des Entwicklungstrends ein Sinken im Vorkommen zu verzeichnen (Abb. 18).

Im dritten chronologischen Teilabschnitt, d. h. im Verlauf des zweiten und dritten Drittels des 10. Jh., vermerken wir ein Eindringen des altmagyarischen Ethnikums in die Südteile der dünn besiedelten Donauebene. Im nördlicher gelegenen und ursprünglich dichter besiedelten Gebiet begegnet man gemeinsamen Gräberfeldern der autochthonen und eingewanderten Ethnika. Direkte Belege eines Überlebens der großmährischen Gräberfelder mit ethnisch homogener Bevölkerungszusammensetzung schwinden. Die Ursache dessen ist der Schwund typischer Formen von Gegenständen der großmährischen materiellen Kultur aus den Gräbern. In den dritten chronologischen Teilabschnitt reihten wir aus unserem Fundverband Gräber aus 16 Gräberfeldern (Tab. I). In den sichtbaren Äußerungen der materiellen Kultur verfolgen wir eine weitere Etappe des Entwicklungstrends. Die überdurchschnittlichen Tiefen und Kubaturen der Grabgruben kommen nicht mehr vor. Ihre Anzeiger oszillieren in der Nähe der unteren Grenze der Durchschnittswerte. Die Unterschiede in den Tiefen- und Kubaturenangaben der Grabgruben verwischten sich allmählich. Markant senkte sich das Vorkommen der Holzeinbauten, unmerklich auch die Verwendung von Textileinhüllungen. Die Anzahl der Varianten und die Frequenz des Vorkommens von Abweichungen in der Bettung der Unterarme gipfelte. Die starke Vertretung der ungewöhnlich gebetteten Körper hielt unter geringem Absinken an. Die Vertretung von Gegenständen kultischen Gepräges senkte sich markant in der Zusammensetzung des Bestattungsinventars. Einen weniger ausgeprägten Wandel kann man bei Gegenständen des täglichen Gebrauches und bei Werkzeugen

erfassen, während das Vorkommen von Frauenschmuck stark anstieg (Abb. 18).

Im vierten chronologischen Teilabschnitt, d. h. im 11.–12. Jh., begegnen wir Gräberfeldern, deren Anfänge in den vorangehenden chronologischen Teilabschnitt reichen. Neben ihnen erscheint ein neuer Typ von Gräberfeldern, die spätestens bis in den Verlauf der ersten Hälfte des 12. Jh. bestanden, wann ihre Belegung endete und sich auf die christlichen, um Sakralbauten konzentrierten Friedhöfe verschob. In diesen chronologischen Teilabschnitt reihten wir aus unserem Fundverband Gräber aus 12 Gräberfeldern (Taf. I). Die verfolgten Werte haben, zum Unterschied vom vorangehenden Zeitabschnitt, in vieler Hinsicht einen abweichenden Charakter. Die Kubaturen- und Tiefenwerte der Grabgruben sind unterdurchschnittlich. Holzeinbauten wie auch dem Vorkommen von Textilhüllen begegnet man vereinzelt. Erst im Abschluß des 11. Jh. erscheinen in geographisch umgrenzten Regionen Steinbedeckungen, die einzig allein die hohe Uniformität der verfolgten Elemente unterbrachen (*Hanuliak, 1979, S. 167–183; 1980, S. 47–52*). Die Abweichungen in der Lage der Unterarme und die ungewöhnliche Bettung der Körper wurden spärlicher resp. hörten ganz auf. Aus dem Verband des Bestattungsinventars schwanden tägliche Gebrauchsgegenstände und Werkzeuge wie auch Militaria, während Schmuck und Gewandzubehör deutlich dominierten. Gegenstände kultischen Charakters wiesen ein weiteres Absinken auf, jedoch auf qualitativ abweichender Grundlage (Abb. 18). Eine hohe Gräberzahl auf den Gräberfeldern ist ohne jedwedes Inventar (Abb. 19).

Das vorgeführte chronologische Hilfssystem von knapp skizzierter Qualität und mit Wertanzeigern der bestimmenden Merkmale können wir einstweilen nicht für fertig und allgemein gültig halten. Auch in seinem gegenwärtigen Stand erfüllt es jedoch in beträchtlichem Maße seine Funktion und erleichtert die Aufgliederung des umfangreichen Materialfonds der Gräberfelder aus dem Milieu der Agrarsiedlungen des verfolgten Zeitabschnittes aus dem Gebiet der Slowakei. Zur präziseren chronologischen Einstufung verhilft gewissermaßen auch ihre nicht allzulange Belegungszeit. Ein Teil der Gräberfelder wurde nur im Verlauf eines, in größerem Maße während zweier chronologischer Teilabschnitte benutzt. Die langfristigere Belegung der Gräberfelder, wie es in Ondrochov, Trnovec nad Váhom, Úľany nad Žitavou der Fall war, gehört bei diesem Gräberfeldtyp eher zu Ausnahmen. Auch dank dieser Tatsache wuchs die Gräberzahl aus den

registrierten chronologischen Teilabschnitten nur auf 48 Einheiten an, obzwar unser Materialverband aus 34 Gräberfeldern bestand.

Da das chronologische Hilfssystem nur vom Gräberfeldmaterial ausgeht und sein Beitrag sich abermals nur auf dieses Milieu bezieht, identifiziert es sich in manchen Einzelheiten nicht mit den bisher benutzten Chronologiesystemen des Frühmittelalters (vgl. Bialeková, 1980a, S. 215; Hrubec, 1980, S. 231). Ein Grund dafür könnte auch die bekannte Erkenntnis sein, daß die Wandlungen auf dem Gebiet der Basis und des Überbaues im Leben der Gesellschaft und die geschichtlich-politischen Ereignisse keinen augenblicklichen und unmittelbaren Einfluß auf die Praktiken des Bestattungsritus hatten.

Zur Problematik der sozialen Beziehungen

Die Lösung der Probleme aus der Sphäre der sozialen Beziehungen steht schon seit über zwei Jahrzehnten im Mittelpunkt unserer Aufmerksamkeit. Der angetretene Trend äußert sich in konkreter Gestalt in unseren Bemühungen nach maximaler Annäherung der Determinanten von Beziehungen der betreffenden Gesellschaft zum Mechanismus ihrer Bildung. In einen weiteren Bereich gehören Versuche, aufgrund der gewonnenen Erkenntnisse die Struktur der gegebenen Gesellschaft zu skizzieren. Die bisherigen Ergebnisse zeigten jedoch klar, daß eine erfolgreiche Lösung der ganzen Problematik nicht bloß an Hand des archäologischen Fundgutes erlangt werden kann. Eine Ursache dafür ist sein materieller Charakter, der nur bestimmte Aspekte der sozialen Beziehungen zu widerspiegeln fähig ist, nicht selten auf sehr allgemeiner Ebene. Zu einer weiteren unerwünschten Verallgemeinerung kommt es, wenn bei der Auswertung nur Gräberfeldmaterial eine Stütze bildet. Anderseits kann man jedoch nicht leugnen, daß diese Kategorie der archäologischen Quellen etwa wohl am plastischesten das Spektrum der sozialen Beziehungen widerspiegelt. Diesen einseitigen Vorteil mindert markant das fehlende Kriterium zur Präzisierung des Maßes des unmittelbaren und getreuen Niederschlags der Erscheinungen des realen Lebens – miteinbezogen der sozialen – in den Bestattungsritus, resp. das Ausmaß der Deformation des tatsächlichen Bildes der rituellen Bräuche der damaligen Religion. Beide Einheiten des Bestattungsritus, d. h. die soziologische und religiöse, sind durch ihre gegenseitige Überschneidung derart verkettet, daß man sie nicht aufgliedern kann. Zu den Mängeln zählt man auch die gegenwärtige Qualität der Quellenbasis. In

hohem Übergewicht sind in ihr unkomplett abgedeckte Gräberfelder vertreten, die im Großteil nur zur rahmenhaften chronologischen Eingliederung der Fundstelle, zur Beleuchtung mancher Seiten der Bestattungsbräuche und ihrer Praktiken genügen. Die Ursache einer weiteren Reihe von Problemen ist die ungenügende methodische Verarbeitung der Lösung. Auf dem erwähnten Niveau hält sie sich auch trotz des Umstandes, daß unaufhörlich in der Praxis neue Methoden der Analysen der Lösungsverfahren und Interpretationen verifiziert und kritisch ihre Aussagefähigkeit umgewertet werden. Auf diesem Wege zeigte es sich, daß die mathematisch-statistischen Methoden außer ihrem objektivisierenden Beitrag im Stadium der Analysen keinen bewährten Ausgangspunkt im Lösen der Problematik dieser Art darstellen. Man kam im Gegenteil zur Erkenntnis, daß es notwendig ist, den grundlegenden Ausgangspunkt für die Lösung der gesellschaftlichen Erscheinungen mit Hilfe der sozialökonomischen Analyse zu suchen, die von den Methoden des historischen Materialismus der marxistisch-leninischen Erkenntnisse der Geschichte ausgeht (Hermann, 1975, S. 29–34).

Gegenwärtig kommen wir mit einer Menge von Ansichten in Kontakt, die mit ziemlicher Dosis von Selbstverständlichkeit die bekannte Unterschiedlichkeit der Wertanzeiger des Bestattungsinventars mit der unterschiedlichen Vermögensstellung der Bestatteten verbinden (Hrubý, 1955, S. 318; Godłowski, 1960, S. 9; Dostál, 1966, S. 94; usw.). Bei der kritischen Umwertung der gegenseitigen Verknüpfung der Angaben im Rahmen der angedeuteten Bindung im verfolgten Zeitabschnitt stoßen wir auf eine Menge von Unklarheiten und Widersprüchen. Aus ihnen ergibt sich das Resultat, daß die Bedingungen präzisiert, unter denen das Bestattungsinventar fähig ist, wahrheitsgetreue Zeugnisse über die Vermögensstellung der Toten zu geben. In erster Linie sollte die Vermögensstellung der Individuen, die sich während des Lebens äußerlich in Kleidung, in angemessener Handlungsweise, im Lebensstil usw. äußerte, in derselben Art nach dem Tode zum Ausdruck kommen. Die funktionelle Seite des Bestattungsinventars muß den damaligen Vorstellungen über das Jenseits entsprechen (Keiling, 1977, S. 208). Die Gegenstände des Bestattungsinventars sollten nur aus dem persönlichen Eigentum des Toten stammen, wobei sie von ihm einen bestimmten, genau festgesetzten Teil bilden müssen. Es ist unausweichlich, daß die Prinzipien der Gräberausstattung nicht nur mit manchen, sondern einheitlich mit allen verwandtschaftlichen Bindungen auf dem

ganzen ökonomisch, kulturell und ethnisch verknüpften Gebiet eingehalten werden sollten (Steuer, 1982, S. 81).

Zweifel kommen schon bei den Überlegungen über die erste der angeführten Bedingungen auf. Dazu führen uns Erkenntnisse, daß die verfolgten sozialen Erscheinungen in Form von materiellen Spiegelungen der gemeinschaftlichen Handlungsweise kein wahres Bild über die Gesellschaft selbst und die in ihr herrschenden Beziehungen bieten müssen. Durch den Einfluß ihres komplizierten Mechanismus kann sich in das Endergebnis nicht das tatsächliche Bild, sondern die Vorstellung, die die gegebene Gesellschaft über sich selbst hatte, projiziert haben (Steuer, 1979, S. 599). Da wir nicht ausreichend die damaligen Vorstellungen über das Leben nach dem Tode und die Organisation des Jenseits kennen, geht es über unsere Kräfte und Möglichkeiten, nach dem fragmentarisch erfaßten Mosaik der Angaben die komplizierten Beziehungen in der damaligen Gesellschaft und die Wahrhaftigkeit ihrer Widerspiegelung zu beurteilen. Aufgrund des Charakters und mancher Praktiken des Bestattungsritus können wir hypothetisch eine Fortsetzung des Lebens in der anderen Welt voraussetzen, das in beträchtlichem Maße mit dem irdischen Leben identisch sein dürfte. Auf seinen materiellen Charakter würde die Ausstattungsart der Toten mit

den gleichen Arten von Gegenständen hinweisen, welche auch der irdischen Sicherung der Lebensbedürfnisse dienten (Bednárik, 1955, S. 70; Geary, 1980, S. 111).

Beweismaterial zur Bestimmung des Ursprungs der Gegenstände des Bestattungsinventars nur aus dem persönlichen Eigentum des Toten besitzen wir nicht. Nach der detaillierten Verfolgung der Unterbringung der Gegenstände in den Gräbern, gewinnen wir, außer ihrer Funktion, in dieser Richtung eine konkretere Vorstellung, die eine grundlegende Aufteilung des Bestattungsinventars in zwei Gruppen ermöglicht. Die erste von ihnen bildet das Inventar des Toten. Zu seinem Inhalt gehören besonders Schmuck, Gewandzubehör und andere Gegenstände, wie z. B. ein in die Scheide gestecktes oder hinter den Gürtel geschobenes Messer, ein Beutel mit täglichen Gebrauchsgegenständen, kleinen Werkzeugen und Toilettengegenständen, die dauernd getragen wurden, so daß sie zum Bestandteil der täglichen Tracht gehörten. Sie wurden dem Toten belassen resp. erhielt er sie während der ersten Phase der Bestattungsbräuche in der Wohnung. Über die direkte Beziehung der angeführten Gegenstände zur Person des Toten kann kein Zweifel bestehen, ebenso wie im Falle der einzelnen Waffenarten und Bestandteile der Kriegerausrüstung. Die Bindung des Individuums an die Gegenstände ist in diesem Falle auch durch die Lage gesteigert, die auf die Art der Benützung oder des Tragens, die Kenntnis der Applikation im Kampf, auf die Voraussetzung einer gewissen militärischen, an den Gegenstand gebundenen Pflicht und auf die Auffassung mancher Waffenarten im Sinne eines Attributs der sozialen Stellung hinwies. Die angeführten Gegenstände des Inventars des Toten decken sich in ihrer Bedeutung mit den Termini „Gerade“ und „Heergeräte“, die im altdeutschen Recht zur Bezeichnung des persönlichen Eigentums der Frauen und Männer benutzt wurden (Der große Brockhaus, 1930, S. 200; 1931, S. 280). Die übrigen Gegenstände des Bestattungsinventars bezeichnen wir mit dem Terminus Grabinventar. In seinen Inhalt gehören vor allem Gegenstände kultischen Charakters und aus anderen Materialgruppen jene, die der Unterbringung nach nicht in direkter Beziehung zum Toten standen. Dies können Gegenstände des täglichen Gebrauchs und Werkzeuge sein, ferner Schmuck und Gewandzubehör an unfunktionellen Stellen, resp. in durch Vereinbarung festgelegten Lagen, doch ohne offensichtliche Beziehung zum Toten. Gegenstände dieser Kollektion wurden während der zweiten Phase des Bestattungszeremonials

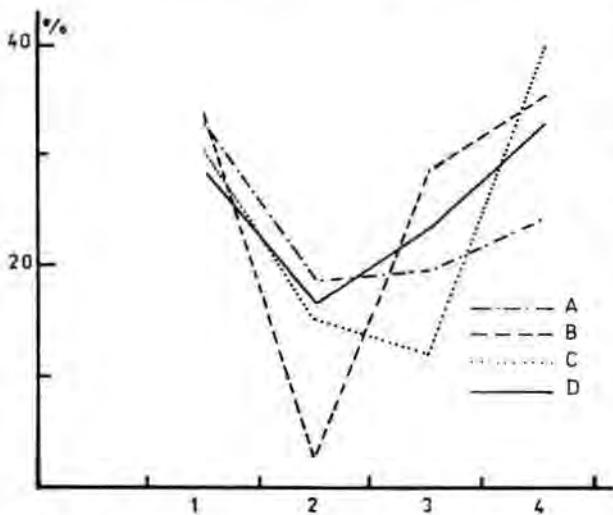

Abb. 20. Frequenz des Vorkommens von Gegenständen aus den einzelnen Materialgruppen des Bestattungsinventars auf ausgewählten Gräberfeldern in der Zeitspanne des ersten und zweiten Drittels des 9. Jh. Charakter der Materialgruppe: 1 – Gruppe von täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen; 2 – Gruppe von Waffen und Bestandteilen der Kriegerausrüstung; 3 – Gruppe des Schmuckes und Gewandzubehörs; 4 – Gruppe von Gegenständen kultischen Charakters. Funktion: A – Velký Grob; B – Nitra-Dolné Krškany; C – Závada; D – Devín-Staré vinohrady.

auf dem Gräberfeld in die Grabgrube abgestellt. Nach der weiters festgestellten großen Unregelmäßigkeit in der Frequenz des Vorkommens dieser Gegenstände in den Gräbern setzen wir ihre weit engere Verknüpfung mit dem Willen und der Handlungsweise des engsten Verwandtenkreises als mit dem persönlichen Eigentum des Toten voraus. Im umgekehrten Falle können wir auf den einzelnen Gräberfeldern nicht die Unregelmäßigkeiten in der Grabausstattung erklären (Abb. 20). Die angeführte Gliederung der Gegenstände des Bestattungsinventars in zwei Gruppen ist kein Selbstzweck. Die nicht wenigen Erwähnungen in der Literatur deuten an, daß infolge der anhaltenden Unklarheit in der Bedeutung und Terminologie auf diesem Gebiet unrichtige Schlüsse gezogen werden, die ein ernstes Hindernis für die erfolgreiche Rekonstruktion der gesellschaftlichen Beziehungen darstellen.

Auch trotz der Tatsache, daß wir in Schriftquellen mehrmals einer Erwähnung über das Ausmaß des Besitzes des Toten begegnen (z. B. Wachowski, 1975, S. 73–75), sind wir außer dem Bericht über das Begräbnis eines russischen Fürsten (Niederle, 1911, S. 377) nicht über die Gliederung des Besitzes in Teile informiert, auch nicht über die Höhe eines jeden davon, der für die Grablegung in Form eines Gewandes, der Ausrüstung und des Inventars des Toten bestimmt war. Nach den vorausgesetzten Grundsätzen des Bestattungsbrauches sollte der Tote im Übereinklang mit den damaligen religiösen Vorstellungen mit solchen Arten von Gegenständen ausgerüstet werden, die ihm in jener Welt die weitere Existenz sichern würden. In den Gräbern befinden sich jedoch nicht einmal z. B. alle täglichen Gebrauchsgegenstände, Werkzeuge und Toilettengegenstände, nur ihre engere Auswahl. Falls wir die Möglichkeit nicht zulassen, daß die in die Gräber abgestellten Gegenstände es zur Aufgabe hatten, eher die übrigen Gegenstände, mit denen der Bestattete zeit seines Lebens in Berührung kam, zu vertreten, ihre Verknüpfung mit einer gewissen Tätigkeit zu betonen, als konkrete Gegenstände zu repräsentieren, bringen wir uns zumindest um ein teilweises Verstehen des festgestellten Widerspruchs. Wir können auch nicht die Möglichkeit ausschließen, daß sich in der bekannten Grabausstattungsweise das Ergebnis zweier gegensätzlicher Tendenzen äußert. Es handelt sich um das Streben, dem Toten eine optimale Ausstattung mitzugeben, doch zugleich dabei den minimalsten Verlust zu erleiden (Steuer, 1979, S. 601). Eine nicht geringe Rolle spielten bei der Auswahl der Gegenstände in das Grab, worüber wir uns öfters überzeugen kön-

nen, ihre Zugänglichkeit, Entbehrlichkeit, teilweise auch der Verlust der primären Funktion infolge einer Beschädigung. Gestützt wird unsere These indirekt durch die unstabile Zusammensetzung der engen Auswahl von Gegenständen des Bestattungsinventars. Sie wandelt sich im Entwicklungsverlauf zusammen mit dem abnehmenden Vorkommen aller Arten der Gegenstände und mit der allmählichen Vertiefung der symbolischen Auffassung der Funktion der Gegenstände. Bei den Messern ist ein unbestreitbarer Beleg dessen die zahlenmäßige Abnahme ihres Vorkommens, der Wandel in den Längenausmaßen, das zunehmende Vorkommen von beschädigten Exemplaren, Bruchstücken und die unfunktionelle Unterbringung (Abb. 11, 12). Bei den Tongefäßen ist wieder ein allgemeines Absinken ihres Vorkommens, eine Beschränkung der Zahl der Exemplare im Grab, die Verringerung der Höhe, der Wandel in der Unterbringung feststellbar (Abb. 17).

Die Zusammensetzung des Bestattungsinventars auf den Gräberfeldern unserer Kollektion ist im Rahmen der chronologischen Teilabschnitte auf den ersten Blick verschiedenartig (Abb. 21, 22). In

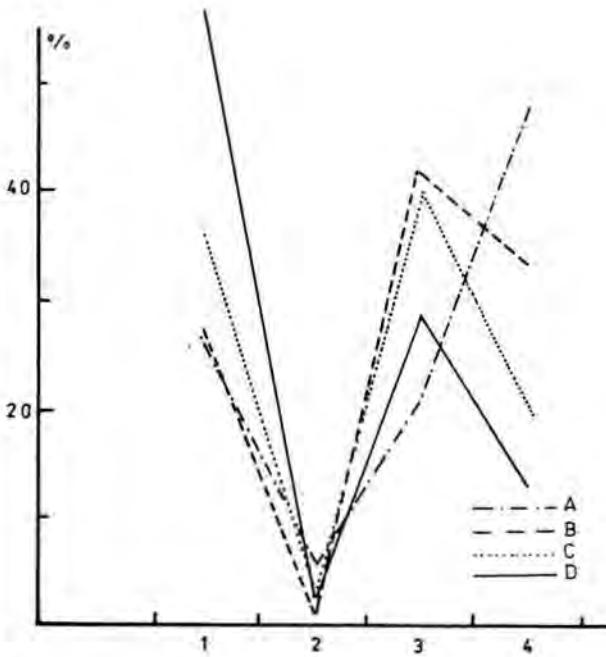

Abb. 21. Frequenz des Vorkommens von Gegenständen aus den einzelnen Materialgruppen des Bestattungsinventars auf ausgewählten Gräberfeldern in der Zeitspanne des dritten Drittels des 9. bis ersten Drittels des 10. Jh. Charakter der Materialgruppe: 1 – Gruppe von täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen; 2 – Gruppe von Waffen und Bestandteilen der Kriegerausrüstung; 3 – Gruppe von Schmuck und Gewandzubehör; 4 – Gruppe von Gegenständen kultischen Charakters. Funktion: A – Dolný Peter IV; B – Nitra-Lupka; C – Pobedim II; D – Trnovec nad Váhom.

vollem Ausmaß bestätigen dies die Analysenergebnisse der Vertretung einzelner Gegenstände im Rahmen einer jeden Fundstelle, die mit Hilfe des Korrelationskoeffizienten objektiviert wurden. Als Beispiel diene die Vielfalt in der Kollektion der Gegenstände des Toteninventars, auch des Grabinventars, auf vier Gräberfeldern aus dem dritten Drittel des 9. bis ersten Drittel des 10. Jh. mit gleicher Wirtschaftsbasis (Abb. 20). Manche scheinbar verwandten Züge sind dabei das Ergebnis der antretenden Unifizierung in der Grabausstattung, motiviert durch den Wandel in der Zusammensetzung des Bestattungsinventars nach dem Absinken der Bewaffnung und der Gegenstände kultischen Charakters und der Zunahme von Schmuck und Gewandzubehör. Die Auswertungsresultate aus den übrigen Gräberfeldern bewiesen gleichfalls, daß sich das Ausstatten der Gräber nicht nach einem einheitlichen, allgemein gültigen Prinzip richtete. Regionale Besonderheiten wurden dabei nicht bewiesen.

Die angeführten Tatsachen geben ein Zeugnis davon, daß das Bestattungsinventar als Ganzes nicht in absoluter Beziehung zum Toten stand. Das symbolische Verstehen der Funktion der Gegenstände war nicht gering und vertiefte sich im Entwicklungsprozeß. Vollauf äußerte sich dies in der sich wandelnden Zusammensetzung der Material-

gruppen (Abb. 18). Bei den Gegenständen des Toteninventars können wir ihre enge Bindung an den Toten zulassen. Es bestehen jedoch ernste Zweifel, daß bei der gegebenen Situation die verschiedenartige Zusammensetzung der Formen wie auch die Menge der Gegenstände getreu die Eigentumsverhältnisse der Verstorbenen widerspiegeln könnten. Infolge des Mangels an Kriterien zur Beurteilung des allgemeinen Wertes der Gegenstände – gegeben durch den Rohstoff, die Produktions-technologie, die vorzügliche Ausführung und das Niveau des künstlerischen Wertes – bietet die Berücksichtigung des sozialen Aspektes ihres übertragenen Wertes eine gewisse Möglichkeit dazu. Einander gegenüberstellen können wir auf diese Weise die Ohrringe und Knöpfe aus Edelmetallen in anspruchsvollen Herstellungstechniken, die prunkvollen Bestandteile von Gürtelgarnituren, das reiche Vorkommen von Militaria aus dem Milieu der damaligen administrativ-ökonomischen Zentren und die schlichten Ohrringformen des Donau-Typs aus Bronze, ausnahmsweise auch die in der Form einfachen Exemplare des donauländisch-byzantinischen Charakters und das sporadische Vorkommen von Bewaffnung aus dem Milieu der Agrarsiedlungen. Grob aufgeteilt ist nach ähnlichem Prinzip im 10. Jh. das Milieu der Großfamiliengräberfelder der

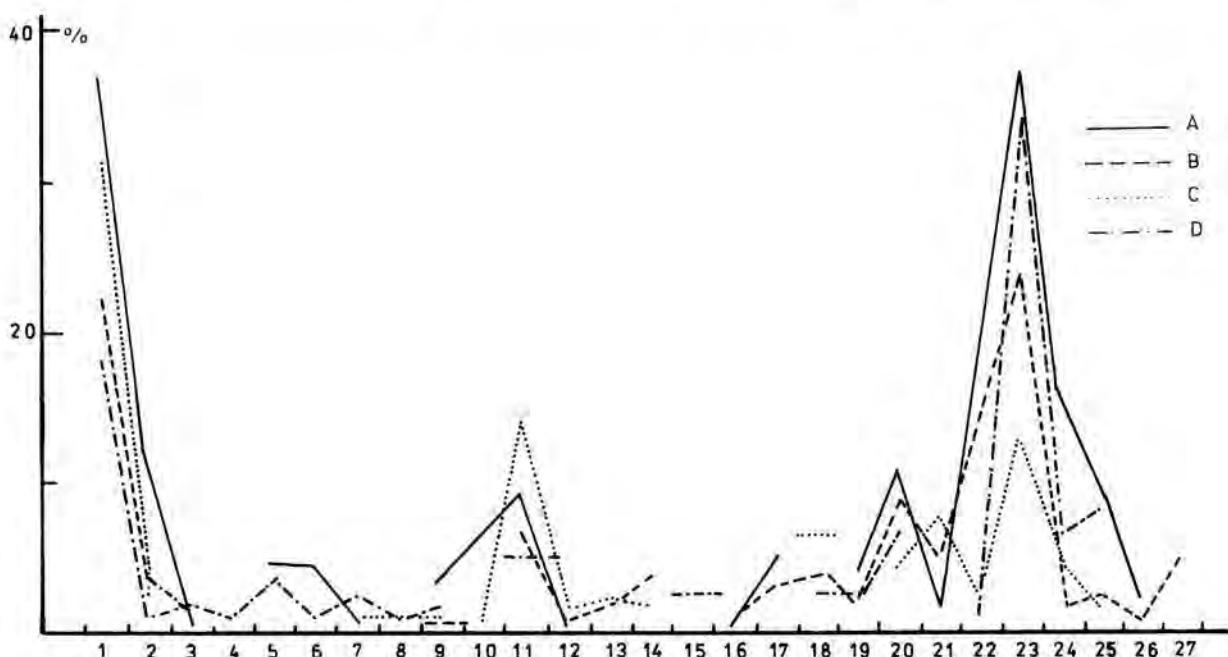

Abb. 22. Frequenz des Vorkommens von Gegenständen des Bestattungsinventars von ausgewählten Gräberfeldern aus dem 9. bis ersten Drittel des 10. Jh. 1 – Messer; 2 – Feuerstahl und Zündsteine; 3 – Rasiermesser; 4 – Wetzstein; 5 – Sichel; 6 – Spinnwirbel; 7 – Axt; 8 – Lanze; 9 – Pfeilspitze; 10 – Sporn; 11 – Haarring; 12 – Ohrring mit spiralförmigem Ende; 13 – Ohrring mit mäanderförmigem Ende; 14 – Ohrring mit spiralförmigem Anhänger; 15 – Ohrring mit röhrenförmigem Anhänger; 16 – Ohrring mit einer bis zwei Trommeln; 17 – Ohrring mit Blechanhänger; 18 – Ohrring mit Traube; 19 – Fingerring; 20 – Perlen; 21 – Knopf; 22 – Gürtelschnalle; 23 – Keramikgefäß; 24 – Scherben von Keramikgefäßen; 25 – Eimer; 26 – Tierknochen; 27 – Ei.

mittleren altmagyischen Gesellschaftsschichten im Vergleich zu den Gräberfeldern des gemeinen Volkes mit bestimmten, aus den Unterschiedlichkeiten der gegebenen materiellen Kultur hervorgehenden Spezifika.

Beim gegenwärtigen Forschungsstand können wir dann die großmährischen Gräber in beiden sozial unterschiedlichen Milieus nach dem Wert der Inventare in eine große Masse von durchschnittlich, eine kleinere Zahl von unterdurchschnittlich und eine niedrige Zahl von überdurchschnittlich ausgestatteten Gräbern gliedern. Mit dem Streben nach präziserer Klassifizierung der Werte wird die Grenze der Tragbarkeit überschritten (vgl. Hrubý, 1955, S. 318; Wachowski, 1975, S. 61–67; Morawski – Zaitz, 1977, S. 147–151). Im Milieu der Agrarsiedlungen begegnen wir in waffenführenden Gräbern häufig Rasiermessern und Eimern. Diese mit Eisenreifen gefestigten Holzgefäße befinden sich auch in Frauengräbern mit wertvollerem Schmuck. Die angeführten Gegenstände, vielleicht auch mit Beigaben von Fleischspeisen, können wir in diesem Milieu für einen Hilfsindikator zur Einstufung solcher Gräber in die Gruppe mit überdurchschnittlichen Werten halten.

Die Elemente des Bestattungsritus stehen in keiner direkten Beziehung zur Person des Verstorbenen, aber zum engsten Kreis der Hinterbliebenen. Nach damaligen Grundsätzen der Bestattungsbräuche sollten sie in materieller Form die Achtung ausdrücken, die das Individuum in der menschlichen Gesellschaft genossen hatte. Die erfaßten Wertanzeiger halten wir in diesem Falle für einen Indikator der Prestigestellung des Verstorbenen. Zu den bedeutenden Elementen des Bestattungsritus gehört die Tiefe und Kubatur der Grabgruben, ihre Zurichtung mit Holzkonstruktionen, die Art und Form der Oberflächenmarkierung der Gräber. Der Wert der herausgegliederten Elemente ist nicht konstant, sondern machte eine Entwicklung durch. Bei den Hierarchisierungsversuchen der Werte muß man sich aus Gründen der Tragbarkeit abermals nur auf die Gliederung in Gruppen mit durchschnittlichen, unterdurchschnittlichen und überdurchschnittlichen Anzeigern beschränken. Gestützt wird die Richtigkeit einer solchen Gliederung durch die öftere Verbindung von überdurchschnittlichen Tiefen mit überdurchschnittlichen Kubaturen der Grabgruben mit vorausgesetzten größeren Aufschüttungen, die ihre Lage markierten. In solchen Gräbern finden wir vorrangig Reste von Holzkonstruktionen und ein Toteninventar mit Bewaffnung, Rasiermessern, Eimern und Frauenschmuck wie auch Gewandzubehör

von höherem Wert. Danach ist anzunehmen, daß die angeführten Elemente des Bestattungsritus als Indikator der Prestigestellung mit der sog. höheren Vermögensstellung der Individuen verknüpft sind, was zugleich das wertvolle Inventar des Toten bestätigt. Andere Kriterien des Grades des Einflusses oder der Autorität der Personen in der menschlichen Gesellschaft besitzen wir nicht und werden sie auf Grundlage der materiellen Quellen offenbar in Zukunft auch kaum gewinnen.

Im Gegensatz zu den überdurchschnittlichen Wertanzeigern des Bestattungsritus stehen Gräber mit unterdurchschnittlicher Tiefe und Kubatur, in denen Holzkonstruktionen fehlen. Das Bestattungs-inventar ist im allgemeinen in der Regel arm oder fehlt überhaupt. Die Körper der Individuen sind in die Gräber mit weniger Sorgfalt gebettet. Manchmal kommt auch Hocklage eines Individuums vor. Nach dem Zeugnis der erwähnten Werte kann über eine untergeordnete Stellung solcher Individuen erworben werden. Das Verhältnis der Frequenz des Vorkommens von Grabgruben mit überdurchschnittlichen und unterdurchschnittlichen Werten der Elemente des Bestattungsritus ändert sich im Verlauf des verfolgten Zeitabschnittes. Während sich im Milieu der Agrarsiedlungen im 9.–10. Jh. das Vorkommen von Grabgruben mit überdurchschnittlichen Werten reduzierte, stieg die Zahl der Grabgruben mit unterdurchschnittlichen Werten allmählich an. Im 11. Jh. mündete der Entwicklungstrend in eine merkliche Uniformität aus und die Möglichkeiten zur Verfolgung jedweder Ausnahmen in den Elementen des Bestattungsritus verloren sich. Es liegt hier eine bemerkenswerte Erscheinung vor, weil sich die Gräber in beträchtlichem Maße gegenseitig durch die Werte des Bestattungsinventars unterscheiden. Die Uniformität der Elemente des Bestattungsritus wird erneut erst Ende des 11. Jh. unterbrochen, wann auf einigen Gräberfeldern die ersten Gräber mit Steinbedeckungen erscheinen – die genetischen Vorgänger der monolithischen Grabsteine.

Die ehrenvolle Unterbringung der Gräber im Rahmen der Nekropole ist ein weiterer Hinweis auf die Prestigestellung der Toten. In horizontalem Niveau äußert sie sich in größerer Entfernung von den benachbarten Gräbern, in der dominanten Position im Zentrum der Gräbergruppen oder in der Nähe eines Sakralbaues. In vertikalem Niveau überhöht die bestimmende Position die übrigen Gräber. Die Verfolgungsmöglichkeiten der Fälle mit ehrenvoll untergebrachten Gräbern pflegen oft beschränkt zu sein. Sie verlieren sich bei langjähriger

Bestattung und der Unterbringung der Gräber in regelmäßige Reihen. Im Verlauf der Analysen erwies sich die verhältnismäßig starke Verknüpfung der Gräberunterbringung mit den Elementen des Bestattungsritus und dem Toteninventar darin, daß ein Grab mit überdurchschnittlichen Werten des Inventars und der Elemente des Bestattungsritus in der Regel ehrenvoll situiert zu sein pflegte. Dementgegen konzentrierte sich die Unterbringung der Gräber ohne Inventar oder mit unterdurchschnittlichen Inventarwerten und Elementen des Bestattungsritus mit Äußerungen von verringriger Pietät bei der Grablegung an die Ränder oder in die Randzonen der einzelnen Gräbergruppen und Gräberfelder. Die Ergebnisse der Expertisen des anthropologischen Materials aus einigen Gräberfeldern zeigen, daß die unterschiedliche Gräberunterbringung auch mit dem Niveau der Lebens- und Arbeitsbedingungen zusammenhangt (*Chochol, 1973, S. 447; Krumphanzlová, 1979, S. 33*). In den vorangehenden Textteilen wurden aus dem Gräberfeldmaterial drei bedeutendste Quellen analysiert, die uns als Stütze bei den Erwägungen über die soziale Stellung der Individuen zugänglich sind. Es zeigte sich, daß die Aussagefähigkeit einer jeden von ihnen nicht den gleichen Wert hat. Zu ihrer allgemeinen Erhöhung verhilft die Auswertung der Quellen in möglichst komplettester Zusammenstellung. Jedoch nicht einmal eine solche Form bietet uns – außer den Anzeichen von existierenden sozialen Unterschieden – ein verlässlicheres Zeugnis über das Niveau der sozialen Stellung der Individuen. Vollauf gilt dies über das Bestattungsinventory resp. das Toteninventar, dessen Eignung auf diesem Gebiet oftmals unrichtig überschätzt wurde. Das Milieu der Agrarsiedlungen bestätigte mehr als einmal die Vagheit ähnlicher Tendenzen. Bei Unkenntnis des Anteils der religiösen Vorstellungen und weiterer unbekannten Komponenten an der Bildung der Schlußformen der sozialen Beziehungen, die wir im Gräberfeldmaterial zu erfassen pflegen, können wir die drei analysierten Quellen nicht als Determinanten betrachten, sondern nur als uns zugängliche Aspekte der Indikatoren der Stellung des gegebenen Individuums in der Gesellschaft.

Die bestätigte enge Verbundenheit der Vermögens-Prestige-Aspekte der sozialen Stellung der Individuen erlaubt es nicht, die inventarlosen Gräber bei der Lösung der Probleme der sozialen Differenzierung für wertlos zu halten. Bei ihrer Einreihung in Gruppen mit unterdurchschnittlichen, durchschnittlichen, ausnahmsweise auch über-

durchschnittlichen Wertanzeigern ist es notwendig, chronologische Relationen zu berücksichtigen (Abb. 19). Bei der Berücksichtigung der Werte der Elemente des Bestattungsritus und der Gräberunterbringung im Rahmen des Gräberfeldes bzw. der Ergebnisse anthropologischer Expertisen und des allgemeinen Niveaus des gegebenen sozialen Milieus, kann zumindest im 9.–10. Jh. ein inventarloses Grab keinem Individuum mit höherer Sozialstellung in der durch christliche Grundsätze geleiteten Gemeinschaft gehören (vgl. *Graus, 1957, S. 537 f.; Krumphanzlová, 1979, S. 32*).

Eine jede Klassengesellschaft hat eine innere, auf unterschiedlichen Beziehungen zwischen Menschen und Menschengruppen gegründete innere Struktur, die sich auf der Grundlage der Produktionsbeziehungen formte (*Marx – Engels, 1977, S. 63*). Das Bild über die innere Ordnung der großmährischen und altmagyaren Gesellschaft ist ziemlich lückenhaft, in gleichem Maße wie auch über die Gesellschaft in der Zeit des sich formenden ungarischen Staates (*Bartha, 1968, S. 124; Mesterházy, 1978, S. 320 f.*). Gewisse Angaben über die altslawische Gesellschaft, über die Pflichten gegenüber der weltlichen und kirchlichen Obrigkeit, mit dem Zeugnis über Rechts- und Vermögensverhältnisse gewährten Schriftquellen aus der zweiten Hälfte des 9. Jh., wie *Zakon sudnyj ljudem, Nomokanon, Moravskopanónske legendy (Stanislav, 1945; Vašica, 1951, S. 154–178; Ratkoš, 1964, S. 220–290; Bartoňková – Havlík – Večerka – Masařík, 1966, S. 190–198)*. Sie informieren uns, daß wir besonders seit der zweiten Hälfte des 9. Jh. Großmähren für ein relativ stabilisiertes Gebilde mit wesentlichen, wenn auch ungenügend entwickelten Merkmalen eines Staates mit der Existenz zweier Klassengruppierungen halten können. Einerseits waren es Fürsten, Herzöge und andere privilegierte Angehörige, andererseits wieder Individuen verschiedener Stufen und Formen der Abhängigkeit (*Havlík, 1978, S. 63, 68; Kučera, 1974, S. 42 f.*). Die großmährische Gesellschaft erreichte danach schon eine beträchtliche Aufgliederung sowohl in der Aufteilung der Individuen in Reiche und Arme als auch in der Abstufung einzelner Gruppen im Rahmen der begüterten Gesellschaftsschicht (*Kučera, 1974, S. 38*). Jedoch das Wirrsal der vertikalen und horizontalen Kraftlinien dieser Beziehungen nur auf Grundlage materieller Quellen aus den Gräberfeldern zu skizzieren, ist ein unmögliches Unterfangen (*Chropovský, 1966, S. 87*). Die soziale Struktur ist nämlich keine geradlinige Spiegelung des Standes der Produktionsbeziehungen. Es ist ein komplizierter Mechanismus,

dessen Gang eine Reihe von Faktoren beeinflußt. Zu diesen gehört auch die persönliche, rechtliche, wirtschaftliche, politische und religiöse Abhängigkeit. Aus den zugänglichen Quellen kann z. B. keine geeignete Fundkategorie erwählt werden, deren Exemplare mit der nötigen Überzeugung ein Beleg über die gesellschaftliche Stellung eines Individuums sein könnten. In den Schriftquellen begegnen wir zwar Erwähnungen über die wirtschaftliche Abhängigkeit der Individuen (*Havlík, 1978, S. 51*), doch bei Versuchen, sie auf Gräberfeldern zu beweisen, kehren wir erneut methodisch unrichtig zu den Vermögens-Prestigeaspekten der sozialen Stellung zurück, die kein geeignetes Kriterium zum Beweisen von jedweder Abhängigkeit sind (vgl. *Hrubý, 1955, S. 326; Borkovský, 1957, S. 555*). Eine andere günstigere Ausgangsquelle steht uns jedoch nicht zur Verfügung.

Eine Hilfe zur Eingliederung der Individuen in die erwähnten Gesellschaftsklassen aufgrund des Gräberfeldmaterials, könnte die Art sein, auf welche ihre Angehörigen zu den verschiedenen Äußerungen Stellung nahmen (*Šikulová, 1958, S. 108*). Das festgestellte Sichabsondern der Oberschicht in den administrativ-ökonomischen Zentren von der Bevölkerung aus dem Milieu der Agrarsiedlungen gibt uns die Möglichkeit, auf Kirchenfriedhöfen und Gräberfeldern in beiden sozial abweichenden Milieus Vertreter der Hauptklassen vorauszusetzen. In den Zentren können wir daher Fürsten, Herzöge, Angehörige des Verwaltungsapparates, eine Reihe verschiedenartiger privilegierter Personen und von ihnen abhängige Gruppen von Individuen mit ökonomischen und militärischen Dienstpflichten voraussetzen (*Dostál, 1966, S. 95 f.; Ruttkay, 1982, S. 168–170*). Unter ihnen können wir einfache freie Bewohner wie auch Unfreie und Sklaven voraussetzen (*Kučera, 1974, S. 40*). Elemente des Bestattungsritus, die Gräberunterbringung oder das Bestattungsinventar mit als Attribute der sozialen Stellung geltenden Exemplaren, erlauben es jedoch nicht, diese Individuen in das System der vertikalen und horizontalen Strukturen einzureihen. Dies ermöglichen weder die in Fragmenten erhaltenen Reste der Tracht und deren Bestandteile, an Hand welcher ansonsten die Zugehörigkeit des Individuums zu einer der Gesellschaftsgruppen oder -schichten proklamiert wird (*Klanica, 1970, S. 424; Vondruška, 1984, S. 74*). Das Prinzip der Gräberausstattung mit Inventar warnt uns auch in diesem Milieu vor einer zu großen Geraadlinigkeit der Interpretation und Identifizierung z. B. reich ausgestatteter Individuen als Herzöge – d. h. Feudale

(*Štěpánek, 1965, S. 140, 144–146; Ruttkay, 1978c, S. 68*). Im Milieu der Agrarsiedlungen können wir während des 9.–12. Jh. bis zu einem gewissen Maße eine persönlich, wirtschaftlich und rechtlich abhängige Bevölkerung voraussetzen, welche die grundlegende, größte und produktivste Produktionsgruppe darstellte. Die eine Stufenskala mit unterschiedlicher Form und verschiedenem Abhängigkeitsgrad bildenden Individuen, die in der gegebenen Gesellschaft eine Position im Innern der Gruppen zwischen beiden wichtigen Gegenpolen einnahmen, sind wir jedoch außerstande, auf den Gräberfeldern detaillierter zu bestimmen, ähnlich wie auch die Menge der Sklaven, die übrigens aus Schriftquellen bekannt sind (*Havlík, 1978, S. 60 f.*).

Ein kritischer Blick auf die Verarbeitung der Problematik der sozialen Differenzierung und Struktur deutet an, daß das jetzige Niveau der erzielten Ergebnisse nicht auf wünschenswerter Stufe steht. Aufgrund unserer Quellenbasis und Arbeitsmethoden sind wir kaum fähig, detaillierter die Kompliziertheit der sozialen Beziehungen in der Gesellschaft mit ziemlich vereinfachter Struktur zu erfassen, in welcher ihre Angehörigen in zwei grundlegende Klassen aufgeteilt sind. Es bestehen keine Zweifel, daß das Wahrnehmen verschiedener sozialer Schichten und der Menge der Gesellschaftsgruppen mit verschiedenen Interessen unsere Kräfte und Möglichkeiten übersteigt. Im Übereinklang damit drängt sich unverzehends die Frage auf, ob im Gräberfeldmaterial der verfolgten Zeit überhaupt und inwieweit wahrhaftsgetreue Informationen aus der Sphäre der sozialen Beziehungen verschlüsselt sind.

Zum Charakter der religiösen Vorstellungen und zur Spiegelung ihrer Wandlungen

Im Verlauf des 9.–12. Jh. kam es zu grundlegenden Wandlungen in der Gesellschaftsbasis im Zusammenhang mit dem Sichdurchsetzen und Festigen der feudalen Produktionsbeziehungen. Neben ihnen kam es, nach dem bekannten Mechanismus der Rückwirkung, zu bedeutenden Wandlungen auch in vielen Bereichen des gesellschaftlichen Überbaues. In seiner Zusammenstellung begegnen wir politischen, rechtlichen, ethischen, ästhetischen, philosophischen und religiösen Ansichten, die den Kern der gesellschaftlichen Bewußtseinsformen bilden (*Spoločenské vedomie, 1973, S. 290; Filosofický slovník, 1976, S. 534*). Die letzte der aufgezählten Formen, d. h. die Religion, ist an und für sich eine komplizierte gesellschaftliche Erscheinung. Sie besteht aus einer ganzen Reihe von Komponenten und Elemen-

ten (*Slovník vedeckého ateizmu*, 1983, S. 441 f.). Mittels archäologischer Quellen können wir uns nur einem geringen Teil von ihnen nähern, der uns in materiellen Widerspiegelungen zugänglich ist. Unsere zugänglichste Quelle dieser Art – das Gräberfeldmaterial – informiert uns eingehender nur über eine der Komponenten der Religion. Es sind dies Ansichten über das Jenseits (Dornič, 1961, S. 117–121). Es ist daher nicht zu bezweifeln, daß wir nur mit Hilfe archäologischer Quellen außerstande sind, in wünschenswertem Maße die Dimension und den Verlauf der Wandlungen in den religiösen Vorstellungen zu beleuchten, die sich im verfolgten Zeitabschnitt bis zu dem Augenblick abspielten, als die christliche Religion definitiv die ursprüngliche heidnische Religion ablöste. Der Rekonstruktionsversuch dieses Prozesses nur aufgrund von täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen, Militaria, Gegenständen kultischen Charakters oder des Bestattungsinventars überhaupt, ist von diesem Aspekt eine allzu vereinfachte und einseitig aufgefaßte Schlußfolgerung.

Über das in den Kerngebieten Großmährens im 9. Jh. sich verbreitende Christentum herrscht kein Zweifel. Außer schriftlichen, bezeugen dies auch archäologische Quellen. Zu direkten Belegen gehören über zwanzig bekannte Objekte der sakralen Architektur, die in administrativ-ökonomischen Zentren abgedeckt wurden. Ihre chronologische Stellung ist zwar nicht in allen Fällen eindeutig, sie verschiebt jedoch das Eindringen der neuen Ideologie zu den mitteldonauländischen Slawen in die erste Hälfte des 9. Jh., vor die Ankunft der byzantinischen Mission der Brüder Cyril und Method (Cibulka, 1958, S. 11–13; Poulik, 1963, S. 93–95; 1978, S. 158–171; Chropovský, 1972, S. 173–199). Eine andere Denkmälergruppe sind Verzierungsmotive auf Gegenständen und die Gegenstände selbst, die sich an das Christentum knüpfen, wie Reliquiare, Kaptorgas und Kreuzchen. Am zahlreichsten sind von ihnen Kreuzchen vertreten, die zu uns durch verschiedene Missionsströmungen gekommen sind (Poulik, 1967, S. 131–138; Dekan, 1976, S. 173–175; Abb. 121–127; Friesinger, 1975–1977, S. 107; Klanica, 1985, S. 134 f.).

Zu indirekten Indikatoren des Eindringens des Christentums reicht man Erscheinungen, die beinahe ausschließlich mit der Bestattung der Toten zusammenhängen. Es ist sehr wahrscheinlich, daß zu ihnen in die Kollektion unrichtig auch jene gereiht werden, deren Existenz in der erwähnten Zeit zwar erfaßt wird, jedoch mit den pertraktierten Wandlungen in den religiösen Vorstellungen nicht zusammenhän-

gen. Es handelt sich z. B. um eine allmählich sich stabilisierende Gestaltung des Körpergrabes, die innere Struktur der Gräberfelder, das Anlegen der Gräberfelder im Gelände bzw. auch das Abklingen der Errichtung von Hügelgräbern (vgl. Krumphanzlová, 1971, S. 416 f.). Die Zusammengehörigkeit weiterer Äußerungen dieses Charakters mit dem verfolgten Entwicklungstrend, wie die sich stabilisierende W-O-Orientierung, die umgekehrte O-W-Orientierung, das Betten der Unterarme der Toten in außergewöhnliche Lagen, das Benützen von Steinen bei der Innengestaltung der Grabgrube (Krumphanzlová, 1971, S. 420), wird durch unsere Analysenergebnisse in Zweifel gestellt. Auf den Gräberfeldern im Milieu der Agrarsiedlungen pflegt während des 9.–12. Jh. z. B. die W-O-Orientierung keine Regel ohne Ausnahme zu sein. Sie richtet sich nach eingelebten, gebräuchlichen Regeln der Ritualpraktiken wie auch nach dem Charakter des Oberflächenreliefs der Gräberfelder. Bei der Gräberorientierung, ähnlich wie auch im Falle der Grabgrubenzurichtung, der inneren Gräberfeldstruktur, bei ihrer Unterbringung im Gelände, spielten ökonomisch-soziale Aspekte eine bedeutende Rolle. Die sinkende Frequenz des Vorkommens von umgekehrt orientierten Gräbern hatte im 9.–11. Jh. gerade einen umgekehrten Verlauf, als wir in der Entwicklung des sich verbreitenden Christentums voraussetzen. Dieser Vorstellung widerspricht auch das Vorkommen der Unterbringungslagen der Unterarme, bei denen wir im 9. Jh. ein Anwachsen verfolgen, eine Kulminierung im zweiten und dritten Drittel des 10. Jh. und eine Abnahme in Richtung zum 12. Jh. Die Ergebnisse unserer Analysen bestätigten ebenfalls, daß die Benützung von Steinen bei der Innengestaltung der Grabgrube nicht mit dem sich verbreitenden Christentum verbunden werden kann. Es handelt sich im Gegenteil um eine seltene Zurichtungsart ohne Anzeichen eines Entwicklungstrends. Scheinbar hing diese Zurichtungsart vor allem von der leichten Zugänglichkeit eines passend geformten Steines ab, der funktionell in vielen Fällen in der Kombination mit Holz benutzt wurde.

Gegenwärtig hält man für den überzeugendsten Beleg des Eindringens der neuen Religionsform in das Denken und Handeln der Menschen den Schwund von Gegenständen des Bestattungsinventars aus den Gräbern und die Zunahme von Gräbern ohne jedwedes Inventar (Abb. 18–19). Der scheinbare Synchronismus des Entwicklungstrends beider Äußerungen und unserer Vorstellung über die wachsende Intensität des Einflusses des Christen-

tums wird in dieser Richtung für einen weiteren Beleg gehalten (*Šikulová*, 1959, S. 109; *Éry*, 1971, S. 100; *Krumphanzlová*, 1971, S. 421; *Szabó*, 1979, S. 74). Die Ursache der beträchtlichen Stabilität solcher Ansichten sind Indizien, die als genügend fest angesehen werden. Deshalb sieht man auch von ihrer kritischen Umwertung ab. Andere Tatsachen, die der anerkannten Vorstellung widersprechen, werden wieder übersehen.

Der sichtbare Widerspruch zwischen der heidnischen und christlichen Religion (*Niederle*, 1916; *Bednárik*, 1955; *Polák*, 1956, S. 119–132), mehrmals sogar zu sehr betont, wurde in der Zeit ihrer Überschichtung für einen revolutionären Wandel gehalten. Eine ganze Reihe von Belegen überzeugt uns anderseits davon, daß die Ablösung einer Qualität durch die andere lange dauerte. Während dieser Zeit ging die heidnische Religion in die Endphase ihrer Entwicklung über und nach ihrem Krisenstadium wurde sie aufgegeben. Der Prozeß des Untergangs war ebenfalls nicht kurzfristig. In seinem Verlauf starben allmählich die einzelnen Formen der Vorstellungen ab und wurden gleich darauf durch christliche ersetzt. Direkte Belege zur detaillierten Beleuchtung einer solchen Entwicklung stehen uns nicht zur Verfügung. Der Marxismus hält eine jede Religion für gesellschaftlich bedingt und deshalb für eine historisch sich wandelnde Erscheinung (*Filosofický slovník*, 1976, S. 312). Ihre Form entsprach gewöhnlich der zugehörigen Form des materiellen Lebens und dem ganzen System der gesellschaftlichen Beziehungen auf einer gewissen Stufe der geschichtlichen Entwicklung (*Spoločenské vedomie*, 1973, S. 290; *Ašenko – Puchovskij*, 1973, S. 259). Mit der Entfaltung der Produktivkräfte und den Veränderungen in den Produktionsbeziehungen, welche die dorfgemeinschaftliche Produktion und die Verteilungsart der Produkte untergruben, hingen in unserem Gebiet die Anfänge des Feudalisiierungsprozesses mit vielseitigem ideologischen, kulturellen und sozialen Inhalt zusammen. Die heidnische, mit der vorangehenden Form der sozial-ökonomischen Beziehungen verknüpfte Religion gelangte in ein Krisenstadium. Sie verlor das Vertrauen der Menschen aus dem Grunde, weil sie nicht fähig war, verlässlich die Kompliziertheit der Wandlungen in den wichtigsten Lebensbereichen der Gesellschaft zu begründen (*Marx – Engels*, 1962, S. 141; *Cabalska*, 1979, S. 126). Als Überbauerscheinung konnte sie nicht mehr die entwickelteste Form der Basis festigen, sondern sie wurde umgekehrt zu einem Hindernis, das die weitere Entwicklung bremste.

Den Niederschlag dieser Situation können wir direkt auf den Gräberfeldern wahrnehmen. Wir erfassen ihn schon im erwähnten Absinken des Vorkommens von täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen, von Gegenständen kultischen Charakters aus der Zusammensetzung des Bestattungsinventars und im Anwachsen der Gräber ohne jedwedes Bestattungsinventar. Diese Veränderungen können wir nicht mit den Wandlungen in den Vorstellungen des jenseitigen, von allen leiblichen Bedürfnissen infolge der dauernden Trennung der Seele vom Körper entledigten Lebens verbinden, resp. mit dem Eindringen der christlichen Vorstellung von der Gleichheit im Denken und Handeln des Menschen. Die erfaßten Erscheinungen sind nämlich das Ergebnis von Prozessen, die sich in der durch Krisen gekennzeichneten heidnischen Religion abspielten. Im Übereinklang damit vermerken wir Äußerungen eines wachsenden symbolischen Auf-fassens besonders jener Gegenstände des Bestattungsinventars, welche den Individuen in jener Welt dienen sollten. Die sich mehrenden Fälle der Benutzung von Amuletten sind eine weitere Äußerung dieses Trends in der Zeit der gestörten Stabilität auf ideologischem Gebiet, als das Vertrauen in die Kraft der heidnischen Religion schwand, doch die Idee der christlichen Religion das nötige Vertrauen noch nicht erlangt hatte. Ein anderes Zeugnis sind die oft erscheinenden Fälle von außergewöhnlich gebetteten, mit gegenvampirischen Maßnahmen versehenen Individuen (*Krumphanzlová*, 1964, S. 177–215). Wenn wir auch zulassen, daß es sich um eine Stärkung der Äußerungen von uraltem, im Animismus wurzelndem Aberglauben handeln kann, ist ihr Zusammenhang mit nomadischem oder germanischem Einfluß zweifelhaft (vgl. *Krumphanzlová*, 1964, S. 208 f.; 1971, S. 415).

Die Verbindung der angeführten Äußerungen mit dem überhandnehmenden Christentum wird durch einige andere Faktoren bezweifelt. Zu ihnen gehört auch die Zusammensetzung des Bestattungsinventars aus Gräbern auf Kirchenfriedhöfen in administrativ-ökonomischen Zentren. Zusammen mit den Schriftquellen wird auf diese Weise die Ansicht gestützt, daß nicht einmal in einem solchen stark christianisierten Milieu die Ideen der neuen Religion tiefer in das Bewußtsein der Menschen drangen (*Hrubý*, 1955, S. 233; 1966, S. 32; *Cibulka*, 1958, S. 283; *Ratkoš*, 1964, S. 111). Die Kirche kämpfte hier nicht für die Beseitigung vieler Überlebsel der alten Religion im Hinblick auf höhere politische Ziele und die ökonomische Abhängigkeit (*Graus*, 1957, S. 23; *Cibulka*, 1958, S. 262, 264; *Havlik*, 1964, S. 211;

(*Ratkoš*, 1971, S. 19). Daher ist es wahrscheinlich, daß sich das Christentum auf allmählichem Wege ohne Gewalt und strikte Direktiven verbreitete (*Graus*, 1957, S. 23). Seine Annahme pflegte oft bloß eine Formsache zu sein (vgl. *Ratkoš*, 1964, S. 151). Die Bewohner blieben im Grunde heidnisch, nur ihre bisherige Religion christianisierte sich. Ein Ergebnis dessen ist der markante Dualismus in den Vorstellungen und Bräuchen. Als funktionell bedeutsamer werden die traditionellen Vorstellungen und die mit ihnen zusammenhängenden Rituale betrachtet, während die Kirchenlehrer und Heiligen für ein beigelegiertes Element gehalten wurden (*Horváthová*, 1980, S. 135). Den kultischen Archaismus können wir auch im Charakter der erbauten kleinen einschiffigen Sakralobjekte beobachten, resp. in den Rotunden, die als Wohnungen der Gottheit betrachtet wurden. Die an den Gottesdiensten beteiligte Bevölkerung stand nach alter heidnischer Tradition unter freiem Himmel (*Konečný*, 1978, S. 133 f.). Ein Ergebnis des parallelen Wirkens beider Religionsformen war die Form ihrer Symbiose, die mit dem Terminus heidnisch-christlicher Synkretismus bezeichnet wird.

Unzweifelhaft war im Milieu der Agrarsiedlungen das Ergebnis der Christianisierung unvergleichbar schwächer. Dies war ein Missionsgebiet, wo die neuen Gedanken langsamer heimisch wurden, außer anderem auch deshalb, weil die Bevölkerung weder wirtschaftlich noch politisch an diesem Prozeß interessiert war. Die übersinnlichen Ideen unterschieden sich von den heidnischen, die aus der materiellen Basis entsprangen und praktische Ziele verfolgten. Sichtbar äußerte sich dies in der Totenausstattung und im Bestattungsritual. Das Überleben des heidnischen Bestattungsrituals war durch seine Anziehungskraft gegeben. Gestützt wurde sie durch die Natürlichkeit mit freiem Raum für emotionelle Äußerungen, die dem damaligen Empfinden der Menschen näher standen als die christliche Lehre, die gerade die umgekehrte Konzeption proklamierte (*Horváthová*, 1980, S. 135 f.).

Mit der Abnahme der Frequenz des Vorkommens von täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen und Gegenständen von kultischem Charakter aus Gräbern während der verfolgten Zeit, wird nicht selten auch der parallele Entwicklungstrend bei Waffen und Kriegerausrüstung in Zusammenhang gebracht. Die Determinanten beider Entwicklungstrends sind jedoch nicht identisch. Ein Grund dafür ist ihr unterschiedliches Funktionswesen. Die Waffen und Bestandteile der Kriegerausrüstung gehören in den Männergräbern zu Attributen der

höheren sozialen Stellung resp. sind sie ein Beleg des militanten Dienstes, welcher die Bedürfnisse der Oberschicht der damaligen Soziät sicherte. Ihr Vorhandensein in den Gräbern hatte deshalb ihre gebührende Begründung. Die Bedeutung der Militaria stieg gerade in der Zeit, als im Rahmen des Feudalisierungsprozesses der Kampf um die Festigung der übergeordneten Stellung der höheren Gesellschaftsschichten gipfelte. Unter den gegebenen Umständen sind die Militaria in den Gräbern nicht nur ein Zeugnis der Veränderungen in den sozialökonomischen Beziehungen, sondern auch ein Beleg der überlebenden heidnischen religiösen Vorstellungen über die Organisation des Jenseits bei den betreffenden Individuen. Die ihnen beigelegte Bewaffnung sollte zweifellos ein Nachweis ihrer Vorzugsstellung auch nach dem Tode in der anderen Welt sein. Die Ursachen der Abnahme der Bewaffnung in den Gräbern eindeutiger zu erklären, sind wir nicht imstande. Sie konnte vom Einsickern erbrechtlicher Normen in den Bestattungsritus, der Organisationsform und der Ausstattung der bewaffneten Einheiten beeinflußt gewesen sein (*Friesinger*, 1972b, S. 48). Zurückweisen können wir weder die im religiösen und sozialen Bereich wurzelnden Gründe (*Reinecke*, 1925, S. 105; *Beranová*, 1979, S. 20, 22).

Mit der Ankunft der Altmagyaren und dem Zerfall des Großmährischen Reiches unterbrachen für eine gewisse Zeit die vielversprechenden Anfänge der Christianisierung in unserem Gebiet. Nach dem Untergang der staatlichen Macht ist auch die Zersetzung der Kirchenorganisation anzunehmen. Der mit diesem Prozeß verbundene Bruch in der religiösen Entwicklung äußerte sich in markantester Weise in der Regeneration des Heidentums, das in den Bevölkerungsschichten mancherorts in eine ausgeprägte Abneigung gegen das Christentum und die gesellschaftliche Oberschicht überging (*Sós*, 1973, S. 183; *Dostál*, 1975, S. 105–107).

Über die Form der religiösen Vorstellungen der Angehörigen des altmagyarischen Ethnikums, das sich im 10. Jh. im Gebiet der Slowakei niederließ, und über die Intensität ihrer Beeinflussung durch das Christentum haben wir keine konkreten Vorstellungen (*Diószegi*, 1967; *Mesterházy*, 1979, S. 75–79; *Nevizánsky*, 1979a, S. 154–158). Ein offenes Problem bleibt die Form der religiösen Vorstellungen und die mit ihnen verbundenen Praktiken auf den Gräberfeldern, wo im 10. Jh. die Angehörigen dieses Ethnikums gemeinsam mit der autochthonen sloweniischen Bevölkerung bestatteten. Im materiellen Niederschlag des Bestattungsritus sind näm-

lich keine wesentlicheren Unterschiede zu beobachten, wie es gemäß der ethnischen Unterschiedlichkeit zu erwarten wäre.

Den Höhepunkt des erstarkenden Christianisierungsbestrebens im Gebiet des sich formenden ungarischen Staates bildete die Taufe des Sohnes des Herzogs Gejsa, der den Namen Stephan annahm. Während seiner Regierungszeit tat man mit der Anordnung über die Errichtung eines Netzes von Sakralbauten einen bedeutsamen Schritt zur internen Umkehr der gemeinen Bevölkerungsschichten im Milieu der Agrarsiedlungen. Rund um diese sollte die Bevölkerung der zugehörigen Region ihre Toten begraben (*Závodszky*, 1904, S. 45). Auf diesem Wege und durch die verpflichtete Beteiligung der Bevölkerung an den sonntäglichen Gottesdiensten wurde ein direktes Eingreifen der christlichen Kirche in das Leben der Menschen gesichert. Die nichtkonsequente Erfüllung der Anordnung und die noch anhaltenden heidnischen Überlebsel erforderten wiederholte Anordnungen dieser Art durch die Könige Ladislaus und Kalman (*Závodszky*, 1904, S. 74, 92). Belege über die gleichen Probleme im böhmischen Staat finden wir in den Anordnungen Bretislav I. und Bretislav II., in denen die Bevölkerung aus dem Milieu der Agrarsiedlungen als Halbheiden bezeichnet wurde (*Niederle*, 1916, S. 274; *Fiala*, 1975, S. 70 f.).

Den Niederschlag der komplizierten Verhältnisse im religiösen Bereich erfassen wir vor allem im Verharren der Bestattung auf nichtkirchlichen Gräberfeldern, die stellenweise bis in den Verlauf der ersten Hälfte des 12. Jh. benutzt wurden. In den Gräbern verfolgen wir jedoch ein zunehmendes Absinken von täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen wie auch von Gegenständen kultischen Charakters. Nach dem vorangehenden Entwicklungstrend können wir den erfaßten Stand als Endstadium des Krisenprozesses der Entwicklung der heidnischen Religion ansehen. Das hohe Vorkommen von inventarlosen Gräbern, die Zunahme von Gräbern mit unterdurchschnittlichem Inventar, die markant nivellisierten Züge der Elemente des Bestattungsritus können ebenfalls ein Ergebnis der Verarmung der gemeinen Bevölkerungsschichten sein, deren Anfänge im dritten Drittel des 9. Jh. angesetzt werden können (*Filip*, 1956, S. 312; *Bakay*, 1971b, S. 80; *Havlik*, 1978, S. 60).

Zur Problematik der interethnischen Beziehungen

Die Problematik der interethnischen Beziehungen ist durch die Breite ihres Ausmaßes und die

Mannigfaltigkeit der Teilprobleme bekannt. Sie birgt solche komplizierte Prozesse in sich, wie es die Genese der Nationalitäten – der Völker ist, die sich in den gegebenen Bedingungen nie in der Isolation realisierte, sondern unter der nicht wegzudenkenden Mitbeteiligung oder dem Einfluß benachbarter ethnischer Einheiten.

Die objektiven Forschungsprobleme hängen mit der Verschiebung des Suchens der Anfänge historischer Völker tiefer in die Vergangenheit zusammen. Proportionell damit verringert sich die qualitativ-quantitative Seite der Aussagefähigkeiten der betreffenden Quellen. Ein Beleg für die große Bedeutung der ganzen Problematik sind Beispiele, wann ihre Teilespekte nicht selten zum Gegenstand eines ideologischen und politischen Kampfes wurden, der nicht einmal in der Gegenwart aufhört. Vollauf gilt dies vom Problem der ethnischen Formung des sloweniischen Ethnikums im Gebiet der heutigen Slowakei, bis der ganze Prozeß in der Entstehung eines vollberechtigten europäischen Volkes mit spezifischen Merkmalen zum Abschluß kam. Die Beleuchtung dieser Entwicklung voller Umstürze und Wandlungen gehört zu den schwerwiegendsten Aufgaben unserer Historiographie. Unser gegenwärtiger Wissensstand ist in dieser Richtung eine Widerspiegelung des Charakters der Materialbasis, der methodologischen Unzulänglichkeiten und zum Teil auch einer terminologischen Labilität (*Szűcs*, 1971, S. 527 f.). Eine andere unerwünschte Tatsache ist die niedrige Objektivität seitens der Forscher, die abhängig ist von der Einhaltung ethischer Prinzipien in der wissenschaftlichen Forschung, resp. von dem Abgleiten in unwissenschaftliche Positionen infolge überspitzter persönlicher und nationaler Begeisterung oder der Abhängigkeit vom politischen Geist der Zeit.

An der Beleuchtung der Genese des slowakischen Volkes beteiligt sich in bedeutendem Maße auch die Archäologie. Zum Unterschied von den Quellen schriftlicher und sprachlicher Art kann sie als einzige Disziplin fortwährend die Quellenbasis mit neuem Material erweitern. Das beste Zeugnis ist der in den letzten Jahrzehnten erreichte Fortschritt in der Forschung (*Ruttka*, 1984, S. 83–90; 1985, S. 5–19). Anderseits gibt es keine Zweifel, daß die Beleuchtung eines so komplizierten Prozesses nicht allein mit dem Beitrag archäologischer Quellen möglich ist. Es verwehren dies die durch Einseitigkeit gekennzeichneten Aussagefähigkeiten, besonders jedoch das im theoretischen Bereich schon lange bekannte, doch in der Praxis umgangene multidisziplinäre Herantreten in der Forschung

(*Chropovský*, 1982, S. 19). Indirekt erzwungen wird es von der Vergangenheit des slowakischen Volkes, das sich, zum Unterschied von den Nachbarvölkern mit politischer, tief in die Vergangenheit reichender Geschichte, nicht auf eine langjährige staatliche Geschichte stützen kann. Aus den angeführten Ursachen kompliziert sich der Weg zum Erreichen des Ziels nach allen Seiten hin. Beim Lösen ist es unausweichlich, ein bedeutendes Quantum von Belegen verschiedenster Art zu verfolgen und zu analysieren, die, wenn auch in indirekten Zeugnissen, die Rolle erkennen lassen, welche unsere Vorfahren im verborgenen Prozeß ihrer ethnischen Formung gespielt haben.

Die Definierung des Begriffes feudale Nationalität als historische Kategorie und ihre Eingliederung in den Rahmen der Entwicklungsskala der politisch-sozialen Gebilde nach Geschlecht, Stamm und vor ein Volk der Bourgeoisie, halten wir für einen bedeutsamen Akt (*Čerepin*, 1958, S. 8; *Tibenský*, 1961, S. 397; *Ratkoš*, 1972, S. 22 f.). Er ermöglichte es uns, die Anfänge unseres Suchens in das 9. Jh. zu verschieben. Es handelt sich dabei nicht um ein pures nationalistisches Bestreben, die Genese des Volkes tiefer in die Vergangenheit zu rücken, sondern um das Erfassen einer objektiv existierenden Tatsache. In der erwähnten Zeit sind unstrittig die Anfänge des ethnogenetischen Prozesses der Bevölkerung im Rahmen der territorialen Einheiten des mährischen und Nitraer Fürstentums zu suchen, die zu einem einheitlichen Staatsgebilde geformt wurden. Bei diesem Stand wurden alle Voraussetzungen geschaffen, daß sich bei der Bevölkerung, die im gegebenen geographischen Rahmen durch eine staatlich-politische Macht vereint war, enge und regelmäßige Kontakte bildeten, eine gemeinsame Sprache, eine eigenständige materielle und geistige Kultur und eine spezifische psychische Veranlagung entwickelten (*Havlík*, 1964, S. 367). Infolge der Fortsetzung des angetretenen Trends ist auch die Formung eines einheitlichen historischen Bewußtseins als ein weiterer wichtiger Faktor zu erwarten, der die Genese der Nationalität intensivierte. Die reale Voraussetzung der Existenz des historischen Bewußtseins ergibt sich vor allem aus der Notwendigkeit des geschaffenen Staatsgebildes, welches das Denken der Menschen mittels der einheitlichen staatlichen Ideologie vereinheitlichen mußte, die eine offizielle Ansicht über die Entstehung des Staates, der Stellung der herrschenden Klasse und der privilegierten Schichten verkündete (*Holotík*, 1976, S. 325; *Kučera*, 1977, S. 234).

Nach dem Zerfall des frühfeudalen großmähr-

schen Staates endete die vielversprechende Entwicklung der ethnischen Formung der Bevölkerung aus der heutigen Slowakei im Rahmen der mährischen Nationalität. Nach kurzer Zwischenzeit geriet ihre Bevölkerung in die komplizierten Bedingungen des ungarischen Vielvölkerstaates. Damit verloren sich zugleich auch für mehrere Jahrhunderte direkte Belege eines ethnogenetischen Prozesses. Die Situation verschlechterten weiterhin die Bemühungen der herrschenden Klasse des ungarischen Staates, die vom 12. Jh. an bestrebt war, eine einheitliche Staatsideologie zu schaffen. In ihr finden wir die Anfänge der Unterwerfungstheorie der Altmagyaren. Die autochthone sloweniische Bevölkerung gelangte zwischen die unterworfenen und rechtlosen Bevölkerungsgruppen (*Kučera*, 1977, S. 217–235). Die Intensität der proklamierten Ansichten verstärkte sich später proportional mit den sich zusätzlichen nationalen Kämpfen während des Spätmittelalters und in der Formungszeit der historischen bürgerlichen Völker. Diese tendenziösen Ansichten verloren sich auch nicht in der heutigen Zeit und viele von ihnen leben erneut in den Arbeiten mancher Autoren auf. Es handelt sich im Grundsatz um eine absichtliche Mystifizierung der Vergangenheit des slowakischen Volkes, um das Recht auf ein eigenes Gebiet in Zweifel zu setzen, die Historie herabzusetzen, den Anteil an der Formung des ungarischen Staates und seiner weiteren Entwicklung zu verringern oder ganz abzusprechen (vgl. *Ratkoš*, 1984, S. 14–18, Anm. 10–11, 16–20).

Die verlässlichste Stütze dieser Bestrebungen ist die Theorie über die destruierte Besiedlungskontinuität in den Niederungen der Slowakei. Zu ihren grundlegenden Bestandteilen gehören die Absichten, den Hauptanteil am Zerfall des großmährischen Reiches den altmagyarischen Militäreinheiten zuzuschreiben und das Besetzen seines östlichen Gebietes mit der Massendezimierung der autochthonen Bevölkerung wie auch mit der passiven Flucht in die natürlich geschützten, nördlicher liegenden Gebiete und Becken zu verbinden. In ein solches Bild wird dann die leichte Besetzung der westslowakischen Niederungen mit den Riesenmassen des magyarischen gemeinen Volkes einkomponiert, die nach kurzfristiger Pazifizierung der letzten Reste des Widerstandes gefolgt haben soll.

Die Zusammenfassung der Forschungsergebnisse unserer Historiographie widerlegen in ihrer Geschlossenheit die Begründung vieler Seiten der Theorie über die destruierte Besiedlungskontinuität. Zu ihnen gehören vor allem die Erkenntnisse darüber, daß den Hauptanteil am Zerfall des Groß-

mährischen Reiches die Desintegrationstendenzen einzelner seiner Fürsten und Herzöge hatten, die motiviert waren von dem Streben nach Abschüttung der unmittelbaren Abhängigkeit von der Zentralmacht (*Havlík*, 1964, S. 279; 1965, S. 136; *Kučera*, 1974, S. 47). Demographische strukturelle Analysen der autochthonen Population auf den Gräberfeldern der Slowakei bieten keine Anhaltpunkte über einen schnellen und katastrophischen Verlauf der Besetzung dieses Gebietes durch das neue Ethnikum. Es handelte sich im Gegenteil um einen etappenmäßigen und im wesentlichen friedlichen Prozeß (*Ratkoš*, 1963, S. 110; 1965, S. 176; *Varsík*, 1965, S. 185; *Chropovský*, 1982, S. 25; *Čaplovič*, 1983, S. 129–131; *Marsina*, 1984, S. 53), obwohl man mit der Liquidierung der Zentralmacht und der Abwehrkräfte rechnen muß. Mit der beginnenden dauernden Okkupation der westslowakischen Niederungen durch altmagyarische Militäreinheiten können wir nicht eher rechnen als im Verlauf des dritten Jahrzehnts des 10. Jh., und mit der Ankunft der gemeinen Bevölkerungsschichten erst seit Anfang des zweiten Drittels des 10. Jh. Nach der bewiesenen Bestattungskontinuität auf den Gräberfeldern mit gemischter ethnischer Zusammensetzung können wir indirekt eine ununterbrochene Benützung der nachgroßmährischen Gräberfelder durch die autochthone slowenische Bevölkerung, stellenweise bis zum Abschluß des zweiten Drittels des 10. Jh. voraussetzen. Die Gräberfelder dieses Typs sind zugleich das Zeugnis einer friedlichen Koexistenz der Angehörigen beider Ethnika. Belege über ein markantes Mißverhältnis in der ethnischen Zusammensetzung dieser Gräberfelder fehlen, und unsere Analysen vom Gräberfeld in Trnovec nad Váhom schlossen eine solche Eventualität aus. Wir führen diese Erkenntnis deshalb an, weil die Schätzungen der Zahl der Angehörigen des in das Karpatenbecken eingewanderten altmagyarischen Ethnikums tendenziös zu hoch gegriffen sind (*Győrffy*, 1960, S. 7–9, Anm. 24; vgl. *Marsina*, 1961, S. 617–622; *Kučera*, 1974, S. 102, Anm. 30). Die aufgrund demographischer und wirtschaftlicher Belege gemachten Berechnungen weisen zahlenmäßig aus, daß die Altmagyaren im 10. Jh. nur 8–12 % von der Gesamtzahl der Bevölkerung der Slowakei bildeten (*Ruttay*, 1985, S. 15 f.). Ihr Niederlassen in diesem Gebiet in der erwähnten Zeit war mit keiner Verdrängung der autochthonen Bevölkerung verbunden, sondern mit einer Einnahme freier Räume der Donauebene, die infolge geographisch-anthropologischer Verhältnisse ursprünglich sporadisch besiedelt waren. Ein überzeugendes Zeugnis darü-

ber gibt eine Karte, die unsere gegenwärtigen Erkenntnisse über die Besiedlung im 9.–10. Jh. erfaßt (*Atlas Slovenskej socialistickej republiky*, 1980, S. 109, Karte 12). Wenn wir auch anerkennen, daß das erhaltene Bild nicht ganz der ursprünglichen Situation entspricht, ist der Unterschied in der Besiedlungsdichte zwischen den Gebieten nördlich und südlich der Linie Sered-Galanta-Nové Zámky offensichtlich. Und gerade im nördlich gelegenen Gebiet konzentrierte sich damals das Übergewicht qualitativer Böden mit weiteren Gegebenheiten, die notwendig waren in einer Zeit, als die Pflanzenproduktion in der Wirtschaft die grundlegende Ernährungsquelle für den überwiegenden Bevölkerungsanteil bildete. Man braucht sich daher nicht hartnäckig die Frage stellen: „Wohin geriet die slowenische Bevölkerung aus den Südteilen der Westslowakei“, da es sicher ist, daß ihre ursprünglichen Enklaven hier durch die sich verstärkenden Besiedlungsimpulse im 11.–12. Jh. zugunsten des magyarischen Ethnikums assimiliert wurden (*Marsina*, 1984, S. 39 f.; *Ruttay*, 1985, S. 10, 15 f.). In diesem Gebiet mit so komplizierter ethnischer Entwicklung kann die Zahl slawischer Topika kein Beweismaterial für die destruierte Kontinuität der ursprünglichen Besiedlung sein. Infolge der Eingriffe in die sich ändernde Besiedlungsstruktur im 11.–13. Jh. machten nämlich die ursprünglichen Benennungen eine solch komplizierte Entwicklung durch, daß ihr alter slawischer Kern beinahe überhaupt nicht erkennbar ist (*Marsina*, 1984, S. 54).

Die Äußerung der Ergebnisse der grundsätzlichen Wandlungen im machtpolitischen, ethnischen, wirtschaftlichen und kulturellen Bereich im Karpatenbecken wird nach der nachfolgenden Konsolidierung der Verhältnisse ab der zweiten Hälfte des 10. Jh. mit dem einheitlichen Terminus Bijelobrdo-Kultur bezeichnet. Auch trotz der großen Aufmerksamkeit, die ihrem Studium gewidmet wurde, gehört auch weiterhin diese sog. Kultur zu den umstrittensten Äußerungen des Frühmittelalters. Die Ursache dieses Standes ist das Interesse der Forscher nur an einigen Aspekten ihrer Überbauerscheinungen. Die übrigen Elemente der Kultur selbst, besonders jedoch der umfangreiche und ungemein wichtige Komplex der Erscheinungen der Basis, konnte bisher nicht näher spezifiziert werden. Die Aufmerksamkeit war umgekehrt seit Forschungsbeginn auf das erstrangige Verfolgen der interethnischen Beziehungen gerichtet, wobei das Problem der Ethnizität der Träger der Kulturausprägungen seine dominante Position bis in die Gegenwart beibehielt (*Giesler*, 1981, S. 8–19). In letzter Zeit spitzte sich

seine Schärfe tendenziös mit dem Durchsetzen der These zu, nach welcher die sog. Bijelobrdo-Kultur in ihrem gesamten Verbreitungsgebiet, einbezogen auch die Randgebiete, nur mit dem magyarischen Ethnikum vereinbar ist (*Szöke*, 1959, S. 45; *Točík*, 1973, S. 355; *Bálint*, 1980, S. 184). Es handelt sich hier zumindest um einen unhistorischen Blick, mit welchem wenn auch bloß die Möglichkeit bestritten wird, daß die autochthone slowienische Bevölkerung Träger einer Kulturäußerung sein könnte. Infolge der so einseitig verstandenen Situation verlor sich im Verlauf einer Generation ein bedeutendes menschliches Potential der ursprünglichen Bevölkerung auf dem Teil des ehemaligen großmährischen Staatsgebietes. Es geht konkret um die Region der Südwestslowakei, des oberen Theißgebietes, des Bükk- und Matra-Gebirges. Eine analoge Situation repräsentiert das transdanubische Gebiet, wo sich nach der Ankunft der Angehörigen des altmagyarischen Ethnikums tendenziös Belege über Gräberfelder der autochthonen Bevölkerung verlieren, und es sind überhaupt keine gemeinsamen Gräberfelder dieses Ethnikums mit den Neuankömlingen bekannt. Die in solchem Sinne gelöste Situation widerspricht den logischen Voraussetzungen, die von Indizien ausgehen, die im Gebiet der Slowakei gewonnen wurden. Die Expertisen des osteoanthropologischen Materials widersprechen dieser Auslegung (*Nemeskéri – Harsányi*, 1959, S. 215; *Éry*, 1971, S. 124 f.; *Bakay*, 1971a, S. 81 f.; 1978, S. 200). Ein Musterbeispiel ist das Gräberfeld in Halimba (*Török*, 1962), das für eines der typischen Bijelobrdo-Gräberfelder gehalten wird. Über seine kulturell-ethnische Zugehörigkeit bestehen jedoch ernste und berechtigte Zweifel (*Turek*, 1963, S. 166; *Giesler*, 1981, S. 155).

Bei den Erwägungen über die ethnische Zugehörigkeit der Träger der Bijelobrdo-Kultur fußt man auf dem Gräberfeldmaterial. Seit Forschungsbeginn konzentrierte sich die Aufmerksamkeit der Forscher besonders auf die charakteristischen Formen des Schmucks und Trachtzubehörs. Einen wesentlichen Teil von ihnen bilden Exemplare aus außerkarpatischem Gebiet (*Szöke*, 1959, S. 32–47; *Dienes*, 1972, S. 20), jedoch ein Teil von ihnen hat seinen Ursprung im heimischen Milieu (*Giesler*, 1981, S. 155). Verhältnismäßig bald verloren sie sich jedoch samt den übrigen autochthonen Formen nach der vorangehenden quantitativen Abnahme im Verlauf des ersten Drittels des 10. Jh. In mäßigerer Form spielte sich ein ähnlicher Prozeß auch im Inventar der Bijelobrdo-Kultur an der Wende des 10.–11. Jh. ab, doch wird ihm kein tendenziöser ethnischer

Unterton zugeschrieben (*Rejholecová*, 1982, S. 205). Ein umstrittenes Problem bleiben weiterhin die S-förmigen Schläfenringe, die für eine der typischsten Äußerungen der Bijelobrdo-Kultur gehalten werden und genetisch mit dem neuangekommenen Ethnikum verknüpft sind (*Szöke*, 1962, S. 86, 88), und zwar auch ungeachtet dessen, daß ihr Vorkommen erst in spätere Zeit datiert wird. Zur Charakteristik dieses Zeitabschnittes gehört die beginnende Konsolidierung der inneren Verhältnisse im Karpatenbecken, auf dessen Territorium zu den S-förmigen Schläfenringen auch formal verwandte ältere Vorlagen zu finden sind (*Giesler*, 1981, S. 151; *Hanuliak – Zábojník*, 1982, S. 496). Wie die Ergebnisse unserer Analysen zeigten, kann bei der Lösung der ethnischen Zugehörigkeit der S-förmigen Schläfenringe weit nachweisbarer die Auswertung der Tragweise sein (Abb. 15) als das Verfolgen ihrer maximalen territorialen Verbreitung (*Kralovánszky*, 1959). Das auf diese Weise gewonnene Ergebnis kann nämlich, außer der Besiedlungsdichte und Intensität der Beliebtheit, durch den Vergleich des erfaßten Standes mit den ethnischen Verhältnissen im Karpatenbecken aus dem 11. Jh. verzerrt sein. In diesem Zeitabschnitt verlor sich restlos die Aussagefähigkeit der S-förmigen Schläfenringe in Fragen der Ethnizität gegenüber dem dritten und vierten Viertel des 10. Jh. Es bleibt daher fraglich, ob die S-förmigen Schläfenringe überhaupt ursprünglich die Eigenschaften eines ethnischen Indikators besaßen und ob es sich von den frühen Anfängen an nicht um ein überethnisches, vom Zeitgeschmack abhängiges Element handelte (vgl. *Halaga*, 1962, S. 244; *Kiss*, 1973, S. 338).

Wenn wir aus dem Bestattungsinventar die Bewaffnung aussondern, die auf den Bijelobrdo-Gräberfeldern im Milieu der Agrarsiedlungen sehr sporadisch vorkommt, weichen die Formen der übrigen Gegenstände aus dem Gebiet der Slowakei im Wesen nicht von den Formen des 9. bis ersten Drittel des 10. Jh. ab. Ihr Vorkommen im nachfolgenden chronologischen Teilabschnitt ist nur eine weitere Entwicklungsetappe, die genetisch mit der vorangehenden Entwicklung verknüpft ist. Die angeführten Anzeiger sind zugleich ein materielles Zeugnis über die religiösen Vorstellungen im Bestattungsritus, denen eine große Resistenz und erstrangige Bedeutung bei der Bestimmung der Ethnizität zugeschrieben wird (*Čajánková*, 1956, S. 290; *Kiss*, 1969, S. 178). Außer den markanten Äußerungen der gebräuchlichen Praktiken des Bestattungsritus, zu denen die Unterbringung von Teilen des Pferdes bzw. der Bestandteile der Reiter-

ausrüstung (*Bálint, 1976, S. 237*) und das Einschießen von Pfeilen in die Grubensohle und Grubenfüllung gehört (*Móra, 1932, S. 62*), welche zweifellos mit den Angehörigen der Altmagyaren zusammenhängen, finden wir in unserem Material keine weiteren Äußerungen, die von den vorher im autochthonen Milieu bekannten Äußerungen abweichen würden. Eine bemerkenswerte Übereinstimmung können wir auch im Benützen solcher Prinzipien von grundsätzlicher Bedeutung erfassen, nach welchen sich z. B. die Unterbringung des Gräberfeldes im Gelände, der Vorgang der Gräberanlegung, die Orientierung der Gräber und der Toten in ihnen richtete. Im Gebiet der Slowakei applizierte man sie in gleichem Maße während des 9. bis ersten Drittels des 10. Jh. wie auch auf den Bijelobrdo-Gräberfeldern. Andere Äußerungen, wie die Bettungsart der Unterarme und der Individuen selbst in außergewöhnliche Lagen, sind im zweiten und dritten Drittel des 10. Jh. ein Beleg der in vorangehender Zeit angebahnten Weiterentwicklung. Eine gewisse Unterschiedlichkeit können wir in den Tiefen und Kubaturen der Grabgruben erblicken. Ihre Wertanzeiger sind bei der autochthonen Bevölkerung und auf den Gräberfeldern mit kontinuierlicher Bestattung im Durchschnitt höher als bei dem neuangekommenen ethnischen Element.

Das Überwinden der tendenziösen Lösung der ethnischen Frage der Bijelobrdo-Kultur ist ein anschauliches Beispiel der schwierigen Lösung der Probleme der interethnischen Beziehungen in den Bedingungen des Frühmittelalters, wo sich infolge des engen Zusammenlebens der Anhauch ethnischer Spezifika in den materiellen Äußerungen verwischte. Beim gegenwärtigen Stand der applizierten Methoden und der Quellenbasis sind wir nicht imstande, diese Eigenständigkeiten in erforderlichem Maße zu differenzieren. Es hindern uns darin die ungenügend erhellten Schicksale der autochthonen materiellen Kultur in vielen Sphären der Äußerungen aus dem 10. Jh., ähnlich wie auch dieselben Aspekte beim altmagyarischen Ethnikum aus außerkarpatischem Gebiet zur Zeit der zweiten Hälfte des 9. Jh.

Aufgrund der angeführten Gedanken zu dieser Problematik der interethnischen Beziehungen muß notwendig erneut auf ihre große Bedeutung hingewiesen werden. Die Frage der Träger der Bijelobrdo-Kultur ist jedoch nur eine ihrer Teile. Es wäre daher ein weiterer taktischer Fehler, wenn sich unsere Aufmerksamkeit ohne solidere theoretisch-methodische Vorbereitung abermals nur auf dieses Teilproblem konzentrieren würde. In umgekehrtem

Falle gelangen wir mit größter Wahrscheinlichkeit zu demselben ausgangslosen Standpunkt, der aus der jüngeren Vergangenheit bekannt ist. Dabei wird ein beträchtliches wissenschaftliches Potential vergeblich, das mit einem effektiveren Beitrag zur Untersuchung der Formung slowienischer wirtschaftlicher, politischer und ideeller Strukturen als Basis für die Entstehung der feudalen slowakischen Nationalität verwertet werden könnte, welche weit mehr sind als ein überzeugender Beleg für die Widerlegung der Theorie über die destruierte Kontinuität der ursprünglichen slowienischen Besiedlung (*Pauliny, 1965, S. 203; Ratkoš, 1984, S. 17; Krajčovič, 1965, S. 234; Sedlák, 1985, S. 456 f.; Kučera, 1966, S. 62–66; Ruttkay – Slivka, 1985, S. 334–339*). Diese Erkenntnisse helfen uns, in Form von Traditionen die Phase des ethnogenetischen Prozesses der Angehörigen des slowienischen Ethnikums teilweise näher zu bringen, die in verborgener Form außer Reichweite unserer gegenwärtigen Erkenntnismöglichkeiten verlief.

Schlußfolgerungen

Mit der Beglaubigung der Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.–12. Jh. skizzieren wir ein Bild über den gegenwärtigen Stand und die Lösungsmöglichkeiten des ganzen Fragenkomplexes, den dieses Fundmilieu bietet. In einigen Fällen konnte nicht nur der Stand präzisiert und auf die Vor- und Nachteile der Lösung gewisser Probleme hingewiesen werden, sondern es gelang zugleich auch, eine Ausgangslösung anzudeuten. Nicht immer war der Wert ihres Beitrags aufschlußreich, ein andermal wurde die Standardsituation untraditionell interpretiert. Die Ergebnisse der Analysen erlaubten es jedoch, die gegebene Problematik auf die angedeutete Art zu lösen. Es erwies sich ebenfalls, daß eine größere Aussagefähigkeit und höhere Konkretisierung der Ergebnisse dort erreicht wurde, wo das gelöste Problem neben der umfangreichen Quellenbasis komplex mit einem breiten Spektrum von Einzelheiten verfolgt wurde.

Ein schwerwiegender Mangel der gegenwärtigen Forschungsetappe ist die beträchtliche Lückenhaftigkeit der Aussagefähigkeit der Quellen, weil sie erheblich die Vollständigkeit des erhaltenen Bildes unseres Wissens beeinträchtigt. Im Interesse der Beseitigung des Mangels ist es notwendig, unsere Arbeit sowohl im praktischen als auch im theoretischen Bereich zu verbessern. In der grundlegenden Geländeforschung könnte die notwendige Verbes-

serung des bisherigen Standes durch eine zielbewußte Auswahl der Fundstellen im breiteren geographischen Rahmen, durch Nachdruck auf Systematisierung und Komplexität in den Gräberfelderschließungen, durch präziseres Vermerken der breitesten Skala von Einzelheiten in den abgedeckten Befunden und durch eine zweckmäßige Dokumentation erlangt werden.

Auf dem Gebiet der theoretischen Forschung besteht die offensichtliche Notwendigkeit einer Hebung des Gesamtniveaus des methodischen, konzeptionellen und terminologischen Herantretens zur Lösung samt interdisziplinärer Zusammenarbeit in der analytischen und synthetischen Verarbeitungsstufe der Kenntnisse. Der materielle Charakter unserer Quellen aus den Gräberfeldern, der nur ein engeres Spektrum der Äußerungen zu widerspiegeln fähig ist, warnt uns vor zu großem Optimismus aus dem erreichten absoluten Wissensniveau im Lösen irgendeines der Problemkreise. Es ist daher nicht auszuschließen, daß auch trotz einer gründlichen

theoretisch-methodischen Vorbereitung das Endergebnis der Analysen den aufgewandten Mitteln nicht angemessen sein wird. Aus dieser Sicht ist es ebenfalls notwendig, weitere Wege zu suchen, um die aus der Unvollständigkeit und Einseitigkeit der Quellen hervorgehenden Probleme mittels Modellierens und neuer experimenteller Methoden wahrzunehmen. Das angedeutete methodische Herantreten erweiterte die qualitative Seite der Aussagefähigkeiten des Materials. Es ist höchst aktuell, daß uns Quellen dieser Art weiterhin nicht nur über die Sphäre der Vorstellungen im Überbaubereich informieren sollen, sondern in weit größerem Maße über das Niveau der wirtschaftlichen Entwicklung, der Kultur und Bildung wie auch über den staatsbildenden Prozeß, der im verfolgten chronologischen Abschnitt verlief. Auf diese Art könnte sich eine solide wissenschaftliche Basis zur Lösung einer solch schwerwiegenden Problematik bilden, wie es die Frage des Formungsprozesses der slowakischen feudalen Nationalität ist.

Übersetzt von B. Nieburová

Begutachter Dr. phil. Alexander Ruttkay, Dr.Sc.

Literatur

- AMBROS, C.: Zvieracie prílohy na pohrebiskách 7.–8. stor. na Slovensku. In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.–13. storočí. Nitra 1979, S. 165–170.
- AŠENKO, L. M. – PUCHOVSKIJ, N. V.: Spoločenské vedomie a jeho štruktúra. Bratislava 1973.
- Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava 1980.
- BACH, H. – DUŠEK, S.: Slaven in Thüringen. Weimar 1971.
- BAKAY, K.: Gräberfelder aus den 10.–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz I. In: Honfoglalás kori és kora Árpád kori tanulmányok Fejér megyéből. Székesfehérvár 1971a, S. 43–88.
- BAKAY, K.: Gräberfelder aus den 10.–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz II. In: Honfoglalás kori és kora Árpád kori tanulmányok Fejér megyéből. Székesfehérvár 1971b, S. 57–84.
- BAKAY, K.: A X–XI. századi magyar köznép temetkezési rendjének egyik változata. In: Somogyi Műz. Közlem. Kaposvár 1975, S. 23–47.
- BAKAY, K.: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. Szentendre 1978.
- BÁLINT, Cs.: A magyarság és un. Bielo-Brdoi kultúra. In: Cumania. 4. Archeologia. Kecskemét 1976, S. 225–254.
- BÁLINT, Cs.: Vengry i. t. n. belobrdskaja kultura. In: Acta Archaeol. Carpathica. 19. Kraków 1979, S. 97–147.
- BÁLINT, Cs.: Dél Magyarország a X. században. In: Mitt. Archaeol. Instit. 8/9. Budapest 1980, S. 179–187.
- BARTHA, A.: A X–XI. századi magyar társadalom. Budapest 1968.
- BARTOŇKOVÁ, D. – HAVLÍK, L. – MASAŘÍK, Z. – VEČERKA, R.: Magnae Moraviae Fontes Historici I. Brno 1966.
- BEDNÁRIK, R.: Príspevok k pohrebným zvykom slovenského Judu. In: Národop. Sbor. 1. Turčiansky sv. Martin 1939, S. 54–94.
- BEDNÁRIK, R.: Príspevok o náboženských prežitkoch na Slovensku. Bratislava 1955.
- BEDNÁRIK, R.: Cintoriny na Slovensku. Bratislava 1972.
- BERANOVÁ, M.: Zemědělská výroba v 11.–14. století na území Československa. Praha 1975.
- BERANOVÁ, M.: K problematice třídní společnosti v Čechách. In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.–13. storočí. Nitra 1979, S. 10–24.
- BIALEKOVÁ, D.: Výskum slovanského pohrebiska v Závade. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974. Nitra 1975, S. 26 f.
- BIALEKOVÁ, D.: Výskum slovanského pohrebiska v Závade. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. Nitra 1977a, S. 62–64.
- BIALEKOVÁ, D.: Spuren von slawischen Fundplätzen in Pobedim. Slov. Archeol., 25, 1977b, S. 103–158.

- BIALEKOVA, D.: Náčrt demografického obrazu v Pobedime v 6.–12. storočí. In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa. Nitra 1979a, S. 60–65.
- BIALEKOVÁ, D.: Zur Datierungsfrage archäologischer Quellen aus der ersten Hälfte des 9. Jh. bei den Slawen nördlich der Donau. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. Tome I. Bratislava 1979b, S. 93–103.
- BIALEKOVÁ, D.: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Slovanské obdobie. Slov. Archeol., 28, 1980a, 28, S. 213–228.
- BIALEKOVÁ, D.: Odraz francúzskych vplyvov v kultúre Slovanov. (K otázke datovania blatnicko-mikulčického horizontu.) In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie – Sofia. Nitra 1980b, S. 27–35.
- BIALEKOVÁ, D.: Slovanské sídliská v Bojniciach. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV 19. Nitra 1981, S. 15–35.
- BIALEKOVÁ, D.: Slovanské pohrebisko v Závade. Slov. Archeol., 30, 1982, S. 123–157.
- BORKOVSKÝ, I.: Staročeské pohřebiště poblíž pražského hradu. In: Hist. slov. 5. Bratislava 1947, S. 145–152.
- BORKOVSKÝ, I.: Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze. In: Slavia Antiqua. 1. Warszawa-Poznań 1948, S. 460–483.
- BORKOVSKÝ, I.: Železné nože ve slovanských hrobech. In: Slavia Antiqua. 5. Warszawa-Poznań 1954, S. 358–367.
- BORKOVSKÝ, I.: K výkladu nožů na slovanských pohřebištích. Archeol. Rozhl., 9, 1957, S. 553–560.
- BORKOVSKÝ, I.: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě. Praha 1975.
- BUDENZ, J.: Bálvány és fajfa. Ethnographica, 7, 1897, S. 72–148.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Prvé staroslovanské radové pohrebištia v Turci a Liptove. Turčiansky sv. Martin 1944.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1955.
- CABALSKA, M.: Aus den Studien über die Religion der heidnischen Slawen. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. Tome I. Bratislava 1979, S. 125–140.
- CIBULKA, J.: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu. Praha 1958.
- ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, M.: La nécropole slave de Breštović. In: Archaeol. iug. 2. Beograd 1956, S. 131–137.
- ČAJÁNKOVÁ, E.: Pohrebné zvyklosťové Horehronia. Slov. Národop., 4, 1956, S. 290–303.
- ČAPLOVIČ, P.: Slovanské pohrebiště v Nitre pod Zoborom. Slov. Archeol., 2, 1954, S. 5–50.
- ČAPLOVIČ, D.: Vývoj stredovekého osídlenia v 11.–12. storočí v južnej časti Zemplína. In: Nové obzory. 25. Košice 1983, S. 111–140.
- ČEREPIN, L. V.: Voprosy formirovaniya russkoj narodnosti i naciji. Moskva 1958.
- ČILINSKÁ, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- DEKAN, J.: Veľká Morava. Doba a umenie. Bratislava 1976.
- Der große Brockhaus. Bd. 7. Leipzig 1930.
- Der große Brockhaus. Bd. 8. Leipzig 1931.
- DIENES, I.: A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.
- DIÓSZEGI, V.: A pogány magyarok hitvilága. Budapest 1967.
- DORNÍČ, S.: Náboženstvo a veda o psychike človeka. In: Spoločenské vedy a náboženstvo. Bratislava 1961.
- DOSTÁL, B.: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
- DOSTÁL, B.: Břeclav-Pohansko IV. Brno 1975.
- DOSTÁL, B.: Typy pohřebišť 9.–10. století na Moravě a jejich vztah k jednotlivým typům sídlišť. In: Sbor. prací Fil. Fak. brněn. Univ. E-25. Brno 1980, S. 290–293.
- DOSTÁL, B.: Drobňá pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. In: Sbor. Prací Filos. Fak. brněn. Univ. E-27. Brno 1982, S. 135–198.
- DUŠEK, M.: Kostrové pohrebiště z X. a XI. storočia v Chotine na Slovensku. Slov. Archeol., 3, 1955, S. 244–259.
- DUŠEK, M.: Kostrové pohrebisko vo Sv. Petri II. Archeol. Rozhl., 12, 1960, S. 370–372.
- DUŠEK, M.: Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri II. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 14. Nitra 1964, S. 197–218.
- EISNER, J.: Pohřebiště z doby velkomoravské v Děvíně. In: Histor. slov. 1/2. Bratislava 1940–1941, S. 300–302.
- EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava 1952.
- EISNER, J.: Rukověť slovanské archeologie. Praha 1966.
- ÉRY, K. K.: Reconstruction of Tenth Century Population of Sárgogárd on Basis of Archaeological and Anthropological Data. In: Alba Regia. 8–9. Székesfehérvár 1971, S. 93–147.
- FEHÉR, G.: Remarques sur l'appréciation archéologique du cimetière de Képuszta. Acta Archaeol. Acad. Sci. hung., 6, 1955, S. 317–320.
- FIALA, Z.: Přemyslovské Čechy. Stát a společnost v letech 995–1310. Praha 1975.
- FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.
- FILOVÁ, B.: Spoločenský život a rodinný život. In: Slovensko. Lud 3/II. Bratislava 1975, S. 947–983.
- Filosofický slovník. Praha 1976.
- FISCHER, A.: Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego. Łwów 1921.
- FRIESINGER, H.: Frühmittelalterliche Körpergräber in Tulln. In: Archaeol. austr. 50. Wien 1971, S. 197–262.
- FRIESINGER, H.: Bodenfunde des 9. und 10. Jahrhunderts aus der Grafschaft zwischen Wienerwald und Enns. In: Mitt. Prähist.-Komm. Österr. Akad. Wiss. 15/16. Wien 1971–1974, S. 43–118.
- FRIESINGER, H.: Frühmittelalterliche Körpergräber aus Pottenbrunn. In: Archaeol. austr. 51. Wien 1972a, S. 113–189.
- FRIESINGER, H.: Waffenfunde des neunten und zehnten Jahrhunderts aus Niederösterreich. In: Archaeol. austr. 52. Wien 1972b, S. 43–54.
- FRIESINGER, H.: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Pitten-Kreuzackergasse. In: Mitt. Prähist.-Komm. Österr. Akad. Wiss. 17–18. Wien 1975–1977, S. 49–174.
- GASSOWSKI, J.: O roli cmentarzyków jako źródeł do badania struktury społecznej ludności. Archeol. Polski, 1, 1957, S. 19–32.
- GEARY, P. J.: Zur Problematik der Interpretation archäologischer Quellen für die Geistes- und Religionsgeschichte. In: Archaeol. austr. 64, Wien 1980, S. 111–118.
- GIESLER, J.: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Prähistor. Z., 56, 1981, S. 3–167.
- GODŁOWSKI, K.: Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły. In: Bibl. archeol. 13. Warszawa-Wrocław 1960.
- GRAUS, F.: O poměru mezi archeologií a historií. K výskytu nožů na slovanských pohřebištích. Archeol. Rozhl., 9, 1957, S. 535–552.
- GRAUS, F.: Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura. In: Konferencia o Velkej Morave a byzantskej misii. Nitra 1963, S. 5–74.

- GYŐRFFY, Gy.: Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts. In: Stud. hist. Acad. Sci. hung. Budapest 1960.
- HAJNALOVÁ, E.: Nálezy rastlín na pohrebiskách v pravekom a včasnostredovekom období na Slovensku a ich úloha v pohrebnom rite. Archeol. Rozhl., 30, 1978, S. 123–132.
- HALAGA, O. R.: K otázke vzniku slovenskej národnosti. Hist. Čas., 10, 1962, S. 238–262.
- HAMPEL, J.: Altertümern des frühen Mittelalters in Ungarn. 1. Braunschweig 1905.
- HANULIAK, M.: Výskum pohrebiska v Bešeňove v roku 1975. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. Nitra 1977, S. 117–119.
- HANULIAK, M.: Hroby pod náhrobňmi kameňmi v 11.–14. storočí. Slov. Archeol., 27, 1979, S. 167–183.
- HANULIAK, M.: K problematike včasnostredovekých cintorií s hrobmi pod náhrobňmi kameňmi. In: Medzinárodný kongres slovanskej archeológie – Sofia. Nitra 1980, S. 47–52.
- HANULIAK, M.: Problematik der Gräberorientierung vom Gesichtspunkt der Aussagefähigkeit. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnica im 6.–10. Jahrhundert. Nitra 1984, S. 109–119.
- HANULIAK, M. – ZÁBOJNÍK, J.: Pohrebisko zo 7.–8. storočia v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. Archeol. Rozhl., 34, 1982, S. 492–502.
- HAVLÍK, L.: Velká Morava a středoevropskí Slované. Praha 1964.
- HAVLÍK, L.: O politických osudech a zahraničních vztazích státu a říše Moravanů. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava 1965, S. 104–138.
- HAVLÍK, L.: Morava v 9.–10. století. Praha 1978.
- HERRMANN, J.: Methodische Probleme der sozialökonomischen Analyse auf der Grundlage archäologischer Quellen. In: Moderne Probleme der Archäologie. Berlin 1975, S. 29–34.
- HOLOTÍK, L.: Úloha revolučných tradícii na Slovensku pri formovaní socialistického vedomia. Hist. Čas., 24, 1976, S. 325–333.
- HORVÁTHOVÁ, E.: Zvykoslovie a povery. In: Slovensko. Lud. 3/II. Bratislava 1975, S. 985–1030.
- HORVÁTHOVÁ, E.: Stellung und Bedeutung der Zeremonien im Leben der sozialistischen Gesellschaft und des Menschen. In: Ethnologia Slavica 10–11. Bratislava 1980, S. 133–142.
- HRDLIČKA, L. – FROLÍK, J.: K problému závislosti velikosti hrobu na bohatosti jeho výbavy ve střední době hradištní. In: Sbor. Českoslov. Společ. archeol. pri ČSAV. Brno 1961, S. 24–28.
- HRUBEC, I.: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Povlkomoravské obdobie a stredovek. Slov. Archeol., 28, 1980, S. 229–237.
- HRUBÝ, V.: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha 1955.
- HRUBÝ, V.: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha 1965.
- HRUBÝ, V.: Das Bestattungsbrauchtum in Großmähren. In: Großmähren und die christliche Mission bei den Slawen. Wien 1966, S. 39–44.
- CHALIKOVÁ, E. A. – CHALIKOV, A. H.: Altungarn an der Kama und im Ural. Das Gräberfeld von Bolschie Tigani. Budapest 1981.
- CHOCHOL, J.: Antropologie staroslovanské skupiny z Lahovie. Památ. archeol., 64, 1973, S. 393–457.
- CHORVÁTHOVÁ, L.: Pohrebné zvykoslovie v Bošáckej doline. (Diplomarbeit.) Bratislava 1974. Philosophische Fakultät UK,
- CHORVÁTHOVÁ, L.: Pohreb. In: Národopisný atlas Slovenska. (Manuskript.) Bratislava 1981, S. 1–21.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské pohrebisko z 9. stor. vo Veľkom Grobe. Slov. Archeol., 5, 1957, S. 174–239.
- CHROPOVSKÝ, B.: Radové pohrebisko v Abraháme. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 6. Nitra 1961, S. 291 f.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské pohrebisko v Nitre-Lupke. Slov. Archeol., 10, 1962, S. 175–240.
- CHROPOVSKÝ, B.: Die großmährische Periode in der Slowakei. In: Das Großmährische Reich. Praha 1966, S. 59–83.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava 1970.
- CHROPOVSKÝ, B.: Vývoj a stav archeologického výskumu doby veľkomoravskej. Slov. Archeol., 19, 1971, S. 581–597.
- CHROPOVSKÝ, B.: Príspevok k problematike cirkevnéj architektúry na Slovensku. In: Monumentorum tutela. 8. Bratislava 1972, S. 173–199.
- CHROPOVSKÝ, B.: Krása slovenskeho šperku. Bratislava 1978a.
- CHROPOVSKÝ, B.: Pohrebisko z 9.–10. stor. v Nitre pod Zoborom. Slov. Archeol., 26, 1978b, S. 99–122.
- CHROPOVSKÝ, B.: K etnogenéze Slovákov. Hist. Čas., 30, 1982, S. 19–27.
- JAKAB, J. – RUTTKAY, A. – STLOUKAL, M.: Prikostolné pohrebisko veľkomoravského veľmožského dvorca v Dučovom. Čas. Nár. Mus. v Praze, 148, 1979, S. 119–140.
- JAŽDZEWSKI, K.: Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiersku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949. In: Mater. wczesnośredniowieczne. 1. Warszawa 1949, S. 91–191.
- JUNKOVÁ, J.: Nemoc a smrt u starých Slovanů. In: Vznik a počátky Slovanů 1. Praha 1956, S. 180–196.
- KALOUSEK, F.: Bewaffnung und Heereswesen im Großmährischen Reich. In: Großmähren und christliche Mission bei den Slawen. Wien 1966, S. 85–92.
- KEILING, H.: Zur Bedeutung der Ergebnisse von Leichenbrandbestimmungen für die Auswertung von mecklenburgischen Urnenfriedhöfen durch Archäologen. In: Archäologie als Geschichtswissenschaft. Berlin 1977, S. 187–211.
- KISS, A.: Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts. In: A Móra Ferenc Múz. Évk. 2. Szeged 1969, S. 175–182.
- KISS, A.: Zur Frage der Bjelo Brdo Kultur. Acta Archaeol. Acad. Sci. hung., 25, 1973, S. 327–340.
- KISS, A.: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Budapest 1983.
- KLANICA, Z.: Velkomoravský gombík. Archeol. Rozhl., 22, 1970, S. 421–445.
- KLANICA, Z.: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha–Bratislava 1985, S. 107–139.
- KOLNÍK, T.: Včasnostredoveké pohrebisko v Abraháme, okr. Trnava. Antropologie raněstředověkého pohřebiště v Abrahámu. In: Sbor. Nár. Mus. v Praze 27. Praha 1971, S. 58–66.
- KOLNÍKOVÁ, E.: Obolus mŕtvych vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku. Slov. Archeol., 15, 1967, S. 189–245.
- KONEČNÝ, L.: Poznámka ke kultovněrituálnímu významu dvorce na Pohansku. In: Slované v 6.–10. století. Brno 1978, S. 131–141.
- KOVÁCS, L.: Die Waffen der landnehmenden Ungarn. Säbel, Kampfstände, Lanzen. In: Mitt. Archaeol. Inst. 10/11. Budapest 1982, S. 243–255.
- KOVRIG, I.: Das awarezeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest 1963.
- KRAJČOVIČ, R.: Z historické typológie služobníckych názvov

- v Podunajsku. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava 1965.
- KRALOVÁNSKÝ, A.: Beiträge zur Frage der Ausgestaltung, Chronologie und der ethnischen Bestimmung des sog. Schläfenringes mit S-Ende. In: Stud. Slavica 5. Budapest 1959, S. 327–361.
- KRALOVÁNSKÝ, A.: The Paleosociographical Reconstruction of the eleventh century Population of Képuszte. In: Janus Pannonius Múz. Évk. 13. Pécs 1968, S. 75–116.
- KRASKOVSKÁ, L.: Archeologický výskum v Bešeňove (okr. Šurany) r. 1949. In: Sbor. Muz. slov. Spoloč. 43–45. Turčiansky sv. Martin 1949–1951, S. 76–92.
- KRASKOVSKÁ, L.: Príspevok k pohrebným zvykom starých Slovanov. In: Hist. Sbor. 8. Bratislava 1950, S. 43–49.
- KRASKOVSKÁ, L.: Staroslovanské pohrebište v Máste. Slov. Archeol., 2, 1954, S. 144–152.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské pohrebište v Bratislave-Karlovej Vsi. Slov. Archeol., 3, 1955, S. 235–243.
- KRASKOVSKÁ, L.: Výskum pohrebiska v Bešeňove v roku 1950. Slov. Archeol., 6, 1958, S. 419–447.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské pohrebisko v Devine (Staré vinohrady). Slov. Archeol., 11, 1963, S. 391–406.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 59. História 5. Bratislava 1965, S. 19–49.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské sídlisko pri Devinskom Jazere. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 60. História 6. Bratislava 1966a, S. 73–93.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské pohrebisko v Blatnom. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 60. História 6. Bratislava 1966b, S. 95–116.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské sídlisko v Kopčanoch. In: Zbor. Slovenského národného múzea 63. História 9. Bratislava 1969, S. 53–72.
- KRASKOVSKÁ, L. – PAULÍK, J.: Veľkomoravské pohrebisko v Tvrdošovciach. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 72. História 18. Bratislava 1978, S. 83–119.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z.: K otázce vampyrismu na slovanských pohrebištích. Památ. archeol., 51, 1961, S. 544–548.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z.: Zvláštnosti ritu na slovanských pohrebištích v Čechách. In: Vznik a počiatky Slovanů 5. Praha 1964, S. 177–212.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z.: Der Ritus slawischer Skelettfriedhöfe der mittleren und jüngeren Burgwallzeit in Böhmen. Památ. archeol., 57, 1966, S. 277–325.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z.: Počiatky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů. Památ. archeol., 62, 1971, S. 406–439.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z.: Chronologie pohrebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách. Památ. archeol., 65, 1974, S. 34–110.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z.: Některé problémy rozvrstvení společnosti podle archeologie. In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.–13. století. Nitra 1979, S. 29–39.
- KUČERA, M.: Desatiná a stotiná organizácia obyvateľstva na Slovensku. In: Hist. Štúd. 11. Bratislava 1966, S. 57–76.
- KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava 1974.
- KUČERA, M.: O historickom povedomí Slovákov v stredoveku. Hist. Čas., 25, 1977, S. 217–238.
- KVASSAY, J.: Keramikbeigaben in Gräbern des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: Interaktionen der mittel-europäischen Slawen und anderen Ethnica im 6.–10. Jahrhundert. Nitra 1984, S. 173–178.
- KYTLICOVÁ, O.: Slovanské pohrebiště v Brandisku. Památ. archeol., 59, 1968, S. 193–245.
- LÁSZLÓ, Gy.: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.
- LIPTÁKOVÁ, Z.: Slovanské pohrebisko z X.–XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou. Slov. Archeol., 11, 1963, Nr. 1, S. 223–236.
- LUDIKOVSKÝ, K. – SNÁŠIL, R.: Mladohradištní pohrebiště ve Velkých Hostěrádkách. Praha 1974.
- MANSIKA, V. J.: Die Religion der Ostslawen. Helsinki 1922.
- MAREŠOVÁ, K.: Výzkum dolního Poolšaví pro vznik a rozvoj Velké Moravy. (Kandidatdissertation.) Brno 1977. – Archäologisches Institut der ČSAW.
- MAREŠOVÁ, K.: Obsah a objem keramiky ze slovanského pohrebiště v Uherském Hradišti-Sadech. Čas. Morav. Mus., 65, 1980, S. 33–41.
- MAREŠOVÁ, K.: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohrebiště na Horních Kotvicích. Brno 1983.
- MARJANOVIĆ–VUJOVIĆ, G.: Trnjane. Srpska nekropola (kraj XI.-početka XII. veka). Beograd 1984.
- MARSINA, R. (Rez.): O počte a hustote obyvateľstva v Uhorsku do počiatku 14. stor. Hist. Čas., 9, 1961, S. 617–632.
- MARSINA, R.: Osídlenie Slovenska od 11. do polovice 13. storočia. Slovenský fud po páde Veľkej Moravy. In: Hist. Štúd. 27/2. Bratislava 1984, S. 39–57.
- MARX, K. – ENGELS, F.: O náboženstve. Bratislava 1962.
- MARX, K. – ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch I. Bratislava 1977.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.: Veľkomoravské kostrové pohrebiště ve Velkých Bíloviciach. (K problematike venkovských pohrebiší 9.–10. století na Moravě.) Praha 1985.
- MESTERHÁZY, K.: Honfoglalás kori kerámikák keleti kapcsolatai. In: Folia archaeol. 26. Budapest 1975, S. 99–115.
- MESTERHÁZY, K.: Die landnehmenden ungarischen Stämme. Acta Archaeol. Acad. Sci. hung., 30, 1978, S. 313–347.
- MESTERHÁZY, K.: Beziehung der Mythologie zur Gesellschaftsordnung bei den Ungarn zur Zeit der Landnahme. In: Alba Regia. 17. Székesfehérvár 1979, S. 75–80.
- MIŚKIEWICZ, M.: Wczesnośredniowieczny obrzadek pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach skieletowych. In: Mater. wczesnośredniowieczne. 6. Warszawa 1969, S. 241–297.
- MÓRA, F.: Néprajzi vonatkozások Szeged-vidéki népvándorláskori és korai leletekben. Szegedi városi Múz., 2, 1932, S. 59–68.
- MORAWSKI, W. – ZAITZ, E.: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko skieletowe w Krakowie Zakrzówku. In: Mater. archeol. 17. Kraków 1977, S. 53–152.
- NEMESKÉRI, J. – HARSÁNYI, L.: Die Bedeutung paläopathologischer Untersuchungen für die historische Anthropologie. Homo, 10, 1959, S. 203–226.
- NÉMEJCOVÁ–PAVUKOVÁ, V.: Belobrdske pohrebisko v Rovinke, okres Bratislava-vidiek. Archeol. Rozhl., 14, 1962, S. 657–681.
- NEVIZÁNSKY, G.: K problematike staromadarských pamiatok na Slovensku. (Diplomarbeit.) Bratislava 1973. – Philosophische Fakultät UK.
- NEVIZÁNSKY, G.: Záchranný výskum pohrebiska z 10. stor. v Bešeňove. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974. Nitra 1975, S. 68f.
- NEVIZÁNSKY, G.: Výskum pohrebiska v Bešeňove v roku 1976. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. Nitra 1977, S. 197f.
- NEVIZÁNSKY, G.: Náboženské predstavy starých Maďarov v čase ich príchodu do novej vlasti. In: Historické korene vzniku

- náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej. Nitra 1979a, S. 154–158.
- NEVIZÁNSKY, G.: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove. *Slov. Archeol.*, 27, 1979b, S. 375–400.
- NIEDERLE, L.: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanov. I/1. Praha 1911.
- NIEDERLE, L.: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanov. II/1. Praha 1916.
- NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E.: Krátky přehled českého mincovnictví a tabulky cen a mezd. Opava 1964.
- NOSÁĽOVÁ, V.: Odievanie. In: Slovensko. Ľud 3/II. Bratislava 1975, S. 861–896.
- NOVOTNÝ, B.: Slovanské radové pohrebisko v Šarovciach, okr. Levice. In: Zbor. Filoz. Fak. Univ. Komensk. Musaica 15. Bratislava 1964, S. 65–80.
- PASTOR, J.: Belobrdske pohrebište v Somotore. *Slov. Archeol.*, 3, 1955, S. 276–285.
- PASTOR, J.: Pamiatky z ranofeudálneho obdobia. *Múzeum*, 2, 1957, S. 227–234.
- PASTOR, J.: Zpráva o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Košiciach roku 1958. *Múzeum*, 4, 1959, S. 418–420.
- PATAY, P.: Adatok a nôgradi dombvidék X–XI. századi településtörténetéhez. *Archaeol. Ért.*, 84, 1957, S. 58–66.
- PAULINY, E.: Západoslovenské výpožičky v staromadarskej lexike. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava 1965, S. 190–203.
- PLETERSKI, A.: Časovna izpovednosť plastovitosti staroslovenskego grobišta Sedlo na Blejskom gradu. In: *Arheol. Vest.* 33. Ljubljana 1982, S. 134–147.
- POLÁK, V.: Slovanské náboženství. In: *Vznik a počiatky Slovanov*. I. Praha 1956, S. 119–132.
- POULÍK, J.: Staroslovenská Morava. Praha 1948.
- POULÍK, J.: Archeologické objevy na Veľkej Moravě. In: Konferencia o Veľkej Morave a byzantskej misii. Nitra 1963, S. 75–101.
- POULÍK, J.: Pevnost v lužním lese. Praha 1967.
- POULÍK, J.: The Origin in Christianity in Slavonic Countries North of the Middle Danube Basin. *World Archaeol.*, 10, 1978, N. 2, S. 158–171.
- Pravécké dějiny Čech. Praha 1978.
- RADOMĚRSKÝ, P.: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě. In: *Sbor. Nár. Mus. v Praze IX/A*, 2. Praha 1955, S. 3–81.
- RAJEWSKI, A. Z.: Wielkopolskie cmentarzyska rzadowe okresu wczesnodziejowiego. In: *Przegl. archeol.* 6. Poznań 1937, S. 28–85.
- RATKOŠ, P.: Východné oblasti Veľkej Moravy a starí Maďari. In: Konferencia o Veľkej Morave a byzantskej misii. Nitra 1963, S. 103–116.
- RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava 1964.
- RATKOŠ, P.: Podmanenie Slovenska Madarmi. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava 1965, S. 141–176.
- RATKOŠ, P.: O služobníckych miestnych názvoch v Dunajskej kotline. *Hist. Čas.*, 19, 1971, S. 385–395.
- RATKOŠ, P.: Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. storočia. *Hist. Čas.*, 20, 1972, S. 19–63.
- RATKOŠ, P.: Kontinuita slovenského osídlenia v 9.–11. storočí. Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. In: *Hist. Štud.* 26/2. Bratislava 1984, S. 13–36.
- REINECKE, P.: Reihengräber und Friedhöfe der Kirchen. *Germania*, 9, 1925, S. 103–107.
- REJHOLCOVÁ, M.: Pohrebisko z 10.–12. storočia v Nových Zámkoch. *Slov. Archeol.*, 23, 1974, S. 435–460.
- REJHOLCOVÁ, M.: Pohrebisko z 10.–11. storočia v Hurbanove-Bohatej. *Slov. Archeol.*, 24, 1976, S. 191–230.
- REJHOLCOVÁ, M.: Pohrebisko z 10. storočia v Zemnom. *Slov. Archeol.*, 27, 1979, S. 405–432.
- REJHOLCOVÁ, M.: K problematike severnej hranice výskytu tzv. belobrdských pohrebísk. *Slov. Archeol.*, 30, 1982, S. 199–208.
- RUTTKAY, A.: Zbrane na Slovensku v 9.–prvej polovici 14. stor. (Kandidatdissertation.) Nitra 1974. – Archäologisches Institut der SAW.
- RUTTKAY, A.: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II. *Slov. Archeol.*, 24, 1976, S. 245–396.
- RUTTKAY, A.: Umenie kované v zbraniach. Bratislava 1978a.
- RUTTKAY, A.: Vypovedacia schopnosť archeologickej premenov k problematike feudalizmu. In: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Nitra 1978b, S. 267–280.
- RUTTKAY, A.: Ducové, okres Trnava. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978c, S. 63–72.
- RUTTKAY, A.: Zur Aussagefähigkeit frühmittelalterlicher Waffenfunde als Phänomen der sozial-ökonomischen Entwicklung. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave. I. Bratislava 1979, S. 677–687.
- RUTTKAY, A.: Vojenstvo Veľkej Moravy. In: Medzinárodný kongres slovanskej archeológie – Sofia. Nitra 1980, S. 131–144.
- RUTTKAY, A.: The Organisation of Troops, Warfare and Arms in the Period of the Great Moravian State. *Slov. Archeol.*, 30, 1982, S. 165–193.
- RUTTKAY, A.: Najnovšie príspevky archeologickej bádania k poznaniu dejín územia Slovenska v 9.–11. storočí. Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. In: Hist. Štud. 27/2. Bratislava 1984, S. 83–90.
- RUTTKAY, A.: Štruktúra osídlenia a dejiny územia Slovenska vo včasnom stredoveku. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 21. Nitra 1985, S. 5–23.
- RUTTKAY, A. – ČELKO, E.: Moravany nad Váhom-Ducové pri Piešťanoch. Chránená archeologickej lokalita Kostolec. Piešťany 1984.
- RUTTKAY, A. – SLIVKA, M.: Cirkevné inštitúcie a ich úloha v súdliškovom a hospodárskom vývoji Slovenska. In: *Archaeol. historica*, 10. Brno 1985, S. 333–355.
- SKUTIL, J.: Drobné príspěvky k poznaniu staroslovenskej kultury. In: *Sbor. velehradský*. 10. Velehrad 1939, S. 26–36. Slovník vedeckého ateizmu. Bratislava 1983.
- SÓS, Á. Cs.: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München 1973.
- Spoločenské vedomie. Dialektický a historický materializmus. Bratislava 1973.
- SEDLÁK, V.: Interferencia materiálnej kultúry na Slovensku. In: *Archaeol. historica*. 10. Brno 1985, S. 455–458.
- STANISLAV, J.: Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši. Bratislava 1945.
- STEUER, H.: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen Mitteleuropas. In: *Geschichtswissenschaft und Archäologie*. Siegmaringen 1979, S. 595–633.
- STEUER, H.: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Göttingen 1982.
- STLOUKAL, M.: Rozdíly ve výbavě mužských a ženských slovanských hrobů. *Archeologické rozhledy*, 16, 1964, S. 101–117.

- SZABÓ, J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. In: Az Egri műz. Évk. XIV. Eger 1976, S. 17–79.
- SZABÓ, J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. In: Az Egri Műz. Évk. XVI–XVII. Eger 1979, S. 45–124.
- SZÓKE, B.: Az avarkori temetők nomád kerámiája. Archaeol. Ért., 84, 1957, S. 53–57.
- SZÓKE, B.: A Bjelobrdói kultúráról. Archaeol. Ért., 86, 1959, S. 32–47.
- SZÓKE, B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti tanulmányok I. Budapest 1962.
- SZÓKE, B. M. – VÁNDOR, L.: Das Gräberfeld von Puszta-szentlászló aus dem 11. Jahrhundert. In: Mitt. Archaeol. Inst. 6. Budapest 1977, S. 99–106.
- SZUČS, J.: „Národnosť“ a „národné“ povedomie v stredoveku. K vytváraniu jednotnej terminológie. Hist. Čas., 19, 1971, S. 495–546.
- ŠALKOVSKÝ, P.: Štruktúry a formy osídlenia Slovenska v 6.–9. storočí ako sociálno-ekonomickej javy. (Kandidatendissertation.) Nitra 1983. Archäologisches Institut der SAW.
- ŠIKULOVÁ, V.: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní. In: Pravěk východní Moravy. I. Gottwaldov 1959, S. 88–162.
- SOLLE, M.: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha 1966.
- ŠPAČEK, L.: Slovanské pohřebiště s projevy vampyrismu z Čelákovic. In: Sbor. Nár. Mus. v Praze 40. Praha 1971, S. 190–215.
- STĚPÁNEK, M.: Opevněná sídliště 8.–12. století ve střední Evropě. Praha 1965.
- TETTAMANTI, S.: Temetkezési szokások a Kárpát-medencében a X–XI. században. In: Előmunkálatok a magyarországi néprajzához 10. Budapest 1982, S. 86–93.
- TIBENSKÝ, J.: Problémy výskumu vzniku a vývoja slovenskej feudálnej národnosti. Hist. Čas., 19, 1961, S. 397–419.
- TOČÍK, A.: Radové pohrebisko devínskeho typu z XI. storočia v Mlynárciach pri Nitre. Slov. Archeol., 8, 1960, S. 269–284.
- TOČÍK, A.: Keramika so značkami na dne zo slovansko-avar-ských pohrebisk na juhozápadnom Slovensku. Památ. archeol., 53, 1962, S. 347–380.
- TOČÍK, A.: Altmagyarsche Gräberfelder in der Südwestslawikai. Bratislava 1968.
- TOČÍK, A.: Pohrebný ritus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove. Slov. Archeol., 18, 1970, S. 29–55.
- TOČÍK, A.: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslawikai. Slovenská archeológia, 19, 1971, S. 135–276.
- TOČÍK, A.: Zur Frage der slawisch-ungarischen Kontakte an der mittleren Donau im 10. und 11. Jahrhundert. In: Internationa-ler Kongreß für Slawische Archäologie II. Berlin 1973, S. 35–356.
- TOČÍK, A. – PAULÍK, J.: Mohyla z mladší doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storočia v Čápore. Slov. Archeol., 27, 1979, S. 87–120.
- TÖRÖK, Gy.: Halimba-Cseres X–XI. sz. temetője. In: Folia Archaeol. 22. Budapest 1954, S. 95–105.
- TÖRÖK, Gy.: Die Bewohner von Halimba-Cseres nach der Landnahme. Dresden 1959.
- TÖRÖK, Gy.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Budapest 1962.
- TUREK, R. (Rez.): Török, Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Budapest 1962, 170 S., 100 Taf., 36 Abb., 4 Beil. In: Památ. archeol., 54, 1963, S. 164–166.
- VÁCLAVÍK, A.: Výroční obyčeje v lidovém umění. Praha 1959.
- VALLAŠEK, A.: K niektorým otázkam pohrebného ritu na slovanských kostrových pohrebiskách. In: Zbor. Filoz. Fak. Univ. Komensk. Musica 13. Bratislava 1962, S. 33–40.
- VARSIK, B.: K otázké staromaďarských zásahov na východnom Slovensku. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava 1965, S. 179–189.
- VAŠICA, J.: Origine Cyrilo-méthodienne du plus ancien code slave dit Zakon sudnyj ljudem. Byzantinoslavica, 12, 1951, S. 154–178.
- VAVŘÍNEK, V.: Charonův obolos na Velké Moravě. Numism. Listy, 25, 1970, S. 33–39.
- VENDTOVÁ, V.: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. Slov. Archeol., 17, 1969, S. 119–224.
- VIGNATIOVÁ, J.: Břeclav-Pohansko. Jihozápadní přehradí (výzkum 1960–1962). Kostrové hroby. In: Sbor. Prací Filos. Fak. brněn. Univ. E-22-23. Brno 1977–1978, S. 135–152.
- VONDRAŠKA, V.: K otázce vývoje lidového oděvu. In: Zbor. Slov. nár. Muz. 77. Etnografia. Bratislava 1984, S. 71–85.
- WACHOWSKI, K.: Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku. Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk 1975.
- WIENECKE, E.: Untersuchungen zur Religion der Westslawen. Leipzig 1940.
- WILKE, G.: Charonspfennig. In: Reallexikon der Vorgeschichte II. Berlin 1925, S. 302 f.
- ZÁVODSZKY, L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904.
- ZOLL–ADAMIKOWA, H.: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska sklepowe Małopolski II. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.

Информативность археологических источников из грунтовых могильников IX–XII-ого веков

Милан Ганулияк

В работе рассмотрены результаты анализа информативности материала из 34 грунтовых могильников IX–XII-ого веков с 2 830 погребениями (рис. I, таб. I). Они подтвердили, что

расположение могильников на местности обуславливалось географическими, экономическими и религиозно-ритуальными факторами. На размещение влиял, с другой стороны, рельеф мест-

ности а также родственные отношения между похороненными.

В комплексе элементов похоронного обряда подтвердилась высокая зависимость самых распространенных форм погребальных ям от влияния среды (рис. 2). В связи с их размерами: длиной, шириной и объемом была замечена зависимость от хронологических реляций (рис. 3, 4). Внутреннее оформление погребальных ям в большей мере зависело от традиций данного места и времени (рис. 5). Разного рода отклонения от основного положения умерших расположенных как правило на спине с конечностями параллельно оси тела, не имели очевидно важного значения (рис. 7, 8). Другое дело – фиксирование в разной степени проявления нарочного нарушения скелетов, что считают результатом противовампирических мер (рис. 9). Доказано, что ориентация похороненных зависит от погребальных обрядов и характера рельефа местности, где расположены могильники.

Было зафиксировано постепенное снижение количества предметов повседневного обихода и орудий в погребальном инвентаре и в конечном итоге их полное отсутствие в погребениях на меже X-ого и XI-ого веков (рис. 10, 11), а также размещение инвентаря на заранее определенных местах (рис. 12). Присутствие оружия в погребениях имеет реальное а не обрядовое значение, что связано с эволюцией погребальных обрядов (рис. 13). Наличие оружия определяет более высокое социальное положение погребенных. Наличие и количество украшений зависит от типа могильника, характера социальной и этнической среды. Высоко оценивают их хронологическую действительность. Предметы обрядового характера свидетельствуют о религиозных представлениях связанных с язычеством и христианством, то есть – периодом языческо-христианского синкрезизма.

Нельзя оставить без внимания проблемы экономического характера. Их успешное решение – основное условие правильного понимания целого ряда явлений, которые нужно изучать в процессе развития и диалектическом единстве с данным отрезком времени.

Проблематику социальных отношений нельзя успешно решать на основе археологического материала, который способен отразить лишь определенную часть спектра социальных связей, нередко только в общем виде. Другим недостатком является отсутствие критерия для уточнения меры отражения в погребальном обряде явлений

реальной жизни и в связи с этим и меры деформации реальной картины тогдашними обрядовыми обычаями. В следствие этого а также из-за качества источниковедческой базы и неотработанности методики незаслуженно объясняется известное различие в ценности погребального инвентаря различным имущественным положением умерших. В действительности можно допустить более узкое и не всегда прямое соотношение между имущественным положением похороненного и ценностью предметов его личной собственности уложенных в погребение. Элементы погребальных обрядов в большей мере зависят от деятельности оставшихся и выражают в материализованной форме престижность социального положения умершего. Следующим индикатором является размещение погребения в рамках могильника на почетном месте. Возможности проследить это ограничены.

На основании археологических источников можно делать выводы о взглядах на загробную жизнь. При таком положении вещей нельзя также удовлетворительно объяснить ход и объем перемен в религиозных представлениях до тех пор, пока христианская религия не пришла на смену прежней, языческой. Попытка реконструировать этот процесс лишь на основе убыли предметов погребального инвентаря является слишком упрощенной и односторонней.

Проблематика межэтнических отношений объединяет несколько аспектов. Завершением этого процесса явилось возникновение полноправного европейского народа. Современное состояние этой проблемы является отражением как характера материальной базы, так и методических недостатков. Следующее нежелательное явление это необъективность взглядов некоторых исследователей, которая проявляется и в наше время. Речь идет об искажении прошлого словацкого народа вызванном стремлением посеять сомнения в его праве на собственную территорию, принизить историю, уменьшить долю участия, или же полностью не признавать роли в формировании государства и в его дальнейшем развитии. Опорой этих стремлений является теория о прерывности заселения низменных областей Словакии. Словацкая историография последнего десятилетия во многом опровергает обоснованность упомянутой теории. Тенденциозность взглядов проникла и в изучение проблематики так называемой белобрдской культуры.

Перевод М. Урбановой

ANTHROPOLOGICAL INFORMATION SYSTEM AT THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES, NITRA

JÚLIUS JAKAB – ŠTEFAN POLÁČIK
(Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences, Nitra)

The substance of the analysis of skeletal anthropological material is a characteristics of every individual on the basis of descriptive and metric traits (the data of primary evaluation of skeletons), as well as according to various mathematical and statistical quantities. Therefore, after installation and vivification of a computer at the Archaeological Institute of the S. A. S., its use at anthropological analyses became the most important task in the section of anthropology. Some unsuccessful experiments to acquire the program for computer processing of the data of primary analysis of skeletons from some anthropological working-places in Czechoslovakia resulted in decision to set up our own program. While performing the plan of scientific and research works, in the course of 1988, we set up and brought to agree the program for preparation and correction of the data of primary evaluation of skeletons, for making anthropological expertises and creation of data bases for anthropological data bank. The specific of anthropological information system (ANTRIS) lies in the conception of coding information system and structure of the system. Its attribute is openness, i.e. anytime it can be completed by new evaluating criteria. ANTRIS is drawn up in the frame of the project of the anthropological information system which will consist of the systems for other branches, too (zoological, geographical and etc.; tab. 1). Originally, it was set up in DOS RV BASIC language for SMEP computers. At present it is transcribed into FORTRAN 77 language.

In computer praxis quantitative data are most easily processable. Therefore we decided for coding the data of evaluation of quantitative traits in ordinal scale. Quantitative (metric) traits were evidenced in non-code form.

The data set (in disc) contains identification data about the set (finding place, position, district, kind of locality, code for chronological determination, year

of research, head of research, author and date of analysis), the data of primary evaluation of skeletons and calculated characteristics for every individual (DS, cranium capacity, indices and stature).

An entry of a skeleton consists of the so-called identification data and primary data of evaluation. The identification data include the number of grave and code for age (at under age individuals it is completed by numerical entry of the year of death). The primary evaluation data contain numerical codes of 46 descriptive (qualitative, resp. morphological) traits and 75 value of metric traits. For cranium characteristics there are evaluated 29 descriptive traits and 23 absolute measurements. To evaluate postcranium skeleton there are used 17 descriptive traits and 52 absolute measurements. Besides morphological traits necessary for basic characteristics of a skeleton, also traits determined by sex were included in analysis (for calculation of DS values). The list of applied descriptive traits (1–46 positions) is showed in the table 3b, c. The metric traits are evidenced on 47–141 positions. It deals with the values of the measurements necessary for calculation of cranium capacity, basic indices of facial flatness, stature and various indices of cranium and the bones of postcranial skeleton.

Both descriptive and metric traits were evaluated according to *Martin and Saller (1957)*. Where there is possible to use various methods of evaluation of a certain qualitative traits, the authors are given in the brackets. The cranium capacity was calculated according to the method Welcker I and its division into categories was made according to Sarasin. The stature was calculated and divided into categories according to Manouvrier. The measurements for calculation of the basic indices of facial flatness were added, or the skulls were divided into size categories on the basis of absolute measurements in accordance with *Alexejev and Debec (1964)*.

The basic printed output of ANTRIS is represented by the text of anthropological expertise at present. We chose two versions. The first one, besides the introductory page with determined identification data about the set, gives a characteristics of each individual on the basis of actual descriptive (qualitative) and metric (quantitative) traits, as well as in accordance with calculated parameters (cranium capacity, indices and stature; tab. 2a-e.) The sex of adult individuals and the individuals of the age of juvenis is determined by the value of the so-called degree of sexualization (DS) in accordance with modified Acsádi and Nemeskéri's method (*Ferenbach - Schwidetzky - Stloukal, 1979*). The determination of sex was made dependent also by another condition. It lies in that, without regard to the DS value, the determination of the sex is unambiguous if at least one of the most important traits determined by sex is created in the form typical for a certain sex. The DS value was not calculated for individuals of the age of infans, their skulls were not categorized in accordance with the values of absolute measurements neither the cranium capacity and stature were calculated. The second version of the expertise was completed with a total characteristics of the set (tab. 3a-e). It consists of information of the number of analysed skeletons, average value of DS for adults and masculinity index. Another part of the summary characteristics includes the total indices in 7 tables and the global characteristics of male, resp. female skeletons on the basis of the most numerous categories of morphological traits and arithmetic averages of metric traits. In the tables there are summarized some information of the division of individuals in the analysed set according to the sex and age (tab. 3a), of the frequency of morphological traits in absolute and percentage numerousness for

man (tab. 3b, c), for women and total of adults, the basic statistical indices (n , X , X_{\min} – X_{\max} , V_k , S , M_s) again for men (tab. 3d), women and adults together as well as characteristics of male (tab. 3e) and female parts of the set on the basis of the most numerous categories of descriptive traits and arithmetical means of metric traits.

The printed output of the expertise does not contain the data about evidenced anomalies and pathological modifications. In future it will be increased by these information. The evidence of traits for determination of the age of individuals, as well as the mortality tables, resp. graphic illustration of mortality will complete the demographic analysis of the analysed set.

The data base represents the basic source of the data for other analyses. It enables to study the relations between analysed sets (resp. individuals) in arbitrary order. The application of statistical methods of higher level (similarity, resp. dissimilarity tests, coefficients, functions, factor analysis, as well as correlation, regressive and cluster analyses, etc.) will offer the base for more detailed and integrate research of somatic trends in the evolution of populations.

The given system of coding enables the classification of sets (on the basis of chronological division) and individuals (according to the sex and age) from various actual aspects. In near future we are considering to set up the program for classification of sets from geographical aspect on the basis of co-ordinal system. So ANTRIS will contribute to more complex conclusion of archaeology about interethnic relations in our territory in prehistory, as well as in the early historical period.

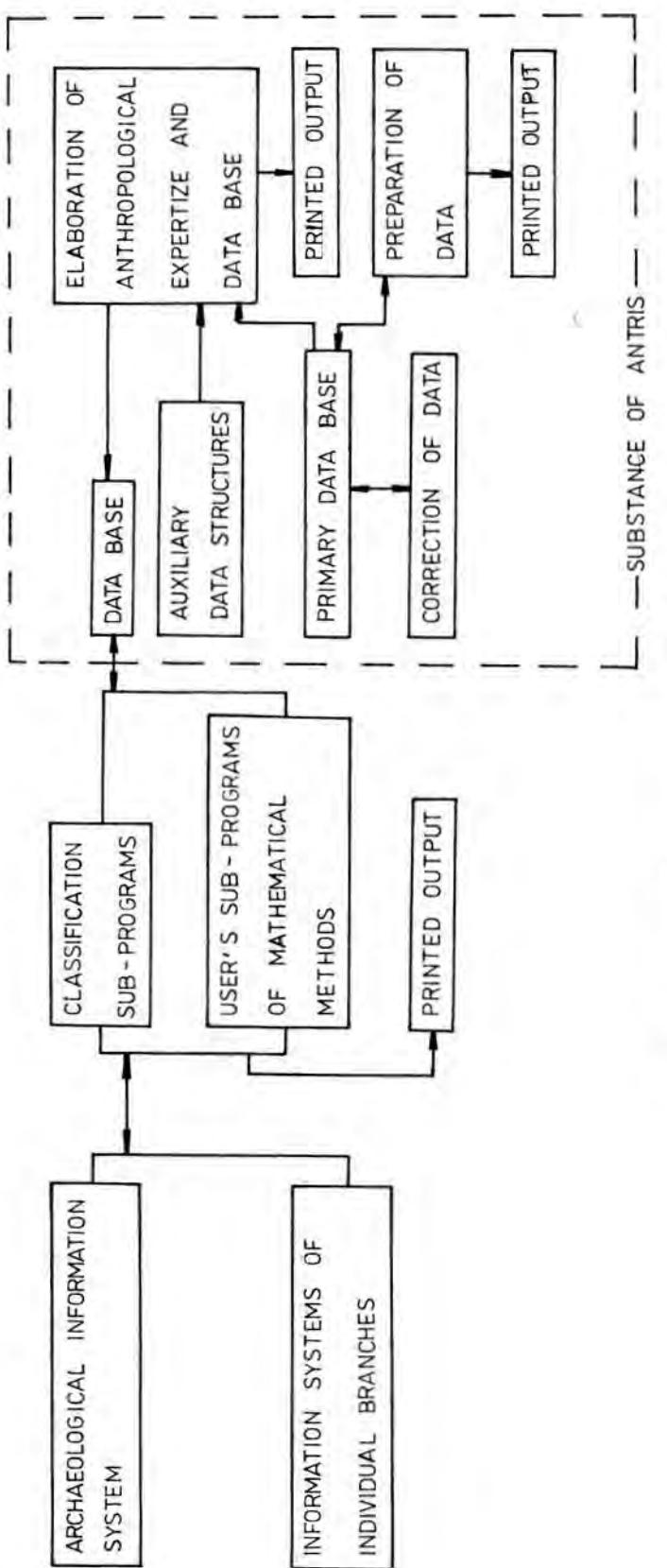
Translated by D. Halašová

Comments by Assoc Prof. RNDr. M. Pospíšil, DrSc.

References

- ALEXEJEV, V. P. – DEBEC, G. F.: Kraniometrija. Metodika antropologičeskich issledovanij. 1. Moskva 1964.
FEREMBACH, D. – SCHWIDETZKY, I. – STLOUKAL, M.:

- Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett. *Homo*, 30, 1979. pp. 1–32.
MARTIN, R. – SALLER, K.: Lehrbuch der Anthropologie. Bd. 1, 3. Aufl. Stuttgart 1957.

Tab. 1. The scheme of Anthropological Information System

Tab. 2a. Printed output: description of skeletons, individuals of the tested set

1. O P I S K O S T I E R

Číslo hrobu: A
 Pohlavie: dieťa
 Vek: infans II - infans III (3 až 7 ročné)

OPISNÁ CHARAKTERISTIKA

A/ CRANIUM:

ZACHOVALOSŤ - temer nepoškodené cranium -/- STAVBA - gracilná -/- RE
 LIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV - slabý ? -/- OBRYS NEUROKRÁNIA - elipsoides -/-
 - ARCUS ZYGOMATICUS - kryptozysisia -/- TUBERA FRONT. ET PARIET. - veľké
 -/- GLABELLA - plochá ? -/- ARCUS SUPERCILIARIS - veľmi slabé -/-
 ČELO - kolmé -/- PROCESSUS MASTOIDES - veľmi malé -/- PROTUBERANTIA
 OCCIPIT. EXT. (BROCA) - veľmi slabá -/- RELIÉF PLANUM NUCHALE - nevyst
 vorený -/- PROFIL ZÁHLAVIA (GERASIMOV) - plochá -/- SPINA NASALIS AN
 T. (BROCA) - 1. stupeň -/- TVÁROVÝ RELIÉF - plochá -/- ZHRYZ - labid
 ontia -/- MARGO SUPRAORB. ET FORMA ORBITAE - veľmi ostrá okraj+okrúhle
 očnice -/- ZYGMATICKÝ OBLÚK - veľmi tenký -/- OS ZYGMATICUM - veľ
 i nízka+hladká -/- APERTURA PIRIFORMIS (VÝŠKA) - veľmi nízka -/- APE
 RTURA PIRIFORMIS (ŠÍRKA) - veľmi úzka -/- FOSSA CANINAE - ploché -/-
 UZHLAD MANDIBULY - gracilná -/- HRÚBKA TELA MANDIB. V OBL. M2 - veľmi ú
 zka -/- TRIGONUM MENTALE - malé+zaoblené -/- MANDIBULÁRNY UHOL (POVR
 CH) - hladký -/- HLAVICA SÁNKY - -/- ABRÁZIA ZUBOV (STUPEŇ) - veľmi
 slabá -/- ABRÁZIA ZUBOV (TYP) - miskovitá -/- -/-

B/ POSTKRANIÁLNY SKELET:

ZACHOVALOSŤ - takmer nepoškodená -/- STAVBA - gracilná -/- RELIÉF SU
 ALOVÝCH ÚPONOV - slabý -/- PANVA (AKO CELOK) - veľmi široká+nízka s pr
 iestr. ala oss. ischiit+slabým RSÚ -/- VCHOD DO MALEJ PANVY - veľmi širok
 š a oválny -/- ANGULUS SUBPUBICUS - nad 100 st. -/- FORAMEN OBTURATU
 M - trojuholníkovitá s ostrým okrajom -/- INCISURA ISCHIADICA MAJOR -
 veľmi široká a plynká -/- SULCUS PRAEAURICULARIS - široký a hlboký -/-
 -/- ARC COMPOSE - jednoznačne zdvojený oblúk -/- CORPUS OSSIS ISCHII -
 veľmi úzke s nevýrazným tuber ischiadicum -/- CRISTA ILIACA - v tvare
 veľmi plochého (S) -/- FOSSA ILIACA - veľmi nízka a široká -/- PELVI
 S MAJOR - veľmi široká -/- OS SACRUM - veľmi široké a nízke -/- HLAV
 ICA FEMORU (PRIEMER) - veľmi malá -/- LINEA ASPERA (PILASTER) - nevyst
 vorená -/- -/-

METRICKÁ CHARAKTERISTIKA

A/ ABSOLÚTNE MIERY LEBKY:

-/-

B/ INDEXY LEBKY:

brachykran 82.7 ? -/- ortokran 74.4 ? -/- tapeinokran 89.9 -/- euryproz
 op 80.6 ? -/- mezén 53.2 ? -/- chamekonch vrávo 75.6 ?? -/- mezokonch v
 lavo 76.9 -/- leptorin 46 ? -/- brachyuran 122.4 -/- mezognát 100 -/-

C/ INDEXY PRIEREZOV DIAFÝZ FEMUROV A TÍBIÍ A VÝŠKA POSTAVY:

-/- ISDF VPRAVO milastrický 108.3 -/- ISDF VLAVO milastrický 108 -/-
 IHDF VPRAVO platymérny 81.5 ? -/- IHDF VLAVO platymérny 78.6 -/- ISDT V
 PRAVO euryknem 70.4 ? -/- ISDT VLAVO mezoknem 69.2 ?? -/- IDTFN VPRAVO e
 uryknem 71 ? -/- IDTFN VLAVO mezoknem 66.7 ? -/-

Tab. 2b. To be continued

Test	Test	STRANA: 2
Číslo hrobu:	B	
Pohlavie:	žena	
Vek:	adultus (20 až 40 rokov)	
Index DS (IDS):	-1.00 (28 52)	
IDS (cranium):	-1.00 (14 28)	
IDS (postkr. skelet):	-1.00 (14 24)	

OPISNÁ CHARAKTERISTIKA

A/ CRANIUM:

ZACHOVALOSŤ - poškodené cranium -/- STAVBA - sracielná až stredná -/- RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV - slabá až stredná -/- OBRYS NEUROKRÁNIA - rektasonoides -/- ARCUS ZYGOMATICUS - kryptozysia -/- TUBERA FRONT. ET PARIET. - výrazné -/- GLABELLA - naznačená -/- ARCUS SUPERCILIARIS - ľahko naznačené -/- ČELO - takmer kolmé -/- PROCESSUS MASTOIDEUS - malé -/- PROTUBERANTIA OCCIPIT. EXT. (BROCA) - slabá -/- RELIÉF PLATEA NUM NUCHALE - slabá -/- PROFIL ZÁHLAVIA (GERASIMOV) - klenutá -/- SPINA NASALIS ANT. (BROCA) - 2. stupeň -/- TVÁROVÝ RELIÉF - plochá až stredná -/- ZHRYZ - psalidontia -/- MARGO SUPRAORB. ET FORMA ORBITAE - ostrý okraj+okrúhle očnice -/- ZYGOMATICKÝ OBLÚK - tenká -/- OS ZYGOMATICUM - nízka+hladká -/- APERTURA PIRIFORMIS (VÝŠKA) - nízka -/- A PERTURA PIRIFORMIS (ŠÍRKA) - úzka -/- FOSSA CANINAE - plynké -/- VZHĽAD MANDIBULY - mierne sracielná -/- HRÚBKA TELA MANDIB. V OBL. M2 - úzka -/- TRIGONUM MENTALE - malé -/- MANDIBULÁRNY UHOL (POVRCH) - takmer hladký -/- HLAVICA SÁNKY - malá -/- ABRÁZIA ZUBOV (STUPEŇ) - slabá -/- ABRÁZIA ZUBOV (TYP) - plošná i miskovitá -/- -/-

B/ POSTKRANIÁLNY SKELET:

ZACHOVALOSŤ - poškodený -/- STAVBA - sracielná až stredná -/- RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV - slabá až stredná -/- PANVA (AKO CELOK) - široká a nízka -/- VCHOD DO MALEJ PANVY - široký a oválny -/- ANGULUS SUBPUBICUS - nad 90 st. -/- FORAMEN OBTURATUM - trojuholníkovitá -/- INCISURA ISCHIADICA MAJOR - široká a plynká -/- SULCUS PRAEAURICULARIS - strene široká a plynká až stredne hlboká -/- ARC COMPOSE - viac-menej zdvojený oblúk -/- CORPUS OSSIS ISCHII - úzke -/- CRISTA ILIACA - v tvare plochého (S) -/- FOSSA ILIACA - nízka a široká -/- PELVIS MAJOR - široká -/- OS SACRUM - široké a nízke -/- HLAVICA FEMRU (PRIEMER) - malá -/- LINEA ASPERA (PILASTER) - slabá a vytvorená iba laterálne -/- -/-

METRICKÁ CHARAKTERISTIKA

A/ ABSOLÚTNE MIERY LEBKY:

	kategória	
M1. (najväčšia dĺžka mozgovne)	veľmi veľká	196
M5. (dĺžka bázy lebky)	veľmi veľká	110
M8. (najväčšia šírka mozgovne)	malá	129
M9. (najmenšia šírka čela)	stredná	94
M17. (výška mozgovne)	veľmi veľká	136
M38. (kapacita lebky-Welcker I)	aristenkefal	1397 ccm
M45. (šírka tváre)	malá	119
M47. (výška tváre)	veľká	115

Tab. 2c. To be continued

Test	Test	STRANA: 3
M48. (výška hornej tváre)	velmi veľká	75
M51. (šírka očnice vpravo)	stredná	39
M52. (výška očnice vpravo)	veľká	36
M54. (šírka nosového otvoru)	veľká	26
M55. (výška nosového otvoru)	veľmi veľká	59
-/-		

B/ INDEXY LEBKY:

hyperdolichokran 65.8 -/- chamekran 69.4 -/- akrokran 105.4 -/- hyper entoprozor 96.6 -/- hyperleptén 63 -/- hypersikorh vpravo 92.3 -/- lepton 44.1 -/- brachyuran 131.1 -/- ortognát 96.4 -/-

C/ INDEXY PRIEREZOV DIAFÝZ FEMUROV A TÍBIÍ A VÝŠKA POSTAVY:

-/- ISDF VPRAVO pilastrický 125.9 -/- ISDF VLAVO pilastrický 122.2 -/- IHDF VPRAVO eurytmérny 87.1 -/- IHDF VLAVO eurytmérny 96.6 -/- ISDT VPRAVO mezoknem 64.5 -/- ISDT VLAVO mezoknem 64.5 -/- IDTFN VPRAVO mezoknem 68.6 -/- IDTFN VLAVO mezoknem 68.8 -/-

VÝŠKA POSTAVY (Manouvrier):

veľmi vysoká 1682 mm (počet platných meraní 8)

Číslo hrobu:

C

Pohlavie:

neurčené

Vek:

adultus II (30 až 40 rokov)

Index DS (IDS):

0.00 (28 52)

IDS (cranium):

0.00 (14 28)

IDS (postkr. skelet):

0.00 (14 24)

OPISNÁ CHARAKTERISTIKA**A/ CRANUM:**

ZACHOVALOSŤ - veľmi poškodené cranium -/- STAVBA - stredná -/- RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV - stredný -/- OBRYS NEUROKRÁNIA - sphænoides -/- ARCUS ZYGOMATICUS - fenzysia -/- TUBERA FRONT. ET PARIET. - stredné -/- GLABELLA - stredná -/- ARCUS SUPERCILIARIS - stredné -/- ČELO - klenuté -/- PROCESSUS MASTOIDEUS - stredné -/- PROTUBERANTIA OCCIPIT. EXT. (BROCA) - stredná -/- RELIÉF PLANUM NUCHALE - stredná -/- PROFIL ZÁHLAVIA (GERASIMOV) - klenutá až pretiahnutá -/- SPINA NASALIS ANT. (BROCA) - 3. stupeň -/- TVÁROVÝ RELIÉF - stredná -/- ZHRYZ - stresodontia -/- MARGO SUPRAORB. ET FORMA ORBITAE - prechdný tvar obidvoch znakov -/- ZYGMATICKÝ OBLÚK - stredná -/- OS ZYGOMATICUM - stredne vysoká+hrboľatá povrch -/- APERTURA PIRIFORMIS (VÝŠKA) - stredná -/- APERTURA PIRIFORMIS (ŠÍRKA) - stredná -/- FOSSA CANINAE - stredne hl boké -/- VZHĽAD MANDIBULY - strednej stavby -/- HRÚBKA TELA MANDIBUL. OBL. M2 - stredná -/- TRIGONUM MENTALE - stredné -/- MANDIBULÁRNÝ UHOL (POVRCH) - malá vývýšenina -/- Hlavica sánky - stredná -/- ABRÁZIA A ZUBOV (STUPEŇ) - stredná -/- ABRÁZIA ZUBOV (TYP) - miskovitá -/- -/-

B/ POSTKRANIÁLNY SKELET:

Tab. 2d. To be continued

Test	Test	STRANA: 4
ZACHOVALOSŤ - poškodená až veľmi poškodená	-/- STAVBA - stredná	-/-
RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV - stredný	-/- PANVA (AKO CELOK) - prechodná	-/-
-/- VCHOD DO MALEJ PANVY - stredne široký a okrúhly	-/- ANGULUS SUBPUBICUS - nad 75 st.	-/- INCISURA ISCHIADICA MAJOR - v tvarе <V> a stredne hlboká
-/- FORAMEN OBTURATUM - prechodný	-/- SULCUS PRAEAURICULARIS - úzky a plynký	-/- CORPUS OSSIS ISCHII - stredne široké
-/- FOSSA ILIACA - prechodná	-/- CRISTA ILIACAE - prechodný tvar	-/- PELVIS MAJOR - stredná
-/- FOSSA ILIACA - prechodná	-/- LINEA ASPERA (PILASTER) - stredná a vytvorená bilaterálne	-/- OS SACRUM
-/- FOSSA ILIACA - prechodná	-/- -/-	-/- L

METRICKÁ CHARAKTERISTIKA

A/ ABSOLÚTNE MIERY LEBKY:

	ak muž	ak žena	mm
M1. (najväčšia dĺžka mozgovne)	malá	stredná	172
M5. (dĺžka bázy lebky)	malá	veľká	99
M8. (najväčšia šírka mozgovne)	malá	stredná	137
M9. (najmenšia šírka čela)	stredná	veľká	97
M17. (výška mozgovne)	veľká	veľmi veľká	138
M38. (kapacita lebky-Welcker I)	euenkefal	aristenkefal	1344 ccm
M45. (šírka tváre)	stredná	veľmi veľká	133
M47. (výška tváre)	malá	veľká	114
M48. (výška hornej tváre)	stredná	veľká	70
M51. (šírka očnice vpravo)	stredná	veľká	42
M51. (šírka očnice vľavo)	stredná	veľká	42
M52. (výška očnice vpravo)	malá	malá	32
M52. (výška očnice vľavo)	malá	malá	31
M54. (šírka nosového otvoru)	stredná	stredná	24
M55. (výška nosového otvoru)	malá	stredná	49
-/-			

B/ INDEXY LEBKY:

mezokran 79.7 -/- hypersikran 80.2 -/- akrokran 100.7 -/- mezoprozor 85
 .7 -/- mezen 52.6 -/- mezokonch vpravo 76.2 -/- chamékonch vľavo 73.8
 -/- mezarin 49 -/- ortoerat 91.9 -/-

C/ INDEXY PRIEREZOV DIAFÝZ FEMUROV A TÍBIÍ A VÝŠKA POSTAVY:

-/- ISDF VPRAVO pilastrický 112.5 -/- ISDF VLAVO pilastrický 112.5 -/-
 IHDF VPRAVO platymérny 79.3 -/- IHDF VLAVO platymérny 83.3 -/- ISDT
 VPRAVO euryknem 71.4 -/- ISDT VLAVO euryknem 71.4 -/- IDTFN VPRAVO eur
 yknem 71 -/- IDTFN VLAVO euryknem 76.7 -/-
 VÝŠKA POSTAVY (Manouvríer):

ak muž: malá 1539 mm (počet platených meraní 7)
 ak žena: podstredná 1522 mm (počet platených meraní 7)

Číslo hrobu: D

Pohlavie: muž

Vek: maturus II (50 až 60 rokov)

Index DS (IDS): 2.00 (28 52)

IDS (cranium): 2.00 (14 28)

IDS (postkr. skelet): 2.00 (14 24)

Tab. 2e. To be continued

Test

Test

STRANA: 5

OPISNÁ CHARAKTERISTIKA

A/ CRANIUM:

ZACHOVALOSŤ - calvaria+fragmenty -/- STAVBA - robustná -/- RELIÉF SV ALOVÝCH ÚPONOV - mohutná -/- OBRYS NEUROKRÁNIA - rhomboides -/- ARCU S ZYGOMATICUS - fenozygia -/- TUBERA FRONT. ET PARIET. - chábajú -/- GLABELLA - mohutná -/- ARCUS SUPERCILIARIS - veľmi silné -/- ČELO - veľmi ubiehaté -/- PROCESSUS MASTOIDEUS - veľmi veľké -/- PROTUBERA NTIA OCCIPIT. EXT. (BROCA) - veľmi silná -/- RELIÉF PLANUM NUCHALE - veľmi silné -/- PROFIL ZÁHLAVIA (GERASIMOV) - založená -/- SPINA NASA LIS ANT. (BROCA) - 5. stupeň -/- TVÁROVÝ RELIÉF - výrazná -/- ZHRYZ - prodentia -/- MARGO SUPRAORB. ET FORMA ORBITAE - veľmi zaoblený okraj +hranaté očnice -/- ZYGOMATICKÝ OBLÚK - veľmi hrubý -/- OS ZYGOMATIC UM - veľmi vysoká+hrboľatý povrch -/- APERTURA PIRIFORMIS (VÝŠKA) - ve lmi vysoká -/- APERTURA PIRIFORMIS (ŠÍRKA) - veľmi široká -/- FOSSA CANINAE - veľmi hlboké -/- VZHĽAD MANDIBULY - veľmi robustná -/- HRÚ BKA TELA MANDIB.V OBL.M2 - veľmi hrubá -/- TRIGONUM MENTALE - silné s bilaterálne vytvorenými protuberanciami -/- MANDIBULÁRNY UHOL (POVRCH) - veľká vývýšenina -/- HLAVICA SÁNKY - veľmi veľká -/- ABRÁZIA ZUBOV (STUPEŇ) - veľmi silná -/- ABRÁZIA ZUBOV (TYP) - plošná i miskovitá -/- -/-

B/ POSTKRANIÁLNY SKELET:

ZACHOVALOSŤ - fragmenty -/- STAVBA - robustná -/- RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV - mohutná -/- PANVA (AKO CELOK) - veľmi úzka a vysoká s mohutne vytvorením RSÚ -/- VCHOD DO MALEJ PANVY - veľmi úzky a srdcovitý -/- ANGULUS SUBPUBICUS - pod 60 st. -/- FORAMEN OBTURATUM - oválny s olbl čim okrajom -/- INCISURA ISCHIADICA MAJOR - uzavretá a hlboká -/- SULCUS PRAEAURICULARIS - nevytvorený -/- ARC COMPOSE - jednoznačne jednod uchá oblúk -/- CORPUS OSSIS ISCHII - veľmi široké s výrazne vytvorením tuber ischiadicum -/- CRISTA ILIACA - v tvare výrazne prehnuteho <S> -/- FOSSA ILIACA - veľmi vysoká a úzka -/- PELVIS MAJOR - veľmi úzka -/- OS SACRUM - veľmi úzke a veľmi vysoké -/- HLAVICA FEMRU (PRIEM ER) - veľmi veľká -/- LINEA ASPERA (FILASTER) - veľmi úzka a veľmi vys oká -/- -/-

METRICKÁ CHARAKTERISTIKA

A/ ABSOLÚTNE MIERY LEBKY:

	kategória	mm
M1. (najväčšia dĺžka mozgovne)	stredná	183
M5. (dĺžka bázy lebky)	stredná	103
M8. (najväčšia šírka mozgovne)	malá	136
M9. (najmenšia šírka čela)	malá	93
M17. (výška mozgovne)	veľmi veľká	142
M38. (kapacita lebky-Welcker I)	aristenkefal	1500 ccm
-/-		

B/ INDEXY LEBKY:

dolichokran 74.3 -/- hypsikran 77.6 -/- akrokran 104.4 -/-

C/ INDEXY PRIEREZOV DIAFÝZ FEMUROV A TÍBIÍ A VÝŠKA POSTAVY:

-/- ISDF VPRAVO nepilastrický 83.9 -/- ISDF VLAVO nepilastrický 86.7 -/- IHDF VPRAVO hyperplatymérny 63.9 -/- IHDF VLAVO hyperplatymérny 67.6 -/- ISDT VPRAVO euryknem 75 -/- ISDT VLAVO euryknem 72.4 -/- IDTFN VPRAVO euryknem 71 -/- IDTFN VLAVO mezoknem 69.7 -/-

VÝŠKA POSTAVY (Manouvrier):

stredná	1661 mm (počet platených meraní 6)
---------	-------------------------------------

===== KONIEC SÚBORU =====

Tab. 3a. Printed output: the choice of the samples from the summary characteristics of the set; old-bronze burial place at Abrahám, location Komárov vršok.

Abrahám

Komárov vršok

STRANA: 105

2. SUMÁRNA CHARAKTERISTIKA SÚBORU

Počet analyzovaných kostier : 163
 Index DS (dospelí) : 0.27 (141)
 Index maskulinitý : 1878.8

TABUĽKA I. Rozdelenie podľa pohlavia a veku

Vek	Pohlavie	muži		ženy		deti		ostatní		SPOLU	
		abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
infans II		0	0.0	0	0.0	4	2.5	0	0.0	4	2.5
inf. II-inf.III		0	0.0	0	0.0	1	0.6	0	0.0	1	0.6
infans III		0	0.0	0	0.0	8	4.9	0	0.0	8	4.9
inf. III-juvenis		0	0.0	0	0.0	3	1.8	0	0.0	3	1.8
juvenis		3	1.8	2	1.2	0	0.0	1	0.6	6	3.6
adultus I		14	8.6	12	7.4	0	0.0	8	4.9	34	20.9
adultus		3	1.8	4	2.5	0	0.0	2	1.2	9	5.5
adultus II		5	3.1	2	1.2	0	0.0	4	2.5	11	6.8
ad. II-mat. I		1	0.6	0	0.0	0	0.0	1	0.6	2	1.2
maturus I		7	4.3	5	3.1	0	0.0	3	1.8	15	9.2
maturus		4	2.5	3	1.8	0	0.0	4	2.5	11	6.8
maturus II		15	9.2	5	3.1	0	0.0	2	1.2	22	13.5
maturus II-senilis		0	0.0	0	0.0	0	0.0	3	1.8	3	1.8
senilis		3	1.8	0	0.0	0	0.0	0	0.0	3	1.8
dospelí		10	6.1	2	1.2	0	0.0	19	11.7	31	19.0
DOVEDNA		65	39.8	35	21.5	16	9.8	47	28.8	163	100.0

Tab. 3b. To be continued

Abrahám	Komárov vršok							STRANA: 106		
Znak	Variant	0	1	2	3	4	5	6	7	SPOLU (bez 0)
CRANIUM:										
ZACHOVALOSŤ		9	0	0	3	2	8	11	32	56
STAVBA		9	0	1	20	23	11	0	0	55
RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV		9	0	0	21	24	5	0	0	50
OBRYS NEUROKRÁNIA		40	0	2	6	2	3	2	7	22
ARCUS ZYGOMATICUS		55	1	7	0	0	0	0	0	8
TUBERA FRONT. ET PARIET.		31	0	1	12	19	0	0	0	32
GLABELLA		36	0	2	8	5	7	0	0	22
ARCUS SUPERCILIARIS		36	0	0	7	9	8	0	0	24
ČELO		38	0	2	6	13	6	0	0	27
PROCESSUS MASTOIDEUS		29	0	1	4	13	14	0	0	32
PROTUBERANTIA OCCIPIT. EXT.		27	0	3	13	14	2	0	0	32
RELIÉF PLANUM NUCHALE		21	0	0	15	25	1	0	0	41
PROFIL ZÁHLAVIA (GERASIMOV)		37	2	23	1	0	0	0	0	26
SPINA NASALIS ANT. (BROCA)		61	0	0	1	0	1	0	0	2
TVÁROVÝ RELIÉF		62	0	0	0	0	1	0	0	1
ZHRYZ		61	1	0	0	0	0	0	0	1
MARGO SUPRAORB. ET FORMA ORB		47	0	0	3	3	8	0	0	14
ZYGMATICKÝ OBLÚK		43	0	1	9	8	3	0	0	21
OS ZYGOMATICUM		41	0	0	3	11	7	0	0	21
APERTURA PIRIFORMIS (VÝŠKA)		56	0	0	2	2	0	0	0	4
APERTURA PIRIFORMIS (ŠÍRKA)		54	0	3	0	3	1	0	0	7
FOSSA CANINAE		50	0	4	2	4	1	0	0	11
UZHĽAD MANDIBULY		25	0	0	7	21	7	0	0	35
HRÚBKA TELA MANDIB. V OBL. M2		36	0	0	7	14	7	0	0	28
TRIGONUM MENTALE		37	0	0	2	14	11	0	0	27
MANDIBULÁRNY UHOL (POVRCH)		37	0	0	11	5	4	0	0	20
HLAVICA SÁNKY		43	0	2	5	7	5	0	0	19
ABRÁZIA ZUBOV (STUPEŇ)		29	0	8	14	11	2	0	0	35
ABRÁZIA ZUBOV (TYP)		32	11	7	14	0	0	0	0	32
POSTKRANIÁLNY SKELET:										
ZACHOVALOSŤ		6	1	1	3	3	51	0	0	59
STAVBA		5	0	0	23	19	18	0	0	60
RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV		8	0	0	21	27	6	0	0	54
PANVA (AKO CELOK)		57	0	0	2	4	0	0	0	6
VCHOD DO MALEJ PANVY		57	0	0	1	5	1	0	0	7
ANGULUS SUBPUBICUS		58	0	0	0	2	3	0	0	5
FORAMEN OBTURATUM		59	0	0	0	0	5	0	0	5
INCISURA ISCHIADICA MAJOR		41	0	0	7	9	5	0	0	21
SULCUS PRAEAURICULARIS		49	0	0	0	6	8	0	0	14
ARC COMPOSE		51	0	1	1	1	10	0	0	13
CORPUS OSSIS ISCHII		53	0	1	0	9	2	0	0	12
CRISTA ILIACA		55	0	0	1	2	5	0	0	8
FOSSA ILIACA		55	0	0	2	7	0	0	0	9
PELVIS MAJOR		58	0	0	1	5	0	0	0	6
OS SACRUM		56	0	1	0	5	1	0	0	7
HLAVICA FEMRU (PRIEMER)		46	0	0	2	5	11	0	0	18
LINEA ASPERA (PILASTER)		15	0	0	5	31	11	0	0	47

Tab. 3c. To be continued

Abráhám Komárov vršok STRANA: 107

TABUĽKA IIb. Frekvencia opisných znakov - muži (percentá)

Znak	Variant	1	2	3	4	5	6	7
CRANUM:								
ZACHOVALOSŤ								
STAVBA		0.0	1.6	31.3	35.9	17.2	0.0	0.0
RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV		0.0	0.0	35.6	40.7	8.5	0.0	0.0
OBRYS NEUROKRÁNIA		0.0	3.2	9.7	3.2	4.8	3.2	11.3
ARCUS ZYGOMATICUS		1.6	11.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
TUBERA FRONT. ET PARIET.		0.0	1.6	19.0	30.2	0.0	0.0	0.0
GLABELLA		0.0	3.4	13.8	8.6	12.1	0.0	0.0
ARCUS SUPERCILIARIS		0.0	0.0	11.7	15.0	13.3	0.0	0.0
ČELO		0.0	3.1	9.2	20.0	9.2	0.0	0.0
PROCESSUS MASTOIDIEUS		0.0	1.6	6.6	21.3	23.0	0.0	0.0
PROTUBERANTIA OCCIPIT. EXT.		0.0	5.1	22.0	23.7	3.4	0.0	0.0
RELIÉF PLANUM NUCHALE		0.0	0.0	24.2	40.3	1.6	0.0	0.0
PROFIL ZÁHLAVIA (GERASIMOV)		3.2	36.5	1.6	0.0	0.0	0.0	0.0
SPINA NASALIS ANT. (BROCA)		0.0	0.0	1.6	0.0	1.6	0.0	0.0
TVÁROVÝ RELIÉF		0.0	0.0	0.0	0.0	1.6	0.0	0.0
ZHRYZ		1.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
MARGO SUPRAORB. ET FORMA ORB		0.0	0.0	4.8	4.8	12.9	0.0	0.0
ZYGMATICKÝ OBLÚK		0.0	1.6	14.1	12.5	4.7	0.0	0.0
OS ZYGOMATICUM		0.0	0.0	4.8	17.5	11.1	0.0	0.0
APERTURA PIRIFORMIS (VÝSKA)		0.0	0.0	3.3	3.3	0.0	0.0	0.0
APERTURA PIRIFORMIS (ŠÍRKA)		0.0	4.8	0.0	4.8	1.6	0.0	0.0
FOSSA CANINAE		0.0	6.6	3.3	6.6	1.6	0.0	0.0
VZHĽAD MANDIBULY		0.0	0.0	11.7	35.0	11.7	0.0	0.0
HRÚBKA TELA MANDIB.V OBL.M2		0.0	0.0	10.9	21.9	10.9	0.0	0.0
TRIGONUM MENTALE		0.0	0.0	3.1	21.9	17.2	0.0	0.0
MANDIBULÁRNY UHOL (POVRCH)		0.0	0.0	19.3	8.8	7.0	0.0	0.0
HLAVICA SÁNKY		0.0	3.2	8.1	11.3	8.1	0.0	0.0
ABRÁZIA ZUBOV (STUPEŇ)		0.0	12.3	21.5	16.9	3.1	0.0	0.0
ABRÁZIA ZUBOV (TYP)		16.9	10.8	21.5	0.0	0.0	0.0	0.0
POSTKRANIÁLNY SKELET:								
ZACHOVALOSŤ		1.5	1.5	4.6	4.6	78.5	0.0	0.0
STAVBA		0.0	0.0	35.4	29.2	27.7	0.0	0.0
RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV		0.0	0.0	33.9	43.5	9.7	0.0	0.0
PANVA (AKO CELOK)		0.0	0.0	3.1	6.3	0.0	0.0	0.0
VCHOD DO MALEJ PANVY		0.0	0.0	1.5	7.7	1.5	0.0	0.0
ANGULUS SUBPUBICUS		0.0	0.0	0.0	3.1	4.7	0.0	0.0
FORAMEN OBTURATUM		0.0	0.0	0.0	0.0	7.7	0.0	0.0
INCISURA ISCHIADICA MAJOR		0.0	0.0	11.1	14.3	7.9	0.0	0.0
SULCUS PRAEAURICULARIS		0.0	0.0	0.0	9.4	12.5	0.0	0.0
ARC COMPOSE		0.0	1.5	1.5	1.5	15.4	0.0	0.0
CORPUS OSSIS ISCHII		0.0	1.5	0.0	13.8	3.1	0.0	0.0
CRISTA ILIACA		0.0	0.0	1.6	3.1	7.8	0.0	0.0
FOSSA ILIACA		0.0	0.0	3.1	10.8	0.0	0.0	0.0
PELVIS MAJOR		0.0	0.0	1.5	7.7	0.0	0.0	0.0
OS SACRUM		0.0	1.6	0.0	7.8	1.6	0.0	0.0
HLAVICA FEMRU (PRIEMER)		0.0	0.0	3.1	7.8	17.2	0.0	0.0
LINEA ASPERA (PILASTER)		0.0	0.0	8.1	50.0	17.7	0.0	0.0

Tab. 3d. To be continued. n – počet (number); \bar{x} – aritm. priem. (arithmetical mean); X_{\min} – min. hodn. (minimum value); X_{\max} – max. hodn. (maximum value); V_k – var. koef. (variation coefficient); S – smer. odch. (standard deviation); M_s – str. chyba sm. odch. (standard deviation mean error)

Abrahám

Komárov vršok

STRANA: 112

TABUĽKA V. Základné štatistické ukazovatele – muži

Znak	Počet	aritm. priem.	Štatistické ukazovatele				smer. odch.	str. chyba sm. odch.
			min. hodn.	max. hodn.	var. koef.			
47	4	70.0	61	74	7.6	5.3	2.7	
48	3	45.3	43	49	5.8	2.6	1.5	
49	2	42.0	42	42	0.0	0.0	0.0	
50	4	34.0	29	40	11.9	4.1	2.0	
51	4	35.0	32	38	6.4	2.2	1.1	
52	3	24.3	22	26	7.0	1.7	1.0	
53	1	52.0	52	52	0.0	0.0	0.0	
54	1	46.0	46	46	0.0	0.0	0.0	
55	2	58.5	57	60	2.6	1.5	1.1	
56	14	17.4	13	20	10.8	1.9	0.5	
57	2	29.0	28	30	3.4	1.0	0.7	
58	17	62.9	54	75	8.2	5.2	1.3	
59	21	62.5	53	75	8.6	5.4	1.2	
60	13	40.6	34	46	8.9	3.6	1.0	
61	11	40.6	35	47	9.2	3.7	1.1	
62	9	37.2	32	44	9.2	3.4	1.1	
63	11	35.4	28	41	9.8	3.5	1.0	
64	3	35.0	34	36	2.3	0.8	0.5	
65	5	36.6	33	42	8.7	3.2	1.4	
66	6	38.7	33	46	12.3	4.7	1.9	
67	6	39.5	34	47	11.2	4.4	1.8	
68	37	29.2	24	37	10.6	3.1	0.5	
69	31	29.5	22	37	10.6	3.1	0.6	
70	38	27.3	23	32	8.6	2.3	0.4	
71	30	27.2	22	32	8.4	2.3	0.4	
72	34	33.4	28	40	8.0	2.7	0.5	
73	29	34.0	29	42	9.4	3.2	0.6	
74	34	24.8	19	30	10.1	2.5	0.4	
75	27	25.0	21	29	8.0	2.0	0.4	
76	25	30.9	26	36	8.5	2.6	0.5	
77	25	32.2	28	38	7.5	2.4	0.5	
78	25	21.4	18	25	10.7	2.3	0.5	
79	25	21.8	18	26	8.6	1.9	0.4	
80	17	35.4	33	40	6.6	2.4	0.6	
81	23	36.8	32	44	8.6	3.2	0.7	
82	19	23.2	19	29	10.4	2.4	0.6	
83	24	23.4	20	28	8.6	2.0	0.4	
84	20	74.8	64	87	7.4	5.5	1.2	
85	18	76.4	67	87	7.2	5.5	1.3	
86	3	32.0	25	36	15.5	5.0	2.9	
87	4	31.8	27	35	9.8	3.1	1.6	
88	17	187.4	178	201	3.2	6.1	1.5	
89	21	183.9	174	202	3.7	6.7	1.5	
90	6	100.2	86	107	7.0	7.1	2.9	
91	16	140.1	128	150	3.8	5.3	1.3	
92	19	95.2	90	103	3.6	3.4	0.8	
93	6	132.3	128	139	2.7	3.5	1.4	

Tab. 3d. To be continued

Abrahám		Komárov vršok			STRANA: 113	
94	6	133.3	130	139	2.2	3.0
95	2	93.0	93	93	0.0	0.0
96	4	132.5	131	134	0.8	1.1
97	2	94.0	86	102	8.5	8.0
99	16	96.6	88	103	3.4	3.3
101	1	348.0	348	348	0.0	0.0
102	4	246.0	228	261	5.0	12.2
103	2	243.0	229	257	5.8	14.0
104	4	233.5	213	245	5.2	12.2
105	4	229.8	214	243	4.7	10.7
106	2	258.0	250	266	3.1	8.0
107	3	255.0	237	277	6.5	16.6
108	3	236.3	216	253	6.5	15.3
109	3	230.0	217	237	4.0	9.2
110	4	119.3	115	126	3.6	4.3
111	3	115.0	114	117	1.2	1.4
112	2	76.5	71	82	7.2	5.5
113	1	69.0	69	69	0.0	0.0
114	5	454.4	431	470	3.1	13.9
115	5	455.8	422	474	4.1	18.8
116	4	377.5	359	391	3.1	11.8
117	2	372.0	356	388	4.3	16.0
119	1	351.0	351	351	0.0	0.0
120	5	459.0	436	476	3.2	14.5
121	5	459.4	426	477	4.0	18.6

Tab. 3e. Charakteristics of the set (males) on the basis of the most numerous categories of descriptive traits and arithmetical means of metric traits

Abrahám

Komárov vŕšok

STRANA: 116

**CHARAKTERISTIKA SÚBORU NA ZÁKLADE NAJPOČETNEJŠÍCH KATEGÓRIÍ
OPISNÝCH ZNAKOV A ARITMETICKÝCH PRIEMEROV METRICKÝCH ZNAKOV**

MUŽI:

Index DS: 1.03 (62)

OPISNÁ CHARAKTERISTIKA

A/ CRANIUM:

ZACHOVALOSŤ (32x) - fragmenty - -/- STAVBA (23x) - stredná až robustná - -/- RELIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV (24x) - stredná až mohutná - -/- OBR YS NEUROKRÁNIA (7x) - birsoides - -/- ARCUS ZYGOMATICUS (7x) - fenoz yzia - -/- TUBERA FRONT. ET PARIET. (19x) - malé - -/- GLABELLA (8x) - stredná - -/- ARCUS SUPERCILIARIS (9x) - výrazné - -/- ČELO (13x) - ľahko ubiehavé - -/- PROCESSUS MASTOIDEUS (14x) - veľmi veľké - -/- PROTUBERANTIA OCCIPIT. EXT. (BROCA) (14x) - silná - -/- RELIÉF PLA NUM NUCHALE (25x) - silná - -/- PROFIL ZÁHLAVIA (GERASIMOV) (23x) - klenutý - -/- SPINA NASALIS ANT. (BROCA) (1x) - 3. stupeň - 5. stupeň - -/- TVÁROVÝ RELIÉF (1x) - výrazný - -/- ZHRYZ (1x) - labidontia - -/- MARGO SUPRAORB. ET FORMA ORBITAE (8x) - veľmi zaoblená okraj + hrana té očnice - -/- ZYGOMATICICKÝ OBLÚK (9x) - stredná - -/- OS ZYGOMATICUM (11x) - vysoká + hrboľatý povrch - -/- APERTURA PIRIFORMIS (VÝŠKA) (2x) - stredná - vysoká - -/- APERTURA PIRIFORMIS (ŠÍRKA) (3x) - úzka - široká - -/- FOSSA CANINAE (4x) - plátké - hlbké - -/- VZHLAD MANDIBULY (21x) - robustná - -/- HRÚBKA TELA MANDIB. V OBL. M2 (14x) - hrubá - -/- TRIGONUM MENTALE (14x) - silné - -/- MANDIBULÁRNÝ UHOL (POVRCH) (11x) - malá vývýšenina - -/- HLAVICA SÁNKY (7x) - veľká - -/- ABR ÁZIA ZUBOV (STUPEŇ) (14x) - stredná - -/- ABRÁZIA ZUBOV (TYP) (14x) - miskovitá - -/- -/-

B/ POSTKRANIÁLNY SKELET:

ZACHOVALOSŤ (51x) - fragmenty - -/- STAVBA (23x) - stredná - -/- RE LIÉF SVALOVÝCH ÚPONOV (27x) - stredná až mohutná - -/- PANVA (AKO CELO K) (4x) - úzka a vysoká - -/- VCHOD DO MALEJ PANVY (5x) - úzky a srdcovitý - -/- ANGULUS SUBPUBICUS (3x) - pod 60 st. - -/- FORAMEN OBTUR ATUM (5x) - oválny s obliblým okrajom - -/- INCISURA ISCHIADICA MAJOR (9x) - viac uzavretá s tendenciou k tvaru (U) - -/- SULCUS PRAEAURICULAR IS (8x) - nevytvorený - -/- ARC COMPOSE (10x) - jednoznačne jednoduc hý oblúk - -/- CORPUS OSSIS ISCHII (9x) - široké - -/- CRISTA ILIACA (5x) - v tvaru výrazne prehnutého (S) - -/- FOSSA ILIACA (7x) - vysoká a úzka - -/- PELVIS MAJOR (5x) - úzka - -/- OS SACRUM (5x) - úzk e a vysoké - -/- HLAVICA FEMURU (PRIEMER) (11x) - veľmi veľká - -/- LINEA ASPERA (PILASTER) (31x) - úzka a vysoká - -/- -/-

METRICKÁ CHARAKTERISTIKA

A/ ABSOLÚTNE MIERY LEBKY:

	kategória	mm
M1. (najväčšia dĺžka mozgovne)	velká	187
M5. (dĺžka bázy lebky)	stredná	100
M8. (najväčšia šírka mozgovne)	stredná	140

Tab. 3e. To be continued

Abrahám Komárov vršok STRANA: 117

M9. (najmenšia šírka čela)	stredná	95
M17. (výška mozgovne)	stredná	132
M38. (kapacita lebky-Welcker I)	euenkefal	1411.4 ccm
M45. (šírka tváre)	stredná	133
M48. (výška hornej tváre)	stredná	70
M51. (šírka očnice vpravo)	veľmi veľká	45
M51. (šírka očnice vľavo)	stredná	42
M52. (výška očnice vpravo)	stredná	34
M52. (výška očnice vľavo)	veľká	35
M54. (šírka nosového otvoru)	stredná	24
M55. (výška nosového otvoru)	stredná	52
-/-		

B/ INDEXY LEBKY:

mezokran 76.1 -/- ortokran 73.2 -/- metriokran 93 -/- leptén 56.5 -/-
 mezokonch vpravo 79.2 -/- mezokonch vľavo 83.3 -/- lektorin 42.3 -/-
 brachyuran 130.4 -/- mezognát 101 -/-

C/ INDEXY PRIEREZOV DIAFÝZ FEMUROV A TÍBIÍ A VÝŠKA POSTAVY:

-/- ISDF VPRAVO pilastrický 107.2 -/- ISDF VLÁVO pilastrický 107 -/- I
 HDF VPRAVO hyperplatymérny 74.3 -/- IHDF VLÁVO hyperplatymérny 73.7 -/-
 ISDT VPRAVO mezoknem 69.1 -/- ISDT VLÁVO mezoknem 68 -/- IDTFN VPRAVO
 mezoknem 65.2 -/- IDTFN VLÁVO mezoknem 63.9 -/-

VÝŠKA POSTAVY (Manouvríer):

stredná	1655 mm (počet jedincov 8)
---------	-----------------------------

Антрапологическая информационная система в Археологическом институте САН в г. Нитра

Юльюс Якаб – Штефан Полачик

Авторы информируют о составлении, отладке и использовании антропологической информационной системы (АНТРИС) в Археологическом институте САН в г. Нитра. Дело касается отраслевой, открытой системы в рамках проекта археологической информационной системы. Первоначально она была составлена в языке ДОС РВ БЕЙЗИК для вычислительных машин СМЕП. В настоящее время ее переписывают в язык ФОРТРАН 77. Главным назначением этой системы является создавание данных для антропологического банка данных и создание комплектной текстовой части антропологиче-

ских экспертиз для отдела документации Археологического института.

Основной печатный вывод из АНТРИС-а представляет в современности текст антропологической экспертизы, который пока не пользуется данными о аномалиях и патологических изменениях. Данные на дисках представляют основу рождающегося банка данных в Археологическом институте САН в Нитре. Они одновременно являются источником данных для дальнейших анализов представляющих основания для более детального и комплексного исследования направлений в соматическом развитии популяций.

Перевод *M. Урбановой*

SPRÁVY A RECENZIE

Joachim Werner 80-ročný

Vedúca osobnosť bádania o včasnej dobe dejinnej v Európe a dlhoročný profesor univerzity v Mnichove, riadny člen Bavorskej akadémie vied, zahraničný člen Rakúskej akadémie vied a Bulharskej akadémie vied, *Joachim Werner* sa 23. decembra 1989 dožil 80 rokov.

Za viac ako šesť desaťročí intenzívnej vedeckej, pedagogickej a organizátorskej činnosti tento aktívny a neúnavný vedec sa stal takrečeno žijúcou legendou európskej archeológie. Znie to takmer neuveriteľne, ale prvý článok s archeologickou tematikou uverejnil ako 18-ročný študent pred viac ako 60 rokmi (1927). Dnes počet jeho publikácií dosahuje takmer pol tisícky, z toho vyše dvadsať monografií.

Univerzitné štúdiá (1928 – 1932) v Berlíne, Viedni, ale najmä v Marburgu, v dobe keď tu pôsobil *Gero von Merhart*, dali jubilantovi široký a pevný základ i dobré východisko k štúdiu zložitej problematiky včasnej doby dejinnej v najširších európskych súvislostiach. Po štúdiách zavŕšených dizertáciou „*Münzdatierte australische Grabfunde*“ (Ger. Denkmäler d. Völkerwanderungszeit 3, Berlin 1935) pôsobil najskôr v Deutsches Archäologisches Institut a v jeho Römischo-Germanische Kommission vo Frankfurte n. Mohanom, potom ako profesor na univerzite v Štrasburgu (1941 – 1944) a od r. 1946 takmer tri desaťročia ako ordinárius v Institut für Vor- und Frühgeschichte na univerzite v Mnichove.

I v súčasnosti, 15 rokov po odchode do dôchodku, nadalej riadi prácu v roku 1957 ním založenej *Komission zur archäologischen Erforschung des spätromischen Raetien der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Zároveň je editorom medzinárodnej série monografií *Münchner Beiträge zu Vor- und Frühgeschichte*. Je potešiteľné, že do plánu publikácií tejto významnej archeologickej rady, ktorá dnes počíta takmer pol stovky dôležitých štúdií z praveku i včasnej doby dejinnej v strednej Európe, bola v spolupráci s Archeologickej ústavom SAV zaradená aj naša monografia o rímskej usadlosti Cífer-Páč.

Prínos jubilanta pre rozvoj archeologickeho bádania a jeho príspevok k prehlíbeniu poznania včasnej doby dejinnej v Európe je rozsiahly a mnohostranný. Hodnotenie enormousnej vedeckej produkcie *J. Wernera* sa vymyká z rámca stručného gratulačného príspevku k životnému výročiu. Na tomto mieste však rozhodne nemožno vynechať tie štúdie jubilanta, ktoré v širšej miere – v štýle jeho charakteristickeho nadregionálneho prístupu k štúdiu a riešeniu historických problémov – využívajú archeologicke nálezy zo Slovenska. *J. Werner* má ku Slovensku mimoriadne blízky, priam srdcéný vzťah. Málo je známy fakt, že prvú z mnohých študijných ciest na Slovensko podnikol jubilant už ako poslucháč archeológie v dobe štúdií vo Viedni v r. 1929. Spolu s *K. Bittelom* sa v Bratislave stretli s *J. Eisnerom* a zašli „až na koniec sveta“ – do Galanty. Azda už tu má korene jeho záujem o špecifické postavenie a význam Slovenska v pravekom a včasnohistorickom vývoji strednej Európy. Sotva je náhodné, že ani jeden zo zahraničných bádateľov tak často, tak informované a v takom širokom zábere nepracuje s archeologickými nálezmi zo Slovenska ako práve *J. Werner*.

Už v monografii „*Die beiden Zierschcheiben des Thorsberger Moorfundes*“ (Ein Beitrag zur frühgermanischen Kunst – und Religionsgeschichte, Berlin 1941) venoval náležitú pozornosť nálezom z Osztró-pataku-Ostrovian. Na základe výtvarného a technologickeho rozboru tepaných pozlátených strieborných plechových kovaní z 2. ostrovianskeho nálezu dospel k hypotéze, že boli vyhotovené v germánskej dielni pracujúcej v polovici alebo na konci 3. stor. v blízkosti rímskej provincie Panónia, azda na vandalskom území.

Nálezy z doby sfahovania národov z územia Slovenska sa jubilant zaobrá najmä v analytickom príspevku „*Studien zu Grabfunden des 5. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine*“ (Slov. Archeol., 7, 1959, s. 422 – 438), ale aj v široko koncipovanej monografii „*Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*“ (München 1962).

Na pozadí riešenia problému pôvodu a funkcie

zlatého náramku franského kráľa Childericha a germánskych náramkov z mladšej doby rímskej (*Der goldene Arming des Frankenkönigs Childerich und die germanischen Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit. Frühmittelalterliche Studien*. In: *Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster* Bd. 14, 1–41, Berlin–New York 1980) široko pertraktuje a v argumentácii pre ďalekosiahle historicko-spoločenské závery využíva aj nálezy zlatých zápaštných kruhov z Cejkova a Ostrovian I i II, ako aj včasnorímsky zlatý náramok zo Zohora. Známe plechové strieborné spony zo Kšinnej a Selič z počiatku doby stáhovania národotvora J. Werner úspešne používa nielen k upresneniu typologicko-chronologickejho postavenia labsko-germánskych spôn typu Wiesbaden, ale aj k sledovaniu mobility príslušníkov sociálne vyššie stojacich vrstiev v prvej polovici 5. stor. (*Zu einer elbgermanischen Fibel des 5. Jahrhunderts aus Gauköningshofen, Ldkr. Würzburg. Ein Beitrag zu den Fibeln vom „Typ Wiesbaden“ und zur germanischen Punzornamentik*. *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 44, 1981, s. 225–254, Taf. 27–32).

Mimoriadne aktívne zasiahol aj do bádania o neskorej dobe laténskej. Svedčí o tom súborná publikácia štúdií: „*Spätes Keltenum zwischen Rom und Germanien. Gesammelte Aufsätze zur Spätlatènezeit*“ (München 1979). Inšpiroval aj organizovanie sympózia Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet v Malých Vozokanoch (Bratislava 1979) a tvorivo prispel aj k jeho úspešnému priebehu.

J. Werner sa zapája – prakticky ako jediný západonemecký bádateľ – fundovanými stanoviskami aj do diskusie k takým zložitým otázkam, ako je pôvod a rozšírenie Slovanov (*Zur Herkunft und Ausbreitung der Anten und Sklaven*. In: *Actes du VIII Congr. int. Sci. prehist. et protohist. Beograd 1971*, s. 243–252; *K proischoždeniju i rasprostraneniju antov i sklavinov*. Sov. Archeol., 1972/4, s. 102–115; *Bemerkungen zum nordwestlichen Siedlungsgebiet der Slawen im 4.–5. Jahrhundert*. In: *Beitr. zur Ur- und Frühgesch.* Berlin 1981, s. 695–701.)

Nedávno v pozoruhodnej monografickej štúdie o poklade z Vrapu (*Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Studien zur Archäologie der Awaren* 2. Wien 1986) sa J. Werner dotkol významu Slovenska z hľadiska tažby medi v mladšom avarskom období. Nastolil hypotézu, že aj v avarskom období, podobne ako v dobe bronzovej a v stredoveku za Fuggerovcov, došlo k intenzívnomu využívaniu medonos-

ných ložísk v Slovenskom rudohorí. Nabáda sledovať problém pôvodu medi pre liatu avarskú industriu prostredníctvom porovnávacích analýz kovu, vyhľadávaním a skúmaním ložísk situovaných v blízkosti slovansko-avarských pohrebisk i ich chronologickej diferenciáciou. Z tohto hľadiska za obzvlášt dôležité považuje neskoroavarské pohrebiská južne od Košíc a výskyt ložísk medi na hornom toku Hornádu na Spiši. Rovnaký význam pripisuje aj sledovaniu kontextu náleziska Blatnica so známym bojovníckym hrobom z karolínskeho obdobia a výskytu medi v oblasti severne od Banskej Bystrice.

Už práca na monografii o archeologických náleزوach z Attilovej ríše priviedla J. Wernera k intenzívному sledovaniu euroázijských súvislostí včasnohistorického vývoja. Vždy patril k tým, ktorí poznali hodnotu východoeurópskych i stredoeurópskych nálezov pre riešenie mnohých základných otázok pravekého a včasnodejinného vývoja Európy.

Vždy mu záležalo na osobných kontaktach a dobrej spolupráci s archeológmi Sovietskeho zväzu a ostatných socialistických krajín. Dlhoročnými priateľskými kontaktami, študijnými cestami do stredo- a východoeurópskych krajín i umožňovaním študijných pobytov archeológom z týchto krajín, ochotou pomôcť radoval, expertizou či odbornou literatúrou stál pri budovaní základov „spoločného európskeho domu“ archeológov – dávno pred vyslovením tejto požiadavky politikmi.

Jubilantovou zásluhou sa jeho ústav stal dôležitým vedeckým centrom v NSR, ktoré ako jedno z prvých systematicky a cieľavedome nadväzovalo a rozvíjalo „východné“ kontakty s archeológmi a archeologickými pracoviskami v socialistických krajinách. Pôsobilo tým inšpiratívne i na mnohé iné inštitúcie v NSR.

Z hľadiska histórie týchto kontaktov je vhodné azda pripomenúť, že už v roku 1964 zásluhou profesora Wernera prichádzajú na terénnu archeologicú prax na Slovensko do Želoviec – ako prví vôbec – jeho žiaci E. Keller a H. Vierck. Ešte koncom tohto istého roka nastupuje aj autor medailónu na jednoročný študijný pobyt v Mnichove. Ako prvý zo Slovenska otvoril dlhú sériu štipendijných pobytov poskytovaných Humboldtovou nadáciou nielen archeológom, ale aj mladým zahraničným vedeckým pracovníkom všetkých vedných oborov.

Je symbolické, že myšlienka potreby prehĺbenia vzájomných odborných stykov nemeckých bádateľov s archeológmi socialistických krajín sa naliehavo objavila počas trojmesačného študijného pobytu J. Wernera v roku 1963 v ZSSR. Konkrétnejšie obrys

nadobudla v Leningrade počas diskusií menovaného i podpísaného s významnou bádateľkou čerňachovskej kultúry, s nezabudnuteľnou Mariou Alexandrovou Tichanovovou.

V druhej polovici 60. rokov sa dlhodobé i kratšie štipendijné pobytov slovenských archeológov na predných vedeckých pracoviskách v NSR rozbehli aj vďaka pôvodnému impulzu *J. Wernerovi*, prezieravej veľkorysosti *A. Točíka*, vtedajšieho riaditeľa AÚ, a priaznivému politickému ovzdušiu. V rámci štipendia A. v. Humboldt-Stiftung absolvovali vtedy jednorocné študijné pobytov v NSR *A. Habovštiak* (Göttingen) a *J. Pavúk* (Heidelberg). V rámci Deutscher Akademischer Austauschdienst realizovali dlhodobé i kratšie študijné pobytov: *B. Chropovský* (Göttingen), *J. Vladár* (Marburg), *D. Bialeková* (Mníchov), *J. Lichardus* a *K. Pieta* (Saarbrücken). Na terénnych archeologických výskumoch sa zúčastnili *B. Benadik* (Manching) a *A. Ruttkay* (Haithabu). Žiaľ, v dôsledku známych udalostí v 70. rokoch došlo dočasne k útlmu či jednostrannej transformácii týchto kontaktov.

Významný je teda prínos *J. Wernerovi* nielen ako realizátora, ale aj ako inšpirátora a organizátora smerov archeologickej bádania neskorej doby rímskej, sfahovania národov a včasnostredovekého obdobia. Pripomeňme aspoň nastolenie a široké rozpracovanie história pohybov „kočeňnikov“ – nomádskych Hunov a Avarov, dotýkajúcich sa nášho územia, problematiky čerňachovskej kultúry i otázok súvisiacich s etnogenézou a s rozšírením Slovanov.

Nedostižný prehľad o dôležitých archeologickej nálezoch v širokých priestoroch strednej a východnej Európy, podopretý väčšinou poznaním z autopsie, a fenomenálna pamäť umožňujú mu v predstihu formulovať koncepcné i čiastkové problémy, na ktoré treba hľadať odpoved v konkrétnych oblastiach alebo v širokom priestore.

Jubilant si trvale zveľaďuje aj onú vzácnu vlastnosť, danú nie mnohým, schopnosť nielen inšpirovať, ale aj provokovať a systematicky burcováť spolupracovníkov a realizátorov výskumov k maximálnemu vypätiu a optimálnemu splneniu vytýčených cieľov. Pritom vždy všeestrane a systematicky pomáha: nielen radou a povzbudzovaním, ale i konkrétnymi činnimi. Tým, ktorí nikdy nedošli do užšieho kontaktu s profesorom *Wernerom*, pravdepodobne uniká obdivuhodný ľudský rozmer tohto bádateľa. Veľmi sa mylí ten, kto si ho spája iba s predstavou strohého, prísnego vždy extrémne racionálneho vedca vyžadu-

júceho od seba i druhých maximálne zanietenie a bezvýhradné odovzdanie sa práci. *J. Werner* je totiž citlivý človekom, ochotný a schopný chápať problémy iných, vždy pripravený svojim spolupracovníkom i žiakom pomôcť, vždy rešpektujúci známu zásadu, že ten pracovník, ktorý má dobré sociálne zázemie i istoty a má svoju prácu rád, môže spravidla do pokladnice vedy prispievať vyšším vkladom ako človek, ktorý dlhodobo alebo nadmerne zápasí s rôznymi mimovedeckými problémami. A v rámci možného profesor *Werner* vždy podá pomocnú ruku a morálne podoprie.

Ani v osemdesiatke, teda vo veku, keď väčšina jeho generačných druhov už iba z odstupu sleduje vedecké dianie, *J. Werner* nerezignuje na konkrétnu vedeckú prácu, ale ani na rozsiahle osobné či písomné kontakty s domácimi i zahraničnými bádateľmi. Neutichajúca aktivita a angažovanosť akoby mu neustále obnovovali jeho mladicky elán a energiu.

Zásluhy každého bádateľa o rozvoj vedeckej disciplíny a veľkosť osobnosti možno posudzovať aj podľa jeho žiakov. Absolventi a stážisti mníchovskej archeologickej školy profilovanej viac ako štvrtstočie Joachimom *Wernerom* i v Mníchove habilitovaní archeológovia (*V. Milojčík* – 1947, *G. Kossack* – 1955, *H. Müller-Karpe* – 1957, *G. Ulbert* – 1964, *W. Torbrügge* – 1967) zaujímajú popredné miesta na univerzitách, v múzeách i v pamiatkárskych inštitúciach nielen v NSR, ale i v zahraničí: od Fínska po Taliansko, od Československa a Juhoslávie až po Japonsko. Je príznačné, že kontakty tohto vynikajúceho vedca a znamenitého pedagóga s bývalými žiakmi trvajú k obojstrannému úžitku celoživotne. Jubilantov prínos k procesu zblížovania, porozumenia a integrácie archeologickej bádania v Európe je nemalý. Náležite to dokážeme oceniť azda až s odstupom času.

K početným gratuláciám, ktoré *J. Wernerovi* prichádzajú od kolegov a žiakov z domova i zo zahraničia, sa úprimne pripájajú aj archeológovia zo Slovenska. Vyjadrujú mu zároveň podakovanie za pozornosť, ktorú vždy archeologickej dianiu na Slovensku venoval. Ďakujú mu aj za účinnú podporu a pomoc pri nadvádzovaní zahraničných kontaktov pri prenikaní slovenskej archeológie na medzinárodné pole.

Do ďalších rokov želajú jubilantovi z plného srdca ešte hodne zdravia, neubúdajúce tvorivé sily, radosť z práce a spokojnosť v osobnom živote.

Titus Kolník

XVI. medzinárodný kongres o rímskej keramike v Plevene

V dňoch 12.–18. septembra 1988 sa v bulharskom Plevene uskutočnil XVI. medzinárodný kongres *Rei cretariae romanae fautores* – Spoločnosti pre štúdium rímskej keramiky. Jeho ústrednou tému bola Domáca výroba, odbyt a rozšírenie keramiky v podunajských provinciách. Podujatia, ktoré sa usporadúva každé dva roky, sa zúčastnilo viac ako 60 odborníkov z Európy, Blízkeho východu i zo Zámoria. Československi bádatelia sa predchádzajúcich kongresov zúčastňovali iba sporadicky. Na plevenskom rokovaní však zastupovali našu krajinu traja – T. Kolník, K. Kuzmová (Archeologický ústav SAV v Nitre) a E. Krekovič (Filozofická fakulta UK v Bratislave).

Kongres slávnostne otvorili prezident – prof. H.-J. Kellner a tajomníčka RCRF – dr. T. Tomaševičová-Bucková, v mene organizátorov a hostiteľov dr. A. Dimitrovová-Milčevová z Archeologického ústavu Bulharskej akadémie vied v Sofii, ako aj politickí a verejní predstavitelia mesta Pleven. Počas piatich rokovacích dní odznelo spolu 34 prednášok, ktoré boli vhodne usporiadane do tematických, geografických a čiastočne aj chronologických celkov. Mnohé z nich sa preto bezprostredne dopĺňali a nadväzovali na seba.

Viacerí bádatelia sa venovali vo svojich príspevkoch jednotlivým výrobným okruhom terry sigillaty – napr. italským (S. Zabehlicky-Scheffenegger, J. H. van der Werff, B. Hedinger, E. Schindler-Kaudelka, I. Cerk) a galským dielňam (M. Polak, J.-M. Demarolle, C. Bémont, A. Martin), terre sigillate chiara (Lj. Plesničar-Gec, V. Perko). O keramike z Olbie a z Dalmácie referovali K. Rothová-Rubiová a K. E. Griffithová.

Konkrétnym prínosom pre riešenie najmä hospodárskeho vývoja v dobe rímskej na Slovensku boli prednášky, zamerané na výrobu a výskyt keramických výrobkov v provincii Panónia a v príhalej časti barbarika, v slobodnej Germánii. Z tohto hľadiska treba spomenúť predovšetkým refencie o najnovších výsledkoch, dosiahnutých pri štúdiu glazovanej keramiky (V. Gassner, É. B. Bónis, E. Krekovič), miestnej výroby terry sigillaty v Aquincu (K. Póczy) a keramiky provinciálneho charakteru, najmä trečích misiek z územia osídleného Hermundurmi (S. Dušek). Komplexné zhodnotenie odbytu terry sigillaty v prostredí vojenských oporných bodov hornopanónskeho limitu, ktoré predniesol D. Gabler, priamo súviselo aj s otázkami výskytu tejto importovanej keramiky na území dnešného Slovenska, ktoré

nastolila K. Kuzmová. Týkali sa nielen rozšírenia provinciálnych výrobkov v barbariku prostredníctvom diaľkovej i miestnej výmenno-obchodnej činnosti a úlohy, ktorú v nej zohrali hraničné pevnosti, ale aj celkového vývoja rímskogermánskych vzťahov v podunajskej oblasti. Mimoriadny záujem vyvolal unikátny nález hlinenej nádoby s honosnou výzdobou z Aquinca, s ktorou oboznámila účastníkov kongresu J. Topálová.

Značná časť pracovného rokovania bola venovaná provinciám Dácia a Mézia. Rumunski bádatelia D. Alicu a I. Mitrofan prezentovali výsledky najnovších archeologických výskumov na lokalitách Ulpia Traiana a Augusta Traiana, najmä doklady výroby keramiky a hlinených kahanov. Usportiadatelia kongresu zhodnotili úlohu významných centier keramickej produkcie na území dnešného Bulharska – na náleziskách Butovo, Pavlikeni, Hotnica a v antických osadách Marcianopolis a Ratiaria (G. A. Kabakchieva, A. Minčev, G. Kuzmanov). Informovali prítomných aj o výrobe tzv. macedónskej terry sigillaty v údoli rieky Stramy (L. Stainova), o keramickom depote z Novae (P. Vladkova), o kultových nádobách (V. Najdenova) a o výrobe hlinených kahanov v hrnčiarskych centrach Butovo a Pavlike-ni (S. Sultova).

Posledný blok prednášok bol zameraný na oblasť Príčernomoria (K. K. Orlov) a Blízkeho východu, konkrétnie na keramiku z centier Efesos (U. Out-scher), Arabia Felix (R. Krautwurst) a Nabatae (J. Gunneweg).

Účastníci kongresu sa vďaka široko koncipovaným, ale i špeciálne zameraným prednáškam mohli oboznámiť s výsledkami bádania o rímskej keramike za uplynulé roky v rôznych častiach Rímskej ríše. Okrem zaužívaných metodických postupov sa tu prezentovali i poznatky, získané pomocou výpočtovej techniky (M. Polak) a prírodrovedných metód (napr. neutrónovej aktivácie – J. Gunneweg). Odozdané príspevky budú publikované v zborníku Acta RCRF XXIX/XXX.

Súčasťou podujatia boli aj odborné exkurzie na významné archeologické lokality z doby rímskej. Po ruinách antického mesta Oescus, ktoré je čiastočne pamiatkovo upravené a sprístupnené verejnosti vo forme múzea v prírode, sprevádzal účastníkov kongresu prof. T. Ivanov. Rozsiahlym hrnčiarskym centrom v Pavlikeni zo zachovanými a zrekonštruktovanými výrobnými objektami a dokladmi o remeselnej činnosti, inštalovanými „in situ“, sprevádzala

a o jeho osobitostiach podrobne informovala dr. S. Sultovová.

Organizátori kongresu vhodne zvolili za jeho dejisko mesto Pleven, z viacerých hľadišť vyhovujúce na usporiadanie vedeckého podujatia podobného rázu. Historické múzeum v Plevene s bohatými rímskymi zbierkami a rozsiahloou archeologickou expozíciou, pamätiadlosťou mesta, blízkosť významných antických pamiatok, ktoré boli cieľom odborných exkurzií, a celkove príjemné spoločenské prostredie významne prispeli k jeho úspešnému priebehu. Mnohých zahraničných účastníkov milo prekvapila bulharská pohostinnosť a srdečnosť, ako

aj všeobecná podpora a záujem predstaviteľov miestnych politických a správnych orgánov, ktoré sprevádzali celé podujatie, najmä jeho kultúrno-spoločenskú stránku. Podľa pamätníkov všetkých predchádzajúcich kongresov RCRF možno uvedené stretnutie povaľať za jedno z najúspešnejších.

Na záverečnom slávnostnom zasadení odzneli dva návrhy na miesto usporiadania nasledujúceho kongresu – v talianskom Arezze alebo v maďarskom Székesfehérvári. Možno len dúfať, že v budúcnosti bude československá veda vo väčšej miere prezentovať dosiahnuté výsledky aj na tomto úzko špecializovanom odbornom fóre.

Klára Kuzmová

Pracovná porada o Výsledkoch archeologických výskumov v oblasti výstavby Sústavy vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros na Dunaji

V dňoch 6.–7. októbra 1988 sa v Nových Vozkoch uskutočnila dvojdňová porada pracovníkov československých a maďarských inštitúcií, povolených realizáciou archeologických výskumov v oblasti výstavby Sústavy vodných diel (ďalej SVD) na Dunaji. Organizátorom spoločného zasadania bol Archeologický ústav SAV (ďalej AÚ SAV) v Nitre – hlavný koordinátor predstihových záchranných prác na Slovensku. Rokovania sa zúčastnili aj odborní pracovníci Oblastného podunajského múzea v Komárne a z maďarskej strany zástupcovia viacerých zainteresovaných pracovísk (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; Mátyás Király Múzeum, Visegrád; Balassa Bálint Múzeum, Esztergom; Vízügyi Múzeum, Esztergom; Komárommegyei Múzeumok Igazgatósága, Tata).

Poradu slávnostne otvoril zástupca riaditeľa AÚ SAV – dr. A. Ruttkay, DrSc., zodpovedný za realizáciu a rozvoj medzinárodnej vedeckej spolupráce. V úvodnom prejave zhodnotil výsledky a skúsenosti, získané v tejto oblasti výskumu od roku 1986, keď bola uzavretá dvojstranná dohoda o vzájomnej spolupráci. Súčasne uviedol aj reálne možnosti ďalšieho rozvoja a upevňovania bilaterálnych vzťahov na poli záchrannej archeologickej činnosti v teréne, ktorá je úzko spojená s teoretickým vedeckým bádaním. Potrebu tejto spolupráce vyvolávajú nielen rozsiahle zemné práce, ohrozujúce archeologické náleziská na oboch brehoch Dunaja, ale aj snaha o dôsledné riešenie historického vývoja záujmového územia od najstarších čias po obdobie stredoveku.

V nasledujúcej diskusii sa prítomní vyjadrili k doberajšej obsahovej i formálnej stránke spolupráce, prednesli svoje pripomienky a podali viaceré návrhy na zefektívnenie ďalšej činnosti. Zástupcovia zúčastnených inštitúcií vytýčili po vzájomnej dohode hlavné smery a zásady organizačného zabezpečenia spoločných akcií v najbližšom období. Týkajú sa predovšetkým recipročných študijných pobytov na archeologických výskumoch s možnosťou štúdia materiálu a literatúry v múzeach a vo vedeckých inštitúciách, prizývania odborných komisií, poskytovania konzultácií a návštev príležitosťných archeologickej expozícii. Očakávaným výsledkom by mala byť najmä operatívne riešená priebežná výmena skúseností a vzájomná informovanosť o najnovších výsledkoch archeologickej bádania.

Ďalšia časť rokovania bola venovaná informatívnym prednáškam o organizácii terénnych prác, použitých metodických postupoch a o poznatkoch, získaných výskumom archeologickej lokalít pozdiž Dunaja. Maďarskí kolegovia referovali o výskume sídliska z doby bronzovej na ostrove Helemba (G. Kozma), pravekého sídliska a rímskeho pohrebiska v polohe Visegrád-Lepence (D. Gróh), rímskeho limitu v úseku Visegrád-Esztergom (S. Soproni), rímskej strážnej veže, pevnosti, ako aj osady z doby arpaďovskej na nálezisku Visegrád-Lepence (P. Gróf). Viaceré príspevky sa týkali stredovekého osídlenia skúmanej oblasti – osady, odkrytej v obci Nagymaros (P. Biczó), arcibiskupského letoviska na ostrove Helemba a sídliska v polohe Visegrád-Várkert (J. Kovalovszki), kostola a pohrebiska z doby

arpádovskej na nálezisku Esztergom-Zsidód (*E. Molnár*) a areálu ženského kláštora na ostrihomskom ostrove (*Zs. Lovag*).

V úvode prednáškového bloku, zameraného na archeologické práce na lavo brehu Dunaja, sa účastníci oboznámili s celkovým projektom výskumu a terénneho prieskumu archeologických lokalít na trase výstavby SVD Gabčíkovo-Nagymaros (*J. Rajtár*). Jednotlivé referáty z tejto oblasti boli venované výsledkom 10-ročnej výskumnej činnosti v areáli rímskeho tábora v Iži-Leányvári (*K. Kuzmová*), výskumu pohrebiska a sídliska z doby avarského kaganátu v Obide (*J. Zábojník*) a pohrebiska z tej istej doby v polohe Komárno-Lodenica (*A. Trugly*). O pravekom a stredovekom osídlení lokalít Chľaba a Mužla-Čenkov informoval prítomných *M. Hanuliak*. V záverečnej prednáške *J. Rajtár* stručne zhodnotil doterajšie výsledky, plány a perspektívy leteckého prieskumu a snímkovania na území juhozápadného Slovenska. Príspevky budú publikované v samostatnom zborníku internou tlačou AÚ SAV Nitra v nemeckej mutácii s dvojjazyčným resumé.

Súčasťou pracovného stretnutia bola i návšteva dlhodobých systematických výskumov na Dunaji – rímskeho tábora v Iži-Leányvári, pravekej a včasnostredovej osady v Mužli-Čenkove, spojená s prehliadkou odkrytých objektov priamo v teréne a významnejších nálezov na výskumných základniach. Zahraniční hostia sa mohli oboznámiť aj s modernou prístrojovou technikou AÚ SAV. Ich praktická ukážka vyvolala veľký záujem a živú diskusiu medzi kolegami.

Úspešný priebeh pracovnej porady a dosiahnuté výsledky v plnej miere potvrdzujú opodstatnenosť a potrebu spoločného postupu, vzájomného informovania a výmeny skúseností pri plnení zodpovedných a náročných úloh, podmienených výstavbou SVD na Dunaji. Spoločným úsilím všetkých zainteresovaných inštitúcií je realizácia predstihového terénneho výskumu a záchrana ohrozených archeologických lokalít s cieľom získať čo najviac poznatkov o kultúrnom dedičstve našich predkov a so snahou zachovať čo najviac pre budúce generácie.

Klára Kuzmová

Konferencia o opevnených neolitických a eneolitických sídliskách a miestach v strednej Európe

K sérii medzinárodných konferencií a kolokviu o neolitických a eneolitických kultúrach v rôznych častiach Európy sa priradilo aj pracovné zasadnutie venované téme „*Befestigte neolithische und äneolithische Siedlungen und Plätze in Mitteleuropa*“, ktoré v dňoch 7.–11. novembra 1988 sa konalo v „Haus Büchenbergu“ pri Wernigerode v NDR. Zasadanie zorganizovalo Landesmuseum für Vor- geschichte v Halle a Direktorat für Forschung der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Riaditeľ uvedeného múzea *Dieter Kaufmann* so spolu- pracovníkmi veľkoryso pripravili podujatie so širokou medzinárodnou účasťou.

Medzinárodné zasadnutia venované opevneným osadám v neolite a eneolite strednej Európy sa konalo päť rokov po sympóziu o fortifikačných objektoch stredného neolitu, ktoré v roku 1983 pripravili rakúski bádatelia v Poysdorfe. Terajšia konferencia bola posunutá teritoriálne, chronologicky a tematicky do inej polohy a mala podstatne širší záber. Podľa obsahu prednesených referátov konferencia obsiahla štyri tematické okruhy: 1. fortifikač-

né objekty kultúry s lineárной keramikou, 2. fortifikačné zariadenia lengyelskej kultúry a kultúr s ňou súčasných, 3. eneolitické fortifikačné zariadenia a objekty od kultúry Michelsberg po kultúry Bernburg a Řivnáč a 4. prírodrovédne príspevky k neolitickejmu a eneolitickému osídleniu.

Organizovanie konferencie bezprostredne inšpiroval už 20 rokov trvajúci výskum sídliska s fortifikačnými objektmi v Eilslebeni. Doterajšie výsledky tohto výskumu v úvodnej prednáške konferencie zhodnotil jeho vedúci *D. Kaufmann*. Jeho prednášku doplnili *T. Litt* informáciou o výsledkoch palynologických analýz, *H. J. Dölle* výsledkami analýz zvieracích kostí a *M. Kaczanowska* prehľadom o doterajších výsledkoch analýzy štiepanej kamennej industrie. Na záver konferencie jej účastníci mali príležitosť navštíviť nálezisko v Eilslebeni, kde sa po ďalších výkladoch bádateľov zainteresovaných na výskume rozvinula živá diskusia. Okrem zmien v prírodnom reliéfe náleziska a blízkeho okolia boli predmetom diskusie otázky interpretácie práve od- krytých objektov (pôdorysy kolových stavieb, ka-

menné konštrukcie pod úrovňou ornice) v miestach s výdatným prameňom vody. V dolných častiach náleziska, bližšie k riečnej nivе, pod eróznymi nánosmi sa rysuje pravdepodobne dobrá príležitosť pre odhalenie úrovne podlág neolitickej domov.

Ďalšie rokovanie konferencie otvoril *O. Höckmann* prehľadom včasnoneolitickej opevnených sídlisk a objektov. Po zverejnení dokumentácie bude referát dobrou informáciou o rôznorodých fortifikačných objektoch od tessalského neolitu po neskorú kultúru s lineárной keramikou. O fortifikáciách kultúry Tripolje na základe literárnych prameňov referoval *A. Häusler* a prvýkrát v takom rozsahu zhromaždil sídliská tohto druhu z Ukrajiny a Moldavska.

Blok prednášok o opevneniach na sídliskách kultúry s lineárной keramikou a ich rozšírením a datovaním začal *J. Lüning*. Odmiesto žlabovité objekty pochádzajúce z Eilslebenu ako fortifikačné zariadenia kultúry so starou lineárной keramikou. Podobný objekt prezentoval na konferencii z lokality Eitzum *H. Stäuble*. *G. Bernhardt* rekonštruoval vývoj priekop a palisád na sídlisku v Kölne-Lindentale. O hlavných výsledkoch veľkoplošných výskumov na území povrchových hnedouhoľných baní Helmstedského revíru referoval *H. Thieme*. Najvýznamnejšie je sídlisko v Esbecku, opevnené priekopou takmer štvorcového pôdorysu, na ktorom pôdorysy domov vnútri priekop zreteľne rešpektovali ich priebeh a sú s nimi súčasné. Niektoré neolitickej sídliská sa nachádzajú pod metrovou vrstvou nánosov hliny. Opevňovacie objekty kultúry s lineárной a vypichovanou keramikou na Morave boli predmetom referátu *R. Tichého*. V analýze kamennej industrie, najmä prepálených artefaktov, na sídliskách kultúry s lineárной keramikou na Aldenhovenскеj plošine hľadal *A. Zimmermann* funkcionálnu interpretáciu fortifikačných objektov typu Langweiler 8.

Sériu prednášok o fortifikačných zariadeniach mladého neolitu, v podstate na úrovni lengyelskej kultúry, začal *J. Petrasch* návrhom definície a interpretácie sústav priekop a palisád z Bavorska. Považuje ich za nadregionálne zhromažďovacie centrá. S fortifikačným objektom nového typu z lokality Zaržica v Sliezsku oboznámili prítomní *O. Prusová* a *W. Wojciechowski*. Dvojitá kolová palisáda bez žľabu ohradzuje plochu okolo 7 ha a po jej vonkajšom obvode je sústava veľkých jám exploatačného typu. Vnútri ohradenej plochy sa našiel neúplný pôdorys kolovej stavby. Objekt možno keramickými nálezmi datovať do obdobia krátko pred vznikom jordanowskej skupiny. Torzo malej sústavy priekop

z lokality Sandomierz-Wzgórze predstavila *H. Kowalewska-Marszałeková* a *R. Grygiel* referoval o využívaní prírodných polôh ako opevnení na Kujawách v období skupín lengyelskej kultúry.

Opevňovacím zariadeniam lengyelskej kultúry sa venovalo viacero referátov. *E. Kazdová* a *Z. Weber* ich zhodnotili ako architektúru v spojení s otázkami ich vytyčovania a budovania. *G. Trnka* zdôraznil rôznorodosť sústav kruhových priekop a palisád v Rakúsku. *P. Koštuřík* zhŕnul výsledky výskumu výšinného sídliska v Kramolíne a *V. Vávra* informoval o nových výsledkoch výskumov na sídliskách s fortifikačnými zariadeniami z doby lengyelskej kultúry vo východných Čechách. Mechanizmus zapĺňovania priekop a problémy ich datovania osvetľovala prednáška *I. Pavlù*. Pôdorys palisádami ohradeného sídliska s centrálnym palisádovým zariadením z doby lengyelskej kultúry v Žlkovciach prezentoval *J. Pavúk*. Dva referáty sa dotýkali maďarského Potisia. *P. Patay* referoval o takmer úplne preskúmanom sídlisku ohradenom palisádami z obdobia skupiny Hunyadihalom-Lažňany na lokalite Tisza-lucz-Sarkádpuszta s malými dvojdielnymi stavbami. O novom type objektu informovala *A. Sz. Kállayová*. Na nálezisku Füzesabony sa našla sústava palisád s priemerom 25 a 30 m a s kolovými jamami smerom do stredu, kde sa nachádzala úzka šachta siahajúca po dnešnú úroveň spodnej vody. Na dne šachty bola kostra ovce alebo kozy a vo výplni šachty sa našla početná keramika, v ktorej prevládajú celé nádoby typické pre skupinu Ludanica, hoci územie ešte spadá do sféry bodrogkeresztúrskej skupiny.

Západoeurópskym opevneniam v eneolite sa venoval *J. Eckerdt* v Porýni a *A. Whittle* prezentoval najznámejšie opevnenia na Britských ostrovoch a informoval o nových výskumoch. *B. Engelhardt* predniesol referát o niektorých výsledkoch leteckej prospekcie v Bavorsku a o ich overovaní v teréne a *B. Ottawayová* oboznámila prítomných s výsledkami výskumu sídliska skupiny Chamm v Ergoldingene, takisto v Bavorsku. Český eneolitickej výskum bol zastúpený prednáškami *E. Pleslovej* o hospodársko-sociálnej štruktúre opevnených sídlisk, s ich novou klasifikáciou a periodizáciou a *M. Zápotockej* o výsledkoch dôležitého výskumu opevneného výšinného sídliska „Dänemark“ pri Kutnej Hore. Obidve autorky v týchto súvislostiach uvažujú o prvých protourbánnych prejavoch v strednej Európe.

Stredonemecké opevnené sídliská skupiny Bernburg typologicky a topograficky zhodnotil *D. Müller* a sústavu priekop tej istej skupiny v Grossobringene prehodnotila *S. Bückeová*. *K.-D. Jäger* vystúpil

s podrobnejším výkladom rekonštrukcie prírodného prostredia a hľadal súvislosti s periódami budovania fortifikačných zariadení.

Konferencia poskytla dobrý prehľad stavu súčasného štúdia sídlisk so systémami fortifikačných zariadení niekoľkých typov z rôznych období neolitu a eneolitu z viacerých regiónov Európy. Naďalej však je významné protirečivosť pri interpretácii najmä tých funkcií, pri ktorých chýba jasný doklad využívania ohradenej či opevnenej plochy. Pokračujúci terénny výskum, nadobúdajúci pred rokmi postupne nevidaný rozsah, prináša určité pokrok. Výskum fortifikačných objektov každého druhu je však pre ich rozľahlosť technicky i finančne veľmi náročný. Len máloktorý z objektov možno považovať za dostatočne

preskúmaný. Mnohé z nich sú porušené pokročilou eróziou, takže už ich pôdorysy sú neúplné a takmer na každom z nich chýbajú podrobnejšie poznatky o ich bezprostrednom okolí. Opevňovacie zariadenia v praveku iste zohrávali dlhodobú dôležitosť hospodársko-spoločenskú úlohu. Ich vznik sa viaže na počiatky usadlého spôsobu života v dôsledku prechodu k produkčnému hospodárstvu a boli viac-menej trvalo integrálnou súčasťou sídliskových štruktúr. Typologické a funkčné premeny počas ich vývoja by mali zostať predmetom systematického a komplexného štúdia.

Odzdané texty prednášok budú publikované ako samostatný zborník v Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 73 v roku 1990.

Juraj Pavúk

III. celoštátne kolokvium mladých archeológov

V dňoch 22.–24. marca 1989 sa v účelovom zariadení Slovenského ústredného výboru SZM v Kováčove pri Štúrove uskutočnilo III. celoštátne kolokvium mladých archeológov na tému Vzťah osídlenia a prírodného prostredia v pravekom, včasnodejinnom a stredovekom vývoji na území Československa. Kolokvium sa konalo pod patronátom Archeologickejho ústavu SAV v Nitre a SÚV SZM v Bratislave. Na jeho príprave sa podieľalo Oddelenie pre pracujúcu mládež SÚV SZM a Základná organizácia SZM pri AÚ SAV. Podujatia sa zúčastnilo 43 mladých archeológov z Archeologickejho ústavu ČSAV v Prahe a v Brne, z Archeologickejho ústavu SAV v Nitre, z múzeí a ďalších inštitúcií z celej ČSSR.

Kolokvium slávnostne otvoril akademik *Bohuslav Chropovský*, riaditeľ Archeologickejho ústavu SAV v Nitre. Vo svojom príhovore zdôraznil potrebu komplexného skúmania zložitého vývoja ľudskej spoločnosti, zohľadňovania a využívania najnovších metód a metodických postupov zvlášť v oblasti multi- a interdisciplinárnej spolupráce. Poukázal na skutočnosť, že vytváranie a rekonštruovanie komplexného dobového obrazu najstarších spoločenstiev, etník, národností a národov môžu archeológovi riešiť len v úzkej spolupráci s ďalšími odborníkmi, zaoberajúcimi sa napríklad skúmaním prírodného prostredia v konkrétnom čase a priestore. Zdôraznil, že tieto ciele musia vychádzať z poznania vzájomného pôsobenia a vzťahu ľudského a prírodného faktora. Hoci sa niektoré prírodovedné postupy a ich

výsledky využívali v archeológii už skôr, k ich cieľavedomému a systematickému zužitkovávaniu sa vo výraznejšej miere pristúpilo – ako bolo podčiarknuté v úvodnom vystúpení – až v poslednej tretine nášho storočia. *Bohuslav Chropovský* vyzdvihol záujem a snahu mladej generácie archeológov zapojiť sa do výskumu a riešenia tejto v súčasnosti zvlášť aktuálnej témy za pomoci intenzívnej spolupráce rôznych vedných odborov. Konštatoval, že vedenie AÚ SAV uvítalo návrh a iniciatívu kolektívu organizátorov, aby sa III. celoštátne kolokvium mladých archeológov uskutočnilo na Slovensku a aby po organizačnej i odbornej stránke nadviazalo na tradíciu predchádzajúcich dvoch podujatí.

V ďalšej časti kolokvia predniesla *Ivona Vlkolinská* sumarizujúci referát o doterajších výsledkoch, cieľoch a perspektívach rozvoja interdisciplinárnej spolupráce v archeológii na Slovensku, ktorá je čoraz viac zameriavaná na skúmanie vzťahu človeka a prírodného prostredia. Práve pri plnení tejto úlohy bude mať dôležité postavenie nastupujúca generácia archeológov.

Na kolokvii odznelo celkovo 23 referátov, ku ktorým sa rozvinula bohatá, neformálna, kritická a otvorená diskusia.

Väčšina referentov sa vo svojich príspevkoch zamerala na prezentáciu dosiahnutých výsledkov predovšetkým v oblasti skúmania vzťahu osídlenia k súvekým geomorfologickým a hydrologickým osobitostiam krajiny. Ich prístup k riešeniu nastolených

otázok bol rôznorodý, čo vyplývalo zo stavu poznania a metód výskumu. Jednotlivé referencie sa týkali napr. rozšírenia nálezísk kultúry zvoncovitých pohárov v závislosti od vodných zdrojov a tokov a geologických daností Moravy (*Peter Dvořák*), vplyvu zmien prírodného prostredia na diskontinuitu pravekého osídlenia v strednom Povltaví (*Lubor Smejtek*), vývoja osídlenia horného Požitavia od praveku až do stredoveku (*Matej Ruttkay*) a prírodných podmienok Žitného ostrova v súvislosti s jeho osídlením vo včasnej dobe dejinnej (*Vladimír Turčan*). Charakteristikou archeologickej lokalít, prípadne ich najbližšieho okolia a príslušného mikroregiónu (vzťahu človeka a prírody) sa zaoberali *Drahomíra Frolíková*, *Zdeněk Farkaš*, *Kristián Elscheck* a *Zuzana Rajtárová*.

Zaujímavé poznatky prinieslo i skúmanie vzťahu prirodzeného povrchového výskytu nerastných surovín a osídlenia horného toku Radbuzy v západných Čechách v dobe bronzovej a halštatskej (*Miroslav Chytráček*), ďalej dokladov o prítomnosti ľudských sídiel v blízkosti zdrojov termálnych vôd (*Róbert Bača*), ako aj v extrémnejších horských polohách Slovenska (*Jozef Hromada*, *Ján Hunka*).

O metodach a metodických postupoch používanych pracovníkmi Archeologickej ústavu ČSAV Praha – Exponaty Most, konkrétnie o využívaní

korelačných máp pri štúdiu kontinuity a diskontinuity osídlenia v mikroregiónoch, pri priestorovej identifikácii archeologickej nálezísk a o súčasných možnostiach štúdia kostrových pohrebísk v severozápadných Čechách informovali prítomní *Jaromír Beneš*, *Jan Blažek* a *Miroslav Dobeš*.

Hodnotným príspevkom k riešeniu danej problematiky boli aj výsledky prírodovedných analýz, ktoré boli vyhodnotené a interpretované v chronologickom a geografickom kontexte. Účastníci sa na základe paleobotanických rozborov oboznámili s možnosťami metodického postupu pri rekonštrukcii lesných porastov v období včasného stredoveku na lokalite Mužla-Čenkov (*Elena Lázníková*). Osobitnú pozornosť si zaslúži komplexný pohľad – charakteristika prírodného prostredia vyplývajúca z medzioborovej spolupráce na Pražskom hrade (*Jan Frolík*). O vypovedacích možnostiach osteologickej materiálu a jeho význame pri štúdiu stredovekej spoločnosti referovala *Jitka Petříčková*. Súčasný stav a náčrt ďalších perspektív použitia nekonvenčných metód pri riešení problematiky zooarcheológie na území Slovenska prednesol *Marián Fabiš*. Prítomných mimoriadne zaujal referát *Lubomíra Šebelu* o najnovších výsledkoch netradičnej spolupráce archeológie a parazitológie. Získané poznatky potvrdili potrebu neustále rozširovať inter-

disciplinárny prístup aj za pomoci dosiaľ nezainteresovaných vedných odborov, ktoré môžu významnou mierou prispievať k poznávaniu životného a prírodného prostredia v jednotlivých obdobiach vývoja ľudskej spoločnosti.

Mimo stanovenej ústrednej témy kolokvia tu odzneli aj referáty prezentujúce výsledky terénneho i teoretického bádania. *Luděk Galuška* napríklad zhodnotil a čiastočne i zrevidoval doterajšie zistenia o slovanskom osídlení Starého Města, a to na základe revízneho výskumu v blízkosti kostolíka sv. Michala. O súčasnom stave dlhodobého výskumu Pražského hradu účastníkov informoval *Jan Fröhlich*. S výsledkami prírodovedných analýz slovanských kovaní v Čechách oboznámila *Naděja Profantová*. Štúdiom byzantských praciek sa zaoberal *Vladimír Varsik* a *Peter Bednár* sa zameral na debnársku produkciu v stredoveku. *Michal Lutovský* kriticky zhodnotil dostupné archeologické pramene a možnosti ich využitia pri riešení počiatkov slovanského osídlenia južných Čiech.

Súčasťou podujatia bolo aj premietanie videozáznamov z archívu AÚ SAV v Nitre o terénnych výskumoch archeologických lokalít z územia Slovenska, ktoré sprostredkovalo účastníkom dôležité nálezové situácie, rozsah a charakter terénnych prác, metodiku, ako aj samotnú polohu nálezisk vo vzťahu k prírodnému prostrediu. Malá výstavka fotografií, inštalovaná vo vestibule účelového zariadenia, informovala prítomných o konkrétnych výsledkoch interdisciplinárnej spolupráce a využívania modernej prístrojovej techniky pri vyhľadávaní a dokumentovaní archeologických objektov a lokalít (napr. geofyzika, fotogrametria, letecký prieskum a snímkovanie a pod.). Záverečným bodom programu trojdňového pracovného rokovania bola návšteva stálej archeologickej expozície Klenoty dávnej minulosti Slovenska na Bratislavskom hrade, kde mnohí účastníci prvýkrát videli reprezentatívny súbor archeologických nálezov, dokumentujúcich praveké až stre-

doveké osídlenie nášho územia, ktoré boli zväčša získané systematickým a záchranným výskumom AÚ SAV v Nitre.

III. celoštátne kolokvium mladých archeológov splnilo svoje hlavné poslanie, ktorého cieľom bola výmena najnovších informácií o výsledkoch bádania mladých odborníkov a pracovných kolektívov v oblasti skúmania vzájomného pôsobenia – interakcií osídlenia a prírodného prostredia (príroda – človek – spoločnosť) v pravekom, včasnodejinnom a stredovekom vývoji na území Československa. Diskusia, ktorá sa viazala nielen k témam prednesených referátov, prispela k značnému rozšíreniu poznatkov, k výmene skúseností, ako aj k nadviazaniu osobných kontaktov, potrebných pri riešení spoločných vedeckovýskumných úloh. V tvorivej atmosfére kolokvia vznikli nové myšlienky a podnety, ktoré naznačili ďalšie cesty a perspektívy štúdia a riešenia danej problematiky.

Žiada sa v mene organizátorov i všetkých účastníkov vyjadriť úprimné podakovanie Slovenskému ústrednému výboru SZM – konkrétnie Oddeleniu pre pracujúcu mládež za poskytnutie všeestrannej podpory pri rozvoji vedeckej činnosti mladej generácie, vytvorenie vhodných podmienok a materiálno-technického zabezpečenia celého podujatia. Celoštátne kolokvium mladých archeológov sa tak stalo jednou z konkrétnych foriem realizácie dohody uzavretej medzi Predsedníctvom SAV a SÚV SZM o spolupráci pri zvyšovaní vedeckej úrovne mladých odborníkov v jednotlivých ústavoch SAV.

Štafetu príprav a organizácie nasledujúceho – IV. celoštátneho kolokvia mladých archeológov v roku 1990 prevzali mladí pracovníci – členovia ZO SSM pri AÚ ČSAV v Prahe – Exponitura Most, na ktorom budú iste prezentované nielen nové výsledky terénnych archeologických výskumov, ale najmä v kolektívnych referátoch aj postupy, metódy i metodologické prístupy pri skúmaní najstaršieho osídlenia našej vlasti.

Klára Kuzmová – Ivona Vlkolinská

Prvé medzinárodné Eckhelovo sympózium v Enzesfelde

Pri príležitosti 250. výročia narodenia zakladateľa vedeckej numizmatiky *Josepha Hilária Eckhela* (1737–1798) sa konalo v dňoch 13.–18. marca 1989 v jeho rodisku, v Enzesfelde (Rakúsko), prvé medzinárodné sympózium o metódach numizmatiky doby rímskej. Poriadateľmi tohto významného po-

dujatia boli viaceré rakúske numizmatické inštitúcie: Mincový kabinet Umeleckohistorického múzea vo Viedni, Numizmatický inštitút Viedenskej univerzity, Numizmatická komisia Rakúskej akadémie vied, Rakúcka numizmatická spoločnosť a Eckhelov klub. K finančnému zabezpečeniu akcie výrazne

prispela hornorakúska Raiffeisen-Landesbank („banka zberateľov minci“), ale aj mestská rada Enzesfeldu. Odborný program a organizačné zabezpečenie bolo na pleciach reprezentantov uvedených inštitúcií, doc. dr. Michaela Alrama, doc. dr. Güntera Dembského a doc. dr. Wolfganga Szaiwerta.

Sympózia sa zúčastnilo 38 bádateľov. Reprezentovali Rakúsko (*M. Alram, O. Burböck, C. L. Clay, B. Czurda, G. Dembski, R. Denk, G. Gautier, R. Göbl, W. Hahn, H. Jungwirth, S. Karwiese, B. Koch, B. Prokisch, F. Schmidt, A. Schwab-Trau, E. Specht, W. Szaiwert, E. Weber, R. Wolters*), NSR (*P.-R. Franke, D. Mannsperger, H.-CH. Noeske, M. Radnótio-Alföldi, H. Schubert, R. Ziegler*), Francúzsko (*H. Huvelin, X. Loriot, C. Morrisson*), Československo (*E. Kolníková, J. Sejbal, jun.*), Maďarsko (*K. Bíró-Sey, J. Fitz*), Fínsko (*P. Bruun*), Itáliu (*G. Gorini*), Juhosláviu (*P. Kos*), Poľsko (*A. Kunisz*), Nórsko (*K. Skaare*) a Bulharsko (*J. Jurukova*). V 25 referátoch zameraných na metódy numizmatického bádania rímskych minci sa kriticky zhodnotili doterajšie metodické postupy, na konkrétnych príkladoch sa konštatoval ich prínos, resp. problémy spojené s ich využívaním. Úvodné slovo a celkové zhrnutie danej problematiky patrili významnému predstaviteľovi rakúskej numizmatiky univ. prof. dr. *R. Göbloví*, ktorý už vo svojom známom diele „*Antike Numismatik*“ (München 1978) venoval veľkú pozornosť náuке o metódach (*Methodenlehre*). Sám je napr. zástancom, resp. aj tvorcом metódy zrovnávania razidiel (*Stempelvergleich*) a sledovania ich genealógie. Vo svojom výklade okrem iného upozornil i na kvalitu výuky novej numizmatickej generácie a zdôraznil nutnosť ovládania prinajmenej troch svetových jazykov („bez toho by absolvent štúdia numizmatiky nemal byť pripravený k promocii“). V našich domácich pomeroch je veľmi cieľná nielen absencia širšieho jazykového vzdelania, ale v konečnom dôsledku aj samého štúdia numizmatiky. Táto skutočnosť sa samozrejme veľmi nepriaznivo prejavuje v praxi, pre zahraničie je nepochopiteľná.

Úvodný referát *R. Göbla* otvoril trojdňový, neobyčajne bohatý prednáškový program. Organizátori ho rozdelili do niekoľkých tematických blokov. Prvý obsahoval referáty zamerané na metódy kartografického hodnotenia nálezov minci a na vysvetlenie hodnotu kartogramov. *K. Skaare* kartograficky hodnotil škandinávske nálezy rímskych minci, *E. Kohníková* predložila všeobecný výklad kartografickej metódy konfrontovaný s nálezmi rímskych minci z územia Slovenska, *J. Sejbal* interpretoval rímske mince z Moravy aj za pomoci iných pracovných

metód a výsledkov archeologického bádania. Peňažný obec v Panónii komentoval *J. Fitz*; prispela k tomu aj *K. Bíróvá-Seyová*, keď poukázala na novozískané pozlátené bronzové imitácie minci Maximiana Herculia do zbierky Maďarského národného múzea a snažila sa metodicky správnym postupom objasniť ich pôvod a význam. O prežívanií rímskych minci v obchu na hornoitalskom území až do stredoveku hovoril *G. Gorini*. *X. Loriot* pomocou kartografickej metódy interpretoval nálezy zlatých rímskych minci na území niektorých provincií. *A. Kunisz* rozborom mincových nálezov z legionárskeho tábora v Novae (dnešné Bulharsko) rekonštruoval obraz o mincovom obchu pozdĺž dolného Dunaja v 1.–3. stor. n. l.

V ďalšom bloku referátov sa samostatne rokovalo o metódach publikovania hromadných nálezov rímskych (*H. Huvelin*), byzantských (*C. Morrisson*) a gréckych imperátorských (*J. Jurukova*) minci. Význam metódy tzv. „*Stempelkoppelung*“ (sledovanie nadväznosti razidiel) na konkrétnych príkladoch dokumentoval *P.-R. Franke*. Metodické problémy metrologických výskumov (*S. Karwiese*), rekonštrukcie nominálových systémov (*R. Ziegler, H. Schubert*), ikonografie rímskych minci (*P. Bruun, D. Mannsperger*), chronológia razby (*C. Clay*), resp. rekonštrukcie mincových systémov jednotlivých rímskych panovníkov (*W. Szaiwert, R. Wolters, W. Hahn, M. Alram*) či určitých geografických celkov (*H.-C. Noeske*) boli na tomto sympóziu stredobodom odborného záujmu a dôvodom širokej diskusie. Vyvrcholením odborného programu bol referát univ. prof. dr. *M. Radnótiovej-Alföldiovej*, v ktorom sa súbor sledovaných metód načrtol z hľadiska ich historického vývoja, počnúc Petrarcovým záujmom o antickú numizmatiku.

K odbornému programu patrili aj každodenné večerné podujatia, ktoré ho obohatili o nové podnete a zážitky. Prvý večer sa konalo stretnutie účastníkov sympózia so starostom Enzesfeldu a mestskou radou, s typickým pohostením podľa miestnych zvykov. Mestská rada i obyvatelia Enzesfeldu venovali sympóziu veľkú pozornosť a pomáhali organizátorom zabezpečiť jeho dobrý priebeh. S veľkým záujmom sa stretla slávnosť odhalenia Eckhelovho pamätníka – busty – na jednom z námestí Enzesfeldu (bustu po slávnostnom príhovore starostu odhalili prof. dr. *R. Göbl* a prezident Medzinárodnej numismatickej komisie univ. prof. dr. *K. Skaare*). Na prednáške univ. prof. dr. *Bernharda Kocha*, hodnotiacej osobnosť a prínos *J. H. Eckhela* pre antickú numizmatiku, sa zúčastnil veľký počet obyvateľov Enzesfeldu a hostí.

J. H. Eckhel, ktorého hlavné dielo *Doctrina numorum veterum* (1792 – 1798) dodnes predstavuje základ a východisko štúdia antických mincí (jeho význam pre rozvoj numizmatiky u nás zvýraznila *E. Nohejlová-Prátová*, Základy numizmatiky, Praha 1986, s. 154, 160, 165, 194, tab. 58) sa narodil 13. januára 1737 v Enzesfelde vo viacdetnej rodine úradníka na dvore miestneho panstva. Študoval vo Viedni a v roku 1751 vstúpil do jezuitského rádu. V štúdiach pokračoval v Ríme, vo Florencii zriadil mincový kabinet toskánskeho veľkovojvodu Leopolda. V roku 1774 sa stal direktorom cisársko-kráľovského mincového kabinetu vo Viedni, zároveň aj profesorom staroveku a pomocných vied historickej vo Viedni. Zomrel 16. mája 1798 vo Viedni, kde je aj pochovaný.

K večerným podujatiám sympózia patrila aj návšteva viedenského numismatického kabinetu, prehliadka jeho expozície so širokým výkladom riaditeľa dr. *H. Jungwirtha*. Umožnil pohľad na historický vývoj tohto popredného pracoviska (vznik sa kladie do doby vlády prvých Habsburgovcov na začiatku 16. stor.), jeho súčasný stav a perspektívky.

Ďalší večer mali účastníci možnosť navštíviť iné významné numismatické pracovisko – Numismatický ústav Viedenskej univerzity, prestavaný do nových rozsiahlych priestorov a dobre vybavený nielen personálne, ale aj modernou prístrojovou technikou a zariadením. Zoznámili sa s jeho pracovou náplňou a systémom práce, knižnicou, bohatou kolekciou a kartotékou mincí, ako aj študijných sádrových odliatkov. Toto pracovisko je v súčasnosti zásluhou univ. prof. *R. Göbla* a jeho „viedenskej školy“ hlavným predstaviteľom rakúskej numizmatiky a iniciátorom nových pracovných metód, najviac pri štúdiu antických mincí. Vychovalo celý rad popredných odborníkov. Rozsiahla publikáčná činnosť (*Göblove* základné katalógy keltských mincí, nová edícia MIR = *Moneta Imperii Romani*, ale aj veľké korpusy nálezov FMRÖ = *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich*) na vynikajúcej úrovni reprezentujú bádateľské výsledky viedenskej školy, i keď sa v hlavnej miere orientujú na typológiu a chronológiu antických mincí. Prednáška univ. prof. dr. *Eckeharda Webera* na tému „Staroveké dejiny a numizmatika“, ktorá sa pri tejto príležitosti konala v Numismatickom inštitúte, však veľmi dôrazne upozornila na miesto numizmatiky vo výklade staro-

vekých dejín. Práve na konto „viedenskej školy“ prof. *R. Göbla*, zameranej najmä na typológiu minci, sa v prednáške viackrát zdôraznila požiadavka chápania numizmatiky ako historickej vedy, s povinnosťou interpretovať rímske mince nielen s ohľadom na ich typologickú stránku, ale predovšetkým v širokých peňažnohistorických súvislostiach. Na podobnú tému „Mince a história“ odznela ďalší večer prednáška univ. prof. dr. *P.-R. Frankeho*. Konala sa v priestoroch Raiffeisen-Landesbank v Linzi, a to aj pre širšiu pozvanú verejnosť. Zvýraznila súvislosť antických mincí s konkrétnymi historickými udalosťami a ich vypovediacu hodnotu. Na záver večerných odborných akcií bol vždy pripravený bufet a priateľské stretnutie prítomných.

Jednodňová autobusová exkurzia na záver sympózia poskytla možnosť prehliadky niektorých historickej pamiatok Rakúska, napr. najstaršieho rakúskeho mesta Enns (rímske Lauriacum), jeho múzea s bohatými archeologickými exponátm z archeologickej výskumu Lauriaca, ako aj pamäti hodnosti mesta Steyer. Tu i v Linzi sa uskutočnili exkurzie do niektorých bankových priestorov (v Steyeri išlo o ukážku perfektnej úpravy starej historickej budovy na moderné bankové účely, v Linci o moderne bankové zariadenie a prístrojovú vybavenosť).

Odborný prínos sympózia spočíva predovšetkým v prediskutovaní jeho hlavnej témy – metód numizmatiky doby rímskej, vo vzájomnej konfrontácii metodických postupov jednotlivých bádateľov a v hľadaní nových progresívnych možností štúdia rímskych mincí. Stretnutie ukázalo, aká potrebná je medzinárodná vedecké spolupráca, priama výmena skúseností a poznatkov a aké škodlivé je kabinetné bádanie bez osobných kontaktov. Zásluhou organizátorov 1. Eckhelovho sympózia v Enzesfelde sa otvorila nová cesta medzinárodnej spolupráce a vytvorili sa nové možnosti skvalitňovania a rozširovania bádateľských výsledkov. Pôjde o to, ako rýchlo budeme schopní aj my na túto cestu nastúpiť, aby sa československá numizmatika v rámci medzinárodného bádania presadila na to miesto, ktoré jej výsledkom oprávnene patrí.

Referaty, ktoré odzneli na 1. Eckhelovom sympóziu o metódach numizmatiky doby rímskej budú v krátkom čase publikované, a tak sprístupnené aj ostatným bádateľom.

Eva Kolníková

Alix Hochstetter: *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975–1979. Die handgemachte Keramik. Schichten 19 bis 1. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Band 3 (Text und Tafeln).* Berlin 1984, 406 stran, 281 tabulek.

Ve třetím svazku souborného zpracování systematického archeologického výzkumu makedonské lokality Kastanas prezentovala nejblížší spolupracovnice vedoucího výzkumu B. Hänsla, A. Hochstetterová keramiku vyráběnou bez pomocí hrnčířského kruhu. Je objektivní skutečností, že v ruce robené nádoby představují nejpočetnější soubor hmotných archeologických pramenů. V Kastanasi to bylo více než 20 000 rozlišitelných jednotek. To již samo o sobě hovoří o obrovském úsilí vynaloženém při analýze obsáhlého souboru. Autorka keramický materiál přehledně publikovala a syntetickou formou prezentovala typologické, chronologické a částečně i historické struktury.

Textová část práce byla rozdělena do čtyř hlavních kapitol: úvod, keramické formy, keramika ve vrstvách, postavení keramických nálezů v rámci egejsko-balkánského kulturního okruhu. Součástí textového dílu je i řecké resumé a seznam literatury.

Keramický materiál byl přehledně prezentován v tabulkovém dílu, který obsahoval 281 celostránkových ilustrací. Z nich bylo 257 kresebních a 24 fotografických tabulek. Na nich bylo zobrazeno více než 2000 nádob, respektive jejich fragmentů. Přibližně polovina byla prezentována v měřítku 1:3. Další běžná měřítka byla 1:2 a 1:4. Vzácně se použila, zejména u velkých keramických tvarů, i měřítka 1:6, 1:8, 1:12, 1:20.

Textová část byla ilustrována šedesáti obrázky. Obrázky ve všech případech vhodně doplnily text a zvýraznily jeho klíčové části. Na první textové ilustraci byl znázorněn formulář, který se používal při popisu keramiky. Jeho význam při zpracování tak obsáhlého souboru byl mimořádný. Další ilustrace zobrazovaly výskyt jednotlivých keramických typů a některých jejich detailů, výskyt motivů výzdoby, barevnost povrchů a jejich provedení. To vše bylo prezentováno vždy v souvislosti s vrstvami, v nichž se studované entity našly. Jiné ilustrace znázorňovaly prezenci dalších prvků ve vztahu k vrstvám, typologický vývoj jednotlivých keramických forem anebo i popis pyraunu. Na grafu byl také znázorněn poměr v ruce robené keramiky ke keramice robené na hrnčířském kruhu. Hrnčířské výrobky poskytly možnost synchronizace kastanasské osady s jinými obdobnými osadami tellového typu v centrální části Makedonie, což také bylo přehledně graficky znázorněno. Na mapách bylo zobrazeno i rozšíření některých keramických tvarů, motivů výzdoby a výrobních technik.

Cílem práce A. Hochstetterové bylo podrobně zpracování v ruce robené keramiky ze všech vrstev sídlisť v Kastanasi. Jednalo se o období pozdní doby bronzové a doby železné (ve smyslu relativní chronologie používané ve východním Středomoří).

V úvodní kapitole autorka seznámila čtenáře se skladbou a členěním práce, podala stručný přehled historie výzkumu lokality Kastanas a výzkumu dalších lokalit tellového typu v Makedonii. V této souvislosti se zabývala chronologickou terminologií doby bronzové a doby železné v této oblasti. Stručně se zmínila o dosavadních názorech na problematiku tzv. „lužické keramiky“ a tzv. „lužické invaze“.

Podobně jako všechny ostatní druhy nálezů byla i kastanasská v ruce robená keramika analyzována podle jednotlivých vrstev (19-1) a period této lokality. Periody pak byly synchronizovány s absolutními daty. V úvodu byly objasněny metodické postupy aplikované v recenzované práci a návod na její studium.

Podstatnou část recenzovaného díla představuje analýza keramických tvarů (amfory, džbány, kantaroidní nádoby, koфлиky, šálky, misy, hrnce, pithoi, pyrauny, pekáče, pokryvky, talíře, košíčkovité nádoby, dvojitě šálky, nádoby s výlevkou, cedníky a zvláštní formy). Samostatné kapitoly byly věnovány matně malované a kanelované keramice. Každý zmíněný keramický tvar byl rozdělen na jednotlivé typy a varianty. Tyto typologické entity byly charakterizovány z hlediska chronologické průkaznosti. Exaktnost celé pasáže zvyšují kvantitativní diagramy zastoupení jednotlivých keramických tvarů ve vrstvách, početné odkazy na obrazové přílohy a grafické znázornění výskytu konkrétních typů nádob anebo jejich detailů ve vrstvách.

Třetí část knihy se věnovala hodnocení keramiky v konkrétních vrstvách. Podklady pro tuto pasáž logicky vyplňuly ze závěru předcházejících statí. Každá vrstva byla charakterizována svou typickou keramickou náplní a zároveň byla upřesněna její pozice vůči předcházející a následné vrstvě. Je jasné, že keramická náplň vrstev se neodlišovala ostře. Keramické formy měly svůj přirozený vývoj a trvání, které zpravidla překračovalo rozdíl mezi jedněmi vrstvami. Celková kombinace keramických forem, typů, podtypů a jejich detailů však byla pro konkrétní vrstvu typická. V každé z devatenácti vrstev byly diskutovány otázky provedení keramiky, její tvary a výzdoba a byly prezentovány všechny vyskytující se keramické formy. V této části práce jsou metodicky správná autorčina náročná zevšeobecnění a její syntetické pohledy. Aplikovaný metodický postup je velmi instruktivní, přehledný a umožňuje široké interpretaci možnosti. Neméně důležitá je jeho aplikovatelnost v případě studia keramiky na obdobných lokalitách Balkánského poloostrova a Karpatké kotliny.

Závěrečná část recenzované publikace se věnuje postavení keramických nálezů v egejsko-balkánském kulturním okruhu. Diskuse této otázky se realizovala v prvé řadě z aspektu geografického. Vycházejí z analýzy situace v centrální Makedonii, kde lokalita Kastanas leží, se zkoumaly mnohostranné technologické, kulturní, hospodářské a společenské vztahy k sousedním oblastem (východní Makedonie, Thrákie, západní Makedonie, Epirus, Thessalie, střední a jižní Řecko, jižní Jugoslávie, Albánie, Bulharsko, Rumunsko jižně od Karpat a Trója). Již z tototo výčtu je na první pohled zřejmé, že kontakty Kastanasu byly z hlediska geografického mnohostranné. Při zpracování a řešení vědeckých problémů se tím znásobilá náročnost práce, kterou A. Hochstetterová musela vykonat. Srovnání chronologicky porovnatelných entit jak v Kastanasi, tak i v sousedních oblastech dává možnost porovnání hospodářské a společenské situace v Kastanasi a v centrální Makedonii na straně jedné se situací v sousedních, výše zmíněných oblastech na straně druhé.

Význam interpretace archeologických a historických systémů v Kastanasi je proto tak velký, neboť severní Řecko představuje spojnici mezi východním Středomořím a jižní kontinentální Evropou. Díky přirodním danostem sehrálo údolí řeky Axios (Vardar), v němž Kastanas leží, závažnou roli při zprostředkování kulturních, civilizačních a snad i etnických interakcí mezi jihem a severem. Intenzita těchto kontaktů se názorně projevila na keramice. V Kastanasi se setkáváme jak s mykénskou keramikou dokládající jižní vlivy, tak i s keramikou severní provenience, která byla robena v ruce.

Vytvoření plastického obrazu historického vývoje v centrální Makedonii umožnila diskuse o dalších analogických sídlisích v této oblasti, která byla vybudována a osídlena v době bronzové a ve starší době železné. Pokud to bylo možné, byla doba jejich trvání porovnána s jednotlivými chronologickými fázemi na lokalitě Kastanas (viz obr. 54). Je zajímavé, že většina materiálu ze sídlis v centrální Makedonii je datována do doby bronzové.

Naproti tomu kostrová pohřebiště přinesla inventář z mladšího období, z doby železné. Autorka charakterizovala pohřebiště Vergina, které je významné nejen díky rozsáhlému terénnímu výzkumu, ale i díky teoretickému zpracování (např. K. Kilian). Analýza hmotné kultury z tohoto pohřebiště umožnila vytvořit nejen relativní chronologii této lokality, ale i její absolutní datování. Vypracované chronologické stupně z pohřebiště pak A. Hochstetterová synchronizovala s vrstvami na lokalitě Kastanas. Přínos pro obě naleziště byl obostranný. Na jedné straně stratifikovaný materiál z Kastanas umožnil datování některých hrobů, na straně druhé výbava hrobů z Verginy zvýšila vypovídací schopnost kastanasského materiálu. Druhé pohřebiště, jehož hmotné památky byly srovnávány s materiélem z kastanasského tellu, byla menší nekropole Tsaoutsitsa situována blíže ke Kastanasu než Vergina, což zvyšuje vypovídací a porovnávací schopnost tohoto materiálu.

Při příležitosti hodnocení situace ve středním a v jižním Řecku se autorka dotkla velmi závažného problému, jenž má význam nejen pro jižní, ale i pro střední Evropu. V příslušné pasáži vyjmenovala lokality, na kterých se našlo tzv. „barbarian ware“ a výstižně sumarizovala dosavadní interpretace výskytu „barbarské“ keramiky v severním Řecku. Tato problematika úzce souvisí s otázkami velkého stěhování národů doby bronzové. Spektrum názorů je široké: od dokazování přímých etnických migrací až po zcela jednoznačný domácí původ. Byla tedy „barbarská“ keramika domácí anebo cizí provenience? Autorka zveřejnila doklady o tom, že „barbarská“ keramika dokonce v některých případech pronikla na jih dříve než na sever. Známe-li tyto skutečnosti a situaci v celé Karpatské kotlině, můžeme plně akceptovat názor A. Hochstetterové, že v ruce vyráběna keramika z jižního a ze středního Řecka má sice některé souvislosti s keramikou ze severního Řecka, avšak nebyla identická až natolik, abychom ji mohli odsud odvozovat. Tedy i opatrný závěr objasňující původ „barbarské“ keramiky je zcela oprávněný.

Údolí řeky Vardar/Axios, rozvodí mezi povodím Vardaru a povodím jugoslávské řeky Moravy a konečně údolí jižní a západní Moravy a střední Podunají představuje nejkratší suchozemskou spojnici ze Středomoří do střední Evropy. Je nepochybně, že tato nejkratší a nejschůdnější cesta byla v době bronzové a na počátku doby železné přirozenou komunikací spojující sever s jihem a naopak. Ovšem současný stav pramenné báze na této linii činí tuto cestu pouze hypotetickou. Skutečný stav je zatím takový, že čím dále na sever, tím méně je prvků dokazujících severořecké vlivy. Konkrétní důkazy nejsevernějších projevů proudění těchto prvků jsou v keramice bosutské kultury (Gomolava, Kalakača, Popov dvor). Existující důkazy o kontaktech bosutské kultury se souvěkými kulturami popelnicových polí v severní části Karpatské kotliny ukazují, že bude úlohou dalšího archeologického výzkumu pokusit se prokázat severořecké vlivy ještě i dále na severu.

Osadu v Kastanasu lze považovat za typického představitele sídlišť tellevského typu v centrální Makedonii. Díky výsledkům systematického archeologického výzkumu bylo možno nastolit a řešit otázky pravěkého hrnčířství v severním Řecku a konkretizovat charakter kontaktů s bližšími i vzdálenějšími regiony. Souhlasně s autorkou lze konstatovat, že u keramických nádob vyráběných bez pomoci hrnčířského kruhu bylo nesnadné posoudit, které formy pronikly z centrální Makedonie na sever a naopak.

Recenzovaná práce A. Hochstetterové bez zbytku splnila stanovené cíle. Při této příležitosti nebylo úmyslem řešit veškerou složitou historickou situaci. Monografické zpracování v ruce vyráběné keramiky představuje jeden ze solidních nosných prvků

celého souborného zpracování archeologického výzkumu v Kas- tanasu.

Václav Furmánek

Vesna Šaranović-Svetek: Antičko staklo u jugoslovenskom delu provincije donje Panonije. Posebna izdanja-monografije VII. Vojvodanski muzej Novi Sad 1986, 87 strán, 19 tabuliek, 2 mapy, nemecké resumé.

Recenzovaná práca je doktorskou dizertáciou obhájennou na Filozofickej fakulte v Beogradu v roku 1985.

Autorka sa v nej zamerala na spracovanie sklených nádob z južnej časti provincie Panonia Inferior. Patria sem územné celky Juhoslávie – Srem, Baranie a Slavónia. V jednotlivých kapitolách sa podrobne zaobera typológiou a chronológiou sklených nádob, výmenou, ako i obchodom s týmito výrobkami. Do svojej práce zahrnula všetky dostupné exempláre, pričom základ tvoria nálezy z pohrebisk. Celkový obraz výskytu sklených nádob je zachytený na mapke 1. Zo skúmaného územia je katalógovo spracovaných 185 rímskych nádob, z tohto počtu 116 kusov pochádzajú z archeologických výskumov a 70 z ojedinelých nálezov.

Hoci literatúra o rímskom skle je už dnes dosť početná, v Juhoslávii je táto problematika iba v počiatkoch. Prvá práca bola publikovaná po sklárskom kolokviu v Lubľane v r. 1971. V súčasnosti sú známe sklené nálezy predovšetkým z pohrebisk, v rámci ktorých boli aj publikované (Sirmium, Beška, Sviloš).

Z uzavretých nálezových celkov je 25 sklených nádob, čiže iba jedna pätina nálezov je datovaná nálezovými okolnostami. Skúmaný nálezový materiál autorka rozdelila do dvoch časových horizontov. Do staršej doby rímskej (1.–2. stor. n. l.) patrí 27 % sklených nádob. Z mladšej doby rímskej až počiatku stahovania národov (3.–4. stor. a prvá polovica 5. stor. n. l.) pochádza 60 % nádob. Tie, ktoré sú v oboch časových horizontoch, tvoria 13 %.

Veľmi podrobne je rozpracovaná kapitola o typológiu. Autorka pracovala s nálezovým fondom z územia dnešnej Juhoslávie a porovnávala ho s nálezmi z celého územia rímskeho impéria. Sklené nádoby radí k tým predmetom, na základe ktorých sa hodnotí v celková úroveň rímskej a provinciálnej kultúry. Dochádza k zmenám vo výzdobe, technike zhotovenia, ako aj v technológií výroby. Typologická rôznorodosť, ako aj kvalita sklárskych výrobkov priamo súvisela s rozvojom sklárskej technológie a úrovňou sklárskeho remesla. Väčšia časť nálezov z územia Juhoslávie má analógie na celom území rímskeho impéria. Stretávame sa s nimi tak v strednej Európe, ako v mediteránnej oblasti, Oriente, v severnom Černomori, v severnej Afrike (s. 9).

Pri morfológickej analýze sa autorka opierala o tvar, techniku zhotovenia, ornament, farbu a hrúbku skla. Forma vo väčšine prípadov podliehala módnosti toho-ktorého obdobia a ovplyvňovala ju funkcia nádoby. Skúmala bežné kuchynské nádoby, ktoré z hľadiska praktického využitia boli aj menej kvalitné. Najkvalitnejšie boli vyhotovené rôzne nádoby na oleje, masti a súpravy na pitie. Boli určené pre bohatšie vrstvy obyvateľstva.

Analyzované nádoby (185 kusov) rozdelila do jedenástich hlavných skupín označených rímskymi číslicami. Jednotlivé skupiny člení na typy a varianty. Typologická škála zahrnuje misky, šálky, poháre, krčahy, malé amforky, fľaše, pokrývky, lievinky,

guttusy, balsamáriá. Pre ďalšie štúdium i bežnú prácu s rímskym sklom sú veľmi dobre použiteľné typologické tabuľky, v ktorých sú prehľadne zakreslené skupiny, typy a varianty s ich chronologickým zaradením, provenienčiou, ako aj číslami katalógu a číslom tabuľky. Každej skupine nádob sa venuje podrobne. Okrem nálezov zo skúmaného územia uvádzajú analógie z ostatných území rímskeho impéria, rieši otázku datovania a cituje literatúru. Prí opise jednotlivých nálezov sa snaží o absolútne datovanie.

Do typologickej časti nezahrnula zlomok misky so zlatým okrajom, tzv. Fondi D'oro, a to z toho dôvodu, že sa nezachoval jej profil. Je to nález zo Štrbinca pri Djakone (Certissa), dobre datovaný na základe analógií nálezov uložených vo Viedni a vo Florencii do druhej polovice 4. stor., prípadne už na prelome 3.–4. stor. n. l. Uvádzajú ho ako doklad rozvinutých obchodných vzťahov rímskeho impéria (s. 32).

Z hľadiska kvantity je najpočetnejšia jedenásta skupina so 74 balsamáriami a 17 typmi. Ostatné skupiny sú približne rovnaké a menej početné. Napr. skupina fliaš má 27 kusov, skupina pohárov 20 a misiek 14 kusov. Najväčšia variabilita je u pohárov, krčahov a balsamárií. Niektoré tvary sú dosiaľ bez analógií, preto predpokladá, že pochádzajú z územia Juhoslávie.

Pri chronologickom zaradení jednotlivých nálezov autorka pracovala predovšetkým so sklenými nádobami z uzavretých nálezových celkov, datovaných mincami. Na prehľadnej tabuľke uvádzajú okrem skupiny aj typ, datovanie, miesto nálezu a mincu ako sprievodný nález. Presne datuje 26, približne 12 sklených nádob.

Autorka sa vo svojej práci nepriklonila k žiadnej už známej chronológii, ale pre územie dolnej Panónie použila vlastné trienie, ktoré sa jej zdá z hľadiska výskytu sklených nádob na území dnešnej Juhoslávie najpriateľnejšie. Spomenuté dva časové horizonty má podložené i v nálezoch z uzavorených nálezových celkov datovaných mincami. Prvé obdobie začína výskytom minci cisára Augusta a pokračuje dynastiou Fláiovcov a Antoniovcov (r. 1–192). Druhé začína dynastiou Severovcov, počnúc Septímiom a končiac vládou Konštántina II. (r. 193–361). Ďalej od cisára Juliána po vládu Teodózia I. (r. 361–395) až do začiatku 5. stor. n. l. Presné datovanie niektorých typov sklených nádob nie je možné. Časť z nich prežíva počas dlhého časového úseku. Pre prvé obdobie sú charakteristické hlavne rôzne poháre, rebrované misky, masívne štvorhranné nádoby, toaletné súpravy a urny, ktoré priamo súviseli so žiarovým pohrebňím ritom tohto obdobia. Farba skla je modro-zelená, prípadne svetlotomodrá a zelenkastá. V dekoratívnej úprave sa uprednostňuje mramorovanie, rebrovanie a brúsenie povrchu. Vo väčnej fáze druhého obdobia sa objavujú rôzne poháre na pitie, džbány a flaše. Sklo je svetlozelené až číre. V dekoratívnej úprave sa uprednostňuje výbrus a výrez. Časť nálezov je vyrábaná pomocou formy. Farba skla je svetlozelená, menej olivová a prírodná. Používa sa kanelovanie, nálepy, plastické výzdobné prvky, ako aj pozlakovanie povrchu.

Pri sklených nádobách domáceho pôvodu je veľmi fažké sledovať rozšírenie prostredníctvom obchodu. Lepšia situácia je pri importoch. V staršej dobe rímskej sa tu stretávame s kvalitným sklom, ktoré má italský, mediteránny a orientálny, menej galský pôvod. Východné sklo je svetlozelené, tenké a ľahké. Západné je nepriehľadné a fažké. Medzi nádobami prevládajú tie, ktoré sú určené na bežné denné použitie.

Počiatok výskytu skla na území dnešnej Juhoslávie priamo súvisel s prítomnosťou vojenských jednotiek a až v neskoršom období s obchodnou činnosťou. Hlavná cesta prísunu tohto tovaru smerovala cez Aquileu. Obchodné cesty a smery výmeny tovaru

sú zakreslené na mapke 2. Rozvoj obchodných vzťahov, obchodných ciest, ako aj samotná výmena tovaru vždy bezprostredne závisela od politickej situácie na sledovanom území. V 1. a 2. stor. boli aktívni italskí obchodníci, v 3.–4. stor. porýnski a od druhej polovice 3. stor. možno sledovať veľký prísun tovaru z Kolína. Počas 3. stor. prichádzajú na územie Panónie sýrske vojenské jednotky. Tým sa vysvetluje i obľuba sýrskeho tovaru. V 4. stor. možno hovoriť o domácom panónskom skle. Známe výrobné dielne sú predovšetkým z maďarskej časti Panónie: Brigetio, Arabona, Aquincum, Gorsium. Jediná zatiaľ odkrytá dielná z Juhoslávie je z Emóny, datovaná na rozhranie 4. a 5. stor. n. l. Sklárské dielne na rozdiel od hrnčianskych sa vyskytovali iba pri väčších centrách. Aj to nebolo vždy pravidlom, lebo záviseli od vhodných výrobných surovin. Zaujímavý je aj poznatok, že sklo z Galie a Germánie sa objavuje v spojitosti s terrou sigillatou. Rýnske sklo sa importuje do polovice 4. stor., čo je doložené nálezmi z uzavretých nálezových celkov datovaných mincami.

Záverom treba dodať, že autorka sa v jednotlivých kapitolách, ako aj v súpise nálezov podarilo podať ucelený obraz výskytu sklených nádob v malom regióne – v južnej časti Panónie. Práca určite poslúži pri ďalšom štúdiu danej problematiky a má veľký význam i pre získanie celkového obrazu o výrobe sklených nádob na území rímskeho impéria.

Gertrúda Březinová

Archeologija Prikarpaťja, Volyni i Zakarpaťja (Kamenennyj vek). Kyjev 1987, 132 strán, 45 obrázkov.

Kolektív autorov na základe výskumov a prieskumov hodnotí vývoj západnej časti Ukrajinskej SSR počas paleolitu, mezolitu, neolitu a čiastočne i eneolitu. Práca je rozdelená do štyroch kapitol a doplnená obrázkami najdôležitejšieho nálezového materiálu, mapami, chronologickou tabuľkou a niekoľkými fotografiemi v texte.

Skúmané územie sa nachádza na rozhraní východnej, strednej a juhovýchodnej Európy. Archeologický prieskum a výskum Prikarpatska, Volyni a Zakarpatska začal už v minulom storočí a jeho výsledky sa hodnotili z pozície burzoáznej vedy. Pri spracúvaní súčasných výsledkov sa dôsledne uplatňuje marxisticko-leninská metodológia.

Prvá kapitola je venovaná stručnému fyzicko-geografickému opisu oblasti a historii výskumov. Podľa charakteristických daností je územie rozdelené do piatich základných časťí.

V druhej kapitole je podaná všeobecná charakteristika paleolitu. Zvýraznená je významná úloha prírodného prostredia v živote paleolitických spoločenstiev. Základné črtky súčasného reliéfu skúmaného územia sa formovali ešte koncom treťohôr. V štvrtohorách došlo k zmenám prírodného prostredia následkom niekoľkých zaľadnení a oteplení. V otázkach detailnejšieho členenia glaciálov, ako aj začiatku štvrtohôr, panuje nejednotnosť názorov. V súčasnosti sa spodná hranica antropogénu posúva do vrchného pliocénu. Dôležitá úloha pri periodizácii štvrtohôr je prisudzovaná štúdiu fauny. Vznik človeka a ľudského spoločenstva sa chápe ako najvyšší stupeň vývoja prírody, ako skok od biologického k sociálnemu faktoru.

Pri charakteristike jednotlivých paleolitických kultúr sa uvádzajú opis lokality, nálezovej situácie a materiálu, ako aj dostupné rádiokarbónové datovanie.

Najstaršie paleolitické osídlenie Prikarpatska sa viaže k vysokým terasám riek a je doložené napr. na lokalitách Luka

Vrubleveckaja, Babin I, Mysurovka, Bukivna, Darabany-Ketrosy, Černovcy. Kamenná industria z týchto nálezisk sa radí k rôznym fázam aheuléenskej kultúry. Častejší výskyt najstarších artefaktov v južnej časti Podnestria ukazuje na šírenie osídlenia z juhu na sever.

V Zakarpatsku je viacero staropaleolitických lokalít, z ktorých vynikajú hlavne Rakosovo a Korolevo I. Korolevo I sa nachádza na 100 m vysokej terase Šavého brehu Tisy a v hĺbke do 12 m od povrchu sa odkrylo 7 (10) vrstiev starého a stredného paleolitu, zahŕňajúceho v stratifikovanéj polohe rozvoj kultúr od aheulénu. Neskôr v mladších horizontoch (stredný a neskôr aheulénen) sa objavuje aj používanie levalloisienskej techniky. Fauna sa nezachovala; geologické datovanie lokality je od Günzu po Riss.

V juhozápadnej Volyni sa staropaleolitické artefakty zatiaľ nenašli.

Stredný paleolit je dobre doložený výskumami viacvrstvových lokalít. Nálezový materiál podľa sovietskych bádateľov patrí viacerým variantom moustérienu: typický moustérien (Kormaň IV, Ataki I, Ataki-Stinka), moustérien s levalloiskou technikou (Molodova I, V, Darabany-Ketrosy, Promjatin), zúbkovany moustérien (Ataki-Osypka, Korolevo I), moustérien s listovitými hrotmi (Ataki-Stinka) a moustérien s tayackými črtami (Ataki-Stinka II-IV, Kalinovka, Korolevo I). Výskyt viacerých variantov moustérienu v stratigraficky odlišených horizontoch (Korolevo I) sa vysvetluje postupným osídľovaním lokality nositeľmi rozličných kultúrnych tradícii.

Výskumy stredopaleolitických sídlisk priniesli rad poznatkov i ich interpretácií. Autori práce predkladajú nové názory na vznik rodovej spoločnosti a posúvajú ho už do moustérienu. Časť bádateľov usudzuje tak na základe nálezov zvyškov obydlí označených za dlhodobé. V ich blízkosti sa zoskupovali menšie sezónne obydlia (Molodova I, 4. a 2. moustérienna vrstva) a vytvárali tak osady rodových občín. Početné ohniská vnútri dlhodobých i na okoli sezónnych obydlí dokazujú univerzalitu používania ohňa.

Do moustérienu kladú autorí práce aj prvé doklady umenia: kosti zvierat so stopami čierneho alebo červenej farbiva, rytými liniami (Molodova I, 4. vrstva), rytými geometrickými tvarami i vlnovitými liniami (Molodova I, 2. vrstva), košť zubra so stopami rytia (Promjatin). Zobrazenie zvierat v kompozícii s rytými motívmi sa považuje za scénu súvisiacu s loveckou mágiou. Na niektorých kostiach sa objavujú ryté linie v určitom poriadku, na základe čoho sa usudzuje, že počítanie sa objavuje už v strednom paleolite.

Stredný paleolit s variantmi moustérienu je geologicky datovaný od R/W po W 1/2 vrátane. Pre datovanie tejto skupiny nálezov sú k dispozícii aj viaceré dátá C¹⁴.

Vo výrobe kamennej industrie sa vo veľkej miere uplatňuje mestny pazúrik doplnený rohovcom, opálom, andezitom, prekremenénym pieskovcom, kremencom, a to hlavne v Zakarpatsku. V typologickej skladbe industrií sa prejavuje progresívny rozvoj technológie výroby.

Mladý paleolit predstavuje ďalší stupeň vývoja paleolitickej kultúry tak Prikarpatska, Volyni, ako i Zakarpatska. Prináša zdokonalenie výroby kamenných nástrojov, stavby obydlí, rozvoj rôznych foriem umenia, vznik prvých prejavov náboženstva a ī.

Výrazné ochladenie viedlo k zdrsneniu podnebia a prinútilo fosílného človeka budovať rôzne typy dlhotrvajúcich obydlí, hradaf úkryt v jaskyniach, robíť odevy z kože zvierat. Pokračoval proces rozsídlования skupín paleolitickej osídlenia v smere z juhu na sever, ale tiež na severovýchod a severozápad. Následkom toho došlo v oddelených oblastiach k vzniku nieko-

rých lokálnych odlišností v kultúre a tiež ku vzniku lokálneho charakteru. Zvýšenie počtu mladopaleolitickej obyvateľstva je zrejmé z veľkého počtu lokalít.

Na základe viacročných výskumov mnohovrstvových lokalít autorí práce rozdelili mladopaleoliticke pamiatky Prikarpatska do šiestich stupňov: 1. aurignaciensko-solutréensko-gravettienske obdobie, nazvané tiež babinský stupeň (spodná vrstva Babin I, Oselivka II); 2. voronovický stupeň (Voronovica I, spodná vrstva, Oselivka I, 2. a 3. vrstva, Molodova V, 10. vrstva); 3. molodovský stupeň (Molodova V, 7. vrstva); 4. kormaňský stupeň (Kormaň IV, 4. vrstva, Molodova V, 6. vrstva); 5. stupeň je vydelený na základe nálezov z 5. vrstvy Molodovej V a 3. vrstvy Kormaň IV; 6. stupeň podľa nálezov zo 4.-2. vrstvy Molodovej V, 3. vrstvy Babin I, vrchnej vrstvy Voronovica I, 2. vrstvy Kormaň IV, 2. vrstvy Ataka I.

Uvedené stupne podľa sovietskych bádateľov charakterizujú proces rozvoja výrobných sôl paleolitickej osídlenia na tomto území, postupujúci charakter rozvoja spoločnosti vo všeobecnosti.

Základnou surovinou na výrobu nástrojov bol mestny pazúrik. Vyskytol sa aj obsidián, rádiolarit, horský krištáľ, ktoré sú dôkazom, že existovala výmena rodových občín v Prikarpatsku s občinami Zakarpatska a Volyne, kde sa nachádzajú uvedené horniny.

Podľa autorov mladý paleolit v Zakarpatsku vyrástol z mestneho moustérienu (Korolevo I). V inventári jednotlivých lokalít sa prejavuje určitá podobnosť pamiatok s mladopaleolitickej nálezmi východného Slovenska.

Volyn má husté osídlenie hlavne v južnej časti. Zvyšky sídlisk sú doložené v sprášových vrstvách roklín a výmoľov na brehoch riek a potokov. V počiatočných fázach mladého paleolitu sa vyskytujú neskoromoustérienske typy nástrojov, ktoré sú hodnotené ako prežitky moustérienskych tradícií, s ktorými má mladopaleoliticke osídlenie genetické vzávky.

Vlastné mladopaleoliticke osídlenie Volyne delia autorí do dvoch etáp: 1. začiatocná fáza s aurignacienskými a solutréenskými elementami, 2. neskôr fáza, do ktorej spadá magdalénien.

Zhoda v pamätkach Prikarpatska a Volyne viedla k záveru infiltrácie paleolitickej osídlenia z Podnestria už v moustériene.

Výskyt nevelkých obydlí na mladopaleolitickej lokalitách, pre ktoré nachádzajú autorí rad analógij aj na území ČSSR, im umožňuje predpokladať, že to boli obydlia párových rodin vytvárajúcich rodové občiny, kým veľké mladopaleoliticke sídliská sú sídliskami kmeňov. Autori uvádzajú aj výsledky pokusu o demografické prepočty a výsledky datovania lokalít.

Tretia kapitola sa zaobráma mezolitickým osídlením, rámcovo vymedzeným 9.-6. tisícročím. Obdobie po ústupe ľadovca nadobúda svoje charakteristické črty. V materiálnej kultúre sa vo všeobecnosti prejavuje nástup mikrolitizácie štiepanej industrie, objavujú sa nástroje geometrických foriem, vrhacie zbrane, ale aj ploché sekery. Hlavnou loveckou zbraňou bol luk a šíp.

Dôležitým územím pre mezolit východnej Európy je oblasť západnej Volyne, kde sa mezolitické osídlenie sústreduje na pieskových dunách. Rozvoj mezolitickej kultúr rozdelili autorí do dvoch etáp. Prvá, nobelská etapa, je datovaná na koniec dryasu a druhá etapa spadá do boreálu. Prežívanie pamiatok typu Nobef zohralo značnú úlohu pri formovaní neolitickej kultúry.

Pre mezolit Predkarpatska, západného Podolia a Zakarpatska je charakteristické osídľovanie vyšších polôh. Na jednotlivých lokalitách sa okrem štiepanej industrie (Kunin I, Hannusovka I, Starunja I, II, Nezisko, Rubno III) našli i zvyšky obydlí typu polozemlianok (Vorocev II).

Mezoliticke obyvateľstvo sa považuje za zvyšky paleolitických kmeňov, ktoré sa prispôsobili podmienkam života v holocéne. Karpaty už od konca pleistocénu nepredstavujú neprechodnú bariéru, a tak migrácia a výmena medzi jednotlivými oblasťami bola možná. Týmto možnosťami sa vysvetluje aj výskyt elementov rôznych kultúr (šwiderien, tardenoisien) koncom paleolitu a v mezolite v západnom Podolí.

V Zakarpatsku, kde do sedemdesiatych rokov neboli známe mezolitické pamiatky, v súčasnosti evidujú asi 40 lokalít.

Mezolit Podnestria je geneticky spätý s predchádzajúcim osídlením. Dobre je doložený štiepanou kamennou industriou, zvyškami nadzemných obydli, parohovou a kostennou industriou, umeleckými predmetmi. Autori práce delia mezolit Podnestria na dve časti:

1. zodpovedá azilenu a patrí k nej molodovská a oselivská skupina,
2. je analogická tardenoisienu a tvorí ju attacká a frumušická fáza.

Vývoj mezolitu začína v neskorom dryase spravidlom objavením sa archaických tvarov nástrojov geometrických form. Pokračuje cez preboreál, boreál a zaberá aj prvú tretinu atlantika.

Medzi dôležité pamiatky tejto oblasti patria doklady mezolitickeho umenia. Vyskytujú sa v rôznej forme – od malých predmetov, najčastejšie z kostí a parohu, zdobených rytými liniami, až po kresby v jaskyni Balamutovskaja s rastlinnými, zvieracími i antropomorfnými motívmi.

Štvrtá kapitola je venovaná neolitu a eneolitu. V úvodnej časti autori podali základnú charakteristiku mladšej a neskorej doby kamennej v prírodných podmienkach skúmanej oblasti. Neolit podľa sovietskych bádateľov začína v druhej polovici atlantika a spadá do 5.–4. tisícročia, pokračujúci eneolit zahŕňa 4.–3. tisícročie. Pre neolit sú charakteristické matriarchálne alebo patriarchálne rodové vzťahy, v eneolite začína proces vyčleňovania kmeňov zaobrájúcich sa chovom zvierat a metalurgiou.

Neolit mal v jednotlivých oblastiach svoje charakteristické črty. V západnej Volyni a v severnom Prikarpatsku sa začal v 5. tisícročí, trval krátko a organicky nesúvisel s predchádzajúcim vývojom. Začiatok neolitu sa spája s príchodom kmeňov kultúry Iudu s lineárной keramikou. V západnej Volyni a v Prikarpatsku je vyše 40 lokalít uvedenej kultúry a tvoria jej severovýchodnú perifériu. Sidliská sa zakladali hlavne na brehoch riek. Obytné priestory tvorili menšie nadzemné domy so stĺpovou konštrukciou. Ich inventárom bola keramika, štiepaná a brúsená kamenná industria doplnená kostennou a parohovou. V sporadicky doloženom pohrebnom rite sa v začiatkoch uplatňuje kostrové pochovávanie (Baevo), v záverečnej fáze dochádza k prechodu na žiarový ritus (Nezisko), čo zaistie súviselo so zmenami názorov v duchovnej sfére.

Dôležitou neoliticou kultúrou západnej Ukrajiny bola kultúra Iudu s hrebeňovou keramikou novšie spájaná s volynským variantom dnepersko-donskej kultúry. Ľud uvedenej kultúry osídloval hlavne nízke terasy riek. Charakteristický pre túto kultúru je najmä ornament na keramike, ktorý považujú autorí za istý chronologický ukazovateľ. V rámci tejto kultúry sa výdeľuje volynský a prikyjevský variant. Na rozdiel od iných území charakter kamennej industrie tu ostáva často mezolitickej.

Počas eneolitu sa na skúmanom území vytvárali lokálne skupiny menšieho významu. Ich podrobnejšiemu spracovaniu sa bude venovať ďalší zväzok.

Práca autorov prináša závažný materiál z nových výskumov, ktorý spolu so staršími nálezmi umožnil načrtiť vývoj oblasti Prikarpatska, Volynie a Zakarpatska od paleolitu po eneolit.

Kedže ide o územie hraničiace so Slovenskom, je predložený materiál dôležitý aj pre skúmanie kamenných dôb najmä na východnom Slovensku.

Treba oceniť, že autori sa neobmedzili iba na zverejnenie nálezového fondu, ale sa pokúsili o jeho využitie na rekonštrukciu ekonomickej a spoločenskej situácie jednotlivých vývojových etáp. Škoda, že táto práca, svojim zameraním presahujuca skúmaný región, nie je doplnená cudzozájazdným resumé, ktoré by umožnilo jej využitie v širšom okruhu zahraničných bádateľov.

Lubomíra Kaminská

Diana Gergova: Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XIV, Band 7. München 1987, 94 strán, 38 tabuľiek.

V ďalšom zväzku série *Prähistorische Bronzefunde*, venovanému sponám, predkladá autorka svoju prepracovanú a rozšírenú dizertačnú prácu z roku 1977, v ktorej sa zaobrája tráckym šperkom starzej doby železnej v Bulharsku. Jej počiatky spadajú približne do 11. stor. pred n. l. a končí vznikom „tráckeho štátu“ v 6. stor. pred n. l. V recenzovanej práci sú okrem spôn zahrnuté aj niektoré ďalšie typy ozdob a súčasti odevu z tohto obdobia.

Práca má nasledovné kapitoly: po predstove a obsahu nasleduje úvod (s. 1–18), materiálová časť obsahujúca katalóg spôn a dodatok, v ktorom sú uvedené niektoré iné ozdoby a súčasti odevu (s. 19–75), a záver textovej časti so súpismi literatúry, múzei, zbierok a registrom lokalít (s. 77–94); na tabuľkách (1–19) sú vyobrazené spony, iné ozdoby a súčasti odevu (20–36), na dvoch mapkách sú vyznačené náleziská (tab. 37) a na tzv. skladáčke je graficky znázornený chronologický vývoj spôn (tab. 38).

Úvodná kapitola, ktorá zároveň zahŕňa i celkové chronologické vyhodnotenie materiálu, je tematicky rozdelená do dvoch častí. V prvej sa autorka podrobne zaobrája dejinami bádania, v druhej podáva návrh na rozdelenie včasnej a starzej doby železnej do dvoch periód (I a II).

Najviäčšiu zásluhu na publikovaní a prvom typologickom triedení materiálu až po obdobie druhej svetovej vojny malí B. Djakovič a R. Popov, ktorí ako prví rozdelili spony do dvoch skupín, na oblúkové a okuliárovité. V povojnovom období sa počet nálezov podstatne zvýšil, najmä po preskúmaní mohylových pohrebiší Dobrina, Ravna, Kjolmen a ďalších. Boli napsané početné štúdie, z ktorých D. Gergovová bližšie uvádzá najmä práce A. Milčeva a I. Venedikova, ktorí sa tiež venovali otázkam vzniku najstarších spôn v tráckej oblasti. Už Milčev vo svojej práci upozornil na príbuznosť spôn vyskytujúcich sa v trácej a kaukazskej oblasti a pripisuje túto skutočnosť vzájomným kontaktom, pričom hovorí o vplyve Trákov na kaukazské obyvateľstvo. Pre problematiku starzej doby železnej v Trácií je preto nesmierne dôležité sledovať chronologický vývoj najstarších spôn v kaukazskej oblasti. Upozorňujem v tejto súvislosti na závažnú štúdiu G. Kossacka (*Tli Grab 85. Bemerkungen zum Beginn des skythenzeitlichen Formenkreises im Kaukasus. Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie*, 5, 1983, 89–186), v ktorej autor okrem iného rieši otázkou vývoja spôn na tomto území. Pohrebiško Tli (celkovo 330 hrobov od strednej doby bronzovej po staršiu dobu železnú – pozn. recenz.) Gergovová v práci sice spomína (s. 2), ale vzhľadom na to, že chronológiu kaukazských spôn považuje zatiaľ za nedoriešenú, bližšie sa ním nezaobrára.

V druhej časti úvodnej kapitoly sa autorka zaobráva chronológiou včasnej a staršej doby železnej v oblastiach s tráckou kultúrou, ktorej spracovanie zatiaľ chýba. Včasná a staršia doba železná je obdobím, keď vznikla a vyformovala sa trácka materiálna kultúra, vrcholiaca v 5. a 4. stor. pred n. l. Pri vypracovaní chronológie čerpala *Gergovová* predovšetkým z práce *M. Čičikovovej, B. Hänsela a G. Tončevovej*. *M. Čičikovová* vypracovala chronológiu na základe reprezentatívneho keramického materiálu a rozčlenila obdobie staršej doby železnej na tri periody: včasné (12.–9. stor. pred n. l.), stredné (8.–7. stor. pred n. l.) a neskoré (6. stor. pred n. l.). Na základe tráckej keramiky nájdenej v Tróji vo vrstve VII b 2 *Hänsel a Tončevová* vo svojich prácach posunuli začiatok včasnej fázy na 11.–10. stor. pred n. l. K vyčleneniu neskorej periody Čičikovovej sa autorka recenzovanéj práce neprikláňa, lebo udalosti 6. stor. pokladajú za organicky späť s obdobím 8. a 7. stor. pred n. l. a nepripisuje im taký prelomový charakter ako kultúro-historickým zmenám, ku ktorým došlo na konci včasnej periody (tzw. trácko-kimerský horizont). *Gergovová* preto stredné a neskoré periódou Čičikovovej označila ako periód II (8.–6.) a včasné ako periód I (11.–9.) staršej doby železnej. Na základe regionálnych odlišností rozdelila územie s tráckou kultúrou na tri kultúrne oblasti: južnú, severozápadnú a severovýchodnú. Počet a typologické zastúpenie spón v periód I je pomerne nízke, takže i regionálne zvláštnosti nie sú také evidentné, ako ich poznáme z nasledujúcej periody II. Chronologický vývoj v týchto troch oblastiach autorka opisuje samostatne a periód II rozčlenila v každej kultúrnej oblasti do troch fáz: IIa, IIb a IIc. Ťažiskom pre datovanie jednotlivých fáz sú spóny, ostatné uvedené ozdoby a súčasti odevu ich časové rozpätie len rámcovo dopĺňajú. Pre každú oblasť a fázu charakterizuje *Gergovová* hlavné typy spón a uvádza i najdôležitejšie lokality. Pri vypracovaní chronologického systému sa autorka opiera, okrem už spomenutých štúdií, najmä na práce *M. Garašanina, D. Garašaninovej, K. Kiliána a R. Vasiča*.

Pre periód I sú v celej Trácií charakteristické oblúkové spóny s jednou slučkou typu A I 1 a A I 3, ako aj oblúkové spóny s dvoma slučkami a vysokým trojuholníkovým zachycovačom typu B I 1. Oveľa frekventovanejší je výskyt spón v periode II. V južnej Trácií je dôležité pohrebskoo Kočan, ktoré poskytlo závažný materiál pre jemné triedenie periody II. Napr. mohyla 2 obsahovala tri hroby. Metódou vertikálnej stratigrafie sa podarilo zistiť, že najstarším je viachrob 4 (fáza IIa), nasleduje dvojhrob 2 (fáza IIb) a najmladším je hrob 1 (fáza IIc), ktorý je od dvojhrobu 2 oddelený kultúrnou vrstvou a možno ho datovať do posledných desaťročí 6. stor. pred n. l. Náleziská južnej časti Bulharska sú kultúrne späť s Gréckom, čo sa odráža aj v typologickom zastúpení spón, preto chronologické otázky dajú sa vyriešiť len po poznani materiálu tohto územia. Najčastejšie typy spón vyskytujúce sa v južnej Trácií sú: A I 3, A II 1, A II 3, B II 1, B II 2, A III 3, A III 5.

Do kultúrnej oblasti severozápadnej Trácie patrí okrem územia severozápadného Bulharska aj severovýchodná Juhoslávia a juhzápadné Rumunsko. Chronologické zaradenie bulharských spón, ktoré pochádzajú väčšinou z porušených mohýl, autorka vypracovala na základe významných hrobových celkov z rumunských nekropolí Balta Verde, Basarabi, Gogošu a Ferigile. Charakteristické sú predovšetkým oblúkové spóny s dvoma slučkami a zachycovačom v tvare presýpacích hodín typu B II 1 a B II 2. Zo severozápadnej Trácie pochádzajú tiež okuliarovité spóny s osmičkovou slučkou a bez nej (typy C 1 a C 2). *Vasič* vo svojej štúdie navrhol zaradiť okuliarovité spóny s osmičkovou slučkou ako staršie (hroby z Vidiny) a okuliarovité spóny bez

osmičkovej slučky ako mladšie (nález z Dáržanice), čo umožňuje fázu IIa rozdeliť na včasné a neskoré. Dobre datovateľné sú spóny „tesálskeho typu“ (A III 4) z Červen Bregu, ktoré na základe gréckeho importu zastúpenom v Novom Pazare, Atenici a Bere mede možno zaradiť na koniec 6. stor. pred n. l.

Najrozšírenejšími typmi spón v severovýchodnej Trácií sú oblúkové spóny s dvoma slučkami s vysokým (typ B I 1) a nízkym (typ B I 2) trojuholníkovým zachycovačom. Klúčovými náleziskami pre chronologické triedenie sú predovšetkým bulharské pohrebská Dobrina a Ravna.

Nálezový materiál, z ktorého *Gergovová* vo svojej práci vychádza, je veľmi zlomkovitý. Pramenom bázu tvoria v prevažnej časti ojedinelé nálezy, zo systematických výskumov ich pochádza málo. Najlepšie spracované sú pohrebská severozápadného Bulharska. Situácia v ostatných oblastiach je rozdielna a autorka ju označuje za nedostačujúcu. *Gergovová* publikuje celkovo 234 spón alebo ich zlomkov, z ktorých prevažná časť je bronzových, menej je bimetalických a železnych. Medzi ďalšimi typmi ozdôb a súčasťami odevu, ktorých zozbiera spolu 179 kusov, sú zastúpené okrem bronzových aj zlaté a strieborné nálezy.

Jadrom materiálovej časti recenzovanej práce je typologické rozdelenie spón do troch sérií: oblúkové spóny s jednou slučkou (A), oblúkové spóny s dvoma slučkami (B) a spóny okuliarovité (C). Podľa tvaru zachycovača sa tieto série ďalej členia na skupiny, ktoré zahrňajú jednotlivé typy spón a ich varianty. Kritériom členenia typov spón na varianty boli rozdiely v tvaru lúčika alebo iné detaľy, čo platí najmä pre oblúkové spóny s dvoma slučkami. Pri jednotlivých typoch spón, resp. ich variantoch uvádzia autorka ich rozšírenie a datovanie.

Séria A – oblúkové spóny s jednou slučkou sa delia na tri skupiny: so symetrickým zachycovačom (A I), asymetrickým vysokým zachycovačom (A II) a asymetrickým dlhým zachycovačom (A III).

V skupine A I sú zastúpené: oblúková spona bez výrazného tvarovania zachycovača (typ A I 1, varianty), oblúková spona s trojuholníkovým zachycovačom (typ A I 2, varianty) a oblúková spona so štvoruholníkovým zachycovačom (typ A I 3, varianty). Spóny skupiny A I sú datované prevažne do periody I a na počiatok periody II.

V skupine A II sú zastúpené: oblúková spona, ktorej výška zachycovača zodpovedá približne výške spóny (typ A II 1, varianty), oblúková spona, ktorej výška zachycovača sa rovná poloviči výšky spóny (typ A II 2) a oblúková spona s výstupkom na zachycovači (typ A II 3, varianty). Spóny skupiny A II sú datované prevažne na počiatok periody II.

V skupine A III sú zastúpené: oblúková spona s nízkym zachycovačom a pásičkovým lúčikom (typ A III 1), oblúková spona s malým zachycovačom a tyčinkovitým lúčikom (typ A III 2), oblúková spona s veľkým zachycovačom a profilovaným lúčikom (typ A III 3, varianty), spona s trapézovitým zachycovačom a tyčinkovitým lúčikom, tzv. tesálsky typ (typ A III 4, varianty), oblúková spona s nízkym zachycovačom vykrojeným v tvare „V“ a tyčinkovitým lúčikom (typ A III 5). Spóny skupiny A III sú zastúpené v periode IIa (typy A III 1, A III 2, A III 3) a v periode IIb a IIc (typy A III 4 a A III 5).

Séria B – oblúkové spóny s dvoma slučkami sa delia na dve skupiny: s trojuholníkovým zachycovačom (B I) a so zachycovačom v tvare presýpacích hodín (B II).

V skupine B I sú zastúpené: oblúková spona s vysokým trojuholníkovým zachycovačom (typ B I 1, varianty) a oblúková spona s nízkym trojuholníkovým zachycovačom (typ B I 2, varianty). Oblúková spona s dvoma slučkami a trojuholníkovým zachycovačom sa v Trácií vyskytuje od počiatku doby železnej,

teda od 11. stor. pred n. l. Pribratie druhej slučky sa vysvetluje ako barbarizovanie gréckych predlôh, hoci v profilácii lúčika sa odzrkadľujú grécke vplyvy. Spony typu B 11 vznikli na základe spôn z oblasti podunajskej, ktoré sú zdobené profiláciou. Ťažiskovou oblasťou vzniku a vývoja spony s dvoma slučkami a trojuholníkovým zachycovačom je východný Balkán.

V skupine B II sú zastúpené: oblúková spona s vysokým zachycovačom v tvare presýpacích hodín (typ B II 1, varianty) a oblúková spona s nízkym zachycovačom, resp. tzv. štítovým zachycovačom (typ B II 2, varianty). Oblúkovitá spona s dvoma slučkami a zachycovačom v tvare presýpacích hodín je rozšírená najmä v oblasti severozápadného Bulharska, juhzápadného Rumunska a v severovýchodnej Juhoslávii, kde možno predpokladať aj miesto jej vzniku. Typ B II 2 sa typologicky vyvinul z typu B II 1. S typom B II 2 sa spája prítomnosť Ilýrov v trácej oblasti, resp. svedčí o vplyvoch glasinacej kultúry. Typ B II 1 možno zaradiť na koniec periody I a na počiatok periody II (IIa), typ B II 2 možno datovať do periody II (IIa a IIb).

Seria C – okuliarovité spony, v trácej oblasti rozšírené najmä v severozápadnej oblasti, sú zastúpené nasledovnými typmi: s osmičkovou slučkou (typ C 1, varianty), bez osmičkovej slučky (typ C 2) a so stredovou platničkou (typ C 3). Časovo ich možno zaradiť na počiatok fázy II (IIa a IIb).

V dodatku materiálovej časti *Gergovová* uvádzajú niektoré ďalšie typy ozdob a súčasti odevu, ktoré typologicky vyhodnotila a rámcovo datovala. Celkovo sa spomína 23 typov ozdob a súčasti odevu, napr. opasky, zápony opaskov, ihlice, nákrčníky, náramky, náušnice, záušnice a rôzne bližšie neurčené závesky a ozdoby. Významným je hromadný nález z Bárzice, pozostávajúci zo štyroch strieborných a jedného zlatého opaska, ktorý sa v literatúre dlho uvádzal ako stredoveký, až autorka recenzovanej práce na základe geometrickej výzdoby dvoch z nich, ktorá sa nachádza aj na masívnych náramkoch severného Balkánu, určila ako pravdepodobne obdobie ich vzniku periódou I, najneskoršie však 8. stor. pred n. l. Dva z opaskov (A 4 a A 5) s trojuholníkovým ukončením a špirálami autorka porovnáva s diadémami z depoutu v Istebnom-Hrádku, ktorý M. Novotná datuje do Ha C.

Pokiaľ ide o súčasti odevu, ozdoby či šperky, ako opasok, nákrčník, náramok atď., je ich funkcia zväčša jasná. Ozdobné kovania (napr. pliešky, pukličky, návlečky) malí súčasť využitia, čomu autorka nevenuje až takú pozornosť. Názory bádateľov na funkciu garnitúry z prelamovaných kovani (A 31-A 39) sa rozchádzajú. Označuje sa bud za súčasť konského postroja, alebo ako opasková garnitura, či kovanie pošvy meča. Podľa *Gergovovej* mohlo mať prelamované kovanie rôzne funkcie, nálezy z hrobov boli najčastejšie uložené v blízkosti pásu. Nálezy, ktoré autorka uvádzajú pod terminom „körbchenförmige Besatzbuckel“ (typ A 10-A 13) a ktoré interpretuje ako súčasti opasku z organického materiálu, alebo ako súčasti odevu, možno na základe analógií interpretovať ako osadenie kožených remeňov konského postroja. Týka sa to aj nálezu typu „runde Zierscheibe mit gewölbtem Mittelfeld“ (typ A 16) a nálezu typu „kreuzförmige Zierscheiben“ (typ A 21-A 26). Rozšírenie týchto typov je známe od počiatku tzv. trácko-kimerského horizontu a niektoré z týchto typov boli prevzaté aj do konského výstroja staršej doby halštatskej (HaC). V literatúre majú tieto typy zaužívané terminy: „kalottenförmiger Knopf mit Rückenöse“ (typ A 10-A 13), „Scheibenknopf mit Mittelbuckel, breiter Krempe und Rückenöse“ (typ A 16) a „Kreuzknopf mit Rückenöse“ (typ A 21-A 26); (G. Kossack: *Pferdegeschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns*. In: Ib. Röm.-germ. Zentr. Mus. 1. Mainz 1954, 111 a n.). Pretože sa tieto terminy bežne používajú, nebolo vhodné ich meniť. Vychádza to však zrejmé z toho, že autorka ich nezahrnula

do kategórie nálezu, ktoré patrili k výstroju konského postroja.

Treba tiež spomenúť, že v recenzovanej práci sa vyskytlo niekoľko chýb, ktoré sa autorke stali zrejme nedopatrením. Na s. 13 hore sa hovorí o okuliarovitej spone s osmičkovou slučkou z Dăřanice, pričom spona z tohto nálezu je bez osmičkovej slučky (č. 232). Na s. 51 sa spomína severozápadná Juhoslávia, pričom sa myslí jej severovýchodná časť. Na s. 10 sa mohyla číslo dva z Kočanu uvádzá najprv ako mohyla II, na tej istej strane potom ako mohyla 2. Vzhľadom na precíznosť edicie „*Prähistorische Bronzefunde*“ by k takýmto chybám nemalo dochádzať.

Prínos recenzovanej práce treba vidieť v súhrnnom spracovaní spôn a niektorých ďalších ozdob a súčasti odevu z Bulharska, ktoré dosiaľ chýbalo. Vyzdvihnut treba najmä skutočnosť, že autorka ako prvá vypracovala chronológiu južnej Trácie, k čomu prispel najmä závažný materiál jej výskumu mohylového pohrebsiska v Kočane. Napriek niektorým nedostatkom stane sa táto publikácia dôležitou a istotne vyhľadávanou príručkou pre všetkých bádateľov zaobrávajúcich sa typológiou a chronológiou včasnej a staršej doby železnej na Balkánskom polostrove.

Zuzana Rajtárová

Michael Mackensen: Frühkaiserzeitliche Kleinkastelle bei Nersingen und Burlafingen an der oberen Donau. Mit Beiträge von L. Pauli, P. Schrötter u. a. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 41, Beck Verlag, München 1987, 344 strán, 67 a 62 obrázkov, 4 prílohy.

V predstope vydavateľ J. Werner konštatuje, že výskumy „Kommission zur archäologischen Erforschung des spätromischen Raetien“ boli od 60. rokov venované veľkým objektom, k čomu boli potrebné značné cudzie prostriedky a aj ich publikovanie je zdĺhavé. Nakolko sa ukázalo, že aj výskumy malých vojenských objektov môžu priniesť veľmi pozitívne výsledky (*Soproni*, MBV, 38, 1985), rozhodlo sa v prospech skúmania dvoch malých rímskych vojenských objektov s dvojitými priekopami objavenými leteckou prospekciami. Tieto boli v r. 1983–1984 veľkoplošne preskúmané pod vedením M. Mackensena. Na veľké prekvapenie sa zistilo, že ide o dva včasnorímske malé kastely zo strednej tretiny 1. stor. n. l. Tento časový úsek bol v šábsko-bavorskom Predalpí dosiaľ málo archeologicke zachytený a aj písomne, prípadne epigrafické pramene sú málo početné.

Malý kastel pri Nersingene (dalej N.) s vnútornou rozlohou 22,2×25,2 m leží na juh od Dunaja pri riečke Leibi. Za dvojitoú hrotitou priekopou sa nachádzal múr z drnov trávy, prerušený jednou, pravdepodobne dvojkridlovou bránou. M. Mackensen predpokladá, že brána (typ IC podľa Manning-Scotta) niesla otvorenú vežovitú drevenú konštrukciu a zistil dve konštrukčné fázy jednej stavebnej etapy. Zaujímavé bolo tiež zistenie úzkeho zadného vchodu, podobné vchody v malých kasteloch 1. stor. sú dosiaľ neznáme. Podľa autora splňal vchod špeciálnu úlohu, pravdepodobne skracoval cestu k rieke Leibi a tým zjednodušoval zásobovanie vodou.

M. Mackensen urobil tiež dôležité pozorovanie pri identifikácii vnútornej zástavby. V každej z oboch dĺhších polovic zistil po jednej obdlžníkovej kolovej stavbe. Jednu interpretoval ako ubytovňu pre posádku, druhú ako hospodársku stavbu. Zo stavby pre posádku, ktorá sa skladala zo siedmich dvojposteľových a jednej väčšej miestnosti, pochádzajú tri súčasti výzbroje a dva

železné kužeľovité spodky kopiji. Na základe podrobnej analýzy vnútornej zástavby podobných včasnorímskych malých kastelov príšiel autor k záveru, že tu bývalo 12 vojakov a veliteľ, väčšia miestnosť slúžila pravdepodobne ako úradná miestnosť. V kasteli len objekty 4 a 37 (pec na chlieb, kováčska výhňa) patrili do doby rímskej. Preto autor predpokladá, že odpad, podobne ako pri iných malých kasteloch, bol z hygienických i priestorových dôvodov odvážaný mimo kastela.

S absenciou odpadových a zásobných jám, ale aj s nenášilným zrušením a opustením kastela súvisí malé množstvo hnuteľných nálezov. Tým je značne stažené určenie jeho presnej doby trvania. Na základe niekoľkých chronologicky výraznejších nálezov vymedzuje autor dobu trvania kastela od neskorých 30., prípadne včasných 40. rokov po 80. roky 1. stor. n. l. (jednotka bola podľa jeho názoru pravdepodobne po predsunutí limitu na „Schwäbische Alb“ okolo r. 85–86 n. l. odvelená), necháva však otvorenú možnosť prerušenia doby trvania počas 70. rokov. Pri datovaní sa okrem nálezov troch minci (Divus Augustus, Vespasianus, Titus) a nepočetných nálezov keramiky (juhogalská terra sigillata) opiera predovšetkým o súčasť vojenskej výzbroje a spony (čiastočne s neskororímskou konštrukciou, typu Aucissa a v tvaru omega).

Malý kastel pri Burlafingene (ďalej B.) s vnútornou rozlohou 28×29,5 m ležal na okraji terasy, ktorá bola v minulosti vystavená záplavám. Za dvojítou priekopou sa nachádzal podľa autora mür z drnov trávy, ktorého stopy sa však na rozdiel od N. nezachovali. Do kastela sa vchádzalo po zemnom premostení cez jednoduchý prejazd s vežovitou nadstavbou (typ IC). Prekvapením bolo zistenie dvoch rohových veží a jednej medziveže. M. Mackensen predpokladá, že okrem štyroch rohových veží a vežovitej nadstavby brány sa v mure nachádzali ďalšie tri medziveže. V B. sa na rozdiel od N. nedala zistieť žiadna vnútorná zástavba, autor tu predpokladá iba drevené stavby ľahkej konštrukcie (tzv. hibernacula). Podobne ako v N. aj tu chýbal zásobné a odpadové jamy, čo je jeden z dôvodov malého počtu nálezov. Za zmienku stojí trojbočná šípka so spätným háčikom a päť pravidelné zaoblené riečne kameňov, ktoré M. Mackensen interpretuje ako projektily do praku. Na základe nálezov dochádza k záveru: posádka o sile asi jednej centúrie sa skladala z bežne vyzbrojených vojakov pomocných oddielov a vojakov vyzbrojených lukmi a prakmi. Podľa autora rohové veže a medziveže svedčia o krátkom časovom trvani tábora, kým „hibernacula“ a časovo obmedzený nepočetný nálezový materiál o dobe pobytu posádky v rozmedzi 2–3 rokov.

V tretej časti sa autor zaoberá úlohami a funkciou malých kastelov pri N. a B. Konštatuje, že rozdiely pri vnútornej zástavbe v prípade N. naznačujú podstatne dlhšiu dobu fungovania (najmenej 2–3 desafrčia), no pre B. len 2–3 roky. Kastel pri B. podľa M. Mackensena buď súvisí s Dunajom využívaným pre lodnú dopravu alebo s vojenskou jednotkou, ktorá sa zúčastnila pri stavbe cesty pozdĺž pravého brehu Dunaja. Kastel pri N. plnil podľa neho strážnu funkciu prechodu cez rieku a kontrolu a vybavovanie prepravy osôb a tovaru. Pri vysvetľovaní života a úlohy malých kastelov sa autor opiera o papirusy z mesta Dura Európos na eufratskom limite a o písomné doklady z kastela Bu Njem na tripolitanskom limite, oba pramene však pochádzajú až z 3. stor. n. l.

V štvrtej časti sa M. Mackensen pokúša osvetliť postavenie oboch kastelov v rámci včasnorímskej dunajskej hranice. Súhlasne s G. Ulbertom a S. v. Schnurbeinom upozorňuje na medzery v znalostach o dobývaní a osídľovaní stredného Predalpia a na skutočnosť, že Dunaj počas okupácie tejto oblasti v augustovskej dobe nehrával žiadnu strategickú úlohu. Najstarším známym

kastelom na hornom Dunaji, časovo sa jasne odlišujúcim od ostatných, je podľa autora drevozemný tábor pri Aislingene. Podľa neho bol postavený už v 30. rokoch až k r. 40, a preto sa zdal byť od Augsburgu predsunutý a izolovaný. Veľkoplošne preskúmané kastely pri N. a B., ktorých dobu výstavby a fungovanie M. Mackensen porovnáva približne s Aislingenom, sú veľmi dôležité pre zistenie začiatkov rétskeho limitu na hornom Dunaji. Autorovi sa ako najpravdepodobnejšie zdá zriadenie jasne definovanej hranicnej línie pozdĺž horného Dunaja a postupná výstavba kastelov v súvislosti so zriaďovaním a zaistenovaním provincie Récie.

V exkurze sa M. Mackensen zaoberá súčasťami výzbroje z Kemptenu, kde sa počítá s vojenskou posádkou. Tieto „millaria“ z Kempten-Keckwiese datuje čiastočne do tibériovskej a kláudiovskej doby. Ku katalógu z lokality Kempten-Keckwiese pripája ešte katalóg drobných nálezov a minci z včasnej doby rímskej z lokalít Schwabmünchen, Oberpeiching a Eining.

Ostatné nálezy získané pri výskume malých kastelov v N. a B. sú spracované vo zvláštnej kapitole. P. Schröter sa zaoberal jedným včasno a siedimi stredobronzovými kostrovými hrobmi, pričom zaujímavý bol detský hrob s tzv. „Hörheimer Nadel“. Nálezmi z vôd v okolí B. sa zaobral L. Pauli.

Na záver sa dá skonštatovať, že vďaka precízemu veľkoplošnému výskumu malých kastelov pri N. a B., ako aj podrobnej analýze nálezov a situácií pri zohľadňovaní podobných objektov v Nemecku a Velskej Británii, recenzovaná monografia tvorí dôležitý príspevok k dejinám vojenského obsadzovania Récie a začiatku rímskeho limitu na hornom Dunaji.

Kristián Elschek

Stanislav Stuchlík: Únětické pohrebiště v Mušově. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně, XIV/2. Praha 1987, 118 strán, 32 obrázkov, 16 obrázkových tabulek.

V rozpäti šiestich rokov vyšla v známej edícii Studie Archeologickej ústavu ČSAV v Brne druhá publikácia z pera S. Stuchlíka venovaná problematike staršej doby bronzovej na Morave. V prvej, ktorá bola publikovaná v roku 1981, sa autor venoval osídleniu jaskýň v staršej a strednej dobe bronzovej na Morave, a druhá, ktorej sa recenzia týka, sprístupňuje výsledky záchranného výskumu pohrebiska únětickej kultúry v Mušove, na južnej Morave. Práca okrem archeologickej časti obsahuje kapitolu venovanú spektrálnym analýzam kovových nálezov (L. Págo) a kapitolu obsahujúcu antropologickú analýzu kostrového materiálu (M. Stloukal).

Výstavba vodného diela Nové Mlyny si vynutila záchranný výskum v Mušove, ktorý sa realizoval v r. 1976–1984. Jeho výsledkom bolo preskúmanie 35 hrobov únětickej kultúry. Prvá kapitola práce obsahuje opis hrobov a nálezov s príslušnou kresbosovou dokumentáciou. V tejto časti sa ako veľmi účelná ukázala dokumentácia zachytávajúca situáciu v hrobovej jame v rôznych hlbkach. Tento metodický postup v teréne umožnil autorovi sledovať rôzne detaily pohrebného ritu, ktorý je témou druhej kapitoly. V nej S. Stuchlík sleduje jednotlivé fenomény pohrebného ritu, ako je rozmiestnenie hrobov na pohrebisku, hrobové jamy, uloženie a orientácia kostier, hrobová výbava, truhly, vykrádanie hrobov. Čas pohrebiska v Mušove bola ešte pred výskumom zničená, čo podľa autora do značnej miery obmedzuje možnosti záverečného hodnotenia. Domnievam sa, že

mohla byť zničená i takmer polovica pohrebiska, čo naznačuje rozloženie hrobov na pláne.

Na pohrebisku značne kolísala vefkof a hľbka hrobov. Dĺžka sa pohybovala od 90 do 360 cm, šírka od 65 do 220 cm. Priemerná hľbka hrobov mužov bola 238 cm, ženských 161 cm a detských 117 cm. Najhlbšie hroby patrili mužom a najmenej zahĺbené detom. Toto konštatovanie potvrdzuje i pripojená tabuľka priemernej hľbky hrobov z ďalších ôsmich lokalít z územia Moravy, juhozápadného Slovenska, Poľska a Rakúska.

I na pohrebisku v Mušove sa vyskytol jav často sa objavujúci na pohrebiskách únětickej kultúry, a to použitie kameňov pri úprave hrobovej jamy. Stretávame sa s ním výnimočne i na Slovensku, napr. na pohrebisku v Jelšovciach, kde niekoľko hrobov z únětickej-maďarskej horizontu bolo prekrytých veľkými kusmi kameňov. Podobne ako v prípade hrobu 29 v Mušove boli kamene na pohrebisko dovezené zo vzdialosti 4–5 km z Tribeckého pohoria. Na rozdiel od Mušova sa hroby s kamenným závalom v Jelšovciach svojimi rozmermi od ostatných neodlišovali.

Základná orientácia pochovaných na pohrebisku v Mušove bola v smere JZ–SV, s odklonom na JZZ–SVV alebo JJZ–SSV. Pochovani boli prevažne uložení na pravom boku, čo je príznačné pre únětickej kultúru. V porovnaní so súčasnými únětickejmi pohrebiskami na Slovensku, napr. vo V. Grobe, Hurbanove a Jelšovciach, kde väčšina hrobov je orientovaná v smere V–Z, Z–V, je to výrazný rozdiel. V uvedených prípadoch ide o pohrebiská, ktorých počiatok je späť so zánikom predchádzajúcej nitrianskej skupiny. Tak ako na to poukázal i autor, možno tento odlišný spôsob uloženia považovať za výsledok symbózy novoprišlého obyvateľstva únětickej kultúry s domácim obyvateľstvom nitrianskej skupiny, pre ktoré pochovávanie v smere Z–V a V–Z bolo symptomatické.

Na pohrebisku v Mušove v rozmiestnení keramických milodarov v hroboch neboli pozorovaný žiadny systém. Najčastejšie sa keramika vyskytovala v spodnej časti hrobu medzi nohami zomrelého a priečnou stenou hrobu a pred telom. Jej uloženie v tomto priestore bolo najčastejšie pozorované i na súdobých pohrebiskach na Slovensku, napr. vo V. Grobe, Jelšovciach atď. Viaceré podobnosti v umiestnení bronzovej industrie v hroboch možno vidieť dokonca i v niektorých detailoch. Napr. v hrobe dieťaťa (28) v Mušove sa našli náramky borotického typu vo funkcií nánožníkov, podobne ako na pohrebisku v Jelšovciach, kde v hrobe dieťaťa (281) sa nachádzal náramok zo špirálovitej stočenými koncami navlečený na kostiach predkolenia.

I výskum pohrebiska v Mušove potvrdil, že pochovávanie v truhľach bolo v únětickej kultúre bežným zvykom. Z celkového počtu 30 hodnotiteľných hrobov sa ich zvyšky podarilo zachytiť v 12 hroboch (40,0 %), ale autor predpokladá, že ich počet bol nepochybne vyšší. Truhly mali v reze polgufovitý tvar a boli zrejme vydľabané z kmeňov veľkých stromov. Podľa paleobotanických posudkov E. Opravila išlo prevažne o duby. Na pohrebiskach juhozápadnej vetvy únětickej kultúry na území juhozápadného Slovenska nie je prítomnosť truhiel v hroboch tak jednoznačne preukázaná ako na južnej Morave. Domnievam sa, že ich existenciu možno v tejto oblasti predpokladať. Pribhárajú sa za to i hroby so stopami vydrenenia bočných stien (Branč, Jelšovce, Mýtna Nová Ves) na viacerých pohrebiskach predchádzajúcej nitrianskej skupiny. Pozorovania v Mušove ukazujú, že k hrobom s truhiami budú patriť najskôr i hroby so stupňovitou úpravou a so stopami vymazania dna. Ide o jav, ktorý sa často vyskytuje v hroboch hurbanovského typu únětickej kultúry na Slovensku.

Výskum pohrebiska v Mušove potvrdil, že vykrádanie hrobov v únětickej kultúre bolo veľmi častým javom a opäťovne nadhodilo i otázkou, kedy k nemu dochádzalo. Podľa S. Stuchliku

sa vykrádanie uskutočňovalo v závere staršej doby bronzovej, t. j. v únětickej-véteřovskom alebo véteřovskom období. Teda v čase, keď ešte vykrádači mohli poznáť pohrebne zvyklosti a bez väčších problémov nájsť v teréne viditeľne označené hroby. Dobré orientácie vykrádačov potvrdil i najnovší výskum na juhozápadnom Slovensku v Jelšovciach, kde sachty smerovali prevažne na hornú časť tela s uloženými milodarmi. Ak by sme prijali autorov predpoklad doby vykrádania hrobov, na území juhozápadného Slovenska by to bolo v období únětickej-maďarskej horizontu alebo v klasickom stupni maďarskej kultúry. Je otázne, či vykrádanie, tak ako tvrdí autor, malo iba ekonomicke pohnutky, alebo sa uskutočňovalo i z určitých rituálnych dôvodov. Totiž vo viacerých prípadoch v Mušove i napr. v Jelšovciach sa vo vykradnutých, rozhádzaných hroboch našli i také artefakty, ako bronzová dýka (Mušov, hrob 29; Jelšovce, hrob 13), sekera (hrob 119 v Jelšovciach) alebo i zlatá náušnica, ktorá nevylučuje i spomenutu druhú možnosť.

Tretia kapitola je venovaná rozboru materiálu z pohrebiska v Mušove (z areálu pohrebiska celkovo 108 predmetov, z toho 45,79 % padá na keramiku, 52,34 % na broncovu industriu a 1,87 % na kostené predmety). V rámci keramiky autor vyčlenil osem základných keramických tvarov, ktorími sa postupne zaobrába. Ide o keramické tvary ako misy, hrnčeky, šálky atď., ktoré sú charakteristické pre väčšinu lokalít únětickej kultúry na juhozápadnom Slovensku, ako i pre únětickej-maďarský stupeň maďarskej kultúry. Najpočetnejšiu zložku nálezov na pohrebisku v Mušove predstavuje broncová industria. Podstatnú časť tvoria broncové šperky (87,5 %), zatiaľ čo zbrane iba 5,36 % a pracovné nástroje 3,57 %. Takáto skladba broncovej industrie je príznačná pre únětickej kultúru a možno ju pozorovať i o niečo neskôr v období maďarskej kultúry na juhozápadnom Slovensku. Zbrane sú zastúpené iba dýkami, z ktorých unikátny exemplár s plnou liatou rukoväťou pochádza z hrobu 29. Ide o prvý nález tohto typu dýky na území Moravy a prvý hrobový nález zo staršej doby bronzovej v Československu. Z pracovných nástrojov možno spomenúť iba drobné šídelko (hrob 25) a broncovú ihlu (hrob 28).

Častým nálezom v rámci šperkov boli náramky, ktoré autor rozdelil do troch typov: špirálovité, šošovkovitého prierezu, tyčinkovité a plechové. K najdôležitejším patrili náramky borotického typu nájdené v detskom hrobe 28. Na základe podrobnejšieho rozboru výzdoby nález umožnil autorovi upresniť ich datovanie do najmladšej fázy únětickej kultúry.

Dalšiu početnejšiu skupinu šperkov tvorili ihlice, ktoré boli na pohrebisku zastúpené únětickejmi ihlicami, ihlicami s hlavičkou stočenou v očko, cyperskou ihlicou, ihlicou s rúrkovitou hlavicou a s gufovou šíkmo prevŕtanou hlavicou. Najčastejším broncovým nálezom na pohrebisku v Mušove boli vlasové ozdoby z dvojitého drôtu, ktoré sú najbežnejším šperkom vo všetkých kultúrach staršej doby bronzovej. Najnovšie výskumy na juhozápadnom Slovensku (Mýtna Nová Ves) ukazujú, že sa objavujú už od staršieho stupňa nitrianskej skupiny. Nepočetnú skupinu šperkov tvorili na skúmanom pohrebisku náhrdelníky zložené z liatych broncových korálkov súdkovitého a valcovitého tvaru a nákrčníky zhotovené z tyčinky kruhového prierezu s koncami zúženými a zvinutými v očko (hrob 28 a 31). Iba dvoma kostenými dlátkovitými nástrojmi je zastúpená kostená industria, ktorá sa na pohrebiskach únětickej kultúry vyskytuje iba zriedkavo.

Obsahom štvrtnej kapitoly práce je zhrnujúca charakteristika osídlenia Moravy v mladšom období únětickej kultúry. Autor sa v nej opiera o periodizáciu únětickej kultúry na Morave, ktorú vypracoval v roku 1964 J. Ondráček. Osobitne si všíma jeho klasickú a neskoro únětickej fázu a na základe nových nálezov

z Mušova a iných lokalít sa pokúsil o upresnenie tejto periodizácie. V tejto súvislosti poukázal na pozoruhodný jav, a to na výskyt typickej sídliskovej keramiky v hroboch z mladšej alebo najmladšej fázy únetickej kultúry (Mušov a iné lokality z Moravy). *J. Stuchlík* to dáva do súvisu s výraznými kultúrnymi zmenami v závere únetickej kultúry, ktoré mali za následok zmeny v oblasti ekonomickej a duchovnej. Za priamy dôsledok týchto zmien považuje narušenie dovtedajšieho prísneho spôsobu pochovávania v skrčenej polohe a objavenie sa neritualných pochrebov na sídliskách. Toto konštatovanie autora, ako ukazujú i výsledky výskumov z posledného obdobia na Slovensku, bude mať širšiu teritoriálnu platnosť. Napr. na okraji únetickej časti pohrebiska v Jelšovciach bolo zistených niekoľko hromadných hrobov, v ktorých bolo neritualne pochovaných 5–9 jedincov.

Autor sa v tejto kapitole dotkol dôležitej otázky – náplne poklasickej fázy únetickej kultúry, čo súvisí s prechodným obdobím medzi únetickej a maďarsko-věteřovskou kultúrou. Ide o úsek, ktorý nateraz nemáme plne rozpracovaný ani na území juhozápadného Slovenska, i keď materiál je známy z viacerých lokalít (napr. Matuškovo, Sládkovičovo, Jelšovce).

Piata kapitola (autor *L. Págo*) je venovaná spektrálnym analýzam kovových predmetov a inkrustačnej pasty z keramiky z pohrebiska v Mušove. Autor použil metódu emisnej spektrálnej analýzy a semikvantitatívneho vyhodnotenia jednotlivých prvkov. Bolo analyzovaných 54 kovových predmetov a ukázalo sa, že všetky skúmané predmety, okrem nákrčníka z hrobu 28 a drôtika z hrobu 8, boli zhotovené z bronzu. Spomenuté dva predmety boli z medi. *L. Págo* na základe vzájomného porovnania typických prvkov s ďalšími druhami medi (tab. 4) dochádza k názoru, že pôvod medenej suroviny v predmetoch z Mušova treba hľadať na Slovensku.

Chemickou analýzou bielej inkrustačnej pasty na keramike autor zistil, že bola zlúčeninou vápnika, horčíka a bária.

Siesta kapitola, ktorej autorom je *M. Štoukal*, obsahuje antropologickú analýzu kostrového materiálu z pohrebiska v Mušove. Analýzou bolo zistených 37 jedincov, z toho 26 dospelých a 11 detí. Nakoľko bol antropologický materiál veľmi zle zachovaný, bolo možné zmerať iba šest lebiek z celého súboru. Zaujímavé bolo zistenie vyhojeného zranenia zlomeniny ramenej kosti ženy v hrobe 25 a zranenie lebky muža v hrobe 32.

Spracovanie výskumu pohrebiska v Mušove prinieslo na jednej strane viaceré nové poznatky pre detailné poznanie pohrebného ritu mladej únetickej kultúry a na strane druhej analýza materiálnej kultúry z hrobov umožnila autorovi upresniť doterajšiu periodizáciu únetickej kultúry na Morave, vypracovanú *J. Ondráčkom* (1964), a charakterizať osídlenie v mladšom období únetickej kultúry. Výsledky výskumu v Mušove začlenil *J. Stuchlík* do celkového kontextu vývoja starnej doby bronzovej na území Moravy. Vzhľadom na to, že pohrebisko v Mušove sa nachádza v oblasti južnej Moravy, ktorej vývoj v období únetickej kultúry úzko súvisel s vývojom na juhozápadnom Slovensku, publikácia významnou miernou prispieva i k poznaniu kultúnohistorického vývoja tohto príslahlého regiónu.

Jozef Bátor

Lev Zachar: Keltské umenie na Slovensku. Tatran, Bratislava 1987, 192 strán, 208 obrázkov, 2 mapy.

Edičný zámer vydavateľstva Tatran atraktívnu formou spopularizovať dejiny pravekého umenia na Slovensku od jeho počiat-

kov až po zánik Veľkomoravskej ríše bol zavŕšený v poradí štvrtým zväzkom tohto radu, venovaným keltskému umeniu na Slovensku. Nie je úlohou tejto recenzie posúdiť, či do istej miery badateľná poplatnosť atraktívite keltského umeleckého prejavu bola podmienaná zámerom vydavateľa alebo konceptiou samotného autora. Výtvarné poňatie knihy je navyše rozhodnou mierou počasené výrazným rukopisom umeleckého fotografa *Petra Paula*. Profesionálne vysoko hodnotné fotografie daleko presahujú rámcu obrazovej ilustrácie textu a tvoria, nielen svojím rozsahom, výraznú časť práce. Na jej hodnote zbytočne uberajú niektoré výtvarno-technické nedostatky zo strany redakcie vydavateľstva.

Reprezentatívny výber vyše dvoch stoviek rôznorodých predmetov – šperkov, ozdob a súčasti odevu, výzbroje, minci a keramického tovaru – dokladá autorovu dôkladnú znalosť materiálu i problematiky. No pre čitateľa to všetko vytvára dosť zložitú a niekedy aj ľahko sledovateľnú cestu, na ktorej sa níť nosnej informácie občas stráca. Navyše jeho orientácia je stažená chýbajúcimi odkazmi v texte na ilustrácie v obrazovej časti. Množstvo analógií s pôvodným zámerom umožňuje sledovanie vývoja keltského výtvarného prejavu na Slovensku v celoeurópskom kontexte vzhľadom na svoju lakonickú formu (v závorce len názov lokalít) sú pre laického čitateľa málo informatívne, a tak nie vždy splňajú svoju funkciu.

Autorova klasifikácia keltského umeleckého prejavu na Slovensku vychádza z klasického umenovedného triedenia západokeltského umenia, čo do istej miery je pochopiteľné, nakoľko doteraz nebolo vypracované adekvátnie triedenie východokeltského výtvarného prejavu. Klasikačné kritériá a schémy vypracované pre západolaténsky okruh však nie vždy v plnej miere zodpovedajú svojbytnosti a nie vždy plne postihujú svojpráenosť východolaténskeho výtvarného prejavu, zvlášť jeho regionálnej vetvy v rámci Karpatskej kotliny.

V úvodnej kapitole, nazvanej Prvé stopy, po stručnom, avšak obsahovo hutnom úvode do problematiky etnogenézy a lokalizácie keltského etnika a príčin jeho expanzie autor porovnáva keltské výtvarné umenie so štýlovými tendenciami domáceho halštatského okruhu. V danom prípade sú však porovnávané dva sotva porovnatelné javy: halštatský štýl v období zavŕšenia vývoja a laténsky štýl v štadiu pozvoľného dozrievania. Jeden, ústiaci do výtvarnej skratky prostredníctvom geometricky vnímaného odrazu, a druhý, hľadajúci ešte vlastné výrazové prostriedky v metaforeckom osvojovaní skutočnosti. Ďalej sa konštatuje, že keltský výtvarný prejav pôsobí nielen na Slovensku, ale v celej Karpatskej kotline cudzorođo. Vzhľadom na predpokladaný rozdielny etnický a sociálny substrát, ako aj odlišné ideové hodnoty v oboch porovnávaných okruhoch, nie je to zistenie nijako prekvapujúce. A predsa sám autor dokladá dokonalé spájanie halštatskej výtvarnej tradície s včasnoslaténskymi keramickými tvarmi na stupavských a bučianskych šálkach s rohatými uchami. že však ide o jav oveľa závažnejší ako iba spojenie dvoch výtvarných štýlov, vyplýva z nasledovného. Halštatské šálky s uchom a včasnoslaténske misky s omfalom plní v kultových praktikách zhodnú funkciu, pri kultových obradoch slúžili na uliatie nápoja (úlitba v češtine) a z toho dôvodu mohli byť oba keramické tvary spojené do novej formy. Na tomto konkrétnom príklade možno teda doložiť vznik svojprázneho východolaténskeho výtvarného prejavu, podmienného symbiózou určitých kultových predstav dvoch kultúrnych okruhov, hodnotených doteraz ako cudzie.

Výrobky včasnoslaténskeho štýlu z bronzu predstavujú v prostredí juhozápadného Slovenska iný okruh problematiky. Významným fenoménom pri ich riešení je však nielen otázka proveniencie a etnicity výrobcov, ale s tým súvisiaci klíčový

faktor stanovenia najskôr nekeltského a neskôr východokeltského podielu v rámci Karpatskej kotliny – najprv pri ich modifikácii a neskôr tiež pri svojskom výtvarnom stvárnení. Veľmi skoro sa totiž stretávame s laténskymi ozdobami a súčasťami odevu nielen upravenými podľa nekeltského významu, ale tiež zdobenými dekorom, modifikovaným nekeltskou výtvarnou symbolikou.

Na vzniku svojrázneho východolaténskeho výtvarného prejavu na juhozápadnom Slovensku participovali tri základné zložky: domáci halštatský substrát prežívajúcej kalenderberskej tradície, vekerzugský vplyv a včasnotátna zložka. Halštatská tradícia sa najvýraznejšie prejavila v hrnčiarskom remesle. Časť keramickej tvarovej náplne sa postupne prispôsobila novým estetickým hodnotám a novej výrobnej technike. Niektoré formy a výzdobné motify, podmienené symbolizmom tradujúcich sa kultových predstáv, sa udržali, alebo iba modifikovali. Domáca tradícia majstrovského zvládnutia farebnej metalurgie a šperkárskej techniky mohla byť naďalej rozvíjaná iba na území severného Slovenska, kde po krátkom katastrofickom horizonte dochádza k jej oživeniu za impulzov sprostredkovávaných cez juhozápadné Slovensko. S príchodom trácko-skýtskych skupín sa na územie Slovenska dostáva prvá na kraju točená keramika, vyrábaná v remeselnej tradícii dielní čiernomorských gréckych kolónii. Podiel vekerzugskejho vplyvu na vzniku a vývoji východnej vetvy východolaténskeho hrnčiarskeho remesla neboli doteraz dosťažne zhodnotený. Včasnotátna zložka, reprezentovaná predovšetkým šperkom, ozdobami či súčasťami odevu a výzbrojom, preniká na územie juhozápadného Slovenska od konca 5. stor. pred n. l. Živou pôdou jej šírenia sú západné územia, ktoré neboli trvalejšie obsadené trácko-skýtskymi skupinami, a ktorých pôvodné obyvateľstvo bolo halštatskou kalenderberskou tradíciou kultúrne orientované na juhozápadné a západné kraje.

V nasledujúcom období, v 3. stor. pred n. l., aj sám autor už sleduje väčšiu samostatnosť výtvarnej tradície v rámci Karpatskej kotliny. V kapitole Plastickej štýlu sa však nezaoberá bližšie úvahou, do akej miery bol tzv. plastickej štýl rozhodujúcim faktorom ďalšieho vývoja východokeltského umeleckého prejavu na Slovensku a do akej miery iba latenizujúcim dekorom. Tento štýl v jeho vrcholnom tzv. barokom vyhotovení, ako ho poznáme napríklad z nánožníkov so slímákovitou výzdobou zo západnejších území, z Moravy a z Čiech, nie je charakteristickým dekorom pre východné územia východolaténskeho okruhu. Zdá sa, že pre tieto územia, a teda aj pre Slovensko, je oveľa charakteristickejšia kurvolineárna výzdoba esovitých a úponkových motívov, buď v nízkoreliefnom či pseudofiliigránovom vyhotovení na pätkách spôn a na kruhovom šperku, alebo v plošnom gravirovanom dekore na pošvách mečov. Technika plošného gravirovaného dekora má vo východných územiac východolaténskeho okruhu starú tradíciu, doloženú od včasného laténu a vrcholí v Karpatskej kotlini v strednej dobe laténskej v tzv. uhorskom štýle mečov. Prežívanie symbolickej včasnotátnej ornamentiky dokladá tiež v kolkovaný dekor na keramických výrobkoch z 3. stor. pred n. l. keď keramika vyrábaná na hrnčiarskom kraju bola v tom období už bežnou súčasťou súdiskového úžitkového riadu, ako aj rituálnych súprav, predsa len nádoby vyhotovené v ruke sa udržali po celú dobu laténsku.

Rozvoj keltského umeleckého remesla možno sledovať tiež v umeleckom kováčstve, a to nielen v zbrojárstve, ale aj v šperkárstve. Železny šperk a súčasti odevu, čo sa týka škály foriem a výzdoby, boli na rovnako vyspejši úrovni ako výrobky zo zlata. Z hľadiska súčasnosti je však nevýhodou, že výrobky zo železa podliehajú rýchlejšej skaze, a tak to, čo sa nám zachovalo, je prevažne v menej atraktívnom stave než výrobky z farebných alebo drahých kovov. Keltské umelecké kováčstvo možno bez-

zveličovania označiť za doménu umeleckého remesla v severných a západných územiac Karpatskej kotliny. Práve na výrobkoch zo železa, najmä na ozdobách či súčastiach odevu a na zbraniach, sa najvýraznejšie prejavila originalita výtvarného prejavu východolaténskeho územia v Karpatskej kotlini.

Ďalší vývoj umeleckého výtvarného prejavu na území Karpatskej kotliny v strednej dobe laténskej je v kapitole s nadpisom V zajatií tradície predstavený ako prežívajúce tradície včasno- a stredolaténskeho štýlu, umocneného prílivom nových etnických skupín. Ďalej však autor konštatuje, že tu nejde len o imitáciu waldalgesheimských predlôh, ale o tvorivý prístup v hraniciach kánonu, a že v tom období plasticita šperkov a iných výrobkov z bronzu a železa už nedosahuje „barokovosť“ rýdzeho plastického štýlu a často ide o jemné, takmer „manieristické“ spracovanie hmoty, v ktorom sotva nájdeme dávne keltské motívy pôvodného centra plastického štýlu v Čechách. Ak čítame text tejto kapitoly pozorne ďalej, vyvstane nám v mysli otázka: „V zajatií tradície alebo nový trend vo vývoji?“. Záver 3. stor. a 2. stor. pred n. l. možno totiž charakterizať ako obdobie najvýraznejšej originality výtvarného prejavu v Karpatskej kotlini, keď dochádza k výraznejšiemu vzájomnému kultúrnemu prepojeniu východokeltských i nekeltských etnických skupín.

Bronzové drôtené spony s osmičkovite vinutou pätkou, ktoré tvoria veľkú nálezovú skupinu práve vo východných územiac východolaténskeho okruhu, sú nielen dokladom rozmaru sériovej remeselnej výroby, ale predovšetkým produkтом svojrázneho výtvarného prejavu v 2. stor. pred n. l. Za doklad originality tohto druhu môžeme považovať aj ďalšie ozdoby a súčasti ženského kroja, ako štvrť- a neskôr trojpuklicové kruhy, na rozdiel od plasticky členených puklicových nánožníkov zo západnejších území, bronzové refazové opasky s profilovanými medzičlánkami a emailovými vložkami alebo bohatou zdobenou meče uhorského štýlu. O konci 2. stor. pred n. l. hovorí autor ako o období dokonalého zvládnutia sériovej výroby, zásobujúcej široký okruh odberateľov. Zdanlivá masosť je však zrejmé vyvolaná sériou výrobou. Namiesto širokej palety unikátnie stvárnených a zdobených šperkov, vyhotovovaných v početných menších dielňach, nastupujú tvarovo uniformované série ozdob, produkovaných vo výrobných strediskách.

V tomto období sa v keltskej spoločnosti objavuje nový sociálno-ekonomický fenomén – mince. Z hľadiska recenzovanej práce sú významným prameňom poznania ďalšej vývoji keltského umeleckého remesla a jeho výtvarnej symboliky z konca strednej až z neskorej doby laténskej. Podľa autora sa na keltských minciach stretávajú staré svetonázorové predstavy, zhmotnené vo výtvarnom prejave, s novou historickou realitou – s praktickým využitím mincí ako peňažného obeživa. Motívy ako hviezda, lýra a triskeles nie sú, ako zdôrazňuje aj autor, iba mechanickým nahradením pôvodných detailov z antických predlôh. Predstavujú sice staré symbolické výrazové prostriedky, avšak ako také sa udržali v reči keltskej mytologickej symboliky určite po celú dobu laténsku, a to nielen ako archaizmy.

V záverečnej kapitole Umenie oppíd sa konštatuje, že na neskorolaténskych výrobkoch v oblasti Karpatskej kotliny nachádzame nápadne málo pôvodných štýlových prvkov a že z formálnej stránky tu ide o istú diskontinuitu vo vývoji keltského výtvarného umenia. Neskorolaténsky umelecký prejav je však nutné hodnotiť ako zavŕšenie dlhodobého vývoja. Včasná fáza mystickou formou sklbila hľbku domácej tradície s invenciou nových impulzov. Stredná kozmopolitická fáza znamenala búrlivý rozvoj a vyústila až do imaginárnej roviny neskorej fázy, ktorá však nepredstavuje len úbytok invenčnej hľbky, ako sa domnieva autor. Prostredníctvom výrazovej skratky a strohosti výtvarnej

formy sa tu odrážajú zmenené politicko-kultúrne pomery v neskorej dobe laténskej a s tým súvisiaca zmena v svetonázorovom myslení. Cyklus z čisto formálneho hľadiska akoby sa uzavrel „návratom do pút geometrizmu“, avšak tentokrát na vyšom stupni metafyzického poznania, prezentovaného novou svetonázorovou dogmou.

V záveru poslednej kapitoly, kde sa ličí zánik keltskej oikumény a remeselnej produkcie, postrádam aspoň krátku zmienku o prosperujúcom hospodárskom útvare so špecifickou kultúrou na severnom Slovensku, ktorý tradoval mnohé z keltskej remeselnej techniky ešte po ďalšie dve storočia, či o silnej keltsko-dáckej tradícii, najmä v hrchiarskej remeselnej produkcií na východnom Slovensku, alebo o prežívani panónskych keltských výrobných dielni dlho do doby rímskej.

Pri hodnotení pravekého umeleckého prejavu sa často uchylujeme ku estetickým kritériám tých vyspelých starovekých umení, o ktorých máme k dispozícii aj písomné pramene. Konáme tak v snahe po istej objektivite a oslobodení od tendenčného pohľadu moderného súčasníka, neuvedomujúc si, že tak iba preberáme tendenčné pohľady iných súčasníkov. Estetické kritériá krásna a dokonalosti formy, obsiahnuté v kánone gréckeho antického umenia, boli vypracované so zreteľom na tzv. veľké umenie, reprezentované sochárstvom, maliarstvom a architektúrou, a ako také by nemali byť prenášané na malé formy umenia a na výtvarný prejav, hoci aj časovo súveký.

Súčasť archeologickej materiálnej kultúry tvoria tiež artefakty, ktoré nie sú iba produktmi určitých dielni, ale aj určitých výrobcov – majstrov, a ako také svedčia aj o výtvarnom a umeleckom prejave svojej doby. Štýlistická analýza takéhoto objektov je však v archeologicom bádaní oveľa vzácnejšia a často prijímaná s väčšou skepsou než rýdzou archeologickej typologickej klasifikácia materiálnej kultúry. O to viac treba hodnotiť počin vydavateľstva Tatran a zásluhu tých nemnohých archeológov, ktorí na túto dosiaľ fažko prístupnú cestu vykročili. V tomto duchu treba oceniť a vyzdvihnuť aj recenzovanú prácu *Leva Zachara*, ktorý prvý podal široko koncipovaný prehľad dejín keltského výtvarného prejavu na Slovensku.

Jozef Buňa

Tatiana Štefanovičová: Osudy starých Slovanov. Bratislava 1988, 173 strán, fotografické a kreslené ilustrácie v texte, 16 celostránkových farebných tabuľiek, ruské, nemecké, anglické resumé.

Vo vydavateľstve Osveta v edícii Tradícia a dnešok výšla kniha *T. Štefanovičovej Osudy starých Slovanov* určená predovšetkým širokej verejnosti. Príťažlivým štýlom a nekomplikovanou kompozíciou práce autorka sprístupňuje výsledky archeologicke-historického bádania všetkým záujemcom o počiatky slovenských národných dejín. Kniha je nielen logickým vyústením mnohorečných pracovných záujmov *T. Štefanovičovej*, ale aj zhrnutím doterajších výsledkov jej analyticko-syntetického bádania počiatkov slovenskej histórie. Ide o obdobie od príchodu slovanských kmenev na dnešné územie Slovenska až po rozpad Veľkomoravského ríše, najslávnejšieho úseku najstarších dejín našich národom. Na jej vzniku sa podieľali práve kmene žijúce na území Slovenska.

Autorka sa v práci snaží, a dosť úspešne, o ucelené podanie vývoja slovanských kmenev, ale súčasne oboznamuje čitateľa s fažkostami, ktoré musia bádatelia prekonávať pri štúdiu, ale

najmä pri výklade prameňov. Mnohé z nich sú fažko interpretovaťelné, pretože ich vypovedacia schopnosť nie je jednoznačná. Autorka prezentuje, pokiaľ existujú, aj rôzne názory bádateľov na jednotlivé problémy, sama však stanovisko nezaujíma. Nesnáži sa uviesť doklady pre niektorú z jestvujúcich teórii, len ich komentuje, prípadne vysvetluje príčinu vzniku nejednotných záverov. *Štefanovičovej* prácu možno teda klasifikovať ako súhrn najnovších výsledkov bádania československej, ale aj zahraničnej archeológie a história.

Prácu tvorí desať samostatných, obsahom na seba nadvážujúcich kapitol, ktorým predchádza úvod a užatvá ich autorkou komentovaný zoznam najdôležitejšej literatúry zaobrájacej sa pertraktovaným obdobím.

Obsahom prvej kapitoly (*Štahovanie národotvora*) je krátke zhrnutie najdôležitejších historických dát a udalostí odohrávajúcich sa na území Slovenska pred príchodom prvých slovanských skupín. Autorka vyzdvihuje predovšetkým význam rímskej civilizácie, s ktorou sa v niektorých oblastiach dostali slovanské kmene do styku a ktorá nepochybne mala progresívny vplyv na ich ďalší vývoj.

Druhá kapitola (*Počiatky Slovanov*) je venovaná etnogenéze Slovanov. Poukazuje sa v nej na zložitosť problému, na riešení ktorého sa zúčastňujú historici, antropológovia, jazykovedci, ale predovšetkým archeológovia. Autorka sa opiera o výsledky bádania sovietskych a poľských archeológov a prezentuje súčasný stav bádania. Výsledky archeologickej výskumu územia, kde sa predpokladá formovanie slovanského etnika, v ostatných rokoch ukazujú, že na utváraní slovanskej kultúry sa podieľalo viacerých kultúr, v práci krátko charakterizovaných a geograficky vymedzených. Napriek tomu, že problematika je neobyčajne zložitá a zatiaľ s konečnou platnosťou nevyriešená, *T. Štefanovičová* sa snaží vykresliť aspoň stav bádania a jeho doterajšie výsledky. Uvádzá názory jednotlivých bádateľov, ktorí sa niekedy líšia, ale „v celkovej koncepcii vymedzenia priestoru, kde sa slovanské kmene formovali, sú však zajedno“, piše autorka na s. 24. Ale na s. 154 sa možno dočítať, že „rozdiele v názoroch jednotlivých autorov sa týkajú predovšetkým vymedzenia územného rozsahu slovanskej pravlasti“. Domnievam sa, že najviac rozdielnych názorov možno evidovať v nazeraní na veľkosť podielu tej-kojnej kultúry na vzniku slovanskej kultúry. Nevyriešeným ostáva aj rozčlenenie Slovanov na jednotlivé vetvy, o ktorom sa autorka domnieva, že prebehlo na kryštalačnom území slovanskej pravlasti. Tento problém zatiaľ je nejasný a definitívne nevyriešený. Podobne je to aj pri skupine Kolčín-Tušemlja, ktorá je v práci prezentovaná ako slovanská, hoci v odborných kruhoch sa ešte stále diskutuje o možnosti spájať nálezy tejto skupiny so Slovanmi (pozri Z. Váňa, *Svet davných Slovanů*, Praha 1983, s. 23).

Tretiu kapitolou (*Na prahu novej domoviny*) začala *T. Štefanovičová* sledovať dejiny Slovákov, začínajúce príchodom slovanských skupín na naše územie v druhej polovici 5. stor. Všimá si postup osídľovania Slovenska, ktoré prebehlo v niekoľkých etapách a rôznymi smermi. Pri sledovaní tohto neobyčajne zložitého procesu sa pridržiava výsledkov dosiahnutých štúdiom archeologickej prameňov získaných výskumami v ostatných rokoch. Ďalej venuje pozornosť materiálnej a duchovnej kultúre najstarších Slovanov a ich ekonomike i spoločenskému zriadeniu. Poukazuje na skutočnosť, že mnohé úseky histórie najstarších Slovanov na našom území nie sú dostatočne prebádané a závery sú skôr hypoteticke.

Nepočetnosť archeologickej prameňov z pertraktovaného obdobia zo Slovenska sa autorka snaží vyvážiť štúdiom písomných záznamov antických historikov o balkánskych Slovanoch a poznatky aplikovať aj na súdobé kmene obývajúce našu vlast, čo

z metodického hľadiska nemožno považovať za správne. Rozdielne prostredie, do ktorého slovanské kmene prichádzajú, vytvára aj rozličné podmienky pre ich ďalší vývoj. Preto sú slovanské kmene v jednotlivých oblastiach na rôznych stupňoch vývoja a treba ich študovať v konkrétnom čase a priestore.

Ďalšie dve kapitoly (Príchod Avarov a Samova riša. Avari a *Slovenia*) sú venované dobe, keď časť slovanských kmeňov žila v symbioze s Avarmi, ktorí v priebehu 7. stor. zaujali nižiny južného Slovenska a ovplyvnili nielen vývoj slovanskej materiálnej i duchovnej kultúry, ale aj ekonomický a politický vývoj slovanskej society. *T. Štefanovičová* s prehľadom a v širokých dimenziách opisuje všetky stránky života obyvateľstva v predmetnej oblasti. Najprv venuje pozornosť genéze a najstarším dejinám Avarov, osobitne pred príchodom do karpatskej oblasti, ale najmä po r. 568, keď ju osídliili na vyše 200 rokov. Chronologické otázky, sociálne i ekonomické problémy tvoria gros pertraktovaných kapitol.

Osobitnú kapitolu dejín Slovanov v tomto období tvorí tzv. Samova riša. Množstvo s ňou súvisiacich nevyriešených problémov neumožnilo ani *T. Štefanovičovej* napiisať súvislé dejiny tohto slovanského kmeňového zväzu. Početné odborné práce o Samovej riši ponúkajú rôzne teórie, ale ani jedna z nich nenadobudla všeobecnú platnosť. Z toho vychádza aj autorka a podáva akýsi prehľad názorov a záverov o vzniku riše, jej rozložení, o polohe Vogastišburgu atď.

Prenikanie Avarov na dnešné územie Slovenska autorka datuje do polovice 7. stor. Je to doba, keď písomné pramene o Avaroch mlčia a výskum sa musí opierať len o archeologické nálezy. Preto v strede jej pozornosti stojí pohrebiská, zatiaľ čo sídliská (vzhľadom na ich nepočetnosť) uvádzajú len okrajovo bez toho, aby poukázala na ich význam pre štúdium štruktúry osídlenia Slovenska v dobe avarskejho kaganátu.

V porovnaní s južným Slovenskom, patriacim ku kaganátu, venuje autorka neúmerne malú pozornosť severným oblastiam nášho územia. Uvádzajú sice archeologické pramene – mohylníky, deliac ich podľa pohrebného ritu, ale neinterpretuje ľahko z hospodárskeho či spoločenského hľadiska.

V nasledujúcej kapitole (Pád avarskej moci a zjednotenie Slovanov) sa čitateľ oboznamuje s neobyčajne dôležitým úsekom našich národných dejín, keď kultúrny, sociálno-ekonomický a politický vývoj dosiahol takú úroveň, že sa vytvorili podmienky pre vznik prvého slovanského štátneho útvaru.

Vychádzajúc z faktorov zaznamenaných v písomných správach *T. Štefanovičová* opisuje postupný rozpad avarskejho kaganátu a avarskej politickej moci na prelome 8. a 9. stor. Franskími analistami zachytené opakujúce sa útoky francúzskych vojsk na Avarov boli podľa autorky príčinou rozpadu kaganátu. Tento záver treba doplniť v tom zmysle, že francúzské vojská len dovršili proces úpadku, ktorý postupne rozkladal avarský kaganát. Vnútorné mocenské rozbroje, ale najmä neschopnosť ďalšieho ekonomickejho vývoja vojenských družín v podmienkach usadlého života, boli základnými príčinami rozpadu avarskej riše, ktorá po dobu svojej existencie žila z vojnových koristí a na účet podrobenej, najmä slovanského obyvateľstva. Hypoteticky možno predpokladať, že aj *Slovenia* žijúci v okrajových oblastiach severozápadnej časti kaganátu sa príčinili o jeho úpadok odmiestaním svojej podpory. Veď práve v okrajových oblastiach kaganátu a ich tesnom susedstve žilo vyspelé slovanské obyvateľstvo, ktoré vytvorilo nadkmeňové útvary, Pribinovo a Mojmírovho kniežatstvo, a tie boli základnými zložkami Veľkomoravskej riše.

V snahe vytvoriť čo najúplnejší obraz o vzniku Veľkej Moravy autorka sleduje aj súvěký vývoj na Morave a synchronizuje ho s vývinom na Slovensku. Krátkou charakteristikou a interpretá-

ciou archeologických prameňov zo začiatku 9. stor. dokazuje, že v tomto období bola „... na Morave a Slovensku vyspelá spoločnosť so zárodkami triedneho rozvrstvenia, zjednotená do dvoch kniežatstiev so širšou nadkmeňovou pôsobnosťou.“

Ďalší vývoj tejto vyspelej society sa sleduje v siedmej kapitole (Vznik Veľkej Moravy). Jej obsahom je analýza okolností, za ktorých došlo k spojeniu Mojmirovo a Pribinovho kniežatstva, sledovanie začleňovania jednotlivých oblastí Slovenska do Veľkomoravskej riše, jej územné rozšírenie, ako i vzťah Mojmíra k Franskej riši.

Relativne rozsiahlu časť kapitoly tvorí súpis a krátká charakteristika hradísk, ktorým autorka venuje veľkú pozornosť. Člení ich na centrá svetskej a cirkevnej moci, refugialne a strážne hradiská. Treba oceniť snahu *T. Štefanovičovej* povedať čo najviac o týchto závažných archeologických prameňoch, žiaľ, veľmi skromne skúmaných. Na Slovensku dodnes nie je ani jedno hradisko prebádané celé; realizoval sa len nepatrny počet archeologickej výskumov rôzneho, skôr menšieho rozsahu (zisťovacie sondy a pod.). Písomné pramene neobsahujú, až na ojedinelé úryvkovité poznámky arabských kupcov a nejasný zápis Geografa Bavorského o hradoch severne od Dunaja, záznamy o hradiskách, ich funkciu, prípadne o živote v nich. Preto väčšina domienok sú hypotézy, čo nakoniec konštatuje aj *T. Štefanovičová*.

Ósma kapitola (Panovanie Rastislava a byzantská misia) je napisaná na základe štúdia písomných prameňov a len jej záver sa opiera o archeologické pamiatky. Z Fuldských letopisov, ale aj ďalších západoeurópskych prameňov, autorka vyberá fakty o postavení sa Rastislava na čelo moravského štátu, o jeho snahách vymaniť sa spod francúzského vplyvu a jeho úsilia zamedziť politický vplyv pod rúškom šírenia kresťanstva.

Do širších historických súvislostí je vkomponované Rastislavoovo posolstvo byzantskému cisárovi a vykreslené je politické pozadie tohto historickeho činu. Autorka neostala nič dlžná ani solúnskym bratom. Uvádzajú ich krátke životopisy a opisuje pôsobenie vo Veľkomoravskej riši. Pri hodnotení ich diela vyzdvihuje najmä činnosť spojenú so slovenskym písomníctvom a rozsiahlym literárnym dielom, ktorého význam presahoval hranice Veľkej Moravy.

Prejav pôsobenia byzantskej misie v archeologických prameňoch sleduje autorka na zachovaných pamiatkach cirkevnej architektúry. V súvise s tým analyzuje najstaršie kostolné stavby u nás. Za predčasný možno považovať názor na vzťah byzantskej misie k stavbe na Devíne, nakolko je potrebné definitívne vyriešiť datovanie stavby (vzťahov hrobov z 9. stor. k stavbe), ale zodpoveda aj otázku, prečo sa na Devíne odkrytý typ stavby, autorkou odvodzovaný z Macedónie, nenašiel medzi odkrytými stavebnými objektmi na moravských a panónskych lokalitách, bezprostredne spojených s činnosťou Konštantína a Metoda.

Predposledná kapitola (Riša Svätoplukova) sa zaobera najmä vztahom Veľkej Moravy k Franskej riši a snahou Svätopluka o rozšírenie moci a pripojenie susedných oblastí k Veľkomoravskej riši. V závere kapitoly autorka opisuje stav hospodárskej úrovne dosiahnutej za Rastislava, ale najmä za Svätopluka. Rozvinutú remeselnú výrobu, reprezentovanú produktmi zhodenými na vysokej technickej úrovni, umožnilo vyspelé poľnohospodárstvo. Úspešný rozvoj veľkomoravskej society mal za následok diferenciáciu obyvateľstva do takej miery, že sa podľa autorky vytvorili predpoklady pre vznik včasnofeudálnych vzťahov, čo vyjadruje nasledovne: „Celkový hospodársky a spoločenský obraz života na Veľkej Morave naznačuje, že sa niekedy v druhej polovici 9. storočia premenila na včasnofeudálny štát.“

Ekonomicko-sociálna ani politická a kultúrna vyspelosť nechránili Veľkomoravskú rišu pred rozpadom. Ako k tomu došlo,

vysvetľuje *T. Štefanovičová* v poslednej kapitole (Koniec Veľkej Moravy). Nezhoda medzi Svätoplukovými synmi zaznamenaná v pisomných prameňoch, ale aj rozporu medzi Moravami, ako aj vojenské prepady Maďarov, spôsobili rozklad ríše. Konštatovaním, že „zánikom Veľkomoravskej ríše začiatkom 10. storočia sa skončila významná časť našej dávnej histórie. Jej postavy a udalosti prežili však vo vedomi ľudu, v ľudovej tradícii stáročia, zohrali významnú úlohu v procese nášho národného obrodenia a aj v dnešných časoch vytvárajú pevný základ nášho národného povedomia“, končí *T. Štefanovičová* svoju prácu, ktorou chcela ešte viac prehĺbiť národné povedomie. Do akej miery sa jej to podarilo, ukáže veľkosť záujmu širokej verejnosti oboznámiť sa s obsahom práce.

Priľahlivosť knihy zväčšajú farebné a čiernobiele ilustrácie archeologickej nálezov a mapky. Predstavivosť čitateľa prehľbuje kreslené rekonštrukcie odkrytých architektonických pamiatok. Škoda, že označenie ilustrácií nie je jednotné, najmä pokiaľ ide o lokality, ktoré pri niektorých ilustráciach chýbajú (s. 63, 79), alebo sú nepresné (s. 132, chýba bližšia lokalizácia v rámci Pobedima), či chybne uvedené (s. 14, nejde o sponu z Levíc, ale o pracku z Košíc; s. 60, kovania nie sú len z Čataja, ale aj z Cifera-Páca a Čierneho Brodu). Predstavu čitateľa o jazdeckých hroboch by bola upresnila kresba neporušeného hrobu miesto uvedenej ilustrácie porušeného jazdeckého hrobu (s. 52), v ktorom kostry jazdca a koňa nie sú v anatomickom sledu, ale rozhádzané a pomiešané.

Uvedené nepresnosti nie sú však takého charakteru, aby znížovali hodnotu práce a zásluhu *T. Štefanovičovej* na propagovaní výsledkov archeologicke-historického bádania našich najstarších národných dejín.

Zlata Čilinská

Michał Parczewski: Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, 211 strán textu, 21 obrázkov v texte, 85 tabulek, nemecké resumé.

Michał Parczewski: Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Kraków 1988, 155 strán textu, 29 obrázkov, nemecké resumé.

Prvá z recenzovaných monografií z pera *M. Parczewského* má štyri kapitoly: 1. Úvod, 2. Stav pramennej základne, 3. Analýza hnutieľných pamiatok, 4. Chronológia. Súčasťou práce je bibliografia, nemecké resumé a materiálová časť, ktorú tvorí katalóg nálezisk a kresbové tabuľky. Každá kapitola je členená na menšie, prehľadne numericky označené tematické celky, resp. podkapitoly, čo čitateľovi umožňuje pohotovo sa v monografii orientovať.

Úvod. Cieľom práce je prezentácia, kritika a ustálenie chronológie archeologickej prameňov najstaršej fázy včasnoslovanskej kultúry v Poľsku. Územie severovýchodného Poľska, kde na prahu včasného stredoveku sídlili kmene Baltov, presahuje rámcem témy. Pod termínom včasnoslovanský *M. Parczewski* rozumie prejav kultúry Slovanov v 5.–7. stor., zlúčujúc príbuzné archeologicke kultúry ako pražskú, korčákovskú, peňkowskú a pod., ale aj nie celkom jednoznačne definované skupiny a typy, napr. Dziedzice, Sukow, Nowiny, Suceava-Šipot.

Predmetné obdobie zaberá časový úsek asi polrohu až dve storočia. Teoreticky sa v ňom môžu nachádzať relikty z predchá-

dzajúcej etapy dejín, v závere i nové formy prejavu materiálnej a duchovnej kultúry v nadváznosti na prechod do vyššieho vývojového štadia.

Autor vo svojej práci zozbieraná a kriticky zhodnotil nálezy z tých poľských lokalít, ktoré splňajú nasledujúce kritériá: 1. sú datované jednotlivými autormi na prelom 5.–6. a do 6. stor.; 2. určite alebo s vysokou pravdepodobnosťou obsahujú uzavreté celky, alebo sa z nich získali dobré datujúce prostriedky z uvedeného obdobia; 3. nepatria do okruhu kultúr neskororimskeho obdobia.

Všetky predmety materiálnej kultúry boli nakreslené v mierke 1:1, čím sa umožnilo prameňe dôkladne porovnať. Z toho istého dôvodu sa tiež zjednotili mierky pôdorysov a profilov archeologickej objektov. Domnievame sa, že z hľadiska metodiky práce s archeologickými prameňmi včasnoslovanského obdobia je to veľmi progresívny postup. Obzvlášť ak si uvedomíme, že datovanie lokalít sa na celom území rozšírenia včasnoslovanských kultúr v prevažnej miere opiera o nálezy keramiky. V rôznych publikáciach je sledovanie signifikantných proporcii nádob často zmenzožnené práve nízkou úrovňou a nejednotnosťou grafického zobrazenia.

V kritickej stati o dejinách výskumu danej problematiky podáva *M. Parczewski* syntetický obraz o základných problémoch a tendenciach v poľskej archeologickej vede.

Stav pramennej základne. Do analýzy vstupovalo 94 lokalít, ktoré rôzni bádatelia datovali do rozpätia záver 5.-začiatok 7. stor. Pretože je reálny rôzny stupeň kvality spracovania a publikovania prameňov, autor zdôrazňuje nutnosť priameho styku archeológa so spracúvaným materiálom. Z autopsie pozná nálezy zo 67 lokalít, materiál z 19 lokalít mu bol dostupný len z literatúry, o ďalších ôsmich lokalitách jestvuje v literatúre len zmienka (stav k roku 1986). Po vylúčení mylny datovaných, resp. neužavretých nálezových celkov ostalo z územia Poľska 41 nálezisk zo včasnoslovanského obdobia, z nich 32 bolo dostupných na spracovanie. K analýze sa využil materiál zo 129 nálezových celkov (120 sídliskových objektov, jeden depot, zvyšok hroby). Zo 7400 získaných predmetov materiálnej kultúry až 98 % tvorí keramika (50 celých nádob, 7200 fragmentov nádob a niekoľko desiatok úlomkov pražnic).

Rozborom keramických výrobkov venuje autor podstatnú časť kapitoly. Hrnčiarstu surovinu, z ktorej sa nádoby modelovali, rozdelil do dvoch skupín. Prvá, zrinitá s rôznom veľkosťou frakcií je typická pre najstaršiu včasnoslovanskú fázu. V mladšom období k nej pristupuje keramika vyhotovená z homogénnejšieho, menej zrinitého cesta. Obzvlášť charakteristická je pre keramiku robenu na kruhu. Podobnú chronologickú súvislosť v zrinitosti keramickej hmoty konštatoval na území Čiech *J. Zeman* (1976, s. 186, 188). Podotýkame, že pri vyhodnotení nálezov z juhzápadného Slovenska *D. Bialeková* (1962, s. 131) podobné vzťahy nezistila. *I. P. Rusanovová* (1976, s. 25, 33) evidovala na území Ukrajiny tendencie opačné, podobne ako aj *I. A. Rafanovič* (1972, s. 158) v Moldavsku.

Absolútnu prevahu v nálezovom inventári tvorí keramika hrncovitých tvarov modelovaná vo voľnej ruke. Jej typologickú klasifikáciu možno vytvoriť dvoma spôsobmi. Intuitívne, voľným pozorovaním a evidovaním zhodných vonkajších znakov, alebo na základe meraných proporcii. Pri vytvorení typológie keramiky sa *M. Parczewski* priklonil k druhému spôsobu, i keď si uvedomuje úskalia a slabé stránky tohto postupu. Hoci typologicke systémy iných autorov podrobil kritike, ich inšpirujúce prístupy zohľadnil vo svojej typológií, no svoju systematiku neopiera o výsledky týchto prác.

Vyčlenil 12 typov nádob, označených arabskými číslicami. Typy

1-8 predstavujú hrncovité tvary (výška je zhodná alebo väčšia ako priemer maximálnej vydutiny), typy 9-11 územčisté misovité tvary (výška je menšia ako priemer maximálnej vydutiny) a typ 12 – taniere. Základné typy sú rozdelené do obmien, tiež označených arabskou číslicou, nasledujúcou za číslom typu a bodkou.

Nízky počet celých, resp. rekonštruovateľných nádob, ako aj ich zriedkový spolučeský neumožňuje použiť klasifikáciu na dôkladnú chronologickú analýzu. Vyčlenené tvary nádob z Poľska majú rad analógií na súčeských náleziskách strednej a východnej Európy. Vzory typov a ich obmien sú v publikácii reprezentované grafickými príkladmi z konkrétnych nádob, v typologickej tabuľke osobitý, neopakovateľný variant v rámci definovaných typov a ich obmien. Táto skutočnosť odráža samotnú povahu keramickej produkcie vo včasnoslovanskom období. To však neznamená, že predložená typológia je samoúčelná. Ako príklad jej využitia uvádzame typ 2. Ide o klasický tvar hrnca pražského typu. Vyskytuje sa nielen v nálezových celkoch s nezdobenou, len v ruke modelovanou keramikou, ale aj s keramikou zdobenou a robenou na kruhu. V literatúre sa často stretávame s datovaním objektov do začiatku 6., resp. do 6. stor. len na základe výskytu hrncov typu 2, pričom ich chronologický rozptyl je podstatne širší, ako na to už v minulosti poukázala na príkladoch zo Slovenska i D. Bialekovej (1968, s. 625).

Pri tvorbe predmetnej typológie M. Parczewski využil nielen pomery merateľných proporcii nádob, ale rozčlenil typy i podľa ich veľkostí (malé – v. 16–18 cm, stredné – v. 18–30 cm, veľké – v. 33 cm a viac; najčastejšie sa vyskytujú nádoby vysoké 18–24 cm). Inak precízne vysvetlenie mechanizmu vydelenia jednotlivých typov dôkladnejšie neobjasňuje dôvod triedenia podľa veľkosti. Dochádza tu i k istému protirečeniu, keď horná medzina hodnota výšok malých nádob a dolná stredne veľkých je totožná (18 cm).

Efektívnejšie, čo sa týka využitia pri datovaní, sa ukazuje sledovanie mikromorfológie hrnciarskych výrobkov. Signifikantné sú najmä okrajové partie nádob, kde hlavným kritériom je tvar, stupeň a smer vyhnutia okraja. Na predpoklade, že morfológia horných častí nádob je najčítivejším chronologickým ukazovateľom, sú založené aj typologicke systémy iných autorov, i keď spôsoby vyčlenenia typov sú odlišné (Baran, 1988, s. 15–16; Rusanova, 1976, s. 21, obr. 7; Rusanova – Timoščuk, 1984, s. 26, tab. medzi s. 34–35).

Autor recenzovanej monografie spracoval 650 okrajov (vrátane celých nádob). Vydelil z nich deväť typov, označených veľkými písmenami abecedy. Vnútri typov existujú obmeny, označované malými písmenami abecedy, nasledujúcimi za symbolom typu a bodkou. Výsledkom je typologická škála, kde šesť typov predstavujú okraje hrncovitých (prevažujú) a misovitých nádob (typ A-F), po jednom type výlučne mis (G), nádob robených na kruhu (O), tanierov (H) a pražníck (J). Dná a ich obmeny tvoria samostatný typ K. Tým sa získalo 57 znakov pochádzajúcich zo 102 súborov, okrem dvoch pohrebísk z 24 sídlisk. Autor upozorňuje na skutočnosť, že ide výlučne o sídliskové jamy, kde genéza ich výplne je diskutabilná – čo je ovšem problém, s ktorým sa stretáva archeologická veda nielen v rámci štúdia včasnoslovanských pamiatok. Po rezignácii na zriedkavo sa vyskytujúce typy ostalo 29 atribútov, doplnených o výskyt ornamentu a obtáčania. Výstupom porovnaní je korelačný graf (obr. 17), o ktorý sa opierajú chronologicke závery. M. Parczewski sám považuje celý vytvorený systém za pracovnú hypotézu, vychádza však zo všeobecne prijímaného predpokladu chronologickej vztahov len v ruke modelovanej nezdobenej keramiky s keramikou zdobenou a robenou na kruhu.

Ukazuje sa, že niektoré typy okrajov majú dlhé trvanie, čo sa

prejavuje častým spolučeským s inými typmi. Medzi najstaršie relikty patria nálezy s veľmi nízkym, valcovite tvarovaným ústím, vodorovne zrezaným i zaobleným okrajom, ďalej slabo profilované nádoby s okrajom vodorovne zrezaným a nádoby s valcovitým ústím a charakteristickým výstupkom pod zrezaným okrajom. Včasné chronologicke postavenie nádob s vtiahnutým ústím nie je zatiaľ na území Poľska možné verifikovať.

Najcharakteristickejšie pre „pražský“ kultúrny okruh sú hrnce so stredne vysokým valcovitým ústím s vodorovne zrezaným i zaobleným okrajom (typy B.b a E.b). Podobne ako nádoby typu 2 ich nemožno brať ako datovací prostriedok s veľmi včasnym výskytom, ale len ako typický prejav včasnoslovanského osídlenia 5.–7. stor. Presnejšia chronológia sa dá urobiť len na základe spolučeským s inými kultúrnymi elementmi staršieho, resp. mladšieho charakteru.

V časti o keramike autor uvažuje i o pôvode výzdyby a obtáčania vo včasnoslovanskom prostredí, ako aj o možnostiach využitia týchto fenoménov pre datovanie. Jednoznačne odmieta teóriu o vplyve domáceho neskororímskeho prostredia. Na základe dobre datovateľných nálezových celkov a superpozícií konkrétnych objektov dospel k záveru, že v 6. až na začiatku 7. stor. sa v medzirieči Ondry a Visly hrnciarsky kruh nepoužíval. Masový výskyt novej technológie začína od polovice 7. stor., pričom najčasnejšie sa objavuje v juhzápadných a južných častiach Poľska. Slovania prišli do styku s vyspelejším hrnciarstvom pri expanzii do oblasti dolného a stredného Podunajska, kde prežívali neskorantické výrobné centrá.

Ďalšia časť kapitoly *Analýza hnuteľných pamiatok* pojednáva o ozdobách a súčasťach odevu. I po prehodnotení chronológie nálezov lúčovitých spôn sa ukazujú ich pomerne dobré datovacie schopnosti. Žiaľ, ani v jednom prípade sa nenašli v uzavretom nálezovom celku, preto ich nemožno využiť na spresnenie datovania jednotlivých typov keramiky.

Na lokalite 62A v Krakove-Nowej Hute sa preskúmala sídlisková jama 45. Okrem nezdobenej keramiky modelovanej v ruke a jednej zdobenej nádobe sa v objekte našiel aj depot bronzových predmetov. Z nich lichobežníkové privesky možno pomerne presne datovať na prelom 6. a 7. stor.

Nálezy bronzových špirálok, ihlič, rozetiek, prsteňa, pracky a nákoncia sa sice nevymykajú z časového rámcu včasnoslovanského horizontu, ale povahou informácie v nich obsiahnutej nie sú vhodným datovacím kritériom. To isté možno konštatovať i o náradí a predmetoch dennej potreby. Do tejto kategórie patria nože, prasleny, tkáčske a rybárske závažia, osličky, kadluby, rybárske háčiky, skoby a klince, železná misa, kostene korčule, hrebene, ale aj mince, žiaľ, tiež bez vhodných nálezových súvislostí.

V záverečnej časti tretej kapitoly sa autor zaobrá ostrohami s háčikmi zahnutými dovnútra. J. Žak (1959) pri monografickom spracovaní ostrôh datoval predmetný typ do 6. stor. O toto datovanie sa opiera chronológia viacerých lokalít v Poľsku. Vychádzajúc zo širších európskych súvislostí M. Parczewski dokazuje, že podľa súčasného stavu bádania nemožno tento typ ostrôh datovať do 6. stor., ich výskyt aj v prvej polovici 7. stor. je mälo pravdepodobný.

Chronológia. Ako ukázala analýza hnuteľných pamiatok, na prevažnej väčšine lokalít má len keramika reálnu šancu vystupovať ako datujúci prostriedok. Vnútornou porovnávacou analýzou keramiky sa vydeliili dva časové horizonty včasnoslovanského obdobia v Poľsku – starší (fáza I) a mladší (fáza II), spojené skupinou nálezov spoločných pre obe fázy (I + II). Označenie I + II je čisto technického rázu, netvorí prechodný horizont.

Na počiatky I. fázy treba prihliadať so zreteľom na problematiku zániku neskororímskeho osídlenia v Poľsku. Terminus post-

quem pre najstaršie prejavy včasnoslovanskej kultúry je záver neskororímskeho obdobia a jeho tradícii krátko po polovici 5. stor. (východné, južné a juhozápadné Poľsko). Do konca 5., resp. začiatku 6. stor. sa udržali staršie relikty v niektorých častiach stredného Poľska, východného Veľkopoľska a Kujavska, najdlhšie, do prvej štvrtiny 6. stor. v Pomoransku. Tieto dátá vyznačujú potenciálne možný počiatok včasnoslovanskej kultúry v jednotlivých regiónoch Poľska.

Datovanie hornej hranice fázy I sa opiera o časové zaradenie depotu z Nowej Huty na prelom 6. a 7. stor. Jeho význam spočíva v tom, že vyznačuje počiatky prechodu medzi fázami I a II. Priebeh zmien bol zložitý a nie všeade súčasný. Ukončenie tejto etapy vývoja (fázy II), t. j. prevaha obtáčaných nádob nad neobtáčanými, začala až po polovici 7. stor. Z tohto aspektu progresívnejšie tendencie vykazujú južné oblasti Poľska.

Materiály tvoria integrálnu súčasť publikácie. V katalógu nálezisk nájde čitateľ všetkých 94 lokalít vstupujúcich do analýzy. Heslá sú abecedne zoradené, obsahujú autorovi dostupné informácie, jeho stanovisko k datovaniu, ako i pôvodnú literatúru a miesto uloženia nálezov. V tabuľkovej časti sú osobitne prezentované topografické mapky s lokalizáciou významnejších lokalít (tab. I–V) a plány archeologických sond jednotlivých nálezisk (tab. VI–IX). Obrázkové prílohy, obsahujúce nálezy hmotnej kultúry spolu s pôdorysmi a rezmi objektov, zobrazujú tabuľky X–LXXXV. Zoradené sú podľa regiónov v poradí Malopoľsko, Slezsko, Veľkopoľsko, Pomoransko, Kujavsko a Mazovsko. Novátorčská je grafická legenda, ktorá upozorňuje na prítomnosť sledovaných znakov (napr. obtáčanie, výzdoba, neistý pôvod).

V recenzovanej monografii sa pri hľadaní analógií k poľskému nálezovému fondu *M. Parczewski* opiera o materiál z rôznych oblastí Európy, nevynímajúc Slovensko. Pri tejto príležitosti sa okrajovo dotkol i otázky etnickej príslušnosti a datovania súboru populnic z Potvoríc (s. 64). *D. Bialeková* ako autorka pôvodnej správy o náleze a jeho vyhodnotenia v kontexte nálezov z juhozápadného Slovenska sice poukazuje na možnosť styku Slovanov s pauperizovaným germánskym obyvateľstvom, a to na príklade profilácie urien s vtiahnutým ústím z Potvoríc, ale celý súbor považuje za včasnoslovanský (*Bialeková*, 1962, s. 109–111, 125, 126, obr. 47–49; 1980, s. 217; 1987). *V. Turčan* (1983, s. 104–106) uvádzia analogické nálezy v langobardskom prostredí. V západnej časti rozšírenia včasnoslovanských kultúr sa nádoby tohto typu vyskytujú v širšom časovom rozptyle. Pre východné oblasti sú typické skôr pre staršie včasnoslovanské obdobie (s. 63–64), čiže sú, i keď zriedkavejším, sprievodným materiáлом keramických tvarov typických pre včasnoslovanské prostredie, naviac i v oblastiach mimo možnosť styku s Langobardami. Za dôkaz pobytu Langobardov na strednom Považí považuje *V. Mináč* (1985, s. 133) nález žiarom deformovaných sklenených korálkov z predmetného pohrebiska.

Domnievame sa, že na kultúrnu príslušnosť potvorických nálezov upozorňuje úprava povrchu nádob, materiál, z ktorého boli vyrobené, spôsob modelovania, tvar ostatných urien v súbore, v neposlednom rade aj samotný potrebný ritus. To všetko je typické pre včasnoslovanský kultúrny okruh, ako ho charakterizuje i *M. Parczewski*. Využitie bronzovej špirálky z hrobu 3 (s. 84) ako datujúceho predmetu vo vzťahu k včasnoavarškým pamiatkam nepovažujeme za vhodné. V tomto kontexte je pozoruhodný doklad miestnej metalurgie farebných kovov na včasnoslovenskom sídlisku v Považanoch, v tesnom susedstve katastra Potvoric (*Staššiková-Šnukovská – Fusek*, 1988, v tlači). Sídliskové objekty tu obsahovali len nezdobenú, v ruke modelovanú keramiku.

Druhá z recenzovaných monografií je habilitačnou prácou *M.*

Parczewského na Jagelovskej univerzite v Krakove. Pozostáva z deviatich kapitol – 1. Úvod, 2. Náčrt stavu pramennej základne, 3. Náčrt analýzy hnutelných pamiatok, 4. Chronológia, 5. Osídlenie, 6. Hospodárstvo, 7. Spoločenské vzťahy, 8. Pohrebny ritus a duchovná kultúra, 9. Pokus o rekonštrukciu dejín včasnoslovanskej kultúry v Poľsku; bibliografia, nemeckého resumé a obrázkovej prílohy. V prvých štyroch kapitolách autor v skrátenej a zjednodušenej forme predkladá výsledky svojej práce, publikované už spomínamej monografii. Využijúc výsledky získanej chronológie nálezisk sa v nasledujúcich kapitolách zaoberie problematikou spoločenskej základne i nadstavby a načrtáva obraz dejín Poľska na počiatku stredoveku, zasadenej do súčasného stredo- a východoeurópskeho kontextu.

Osídlenie. Osady prvých slovanských kolonistov na území Poľska sa rozprestierali v tesnej blízkosti vodných tokov nad ich zátopovou oblasťou. V najstaršej fáze je lokalizácia sídlisk nerovnomerná. V Malopoľsku a v dolnosliezsko-lužickom regióne sa ukazuje tendencia vytvárať zoskupenia osád na územiacach s vysokou bonitou pôdy. Osady sú rozmiestnené v pásoch pozdĺž okraja riečnych terás, ich šírka neprekračuje rádovo niekoľko desiatok metrov. Sídliskové objekty tvoria niekedy skupiny, zistili sa i voľné plochy medzi hniezdami objektov. V 6. stor. boli osady neopevnene. Polozemnice s vykurovacím zariadením v niektorom z rohov ako jeden z dôležitých entografických ukazovateľov včasnoslovanskej kultúry sa vyskytujú len na menovaných územiacach. Hľadanie ich genetického pôvodu v domácom neskororímskom podloží považuje autor monografie za nesprávne. V ostatných častiach sledovaného územia sú zvyškami obydlí zrejme veľké oválne jamy tvarom blízke obdĺžniku; stopy po ich nadzemných konštrukciách sa nedochovali.

Hospodárstvo. Základným článkom hospodárstva včasnoslovanskej society bolo pofnophospodárstvo. Pre najstaršie slovanské osídlenie Poľska chýbajú biologické zvyšky, na základe ktorých by bolo možné rekonštruovať spektrum využívaných kultúrnych plodin, resp. skladbu stáda domácich zvierat. Ako metodická pomôcka tu slúžia nálezy z mladších období a analógie zo susedných území. V oblasti remesiel sa nenašli doklady pre špecializovanú výrobu, i keď v niektorých sférach činnosti boli nutné základné odborné znalosti. Spoločenský nadprodukút nebol taký vysoký, aby umožnil tovarovú výmenu vo väčšom meradle. Ani hutníctvo železa nebolo natôľko rozvinuté, aby lokálne dielne mohli zásobiť svojou výrobou širší okruh odberateľov a uspokojiť dopyt.

Spoločenské vzťahy. Archeologické pramene pochádzajúce z pohrebisk sú mälopocetné a majú slabú vypovedaciu hodnotu. Preto na príklade pohrebisk nemožno riešiť otázku spoločenských vzťahov. Analýza hmotných prameňov zo sídlisk ukazuje na to, že nálezy z jednotlivých lokalít sú pomerne rovnocenné. Jediný bohatší súbor – nowohutský depot – sa skladal z niekoľkých bronzových predmetov, ktorých pôvodná hodnota nie je známa, pričom časť nálezov tvoria importy.

Prevládala všeobecne nízka ekonomická úroveň bez výraznejšej špecializácie v remeslach a nevyskytuju sa ani doklady spoločenskej stratifikácie.

Súčasný stav bádania osád v Poľsku neumožňuje sledovať vývin rodovej spoločnosti, naviac ich chronológia nie je dostatočne precízna a sídlisková štruktúra bola nestabilná. Typ obydlí upozorňuje na to, že základnú bunku včasnoslovanskej spoločnosti tvorili malé rodiny s niekoľkými osobami. Malé príbuzné rodiny tvorili rod, viac rodov zase väčšie skupiny, resp. „malé kmene“, obývajúce uzavreté sídliskové areály. V prípade Poľska v najstaršom období na úrodných pôdach hornej Visly, strednej Odry a na menej žírnych terénach Mazovska.

Pohrebný ritus a duchovná kultúra. M. Parczewski sa pri interpretovaní problematiky pohrebného ritu opiera o výsledky výskumov H. Zoll-Adamikovej (1975; 1979). Pre veľké časti územia Polska je typická absencia pohrebisk nielen vo včasnoslovenskom období, ale aj v mladších obdobiach včasného stredoveku. Tento jav súvisí i so spôsobom pochovávania, nezisteného archeologickým výskumom. Môže ísť napríklad o rozsypávanie spálených pozostatkov mŕtvych v areáli osád alebo i mimo ich okruhu. K takýmto zvyklosťam už jestvujú i priame doklady (s. 83). Zvyk pochovávať spopolené zvyšky nebožtika v urne je pravdepodobne druhotný. Popolnicové polia sú staršie ako mohylníky, ktoré nastupujú až v 7. stor.

Duchovný život a zvyky Slovanov v 6. stor. čiastočne opisujú neskoroantické pramene.

Pokus o rekonštrukciu dejín včasnoslovenskej kultúry v Poľsku. Pri kritickom zhodnotení spôsobilosti rôznych kategórií prameňov na výskum titulnej problematiky kapitoly sa ukazuje, že archeológia v porovnaní s inými disciplinami disponuje širokou pramennou základňou, ktorá sústavne rastie do kvality. Tým je jej prednostne umožnené verifikovať rôzne hypotézy a teórie.

Archeológia identifikuje včasnoslovenskú kultúru tak, že porovnáva zodpovedajúce skupiny pamiatok na území, ktoré podľa písomných prameňov v 6. stor. obývali Slovania, a kombinuje retrospektívnu metódu (znalosť slovanských pamiatok 7.–8. stor.) s progresívnu (radikálny zlom, premeny kultúr počas 5. stor.). Tým sa vyčleňuje prechodný variant, označený ako včasnoslovenská kultúra. Sú pre ňu typické: 1. charakter osídlenia – otvorené osady pozdĺž tokov riek tvoria zoskupenia sídlisk; štvorcové polozemnice s vykurovacím zariadením umiestneným v rohu; 2. hospodársky model – základňu tvori poľnohospodárstvo s akcentom na dorábanie prosa a pšenice, v stáde dominuje hovádzí dobytok, chýba rovinatá remeselná výroba; 3. druh pohrebného ritu – ploché žiarové hraby urnové alebo jamkové, celková chudoba sprievodného inventára.

V otázke genézy Slovanov sa autor prikláňa k názoru tých bádateľov, ktorí kolísku Slovanov lokalizujú do oblasti rozšírenia kultúr Korčák, Peňkovka a Koločin. Tu sa v priebehu 5. stor. vytvorili kultúrne elementy, typické pre včasnoslovenské obdobie. Dobu expanzie Slovanov kladie do záveru 5. až prelomu 5.–6. stor. Tá postupne prebiehala v závislosti od rôznych faktorov.

Pri riešení okruhu problémov spojených s teóriou o tzv. druhom ohnísku genézy Slovanov v severných častiach Poľska a v NDR predmetnú teóriu vyvracia. Existuje celý rad javov, ktoré vylučujú možnosť vzniku Slovanov mimo oblasť Ukrajiny a Bielorússka. Severný variant včasnoslovenskej kultúry je od počiatkov svojho vzniku v 6. stor. nasýtený kultúrnymi elementmi „pražského“ kultúrneho prostredia a čiastočne transformovanými prejavmi kultúr typov Koločin a Bancerovčina. Snahou tejto sústavy je i eliminovať autochtonické tendencie prejavujúce sa v polskej a nemeckej vede, ktoré spájajú proces vzniku Slovanov v severných oblastiach svojich území s neskorou dobou rímskou.

Zánik včasnoslovenskej kultúry bol dlhodobý proces. Charakterizuje ho postupný rast zmien, ako to dokladá kontinuita osídlenia na mnohých sídliskách i pochovávania na pohrebiskách.

Predbežne možno na území Poľska vyčleniť tri teritoriálne skupiny včasnoslovenského osídlenia s istými špecifickými črtami.

Prvá, malopoľská, patrí bezprostredne do pražskej kultúrnej provincie. Objavujú sa tu i prvky (importovaná obtáčaná keramika, hlinené piecky) typické pre oblasť dolného Podunajska.

Prevažnú väčšinu obydlí predstavujú štvorcové polozemnice s kamennou alebo hlinenou pieckou v rohu, sporadickej sa objavuje žiarový pohrebný ritus, časté sú nálezy klasických tvarov hrncov pražského typu (typ 2). Autor navrhuje nazývať najstarší horizont včasnoslovenskej kultúry v Malopoľsku „fázu Mogila“ podľa eponymnej lokality v Krakove-Nowej Hute.

Mazovská teritoriálna skupina je dosiaľ veľmi slabo preskúmaná. Keramika ukazuje na tesné styky s pražským kultúrnym okruhom a na silnú infiltráciu severovýchodných impulzov, pohrebiská sú malé, ploché, urnové, vystupuje tu tiež polozemnica kvadratického pôdorysu.

Počiatky dolnosliezsko-lužickej skupiny sú pomerne mladšie ako malopoľskej. Prevládajú tu nadzemné obydlia s oválnou zahľbenou časťou, štvorcové polozemnice sú výnimcočne. Keramické tvary sú pomerne nízke s vysokým podielom mis, sporadickej sa vyskytuju i nádoby typu 2. Úlohou ďalšieho bádania je upresniť datovanie, ako i odpovedať na otázku, prečo došlo k zmene typu obydlí a v proporciiach nádob. Autor navrhuje nazývať najstaršiu fazu včasnoslovenského osídlenia predmetnej oblasti „fázu žukowickou“ skupiny Sukow-Dziedzice, ktorá je geneticky zviazaná s pražským kultúrnym okruhom.

Dejiny a dynamiku osídlenia Poľska osvetľujú i historickej pramene. Podľa Jordana v prvých desaťročiach 6. stor. slovanskí Sklavíni osídlovali územie od dolného Dunaja pozdĺž oblúka Karpát až po Vislu. Vidivarovia, zrejme germánskeho pôvodu, sídlieli v oblasti ústia Visly, z východu s nimi susedili baltskí Estovia. Nálezové komplexy najstaršieho slovanského osídlenia v Poľsku – fáza Mogila, ktorá na západ neprekročila hornú Vislu – možno dať do súvisu so Sklavínnimi. Územie na západ a severozápad od Malopoľska boli v tom čase neosídlené. Potvrdzuje to i Prokopius, keď píše, že v roku 512 Herulovia tiahli cez pusté neobývané územie. Z interpretácie správy Theophylakta Simokatta vyplýva, že v deväťdesiatych rokoch 6. stor. Slovania sídlili už na brehu Baltského mora. Tento prameň sa môže vzťahovať na sukowsko-dziedzický variant pražského kultúrneho okruhu.

Pre 6. stor. bola vo východnej a strednej Európe typická destabilizácia osídlenia, čo ovplyvnilo možnosť pohybu rôzne vekých etnických skupín. Slovania expandovali spočiatku do atraktívnejších, južných oblastí Európy, kde sa ešte stretli s dedičstvom anticej kultúry. Územie Poľska tvorilo len perifériu ich záujmov. V najstaršej fáze sa to prejavuje relativne riedkym osídlením malej, južnej časti krajinu. Postupne boli osídlované i úrodné oblasti Slezska a Kujavska. Proces zaujatia Poľska Slovanmi trval pomerne dlho a v 6. stor. neboli ukončený. Až v 7. stor. bolo osídlené východné Pomoransko a východné časti Dolného Slezska.

Pre dejiny osídlenia Československa, ktoré autor zahŕňa do stredodunajsko-nadlabského variantu pražskej kultúry, je dôležitý poznatok, že severné sprášové predpolie Moravskej brány bolo osídlené až v 7. stor. z juhu, t. j. z moravskej strany. Podľa M. Parczewského počiatky slovanského osídlenia v Čechách a v oblasti strednej Labe sú teoreticky mladšie ako komplex malopoľsko-mazovský, ktorý sa rozvíjal bezprostredne v styku s pôvodnými územiami Slovanov (chronologický posun môže byť dokonca skoro jedno storočie). Východiskovým územím kolonizácie v smere Čechy-Nemecko bolo asi juhozápadné Slovensko a Morava. Na Slovensku na prelome 5. a 6. stor. Germáni už nesídli. Severné Karpaty kotlinky mohli byť prvými Slovanmi osídlené zo severu z Malopoľska, ale i z iných smerov. Domnievame sa, že takto formulovanú problematiku datovania počiatku a smerov slovanských kolonizačných prúdov, obzvlášť na Slovensku, bude nutné verifikovať. A to nielen v chronologickej rovine, ale aj geografickej (napr. vzťah východného a západného Slovenska).

ska, postavenie Záhoria vo vzťahu k vývoju na juhozápadnom Slovensku a na Morave).

Recenzované monografie *M. Parczewského* sú výrazným krokom vpred v rámci bádania dejín Slovanov nielen v Poľsku, ale i v stredo- a východoeurópskom kontexte. Autor kriticky zhodnotil súčasnú úroveň polskej archeologickej vedy s akcentom na problematiku štúdia včasnoslovanského horizontu. Prehodnotil staršie i nové nálezové celky a po ich analýze zaujal stanovisko k tradičnému chápaniu autochtónneho pôvodu slovanského etnika v Poľsku. Podrobne opisuje a zdôvodňuje metodické postupy, akými dospel ku konečným záverom.

Významným prínosom práce je zjednotenie a predloženie podstatnej časti poľských nálezových fondov. Odbornej verejnosti sa tým sprístupnili i dosiaľ nepublikované nálezy a nálezové okolnosti. Všeobecne vzostupná tendencia výskumov včasnoslovanských pamiatok a ich publikovanie v posledných desaťročiach zapričinili pomerne hlboké zmeny v chápaní najstarších dejín Slovanov v celej oblasti ich rozšírenia. Napriek tomu je všeobecný stav poznatkov neuspokojivý, čo súvisí i s nerovnomerným sprístupňovaním pramenej základne. Trpežlivou heuristickou prácou sa tento nedostatok na území Poľska podarilo *M. Parczewskému* preklenúť a za pomocí hlbokých teoretických vedomostí využiť na rozšírenie poznatkov o najstarších dejinách slovanského etnika, ako to dokladajú i obidve recenzované práce.

Literatúra

- BARAN, V. D.: Pražskaja kultura Podnestrovja (po materialam poselenij u s. Raškov). Kijev 1988.
 BIALEKOVÁ, D.: Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. Slov. Archeol., 10, 1962, s. 97–148.

- BIALEKOVÁ, D.: Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Types in der Südslowakei. Archeol. Rozhl., 20, 1968, s. 619–625.
 BIALEKOVÁ, D.: Slovanské obdobie. Slov. Archeol., 28, 1980, s. 213–228.
 BIALEKOVÁ, D.: Včasnoslovanské popolnicové hroby z Potvoríc z hľadiska antropologickej analýzy. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV, 23, Nitra 1987, s. 109–117.
 MINÁČ, V.: Začiatky slovanského osídlenia na juhozápadnom Slovensku. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 79. História 25. Bratislava 1985, s. 117–144.
 RAFALOVIČ, I. A.: Slaviane VI–IX vekov v Moldavii. Kišinev 1972.
 RUSANOVA, I. P.: Slavianskie drevnosti VI–VII vv. Kultura pražskogo tipa. Moskva 1976.
 RUSANOVA, I. P. – TIMOŠČUK, B. A.: Kodyn – slavianskie poselenija V–VIII vv. na r. Prut. Moskva 1984.
 STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. – FUSEK, G.: Záchranný výskum v Považanoch. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1987. Nitra 1988 (v tlači).
 TURČAN, V.: Etnické vztahy v 6.–8. storočí v Karpatskej kotline vo svetle žiarových hrobov. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 77. História 23. Bratislava 1983, s. 95–115.
 ZEMAN, J.: Nejstarší slovanské osídlení Čech. Památ. archeol., 67, 1976, s. 115–235.
 ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. I. Źródła. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
 ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wnioski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
 ŽAK, J.: Najstarsze ostrogi zachodniowłosiańskie. Wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wewnętrza. Warszawa–Wrocław 1959.

Gabriel Fusek

OBSAH 1. ČÍSLA

Juraj Bárta

Mezoliticki loevci v Medvedej jaskyni pri Ružine	5
Мезолитические охотники в Медвежьей пещере вблизи от села Ружин, район Кошице	26
Chasseurs mésolithiques de la Grotte des Ours (Medvedia jaskyňa), près de Ružin (dist. Košice)	28

Cyril Ambros – Mojmir Strnad – Jiří Čejka

Prírodovedné expertízy nálezov z Medvedej jaskyne pri Ružine	31
--	----

Ladislav Bánesz

Mittelpaläolithische kleinförmige Industrie aus den Travertinfundstellen der Zips	45
Среднепалеолитические индустрии мелких форм из памятников травертина в Спише	87

Vojtech Budinski - Krichka

Новые материалы для изучения древнеславянской керамики на поселениях восточной Словакии	89
Neue Materialien zum Studium der ältesten slawischen Siedlungsgeramik in der Ostslowakei	145

Milan Hanulák

Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.–12. Jahrhunderts	147
Информативность археологических источников из грунтовых могильников IX–XII-ого веков	191

Július Jakab – Štefan Poláčik

Anthropological Information System at the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences, Nitra	193
Антрапологическая информационная система в Археологическом институте САН в г. Нитра	208

Správy a recenzie

Joachim Werner 80-ročný (<i>Titus Kolník</i>)	209
XVI. medzinárodný kongres o rímskej keramike v Plevene (<i>Klára Kuzmová</i>)	212
Pracovná porada o Výsledkoch archeologickej výskumov v oblasti výstavby Sústavy vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros na Dunaji (<i>Klára Kuzmová</i>)	213
Konferencia o opevnených neolitickej a eneolitickej sídliskach a miestach v strednej Európe (<i>Juraj Pavúk</i>)	214
III. celoštátne kolokvium mladých archeológov (<i>Klára Kuzmová – Ivona Vlkolinská</i>)	216
Prvé medzinárodné Eckhelovo sympózium v Enzesfelde (<i>Eva Kolníková</i>)	218
Alix Hochstetter: Kastanas (<i>Václav Furmánek</i>)	221
Vesna Šaranovič-Svetek: Antičko staklo u jugoslovenskom delu provincije donje Panonije (<i>Gertruda Březinová</i>)	222
Archeologija Prikarpafja, Volyni i Zakarpaťja (Kamenný vek) (<i>Lubomíra Kaminská</i>)	223
Diana Gergova: Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien (<i>Zuzana Rajtárová</i>)	225
Michael Mackensen: Frühkaiserzeitliche Kleinkastelle bei Nersingen und Burlafingen an der oberen Donau (<i>Kristián Elschech</i>)	227
Stanislav Stuchlík: Únětické pohřebiště v Mušově (<i>Jozef Bátor</i>)	228
Lev Zachar: Keltské umenie na Slovensku (<i>Jozef Bujna</i>)	230
Tatiana Štefanovičová: Osudy starých Slovanov (<i>Zlata Čilinská</i>)	232
Michał Parczewski: Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce (<i>Gabriel Fusek</i>)	234

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XXXVIII, číslo 1

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 150,-

Hlavný redaktor akademik Bohuslav Chropovský

Výkonný redaktor PhDr. Alexander Ruttka, DrSc.

Fotografiu na obálku vyhotobil B. Bárta a kresbu na väzbu P. Škvareková

Rozšíruje, objednávky a predplatné prijíma PNS – ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ.
Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
813 81 Bratislava

Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, š. p., Martin

© Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1990

Cena viaz. Kčs 75,-